

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1927-1928

ΜΕΤΑ 143 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1927-1928

ΜΕΤΑ 143 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΤΩΙ ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΙ ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΙ
ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΣΤΗΣ ΑΜΦΙΕΤΗΡΙΔΙ
21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1829 - 1929

ΤΗΣ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩΙ ΕΤΑΙΡΕΙΑΙ
ΠΡΟΣ ΠΡΟΑΓΩΓΗΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ ΑΜΦΙΕΤΗΡΙΔΙ
16 ΙΟΥΝΙΟΥ 1879 - 1929

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελονται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσῃ καθαρουούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἢ ἀπόκειται ἢ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀποφασίσει, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολὴν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτήρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 250.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἰκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖφ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμειβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συγγρόπουλος :	<i>Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους (εἰκ. 1-4) ..</i>	1 - 7
Μαρινᾶτος :	<i>Γοργόνες καὶ Γοργόγεια (εἰκ. 1-14 καὶ 1-3) ..</i>	7 - 41
Κεραμόπουλλος :	<i>Ἡ ἀρχαῖκή νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρα τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος (εἰκ. 1-16) ..</i>	41 - 112
Σαρρῆς :	<i>Τὸ κάστρον τοῦ Κορνουῦ (εἰκ. 1-7) ..</i>	112 - 119
Γιαννόπουλος :	<i>Ἐπιγραφή ἐκ Φίλιας τῆς Θεσσαλικῆς Καρδίσης (εἰκ. 1-2) ..</i>	119 - 127
Γερογιάννης :	<i>Γοργὸν ἢ Μέδουσα ; ..</i>	128 - 176
Δέφνερ :	<i>Ἐξηγήσεις παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀμφορέως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς Βιέννης (εἰκ. 1-3) ..</i>	177 - 181
Χαιζης :	<i>Παρατηρήσεις εἰς Λοκρικὸν θεῶν (εἰκ. 1) ..</i>	181 - 185
Μαρινᾶτος :	<i>Ὅμηρος, Μυκῆναι καὶ Ἀνατολή (εἰκ. 1-9) ..</i>	185 - 203
Γιαννόπουλος :	<i>Παρατηρήσεις περὶ τῆς ἐκ Φίλιας τῆς Καρδίσης ἐπιγραφῆς (ΑΕ 1927 - 28, 119 - 127) ..</i>	203 - 205
Κlaffenbach :	<i>Εἰς τὴν ἐκ Φίλιας τῆς Καρδίσης ἐπιγραφὴν ..</i>	205 - 206
Κακριδῆς :	<i>Πηλεὺς, Θησεὺς καὶ Οἰνεὺς (εἰκ. 1) ..</i>	206 - 209
Κεραμόπουλλος :	<i>Ἡ λοκρικὴ πόλις Ὀγλη (εἰς ΑΕ 1927, 181 ἐξ.) ..</i>	209 - 210
"	<i>Μακεδονία προϊστορικὴ ..</i>	210 - 218
"	<i>Αἱ δίδυμοι περόναι τῆς Ἀχρίδος ..</i>	218
Γιαννόπουλος :	<i>Ἐνεπίγραφον ἐπίγραμμα βάσεως ἀνδριάντος ἐκ Μωραχάδων Καρδίσης (εἰκ. 1) ..</i>	218 - 219
Οἰκονόμος :	<i>Βασίλειος Λεοντίδης (1857 - 1930) (εἰκ. 1) ..</i>	220 - 221

Εἰκόνες

σελ.	εικ.		σελ.	εικ.	
		Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον Ἡρακλέους			
1	1	ἀνάγλυφον Ἡρακλέους.	57	16	ἐπίχρυσον ἀργυροῦν ἐλασμα ἐκκρουστον.
2	2	ἀνάγλυφον Ἡρακλέους, ἐν Βενετία.	58	17	ἵππευς ἐκ δυο συνηρμοσμένων φύλλων ἀργύρου ἐπιχρυσων.
3	3	ἀνάγλυφα Ἡρακλέους ἐκ σαρχοφάγων.	59	18	ἀργυροῦς ἵππος
4	4	τμήμα ἐπιστυλίου ἐν Δαφνίῳ.	60	19	ἀργυροῦς κἀνθαρος ἢ σκύφος.
		Γοργόνες καὶ Γοργόνεια.	61	20	κέρας ἀργυροῦν.
8	1	πήλινον σκέλος Γοργους ἐκ του ναοῦ του Παλαικάστρου.	62	21	ἀργυραὶ περόναι.
8	2	Γοργὼ ἐπὶ ἀρχαϊκῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης.	63	22	ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν δίσκων τῶν περονῶν.
9	3	πηλίνη Γοργὼ ἐκ του τεμένους τῶν Συρακουσῶν.	64	23	ἀργυραὶ δίδυμοι περόναι.
13	4	ἐξέλιξις τύπου Ἄθωρ εἰς Γοργόνειον.	65	24	ἀλυσιδωτὰ κοσμήματα ἀργυρᾶ.
15	5	προσωπεια τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (Κευλάνη)	66	25	κρατὴρ χαλκούς.
17	6	σφραγὶς εἰκονίζουσα Γοργόνειον. Μόχλος.	67	26	χαλκὴ ἀγελὰς ἐκ τῶν σωζομένων πέντε του λαμου του κρατήρος.
*	7	γοργόνειον ἐπὶ Μινωϊκοῦ πρίσματος ἐκ Κρήτης.	68	27	ὁ πους του χαλκου κρατήρος.
21	8	ἐξέλιξις του τύπου τῆς Θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν.	69	28	ὄψις λαβῆς του κρατήρος.
23	9	γοργόνεια ἐκ Μηλιακῶν ἀγγείων.	70	29	πλαγία ὄψις τῆς καλλιτέχνου λαβῆς.
*	10	σφράγισμα ἐκ Ζάκρου.	71	30	λαβὴ του κρατήρος.
27	11	ἐκ του ἀγγείου Graeckwyl.	72	31	χαλκούς τραγός, κόσμημα τῶν ὄμων του κρατήρος.
29	12α	Γοργὼ, ἐπὶ γλυπτοῦ λίθου.	73	32	χαλκὴ ὑδρία.
*	12β	Γοργὼ, ἐκ Παλαικάστρου. (Ἀζροκέραμος).	74	33	ἀκραῖον κόσμημα ὀριζοντίου λαβῆς τῆς χαλκῆς ὑδρίας.
30		σφραγίσματα (εἰκ. ὑποσέλιδος).	75	34	μέρος χαλκου ἀμφορέως.
32	13	μία ὑπόστασις τῆς Κυπρίας Ἀφροδίτης συμφορομένη πρὸς τὴν Γοργὼ.	76	35	οἰνοχὴ χαλκῆ.
33	14	α. ἀποκεφαλισμὸς Μεδοῦσης, β. σκηνὴ ἱερου δένδρου ἐπὶ δακτυλίου ἐκ Μυκηναίων.	78	36	πλαγία ὄψις τῆς οἰνοχόης.
38	1	α, β, γ: σφραγιδοῦλοι, δ': ἐκ του δακτυλίου τῆς Μιδέας.	79	37	ὁ ἐφηβος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης.
39	2	κεφαλὴ καρφίδος 3ου τάφου ἀκροπόλεως Μυκηναίων.	80	38	τὸ στόμιον καὶ οἱ δύο λέοντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης.
40	3	ζωρισμὸς τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος.	81	39	οἰνοχόης χαλκῆς στόμιον.
		Ἡ ἀρχαϊκὴ νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος.	82	40	κατακόρυφος ὄψις τριλόβου στομίου οἰνοχόης.
42	1	ἡ θέσις του νεκροταφείου. Πλησίον ὁ τύμβος Μογίλα μὴ ἐρευνήθεις βαθέως.	83	41	λαβὴ φιάλης ἢ ἀρνταίνης ἐν μορφῇ ἀνδρὸς παγωνοφόρου γυμνοῦ.
43	2	ὁ τάφος II ὡς ἀνασυνεστάθη ὑπὸ του Schorkopil.	84	42	χαλκὴ λαβὴ φιάλης.
44	3	ὁ τάφος VI ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ του ἀνασκάφαντος Σκόρπιλ.	85	43	τὸ ἄνω μέρος του σώματος του ἀνδρὸς του σχηματίζοντος λαβὴν φιάλης χαλκῆς.
45	4	ὁ τάφος VII ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ Σκόρπιλ.	86	44	φιάλη ἢ ἀρνταίνα χαλκῆ.
46	5	χρυσὴ νεκρικὴ προσωπίς του τάφου I.	87	45	χαλκούς τρίπους καὶ λεκάνη.
47	6	χρυσὴ προσωπίς νεκρικῆ.	88	46	λαβὴ χαλκῆς τριποδικῆς λεκάνης.
48	7	χρυσὴ χεῖρ.	89	47	λεοντόπους χαλκου τρίποδος.
49	8	χρυσὴ ὑποδερίς ἢ ἐπιστηθία πλάξ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος.	90	48	χαλκὴ ἠθμόδης, ἀβαθῆς φιάλη.
50	9	ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς ἐπιστηθίας χρυσοῦς πλακός.	91	49	φιάλη χαλκῆ ὀμφαλόεσσα καὶ φιάλη ἀπλή.
51	10	δύο μέρη χρυσοῦ ἐκκρουστοῦ ἐλάσματος.	92	50	κράνος χαλκῶν μετὰ παρεῖων καὶ προρρινιδίου.
52	11	χρυσῶν ἐλασμα ἐκκρουστον.	93	51	πλαγία ὄψις του κράνου.
53	12	χρυσὰ ἐλάσματα.	94	52	κράνος χαλκῶν μὴ καλύπτον τὸ κυρίως πρόσωπον.
54	13	χρυσὰ ἐλάσματα.	95	53	κράνος χαλκῶν.
55	14	τέσσαρα χρυσὰ πτηνὰ καὶ δύο χρυσοὶ ῥόδακες.	96	54	χαλκὰ ἐλάσματα ἐξ ἀσπίδων.
56	15	ῥόδακες χρυσοὶ ἀστεροειδεῖς.	97	55	τὸ κεντρικὸν μετὰ του ὀμφαλοῦ μέρος ἀσπίδος.
			98	56	ζείγη χαλκῶν κρίζων.
			99	57	ξίφη σιδηρᾶ.
			100	58	τρεις σιδηραὶ αἰχμαὶ δοράτων μετὰ ῥάχεως ἐν μέσῳ.
			101	59	ἀρύβαλοι ἐξ ὑαλώδους μάξης.
			102	60	ἀγγεῖα ληκύθια ἐξ ὑαλομάξης.
			104	61	ψηφίδες ἐξ ἠλέκτρον χρυσοῦ καὶ ὑάλου.

σελ.	εικ.	
105	62	πλαγῶν πηλίνη.
105	63	λήκυθος πηλίνη. <i>Τάφος πολέμιστον ἐν τοῖς Ὀξόλαις Λοκροῖς.</i>
100	64	τομαί τοῦ τάφου.
108	66	χαλκουν κράνος τῶν Ὀξολῶν Λοκρῶν.
109	66	ὄπλα χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ καὶ περόνη γαλκῆ τοῦ πολέμιστου τῶν Ὀξολῶν Λοκρῶν. <i>Τὸ Κάστρον τοῦ Κορινθοῦ.</i>
113	1	τοπογραφικὸς χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ «Κά- στρου τοῦ Κορινθοῦ».
114	2	διάγραμμα τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορινθοῦ».
115	3	τὸ «Κάστρον τοῦ Κορινθοῦ» ὁρώμενον ἐκ βορρᾶ.
116	4	ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορινθοῦ».
117	5	ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους.
	6	τὸ «τρύπιο λιθάρι» κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορινθοῦ» καὶ λείψανα ἀση- τηρίου.
118	7	ἡ Παναγία, (Ζωοδόχος Πηγὴ) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Δρυμοῦ μετὰ ἀπόψεως τοῦ ὄροπεδίου «Φοῖσκενας» παρὰ τὸ χωρίον Λερβενοσάλας.
<i>Ἐπιγραφή ἐκ Φιλίας τῆς Θεσσαλικῆς Καρδίτσης.</i>		
120	1	ψήφισμα περὶ ὀρίων (τιμῆμα α').
121	2	ψήφισμα περὶ ὀρίων (τιμῆμα β').
<i>Γοργῶ ἢ Μέδουσα.</i>		
129	1	νόμισμα Παρίου Μυσίας.
129	2	γοργόνειον. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Μήλου ἐν Ἀθήναις.
130	3	κεφαλὴ Γοργόνος. Ἐξ ἀγγείου τοῦ Νέσσου ἐξ Ἀθηνῶν.
	4	Μέδουσα. Ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Σπάρτης.
154	5	γοργοπορόσοπος δαίμων. Ἐκ πινακίου ἐκ Ῥόδου ἐν Λονδίνο.
155	6	Ἄρπυια. Ἐξ ἀγγείου ἐν Vuiti ἐν Βερολίνο.
	7	Εἰλείθνια. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.
	8	Ἄρτεμις. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Θήρας.
157	9	Μήτηρ ὀρείη. Σφραγιδότηπος ἐκ Κνωσοῦ.
	10	Πόντια θηρῶν. Ὑστερομινωϊκὴ σφραγίς.
158	11	Γοργῶ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Σπάρτης.
163	12	πήλινον εἰδώλιον ἐκ Γουρνιάς.
164	13	βάθρον ἀγάλματος ἐκ Σεντζιολί.
165	14	σφραγιδότηπος ἐκ Ζάκρου.
	15	σφραγιδότηπος ἐκ Ζάκρου.
167	16	σφραγιδότηπος ἐκ Μοχλοῦ. Κεφαλὴ δαιμονίου.
	17	περωτὰ δαιμόνια ἐξ ἀγγείου ἐκ Μήλου.

σελ.	εικ.	
167	18	σφραγιδότηπος ἐκ Ζάκρου.
169	19	Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.
170	20	ἐλεφάντινον ἀνάθημα ἐκ Σπάρτης.
	21	πηλίνη πυξίς ἐκ Θηβῶν.
	22	μολύβδινον ἀνάθημα ἐκ Σπάρτης.
171	23	Μέδουσα. Ἐκ τοῦ ἀετώματος ναοῦ ἐν Κερκύρα.
173	24	Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Κύλινδρος ἐκ Μεσοποταμίας.
174	25	Ἀθωρικὸν κιονόκρανον. Ἐκ ναοῦ ἐν Αἰγύπτῳ.
	26	Ἀθωρικὴ κεφαλὴ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Φωκαίας.
	27	ἀντιζείμενον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Καρείου.
175	28	ἐλεφάντινον μετάλλιον ἐκ Σπάρτης.
	29	διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.
	30	διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.
176	31	μορφὴ χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου.
<i>Ἐξηγήσεις παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀμφορέως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς Βιέννης.</i>		
177	1	ἀμφορέως τῆς Βιέννης.
178	2	προσθία ὄφης ἀμφορέως τῆς Βιέννης: Ὁ Θη- σεὺς παρὰ τῇ Ἀντιόπῃ.
179	3	ὀπισθία ὄφης ἀμφορέως Βιέννης. Ἡρώες θή- ρας Καλυδωνίου κάπρου.
<i>Παρατηρήσεις εἰς Λοκρικὸν Θεσμόν.</i>		
183	1	χάρτης Ὀξολίδος (Kierpert FOA XV) <i>Ὀμηρος, Μυκῆναι καὶ Ἀνατολή.</i>
186	1	δείγματα τῆς καλουμένης ἀλητικῆς γραφῆς.
190	2	σφραγίς ἐκ Βαφειοῦ. Λέων προσβάλλον βοῦν.
196	3	λέων ἀλεξίκακος ἐκ τῆς αἰλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀσσοῦρνασιπάλ.
	4	«Καρνάτιδες» ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Σαργῶν τοῦ Β'.
197	5	ζωφόρος ἐκ κυάνου ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Σαργῶν τοῦ Β' ἐν Χορσαβάδ.
199	6	σομερικὴ κεφαλὴ μετὰ εὐθέτων ὀφρύων ἐκ κυάνου.
200	7	βαβυλωνιακὸς παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρ- της μετὰ τοῦ «ρόου ὠκεανοῦ».
201	8	μορφὴ ἐπὶ χορινθιακοῦ πλακιδίου κρατοῦσα φυτὸν ὡς ἀλεξίκακον.
203	9	ὁ ἀνωτέρω (εἰκὼν 7) παλαιότατος χάρτης τοῦ κόσμου κατὰ σχέδιον τοῦ H. Anger. <i>Πηλεὺς, Θησεὺς καὶ Οἰνεὺς.</i>
207	1	ἐξ ἀμφορέως τοῦ Ἐθν. Μουσείου Νεαπόλεως.
219	1	ἐπιγραφή Μανραχάδων Καρδίτσης.
221	1	B. Λεονάρδος.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν ἀπόκειται τμήμα μαρμαρίνης ἀναγλύφου πλακῶς ἀξίας ν' ἀποσχολήσῃ ἡμᾶς, καθ' ὅσον διασφῶζει παράστασιν, ἣς τὸ θέμα ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν μυθολογικῶν σκηνῶν (*εἰκ. 1*).

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, εὑρίσκετο ἄλλοτε ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θεσείου ὁπόθεν μετηνέχθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον (Ἀριθ. Γενικοῦ Εὐρετηρ. 169. Εὐρετηρ. Γλυπτῶν 50) καὶ δημοσιεύεται ἤδη ἐνταῦθα τὸ πρῶτον κατόπιν εὐμενοῦς ἀδείας τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου.

Τὸ διασφῶζόμενον τμήμα τῆς πλακῶς ἔχει μέγιστον μήκος 0,38 καὶ πλάτος 0,35 πάχος δὲ 0,07.

Εἰς τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος εὑρίσκεται παρυφή (πλ. 0,11) κοσμουμένη διὰ κυματοειδῶς βαίνοντος διπλοῦ βλαστοῦ, ἐξ οὗ φύονται πλουσίως διαμορφωμένα φύλλα πληροῦντα τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ βλαστοῦ ἀπομένοντα κενά.

Τοὺς δύο βλαστοὺς συνδέουσι κατὰ διαστήματα ταινία, ὧν τρεῖς διασφῶζονται ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου τεμαχίου.

Κάτω τῆς παρυφῆς ταύτης εὑρίσκεται ἡ κυρία παράστασις. Εἰκονίζεται δηλαδὴ ἀνὴρ γυμνός, διασφῶζόμενος μέχρι περιῖτου τοῦ στήθους, διευθυνόμενος πρὸς δεξιὰ καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Ἄν καὶ τὸ πρόσωπον εἶναι ἀποτετριμμένον, ὅμως δύναται τις νὰ διακρίνῃ ὅτι ἡ εἰκονιζομένη ἀνδρική μορφή φέρει ἀτημέλητον κόμην καὶ βραχὺ γένειον. Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρει ζῶον φονευμένον, τοῦ ὁποίου τοὺς ὀπισθίους πόδας κρατεῖ διὰ τῆς ἀνυψωμένης δεξιᾶς.

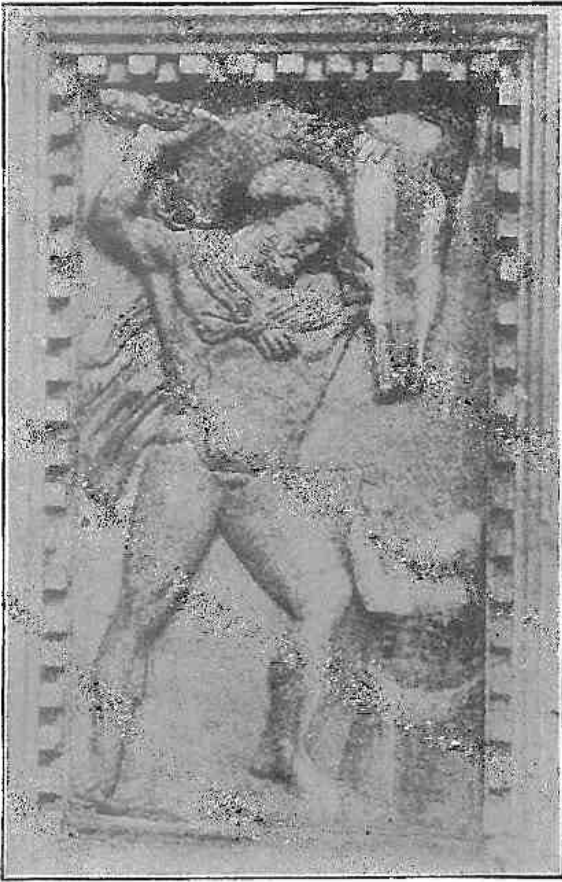

1. Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους.

Τέλος τὸ γύρω τῆς παραστάσεως ἀπομένον κενὸν ἔδαφος πληροῦται ὑπὸ ἐλαφρῶς ἀναγλύφων γραμμῶν, οἷονεὶ φύλλων.

Τοιαύτη ἢ ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος ἀναγλύφου παράστασις. Ποιον τὸ ἐν αὐτῇ εἰκονιζόμενον θέμα δεικνύει εἰς ἡμᾶς ἢ σύγκρισις πρὸς ἀνάγλυφον πλάκα ἐντετειχισμένην ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ¹ (εἰκ. 2).

Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐκείνου, διασφωζομένου ἀκεραίου, εἰκονίζεται ὁ Ἡρακλῆς φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν Ἑρμάνθιον κάπρον καὶ ἐπιδεικνύων αὐτὸν εἰς τὸν περίφοβον Εὐρυσθέα κελωσμένον κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς πίθου.

2. Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους ἐν Βενετίᾳ.

Ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου καὶ τῆς πλακὸς τοῦ Ἁγ. Μάρκου πείθει, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ μυθολογικοῦ θέματος.

Ἄλλ' ἢ πλάξ τοῦ Ἁγ. Μάρκου δὲν εἶναι τὸ μόνον μνημεῖον, πρὸς ὃ ὁμοιάζει τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον. Τοῦτο καθὼς καὶ ἡ πλάξ τοῦ Ἁγ. Μάρκου παρουσιάζουν στενωτάτην συγγένειαν πρὸς σειρὰν ὄλην ἀναγλύφων καὶ ἰδίᾳ σαρκοφάγων ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους.² Ἡ εἰκὼν 3 δεικνύει παραδείγματά τινα ἐκ τοιούτων σαρκοφάγων, ὅπου ἡ εἰκονογραφικὴ συγγένεια πρὸς τὴν ἡμετέραν πλάκα εἶναι καταφανής.³

Κατὰ ταῦτα ἡ πλάξ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι ἀντίγραφον ἐλληνιστικοῦ ἢ ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου. Ἡ μεγάλη ἐξ ἄλλου ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα ἀρχαῖα ἀνάγλυφα ἐπιτρέπει ἴσως εἰς ἡμᾶς νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐπὶ τούτου θὰ εἰκονίζετο πιθανώτατα ὁ ἐντὸς τοῦ πίθου Εὐρυσθεύς.

Ἄλλ' ὁ τεχνίτης τῆς ὑπὸ μελέτην πλακὸς ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου προτύπου μόνον τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἐπέξεργάσθη κατὰ τεχνικὸν τρόπον ἐντε-

λῶς ἀντίθετον τοῦ ἀρχαίου καὶ ἀρκούντως χαρακτηριστικὸν τῶν χρόνων, καθ' οὓς τοῦτο κατεσκευάσθη.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἶναι πράγματι λίαν χαρακτηριστικὴ. Τὸ ἔδαφος γύρω τῆς παραστάσεως πληροῦται ὀλόκληρον ὑπὸ ἐλαφρῶς γεγλυμμένης διακοσμήσεως,

1 Ongania La Basilica di San Marco a Venezia Dettagli πίν. 53. 83 Venturi Storia dell' arte italiana II σ. 522 εἰκ. 365.

2 Robert Die antiken Sarkophagreliefs Berlin 1897 III Πιν. XXXI 112. XXXIX 128, 129. Πρβ. καὶ Reich Répertoire des reliefs III 190.

3 Ἡ μεγίστη ὄχι μόνον εἰκονογραφικὴ ἀλλὰ καὶ τεχνικὴ ὁμοιότης τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἁγ. Μάρκου πρὸς τὰς σαρκοφάγους εἶναι ἴσως ἰσχυρὸς λόγος νὰ ταχθῶμεν μετὰ τὴν γνώ-

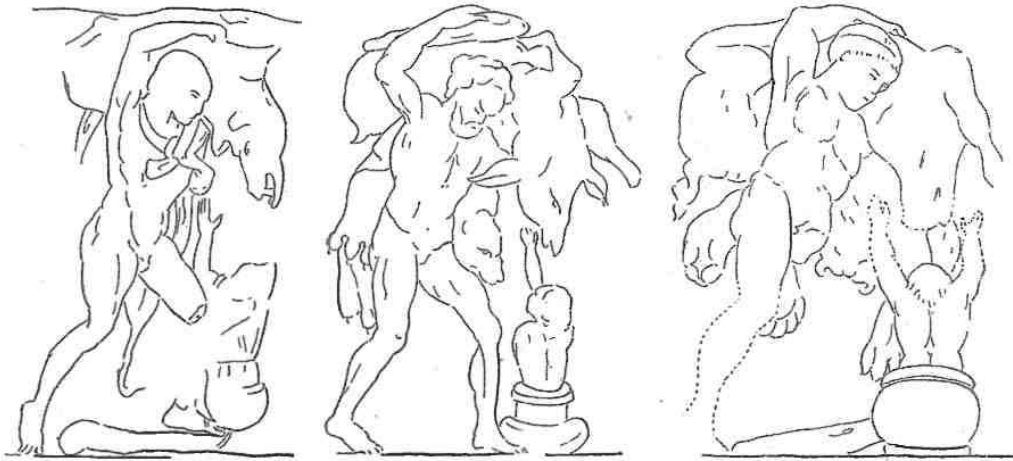
μην παλαιότερων ἰδίᾳ ἐρευνητῶν χαρακτηρισάντων αὐτὸ ὡς ἔργον τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τινὰς τῶν νεωτέρων, οἵτινες, ἴσως οὐχὶ ὀρθῶς, τὸ κατατάσσουσιν εἰς χρόνους βυζαντινοῦς. Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Schneider ἐν Serta Harteliana Wien 1896 281 σημ. 1 ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν Gabelentz Mittelalterliche Plastik in Venedig, Leipzig, 1903 130 σημ. 4. Πρβ. καὶ Venturi ἐνθ' ἄν. 520.

ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτω κεκοσμημένου βάθους προβάλλει τὸ κύριον θέμα ἐξαιρετικῶς διὰ μᾶλλον ἐκτύπου ἀναγλύφου. Οὕτω τὰ συμφώνως πρὸς τὸν τεχνικὸν τοῦτον τρόπον ἐξαιρετικῶς γλυπτὰ παρουσιάζουσι δύο ἐπάλληλα στρώματα ἀναγλύφου.

Σειρὰ ὅλη γλυπτῶν, ἐν οἷς παρατηρεῖται ἡ τεχνικὴ αὕτη, διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Ὅχι μόνον πτηνὰ καὶ ζῶα πραγματικὰ ἢ φανταστικὰ προβάλλουσιν ἐπὶ τοῦ ἐλαφρῶς γεγλυμμένου βάθους θωρακίων, ἐπιστυλίων κ.λπ., ἀλλὰ καὶ μυθολογικαὶ ἀκόμη παραστάσεις ὡς ἐπὶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν προερχομένου καὶ ἀποκειμένου νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου θωρακίου, ἐφ' οὗ παρίσταται νεαρὸς Πάν.¹

Ἡ τεχνικὴ αὕτη ὡς ἀφετηρίαν βεβαίως εἶχε τὴν ἀπομίμησιν τῶν ὑφασμάτων. Ἐνταῦθα ὁμοίως δὲν πρόκειται πλέον περὶ τῆς δουλικῆς αὐτῶν ἀπομιμήσεως, ἣν ἐν τῇ

3. Ἀνάγλυφα Ἡρακλέους ἐκ σαρκοφάγων.

βυζαντινῇ γλυπτικῇ βλέπομεν ἀπὸ τοῦ 9^{ου} ἤδη αἰῶνος.² Εἰς τὰ γλυπτὰ ἐκεῖνα, ὅπου ἡ ἀπομίμησις εἶναι αὐστηρά, ἐν εἶναι τὸ στρώμα τοῦ ἀναγλύφου τοῦ κοσμοῦντος τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν. Ἐν τῇ τεχνικῇ ὁμοίως, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα, ἡ πρόοδος καὶ ἡ συντελεσθεῖσα ἐξέλιξις εἶναι φανερά καὶ δευκνύει εἰς ἡμᾶς, ὅτι εὐρισκόμεθα μακρὰν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος.

Ἄλλὰ θὰ ἦτο ἀρα δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ χρονολογικῶς ἡ ἀρχὴ τῆς τεχνικῆς ταύτης, ἐξ ἧς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν καὶ εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου;

Ὅμοίαν δι' ἐπαλλήλων στρωμάτων τεχνικὴν παρουσιάζει τὸ γνωστὸν τμήμα ἐπιστυλίου τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς κατὰ τὸν Ὑμηττὸν Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων καὶ ἀποκειμένου νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ. Τοῦτο εἶναι ἰδίᾳ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ χρονολογίαν ἀναγνωσθεῖσαν ὑπὸ τινῶν ΓΥΠΓ' (6483 = 974 μ. Χ.),³

1 Wulff Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen II Mittelalterl. Bildw. N° 2216.

2 Brehier Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques Nouv. Serie Fasc. 3 1911 50 κ. ε.

3 Λάμπρου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνεῖου τὰ σφζόμενα Ἀθήναι 1879 - II 80 629. Strzygowski ἐν Δελτίῳ τῆς Ἰστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρείας III (1889) 121 καὶ Πιν. Α' κάτω. Schlumberger L'Epopée byzantine II 412.

ὑπ' ἄλλων ΓΨΙΓ' (6713 = 1205 μ. Χ.)¹, καθ' ἡμᾶς δὲ δυναμένην μάλλον ν' ἀναγνωσθῆ ΓΨΜ' (6740 = 1232 μ. Χ.).

Ὁ τεχνικὸς τρόπος τοῦ ἐπιστυλίου τούτου ὁμοιάζει βεβαίως πολὺ πρὸς τὸν παρατηρούμενον ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου, ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ εἶναι σύγχρονα.

Λεπτομερῆς αὐτῶν σύγκρισις δεικνύει, ὅτι ἡ ἐκτέλεσις δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοία. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Κυνηγοῦ παρουσιάζει καθαρὰν καὶ κλασικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοσμήματος, ἣν δὲν παρατηροῦμεν εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην πλάκα. Ἡ διακόσμησις τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ Κυνηγοῦ ἀνήκει εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα ἐξελίξεως καὶ τελειοποιήσεως τῆς τεχνικῆς

ταύτης ἢ τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον, ὅπου τὰ κοσμήματα τὰ πληροῦντα τὸ βάθος εἶναι λίαν ἡμελημένα καὶ πλαδαρά.

Ἀνάγκη λοιπὸν ν' ἀνατρέξωμεν εἰς παλαιότερους τοῦ 13^{ου} αἰῶνος χρόνους διὰ ν' ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς τεχνικῆς.

Τὸ παλαιότερον ἀσφαλῶς ὅπως οὖν χρονολογημένον παράδειγμα τῆς τεχνικῆς ταύτης νομίζω ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου. Ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τῶν γείσων τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἐπὶ ἐδάφους φέροντος ἐπιπεδόγλυφον διακόσμησιν προβαλλόντων κομβίων καὶ πτη-

4. Τμήμα ἐπιστυλίου ἐν Δαφνίῳ.

νῶν² ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ εὐρίσκεται τμήμα γλυπτοῦ ἐντελῶς ἀνάλογον κατὰ τὴν τεχνικὴν πρὸς τὴν ὑπὸ μελέτην πλάκα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Εἶναι τοῦτο μικρὸν τμήμα ἐπιστυλίου ἀνήκοντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ Τέμπλον τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἐκτισμένον νῦν εἰς μεταγενέστερον τοῖχον ἐν τῇ πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου αὐλῆς. (εἰκ. 4).³ Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται πτηνὸν μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας προβάλλον ἐπὶ βάθους φέροντος ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον φυτικὴν διακόσμησιν. Τὸ κεκοσμημένον τοῦτο βάθος παρουσιάζει ἀνάλογον πλαδαρὰν καὶ ἡμελημένην μορφήν, οἷαν ἡ ἡμετέρα πλάξ.

Δεδομένου ὅτι ἡ κτίσις τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνάγεται γενικῶς εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ καὶ μάλιστα εἰς τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} αἰῶνος⁴ ἔχομεν οὕτω χρονολογικὴν τινα βάσιν δυναμένην νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος.

¹ Καμπούρογλου Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων II 210 Plassart ἐν B.C.H. L. XVII (1923) 177 εἰκ. 8. Σωτηρίου. Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Ἀθῆναι 1924 37 καὶ πίν. 3 κάτω.

² Millet Le Monastere de Daphni Paris 1899 65 εἰκ. 35, 66 εἰκ. 36. Ὅμοια κομβία ὑπάρχουσι καὶ ἐπὶ τοῦ γείσου τοῦ τροῦλλον καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων τοῦ τέμπλου τοῦ Καθολικοῦ καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας ἐν τῇ Μονῇ Ὁσίου Λουκά. Ἐκεῖ ὁμοῦς τὰ προεξέχοντα κομβία δὲν προ-

βάλλουσι ἐπὶ κεκοσμημένου βάθους, ἀλλὰ παρεντίθενται εἰς μέρη, ὅπου ἡ ἄλλη διακόσμησις διακόπτεται. Bl. Schultz - Barnsley The Monastery of S. Luke of Stiris in Phocis London 1901 Πιν. 23 - 25, 28.

³ Εἰκὼν καὶ παρὰ Millet Daphni 48.

⁴ Millet Daphni 17 κ.ε. Ὁ Brehier L'art Byzantin Paris [1924] 193 χρονολογεῖ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Τὴν χρονολόγησιν ταύτην καθιστᾷ πιθανωτέραν αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ὑπὸ μελέτην πλακὸς εἰκονιζόμενον θέμα.

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὑπὸ βυζαντινοῦ τεχνίτου ἐκτέλεσις τοιοῦτου θέματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ ποίαν ἐποχὴν τῆς βυζαντινῆς τέχνης θὰ ἦτο δυνατὸν τοῦτο νὰ γίνῃ.

Τὰ ζητήματα ταῦτα σχετίζονται βεβαίως πρὸς τὸ γενικώτερον ὅσον καὶ πολύπλοκον θέμα τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ λεπτομερὴς αὐτοῦ ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα, διότι αὕτη θὰ ἤγεν ἡμᾶς πολὺ μακρὰν. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους.

Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Ἀγ. Μάρκου ἐν Βενετία ἐντετειχισμένα ἀνάγλυφα τοῦ Ἡρακλέους¹, ἅτινα ἐθεώρουν ἔργα βυζαντινά, ἐπροσπάθησαν κατὰ διαφόρους τρόπους νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐτά. Ὁ Durand ἐσχέτισε ταῦτα πρὸς ποιήματα καὶ προϊόντα τῆς δημώδους λογοτεχνίας τῶν μέσων αἰώνων, ὅπου ἀναφέρονται ἀρχαῖοι ἥρωες καὶ συμβάντα τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας. Συμπεραίνει δέ, ὅτι ἥρωες ὡς ὁ Ἡρακλῆς «ὁ τύπος καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰσχύος» δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ παραμείνῃ λαϊκὴ μορφή καὶ συνεπῶς νὰ μὴ ἀπεικονισθῇ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐκκλησιῶν.² Ἄλλ' ἡ συσχέτισις αὕτη πρὸς δημώδη λογοτεχνικὰ ἔργα θὰ εἶχε βεβαίως θέσιν προκειμένου περὶ τοῦ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ αὐτοῦ Ναοῦ ἀναγλύφου τοῦ εἰκονίζοντος τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, συνθέσεως ἀπορρευσάσης ἐκ τῶν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον διασκευασθεισῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ψευδοκαλλισθενειῶν διηγήσεων,³ οὐχὶ ὅμως καὶ περὶ τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὰ μεσαιωνικὰ δημώδη λογοτεχνήματα. Ὁ Gabelentz (ἐνθ' ἄν. 131) ἐκφράζει τὴν εἰκασίαν μήπως τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς εὐρύτερον κύκλον συμβολικῶν παραστάσεων ἀπεικονίζοντα συμβολικῶς τὸν ἀγῶνα τοῦ καλοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ ἢ τῆς πίστεως κατὰ τῆς ἀπιστίας. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανὸν καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκφέρων τὴν εἰκασίαν ταύτην εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν δυτικὴν μᾶλλον τέχνην καὶ τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας, ὅπου τοιαῦται συμβολικαὶ παραστάσεις εἶναι συνηθέσταται. Ὁ τοιαύτης μορφῆς συμβολισμὸς εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην οὐδέποτε ὑπῆρξε.

Τὴν ὑπὸ βυζαντινῶν τεχνιτῶν ἐκτέλεσιν θεμάτων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ ἐξηγήσωμεν, ἂν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φιλολογικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς τάσεις τῶν μεταξὺ τοῦ 10^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος χρόνων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιστροφή εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα καὶ ἡ μετὰ θερμοῦ ζήλου ἀπομίμησις - πιστὴ πολλακίς ἀντιγραφή - αὐτῶν τόσον εἰς τὴν λογοτεχνίαν⁴ ὅσον καὶ εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας.⁵ Τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τῶν χρόνων τούτων εἶναι πλήρη μεταφο-

¹ Ὡς γνωστὸν ἐν Ἀγ. Μάρκῳ πλὴν τοῦ ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντος ἀναγλύφου ὑπάρχει καὶ ἄλλη παράστασις τοῦ Ἡρακλέους φέροντος ἐπὶ τῶν ὄμων τὴν Κερυνίτιν ἔλαφον καὶ πατάσσοντος τὴν Λερναίαν Ὑδραν (Ὁ n g a n i a ἐνθ' ἄν. Πιν. 109 157, V e n t u r i ἐνθ' ἄν. 525 εἰκ. 368). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο παραδέχονται σήμερον ὡς ἔργον Βενετοῦ τεχνίτου ἐπηρρασμένον ἀπὸ τὴν ἑτέραν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους τὴν ἀνωτέρω ἀπεικονισθεισάν (Περβ. G a b e l e n t z ἐνθ' ἄν. 131, V e n t u r i ἐνθ' ἄν. 525 κ. ἐ.) ὅπως ἐκ τῆς ἰδίας πιθανῶς πλακὸς ἀπορρέει καὶ τὸ μικρὸν ἀνάγλυφον τὸ ἐκ Βενετίας προερχόμενον καὶ ἀποκείμενον ἐν

τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου (W u l f f ἐνθ' ἄν. N° 1760).

² D u r a n d ἐν Annales archeologiques XIV (1854) 172.

³ Περβ. M i l l e t L'Ascension d'Alexandre I ἐν Syria 1923, 85 κ. ἐ.

⁴ K r u m b a c h e r Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας μετφρ. Σωτηριάδου (Βιβλ. Μαρσαλῆ) I 26 κ. ἐ.

⁵ Βλ. προχείρως D i e h l Manuel d'art byzantin² Paris 1925-6 I 399, 409. D a l t o n Byzantine art and archaeology Oxford 1911 16 κ. ἐ. W u l f f Altchristl. und Byzantinische Kunst 364. B r e h i e r L'art byzantin 44 κ. ἐ.

ρῶν καὶ εἰκόνων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, χαρακτηριστικὰ δὲ ὅσα ὁ Ψελλὸς (παρὰ Σάθ α Μεσαιων. Βιβλιοθήκη IV 130) διηγείται περὶ τῆς Σκληραίνης τῆς εὐνοουμένης τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ἥτις «ἤρει ἐπανερωτῶσα πολλάνις μύθους ἑλληνικοὺς καὶ αὐτὴ προστιθεῖσα εἴτινος τῶν ἀκριβοῦντων περὶ ταῦτα ἀνήκοεν».

Ὁ ἄκρατος οὗτος κλασικισμὸς τῆς αὐλῆς τῶν Κομνηνῶν εἰσέβαλε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τέχνην. Χαρακτηριστικὸν δὲ τούτου δείγμα, πλὴν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Torcello ἀναγλύφων τοῦ Καιροῦ καὶ τοῦ Ἰξίωνος, (Schneider ἐνθ' ἄν.) εἶναι τὸ μαρμαροψηφοθέτημα τὸ κοσμοῦν τὸ δάπεδον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος (Zeirek Djami) ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνεγερθεῖσιν κατὰ τὸ ἔτος 1124 ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ Εἰρήνης.¹ Τοῦτο, διασφῆζόμενον πολὺ καλλίτερον κατὰ τὰ ἔτη 1847-8, ὅτε ἐσχεδίασεν αὐτὸ ὁ Saltzemberg,² φέρει παραστάσεις ἐρωτιδίων ἀσχολουμένων περὶ διάφορα ἔργα ἐντελῶς ἀναλόγους πρὸς τὰς πομπηϊανάς, ὧν τὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ ἐπιβίωσιν εὐρίσκομεν μεταξὺ πολλῶν μνημείων εἰς τὴν μικρογραφίαν τῆς Ἰουλιανῆς Ἀνικίας ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Διοσκορίδου τῆς Βιέννης³ καὶ εἰς τὰ ἐλεφάντινα κιβωτίδια.⁴

Τὰ κιβωτίδια ταῦτα, ἐφ' ὧν κυριαρχοῦσιν αἱ παραστάσεις αἱ εἰλημμένα ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῆς θερμοῦς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην.⁵

Καὶ ἠθέλησαν μὲν ν' ἀναγάγῃ, τὰ παλαιότερα τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Εἰκονομαχίας⁶, νομίζω ὅμως, ὅτι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ταῦτα σχετίζονται πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κλασικιστικὴν περίοδον, ὡς τινὲς σήμερον ἤρχισαν νὰ παραδέχωνται.⁷ Καὶ ἐκ τῶν κιβωτιδίων τούτων, ὡς ἄλλως ἦτο ἐπόμενον, δὲν λείπουν αἱ παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους.⁸

Ἡ τάσις δὲ αὕτη τῆς ἀπομιμήσεως τῶν ἀρχαίων προτύπων ἔχει βεβαίως τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἔντασιν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, ὅπου τὴν ὠθησιν δίδει ἡ Αὐλὴ, καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προέρχονται τὰ πλεῖστα, ἂν μὴ καὶ πάντα, τὰ τοιαύτας φέροντα παραστάσεις κιβωτίδια, ὡς καὶ παλαιότεροι αὐτῶν μελετηταὶ εἴκασαν.⁹ Τοῦτο ἄλλως ἀποδεικνύει ἐπαρκῶς ἢ ἐπὶ τοῦ ἐν Χαντεν κιβωτιδίου παράστασις τοῦ Ἡρακλέους, ἥτις, ὡς παρετηρήθη ἤδη, εἶναι ἀπεικόνισις τοῦ χαλκίνου ἀγάλματος τοῦ Λυσίππου τοῦ εὐρισκομένου ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.¹⁰

Ἡ τοιαύτη ὅμως κλασικιστικὴ κίνησις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἐκ ταύτης διαδίδεται καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Torcello, περὶ ὧν ἀνω-

1 Millingen Byzantine churches in Constantinople London 1912 219 κ. ἑ.

2 Saltzemberg Altchristliche Baudenkmaler von Constantinopel Berlin 1855 Πίν. XXXVI 2. Ἐκτοτε φαίνεται, ὅτι μέγα μέρος τοῦ ψηφοθετήματος κατεστράφη, ὡς δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὸ σχεδιάσμα τοῦ Millingen ἐνθ' ἄν. 234 εἰκ. 76.

3 Εἰκὼν εὐκρινῆς προχείρως παρὰ Bayet L'art Byzantin³. Paris [1904] 69 εἰκ. 19.

4 Τὰς παραστάσεις τοῦ ψηφοθετήματος τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος ὁ Saltzemberg (ἐνθ' ἄν. 122) ἐξέλαβεν ὡς ἀθλοῦς τοῦ Ἡρακλέους. Τοῦτο ἐπ' ἀναλαμβάνουσι καὶ πάντες οἱ μεταγενέστεροι ὅλως ἀνεξετάστως. Πρβ. Diehl ἐνθ' ἄν. 465.

5 Κατάλογος, ἴσως οὐχὶ πλήρης, τῶν φερόντων ἀρχαίας παραστάσεις κιβωτιδίων παρὰ Schneider ἐνθ' ἄν. 283

κ. ἑ σημ. 2.

6 Bayet ἐνθ' ἄν. 198. Millet L'art Byzantin I (Παρὰ Michel Histoire de l'art I) 268 Diehl ἐνθ' ἄν. 373 κ. ἑ., 657 κ. ἑ. Dalton ἐνθ' ἄν. 214.

7 Brehier L'art Byzantin 48.

8 Μεταξὺ ἄλλων βλ.: Κιβωτιδ. Μουσ. Cluny Παρισίων εἰκ. παρὰ Diehl ἐνθ' ἄν. 657 εἰκ. 318 καὶ παρὰ Schneider ἐνθ' ἄν. 292. Πλάξ ἐκ κιβωτιδίου ἐν Λούβρῳ εἰκ. παρὰ Schlumberger L'Épopée byzantine III 405. Κιβωτιδίων ἐν Χαντεν Schlumberger Épopée II 201, 271 καὶ τοῦ αὐτοῦ Nicéphore Phocas 175 Πρβ. καὶ Schneider ἐνθ' ἄν. 289.

9 Molinier παρὰ Diehl ἐνθ' ἄν. 656.

10 Πρβ. Dalton ἐνθ' ἄν. 216, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τέρω ὁ λόγος, τὸ ἐξ Ἀθηνῶν θωράκιον, ἐφ' οὗ νεαρός Πάν, τὸ ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου, τὰ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν ἀνάγλυφα ἰπεύθουσι περὶ τούτου.

Ἄν μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ ἀποσχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους θὰ κατανοήσωμεν, νομίζω, λίαν εὐχερῶς τὴν σημασίαν του καὶ τὴν θέσιν, ἣν τοῦτο κατέχει ἐν τῇ βυζαντινῇ γλυπτικῇ. Ἐπίσης ἐκ τῶν ἀνωτέρω θὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ τοιοῦτου μυθολογικοῦ θέματος.

Τέλος καὶ αὕτη ἡ χρονολόγησις τῆς πλακὸς ἀποβαίνει νῦν εὐχερῆς. Ἄν δηλαδὴ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως προκύψαντα συμπεράσματα δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} αἰῶνος.

Ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῆς βεβαίως οὐδὲν τὸ ὠρισμένον εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ. Πάντως ὁμως τὸ ψηφοδέτημα τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος καὶ τὰ κατὰ χώραν θωράκια τοῦ Ναοῦ τοῦ Torcello ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι καὶ ἡ ἡμέτερα πλάξ εἶχε πιθανῶς τὴν θέσιν τῆς ἐν οἰκοδομήματι θρησκευτικῷ.

Ἄν τέλος λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ Ἀγ. Μάρκου παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ πλάξ τοῦ Μουσείου τῆς Ραβέννης ἡ παριστώσα αὐτὸν φρονεούonta τὴν Κερυνίτιν ἔλαφον (εἰκ. παρὰ Venturi ἐνθ' ἄν 523 εἰκ. 366) οὐδόλως εἶναι ἔργα βυζαντινά, θὰ κατανοήσωμεν πόση εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς ἀναγλύφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ἀπομένει ἡ μόνη μέχρι τοῦδε γνωστὴ ἐπὶ μαρμάρου παράστασις τοῦ Ἡρακλέους ἢ ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ βυζαντινοῦ τεχνίτου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΟΡΓΟΝΕΣ ΚΑΙ ΓΟΡΓΟΝΕΙΑ

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Α' Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΙΟΥ ΔΙΟΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΩ

Κατὰ τὰς Ἀγγλικὰς ἐν Ἀνατ. Κρήτῃ ἀνασκαφὰς ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Παλαίκαστρον ἐκτὸς τῶν διαφόρων Μινωϊκῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ὁ περίφημος ναὸς τοῦ Δικταίου Διός. Εἰς τὸν ἀρχαῖκόν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ναὸν ἰ ἀνήκουσι τεμάχια ἐκ τῆς πηλίνης σίμης, ἣτις περιέθειε τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἐν εὐμέγεθες πῆλινον σκέλος ἀνθρώπινον, 0,45 περίπου, (εἰκὼν 1), τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσαν οἱ Ἀγγλοὶ ὡς μορφὴν πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀετώματος, ἄνευ περαιτέρω πραγματεύσεως.²

Τελευταῖος ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου ὁ Pfuhl (A. M. 48, 1923, 119 ἐξ.) ὅστις ἐχαρακτήρισε τὸ σκέλος οὐχὶ ὡς ἀρχαῖκόν καὶ συνανῆκον εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ λοιπὰ

1 Σωτήριος Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου 31 κ.έ.

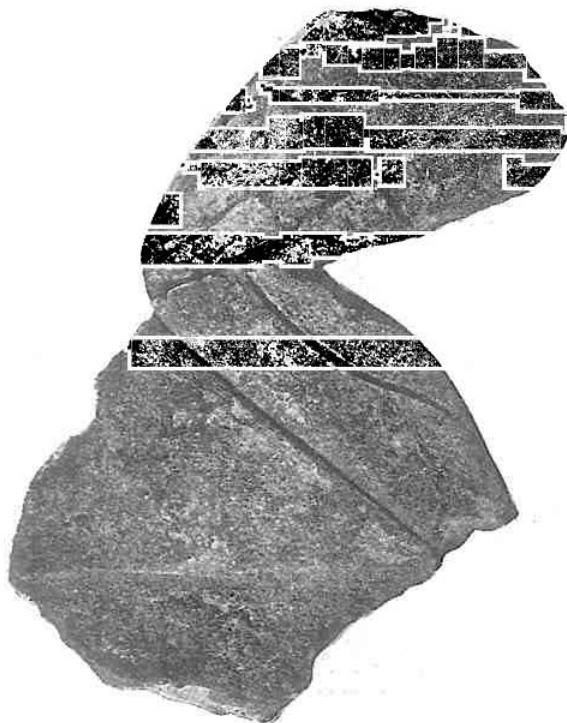
1 Ἡ λατρεία ἐξηκολούθησεν ἄνευ διακοπῆς προφανῶς ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν ὑστερωτέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὁ δὲ ναὸς ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῶν Μινωϊκῶν στρωμάτων. Τὴν σίμην καὶ τὸ ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον θὰ πραγματευθῶμεν κατωτέρω, ἀνάγει ὁ Koch (Rom. Mitt. 30, 1915, 41) εἰς τὸ α'. ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

2 B. S. A. XI σ. 300 καὶ εἰκ. 18. Ἡ σίμη αὐτόθι, πιν. XV. Τεμάχια τῆς αὐτῆς ἢ ὁμοίας σίμης, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντως ἐργαστηρίου ἐξελθούσης, εὐρίσκονται ἐν Μονάχῳ καὶ ἐν Λούβρῳ. Περὶ αὐτῶν ἐπραγματεύθη τελευταῖως ὁ Sieveking, Arch. Anz. 1921, 349. Τοῦ ἐν Παρισίῳ τεμαχίου προέλευσις φέρεται ἡ Μῆλος. Πρβλ. περὶ τῆς αὐτῆς σίμης Savignoni, Rom. Mitt. XXI, 1906, 64 ἐξ.

τεμάχια εποχήν, ἀλλ' ὡς Μινωϊκόν, ἐπειδὴ ὡς ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐλέχθη, τὰ στρώματα πέριξ καὶ ὑπὸ τὸν ναὸν ἦσαν Μινωϊκά, παρουσιάσαντα ἀρκετὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς ταύτης. Εἰς τὴν γνώμην του ὁ Pfuhl, φέρει στηρίγματα τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ μῦς τῆς κνήμης δηλοῦται παρὰ φύσιν διὰ καμπύλης γραμμῆς, τὴν περιβολήν, τὴν ὁποίαν ἐξηγεῖ ὡς Κρητομυκηναϊκὴν περισκελίδα, καὶ τὴν καθόλου ἐμφάνισιν καὶ χρωματισμὸν τοῦ ἔργου, ἰδίως τὸ λευκὸν τῶν γυμνῶν μερῶν, ὅπερ εὐρίσκει ἀκατάλληλον δι' ἄνδρα.

Διὰ τῶν κατωτέρω ἐκτιθεμένων, νομίζω ὅτι ἀναμφισβητήτως ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἡ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἀναγλύφου προέλευσις, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει.

Πρῶτον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς κνήμης παρουσιάζει τεχνικὴν ἀδυναμίαν,

1, Πήλινον σκέλος Γοργους ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παλαικάστρου.

ἀλλ' οὐδαμῶς εἶναι καὶ ξένος τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἡ ἀδεξία ἐγγάρακτος γραμμῆς ἢ δηλοῦσα τὸν μῦν τῆς κνήμης εἶναι κληρονομία τῆς ἀνατολικῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν εἰς τὰ ἀνάγλυφα περισσότερο ἢ παντοῦ ἀλλαχοῦ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἀκολουθῇ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη. Ἄνευρίσκομεν ταύτην εἰς τὰ ἀσπίδας τοῦ Ἰδαίου ἄντρου, αἵτινες εἶναι ἴσως ἐν μέρει ἔργα ἔξωθεν εἰσαχθέντα¹. Εἰς τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὴν ἀγγειογραφίαν εἰκονίζεται διὰ τῆς αὐτῆς γραμμῆς ὁ μῦς τῆς κνήμης, κατὰ τρόπον δὲ παρουσιάζοντα ἀρκετὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον ἀπεδόθη ἡ γραμμὴ αὕτη εἰς τὴν ἐκ τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους ἀρχαϊκὴν στήλην Γοργουῦς (εἰκὼν 2).²

Ἐπειτα ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν αὕτη δὲν εἶναι Μυκηναϊκὴ περισκελίς, ὡς νῦν

2, Γοργὼ ἐπὶ ἀρχαϊκῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης.

¹ Ἰδ. λ. χ. Museo Ital. di antichita classica II, πιν 1 (ἄτλας).

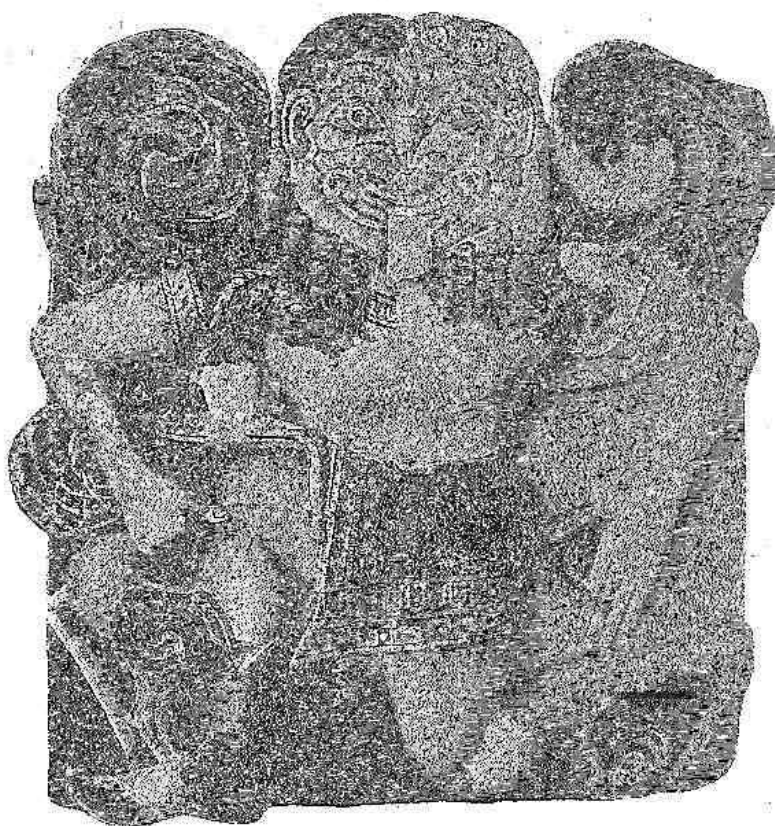
² Εἰλημμένη ἐξ Α. Μ. 32, 1907, 524, εἰκ. 29 (Noack). Λιθογραφικὴ ἀπεικόνισις αὐτόθι πιν. 21.

ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἕνεκα τῆς κολοβῆς καταστάσεως τοῦ τεμαχίου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ χιτωνίσκου, ὅστις θὰ ἐσυνεχίζετο γραπτὸς εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ ἀναγλύφου, ἂν τοῦτο κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο δὲν ἦτο τεθραυσμένον. Τοῦτο γίνεται ἀκόμη περισσότερον φανερόν, ὅταν εἴπωμεν ὅτι ἐκ τῆς καθόλου στάσεως τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀμφιέσεως γίνεται φανερόν, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τὸ ὑπόλοιπον ἀπὸ ἓν μέγα ἀνάγλυφον Γοργοῦς. Ἡ ὀρθὴ κατάληψις τοῦ ἀναγλύφου τούτου ἀποτελεῖ μίαν εὐχάριστον ἐκπληξιν, διότι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ πάρισον τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας καὶ ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἔτι ἀρχαιότερον.

Ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίκοις ναοὺς ἐχρησιμοποιοῦντο Γοργόνες καὶ Γοργόνεια εἶναι μὲν γνωστὸν ἐκ παλαιότερων χρόνων,¹ ὅτι ὁμως εὐμεγέθεις τοιαῦται μορφαὶ ὑπῆρχον οὐ μόνον ὡς ἀκρωτήρια, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐναέτιος διάκοσμος, εἶναι κυρίως πόρισμα τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἐν Σικελίᾳ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ εἰς πολλοὺς ναοὺς ἐκοσμοῦντο τὰ ἀετώματα διὰ πελωρίων Γοργονείων. Ἐκ Γέλας ὑπάρχουσι λείψανα τριῶν τοῦλάχιστον τοιούτων καὶ ἓν ἀκέραιον, διαστάσεων $1,05 \times 1,10$. Ἐξ Ἰπώνιου ἔχομεν ἐπ' ἴσης λείψανα ἄλλου τινὸς διαμ. $1,10^2$ ὃ δὲ καθηγητῆς Gabrici ἔκαμε τελευταίως τὴν εὐτυχῆ ἀνακάλυψιν, ὅτι καὶ ὁ ναὸς C τοῦ Σελινοῦντος ἐκοσμεῖτο διὰ πελωρίου Γοργονείου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα, διαστάσεων τοῦλάχιστον $2,50 \mu.$ ³

Ἐπ' ἴσης αἱ ἐργασίαι τοῦ Orsi ἔφερον εἰς φῶς μεταξὺ ἄλλων ὠραιότητων πληλίων ἀρχιτεκτονικῶν ἐπενδύσεων ἐκ τοῦ τεμένουσ παρὰ τὸ Ἀθήναιον τῶν Συρακουσῶν καὶ τὸ ἀνάγλυφον Γοργόνος βαινούσης πρὸς ἀριστ., ἐπιμελεσιᾶτης ἐργασίας (εἰκ. 3).⁴

Τὸ ἔξοχον τοῦτο ἔργον ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς γωνιαῖον ἀκρωτήριο ἀρχαίου ναῖσκου (ῦψος 0,56, πλ. 0,50), ἂν καὶ ὁ Orsi ἐξέφρασεν ἀμφιβολίαν ἂν ἦτο ἀκρωτήριο, (ὅποτε θὰ ἦτο ἀόρατος ἢ ἐκτάκτως λεπτὴ ἐργασία), ἢ μᾶλλον ἀπλοῦν ἀνάθημα, ἄγαλμα. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὸ ζήτημα, ἂν ἔργον τι ἔμελλε νὰ εἶναι ὄρατὸν ἢ οὐ καὶ εἰργάζοντο πάντοτε μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμε-

3. Πηλινὴ Γοργὼ ἐκ τοῦ Τεμένουσ τῶν Συρακουσῶν.

¹ Πρβλ. τὰς δύο μετόπας τοῦ Θέρμου, Α. Ε. 1903 πιν. 2 καὶ 4, Ant. Denkm. II, πιν. 51-52, ἔτι δὲ τὰ ἀπειράριθμα πανταχοῦ εὐρισκόμενα Γοργόνεια ὡς κόσμον τῶν ἀκρῶν καλυπτήρων (antefixes), ὡς καὶ τινὰς Γοργόνας ὡς ἀκρωτήρια ναῶν, θησαυρῶν κλπ.

² Id. E. Douglas van Buren, Archaic fictile Revetments in Sicily and Magna Graecia, London 1923, σ. 160.

³ Atti della R. Accad. di Palermo XI, 135 ἐξ. πιν. 1-2.

⁴ Id. τὸ πηλινὸν τοῦτο εἰς ἐγχρωμον πίνακα Monum. Ant. 25, 1919, πιν. 16, πρβλ. van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 76.

λείας. Ἐπομένως ἐκ τῆς λεπτῆς ἐργασίας καὶ μόνης οὐδὲν συνάγεται, μόνος δ' ὁ τρόπος τῆς στερεώσεως καὶ τὸ πάχος τοῦ πηλίνου τούτου θὰ ἔλθουν τὸ ζήτημα.¹

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμένους τῶν Συρακουσῶν ἔχομεν ἑνὸς ἀκόμη τοῦλάχιστον τοιοῦτου ἀναγλύφου τὰ τεμάχια, ἀλλὰ δ' ὅμοιαι Γοργόνες ὑπῆρχον εἰς οἰκοδομήματα τῆς Γέλας (ἐπ' ἴσης ἢ Γοργὼν τρέχει πρὸς ἀριστ.) καὶ ἐν S. Mauro (ὀλίγα χιλιόμε. νοτίως τοῦ Caltagirone τῆς Σικελίας).²

Τέλος, ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ βραχείας ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐν Τίρυνθι τελευταίων ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ G. Karo, φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἐκεῖ ναὸς τῆς ἀκροπόλεως ἐκοσμεῖτο διὰ μεγάλων Γοργονείων. Ἡ ἐκθεσις ἀναφέρει (Gnomon, 3, 1927 σ. 188) «πολλὰ τεμάχια λίαν μεγάλων πηλίνων Γοργονείων». Τὰ τεμάχια ταῦτα εὐρέθησαν ἐντὸς βόθρου παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος, ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων τῆς ὑστερογεωμετρικῆς καὶ πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ ὑπαρξις τοῦ βόθρου τούτου ἀποδεικνύει κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς ἀσφαλῶς πλεον καὶ τὴν ὑπαρξιν ναοῦ τῆς Ἡρας ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως.³

Ἴσως δὲν στεροῦμεθα καὶ ἀπεικονίσεων, αἱ ὁποῖαι παριστῶσι ναοὺς τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς κοσμουμένους εἰς τὰ ἀετώματα διὰ Γοργονείων, τοῦτο ὅμως πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀβέβαιοι. Ὡς εἶναι δηλ. γνωστὸν, τὰ διασωθέντα ἀνάγλυφα μετὰ παραστάσεως τοπείου εἰς τὸ βάθος ἀνάγονται εἰς διάφορα ἀρχέτυπα καὶ κατατάσσονται εἰς διαφόρους περιόδους. Ἐπὶ τριῶν τοιοῦτων ἀναγλύφων μετὰ παραστάσεως ναοῦ εἰς τὸ βάθος (εὐρισκομένων ἐν Βερολίῳ, Παρισίοις καὶ Ρώμῃ) ἔχομεν ὡς κόσμον τοῦ ἀετώματος ἐν Γοργονείῳ μετὰ δύο Τριτώνων. Δυστυχῶς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγλύφων τούτων τῶν Σπονδῶν ἢ τοῦ Κιθαροδοῦ, ὅπως ὀνομάζεται, δὲν γνωρίζομεν ποῦ πρέπει νὰ κατατάξωμεν ἀκριβῶς. Ἀρχικῶς ἐνομίσθη ὅτι ἡ σειρὰ ἀνάγεται εἰς ἕν πρωτότυπον ἀπεικονίζον τὴν τοποθεσίαν τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπάζεται ὁ Frothingham (A. J. A. XV, 1911 σ. 352), ὅστις μόνον τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Λούβρου ἐξ ὅλης τῆς σειρας γνωρίζει καὶ νομίζει ὅτι τὸ πρωτότυπον ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π. Χ. χρόνους, οὕτω δὲ θὰ εἴχομεν μίαν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῶν Δελφῶν ἐκοσμεῖτο διὰ Γοργονείου εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος. Δὲν ἔλαβεν ὅμως ὑπ' ὄψιν ὁ Frothingham τὴν ἐργασίαν τοῦ Studniczka, (Jahrb. d. Inst. XXI, 1906 σ. 77 ἐξ.), ὅστις ἐξετάζων ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀναγλύφων τοποθετεῖ τὴν σκηνὴν εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἴλισσον Πύθιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ βλέπει εἰς τὸ βάθος τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καταβιβάζων οὕτω τὴν χρονολογίαν τῆς σειρᾶς τῶν ἐν λόγω ἀναγλύφων εἰς τὴν Ρωμ. αὐτοκρατικὴν ἐποχὴν. Ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Studniczka συνηγορεῖ ὁ Κορινθιακὸς ῥυθμὸς τοῦ ναοῦ, κατ' αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ ναὸς εἰκονίζεται τετράστυλος (δέον ὀκτάστυλος), ὅτι φέρει ἐπὶ τοῦ ἐπι-

1 Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Garbici ἑ. ἀ. εἶναι λίαν δύσκολον ἐν πηλίνῳ ἀνάγλυφον ὀλίγων μόνον ἑκατοστῶν πάχους (ὡς τὸ Γοργονεῖον τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινουτος), νὰ ἴσταιται ὡς ἀκρωτήριον, χωρὶς νὰ κινδυνεύῃ ἐκάστην στιγμήν ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἐάν δὲν στηρίζεται τοῦλάχιστον κατὰ τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ ὕψους τοῦ ἐπὶ στερεᾶς βάσεως. (Πράγματι τὸ μέγα δισκοειδὲς ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, ἵνα ἀναφέρω τὸ γνωστότατον παράδειγμα, ἔχει εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος στερεάν προβολήν, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ ἀντέχη εἰς τὸν ἀνεμον. Εἰκὼν Olympia. II πιν. 115).

2 Buren. ἑ. ἀ. σ. 18.

3 Τὰς πρώτας ἀμφιβολίας ἤγειρεν ὁ Rodenwaldt, A M.

37, 1912 σ. 137₂ καὶ ὁ Robert, Hermes 55, 1920, 287 (ἀντὶ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακαλυφθὲν ἀρχαῖον Δωρ. κινόκρανον ἀνήκεν εἰς ναόν). Κατόπιν ὁ Blegen διὰ μακρῶν, (Koraku 130 ἐξ.) ἠμφεσβήτησε τὴν ὑπαρξιν τοῦ ναοῦ, ὑποστηρίζων ὅτι τὸ κτίσμα εἶναι Μυκηναϊκόν, κτισθὲν μετὰ τὸν ἐμπρησμόν τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου. Ἡ ἐξακριβώσις τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι σπουδαία διὰ τὸ ζήτημα τῆς συνεχίσεως τῆς Μυκην. λατρείας εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἴδ. περὶ τούτου M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion κλπ. 385 ἐξ, ἰδίως 406 καὶ Κεραμόπουλλον, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν II, 1927, 423 ἐξ.

στυλίου πλαστικὸν διάκοσμον μαιάνδρων, οὗ ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς στερεῖται κλπ. Οὕτω λοιπὸν δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς χρονολογίας τῆς σειρᾶς, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐκτὸς αὐτῆς ἀπαντᾷ τὸ Γοργόνειον καὶ ἐπὶ δύο ἄλλων ἀναγλύφων, ¹ ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν μοτίβον ὄχι ἀρχαϊκόν, ἀλλὰ τῆς μεταγενεστέρως ἐποχῆς, λίαν κοινὸν ἐπὶ ἀετωμάτων (πρβλ. καὶ Studniczka ἔ. ἀ. σ. 83 καὶ σημ. 37).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος εἰς ποῖον ἀρχέτυπον ἀνάγονται τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Κιθααρφοῦ, ἢ ὑπαρξίς τοσοῦτου πλήθους Γοργόνων καὶ Γοργονείων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καθιστᾷ ἀσφαλῆ τὴν γνώμην ὅτι ἔχομεν καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δικταίου Διὸς τὸ ἀνάγλυφον Γοργόνος πρὸς ἀριστερὰ τρεχούσης κατὰ τὸ γνωστὸν σχῆμα (Knielauf). Κατὰ κανόνα οἱ Γοργόνες ἀπεικονίζονται ἐν τῇ τέχνῃ πρὸς δεξιὰ τρέχουσαι, πρὸς τὴν ἀντίθετον δὲ διεύθυνσιν, πλὴν τῆς εἰκ. 3 τοῦ τεμένουσ τῶν Συρακουσῶν καὶ τοῦ ἐκ Γέλας παραδείγματος ἔ. ἀ., διευθύνονται αἱ Γοργόνες ἐπὶ τινων παραδειγμάτων, τὰ ὅποια κατὰ σύμπτωσιν εἶναι τὰ ἀρχαιότατα ἢ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων παραδειγμάτων τὰ ὅποια εἰκονίζουσι Γοργῶ. ²

Ὅπως δῆποτε, θὰ παρατρέξωμεν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα ἂν αἱ ἀρχαιόταται παραστάσεις εἰκονίζον τὴν Γοργῶν τρέχουσαν πρὸς ἀριστερὰ, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ Ρωμαίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκθεσις, ἂν καλῶς ἐνόησα (Ἄρχ. Δελτ. 1920-21, παράρτ. σ. 168), ὑποστηρίζει ὅτι καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς «Γοργούς» (νῦν δὲ Ἀρτέμιδος) ἐν Κερκύρα ὑπῆρχε πώρινος γλυπτικὸς διάκοσμος καὶ δὴ ὡς κεντρικὴ μορφή μία Γοργῶ, ἣτις ὡς πᾶρισον τῆς τοῦ δυτ. ἀετώματος Γοργούς, ἰπταμένης ὡς γνωστὸν πρὸς δεξιὰ, ὄφειλε νὰ τρέχη πρὸς ἀριστερὰ. Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἡμετέρα πηλίνη μορφή ἀνήκεν εἰς τὸ ἀνατολ. ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διὸς.

Ἡ πηλίνη αὕτη Γοργῶ ἔφερε τὸν βραχὺν χιτωνίσκον, τὸν ὁποῖον φέρουσιν ὅλαι αἱ Γοργόνες τῆς Ἀττικῆς-Πελοποννησιακῆς-Σικελικῆς τέχνης, ἐν ᾧ αἱ Γοργόνες τῆς Ἰωνικῆς-Χαλκιδικῆς εἶναι περιβεβλημένοι μακρὸν χιτῶνα ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς τὸν ταχὺν δρόμον τῆς Γοργούς. ³

Ὁ χιτωνίσκος παριστάνεται ἀνοικτὸς εἰς τὴν εἰκόνα 3, αἱ παμπληθεῖς ὁμως ἀγγειογραφαίαι καὶ λοιπαὶ ἀπεικονίσεις παριστῶσι τὸν χιτωνίσκον σχεδὸν κατὰ κανόνα κλειστόν. Πρβλ. τὴν εἰκ. 2, τὴν Γοργῶν τῆς Κερκύρας (Πρακτικά 1911 σ. 175) καὶ ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας ὡς τυπικὸν παράδειγμα τὸν κρατῆρα Ἐργοτίμου καὶ Κλιτίου εἰς τὸν πρῶτον πίνακα Furtwängler-Reichhold. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐφορμῶντος πολεμιστοῦ, (ὡς ὁ Koch ἐξέλαβεν ἐν Röm Mitt. 30, 1915, 41, ὅπου τὴν γραμμὴν τῆς

¹ Schreiber, Hellenistische Reliefbilder πιν. 37 καὶ 40. Πρβλ. Studniczka ἔ. ἀ. σ. 83.

² Εἰς τὴν 7^{ον} αἰῶνα ἀνήκουσιν ὁ γλυπτὸς λίθος ἐκ Μήλου Α. Μ. 11, πιν. 6, 13 (= Furtwängler Gemmen πιν. V, 31), ὁ Κυπριακὸς κύλινδρος Furtwängler ἔ. ἀ. V, 43, πρβλ. Ohnefalsch-Richter Kypros, die Bibel und Homer σ. 213₃) καὶ τὸ Βοιωτικὸν μετ' ἀναγλύφων ἀγγείων Β. C. H XXII, 1898 πιν. V (ἡ Γοργῶν ὑπὸ κενταυροειδῆ μορφήν, πρβλ. κατωτ. εἰκ. 14^α). Περαιτέρω παραδείγματα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος Radet Cybèle εἰκ. 58. Arch. Zeit. 1877 πιν. II. Mikali, Monumenti per servire alla stor. degli ant. popoli Ital πιν. 46, 17-18 (Γοργονοειδεῖς μορφαί). Furtwängler Gem-

men, πιν. VIII, 52 (ἡ αὕτη εἰκὼν, γλυπτὸς λίθος Ἰωνικῆς τέχνης, παριστάνει τὴν Γοργῶν τρέχουσαν πρὸς τὰ δεξ. παρὰ Roscher Lex. καὶ Daremberg-Saglio λ. Gorgones, διότι ἐνταῦθα εἰκονίζεται αὐτὸς ὁ λίθος καὶ οὐχὶ τὸ ἀποτύπωμα). Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων πρέπει νὰ καταταχθῆ μία μορφή ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Σάρτης, BSA XII, 323 εἰκ. 3 k, ἂν εἶναι Γοργῶ. Ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ ἐλάσματος σφύζονται ἴχνη ὄψεων ἐπὶ τῆς κόμης.

³ Furtwängler παρὰ Roscher Lex. ἄρθρον Gorgones, I, 1709-10.

κνήμης κλίνει να εξηγήσει ως κνημίδος απεικόνισιν), αλλά περι Γοργούς, εξηγεί πλήρως και το υπόλευκον χρώμα των γυμνών μερῶν, τὸ ὅποιον πολὺ ὀρθῶς ὁ Pfuhl εὐρῆκεν ὅλως ἀνάρμοστον δι' ἓνα πολεμιστὴν (ἐ. ἀ. 121). Τὸ αὐτὸ υπόλευκον χρώμα ἔχομεν και εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν (ιδ. τὸν ἑγχρωμον πίνακα Μον. Ant. ἐ. ἀ.), ὁλόκληρος δ' ἢ ὑπόλοιπος τεχνοτροπία τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὴν τῆς Γοργόνας ταύτης και καθόλου πρὸς τὴν τεχνοτροπία τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν (διότι πλὴν τῶν Γοργόνων ἔχομεν ἐκ Σικελίας και πολλὰς μορφὰς ἰπέων μετὰ βραχέος χιτωνίσκου, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς κεντρ. ἀκρωτήρια. Ἰδ. Μον. Ant. ἐ. ἀ. και Bureau, ἐ. ἀ. passim). Ὁ χιτωνίσκος εἶναι σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ χρώματος εἰς πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ὡς και εἰς τὸ ἡμέτερον πηλινον. Ἡ παρυφή τοῦ χιτωνίσκου και εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν και εἰς τὴν ἡμέτεραν εἶναι λευκή, μετὰ μελανῶν στιγμῶν εἰς τὸ Κρητικὸν τεμάχιον, μελανῶν και ἐρυθρῶν γραμμῶν ἐναλλάξ εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν.¹

Τέλος ὁ πηλὸς τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἶναι ὁ γνωστὸς ἀκάθαρος και μετὰ μικρῶν λιθαρίων ἀναμεμειγμένος πηλὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων, εἶναι δ' ἀπολύτως ὁμοιος πρὸς τὸν πηλὸν τῆς σίμης ἐκ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ ὁ Μινωικὸς πηλὸς δεικνύει ἀρκετὰ μεγάλην διαφορὰν.²

Κατὰ ταῦτα θεωρῶ βέβαιον, ὅτι τὸν ναὸν τοῦ Παλαικάστρου ἐκόσμη εἰς τὸ ἀέτωμα σύμπλεγμά τι, ὅπως ἐν Κερκύρα,³ ἢ ἴσως και μία μόνη μορφή Γοργόνας εἰς τὸ μέσον. Ἐὰν ὑπάρχωσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀρκετὰ πηλίνα τεμάχια ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Παλαικάστρου, θεωρῶ ἐντελῶς πιθανὸν ὅτι θὰ ἔχωμεν μετὰξὺ αὐτῶν και ἄλλα τεμάχια τῆς Γοργούς. Ὡς τοιαῦτα τοῦλάχιστον ὑπέθεσα τὰ ὑπὸ τοῦ Karo (Pauly-Wissowa ἀρθ. Kreta, § 38, σ. 1798) μετ' ἀμφιβολίας μνημονευόμενα ὡς «δύο τεμάχια μεγάλων ἀετῶν». Μήπως πρόκειται περὶ τῶν πτερυγῶν τῆς Γοργόνας;⁴

1 Ὅμοια στίγματα ὡς τῆς εἰκ. 1 εἰς τὴν παρυφήν χιτωνίσκου τρεχούσης μορφῆς Ἰδ. Μον. Ant. 22, 490, εἰκ. 185 ἔξ.

2 Πρὸς βεβαίωσιν τοῦ γεγονότος τούτου ἔγραψα εἰς τὸν συνάδελφον διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ξανθοῦδίδην, ὅστις φιλοφρόνως μοῦ ἀπέστειλε μικρὰ τεμάχια ἐκ τοῦ ἀναγλύφου, τῆς σίμης και μεγάλου Μινωικοῦ ἀγγείου εὐρεθέντος εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. Ὁ Μινωικὸς πηλὸς εἶναι καθαρότερος και πρὸ παντὸς παρουσιάζει μεγάλην διαφορὰν χρώματος, ἔνεκα τῆς πολὺ τελειοτέρας ὀπτήσεως. Ὁ πηλὸς τῆς τε σίμης και τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀπολύτως ὁμοιος, ὠχροτέρου χρώματος ἢ ὁ Μινωικὸς και φέρων εἰς μεγαλύτεραν ποσότητα και μέγεθος τὰ μικρὰ λιθάρια, τὰ ὅποια εἴτε σκοπίμως, εἴτε ἔνεκα ἀτελοῦς καθάρσεως τοῦ πηλοῦ εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ πηλίνα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Θὰ ἐπεθύμουν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ προσθέσω, ὅτι μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανώτερα ἢ γνώμη τοῦ Rathgen ὅτι τὰ λιθάρια ὀφείλονται εἰς ἀτελῆ καθαροῖν τοῦ πηλοῦ, ἢ ἢ ἐναντία γνώμη τοῦ Wiegand, ὅστις νομίζει τὴν προσθήκην ταύτην σκοπίμον διὰ λόγους στερεότητος. Ἡ στερεότης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀπτήσεως και μόνης, ἢ δ' ἀπολύ-

τος καθαριότητος τοῦ πηλοῦ δὲν θὰ εἶχε και σκοπὸν προκειμένου περὶ ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων, ἐφ' ὅσον ταῦτα πρὸ τῆς ζωγραφίσεως ἐκαλύπτοντο διὰ λεπτοτέρου ἐπιχρίσματος. Ἰδ. H. Koch, Dachtterrakotten aus Kampa-nien, 11.

3 Ὁλόκληρον σύνθεσιν ἀετώματος ἐκ πηλίνων μορφῶν φαίνεται ὅτι κατέχομεν ἐκ Γέλας ὡς και πηλίνας πλάκας μετ' ἰσχυρῶν ἀναγλύφων ἐκ Predio Ventura παρὰ τὴν Γέλαν. Van Bureau, Archaic fictile revetments in Sicily κλπ. σ. 161.

4 Ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Ξανθοῦδίδου, εἰς τὸν ὅποιον ἔγραψα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, δὲν συνετέλεσεν εἰς λύσιν τῆς ἀπορίας, διότι ὁ κ. Ξανθοῦδίδης δὲν ἠδυνήθη νὰ ταυτίσῃ μετ' ἀσφαλείας τὰ δύο ταῦτα τεμάχια πρὸς τὰ ὑπάρχοντα λείψανα. Με πληροφοροεῖ ὅμως ὅτι πράγματι εὐρίσκονται μετὰξὺ τῶν συντριμμάτων και τεμάχια Γοργόνων, και δὴ διαφόρων μεγεθῶν, ὥστε δὲν ἀποκλείεται ἢ συμπλήρωσις τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνας ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τεμαχίων, τὰ ὅποια θὰ μελετήσω ἅμα τῇ καθόδῳ μου εἰς Κρήτην.

Β'. Η ΑΡΧΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΟΡΓΟΝΕΙΟΥ

Περὶ Γοργόνων καὶ Γοργονείου πολλὰ ἔργασια ἔχουσι μέχρι σήμερον γραφῆ¹, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότητι μου φαίνεται ἡ τοῦ καθηγητοῦ R. Pettazzoni, ὅστις κατώρθωσεν, ὡς νομίζω, νὰ ἀποδείξῃ, παραθέτων ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν μεταβατικῶν τύπων, ὅτι τὸ Γοργόνην διεμορφώθη βαθμηδὸν ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς μορφῆς τῆς Hathor (εἰκ. 4). Δὲν θὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα πάντας τοῦτου τοὺς συλλογισμοὺς, ὧν μερικοὺς δὲν εὐρίσκω ὀρθοὺς, ἀλλὰ μνημονεύω μόνον τῶν σπουδαιωτάτων ἀποδείξεων, δηλ. τῆς παρουσίας βοείων (καὶ γενικώτερον ζωϊκῶν) ὄτων εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόνην, (λ. γ. τὸ παλαιότατον, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἐν Ἑλλάδι εὐρεθὲν Γοργόνην, τὸ

4. Ἐξέλιξις τύπου Ἄθωρ εἰς Γοργόνην: α Ἄθωρ ἐπὶ αἰγυπτ. μνημείων· β. πλήρη μήτρα ἐκ Σαρδηνίας· γ ἐλεφάντινον μετάλλιον Σπάρτης· δ πινάκιον Καμείρου (κατὰ τὸν Pettazzoni).

ἐνταῦθα εἰκ. 4γ ἐκ Σπάρτης μετάλλιον BSA 13, 92 εἰκ. 25^c), ἔτι δὲ καὶ τῆς παρουσίας κεράτων εἰς τινὰ Γοργόνην (ἴσως εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ὡς καὶ εἰς ἐκ Σπάρτης ἐπ' ἴσης Γοργόνην Arch. Zeit. 1881, πιν. 17. Δὲν συμμερίζομαι τὴν γνώμην τοῦ Levi, ὅτι τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ, Boll. d' arte é. á. εἰκ. 7, σ. 128 μνημονευόμενον

1 Θεμελιῶδες καὶ κλασσικὸν διὰ τὴν ἐν τῇ τέχνῃ ἐμφάνισιν τοῦ Γοργονείου παραμένει ἀκόμη τὸ ἄρθρον τοῦ Furtwängler ἐν τῷ λεξικῷ Roscher, I, 1701 ἔξ. Εἰς τὸ νεώτερον ἄρθρον τοῦ Ziegler Gorgones παρὰ Pauly-Wissowa εὐρίσκει τις τὴν μέχρι τοῦ 1912 περίπου βιβλιογραφίαν. Νεώτεροι ἔργασια παρουσιάσθησαν ἔκτοτε: A. L. Frothingham, Medusa, Apollo and the great Mother ἐν AJA, 2 ser. XV, 1911, 349-377. Τὴν ἔργασίαν ταύτην ἐγνώρισα χάρις εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τοῦ ἐν Βερολίνῳ ὑφηγητοῦ κ. Val. Müller, ὅτε εἶχον ἤδη τελειώσει τὴν παρούσαν μελέτην, εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ζητῶν κυρίως νὰ ἀποδείξῃ τὴν Μέδουσαν σχετιζομένην πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἥλιον συμπίπτει ἐν μέρει πρὸς τὰς ἀπόψεις μου, ἐπειδὴ ταυτοχρόνως ὑποστηρίζει συγγένειαν τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν Ἀρτέμιδα, τὴν Θεάν τῶν ὄφρων τῆς Κνωσοῦ καὶ τὴν Μεγάλην Μητέρα, νομίζει δ' ὅτι ἡ Μέδουσα ἦτο ἀρχικῶς μεγάλη προελληνικὴ θεότης τῆς Φύσεως, ἐξοστρακισθεῖσα ὕστερον ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου. Ἡ ἔργασία αὕτη πραγματεύεται μετὰ τινος ἀνθαιρέσιος καὶ ἄνευ ἀλληλουχίας τὰ μνημεία, θέλει δὲ νὰ ἀποδώσῃ εἰς πολλὰ μεταγενέστερα Γοργόνην σημασίαν τῆς ὁποίας στε-

ροῦνται, πλὴν τῆς καθαρῶς διακοσμητικῆς καὶ τὸ πολὺ ἀποτροπαϊκῆς ἐννοίας. Τοῦ αὐτοῦ παρουσιάσθη καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῆς μελέτης του, AJA 19, 1915, 13-22, ὅπου παραθέτει Γοργόνην ἐκ τυμπάνων ἀετωμάτων τῶν Ἑτρουσκικῶν ναῶν, τῶν καλπῶν, σαρκοφάγων κλπ, ὅπου τὰ Γοργόνην εἶναι διακοσμητικῶς συνδεδεμένα μετὰ φυτικῶν πλοχμῶν κλπ. καὶ βλέπει εἰς τὰ μνημεία ταῦτα τὸ σύμβολον τῆς βλαστήσεως, ἐναντίον τῆς κρατούσης γνώμης ὅτι πρόκειται περὶ συμβόλου τοῦ θανάτου καὶ τῆς θλίψεως. Lillian M. Wilson, Contributions of greek art to Medusa Myth, AJA XXIV, 1920, 232 ἔξ. — Ἡ ἄνω μνημονευομένη ἔργασία τοῦ καθηγητοῦ Raffaele Pettazzoni, Le origini della testa di Medusa, Bolletino d' arte 2 Ser. I, 1921, 491-510. — Chr. Blinkenberg, Gorgone et lionne, Revue Arch. V ser. XIX, 1924, 267 ἔξ. — Alda Levi, la evolutione della testa di Medusa, Bollet. d' arte 2 ser. V, 1925-26, 124-127. Καὶ τῆς ἔργασίας ταύτης τὴν γνώσιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Val. Müller. K. Ziegler, das Spiegelmotiv im Gorgomythus, Archiv f. Religionswiss. XXIV, 1926, 1-18. [Οἰκονόμος Athen. Mitteil. 51 1926, 89 ἔξ.]. Μνεῖα ἄλλων ἔργασίων ἐν ταῖς παραπομπαῖς.

Γοργόνειον τοῦ α'. π. Χ. αἰῶνος. Ἄφ' οὗ πρὸ μακροῦ χρόνου τὸ Γοργόνειον εἶχε χάσει πᾶσαν βαθυτέραν σημασίαν καὶ πολλῶ μᾶλλον πᾶσαν παράδοσιν περὶ τῆς καταγωγῆς του, τὰ κερατοειδῆ πλάσματα εἶναι ἐνταῦθα προφανῶς μόνον «capriccio del coroplasta»). Διὰ τῆς σοφῆς ὅμως ἐργασίας τοῦ Pettazzoni δὲν ἐξηγεῖται ἡ εἰδεχθῆς μορφή, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνας συστηματικῶς καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἀπένειμον εἰς τὸ Γοργόνειον. Ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Furtwängler, τὸ εἰδεχθῆς προσώπειον συνεδέθη μετὰ τῶν Γοργόνων κατόπιν, διότι ὁ μῦθος τῶν Γοργόνων ἦτο πρωϊμώτατα εἰς τοὺς Ἕλληνας γνωστός, ὁ δ' Ἡσίοδος (Θεογ. 270 ἐξ.) οὐδεμίαν ἐξωτερικὴν μορφήν ἀποδίδει εἰς τὰς Γοργόνας. Ὁρεῖλομεν λοιπὸν κατὰ τὸν Furtwängler νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι «τὸ προσώπειον, διαμεμορφωμένον ἤδη εἰς τὰ κύρια αὐτοῦ χαρακτηριστικά, παρεδόθη ἔτοιμον εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ λαοῦ ἢ φυλῆς, παρ' ἣ τὸ εἰδεχθῆς προσώπειον δι' ἓνα οἰονδήποτε δαίμονα εἶχεν ἀποκτήσει τὴν ὀριστικὴν του μορφήν». (παρὰ Roscher ἐ. ἀ. 1705). Ἐπ' ἴσης ὁ Pettazzoni ὡς συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν του παραθέτει τὰ ἑξῆς: (σ. 503) «Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀποτέλεσμα... εἶναι ὅτι τὸ ἀρχαῖκόν Γοργόνειον τοῦ συνήθους εἰδεχθοῦς τύπου δὲν ἐπλάσθη ex nihilo ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀλλὰ παριστάνει τὸν ἔσχατον βαθμὸν ἐξελίξεως... ἀναγομένης εἰς ἓν πρωτότυπον τῆς Αἰγυπτιακῆς τέχνης. Ποῦ καὶ πότε ἀκριβῶς τὸ Γοργόνειον... ἐπλάσθη, εἶναι πρόβλημα εἰς οὗ τὴν λύσιν νῦν δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν... Ἄλλα ἐξάγεται ὅτι... ἀνεξαρτήτως τοῦ τυπικοῦ Γοργονείου... ὡς προεισαγωγὴ εἰς τὴν τελικὴν του διαμόρφωσιν, τρόπον τινὰ ὡς δοκιμαστικαὶ ἀπόπειραι, εἶναι αἱ διάφοροι ἐφαρμογαὶ τοῦ ξένου τύπου (τοῦ Ἀθωρικοῦ δηλ.) εἰς τὴν Γοργονικὴν ἰδέαν».

Ταύτην λοιπὸν τὴν «Γοργονικὴν ἰδέαν» τῶν Ἑλλήνων, ὅπως θέλει ὁ Pettazzoni, ἢ τὴν παράστασιν εἰς τὴν φαντασίαν αὐτῶν τοῦ ἐτοίμου ἤδη παρ' ἄλλω τινὶ λαῶ Γοργονείου, ὅπως θέλει ὁ Furtwängler (διότι ἀμφοτέραι αἱ ἀπόψεις εἶναι δι' ἡμᾶς αἱ αὐταί), θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐνταῦθα. Διότι φαίνεται παράδοξον πῶς οἱ Ἕλληνας παραλαβόντες τὸν τύπον τῆς Ἀθωρ μετ' ἀνθρωπίνου ἐξηγγελισμένου προσώπου ἀντὶ νὰ διαπλάσωσιν ἐπὶ τὸ καλύτερον, ἔδωκαν εἰς τοῦτον μετὰ τύσης σταθερότητος καὶ ἐπιμονῆς εἰδεχθῆς χαρακτηριστικά. Τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν θεμελιώδη τάσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ νὰ ἐξιδανικεύῃ βαθμηδὸν τὰς ἀγρίας ἢ μειξογενεῖς βαρβαρικὰς μορφὰς (πρβλ. τοὺς σατύρους, τοὺς κενταύρους κλπ), τάσιν τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον συναντῶμεν πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ βλέπομεν ὑπάρχουσαν ἐνσυνείδητον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς δεικνύει τὸ ὑπέροχον χωρίον τῆς Πλατωνικῆς Ἐπινομίδος (σελ. 987 d-e) *«ὅτι περ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται»*. Προκειμένου περὶ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνας συναντῶμεν ἐντελῶς τὴν ἀντίθετον τάσιν, τὸ φαινόμενον λοιπὸν τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἐρμηνείας. Ὁ Furtwängler τὴν δυσκολίαν ταύτην παρέκαμψεν, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι ἀνεκάλυψεν ἔτοιμον τὸ εἰδεχθῆς πρωτότυπον τοῦ Γοργονείου ἐπὶ τινος «Χεττιτικοῦ» ἱερογλυφικοῦ. Νῦν ὅμως ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα.¹

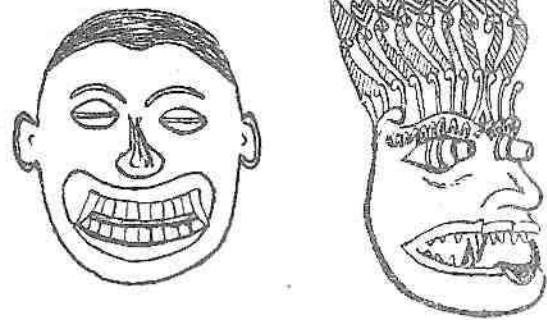
Εἶναι γενικῶς παραδεκτόν, ὅτι πρώτη αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ εἰδεχθοῦς προσώπειου ὑπῆρξεν ἡ ἰδέα, καθ' ἣν τοῦτο ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν καὶ γενικῶς τὰ κακὰ πνεύματα. Ἡ ἰδέα αὕτη οὔτε Ἑλληνικὴ ἐφεύρεσις εἶναι, οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας μόνους περιορίζεται, οὐσα κοινὴ ὄλων σχεδὸν τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Εἰς πολλοὺς τούτων ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ εἰδεχθῆς προσώπειον ἐν χρήσει,

¹ Πρβλ. καὶ Pettazzoni ἐ. ἀ. σ. 504 καὶ 506.

ὡς ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς τοῦ Περσῶν καὶ Μεξικῶν. Ἦδη ὁ Wundt ἀνεκάλυψε τὴν σχέσιν τῶν προσωπείων τούτων πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον καὶ ἠτιολόγησεν, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν σκέψεων, αἵτινες ἤγαγον εἰς τὴν δοξασίαν τοῦ ἀποτροπαίου.¹

Ἐν ὅμως τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ Γοργονείου χαρακτηριστικῶν, οἱ ὄφεις, ἔμεινεν ἀνεξήγητον, διότι οὔτε ἀναγκαῖοι εἶναι οἱ ὄφεις εἰς ἓν εἰδεχθὲς προσωπεῖον, οὔτε ἀπαντῶσιν εἰς τῶν ἄλλων λαῶν τὰ προσωπεῖα καθ' ὃν τρόπον εἰς τὸ Γοργόνειον,² ἂν καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά, δηλ. ὁ μορφασμὸς τοῦ στόματος, οἱ ἐμφανεῖς ὀδόντες, οἱ κυνόδοντες εἴτε χαυλιόδοντες, ἢ κρεμαμένη γλῶσσα, τέλος δ' ἡ μειξογένεια αὐτὴ εἶναι γνωρίσματα ἀπαντῶντα εἰς τὰ προσωπεῖα διαφορωτάτων λαῶν καὶ ἐποχῶν. Εἰς τὴν εἰκόνα 5 παρατίθενται δύο προσωπεῖα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν τῆς Κεϋλάνης εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐμφανῆ, ἰδίως ἡ κρεμαμένη γλῶσσα, ὡς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον.³

Ἐτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἱκανοποιητικωτέραν λύσιν, εἶναι ἡ συχνότης τῆς ἐμφανίσεως τῆς μορφῆς τῶν Γοργόνων κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν κυριώτατα ἐποχὴν. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους αἱ Γοργόνες ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴν τέχνην, μόνον εἰς ὠρισμένας παραστάσεις ἀπαντῶσαι,⁴ ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἐποχῇ ἡ μεγίστη συχνότης τοῦ θέματος Γοργόνων καὶ Γοργονείων δὲν ἐξηγεῖται διὰ μόνης τῆς ἀποτροπαϊκῆς σημασίας. Ἀναρίθμητοι τύποι νομισμάτων,

5. Προσωπεῖα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (Κεϋλάνη).

ἰδίως Μικρασιατικῶν (καὶ τοῦτο δὲν στερεῖται σημασίας, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν), φέρουσι Γοργόνειον ἐπ' αὐτῶν, ἂν καὶ ἐνταῦθα ἡ σημασία τοῦ ἀποτροπαίου δὲν εἶναι τόσον προφανής, ὅσον λ. χ. εἰς μίαν ἀσπίδα ἢ ἐπὶ τέλος ἐν ἀγγεῖον. Τοῦναντίον γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῶν νομισμάτων θέσιν ἔχουσι κυρίως ἀπεικονίσεις τῶν ἀρμοζουσῶν ἐκάστη πόλει θεοτήτων. Ἐπειτα βλέπομεν εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Δικταίου Διός, τῆς Κερκύρας, τῆς Σικελίας, ἴσως τῆς Τίρυνθος, τὰ ἀετώματα κοσμούμενα διὰ πελωρίων Γοργόνων καὶ Γοργονείων, μὴ ὑπολογιζομένης καὶ τῆς περιπτώσεως τῶν Γοργόνων ὡς ἀκρωτηρίων εἰς πλεῖστα παραδείγματα.⁵ οἱ θεοὶ ἐν τούτοις εἶναι ἀρκούντως ἰσχυροί, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσιν ἀνάγκην ἀποτροπαίων. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δικταίου Διός δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος, ἐν Κερκύρᾳ ὅμως βλέπομεν ὅτι ἡ πελωρία Γοργῶν ἐν μέσῳ μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν θηρίων ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν καὶ πρωτεύουσαν παράστασιν· τὰ ὑπόλοιπα, μὴδὲ τοῦ Διός ἐξαιρουμένου, κατέχουσιν ἐντελῶς δευτερεύοντα

1 Πρβλ. καὶ Furtwangler ἔ. ἀ. 1704, Ziegler 1648, Petazzoni 507.

2 Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ δι' ὄφρων ἐφοδιασμὸς τῶν Γοργόνων ὑπετέθη ξενικῆς καταγωγῆς ὑπὸ L. Wilson, A. J. A. 1920, 235, ὅπου καὶ ἡ ὀρθοτάτη παρατήρησις ὅτι οἱ ὄφεις εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόνεια δὲν εἶναι ἀνατομικῶς μετὰ τούτων συνδεδεμένοι.

3 Τὸ πρῶτον προσωπεῖον ἐλήφθη ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ H. Schurtz, Urgeschichte der Menschheit πίναξ σελ. 116.

Τὸ δεύτερον εὐρίσκεται εἰς τὸ Museum f. Völkerkunde τῆς Λειψίας (O. Henne. Illustrierte Religions und Sittengeschichte κλπ. σ. 98).

4 Ziegler ἔ. ἀ. 1649.

5 Ἀναφέρω μόνον τὴν προσφατωτέραν ἀνακάλυψιν, ὅτι τὸ Ἀπολλώνειον τῆς Κυρήνης ἔφερον ὡς κεντρικὸν ἀκρωτήριον μεγάλην μαρμαρίνην πλάκα κοσμουμένην διὰ Γοργονείου (Africa Italiana I ἄρ. 2, Ἀπριλ. 1927, σ. 137).

ρόλον.¹ Τέλος ἡ χρῆσις ἀγαλμάτων Γοργόνων ὡς ἀφιερωμάτων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν θὰ ἦτο ἄλλως ἀδιανόητος, ἂν ἡ ἀφιερουμένη εἰς τινα ναὸν μορφὴ τῆς Γοργόνας δὲν διετῆρει τὴν ἀνάμνησιν μεγάλης τινὸς θεότητος. Εἶδομεν ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦ Τεμένους τῶν Συρακουσῶν εἶναι ἀβέβαιον, διότι πιθανῶς ἡ πηλίνη Γοργὼ ἦτο ἀκρωτήριον. Ὅτι ὅμως καὶ ὡς ἀγάλματα τοιαῦτα μορφαὶ ἀφιεροῦντο πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλές. (Πρβλ. τὰ κατωτέρω σελ. 25, σημ. 1 λεγόμενα περὶ τῆς «Νίκης» τοῦ Ἀρχέρμου).²

Γεννᾶται λοιπὸν νῦν τὸ ἐρώτημα: Ἐχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν εἰκόνα μίας δαιμονικῆς μορφῆς ἀπλῶς ἀποτροπαίου, ἢ μήπως μᾶλλον πρόκειται περὶ τῶν τελευταίων ἀναμνήσεων μιᾶς ἐκ τῶν πολλῶν ὑποστάσεων τῆς μεγάλης θεότητος, ἣτις ἀρχικῶς εἶχε τὴν πρωτίστην σημασίαν καὶ θέσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μικρασιατικῆς Χερσονήσου; Εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος θὰ συνέβαλλεν ἡ γνῶσις τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου.

Ὁ Six, ὅστις εἰδικῶς ἐπραγματεύθη περὶ τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνας,³ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Γοργόνειον κατάγεται ἐκ Κύπρου, ἐπαναλαμβάνει δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐν J. H. S. VI, 1885, 275 ἐξ. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπωθεῖ ὁ Furtwängler, ὅτι δ' ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐφ' ἧς ὁ Ποιητὴς περιγράφει μορφὴν Γοργόνας (Ἰλ. Α, 36) πρέπει νὰ εἶναι Κυπριακῆς καταγωγῆς, ἐπειδὴ Κύπριος ἦτο καὶ ὁ θώραξ τοῦ βασιλέως, τοῦτο ἀληθῶς δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν.⁴ Μοῦ φαίνεται ὅμως σπουδαίον τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι εἰς τὸν σάκκον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔβηκεν ὁ Περσεὺς τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης παρέμεινεν ἡ ὄνομασία κίβισις,⁵ γλῶσσα, ἣτις κατὰ τὸν Ἡσύχιον εἶναι Κυπριακῆ. Τοῦτο, σημαίνει ὅτι καὶ ὁ μῦθος ὀλόκληρος ἦλθεν, ἢ μᾶλλον ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Κύπρου, τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦτο, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, δὲν στερεῖται σημασίας.

Ἡ γνώμη τοῦ Furtwängler, ὅστις ἀποβαλὼν τὴν προτέραν δοξασίαν του ὅτι τὸ Γοργόνειον κατάγεται ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς μορφῆς Bes ὑπεστήριξε τὴν παραγωγὴν τούτου ἐκ «χεττιτικοῦ» τινος ἱερογλυφικοῦ εἰκονίζοντος κεφαλὴν μετὰ κρεμαμένης γλώσσης ἐπὶ κοντοῦ, καταπίπτει, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ Pettazzoni. Εἶδομεν ὅμως ὅτι παραμένει ἀνεξήγητος ἡ «Γοργονικὴ ἰδέα» τῶν Ἑλλήνων (ἐφ' ὅσον ἡ μορφὴ τῆς

1 Πρβλ. A. Evans J. H. S. 1912, 286. Ἡ διασάφισις τοῦ Loschcke Arch. Anz. 1914, 53, ὅτι τὸ μεσαιον σύμπλεγμα εἶναι ἀποτροπαίον, τὰ δὲ δύο πλάγια διηγητικά, δὲν ἐρμηνεύει τὸ ζήτημα πῶς οἱ ἄλλοι θεοὶ καὶ ὁ Ζεὺς αὐτὸς κατέχουσιν ἐν τῷ ἀετώματι τόσον ἄσημον καὶ μικρὰν θέσιν, σχεδὸν ἀόρατοι εἰς τὰς γωνίας. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ προσπίπτῃ ὡς ἀσέβεια εἰς τὰ ὄμματα τῶν εὐλαβῶν Ἑλλήνων τῆς ἀρχαίης ἐποχῆς. Μοῦ φαίνεται ὅτι οὐχὶ ἄνευ λόγου ὁ Evans ἐ. ἀ. εὗρε τὴν καθόλου διάταξιν τοῦ ἀετώματος Μινωικοῦ χαρακτῆρος. Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην φαίνεται νὰ συμφωνῇ καὶ ὁ Picard, L' Acropole, I, 285-6, ὁμιλῶν περὶ προοιυμπιακῶν θεοτήτων καὶ δευτερεύοντος ῥόλου τῶν Θεῶν. Ὁ Ζεὺς, τονίζει, μέλλον κυρίαρχος τοῦ Ὀλύμπου, εἶναι ἐδῶ ἀκόμη ἀγένειος, ὡς ἐν Κρήτῃ (ἀκριβέστερον ὅμως ἐν τῇ Λωρικῇ τέχνῃ γενικῶς).

2 Μίαν γραπτὴν μαρτυρίαν, ἀναγομένην μάλιστα εἰς ἀκρόλιθον ἀγαλμα τοῦ 7ου αἰῶνος, εὗρισκω εἰς τὸ λεγόμενον Λίνδιον Χρονικόν: «Δεινομένης... Λίνδιος ὑπάρχων καὶ συνοικίξας Γέλαν... Γοργόνα κυπαρισσίαν λίθινον ἔχουσιν τὸ πρόσσωπον...» (ἐννοεῖται ἀνέθηκεν εἰς τὸν

ναὸν τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Γέλα συγκίσθη τῷ 690 ὑπὸ Ροδίων καὶ Κρητῶν ὁμοῦ (Θουκ. 6, 4, 3. Ἡροδ. VII, 153), διὰ τοῦτο ἀποδίδω ἰδιαίτερον σημασίαν εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τῆς Γοργόνας (ἴδ. κατωτ.). Περὶ τῆς συγχύσεως τοῦ ἐκ τῶν οικιστῶν Ἀντιφάμου πρὸς τὸν Δεινομένην ἴδ. Blinkenberg, la chronique du temple Lindien (explor. archeol. de Rhodes VI) σελ. 375 (= 59). Πρβλ. σελ. 332 (= 16).

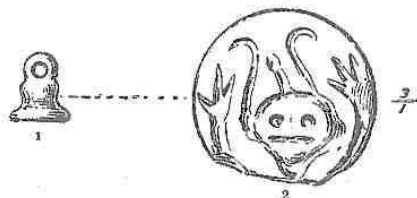
3 J. Six. De Gorgone, Dissertation, Ἀμστελόδαμον 1885, σ. 94.

4 Κυπριακὴν ἐν τούτοις παραδέχονται τὴν καταγωγὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος ὁ Ohnefalsch-Richter, Kypros, die Bibel und Homer, 213, ὁ Helbig Homer. Epos 383, ὅστις παρατηρεῖ (ὡς ἄλλως καὶ ὁ Six) ὅτι ἡ διὰ δρακόντων διακόσμησις (ὡς ἐπὶ τοῦ τελαμῶνος τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος) ὑπενθυμίζει Κυπριακὴν τεχνουργίαν, τὴν Κυπριακὴν δὲ καταγωγὴν κλίνει τέλος νὰ παραδεχθῇ καὶ ὁ Lippold, Münchener archaol. Studien dem Andenken A. Furtwänglers gewidmet, 470.

5 [Ἡσιόδ.] Ἀσπίς 224.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰδεχθῆς, ἀλλὰ μετετρέπη εἰς τοιαύτην παρὰ τῶν Ἑλλήνων), ὡς καὶ χαρακτηριστικά, λ. γ. οἱ ὄφεις τοῦ Γοργονείου. Ὑπολείπεται λοιπὸν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν καὶ ἄλλως πιθανωτάτην πηγὴν δανεισμοῦ, τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν.

Πάντες οἱ γράψαντες περὶ Γοργονείου τονίζουσι τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ὁ τύπος ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι γνωστός καὶ ὅτι λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν τέχνην. Εἶναι ἀληθές ὅτι μέχρι τοῦδε σχεδὸν δὲν εὑρέθησαν τοιαῦτα μνημεῖα, ἢ δ' ἔλλειψις αὕτη γίνεται περισσότερον αἰσθητῆ συγκρινομένη πρὸς τὸν παμμέγιστον ἀριθμὸν Γοργονείων καὶ Γοργόνων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ὅτι εἰς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς λαοὺς δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ ἰδέα τοῦ «εἰδεχθοῦς» ὡς ἀποτροπαίου, παρ' ὅλην δὲ τὴν σπανιότητα τῶν μνημείων ἔχομεν ἐν, ἀλλὰ λίαν σπουδαῖον, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι αὐτὸς ἤδη ὁ τύπος τοῦ Γοργονείου ἦτο διαμεμορφωμένος. Πρόκειται περὶ τῆς «κομβιοσχῆμου» ἐκ Μόχλου σφραγίδος,¹ (εἰκ. 6), ἣτις παριστᾷ ἐν ἀληθῆς Γοργόνειον μετὰ τῶν στρογγύλων ἀγριωπῶν ὀφθαλμῶν τῆς «βλοσυρώπιδος» καὶ «δεινὸν δερκομένης» Γοργοῦς (Ἰλ. Α, 36-37) καὶ μετὰ τοῦ χαρακτηριστικωτάτου εἰς ὅλα τὰ Γοργόγεια πλατέος στόματος, τοῦ εἰκονίζοντος τὸν μορφασμὸν τῆς λύσσης.² Αἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀποφύσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ παριστάνωσι κέρατα, διότι εἶναι τρεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μεσαία διακρίνεται πασιφανῶς ὡς ὄφιν μετ' εὐδιακρίτου κεφαλῆς, αἱ δὲ δύο πλάγια ἀποφύσεις, αἵτινες ἔχουσι τὴν ῥίζαν αὐτῶν παρὰ τὰ ὦτα, εἰκονίζουσι ἐπ' ἴσης ὄφεις, ὡς εἰς πλεῖστα μεταγενέστερα Γοργόγεια συμβαίνει. Παράδειγμα ἔστω τὸ Γοργόγειον ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου.³ Ὅτι ἡ μορφή αὕτη ἔχει σημασίαν ἀποτροπαίου, εἶναι προφανές ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέχθησαν. Ἡ μικρὰ κομβιοσχῆμος σφραγίς, ἣτις φέρει καὶ ὀπὴν πρὸς ἐξάρτησιν, ἦτο ταυτοχρόνως περιήπτον, ὡς εἶναι ἐν χρήσει καὶ σήμερον παρὰ τῶν λαῶν τὰ «φυλακτά». Ὅτι τοιαῦτα εἰς τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον πάμπολλα καὶ ποικίλων σχημάτων, ἔτι καὶ ὑπὸ μορφήν μελῶν τοῦ σώματος εἶναι γνωστόν, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τονισθῆ ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι καὶ τὰ εἰδεχθῆ πρόσωπεῖα ἦσαν γνωστὰ ἤδη τότε ὡς περιήπτα.

6. Σφραγίς εἰκονίζουσα Γοργόνειον, Μόχλος.

7. Γοργόνειον ἐπὶ Μινωικοῦ πρόσωπου ἐκ Κρήτης.

Δεύτερον παράδειγμα ἐνὸς πραγματικοῦ Γοργονείου εἶναι τὸ διὰ πρώτην φορὰν δημοσιευθὲν ἐν Evans Palace of Minos I, 277, εἰκ. 207, c2, ἐπὶ πρισματικῆς σφραγίδος ἐκ Κρήτης (εἰκ. 7). Ὁ Evans περιγράφει τὴν μορφήν ταύτην ὡς ἔχουσαν πλοκάμους ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ φέρει ταύτην εἰς συνάφειαν πρὸς τὴν Istar, ἀλλ' εἶναι προφανές ὅτι πρέπει μᾶλλον νὰ συνάψωμεν ταύτην πρὸς τὰ περίπου σύγχρονα ἢ ὀλίγον μεταγενέστερα Μηλιακὰ Γοργόγεια καὶ πρὸς τὴν ἐκ Ζάκρου δαιμονικὴν μορφήν (ἰδ. κατωτ.). Τὰ ὦτα τῆς μορφῆς ταύτης φαίνονται

1 R. Seager, Mochlos 58, εἰκ. 27. Ὁ Seager ἀποδίδει ταύτην εἰς τὴν Μ. Μ. ΙΙΙ ἐποχὴν, ἐν ᾧ ὁ Evans, Palace κλπ. I 703 δευτὴς περιγράφει τὸ Γοργόνειον τοῦτο ὡς κερατοφόρον, μορφήν, τὸ ἀποδίδει εἰς τὴν Μ. Μ. ΙΙ ἐποχὴν καὶ ἔνεκα τῆς ἀμελοῦς ἐργασίας θεωρεῖ πιθανόν ὅτι εἶναι ἐπι παλαιότερον
2 Εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόγεια τὸ στόμα πλατύνεται

ὀριζοντίως, ὅπως ἐνταῦθα. Ἐπειτα ὑψοῦσαν κατ' ὀλίγον οἱ τεχνῖται τὰς γωνίας τοῦ στόματος, ἵνα καὶ τοῦτο λάβῃ στρογγύλην μορφήν ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐντελῶς κυκλικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο εἰς τὰ Γοργόγεια. Furtwangler σ.1706.

3 Ἀρχ. Ἐφημ. 1903 πιν. 2. Antike Denkmäler II, πιν. 52,1.

τερατώδη, ὡς τερατώδεις εἶναι καὶ οἱ ὀδόντες (ἢ μήπως εἶναι μᾶλλον κρεμαμένη γλῶσσα;). Τὰ ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς κατασκευάσματα τέλος εἶναι πολὺ πιθανώτερον πτέρυγες, οὐχὶ πλόκαμοι.¹

Ἐν ἄλλο ἀμφίβολον, ἀλλὰ λίαν παράδοξον παράδειγμα Γοργονείου ἀπεικονίζεται ἐπὶ Ὑστερομινωϊκοῦ γλυπτοῦ λίθου ἐκ Φαιστοῦ. Ὁ λίθος οὗτος² παριστᾷ ἐν τῷ μέσῳ κεφαλὴν ἀνθρωποειδῆ, ἀλλὰ τὰ ὦτα δὲν εἶναι ἀνθρώπινα, φαίνονται ὡς βόεια καὶ ἔχουσιν οὕτως ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ὦτα τῶν παλαιοτάτων Ἑλληνικῶν Γοργονείων, ὡς τὸ ἐκ Σπάρτης (ἀνωτέρω εἰκ. 4 γ) ἢ τὸ ἐπὶ τοῦ ἐνεπιγράφου βάρθρου τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἐκ Δήλου. (I.G. XII, 5, 1425, Pauly-Wissowa VI, 1506 ἔνθα βιβλιογραφία. Καλὴ εἰκὼν Kern, Inscr. Graecae πιν. 6). Ἔτι παραδοξότερον εἰς τὴν περιέργον ταύτην μορφήν εἶναι, ὅτι ἐπὶ τοῦ πώγωνος φαίνεται ἀνωμαλία, ἣτις προφανῶς εἶναι προτεταμένη γλῶσσα, τῆς ὁποίας τὴν παράστασιν ὁ τεχνίτης δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ ἐντελῶς. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἐνέπνευσαν ἤδη εἰς τὸν Savignoni (Mon. Ant. ἔ. ἀ) τὴν ἰδέαν περὶ ἀποτροπαίου, ἣν μετ' ἐνδοιασμοῦ ἐκφράζει, προτείνων ἐπ' ἴσης τὴν ἰδέαν περὶ εἰκονογραφικοῦ σημείου, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Nilsson· ἀλλ' οὐ μόνον εἰς τὴν προκεχωρημένην ταύτην φάσιν τοῦ ὑστερομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ τὰ ἰδιογραφικὰ σημεῖα δὲν ὑπῆρχον πλέον ἐν χρήσει, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη μεγαλύτερα δυσκολία, ἣν καὶ ὁ Nilsson ἀναγνωρίζει, ὅτι δηλ. μεταξὺ τῶν Κρητικῶν ἱερογλυφικῶν σημείων δὲν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλή.³ Ὡς μόνη λοιπὸν δυνατὴ σημασία ἀπομένει ἡ τοῦ ἀποτροπαίου καὶ ἂν ἡ γλῶσσα ἀληθῶς κρέμαται ἐκτὸς τοῦ στόματος, ὡς νομίζω, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν πραγματικὸν Γοργόνειον.⁴

Κατέχομεν τέλος καὶ μίαν ἄλλην σειρὰν ἐγγεγλυμμένων μορφῶν ἐπὶ τῶν σφραγιδολίθων, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ἀσφαλῶς τὴν σημασίαν τοῦ ἀποτροπαίου. Εἰς τοιοῦτος γλυπτὸς λίθος εἶναι γνωστὸς ἐκ Μόχλου,⁵ ἄλλους δὲ συνέλεξεν ὁ Evans, Palace I σ. 673, ὅπου διὰ παραθέσεως τῶν μεταβατικῶν μορφῶν ἐξηγοῦνται πειστικῶς τὰ τερατόμορφα ταῦτα πρόσωπα ὡς ἐσηματοποιημένοι κεφαλαὶ λεόντων.⁶ Ὅπως δῆποτε, ὠρισμένοι ἐκ τῶν μορφῶν τούτων, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ μικροῦ φακοειδοῦς λίθου ΑΕ. 1907, πιν. 7, 45 (= Evans ἔ. ἀ.) καὶ ἂν ἀκόμη κατάγονται ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς, μετεβλήθησαν συνειδητῶς εἰς ἀνθρώπινα εἰδεχθῆ προσωπεῖα, ἣτοι εἰς Γοργόνεια, ἀφ' οὗ τοιαῦτα ἔχομεν ἐκ τῆς ΜΜ II ἤδη ἐποχῆς τουλάχιστον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τοσοῦτον εἶναι ἀσφαλές, ὅτι αἱ τερατοειδεῖς αὗται μορφαὶ μόνον σημασίαν ἀποτροπαίου δύνανται νὰ ἔχωσιν.

1 Συμπληρωματικῶς βλέπω ὅτι καὶ ὁ F. Matz εἰς τὸ νεώτατον βιβλίον του Die Frühkretischen Siegel, 1928, σ. 116, ἐννοεῖ ὡς πτέρυγας τοὺς «πλοκάμους» τούτους, ὡς καὶ εἰς τὰ Μηλιακὰ Γοργόνεια, οὐδ' ἐν δ' ἀνάλογον παράδειγμα γνωρίζει ἐκ τῆς Ἀνατολῆς.

2 Monum. Ant. 14, σ. 622 εἰκ. 96 = Nilsson, Minoan-myce. Religion 199 εἰκ. 66.

3 Ἐξαιρεῖται φυσικὰ ὁ Δίσκος τῆς Φαιστοῦ, οὗ τὰ ἱερογλυφικὰ ἀποτελοῦσι χωριστὴν τάξιν, σχεδὸν ἀσφαλῶς μὴ Κρητικῆς προελεύσεως. Ἐνταῦθα ἅπαντα ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλή, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλαγίου. Evans Scripta Minoa I, 181 ἔξ.

4 Θὰ ἐθεώρουν τὸ πρᾶγμα βέβαιον, ἂν δὲν εἴχομεν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς Φαιστοῦ ἐν ἀγγεῖον ἐν σχήματι ἀνθρωπίνης κεφαλῆς (Bossert, AltKreta² 109, καλύτερον Dedalo V,

1924, 730) τὸ ὁποῖον φέρει ὑπογένειον, ἂν καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πώγωνος, ἀλλ' ὑπὸ τούτου. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ σφραγιδολίθου ὁ τεχνίτης ἠθέλησεν ἴσως νὰ δηλώσῃ ὑπογένειον. Εἶναι δυστυχῶς τὰ μνημεῖα ταῦτα τόσο μικρά, ὥστε δὲν δύναται τις νὰ πιστεύσῃ πάντοτε εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του.

5 R. Seager, Mochlos 91 εἰκ. 53.

6 Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἠνύσει παραδόξως τὴν θεωρίαν τοῦ Γερωγιάννη (ἴδ. κατωτ.) περὶ παραγωγῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γοργονείου ἐκ τῆς προσωπίδος τοῦ λέοντος· ἐν τούτοις εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τοιαύτη καταγωγή εἶναι ἀδύνατος. Μόνον ἐπίδρασις δύναται νὰ ὑπάρχῃ προκειμένου περὶ ὠρισμένων λεπτομεῶν τοῦ (ἀνεπτυγμένου ἤδη) Γοργονείου. Ἄλλ' ἔτερον ἐκότερον.

Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα παραδείγματα ὡς καὶ εἰς τὸν γλυπτὸν λίθον τῆς Φαιστοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Γοργονεῖου εἶναι μᾶλλον ἀνδρικά. ἐν ᾧ εἰς τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα πρόκειται προφανῶς περὶ προσώπου γυναικείου. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐμφανίζεται καὶ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας κατόπιν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Γοργόνηα, διότι παρὰ τὸ γυναικείον εἰδεχθὲς πρόσωπον τῆς Γοργούς παρουσιάζεται καὶ ἄλλο, τὸ ὁποῖον φέρει χαρακτηριστικὰ καταφανῶς ἀνδρικά, ὡς τὸ γένειον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις καὶ ὑποθέσεις. Ὁ Furtwängler (ἐ. ἄ. 1707) παράγει τὸ Γοργόνηον ἔξ ἀνδρικοῦ ἀρχικῶς προσωπείου, ἐν ᾧ ὁ Gädechens¹ θεωρεῖ τοῦτο ὡς ἔξ ἀρχῆς μίγμα ἐνὸς ἀνδρῶν ὄντος. Περαιτέρω ὁ Weizsäcker,² ἔπλασε τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ γενειοφόρον προσωπεῖον παριστᾷ οὐχὶ Γοργόνηον, ἀλλὰ τὸν Φόβον, οὗ ἡ μνεῖα εἶναι συχὴ παρὰ τοῖς ποιηταῖς. Ἄλλ' ἤδη ὁ Wolters³ ἐξέφρασεν ἐπιφυλάξεις κατὰ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς, τελευταίως δ' ὁ Blinkenberg⁴ πολὺ ὀρθῶς ἀποκρούει τὴν θεωρίαν ταύτην, διότι ἔχομεν σκιηῶς ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως ὡς καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ Γοργονεῖου μετὰ γένειου ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Φόβου. Μία ἄλλη τέλος θεωρία εἶναι ἡ τοῦ Γερωγιάννη,⁵ πρὸς τὴν ὁποίαν συνεφώνησεν ὁ Wolters καὶ ὁ Blinkenberg, ὅτι δηλ. τὸ Γοργόνηον κατάγεται ἐκ τῆς προτομῆς τοῦ λέοντος, ὁπόθεν ἔμειναν τὰ γένεια, μᾶλλον δ' αἱ «χαίται» κατὰ τὸν Blinkenberg. Μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Pettazzoni ἡ θεωρία αὕτη δὲν δύναται νὰ σταθῇ, ἀλλ' οὔτε καὶ τοῦ Pettazzoni ἡ ἐρμηνεία μοῦ φαίνεται δυνατή, ὅτι δηλ. ἐκ τῆς κομμώσεως τῆς Ἀθωρ, (ἴδ. εἰκ. 4), ἣτις εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ἔπρεπε νὰ φαίνεται ὡς τι ἐντελῶς ἀφύσικον, ὁ τεχνίτης ἔπλασε βαθμηδὸν κόμην πίπτουσαν ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ κατὰ μῆκος τῶν παρειῶν, κατὰ δὲ τὸν πῶγονα τὴν διεμόρφωσεν εἰς γένειον. Τοῦτο δὲν εἶναι νοητόν, ὅτι δηλ. ὁ τεχνίτης ἔπλασεν ἕκ τινος πράγματος, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ἀφύσικον, ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ περισσότερον ἀφύσικον. Μᾶλλον πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ψυχολογικῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐπειδὴ δηλ. ὁ τεχνίτης ἔπλαττε τι ἐντελῶς ἀφρημένον, ἀνεμείγνυεν ἀνδρικά καὶ γυναικεῖα καὶ ζωῶδη χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τὸ αὐτό. Ὁ Wundt⁶ παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ ἀπλοϊκῇ τέχνῃ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς γῆς ἀναμειγνύονται κατὰ τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ προσώπου τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου καὶ ζῴου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πολλάκις ἀμφιβάλλει τις ἂν ἔχει πρὸ αὐτοῦ ἀνθρώπινον ἢ ζῴικόν πρόσωπον, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἰδίως εἰς τὰς προσωπίδας, αἵτινες γενικῶς εἶναι ὄργανα θρησκευτικῆς σημασίας, μεταπεσοῦσαι ὕστερον εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἀποτροπαίου, ἔνεκα τῆς ἰδέας ὅτι ὀπισθεν τοῦ προσωπείου κρύπτεται πάντοτε δαίμων τις· (τελευταία δ' ἐξέλιξις εἶναι ἡ τῆς γελοιογραφικῆς ἐννοίας, ἀφ' οὗ ἡ παλαιὰ σημασία ἐχάθη ἐντελῶς).

Οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ πρόσωπα ἀνωτ. σ. 18, σημ. 5 καὶ 6. τὰ ὁποῖα καθ' ἕνα ἄλλο βεβαίως εἶναι ἢ ἔργα σπουδαίου τεχνίτου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι λαϊκὴν ἀξίαν. Εἰς αὐτὰ ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἀνέμειξεν ἀνθρώπινα καὶ ζῴωδη χαρακτηριστικὰ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Γοργόνηα, ὅτι δ' ἐπ' αὐτῶν ἔχομεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς λεοντοκεφαλῆς μᾶλλον ἢ ἄλλου τινὸς ζῴου, τοῦτο εἶναι λίαν εὐεξήγητον, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον πολλάκις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου, λ. χ. μιᾶς ἀσπίδος ἔχομεν συγχρόνως ἀπει-

¹ Das Medusahaupt v. Blariacum, 8 (Winckelmanns Programm, Bonn. 1874).

² Παρὰ Roscher Lex. III σ. 2394 ἄρθρ. Phobos, κ. ἄ.

³ Bonner Jahrbücher 118, 1909 σ. 271 ἐξ.

⁴ Rev Arch. V ser. XIX, 1924 σ. 267 ἐξ.

⁵ Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολογίας IX σ. 5 ἐξ.

⁶ W. Wundt, Volkerpsychologie III² die Kunst, σ. 166.

κόνισιν Γοργονείου καὶ λεοντοκεφαλῆς.¹ Παραλλήλως ὅμως συναντῶμεν ὡς μεμονωμένες τάσεις καὶ ποικίλα ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ Γοργονείου, διότι ἕκαστος τεχνίτης ἠμιλλᾶτο νὰ καταστήσῃ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν εἰδεχθέστερον. Οὕτω τὸ Γοργόνειον τοῦ Θέρμου εἰκονίζει τὴν Μένδουσαν παραβλῶπα, χαρακτηριστικόν, ὅπερ φαίνεται νὰ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ πινάκιον τῆς Καμείρου (Pettazzoni σ. 501): τὰς μεμονωμένας ὅμως ταύτας τάσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς ἐνιαίαν τινὰ ἀρχήν, διότι ἔχουσιν οὐχὶ ἱστορικὴν, ἀλλὰ ψυχολογικὴν τὴν καταγωγὴν.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ εἰδεχθοῦς προσωπείου ὡς ἀποτροπαίου ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἦτο ξένη πρὸς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς λαοὺς, ὡς τοῦτο ἦτο καὶ ἄλλως ἐκ τῶν προτέρων πιθανόν, ἀφ' οὗ τὸ προσωπεῖον παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἀποδεικνύεται μᾶλλον ἢ ἦττον κοινόν.² Εἰς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς ὅμως λαοὺς δὲν φαίνεται μία ἀφηρημένη ἔννοια τὸ προσωπεῖον τοῦτο, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἀνήκει εἰς τινὰ θεότητα, ἢ δ' εἰκασία ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐν εἰδεχθῆς προσωπεῖον, ἀλλ' ἀνήκει εἰς ὠρισμένην δαίμονα. Τὸ Μινωικὸν Γοργόνειον (εἰκ. 6) φέρει ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας ἀνυψωμένας ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, γεγονὸς τὸ ὅποιον λίαν σπανίως βλέπομεν εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς Γοργόνας (εἰκ. 8ε).³ Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ χειρονομία αὕτη εἶναι διὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν χειρονομία θεότητας. Ἐπανευρίσκομεν ταύτην εἰς τὸ πῆλινον ἀγαλμάτιον τοῦ ὑστερομινωικοῦ σηκοῦ τοῦ ἐν Κνωσῶ ἀνακτόρου, εἰς τὸ ὅμοιον ἀγαλμάτιον τοῦ βωμοῦ Γουρνιῶν (ἐνταῦθα μετ' ὄψεων) καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν Μυκηναϊκῶν «περυγοτῶν» λεγομένων εἰδωλίων, τὰ ὅποια ὅμως νομίζω ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περαιτέρω σχηματοποιήσεις τοῦ τύπου τῆς Μινωικῆς θεᾶς μετὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν.⁴ Εἰς τὴν εἰκόνα 8 παρελήφθησαν τοιαῦτα εἰδώλια, ὥστε νὰ φαίνεται καθαρῶς ἡ πορεία τῆς σχηματοποιήσεως, ἣτις ἀρχεται ἀπ' αὐτοῦ ἤδη τοῦ τύπου τῆς Μινωικῆς Θεᾶς ἐπὶ κυλινδρικήσ βάσεως (εἰκ. 8 β). Ἄριστος μεταβατικὸς τύπος εἶναι τὸ 8 γ, ὅπου αἱ χεῖρες παρ' ὄλην τὴν σχηματοποίησιν εἶναι ἔτι καλῶς εὐδιάκριτοι, ἐν ᾧ περαιτέρω ἢ ἐξέλιξις φθάνει μέχρι τοῦ ἀμόρφου.⁵ Ἡ εἰκὼν 8 ε ἐκ Βοιωτικοῦ ἀγγείου τοῦ 7^{ου} αἰῶνος εἶναι σπουδαία διὰ

1 Πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Γερωγιάννη παρατιθέμενα μνημεῖα ἐ. ἀ. πιν. 1, ἅτινα δὲν εἶναι τὰ μόνα. Μία ἀσπίς ἐπὶ ἀγγείου εἰκονίζοντος τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Αἴαντος (προχείριος παρὰ Pfuhl, Malerei κλπ. III σ. 59 ἀρ. 234) φέρει τὰ αὐτὰ σήματα. Ἐν μετάλλιον παρὰ Ohnefalsch - Richter, Kypros, die Bibel und Homer πιν. 93, 10 φέρει ἐπ' Ἰσης Γοργόνειον καὶ λεοντοκεφαλὴν. Ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Γερωγιάννη ἀναφερομένας ἀσπίδας τοῦ Ἰδαίου ἀντροῦ (σελ. 8, πρβλ. καὶ σελ. 11). θὰ ἐπεθύμουν πρῶτον ἐκ τῆς προσεχῶς ἐμφανιζομένης ἐργασίας τοῦ Kunze νὰ διδαχθῶ κατὰ πόσον εἶναι ἔργα Ἑλληνικῶν χειρῶν ἢ εἰσήχθησαν, τινὰ τοῦλάχιστον τεμάχια, ἐξωθεν. Πάντως ἡ ἰσχυροτατὴ ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολικῆς τέχνης ἐπ' αὐτῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος, εἰς ἔργα δὲ χεττιτικῆς τέχνης συναντῶμεν πολλάκις ἀσπίδας μετ' ἀναγλύφου λεοντοκεφαλῆς ἐν τῷ μέσῳ (ἐν προχείρῳ παρὰ Ed. Meyer, Reich u. Kultur der Chetiter πιν. 8). Αἱ Χεττιτικαὶ ἢ Ἀραμαϊκαὶ αὐταὶ ἀσπίδες κρέμονται ἀπὸ ἀρμάτων.

2 Πρβλ. ἐκτὸς τῆς μνημονευθείσης ἐργασίας τοῦ Wundt H. Schurtz, Urgeschichte der Kultur, σελ. 115 ἐξ. καὶ τὸν πιν. σελ. 116, ὅπου εἰκονίζονται προσωπεῖα διαφόρων λαῶν.

3 Παραδείγματα παρὰ Furtwangler 1709.

4 Ἀγαλμάτιον Κνωσῶς; BSA 8, 99 εἰκ. 56, — Bossert Altkreta² 115. Αἱ χεῖρες ἔχουσι τὰς παλάμας ἀνοικτὰς καὶ τὴν μίαν κατὰ μέτωπον, τὴν δ' ἄλλην ἐκ τοῦ πλαγίου. Ἀγαλμάτιον Γουρνιῶν: Μαραγιάννη, Ant. Cret. I, 36. Karo, Religion des ag. Kreises εἰκ. 51. Οἱ καρποὶ τῶν χειρῶν εἰκονίζονται ἀμφοτέρωθεν ἐκ τοῦ πλαγίου, ἀλλ' ἡ ἑτέρα τῶν χειρῶν εἶναι συμπληρωμένη, προφανῶς κακῶς. Τὰ «περυγοτῶν» εἰδώλια εἶναι κοινότατα, λ. χ. Perrot VI, σ. 742, 748. Κεραμοπούλλου Θηβαϊκά, (Α. Δ. III) εἰκ. 90, 3. 121, 2. 123γ καὶ 135, 6, 8, 9 κλπ.

5 Δὲν ἠθέλον πολυπραγμονῆσαι περὶ τοῦ τύπου τούτου, ἀν δὲν ἐνεφανίζετο τελευταίως ἡ ἰσχυρὰ τάσις νὰ μὴ θεωρῶνται τὰ Μυκηναϊκὰ εἰδώλια ὡς ἀπεικονίσεις θεῶν, ἀλλὰ κοινῶν θνητῶν. Τὴν ἰδέαν ταύτην κλίνει νὰ παραδεχθῇ καὶ ὁ Nilsson (Min.-myc. Rel. 264-5), ἀλλὰ τότε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ τύπος τῶν περυγιοσχημῶν εἰδωλίων, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ λοιποὶ, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ τῆς Κουροτρόφου, δύνανται νὰ τύχουσιν εὐλογοφανοῦς ἐρμηνείας ὡς ἀπλᾶ κτερίσματα εἰς τὸν νεκρὸν. Τὸ ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα εὐρίσκονται κατὰ πλήθη ἰδίως εἰς τοὺς πτω-

8. Ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῆς Θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν: α = BSA 8,99 Κνωσού· β, Mon. Ant. VI, 170 Ζάκρον· γ, Mon. Ant. XII, 124 εἰκ. 5 Φαιστοῦ· δ, Θηβῶν A. Δ. 1917, 163 εἰκ. 121· ε, Βοιωτικὸν ἀγγεῖον, ΑΕ 1892 πλν. 6· ζ, ἐξ ἀγγ. bucchero, Micali Momum. πλν. 22.

χοτέρους τάφους καὶ ἐλλείπουσιν ἐκ τῶν πλουσίων, ὅπου ἀφθονεῖ ὁ χρυσὸς καὶ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα (παρατήρησις τοῦ Τσουντα, ἣν ἐξαίρει πολὺ ὁ Nilsson), δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς διαφορᾶς μεταξύ θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ κατωτέρου λαοῦ καὶ τῶν ἡγεμονικῶν οἰκῶν, ὧν ἕκαστος εἶχε τοὺς οἰκιακοὺς ἰδίους θεοὺς. Ἡ ἰσχυρὰ μέχρι τοῦ ἀμόρφου σχηματοποιήσις ἀρμόζει πάντοτε πολὺ καλύτερον

εἰς θρησκευτικοὺς μακραιῶνας τύπους ἢ εἰς ἀπλῶν θνητῶν εἰδώλια. Τοιαύτην δ' ἀκριβῶς περίπτωσιν παρουσιάζουσι τὰ «πτερυγιόσχημα» ἀγαλμάτια, τῶν ὁποίων πιστεύω βεβαίαν τὴν ἐκ τῆς Ὑστερομινωικῆς Θεᾶς παραγωγὴν. Ὅτι δὲ τὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν Κρητικὰ ἀγαλμάτια εἰκονίζουσι τὴν θεὰν αὐτὴν καὶ οὐχὶ θνητὴν, δὲν πιστεύω νὰ εἶναι δυνατὴ εὖλογος ἀμφιβολία. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὸ ἀγαλμάτιον

τὴν ἐπιβίωσιν τῆς χειρονομίας,¹ τὴν ὁποῖαν μέχρι τοῦ σημείου τούτου θεωρῶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατὰ τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν σημασίαν. Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν εἰκόνα, 8 ζ, τὸ πρᾶγμα διαφέρει, διότι πιθανὸν ὁ τύπος νὰ ἐσχηματίσθῃ ὑψωθείσης ἁπλῶς καὶ τῆς ἐτέρας χειρός, διότι ἡ ἐτέρα εἶναι ἤδη πάντοτε ὑψωμένη κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸν λεγόμενον δρόμον ἐν γόνασι (Knielauf).² Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ ἱστορικῶς ἡ χειρονομία αὕτη, ἥτις ἀπαντᾷ καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐκκληροδοτήθη κατόπιν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν μεγαλύτεραν θηλείαν θεότητα, τὴν Θεοτόκον, ἥτις εἰκονίζεται οὕτως ἐν τῇ κόγχῃ τῆς Ἐκκλησίας (ἡ λεγομένη Πλατυτέρα). Καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη διατηρεῖται ἡ χειρονομία παρὰ τοῖς ἱερεῦσι τοῦ ἡμετέρου καὶ τοῦ Δυτικοῦ Δόγματος.

Εἰς ἄλλα μνημεῖα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης πλὴν τῶν ἤδη μνημονευθέντων δὲν ὑπάρχει πρὸς τὸ παρὸν τὸ Γοργόνειον, ἀνευρίσκειται ὅμως ἐπὶ μίας σειρᾶς Μηλιακῶν ἀγγείων συγχρόνων πρὸς τὴν τελευταίαν Μ. Μ. ἐποχὴν, ἥτοι (κατὰ τὸν Seager τοῦλάχιστον) συγχρόνων πρὸς τὸ ἐκ Μόχλου Γοργόνειον τῆς εἰκ. 6. Τὰ Γοργόνεια ταῦτα (εἰκ. 9)³ παριστῶσι δαιμονικὰς μορφάς, συνισταμένας ἐκ κεφαλῆς, ζεύγους ἐσχηματοποιημένων περύγων καὶ τριῶν ποδῶν (ἢ ἴσως δύο ποδῶν καὶ μακροτέρας οὐρᾶς), καταληγόντων εἰς γαμψοὺς ὄνυχας ἀρπακτικοῦ ζώου. Τὴν ἰδέαν περὶ Γοργονείων ἐνισχύουσιν οὐχὶ κυρίως τόσον οἱ ἀγριωποὶ ὀφθαλμοί, ὅσον τὸ χαῖνον πλατύτατον καὶ διὰ φοβερῶν ὀδόντων ὠπλισμένον στόμα. Ἐπὶ πλέον εἰς μίαν ἐκ τῶν μορφῶν τούτων κρέματα ἀπὸ τοῦ

τῶν Γουρνιῶν παρουσιάζονται καὶ οἱ ὄφεις, ὡς ἐπ' ἴσης εἰς ἐν ἐκ Πριναῖ καὶ ἐν μικρὸν μολύβδινον ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (Palace of Minos II 540, εἰκ. 344) Δικαίως λοιπὸν συμπεραίνει ὁ Nilsson (ἐ. ἀ. σ. 275) ὅτι ὅλα τὰ «κωδωνόσημα» ταῦτα εἰδώλια εἰκονίζουσι τὴν θεάν τῶν ὄφειων. Ἐτερον πειστικὸν παράδειγμα εἶναι τὸ ἐσχάτως δημοσιευθὲν ὑπὸ Evans, Palace II, 129, ὅπερ παριστᾷ θεότητα ἐντὸς μικροῦ σηκοῦ, ἔχουσαν ἐπ' ἴσης τὰς χεῖρας ὑψωμένας. (Ἐκ τῆς παρὰ τὴν Κνωσὸν Μινωικῆς πηγῆς. Ἐνταῦθα αἱ παλάμαι ἀμφότεραι δεικνύονται κατ' ἐνώπιον). Ὁ Evans συμπεραίνει ἐκ τεμαχίων χειρῶν ὅτι ἡδὴ ἐν τῇ Νεολιθικῇ ἐποχῇ θὰ ἦτο γνωστὸς ὁ τύπος οὗτος. Ὁλόσωμον μορφὴν ὑποῦσαν τὰς χεῖρας καθ' ὅμοιον σχεδὸν τρόπον γνωρίζω μίαν μόνην, ἐπὶ τοῦ μολυβδίνου δακτυλίου E. Hall, Sphungaras 69, εἰκ. 44. Περὶ τῆς χειρονομίας ταύτης τῆς «εὐλογίας» ἰδ. Nilsson ἐ. ἀ. 267 καὶ σημ. 1. Ὁ R. Zahn παρὰ Kinch, Vroulia 34, συνδέει τὴν χειρονομίαν ταύτην πρὸς τὰ λεγόμενα ἱερά κέρατα, ἅτινα νομίζει μίαν βραχυγραφίαν τοῦ ὄλου τύπου. Θεωρεῖ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ Reinach καὶ Dussaud τὴν χειρονομίαν ὡς εὐλογίαν, ὑποσχόμενος ὅτι θὰ πραγματευθῇ περὶ αὐτῆς ἐκτενέστερον. Ἐφ' ὅσον ὁμως γνωρίζω, οὐδὲν νεώτερον ἔγραψεν.

¹ Ἡ Πότινια θηρῶν παριστάνεται ἐνταῦθα κατὰ τὸν Wolters (ΑΕ. 1892, 224 ἐξ.) τίκτουσα, ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν ἔχομεν πειστικὰ παραδείγματα, ἀποκρούει δὲ καὶ ὁ Nilsson, 437, τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην. Τὰς δύο μικρὰς μορφὰς θεωρεῖ χορευούσας.

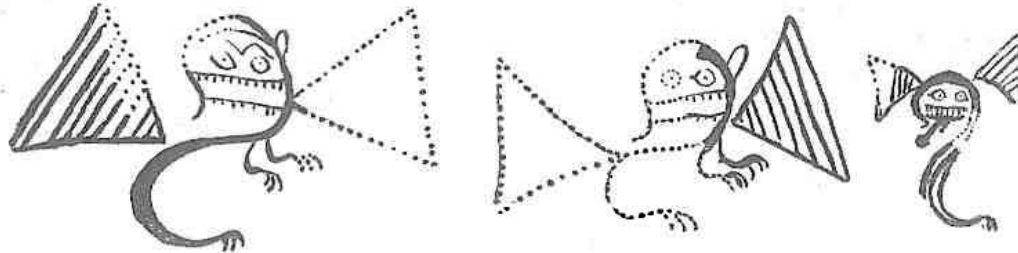
² Ἀπὸ τὸ μὲν ἐμφανισθὲν βιβλίον τοῦ F. Matz, die Frühkretischen Siegel, σ. 72 διδάσκομαι ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο σχῆμα ἐμφανίζεται ἐπὶ μίας αἰγυπτιακῆς κομβιοσχῆμου σφραγίδος, ὡς καὶ ἐπὶ γλυπτοῦ λίθου ἐκ τοῦ

Ἡραίου (Waldstein, Argive Heraeum II πιν. 138, ἀρ. 39). Ἐπειδὴ αἱ δύο αὗται ὑψωμένα χεῖρες οὐδένα ἔχουσι λόγον, ὁ Matz ζητεῖ τὴν ἐρμηνεῖαν εἰς τοὺς (ἀληθῶς νεωτέρους) χεττιτικούς καὶ Ἀσσυριακοὺς κυλίνδρους, ὅπου δαίμονες ὑποβαστάζουσι τὸ ἡλιακὸν ἔμβλημα. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ στάσις εἶναι νοητή. Ἴσως ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη τοῦ Matz εἶναι ἡ ὀρθότερα. Ὅτι ἄλλως τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου ἐν γόνασιν εἶναι ἀνατολικῆς καταγωγῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σήμερον ἀμφιβολία καὶ ὁ παραληφθεὶς τύπος πολλάκις ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὸ πρωτότυπον. Τοιοῦτον παράδειγμα εἶναι τὸ τοῦ πρωίμου Ἀττικοῦ κρατήρος τοῦ Λούβρου Buschor, Gr. Vasenmalerei² σ. 69. Εἰς τὴν πρώτην ὑπὸ τὸν πλοχμὸν τῶν λατῶν καὶ ἀνθεμίων σειρᾶν ὑπάρχει μορφὴ ἀνθρωπίνῃ μεταξὺ δύο λέοντων ἐπακριβῶς ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ἀνάγλυφον Ausgr. in Sendschirli III-IV, πιν. 64 ἄνω (= Weber, Heth. Kunst 22). Εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἡ μορφὴ κρατεῖ τοὺς δύο λέοντας ἐκ τῆς χαιτῆς (ἢ ἴσως καὶ ἐκ σχοινίων). Ἡ στάσις λοιπὸν εἶναι νοητή, ἐν ᾧ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἀγγείῳ ὁ ἄνθρωπος οὐδένα λόγον ἔχει μεταξὺ τῆς ζώνης τῶν ζώων, καὶ ὁ δανεισμὸς τοῦ τύπου φαίνεται προφανῆς. Ἐν τούτοις τὸ ζήτημα περιπλέκεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων συναντῶμεν ἄνδρα κρατοῦντα δύο ἵππους ἐκ τῶν χαλινῶν (λ.χ. ἐκ Μήλου, Jahrb. 14, 1899, 34, εἰκ. 12), τὸ δὲ μοτίβον τοῦτο δὲν συγκαταλέγεται ὑπὸ τοῦ Poulsen (Orient κλπ. 108 ἐξ.) μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν στοιχείων τοῦ Γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ.

³ Phylakopi πιν. 14, πρβλ. καὶ Evans Palace I, 704 εἰκ. 527 c. d. Μετὰ χαρᾶς εἶδον ὅτι καὶ ὁ Pettazzoni (Boll. d' arte 1921 σ. 507-8) ἐρμηνεύει τὰς μορφὰς ταύτας ὡς τὰ πρωτότυπα τοῦ Γοργονείου.

στόματος ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι πιθανώτερον νὰ ἐρμηνεύσω ἢ ὡς ἀδεξίως ἀπεικονισμένην γλῶσσαν.¹

Ὁ Pettazzoni θεωρεῖ τὰς μορφὰς ταύτας τὰ πρωτότυπα, ἐξ ὧν ἐπήγασαν αἱ Γοργόνες, αἱ Κῆρες καὶ αἱ Ἄρπυιαι, οὕτω δ' ἐξηγεῖ τὴν τάσιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ τῆς Ἄθωρ μετετρέπη βαθμηδὸν εἰς εἰδεχθῆ. Εἰς ταῦτα, ἅτινα μοῦ φαίνονται ὀρθά, προσθέτω ὅτι

9. Γοργόνη ἐπὶ Μηλιακῶν ἀγγείων.

ἡ ἰδέα ἑνὸς δαιμονικοῦ ὄντος συνισταμένου ἐκ κεφαλῆς, περὺγων καὶ ποδῶν, ἦτο ἀναμφιβόλως οἰκεία τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς, ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα (εἰκ. 10)². Ἡ ἰδέα αὕτη ἐγκατελείφθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐποχῇ, διότι καλλιτεχνικῶς ἀποτελεῖ ἀποτυχίαν, παρέμεινε ὅμως ἐκ ταύτης τὸ διὰ τῶν περὺγων ἐφωδιασμένον Γοργόνειον, τὸ ὁποῖον εἰς μεμονωμένα παραδείγματα ἐμφανίζεται ἤδη λίαν ἐνωρίς.³ Τοιοῦτον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸ φάντασμα τῆς Γοργείης κεφαλῆς, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ἡ Νέκυια τῆς Ὀδυσσεΐας, (λ. 634-5) ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Ἀραουκανοῖς τῆς Χιλῆς ὑπάρχει τὸ κακοποιὸν πνεῦμα Chonchonyi ὑπὸ μορφήν κεφαλῆς ἀνθρωπίνης, εἰς ἣν ὡς πτέρυγες χρησιμεύουσι τὰ ὦτα. Κατὰ τὸν Waser⁴ ἡ κεφαλὴ ἄνευ τοῦ σώματος εἶναι μία ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ οὕτως ἐννοεῖ ὁ Waser τὸ χωρίον τῆς Νεκυΐας, οὕτω πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ νοήσωμεν καὶ τὰ διάφορα Χερουβείμ ἢ Σεραφεῖμ τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, ἅτινα παριστάνουν περυγοφόρους κεφαλὰς ἀγγέλων, καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ξένη κατ' αὐτὸν πρὸς τὰς ὠραίας ὑστερωτέρας παραστάσεις τοῦ ἐξιδανικευθέντος ἤδη Γοργονείου μετὰ ὠραίου προσώπου καὶ δύο περὺγων μεγάλων διαστάσεων. Κατὰ τὸν Alda Levi ὅμως⁵ ἡ ὁμοιότης τῶν Γοργονείων τούτων πρὸς τὰ Χερουβείμ εἶναι τυχαία, διότι ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ ἔχομεν ἀρχικῶς τὸν τύπον τῶν Σεραφεῖμ μετὰ ἕξ περὺγων, φερόντων δ' ἕτι χεῖρας καὶ πόδας, πρόκειται λοιπὸν περὶ τῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῶς τερατώδους συλλήψεως, ἣν εἶδομεν εἰς τὰ ἀνωτέρω προϊστορικὰ ἔργα τῆς Μήλου. Ἡ παράδοσις αὕτη διαρκεῖ μέχρι τοῦ 1300 μ. Χ. περίπου, ὅποτε οἱ καλλιτέχναι τῆς Ἀναγεννήσεως περιορίζουσι τὸν τύπον εἰς τὴν κεφαλὴν

10. Σφράγισμα ἐκ Ζάκρου.

1 Ἀγνοῶ ἐπὶ τῇ βάσει τίνων συλλογισμῶν κατέληξεν ὁ Pettazzoni εἰς τὴν σκέψιν ὅτι παριστᾶ μὲρὸν (μηριαῖον ὁστοῦν προφανῶς). Ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ ἄλλως πρωτογόνου σχεδίασματος δεικνύει ὅτι τὸ ἀντικείμενον δὲν κρατεῖται μεταξὺ τῶν ὀδόντων, ἀλλὰ κρέμαται ἀποτελοῦν συνέχειαν τοῦ κάτω χείλους. Ἡ παρὰ Evans ἐ. ἀ. εἰκὼν δὲν ἀποδίδει πιστῶς οὔτε τὴν μορφήν οὔτε τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἰς τὰς ἀναλογίας του.

2 J. H. S. 1902 σ. 84 εἰκ. 22. Καὶ ἐνταῦθα οἱ πόδες εἶναι

ἐπ' ἴσης ἀρπακτικοῦ ζώου.

3 Furtwängler ἐ. ἀ. σ. 1722 ἐξ. Ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς προσκόλλησις περὺγων εἶναι τι τόσοσ ἀηθες, ὥστε προτιμότερον νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν παραδόσεως ἢ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Furtw. ὅτι αἱ πτέρυγες μετεπήδησαν εἰς τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ σώματος τῶν Γοργόνων.

4 Archiv f. Religionswiss. XVI, 1913, 380-1.

5 Bollet. d'Arte 2 ser., v, 1925-6 σ. 125-6.

μόνην μετὰ ἕξ περυγῶν, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως ἐμφανίζεται καὶ ὁ μετὰ δύο περυγῶν τύπος, ὁ τῶν κοινῶς λεγομένων Χερουβείμ.

Θὰ ἔλεγε τις ὅτι εἰς τὰς τελευταίας φάσεις τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν συγχῶς τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ Γοργονείου, ἵνα ἐξηγηθῆ ἡ μεγάλη διάδοσις του ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἐποχῇ. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν παραστάσεων. Ἡ θεότης τῶν θηριῶν καὶ ἡ θεότης τῶν ὄφρων κατὰ τὴν τελευταίαν Υ.Μ. ἐποχὴν εἶναι πολὺ σπάνια ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς,¹ ἐν τούτοις ἕξ αὐτῶν ἐγεννήθησαν κατόπιν Ἑλληνικαὶ θεότητες, ἡ Πότνια Θηρῶν καὶ ἡ Ἄθηνᾶ (ιδ. κατωτ.). Τὴν ἔλλειψιν τῶν μνημείων ἀναπληροῖ ἐν μέρει ἡ παρὰ Πausanία παράδοσις (II, 20, 7), καθ' ἣν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔργων τῶν Κυκλώπων ἐδεικνύετο καὶ «κεφαλὴ Μεδούσης λίθου πεποιημένη» ἐν Ἄργει. Τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἠμφεσβήτησεν ὁ Furtwängler καὶ συμφώνησε μετ' αὐτοῦ ὁ Ziegler, ὅτι ἡ ἰδέα καθ' ἣν ἔνεκα τῆς ἀρχαιότητός του τὸ Γοργόνειον ἀπεδόθη εἰς τοὺς Κύκλωπας δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἡ λαϊκὴ παράδοσις ὀλίγον φροντίζει περὶ τεχνικῶν ῥυθμῶν καὶ ὀλίγον ἐννοεῖ τούτους. Εἰς τοῦτο εἶχε βεβαίως δίκαιον ὁ Furtwängler, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ νομισθῆ ὅτι ἡ παράδοσις ἀπένειμε τὸ Γοργόνειον ἐκεῖνο εἰς τοὺς Κύκλωπας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐφαίνεται ἀρχαῖόν. Εἰς τόπον ὡς ἡ Ἄργολίς, ὅπου καὶ τὰ ἄλλα μνημονεύμενα ὡς «Κυκλώπεια» ἔργα εἶναι πράγματι Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τί νὰ ἐξαιρέσωμεν τῆς παραδόσεως μόνον τὸ Γοργόνειον τοῦ Ἄργους. Οὔτε τὰ Κυκλώπεια τεῖχη, οὔτε τὸ ἀνάγλυφον τῆς Πύλης τῶν λεόντων ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Κύκλωπας, διότι ἐφαίνοντο εἰς τοὺς τότε ἀνθρώπους ἀρχαῖα, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον ἄλλοι λόγοι οὔτε, καὶ ἂν ἔτι ἦτο δυνατόν νὰ κριθῶσι τεχνολογικῶς τὰ διάφορα μνημεῖα, ἦτο δυνατόν ἔργα ὡς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Πύλης τῶν λεόντων νὰ φαίνωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀρχαιώτερα ἢ αἱ διάφοροι Νικάνδρα. Μοῦ φαίνονται λοιπὸν ὀρθὰ καὶ ἰσχυρὰ ὅσα ὁ K. Lewezow (Entwicklung des Gorgonen-Ideals σ. 25-26) συνάγει ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας τοῦ Πausanίου. Ὁ Πausanίας δὲν ἀναφέρει δυστυχῶς ποῦ καὶ πῶς εὐρίσκειτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἡ κεφαλὴ αὕτη τῆς Μεδούσης, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ εὐρίσκειτο, ἀρχικῶς τοῦλάχιστον, ἐπὶ τινος Κυκλωπέου κατασκευάσματος δίκην ἀποτροπαίου, ὡς τὸ ἀνάγλυφον τῆς πύλης τῶν λεόντων ἴστατο ἄγρυπνος φρουρὸς ἐπὶ τῶν τευχῶν τῶν Μυκηθῶν. Ἡ Μεδούσα ἐκείνη θὰ ἐξησφάλιζεν ἀπὸ παντὸς κινδύνου τὸ κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον ἐφρούρει, ὅπως κατὰ τὸν ἐγγώριον μῦθον καὶ ἡ Τεγέα ἦτο ἀνάλωτος, διότι κατεῖχε πλόκαμον τῆς Μεδούσης, δοθέντα ὑπὸ τῆς Ἄθηνᾶς εἰς τὸν Κηφέα.² Ἐὰν πάλιν ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν ἐλλιπῆ εἰδησιν τοῦ Πausanίου καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ Γοργόνειον ἐκεῖνο ἴστατο μόνον, καθ' ἑαυτό, ὡς αὐτοτελές τι ἔργον,³ πάλιν ἡ κατασκευὴ ἑνὸς λιθίνου Γοργονείου ὡς αὐθυπάρχου ἔργου εἶναι τι ξένον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην. Οὔτως ἢ ἄλλως λοιπὸν δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν παράδοσιν. Ὁ Furtwängler ἠμφεσβήτησε τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας ταύτης, ἵνα προσαρμόσῃ καὶ τὴν γραπτὴν παράδοσιν πρὸς τὸ γεγονός ὅτι πρὸ τοῦ 7^{ου} αἰῶνος τὸ Γοργόνειον εἶναι ἄγνωστον ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἠμφεσβήτησε καὶ ὁλόκληρον τὴν Ὀμηρικὴν παράδοσιν, κηρύξας ὅλα τὰ χωρία, ὅπου περιγράφονται Γοργόνεια, ὡς μεταγενεστέρως παρεμβολάς. Ἐναντίον ὅμως τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐκηρύχθη ὁ Gruppe.⁴ Σήμε-

1 Περὶ τῶν γλυπτῶν λίθων τῆς θεᾶς μετὰ τῶν ὀφιοειδῶν μορφῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἴδ. κατωτέρω.

2 Πaus. 8,47,5

3 Οἱ λόγοι τοῦ Πausanίου: *Παρὰ δὲ τὸ ἔργον τοῦ Κηφι-*

σοῦ Μεδούσης λίθου πεποιημένη κεφαλὴ. Κυκλώπων φασὶν εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον.

4 Griechische Mythologie u. Religionsgesch. (Ivan Müller V, 2, 2) 1201.

ρον γνωρίζομεν ὅτι θρησκευτικαὶ ἰδίως παραστάσεις καὶ ὄντοτες ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἢ παρέμειναν λανθάνουσαι, ἢ ἐπέστρεψαν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα βραδύτερον, ὥστε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ἵνα ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως διὰ τὴν ἔλλειψιν μνημείων κατὰ τὴν ἐνδιάμεσον ἐποχὴν τοῦ λεγομένου Γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ· ἄλλως καὶ ἡ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ γνωρίζομεν σήμερον ἀσφαλῶς ὅτι εἶναι ἤδη Ἑλληνικὴ ἐποχὴ, καὶ αἱ ἐπιζήσασαι παραδόσεις εἶναι παραδόσεις Ἑλλήνων μεταδοθεῖσαι εἰς γενεὰς Ἑλλήνων.

Ἐν σπουδαιότατον παράδειγμα τῆς τοιαύτης ἐπιβιώσεως μου φαίνεται ἡ λατρεία τοῦ ὄφεως ἐν Ἑλλάδι. Τὰς ποικίλας τούτου σημασίας, ἰδίως ὅμως ὡς χθονίας δυνάμεως καὶ ὡς οἰκουροῦ δαίμονος εἶναι ἀδύνατον οἱ Ἕλληνες νὰ παρέλαβον ἐξ ἄλλης πηγῆς ἢ ἐκ μόνης τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας, ὅπου εὐρίσκομεν ἀκμάζουσας τὴν λατρείαν τῆς θεότητος τῶν ὄφεων. Εἶναι λοιπὸν ἄκρως πιθανόν, ὅτι καὶ περὶ τῆς ὑποστάσεως τῆς Γοργοῦς τὸ αὐτὸ συμβαίνει. Ἄς ἀναζητήσωμεν ἤδη τὴν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληροδοτήθῃ ἡ μορφή αὕτη ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν.

Εἶναι σήμερον γενικῶς παραδεκτόν, ὅτι ἡ συχνότατα ἀπεικονιζομένη κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν θεότης, ἡ καλουμένη πρότερον Περσικὴ Ἄρτεμις, νῦν δὲ πολὺ ἐπιτυχέστερον διὰ τοῦ Ὀμηρικοῦ ὀνόματος Πότνια θηρῶν, ὅπερ ἀπένειμεν εἰς αὐτὴν ὁ Studniczka (Kyrene),¹ εἶναι Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὸ νεώτατον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Nilsson, ὅστις οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχει ὅτι ἡ θεότης ἢ εἰκονιζομένη μετὰ ἢ μεταξὺ δύο θηρίων (ἢ πτηνῶν), εἶναι αὕτη ἢ ὁμοίως παρουσιαζομένη θεότης τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας.² Εἰς μίαν ὅμως σειρὰν ἀρχαϊκῶν

1 Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἃς τονισθῆ ἔνταυθα ὅτι εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν Ποτιῶν - Γοργόνων (ὡς θὰ δεῖχθῃ κατωτέρω ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν αὐτὴν σειρὰν) εὐρίσκει ἀκόπως τὴν θέσιν τῆς καὶ ἡ πλειστάκις ὑποκείμενον συζητήσεως γενομένη «Νίκη» τοῦ Ἀρχέρμου. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Robert ἀνάγνωσιν τοῦ βάρου, ἦν καὶ ὁ Hiller v. Gaertringen παραθέτει ὡς τὴν καλύτεραν, (I. G. XII, 5, ἀρ. 147) μόνος κατασκευαστὴς τοῦ ἀγάλματος εἶναι ὁ Ἀρχερμος, ὁ δὲ πατήρ του Μικτιάδης ἦτο μόνον ὁ ἀναθέτης. (Hermes 25, 446). Οὗτω συμφωνεῖ καὶ ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ἀρχερμος μόνος κατασκεύασε πρῶτος «Νίκην πτερωτὴν» (Σχολ. Ἀρφ. Ὀρνιθ. 574). Ἐν τούτοις κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάγνωσιν τοῦ Robert ἀντὶ «ἐκηβόλε δέξαι Ἄπολλον» πρέπει νὰ συμπληρωθῇ «ἐκ. δ. ἀνασσα», διότι ὁ Robert ἀνέκαθεν ἐπίστευεν ὅτι οὐχὶ «Νίκη», ἀλλ' ἡ Ἄρτεμις αὕτη παριστάνεται ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου (πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Archäol. Märchen 119). Ὅτι δὲ βραδύτερον «οἱ περὶ Καρύστιον τὸν Περγαμηνόν» κατὰ τὸ σχόλιον ἐξέλαβον τὴν πτερωτὴν μορφήν ὡς Νίκην, εἶναι εὐκόλως νοητὸν προκειμένου περὶ τῶν μεταγενεστέρων τούτων τεχνουργῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς τέχνης. Ἡ παρατήρησις τοῦ Robert νομίζω ὅτι εἶναι ὀρθοτάτη, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι οὐχὶ ἀκόμη Ἄρτεμις, ἀλλ' ἡ πρόδρομος ταύτης Πότνια-Γοργῶ παριστάνεται ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου. Τὸ σχῆμα τοῦ ἐν γόνασι δρόμου, ἢ θέσις τῶν χειρῶν, τῆς μὲν ἄνω τῆς δὲ κάτω καὶ αἱ πτέρυγες ἐπὶ τῶν ποδῶν οὐδεμίαν καταλείπουσι περὶ τοῦ πράγματος ἀμφιβολίαν, τοιαύτην δ' ἴσως πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ τὴν Γοργόνα Κυπαρισσίαν τοῦ ναοῦ τῆς Λινδίας (ἄνω σ.16₃). Οὕτως αἴρεται ἡ δυσκολία τί ζητεῖ ἢ ἀφιέρωσις μιᾶς Νίκης ἐν Δήλῳ ὡς καὶ ἄλλη

δυσκολία, ἣν ὁ Robert αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακάμψῃ, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι δυνατόν ἡ Ἄρτεμις νὰ παριστάνεται εἰς τοιαύτην στάσιν καὶ φέρουσα πτερὰ εἰς τοὺς πόδας (μόνον ἓνα Ἐτρουσκικὸν σκαραβαῖον ἠδυνήθη νὰ εὔρη ὡς ἀνάλογον παράδειγμα, Hermes ἐ. ἀ. 449). Ἡ Νίκη εἶναι σχετικῶς μεταγενεστέρα θεότης, τοιαύτην δὲ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ πλάσῃ ὁ Ἀρχερμος. Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Bulle (παρὰ Roscher Lex. ἀρθρ. Nike σελ. 321-22) οὐδόλως μεταβάλλουσι τὰ θεμελιώδη ταῦτα γεγονότα, ἀρκεῖ δὲ νὰ ῥίψῃ τις ἐν βλέμμα εἰς τὸ ἄρθρον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἵνα πεισθῆ ὅτι ὅλαι αἱ παραστάσεις πτερωτῶν μορφῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος εἶναι ἀμφίβολοι καὶ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀνομασθῆ Νίκη. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει αἱ μορφαὶ αὗται δὲν φέρουσι πτερὰ καὶ εἰς τοὺς πόδας, οὐδὲ παριστάνονται εἰς τὸ γνωστὸν σχῆμα Knie-lauf. Ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἀπαντῶσι τοῦναντίον πάντα ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου, οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι οὐχὶ περὶ Νίκης, ἀλλὰ περὶ Ποτνιας-Γοργοῦς πρόκειται. Ἡ εὐλογος ἀντίρρησις τοῦ Bulle κατὰ τοῦ Robert, ὅτι ἡ στάσις τοῦ ἀγάλματος δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, αἴρεται νῦν. Τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθέντα ἔργα (πλαστικά ἢ μικρὰ χαλκᾶ, Petersen AM 11, 1886, 373 ἐξ. καὶ πιν. 11), τὰ ὅποια συνάπτονται πρὸς τὸν τύπον τοῦ Ἀρχέρμου παριστῶσι πάντα, ἢ τοῦλάχιστον τὰ παλαιότερα ἐκ τούτων, ἐπ' ἴσης τὴν Πότνιαν, ὡς διδάσκει ἡ στάσις καὶ τὰ πτερὰ τῶν ποδῶν. Ὄρθως λοιπὸν ἐσχέτισε ταῦτα ἤδη ὁ Robert (Hermes ἐ. ἀ. 449) πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Βραυρωνίας, ἧς πράγματι παριστῶσι τὸν πρόδρομον.

2 Martin Nilsson, Minoan Mycenaean Religion and its survival in Greek Religion, 1927, σ. 436.

μνημείων ἢ θεότης αὕτη δὲν ἔχει τὸ οἰκτεῖον αὐτῆς πρόσωπον, ἀλλὰ φέρει κεφαλὴν Γοργουῶς.¹ Τὸ γεγονός τουτο κατὰ τὸν Nilsson (ἔ. ἄ. 436) ὑπονοεῖ τὴν τρομερὰν τῆς θεότητος ἰσχύν, αἱ περιστάσεις ὅμως ὑπὸ τὰς ὁποίας παρουσιάζεται αὕτη ἢ συνάφεια τῶν δύο μορφῶν Γοργουῶς καὶ «Ποτνίας» ἀπαιτοῦσιν ἐξήγησιν διαφορτικὴν. Ἡ ἀνάμειξις δὴλα δὴ αὕτη τῶν χαρακτήρων, ἥτις ἀπαντᾷ εἰς τὰ παλαιότατα μνημεῖα,² προϋποθέτει στενωτάτην συνάφειαν μεταξὺ τῶν δύο θεοτήτων, τὴν καλυτέραν δ' ἀπόδειξιν, τρόπον τινὰ τὴν βάσανον τοῦ συλλογισμοῦ τούτου διὰ τῆς ἀντιθέτου ὁδοῦ, ἔχομεν εἰς δύο μνημεῖα, τὸ ἀέτωμα τῆς Κερκύρας καὶ τὴν ζωφόρον τῶν Διδύμων, ὅπου ἡ γνησία καὶ ἀληθὴς Γοργὼ εἰκονίζεται ἔχουσα παρ' αὐτὴν τὰ θηρία, τὰ ὅποια εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Ποτνίας.³ Ἐπὶ πλέον αἱ ἔρευναι τοῦ Ρωμαίου⁴ ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὸν «ναὸν τῆς Γοργουῶς» ἐλατρεύετο μία ἐπιτοπία θεότης, Ἄρτεμις ἢ Πότνια θηρῶν, συγγενὴς πρὸς τὴν Γοργῶν, ἥτις τὴν συμβολίζει ἐπὶ τοῦ ἀετώματος ἢ μᾶλλον ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀετωμάτων.⁵ Ἡ προφανὴς λοιπὸν συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο θεοτήτων δύναται ἄριστα νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας.

Εἶναι δὴλα δὴ γνωστόν, ὅτι ἡ Μινωικὴ θεότης ἔχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συγγένειαν πρὸς τὴν Μεγάλην Μητέρα τῶν Μικρασιατικῶν λαῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὰς γενικὰς ὀνομασίας, τὰς ὁποίας δίδομεν εἰς τὴν θεὰν ταύτην (Μεγάλη Θεὰ τῆς Φύσεως, Χθονία Θεὰ, Θεὰ τῶν ὄφρων, τῶν θηρίων κλπ.) δὲν πρέπει νὰ νοῶμεν μίαν καὶ μόνην θεότητα, εἶναι δὲ βέβαιον σχεδὸν ὅτι αἱ ποικίλαι ἀπεικονίσεις τῶν Μινωικῶν μνημείων δὲν εἰκονίζουσι πάντοτε τὴν αὐτὴν θεάν, παρὰ τὸ γενικὸν ὄνομα, τὸ ὅποιον μεταχειρίζομεθα. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Nilsson (337), ἔτι δὲ καὶ τοῦ Evans (Nilsson 337₁). Τὸ γενικὸν ὄνομα διὰ τὴν θεότητα εἶχον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ λαοί, μίαν δ' εὐφυᾶ περὶ τούτου εἰκασίαν ἐξέφρασεν ὁ Blinkenberg,⁶ ὅστις παρατηρεῖ ὅτι ἡ χρῆσις, προκειμένου περὶ τῶν Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς θεοτήτων, ὀνομάτων ὡς Φάνασσα (προσθέτω ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλεγον ἀπλῶς «ἡ Θεός», πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα Δέσποινα τῆς Ἀρκαδικῆς θεότητος) ἔτι δ' ἐπιθέτων ὡς Ἀθηναίη, Λινδία, Παφία κλπ, δικαιολογεῖ τὴν γνώμην ὅτι οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ λαοὶ ὀνόμαζον ἀπλῶς τὴν θεότητά των διὰ γενικοῦ ὀνόματος, ὡς «The Lady» ἢ «Notre Dame». κλπ.⁷ Εἶναι λοιπὸν ἄκρως πιθανόν, ὅτι ἡ Πότνια θηρῶν

¹ Μερικαὶ περιπτώσεις συνελήγησαν καὶ συνεξηγήθησαν, παρὰ G. Radet, Cybèbe, Bibliothèque des universités de Midi, XIII, 1909 σ. 44, εἰκ. 58-59. Ἄλλαι παραστάσεις Studniczka, Kyrene 152 εἰκ. 29. Πρβλ. τὴν μορφήν Arch. Zeit. 1877 πίν. 2, ἥτις εἶναι ἄπτερος, φέρουσα ἐκατέρωθεν δύο λέοντας· καὶ ἔχει μὲν εἰδεχθὲς ἀγένητον προσώπειον, ἀφ' ἑτέρου ὅμως φέρει ἀνδρικόν αἰδοῖον. Ἡδὴ ὁ Dümmier Jahrb. d. Inst. II, σ. 91 καὶ 94 παρετήρησε τὴν συνάφειαν Γοργουῶς καὶ Ποτνίας.

² Τὸ πινάκιον τῆς Καμείρου παρὰ Radet ἔ. ἄ. εἰκ. 59 ἀνήκει εἰς τὸν 7ον αἰῶνα καὶ κατὰ τὸν Pettazzoni ἢ Ἀθωρικὴ ἐπίδρασις ἔχει ἐξαφανισθῆ ἔντελῶς ἐκ τοῦ προσώπου, πλὴν τῶν δύο μικρῶν ὑπὸ τὸν πώγονα εἰκῶν, αἵτινες ὑπενθυμίζουσι τὴν Ἀθωρικὴν κόμμωσιν (Boll. d'Arte 1921 σ. 501). Πρβλ. καὶ τὴν εἰκ. 48.

³ Τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας τὰ διάφορα γλυπτά ἴδ. Πρακτικά 1911 σ. 167 ἔξ. Περὶ Διδύμων: Pontremoli-Hausoulie Didymes, πίν. 20, σ. 197 ἔξ. Ἡ Γοργὼ παρίστατο

ἀσφαλῶς μεταξὺ δύο λεόντων, ὧν τοῦ πρὸς δεξιὰ διεσώθησαν ἐπὶ τῆς πλακῆς τὰ ἄκρα τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν. Τὸ γλυπτὸν ἀνήκει εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ 6ου αἰῶνος. Πρβλ. G. Mendel, Catal. des sculptures des Mus. Imp. Ottomans I. ἀρ. 239 σ. 555. Ἐτρουσικὰ τινὰ παραδείγματα Γοργουῶς μετὰ πτηνῶν ἢ θηρίων, ἰσάμενα ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλλ. τέχνης, παρὰ Furtw, ἔ. ἄ. 1707.

⁴ B. C. H. 1925, 190—218, ἰδίως σ. 209 καὶ 218. Τὸ ἀέτωμα, τὸ ὅποιον περιεσώθη εἶναι τὸ δυτικόν, τὴν περὶ οὗ βιβλιογραφίαν ἴδ. σ. 191₁. Πρβλ. συμπληρωματικῶς Ἀρχ. Δελτ. 1921 παρὰρτ. σ. 165.

⁵ Πρβλ. Picard, L'Acropole I, 285.

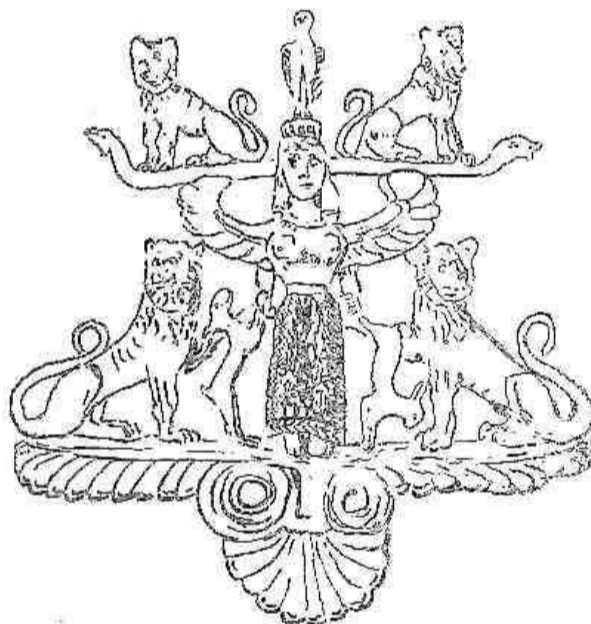
⁶ Εἰς τὴν ἀξιολογωτάτην ἐργασίαν του Le temple de Paphos (Det Danske Videnskabernes Selskab, Hist. filol. Medd. IX) σ. 29.

⁷ Ἐκ μίας μαρτυρίας τοῦ Διοδώρου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἀπλῶς «ἡ Μητέρα», ἴδ. κατωτέρω.

καὶ ἡ «Γοργώ» κατὰ τοὺς πρῶτους χρόνους ἦσαν δύο ὑποστάσεις τῆς αὐτῆς θεότητος, ὑποστάσεις ἀρκούντως συγγενεῖς, ὥστε νὰ ὑποκαθίστανται τῆς μιᾶς τὰ γνωρίσματα εἰς τὴν ἄλλην καὶ τὰνάπαλιν. Μόνον βραδύτερον ἡ Πότνια θηρῶν ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Ἄρτεμιν καὶ τὸ εἰδεχθὲς προσωπεῖον ἀπενεμήθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Μέδουσαν καὶ γενικῶς τὰς χθονίας Γοργόνας, τῶν ὁποίων ὁ μῦθος προϋπήρχε.¹ Συγχύσεις ἐν τούτοις τῶν ἀρχικῶν ιδιοτήτων δὲν ἔλειψαν καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, οὔτε ἀπεσβέσθησαν ἐντελῶς τὰ σύμβολα, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην ὑπόστασιν τὴν συγχεομένην πρὸς τὴν Γοργώ καὶ ἔτι περαιτέρω πρὸς τὴν χθονίαν Μινωϊκὴν θεότητα τῶν ὄφρων. Ἡ Ἄρτεμις δὲν ὑπῆρξεν ἀείποτε παρθένος ὅπως μεταγενεστέρως γνωρίζομεν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ὡς Ἄρτεμις Εἰλείθυια ἐλατρεύετο καὶ τίκτουσα ἴσως εἰκονίζεται εἰς μερικὰ μνημεῖα, τὴν δὲ χθονίαν αὐτῆς ὑπόστασιν ἀναγνωρίζομεν ἐν Βοιωτίᾳ ἐπὶ ἐπιτυμβίων σημάτων καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν Λακεδαιμόνι, ἐν Λυδία κλπ. ἐπιστεύετο προστάτις τῶν βασιλικῶν τάφων.² Ἐκ τοῦ Πausανίου γνωρίζομεν ὅτι ἐν Λυκοσοῦρα παρὰ τὰ καθήμενα ἀγάλματα Δῆμητρος καὶ Δεσποίνης εἰκονίζοντο ὁρθὰ τὰ τοῦ Ἄνυτου καὶ τῆς Ἄρτεμιδος, τῆς τελευταίας κρατούσης ἐν ταῖς χερσὶ «τῇ μὲν λαμπάδα, τῇ δὲ δράκοντας δύο» (Paus. VIII, 37, 4). Ὁ S. Reinach ἀνεγνώρισε τὴν Ἄρτεμιν ταύτην ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ βωμοῦ Savigny, συσχετίζων τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς πρωτοτύπου τῆς μορφῆς ταύτης ἐν Ρώμῃ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἀρκάδος Εὐάνδρου, ὅστις ἰδρύσας Ἀρκαδικὴν ἀποικίαν ἐκεῖ ὅπου μετὰ πέντε αἰῶνας ὑψώθη ἡ Ρώμη, ὥφειλε νὰ εἶχε κομίσει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὰς Ἀρκαδικὰς θεότητας. Τὴν Ἄρτεμιν δὲ ταύτην τὴν ὀφιοφόρον ἐξήγησεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1906 ὡς παράγωγον ἐκ τῆς Κρητικῆς θεότητος τῶν ὄφρων ὁ Reinach.³

Μία ἄλλη τέλος ἀπεικόνισις, ἣτις δεικνύει παράδοξον ἐπιβίωσιν τῶν πολλαπλῶν στοιχείων τῆς Μινωϊκῆς θεότητος, εἶναι ἡ ἐκ τοῦ χαλκοῦ ἀγγείου τοῦ Graeckwyl (εὐρεθέντος ἐν Ἑλβετίᾳ) ἀνήκοντος εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα (εἰκ. 11). Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην (ἴδ. καλὰς ἀπεικονίσεις Arch. Anz. 1925 Beil. 2 ἐν σ. 186) παρίσταται ἡ Πότνια θηρῶν, ἀλλ' ἔχει καὶ πτηνὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὅπως ἡ Κρητομυκηναϊκὴ «θεὰ τῶν περιστερῶν», ἔτι δὲ καὶ τοὺς ὄφεις τῆς χθονίας Μινωϊκῆς θεᾶς. Ἄν μάλιστα πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τὸ στήθος εἶναι γυμνόν, ὅπως

II. Ἐκ τοῦ ἀγγείου Graeckwyl.

1 Ἐὰν φυσικά, δοθείσης εὐκαιρίας, εἰκονίζοντο μετ' εἰδεχθῶν προσωπεῖον κατόπιν καὶ ἄλλαι καταχθόνιοι δαίμονες, Κῆρες, Ἐρινύες κλπ. τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀντιλήψεως περὶ δυσμορφίας τῶν τοιούτων ὄντων, ἀντιλήψεως, ἣν ἐκαλλιέργησαν οἱ ποιηταί. Πρβλ. τὴν ζωηρὰν περιγραφὴν τῶν Ἐρινύων ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, Εὐμ. 47 ἐξ. Ἄρχικῶς ὁμοῦ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν αὕτη ἡ ἀντιλήψις. Ἄξιζεν νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ εἰς τὸν Πausανίαν ἔκαμεν ἐντύπωσιν, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸ ἱερόν τῶν Εὐμενίδων παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον, τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰ ἀγάλματα τούτων οὐδὲν τὸ φοβερόν ἐνυπῆρχε, μνη-

μονεύει δ' ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι πρῶτος ὁ Δῖσχυλος «δράκοντας ἐποίησεν ὁμοῦ ταῖς ἐν τῇ κεφαλῇ θριξίν εἶναι» εἰς τὰς Εὐμενίδας (Paus. I, 28, 6).

2 Πρβλ. πρὸς τοὺς ἄλλοις Wolters Ἀρχ. Ἐφ. 1892 231.

3 B. C. H. 30, 1906 σ. 150 ἐξ. (L' Artemis arcadienne et la déesse aux serpents de Cnossos). Συμπληρωματικῶς παρατηρῶ ὅτι ὁ Nilsson ὑποβιβάζει τὴν ἀξίαν τῆς ὁμοιότητος ταύτης, (σελ. 434), διὰ τὸν λόγον πρὸ παντός ὅτι ἡ θεὰ τῶν ὄφρων εἶναι οἰκιακὴ θεότης, ἐν ᾧ ἡ Ἀρκαδικὴ Ἄρτεμις συγγενεῖται μᾶλλον πρὸς τὴν Πότνιαν θηρῶν, ἣτις κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν δὲν παριστάνεται μετ' ὄφρων.

θέλουσί τινες¹, τότε ἔχομεν μίαν ἰσχυράν ἀπόδειξιν ἐπὶ πλέον ὑπὲρ τῆς Μινωϊκῆς ἐπιβίωσης εἰς τὸ παρὸν ἔργον. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδω ἐκμαγεῖόν τι τοῦ πρωτοτύπου, ἐκ δὲ τῆς εἰκόνας καὶ μόνης μου φαίνεται τὸ πρᾶγμα λίαν ἀμφίβολον.

Ἴνα συντελεσθῆ ἡ ταύτισις τῆς θεότητος, ἣτις εἰκονίζετο μετὰ εἰδεχθοῦς προσωπείου, πρὸς τὴν Γοργῶ, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχη ὁμοιότης, ἣτις πράγματι ὑφίσταται οὐ μόνον εἰς τὰς φύσεις τῶν θεοτήτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, διότι ὁ Ὅμηρος ἤδη καλεῖ τὴν Γοργῶν *δεινὸν δερμομένην καὶ βλοσυρῶπιδα*. Αἱ Γοργόνες ἦσαν κυρίως χθόνια δαίμονες², τοιαύτης λοιπὸν φύσεως πρέπει νὰ ἦτο καὶ ἡ Κρητομυκηναϊκὴ θεότης, εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἄγει καὶ ἡ σύνδεσις τῶν ὄψεων πρὸς τὸ Γοργόνειον. Τοὺς ὄφεις βλέπομεν ἤδη εἰς τὸ ἐκ Μόχλου Γοργόνειον, ἡ δὲ θεὰ τῆς Κνωσοῦ μετὰ τῶν ὄψεων, ἣτις ἐλατρεύετο καὶ ἐφυλάσσετο εἰς τὰς ὑπογείους κρύπτας, εἶναι ἡ χθονία μορφή τῆς μεγάλης Μινωϊκῆς θεότητος³. Εἶναι ἄλλως γνωστὸν ὅτι δι' ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὁ ὄφας ἔχει χθόνιον χαρακτῆρα πρὸ παντός⁴. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τύπος Γοργόνος καὶ Γοργονείου πλούσιος εἰς ὄφεις ἐμφανίζεται ἀρχικῶς καὶ κυρίως εἰς τὴν Κύπρον καὶ Ἰωνίαν⁵, εἰς τὰς χώρας δηλ. ἀκριβῶς, εἰς τὰς ὁποίας ἐφυγαδεύθη ὁ Κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐπανῆλθεν ὕστερον, ἐν μέρει ὑπὸ ἔνδυμα ἀνατολικόν, εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ θεὰ τῶν ὄψεων τῆς Κνωσοῦ φέρει τὰ ἐρπετὰ περὶ τὴν ζώνην, τὰ χεῖρας καὶ τὴν τιάραν, ἐν ᾧ ἡ Γοργῶ εἰς τὰς παλαιότητας ἀπεικονίσεις φέρει τούτους εἰς τὴν ζώνην μόνον καὶ οὕτω περιγράφεται ἤδη ἐν Ἀσπίδι (στ. 233). Ἐχομεν ὅμως καὶ ἀρχαϊκὰς παραστάσεις Γοργόνων φερουσῶν τοὺς ὄφεις εἰς τὰς χεῖρας, ὅπως ἡ «ἰέρεια» τῆς Κνωσοῦ, διατηροῦνται μάλιστα οἱ ὄφεις καὶ ἀφ' οὗ τὸ πρόσωπον ἔχει εἰς τὸν ε' αἰῶνα ὑποστῆ σημαντικὴν ἐξιδανίκευσιν (*εἰκ. 12 α-β*), τὸ δὲ θέμα τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀγαπητὸν πάλιν εἰς τὴν Ἰωνικὴν τέχνην. Εἰς ἄλλας ἀπεικονίσεις αἱ Γοργόνες φέρουσι τὰ ἐρπετὰ ἀναδιπλού-

1 Πρβλ. Radet Cybèle σ. 30 Frothingham A. J. A. 1911 σ. 365.

2 Τὴν χθονίαν τούτων φύσιν παραδέχεται καὶ ὁ Pettazzoni, Boll. d'Arte 1921 σ. 506-7, κατατάσσων τὰς Γοργόνες μετὰ τῶν Κηρῶν, Ἐρινύων κλπ. εἰς τὴν τάξιν τῶν δαιμόνων τοῦ θανάτου καὶ τῆς μετέπειτα τύχης τῶν ψυχῶν, καὶ ὁ Blinkenberg, Rev. Arch. XIX, 1924 σ. 275, ὅστις φέρει εἰς ἐπαφὴν στενωτέραν διὰ τὸν λόγον τούτου τὴν Γοργῶνα πρὸς τὸν λέοντα, σύμβολον τοῦ θανάτου καὶ τούτου. Τὸ χωρίον ὁμοίως τῆς Ἰλιάδος, Φ 483 ἐξ. δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀποδίδει ὁ Blinkenberg, ἵνα στηριχθῆ καλύτερον τὴν χθονίαν τοῦ λέοντος σημασίαν (προφανῶς ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος ὑπὸ Leaf, ὅστις ἀνατρέχει εἰς σημιτικὰς δοξασίας, καθ' ἃς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται εἰς λέοντα, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὸ χωρίον). Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τόσον πολυπλόκους ἐρμηνείας, ἐν ᾧ ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι φανερά; Δὲν ἔκαμε δηλ. ὁ Ζεὺς ἐκ τῆς Ἀρτέμιδος ἕνα λέοντα, ἵνα φονεύῃ οἰανδήποτε γυναῖκα θέλῃ, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι μεταφορικὴ καὶ ἡ Ἡρα παρίσταται λέγουσα πρὸς τὴν Ἀρτεμιν εἰρωνικῶς: Τολμᾶς νὰ παραταχθῆς ἐναντίον μου, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς σὲ ἔκαμε παλληκάρει τῶν γυναικῶν διὰ νὰ φονεύῃς ὅποιαν θέλῃς... κλπ. Αἱ λέξεις του Blink. εἶναι: Zeus a fait d'Artemis un lion... et lui a attribué le pouvoir de tuer κλπ. Οἱ Ὀμηρικοὶ στίχοι :

μέμονας... ἀντι' ἐμοῖο

στήσεσθαι; χαλεπή τοι ἐγὼ μένος ἀντιφέρεσθαι

τοξοφόρω περ εἰούση, ἐπεὶ σε λέοντα γυναιξί

Ζεὺς θῆκεν καὶ ἔδωκε κατακτάμεν ἦν κ' ἐθέλησθα κλπ.

Πρβλ. τὴν σημερινὴν λαϊκὴν εἰρωνείαν «γυναικεῖο παλληκάρει».

3 Evans, Palace κλπ. I σ. 500

4 Ὁ Wundt, Volkerpsychologie II, 2 σ. 60 ἐξ. πραγματεύεται τὸ ζήτημα πῶς ἐγενήθη ἡ παράστασις τῆς ψυχῆς ὑπὸ μορφήν σκώληκος καὶ εἶτα ὄψεως, ὅστις εἰς τὴν ἀπλὴν λαϊκὴν παρατήρησιν ἐμφανίζεται ὡς μέγας σκώληξ. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐπισυνάψω ἐνταῦθα τοὺς τελευταίους λόγους παρὰ Πλουτ. Κλεσμ. (39), ὅτι «τὰ ἀνθρώπινα σώματα... ὄφεις ἀναδίδωσι. Καὶ τοῦτο κατιδόντες οἱ παλαιοί, μάλιστα τῶν ζῶων τὸν δράκοντα τοῖς ἦρωσι συνφκείωσαν». Οἱ ὄφεις παρουσιάζονται πολλάκις λαμβάνοντες μέρος εἰς τὰς σπονδὰς (Wide, Grabspende u. Totenschlange, ARW 12, 1909, 221 ἐξ.). Οἰκονόμος De profusionum receptaculis sepulcralibus 18. Διὰ τοῦ γεγονότος τούτου ἄριστα ἐξηγοῦνται οἱ ὄφεις οἱ βυθίζοντες τὰς κεφαλὰς εἰς τὰ στόμια Μυκηναϊκῶν σπονδοφόρων ἀσφαλῶς ἀγγείων ἐκ Ρόδου, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν τελευταίως ὁ Maiuri, Annuario VI-VII, σ. 136-7.

5 Ziegler 1653, Furtwangler 1717.

μενα ὑπὲρ τοὺς ὄμους καὶ κρατούμενα ταυτοχρόνως εἰς τὰς χεῖρας.¹ Αἱ παραστάσεις αὗται πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχουσαι ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θεότητος τῶν ὄφρων, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάμνησις ἐπέζη παρὰ τοῖς καταφυγοῦσιν εἰς Μ. Ἀσίαν λαοῖς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Πᾶσαι δ' αἱ κατόπιν ἀπεικονίσεις μορφῶν μετὰ ὄφρων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ὑπόστασιν. Τοῦλάχιστον κατὰ τὸν Rosenberg αἱ Ἑρηνύες, αἱ κατ' ἐξοχὴν χθόνιαι δαίμονες τῶν Ἑλλήνων, παρέλαβον τοὺς ὄφεις ἐκ τοῦ τύπου τῶν Γοργόνων.²

Τὸ δὲ Γοργόνειον φέρει καὶ αὐτὸ τοὺς ὄφεις ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων ἀπεικονίσεων,³ καὶ δὴ οὐχὶ ὡς τι ὀργανικῶς συνδεδεμένον πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλ' ὡς αὐτοτελῆ προσθήκην. Μόνον ὑστερώτερον, ἀφ' οὗ τὸ πρᾶγμα ἀπώλεσε τὴν σημασίαν του, ἐγένετο σύγχυσις τῶν ὄφρων πρὸς τὴν κόμην καὶ τὰ Γοργόνεια παριστάνονται φέροντα ὄφεις ἀντὶ τριχῶν, ἐν ᾧ οἱ ποιηταὶ ἐκ παραλλήλου ὀνομάζουσι τὰς Γοργόνας δι' ἀναλόγων ἐπιθέτων (παρ' Αἰσχύλῳ δρακοντόμαλλοι, Προμ. 801).

Πλὴν τοῦ ἐκ Μόχλου ὀφιοφόρου Γοργονείου κατέχομεν ἴσως καὶ ἄλλα χρονικῶς πλησιέστερα μνημεῖα, τὰς ἀπεικονίσεις δηλ. τῆς Θεᾶς φερούσης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μυστηριῶδες κατασκεύασμα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ σημασία εἶναι ἀκόμη λίαν προβληματικὴ.⁴ Ὁ Wace, ὁ Evans καὶ ἐσχάτως ὁ Farnell περιγράφουσι τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα ὡς

12α. Γοργὼ ἐπὶ γλυπτῶν λίθων.

12β. Γοργὼ ἐκ Παλαικάστρου. (* Ακροκέραμος).

ὄφεις, οἵτινες κατὰ τὸν Evans συμβολίζουσι τὴν χθονίαν τῆς θεότητος δύναμιν.⁵ Ὁ Nilsson διεξοδικῶς περιγράφων τὰ μνημεῖα ταῦτα, εὗρισκων δὲ καὶ συναφῆ ἔργα τὸν νεωστὶ ὑπὸ τῶν Σουηδῶν ἀνασκαφέντα ἐν Δενδρᾷ (παρὰ τὴν Μιδεάν) χρυσοῦν δακτύλιον καὶ ἐν σφράγισμα ἐκ Ζάκρου, τὸ ὁποῖον εὗρίζεται ἐν τῷ Ashmolean Museum, κλονίζει πῶς τὴν περὶ ὄφρων εἰκασίαν. Καὶ προτείνει μὲν τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι τόξα, ἀλλὰ καταλήγει ὁμολογῶν τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀβεβαιότητά του ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν παραδόξων κατασκευα-

1 Furtwängler 1710. Ἰδ. παραδείγματα J H S. 1884 πιν. 43. *Annali del Inst.* 1866 πιν. R. Furtw. Gemmen πιν. VIII, 52 (ὀπόθεν ἡ ἡμετέρα εἰκ. 12α). H. Koch, *Dachterrakotten aus Kampanien* πιν. 35,1. *Archaeol.-Epigr. Mitteilungen aus Oesterreich* 11 πιν. 5 (Γοργὼ ἐπὶ βάρου ἐκ Πάρου φέρουσα τοὺς ὄφεις καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ θεὰ τῆς Κνωσοῦ) κλπ.

2 Πρβλ. Gruppe ἔ. ἀ. σ. 75, 410, 411 κ. ἀ.

3 Συνήθως φέρουσιν ὡς παλαιότατον ἢ ἐν τῶν παλαιότατων παραδειγμάτων Γοργοῦς μετ' ὄφρων εἰς τὴν κεφαλὴν τὴν Γοργὼ τοῦ Διδυμείου, (Πρβλ. λ. χ. Mendel, *Catal. d. sculpt.* ἔ. ἀ. I, 559. Lillian Wilson *AJA* 1920 σ. 237), παλαιότερον ὅμως παράδειγμα εἶναι ὁ Κυπριακὸς κύλινδρος Furtwängler Gemmen V, 43, ὅστις δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς

τὸν 7ον αἰῶνα. Ἡ μόνη χρονολογία, τὴν ὁποίαν εὗρισκω τοῦ μνημείου τούτου, εἶναι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ohnefalsch-Richter, *Kypros* κλπ. σελ. 213 σημ. 3. (ἀρχὴ 6ου ἢ τέλος 7ου αἰῶνος).

4 Ἡ θεὰ εἰκονίζεται μετὰ τοῦ ἀνωτέρου συμβόλου ἐπὶ δύο γλυπτῶν λίθων εὐρεθέντων ἐσχάτως εἰς τὸν λόφον τοῦ Καλκάνη παρὰ τὰς Μυκήνας, ἐτι δ' ἐπὶ ἑνὸς λίθου τοῦ Ashmolean Museum (ἐκ τοῦ Δικταίου ἀντροῦ) καὶ ἐνὸς ἄλλου τοῦ μουσείου Kassel. Ὅλοι οἱ λίθοι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑστερωτέραν ἢ ὑστερωτάτην Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν. Ἰδ. Nilsson, *Minoan-Myc. religion* κλπ. σ. 310 ἐξ. καὶ πιν. II.

5 Wace *JHS*. XLI 1921, 264. Evans *Palace I*, 721, Farnell, *Aegean Archaeology presented to Sir A. Evans*, σ. 11.

σμάτων. Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τόξων, εἶναι διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος ἀντιληπτόν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθέμενον σφράγισμα τοῦ Ashm. Museum παριστᾷ τόξα, ὡς μετ' ἀσφαλείας ἀποφαίνεται ὁ Nilsson (σ. 313). Αἱ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων δύο μικροὶ παράλληλοι γραμμαὶ δὲν εἰκονίζουσι τοὺς δακτυλίους τοὺς συγκρατοῦντας τὴν μεσαίαν πρόσθετον ἐπίρρωσιν τῶν κεράτων τοῦ τόξου, ἀλλ' εἶναι τὰ λείψανα τῶν καθέτων γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνώνουσι τὰ δύο ὄφιοειδῆ κατασκευάσματα (πρβλ. τὸ σφράγισμα τοῦτο πρὸς τὸν λίθον τοῦ Καλκάνη τῶν Μυκηναίων, παρὰ Nilsson ἔ. ἀ. πίν. II 9 καὶ 10). Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι ὑπετίθειτο ὅτι πρόκειται περὶ τόξων εἰς τὸ σφράγισμα τοῦ Ζάκρου, τὸ κατασκευάσμα τῆς Θεᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀλλότριον τόξων καὶ φαίνεται τόσον ἀκατάληπτον πρᾶγμα ἢ θεὰ νὰ κρατῆ δέσμη τῶν τόξων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ὥστε ἡ εἰκασία αὕτη δὲν ἔχει θέσιν, ἀλλ' εἶναι προτιμητέα ἢ ἄλλη ἐρμηνεία τῶν ὄψεων.¹

1 Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν δὲν θὰ εἶχε θέσιν μακρότερος λόγος περὶ τῶν κατασκευασμάτων τούτων, τὰ ὅποια ἐν τούτοις καὶ ἐγὼ δυσκολεύομαι νὰ ἐκλάβω ἀσφαλῶς ὡς ὄψεις. Τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Nilsson δὲν εἶναι τὸ μόνον, ἀλλ' ἔχομεν μίαν σειρὰν τοιούτων, τὰ ὅποια ὁμοῦ περιπλέκουσι μᾶλλον τὸ ζήτημα ἀντὶ νὰ τὸ λύσωσιν. Ἐχομεν δηλ. τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενα σφραγίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ α (JHS. XXII, 1902 πιν. VIII, 66) εἰκονίζει τὸ ἐν λόγῳ κατασκευάσμα ὑπεράνω λεοντοκεφαλῆς. Τὸ β (ἔ. ἀ. πίν. IX 88), εἰκονίζει τὰ αὐτὰ δύο ἀντικείμενα ὑπὲρ βουκρανίου καὶ μετὰ αὐτῶν τὸν τροχόν, ὁ ὁποῖος σχεδὸν ἄνευ ἀμφιβολίας παριστᾷ τὸν ἥλιον, διὰ τοῦτο τὸ σφράγισμα μου φαίνεται πολὺ σπουδαῖον ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὄφιοειδῶν ἀντικειμένων.

Ἀριστερὰ τοῦ βουκρανίου εἰκονίζεται ὄφις (;). Ἐξ ἴσου σπουδαῖον εἶναι καὶ τὸ γ (ἔ. ἀ. πίν. VI, 22). Τὸ σφράγισμα τοῦτο εἰκονίζεται ἀνεστραμμένον ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν Ἀγγλων, διότι παρανοηθὲν συνεδέθη πρὸς τὰς ἀνθρωποειδεῖς μορφὰς ἔ. ἀ. ἀρ. 20 καὶ 21, ὡς δῆθεν περαιτέρω τούτων σχηματοποιήσις. Μόλις ὁμοῦ ἀναστραφῆ βλέπομεν ὅτι εἰκονίζει τὰ γνωστὰ δύο ἀντικείμενα μετὰ καθαρῶτατα εὐδιακρίτων κεφαλῶν καὶ τῶν ὑπ' αὐτὰς δακτυλίων (ἔχω ὑπ' ὄψει μου σφράγισμα τῆς γυψίνης συλλογῆς τοῦ ἀρχαιολ. φροντιστηρίου τοῦ Βερολινάϊου Πανεπιστημίου). Εἰς τὸ κενὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀντικειμένων παρίσταται κατασκευάσμα τι, οὗ τὴν σημασίαν δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ ὑπὲρ αὐτὸ δύο πτηνά; ἀντωπὰ ἐγγίζοντα ἀλλήλα διὰ τῶν ἄκρων ραμφῶν. Ἐντελῶς ἀναλόγως εἰκονίζονται δύο πτηνά εἰς ἄλλο σφράγισμα ἔ. ἀ. σ. 85 εἰκ. 24 (καθήμενα ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν κεράτων τοῦ βουκρανίου). Πρβλ. καὶ τὰ σφραγίσματα πιν. VIII 57 καὶ 57a ὅπου ὁμοῦ μόναι αἱ κεφαλαὶ εἶναι ἀντωποί, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ σώματα τῶν πτηνῶν. Εἰς τὸ κατώτατον τέλος μέρος τῆς παραστάσεως εἰκονίζεται εὐδιακρίτως ὄφις πρὸς δεξ. διευθυνόμενος μετ' ἀνοικτοῦ στόματος, ὑπὸ τὴν καμπὴν τοῦ

σώματος τοῦ ὑπάρχει ἐξόγκωμα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο ἢ ἡ κεφαλὴ τῆς Θεᾶς, ἥτις δυστυχῶς λείπει διότι τὸ σφράγισμα εἶναι κολοβόν. (Ὅφιν ἀσφαλῶς εἶναι καὶ ὁ ὑπὲρ τὴν ἄμορφον κεφαλὴν τοῦ σφραγίσματος πιν. VII, 48 «μαϊάνδρος», προφανῶς δὲ καὶ ὁ τοῦ ἀρ. VIII, 88, καὶ σελ. 85 εἰκ. 25). Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα μίαν καλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ μεταγενέστερον ἔλασμα τῆς Αἰγίνης (Nilsson 316), ὅπου ἐπὶ τῶν δύο «ὄψεων» εἰκονίζονται ἐπ' ἴσης πτηνά, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ Graeckwyl ἐπὶ τοῦ (ἀπλοῦ ἐνταῦθα) ὄφιοειδοῦς κατασκευάσματος κάθηται

λέοντες, τὸ δὲ πτηνὸν ἔχει θέσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς.

Οὕτω λοιπὸν τὰ πρᾶγματα περιπλέκονται, ἔνεκα τῶν διαφορῶν περιστάσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ κατασκευάσμα. Μετὰ τῆς μεγαλυτέρας σαφη-

νείας καὶ ἐπιμελείας, ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τοῦ ἰχνογραφήματος, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Nilsson, (σελ. 311), εἰκονίζεται τοῦτο ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας καὶ μου ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα ὅτι παριστᾷ κατασκευάσμα πλεκτόν κατὰ τὸ μέσον καὶ φέρον ὄψεις εἰς τὰ ἄκρα, οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσία κεφαλῶν ὄψεων εἰς ἀμφοτέρω τὰς πλευράς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δικαίως ξενίζει τὸν Nilsson (σ. 313). (Πρωτότυπον τι τῆς αἰγίδος (;) τὸ ὁποῖον βραδύτερον περιβάλλεται «ἀμφ' ὄμοισιν» ἢ Ἀθηνᾶ; Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ δύο λίθοι JHS. 1925 σ. 13 εἰκ. 15 καὶ σ. 24, εἰκ. 28 (πρβλ. Nilsson σ. 312), οἵτινες εἰκονίζουσι τὴν θεὰν φέρουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνάλογον ἀντικείμενον, παριστῶσιν ἴσως διαφορετικὸν πρᾶγμα καὶ δὲν θὰ ἐπιμείνω περισσότερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος). Εἰς τὰς ὑπολοίπους παραστάσεις θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰκονίζεται τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἐν ἐκφυλισθείσῃ μορφῇ, ἀλλὰ τὸ σφράγισμα τὸ φέρον καὶ τὸν ἥλιακὸν δίσκον ὑπὲρ τὸ κατασκευάσμα (πρβλ. καὶ τὸν διπλοῦν πέλεκυν ἀντὶ τοῦ ἡλίου εἰς τὸν λίθον τοῦ Καλκάνη) ἄγει εἰς ἄλλας σκέψεις, ὅτι πρόκειται ἴσως περὶ δηλώσεως τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῆς καταιγίδος ἢ ἀναλόγου τινὸς ἐννοίας. Περὶ τοῦ τροχοῦ ὡς ἡλιακοῦ δίσκου ἀρκοῦμαι νὰ παρα-

“Όπως δήποτε, και ἂν ἔτι τὸ κατασκευάσμα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεᾶς εἰκονίζῃ ὄφεις, οὗτοι κρατοῦνται ὑπὸ τῶν χειρῶν, ἐν ᾧ εἰς τὴν Γοργὴν εἰκονίζονται προσπεφυκότες τῇ κεφαλῇ· μόνον ἀπωτέρα λοιπὸν ἀναλογία δύναται νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν μορφῶν τούτων.

Μία ἄλλη ιδιότης τοῦ Γοργονείου, ἣτις μοῦ φαίνεται σπουδαία καὶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα, εἶναι ἡ σύνδεσις τούτου πρὸς τὴν Ἰθηνᾶν, τὴν προελληνικὴν θεότητα τὴν μεγάλως σχετιζομένην πρὸς τὸν ὄφιν. Ἡ Ἰθηνᾶ εἶναι μία τῶν θεοτήτων, τῆς ὁποίας εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ Κρητομυκηναϊκὴ καταγωγή. Παρ’ Ὀμήρῳ ἐμφανίζεται διαρκῶς ὑπὸ μορφὴν διαφόρων πτηνῶν,¹ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Nilsson τὴν πρώτην στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς Ἰθηνᾶς καὶ τῆς Μινωϊκῆς ἀνακτορικῆς θεότητος, ἣς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάθηται πτηνόν.² Ἔρχονται κατόπιν αἱ ἀπεικονίσεις τῆς τέχνης, εἰς μίαν σειρὰν τῶν ὁποίων ἡ Ἰθηνᾶ εἰκονίζεται συνοδευομένη ὑπὸ ὄφεων, πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν ὁ Nilsson, ὡς σχετιζομένου πρὸς τὴν Μινωϊκὴν λατρείαν.³ Περὶ τῆς αἰγίδος καὶ τοῦ Γοργονείου δὲν γίνεται λόγος. Τὴν πρώτην ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ πατρὸς ἡ Ἰθηνᾶ, τὸ δὲ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ σημασίας τῆς αἰγίδος παρατρέχομεν ἐνταῦθα. Ἡ σύνδεσις ὁμοῦ τοῦ Γοργονείου πρὸς τὴν Ἰθηνᾶν, ἄλλην αὐτὴν θεότητα μεγάλως σχετιζομένην πρὸς τὸν ὄφιν, νομίζω ὅτι δὲν στερεῖται σημασίας ὡς πρὸς τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων καταγωγήν. Καὶ ὁ υἱὸς ἄλλως συνδέει τὴν Ἰθηνᾶν πρὸς τὴν Μῆδουσαν, ἣν ἡ πρώτη μετεμόρφωσεν εἰς ὃν δυσειδὲς διὰ ζηλοτυπίαν. Τὸ Γοργόνειον συνδεδεμένον μετὰ τῆς αἰγίδος εἶναι παλαιοτάτη παράδοσις, ἀπαντῶσα ἤδη ἐν Ἰλ. Ε 741 καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ὅπως τὸν συνδυασμὸν τοῦτον θεωρήσωμεν ἐλευθέραν ἐφεύρεσιν τοῦ ποιητοῦ.⁴

Πρὸς μίαν ἄλλην τέλος ὑπόστασιν Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σχετισθῇ τὸ Γοργόνειον, ἣτις καὶ αὐτὴ φέρει χθόνιον χαρακτῆρα, πρὸς τὴν Ἀφροδίτην τῆς Κύπρου. Ἡ συσχέτισις αὕτη φαίνεται τοσοῦτω μᾶλλον σπουδαία, καθ’ ὅσον συνδέει τὴν Κύπρον πρὸς τὴν Κρήτην, καὶ ὑποδεικνύει κοινὴν λατρείαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς πλεῖστα μέρη ἡ Ἀφροδίτη ἐλατρεύετο ὡς χθονία θεότης (Ἐπιταφία, Τυμβωρύχος, Μελαινὶς κλπ).⁵ Ἐπειτα αἱ ἱστορίαι, κατὰ μέγα μέρος παρανοήσεις, τὰς ὁποίας ἀναφέρουσιν ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις καὶ ὁ Ὀβίδιος, ὑποδηλοῦσι κατὰ τὸν Farnell εἰς ἀμφοτέρας τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον τὴν λατρείαν μιᾶς θεότητος Ἀφροδίτης-Γοργούς, ἣτις ἦτο θεότης χθονία καὶ τοῦ θανάτου.⁶ Οἱ μῦθοι διηγοῦνται περὶ τινος κόρης ἐν Κύπρῳ, ἣτις κατὰ Πλούταρχον ἐκαλεῖτο καὶ τότε ἀκόμη Παρακύπτουσα (Ἐρωτικὸς 20), διότι ἀπελιθώθη ἐπειδὴ ἔκλυψεν, ἵνα ἴδῃ καὶ χλευάσῃ τὸν

πέμφω εἰς τὸν Val. Müller, Jahrb. 1927 σελ. 8 ἐξ. ὅπου πραγματεύεται ὅλας τὰς ἀναλόγους παραστάσεις πλὴν τῆς παρουσίας, ἣτις διέφυγε τὴν προσοχὴν του.

1 Nilsson ἐ. ἀ. 421 ἐξ.

2 Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ παρατηρῶ, ὅτι καὶ τῆς γλαυκὸς ἡ παράστασις δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν τῇ Κρητομ. Ἐποχῇ, ἀπαντῶσα πλέον ἢ ἀπαξ (Evans, Scr. Minoan 210 καὶ πιν. 2, 35 καὶ 37, ἔτι δὲ AM 34, 1909, πιν. 13, 28). Ἀδίκως λοιπὸν ὁ Nilsson τονίζει τὴν ἀπουσίαν τῆς ἐν τῷ περὶ Ἰθηνᾶς κεφαλαίῳ του (σ. 424-5).

3 ἐ. ἀ. 426 ἐξ.

4 Gruppe, gr. Mythologie κλπ. 1201. Ἐν τῇ τέχνῃ τὸ

Γοργόνειον ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς αἰγίδος σχετικῶς ἀργά, L. Wilson, A.J.A. 1920 239-40.

5 L. Farnell, The Cults of The Greek States II, 652. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω ἐνταῦθα καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Πασικράτα χθονίαν θεότητα, ἣτις ἐλατρεύετο ἐπὶ νεκροταφείου τινὸς ἐν Δημητριάδι καὶ ἣτις κατὰ τὸν Ἀρβανιτόπουλλον δὲν ἦτο ἄλλη ἢ ἡ Ἀφροδίτη (Ἀρχ. Δελτ. 1915, παράρτ. σ. 56-7).

6 Farnell ἐ. ἀ. II, 652. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὴν νεωτάτην ἐργασίαν του ἐν τῷ μνημονευθέντι πανηγυρικῷ τεύχει ἐπὶ τῇ 75ηρίδι τοῦ Sir A. Evans, Aegean Archaeology, 1927, σ. 18.

έκκομιζόμενον νεκρὸν τοῦ περιφρονηθέντος καὶ αὐτοκτονηθέντος ἔραστοῦ της.¹ Τὸ ὄνομα Παρακύπτουσα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐλατρεύετο ἡ Ἀφροδίτη ἐν Κύπρῳ, ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὴν κόρην (Farnell ἔ. ἄ.). Περαιτέρω διηγεῖται ὁ Πλούταρχος παρομοίαν ἱστορίαν καὶ διὰ τὴν Κρήτην, ἐνταῦθα ὅμως τὸ ἄσπλαγχνον κοράσιον ἐκαλεῖτο Γοργώ, περιεφόρησεν ὡσαύτως τὸν ἔραστήν Ἄσανδρον, τίνα ὅμως ποιήν ὑπέστη δὲν μανθάνομεν ἔνεκα φθορᾶς τοῦ κειμένου. Τῆς θεότητος ταύτης ἀπεικόνισιν ἔχομεν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς περιεργόν τι μνημεῖον δημοσιευθὲν ἐν Arch. Zeit. 1857 πίν. 1² (εἰκ. 13).

13. Μία ὑπόστασις τῆς Κυπρίας Ἀφροδίτης σμυρνομένη πρὸς τὴν Γοργώ.

Παριστᾶ γυναικίαν κεφαλὴν μετὰ παθητικῆς ἐκφράσεως, φέρουσαν ὑπὲρ τὸ μέτωπον καὶ μεταξὺ τῆς κόμης τὴν κεφαλὴν Γοργοῦς μετὰ κεκλεισμένων ὀφθαλμῶν. Κατὰ τὸν Farnell δὲν δύναται νὰ παριστᾶ τὴν κόρην Παρακύπτουσαν, ἣς ὁ μῦθος ἐγεννήθη ἐκ παρεξηγήσεως, ἀλλ' αὐτὴν ταύτην τὴν Θεὰν Ἀφροδίτην Γοργώ, τὴν κλαίουσαν θεὰν τοῦ θανάτου. Ἡ διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν παραδόσεων συσχέτισις τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κύπρον φαίνεται ἐνέχουσα ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα προκειμένου περὶ τῆς Κυπριακῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία καὶ ὁ ναὸς διετηρήθη αὐτὸ τοῦτο Κρητομυκηναϊκὸς μέχρι τῆς ἐσχάτης ἐποχῆς.³ Ἡ Κρητικὴ προέλευσις τῆς θεότητος δεικνύεται ἀκόμη ἐμφανέστερον ἐκ τῆς λατρείας τῆς Ἀριάδνης-Ἀφροδίτης ἐν Ἀμαθοῦντι, ὅπου ἐδεικνύετο καὶ ὁ τάφος τῆς Ἀριάδνης.⁴

Ἐν ἔτι χαρακτηριστικὸν τοῦ μύθου τῆς Γοργοῦς θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συν-

αφθῆ πρὸς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν παράδοσιν, ἢ παράδοξος δηλ. στάσις τοῦ Περσέως κατὰ τὸν ἀποκεφαλισμὸν τῆς Μεδούσης. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος, ὅτι τὸ βλέμμα τῆς Γοργοῦς εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀπολιθῶνῃ. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν Πίνδαρον (Πυθ. X, 46 ἔξ.) καὶ τὸν Αἰσχύλον (Προμ. 798), οἵτινες εἶναι οἱ παλαιότατοι μάρτυρες περὶ τῆς ἀπολιθωτικῆς δυνάμεως τῆς Μεδούσης. Ὁ Ὅμηρος ἐν τούτοις οὐδὲν ἀναφέρει, πλὴν τοῦ βλοσυροῦ τῶν ὀμμάτων τῆς Γοργοῦς, ὁ δὲ Ἡσίοδος, ἀναφέρων τὰ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης (Θεογ. 280, πρβ. Ἀσπ. 216 ἔξ.) οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς ἀνωτέρω ιδιότητος τῆς Γοργοῦς ἢ περὶ τῆς ἀποστροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Περσέως, ὅπως διαφύγη

¹ Ἰδ. δλόκληρον τὸν μῦθον παρὰ Roscher Lex. ἐν λ. Ἀναξαρτέτη.

² Πρβλ. Annali Inst. 1839 πίν. K. καὶ Farnell ἔ. ἄ. πίν. 49β ἐν σελ. 698.

³ Ἰδ. τὴν μνημονευθεισάν ἀνωτέρω ἐργασίαν τοῦ Blinckenberg, Le temple de Paphos.

⁴ Farnell ἐν Aegean Archaeology σ. 18. Πρβλ. Πλουτ. Θησεύς 20.

τὸν «λίθινον θάνατον». Ἐν τούτοις ἔχομεν εἰς τὰ παλαιότατα μνημεῖα τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Περσέως ἀποστρέφοντος τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν σκηνὴν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ παράδοξος αὕτη σκηνή, (διότι γεννᾶται ἀμέσως ἢ ἀπορία πῶς ἦτο δυνατόν νὰ βλέπῃ ὁ Περσεύς), ἐγέννησε τὸν μῦθον τῆς ἀπολιθώσεως. Μόνον πολὺ βραδύτερον ἐτροποποιήθη ἐπὶ τὸ φυσικώτερον ὁ μῦθος, ἵνα ἐξηγηθῇ ἡ στάσις τοῦ Περσέως, ὅτι δηλ. ἡ Ἄθηνᾶ ἐκράτει πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ λάμπουσαν ἀσπίδα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὴν Μέδουσαν. Πάντες ὅμως οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς οὐδὲν γνωρίζουσι περὶ τοῦ κατόπτρου τούτου, τοῦ ὁποίου πρώτην μνησίαν ἔχομεν παρ' Ὀβιδίου, εἰτα Λουκανῶ, Λουκιανῶ κλπ.¹ Καὶ ἂν δ' ἔτι ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Ziegler, θεωροῦντος τὸ κάτοπτρον τοῦτο Εὐριπίδειον ἐφεύρεσιν, πάλιν ἡ ἐμφάνισίς του εἶναι ὄψιμος σχετικῶς καὶ συμφωνεῖ τελείως πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις, αἵτινες μόνον εἰς τὴν μετακλασσικὴν περιόδον παριστῶσι τὴν Ἄθηνᾶν κρατοῦσαν τὴν ἀσπίδα εἰς τὸν Περσέα.² Ὅπως δὴποτε, εἴτε Εὐριπίδειον εἴτε ἔτι μεταγενέστερον, τὸ κάτοπτρον εἶναι προφανῶς μία λογικὴ ἐνσυνείδητος ἐφεύρεσις, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν ἀνεξήγητον στάσιν τοῦ Περσέως εἰς τὰς παλαιότερας ἀπεικονίσεις.

Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα ἂν καὶ οἱ παλαιότεροι τεχνίται δὲν ἠσθάνοντο τὸ ἀνάρμοστον τῆς σκηνῆς, ὅτι ὁ Περσεὺς ἔβαινε πρὸς ἔργον οὐχὶ τοσοῦτον εὐκόλον, ἔχων τὴν κεφαλὴν ἀπεστραμμένην. Εἰς μερικὰς ἐκ τῶν παλαιωτάτων ἀπεικονίσεων, ὅπως τὸν Κυπριακὸν κύλινδρον Furtw. Gemmen

πίν. V 43) καὶ ἐν Βοιωτικὸν ἀγγεῖον (B.C.H. XXII πίν. V) ἡ Μέδουσα δὲν παριστάνεται κἂν ἀπεχθὴς τὴν ὄψιν, ἐν τούτοις ὁ Περσεὺς ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον B.S.A. XIII σ. 82, ὅπου

14. Ἄποστροφή τῆς κεφαλῆς: α ἐπὶ βοιωτικῷ ἀγγεῖον (BCH 22 π. V, ἀποκεφαλισμὸς Μεδούσης) β σκηνὴ ἱεροῦ δένδρου ἐπὶ δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν.

τὸ προσωπεῖον εἶναι εἰδεχθές, ὁ Περσεὺς δὲν ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν, δὲν ἦτο ἄρα γνωστὸς εἰς τὸν τεχνίτην ὁ μῦθος τῆς ἀπολιθώσεως. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὐχὶ ὁ μῦθος οὗτος, ἀλλ' ἄλλη τις ἀντίληψις παρώρμησε τοὺς ἀρχαίκους τεχνίτας νὰ εἰκονίσωσι τὸν Περσέα εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν μετ' ἀπεστραμμένης κεφαλῆς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι αἰσθητὴ ἡ δυσκολία ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην στάσιν ὁ Περσεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ. Τοιαύτην δὲ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν τὴν καλουμένην σκηνὴν τῆς ἐκριζώσεως τοῦ ἱεροῦ δένδρου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ δρῶν ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸν Περσέα (εἰκ. 14). Εἰς

¹ Id. Ziegler, Das Spiegelmotiv im Gorgomythus, ARW XXIV, 1926 σ. 1-2

² Τὸ παρὰ Loeschicke, die Enthauptung der Medusa πίν. I ἀρ. 2 (πρβλ. σελ. 8) τεμάχιον ἀναγλύφου ἀγγείου τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος δὲν δυνάμεθα νὰ εἶμεθα βέβαιοι ὅτι ὀπ-

σθεν τοῦ Περσέως ἔφερε τὴν Ἄθηναν. Ἡ γνωστοτάτη μετόπη τοῦ Σελινούντος (Id. π. X. Benndorf, die Metopen v. Selinus πίν. 1), φέρει τὴν Ἄθηναν ὡς συμπαραστάτιν μόνον τοῦ Περσέως, οὐδὲν κρατοῦσαν εἰς τὰς χεῖρας καὶ ὁ Περσεὺς δὲν ἀτενίζει πρὸς αὐτήν.

τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἦτο, φαίνεται, καθιερωμένον νὰ καλύπτωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ νὰ ἀποστρέφωσι τὸ πρόσωπον κατὰ διαφόρους θρησκευτικὰς στιγμὰς (λ.χ. κατὰ τὰ Ἐπιφάνεια τῆς Θεότητος), ἂν καὶ διὰ τὴν μικρότητα καὶ συνήθως ἀμελῆ ἐκτέλεσιν τῶν μνημείων σπανίως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐναργῶς τὴν παράστασιν. Ἡ σκηνὴ δὲ τῆς ἐκκριζώσεως τοῦ ἱεροῦ δένδρου ἔχει καὶ καθ' ἑαυτὴν μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἀποκεφαλισμὸν τῆς Μεδούσης. Ὁ δρῶν συναισθάνεται τὸ στυγερὸν τῆς πράξεως, ἦν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐπιτελέσῃ καὶ ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως, ἵνα μὴ ἴδῃ τὸ φοβερὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀπεργάζονται αἱ χεῖρές του. Ἄν καὶ τὴν στάσιν τοῦ Περσέως ἐξηγήσωμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τότε ἐκλείπει ἡ δυσκολία.¹

Ἐκ τῶν παλαιωτάτων μαρτυριῶν τῆς γραπτῆς παραδόσεως, τὰς ὁποίας συντόμως ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ἡ ἐν Ὀδ. λ. 634-5 παρέχει στήριγμα εἰς τὴν χθονίαν τοῦ Γοργονείου φύσιν, διότι θὰ παρέμενε ἄλλως ἀκατάληπτον πῶς ὁ Ὀδυσσεύς, ἐν ᾧ περιέμενε διαφόρους νεκροὺς πρὸ τοῦ βόθρου, κατελήφθη αἴφνης ὑπὸ χλωροῦ δέους, μήπως τὸ Γοργόνειον ἐμφανισθῇ πρὸ αὐτοῦ, πεμπόμενον ἐκ μέρους τῆς Περσεφόνης:

ἐμὲ δὲ χλωρὸν δέος ἦρει,
μή μοι Γοργεῖν κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου
ἐξ Ἄϊδος πέμψειεν ἀγανὴ Περσεφόνηια.

Ἐν Ἰλιάδι ἔχομεν τρία σχετικὰ χωρία: Ε 741, ὅπου περιγράφεται τὸ Γοργόνειον ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀνωτέρω στίχου τῆς Ὀδυσσεΐας. Θ 349, ὅπου ὁ Ἔκτωρ περιγράφεται «Γοργοῦς ὄμματ' ἔχων», καὶ Λ 36-37, ὅπου περιγράφεται ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος Γοργῶ βλοσυρῶπις, δεινὸν δερκομένη, περὶ αὐτὴν

¹ Εἰς τὸν δακτύλιον τοῦ Βαφείου, ὅπου εἰκονίζεται ἡ αὐτὴ σκηνὴ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, αἱ κεφαλαὶ εἶναι ἄμορφαι, ἀλλὰ φαίνεται ἐναργῶς ὅτι ὁ δρῶν εἶχε τὴν αὐτὴν στάσιν (καλὴ εἰκὼν JHS. 1901, 176). Εἰς ἓνα δακτύλιον τῆς Φαιστοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς σκηνῆς φαίνεται ἀκόμη καλύτερον ἢ στροφὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐκκριζοῦντος τὸ δένδρον, παρὰ τὴν ἰσχυρὰν φθορὰν (Mon. Ant. 14, 577 εἰκ. 50).

Ἡ συχνότερον πάσης ἄλλης ἐμφανιζομένη αὕτη παράστασις τῶν Κρητομυκηναϊκῶν δακτυλίων εἶναι ἴσως ἡ μόνη, ἣτις ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἀλληλουχίᾳ εἶναι καταληπτὴ καὶ ἦν ἐγὼ ἐρμηνεύω ὡς ἐξῆς (εἰκ. 13): Τὸ ἱερὸν δένδρον, τὸ καλλιεργούμενον ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἀποθνήσκει κατὰ μίαν ὀρισμένην ἐποχὴν, ὡς ὁ θεὸς τῆς βλαστήσεως Ταμμούζ ἀποθνήσκει μεταβαίνων εἰς τὸν Ἄδην (Vd. Br. Meissner, Babylonien und Assyrien II, 24). Τὸ δένδρον ὀφείλει νὰ ἐκκριζωθῇ, ἵνα ἐκ τοῦ θανάτου του πηγᾶσῃ νέα ζωὴ. Ὁ θάνατός του ἐορτάζεται ἐν κοπετοῖς ὡς καὶ ὁ τοῦ Ταμμούζ. Ἐκ τῶν δύο γυναικείων μορφῶν τῆς εἰκ. 13, ἡ μία κεκλιμένη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ θρηνεῖ. Ἡ ἑτέρα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χορεύῃ, ὡς ἐρμηνεύουσι συνήθως, διότι εἰς τὸν τεχνίτην ὡς πρώτη παράστασις τοῦ χοροῦ ὀφείλει νὰ ἐπέλθῃ ζωηρὰ στάσις τῶν ποδῶν καὶ ἰσχυρὰ κίνησις τοῦ σώματος. Ἡ γυνὴ ὁμῶς ἴσταται ἐνταῦθα ἐντελῶς ἤρεμος καὶ διὰ τῶν χειρῶν πλῆττει τοὺς μηρούς της—ἡ γνωστὴ χειρονομία, ἣτις καὶ σήμερον εἶναι ἀυθόρητος εἰς πᾶσαν γυναῖκα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἤδη παρ' Ὀμήρω εἶναι κοινὴ, (μηρῶ πληξάμενος, Ἰλ. Π 125).—Εἰς τὸν δακτύλιον τοῦ Βαφείου ἡ

ἑτέρα τῶν μορφῶν φαίνεται ὡς ἀπομακρυνομένη τοῦ στυγεροῦ θεάματος καὶ ἡ χειρονομία της προδίδει φόβον. Εἰς τὸν δακτύλιον τῆς Φαιστοῦ ἡ ἐκκριζοῦσα τὸ δένδρον μορφή εἶναι γυναικεία καὶ παρίσταται ἐντελῶς γυμνή, ἡ ἑτέρα δὲ μορφή φαίνεται ὡς νὰ γονατίζει ἐκ τοῦ τρόμου. Σκοπίμως παραβλέπω δύο δακτυλίους μεθ' ὁμοίων σκηνῶν, (Nilsson *Minoan Myc. Religion* 230), διότι τὴν θέσιν τῶν ἔχουσιν εἰς τὰ συρτάρια τῶν Μουσείων Ἀθηνῶν καὶ Ἡρακλείου, ὅπου καὶ φυλάσσονται. Δυστυχῶς τὰ μουσεῖα καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς ἀλλοδαπῆς εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον καχύποπτοι παρ' ὅσον θὰ ἔπρεπε. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπλημύρυσεν ἡ διεθνὴς ἀγορὰ ἀπὸ μυκηναϊκὰ κίβδηλα καὶ δεκάδες δακτυλίων εὐρίσκονται εἰς χεῖρας ἐμπόρων καὶ ἀρχαιολόγων. Ποῦ εὐρίσκονται λοιπὸν ὅλα ταῦτα τὰ σπανιώτατα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα αἱ συστηματικὰ ἀνασκαφαὶ τόσον σπανίως εὐτυχοῦσι νὰ ὑποκαλύψωσιν; Ἐὰν παραβλέσωμεν τὰς περιπτώσεις τῶν ὁμαδικῶς εὐρεθέντων θησαυρῶν (Μυκῆναι, Βαφειό, εὔρημα Τίρυνθος), ἡ ἀνασκαφὴ δακτυλίων εἶναι σπανιωτάτη, ἰδίως μάλιστα ἐν Κρήτῃ. Οἱ κατὰ τὸ διάστημα τῶν μεγάλων 30ετῶν ἀνασκαφῶν ἐνταῦθα εὐρεθέντες δακτύλιοι ἀριθμοῦνται ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μίας χειρός. Ποῦ εὐρέθησαν λοιπὸν οἱ ἀείρωτος περισσότεροι δακτύλιοι μετὰ παραστάσεων, οἵτινες ἐκ Κρήτης δῆθεν παρουσιάζονται κατὰ καιροὺς εἰς τὸ ἐμπόριον; Ἐνταῦθα πρὸ παντὸς εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον ἢ καὶ ἄλλως ἀναγκαῖα ἰδιότης τῶν ἀρχαιολόγων: *Homines suspiciosi*.

δ' ὁ Δεῖμος καὶ ὁ Φόβος. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων χωρίων τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως τὰ μὲν δύο ἀναφέρονται ἀσφαλῶς εἰς τὸ Γοργόνειον (Γοργεῖη κεφαλὴ), τὰ δ' ἕτερα δύο εἰς τὴν Γοργῶ, καὶ δὴ ἐν μόνον ταύτης χαρακτηριστικόν, τὸ βλοσυρὸν τῶν ὀμμάτων. Περὶ ἔργου τέχνης μόνος ἐν Λ. 36-7 πρόκειται, ὅπου ὁμως δὲν δικαιούμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι πρόκειται περὶ Γοργονεῖου καὶ οὐχὶ περὶ ὀλοσώμου Γοργόνος, ἀλλ' ἀνεξαρτήτως καὶ τούτου ὁμολογῶ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι μού φαίνονται ἐξ ἴσου ἐνοχλητικοὶ εἰς τὸ κείμενον, ὅσον ἐφάνησαν καὶ εἰς τὸν Furtwängler. Ἀφ' οὗ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος περιγράφονται πρῶτον δέκα χάλκινοι κύκλοι περίξ, ὕστερον δ' ἐντὸς εἴκοσιν ὀμφαλοὶ λευκοῦ κασσιτέρου καὶ τέλος ἐν τῷ μέσῳ εἰς μέλανος κυάνου, δὲν ἐννοῶ ποῦ θὰ ὑπῆρχε θέσις διὰ μίαν Γοργῶ καὶ μάλιστα ὀλοσώμον.¹

Παρ' Ἡσιόδῳ ἔχομεν (Θεογ. 274) τὴν περιγραφὴν τῶν Γοργόνων καὶ τῆς κατοικίας των ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς περιγραφῆς· ἐν δὲ τῇ Ἀσπίδι (στ. 223-4) ἀναφέρεται ἀπαγομένη ὑπὸ τοῦ Περσέως ἢ κεφαλὴ τῆς Γοργοῦς μετὰ τοῦ καθιερωμένου χαρακτηρισμοῦ «δεινοῖο πελώρου», ἢ δὲ πῆρα ἀποκαλεῖται κίβισις, περὶ ἧς εἶπομεν ἤδη ὅτι εἶναι γλῶσσα Κυπριακῆ. Αἱ τὸν Περσέα διώκουσαι Γοργόνες φέρουσι δράκοντας εἰς τὰς ζώνας αἰωρουμένων καὶ κυρτοῦντας τὰς κεφαλὰς, ὅπως δηλ. βλέπομεν εἰς μερικὰς ἀγγειογραφίας. Κατὰ τὸν Furtwängler ἡ περιγραφή εἶναι δανεισμένη ἐξ ἔργων τέχνης (παρὰ Roscher Lex. 1704).²

Συγκεφαλαιοῦντες ἐνταῦθα τὰ πορίσματα τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Τὸ Γοργόνειον παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔτοιμον ἐκ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον ὡς ἰδέα, ἀλλὰ καὶ ὡς τεχνικῶς ἀπληρισμένη μορφή προϋπῆρχεν, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σχετικῶς ἀραιῶν μνημείων καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Πausανίου.

Τὸ Γοργόνειον τοῦτο εἶναι εἰδεχθὲς προσωπεῖον ἀποσπαθὲν ἐκ μιᾶς θεότητος, ἣτις εἶναι μία τῶν πολλῶν ὑποστάσεων τῆς μεγάλης Μινωικῆς Θεᾶς, καὶ δὴ τῆς χθονίας τοιαύτης. Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ζῆ ἀκόμη ἢ ὑπόστασις αὕτη καὶ συγγέεται πρὸς ἄλλην ἐπίσης Μυκηναϊκῆς καταγωγῆς ὑπόστασιν, τὴν τῆς Ποτνιας θηρῶν, ἕως ὅτου ἡ πρώτη ταυτίζεται πρὸς τὰς χθονίας δαίμονας Γοργόνας, ἢ δευτέρα πρὸς τὴν κυνηγέτιν Ἄρτεμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου.

1 Παρατρέχω ὡς μὴ ἔχον θέσιν ἐνταῦθα τὸ ἄλλως σπουδαῖον ζήτημα, ἂν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν πραγματικὴν καὶ πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδος τῆς ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὴν νεωτάτην γνωστὴν μου ἐργασίαν τοῦ Α. Lippold, griechische Schilde εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον Münch. archaol. Studien σ. 470-73. Καὶ ὁ Lippold, ἂν καὶ παραδέχεται ἐναντίον τοῦ Furtwängler καὶ τοῦ Reichel τὴν ἀσπίδα ὡς πραγματικὴν καὶ ἀνευρίσκει τὰ ὑπόλοιπα αὐτῆς στοιχεῖα (κύκλους, ὀμφαλόν, κλπ.) εἰς συγγενῆ ἔργα, προσκρούει εἰς τὸ ζήτημα τῆς Γοργοῦς, ἣν θεωρεῖ μὴ ὑπάρχουσαν τότε ἐν τῇ τέχνῃ καὶ κλίνει νὰ ἀθετήσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς στίχους Λ. 36-7. Οὕτω τὸ Γοργόνειον ἐπὶ ἀσπίδων δὲν βεβαιοῦται κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν. Τὸ παλαιότερον παράδειγμα ἐν τῇ τέχνῃ, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχον νὰ ἀναφέρω, εἶναι τὸ BSA. XIV, σ. 24 εἰκ. 9 ἢ δευτέρα εἰκὼν ἄνω ἐκ δεξιῶν. Παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν τοῦ ἐλάσματος μού φαίνεται οὕσα εὐδιακρίτως μορφή ὀπλι-

σμένη διὰ κράτους κακῶς διατηρουμένου, δόρατος καὶ ἀσπίδος, περιβαλλομένη δ' ὑπὸ ὄψεων. Εἶναι προφανῶς ἡ ἰδία θεότης, ἣτις ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου (τρίτου ἐκ δεξιῶν) ἐλάσματος εἰκονίζεται ἐκ τοῦ πλαγίου. Εἰς ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἔργα ὑπάρχουσιν οἱ ὄφεις, εἰς οὐδεμίαν ὁμως ἄλλην μορφήν τῆς εἰκόνης 9, σκέπτεται δὲ τις περὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ὄψεων τῆς αἰγίδος. Ἄν ὀληθῶς αἱ μορφαὶ αὗται δύνανται νὰ ἀναχθῶσι μέχρι τοῦ 7ου αἰῶνος (ἴδ. BSA. ἐ. ἀ. σ. 26 καὶ AJA. 1911 σ. 371), τότε ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν παλαιοτάτην ἀπεικόνισιν Γοργονεῖου ἐπὶ ἀσπίδος, καὶ δὴ ἐντελῶς στρογγύλου καὶ τελείως διαμεμορφωμένου. Ὅσα θέλει ὁ Frothingham (AJA ἐ. ἀ. 371) νὰ συναγάγῃ περὶ τῆς μορφῆς ταύτης ὡς ἠλιακοῦ δίσκου, φορέως τοῦ ἡλίου κλπ. μού φαίνονται ὅλως ἀδιανόητα.

2 Ἐκτενῆ ἐργασίαν περὶ τῆς ἀσπίδος ταύτης καὶ ἀπόπειραν ἀναπαραστάσεως τῶν ἐπ' αὐτῆς σκηνῶν ὑπὸ Studniczka ἴδ. ἐν Serta Harteliana 50 ἑξ.

Τὸ Γοργόνειον μετὰ τῆς συναναηκούσης θείας ὑποστάσεως φυγαδεύεται πρὸς Ἄνατολὰς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς Κύπρον καὶ Μ. Ἀσίαν, ὁπόθεν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διατηρεῖ τοὺς ὄψεις, τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τῆς χθονίας θεότητας, ὅτι δ' εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Γοργονείου ἐν τῇ τέχνῃ ἐχρησίμωσε κατ' ἀρχὰς ἢ ἔτοιμος ἦδη, ἀπεσπασμένη δηλ. τοῦ σώματος κεφαλὴ τῆς Ἄθωρ, τοῦτο δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τὴν μὴ παραδεχθῶμεν. Τὰ ὀλίγα ἀρχικῶς ξενότροπα χαρακτηριστικὰ τοῦ Γοργονείου (βόεια ὄτα, κέρατα)¹ ἐξηγοῦνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὅπως ἄλλως καὶ ἡ Πότνια ἐπέστρεψεν ὑπὸ ἀνατολίζον ἐνδυμα εἰς τὴν Ἑλλάδα (πτέρυγες). Ἡ ἀνδρόγυνος μορφή καὶ αἱ «χαῖται» πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ ψυχολογικῆς, οὐχὶ ιστορικῆς ὁδοῦ, ἢ δὲ προτομῇ τοῦ λέοντος ἐπέδρασε περισσότερον ἐπὶ τοῦ Γοργονείου προφανῶς, διότι ὑπῆρχεν ὁμοία χρήσις ἀμφοτέρων τῶν συμβόλων, οὐχὶ ὁμως ἔνεκα λόγων ἀρχικῆς συγγενείας τῶν δύο μορφῶν. Ὁ μῦθος τοῦ Περσέως εἰδικῶς φαίνεται νὰ ἐπέστρεψε διὰ τῆς Κύπρου, ὡς δεικνύει ἡ Κυπριακὴ λέξις κίβισις καὶ φαίνεται ὅτι εἰς Κύπρον εἶχε διασωθῆ ὑπὸ τῶν Ἀρκαδικῶν φύλων ὁ μῦθος, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο ξένος (πρβλ. τὸν μῦθον τῆς Ἀρκαδικῆς Τεγέας).

Ἐκ τῆς παλαιότητος γραπτῆς παραδόσεως τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου δὲν συναγεται ὅτι τὸ Γοργόνειον ὑπῆρχεν ὡς ἔμβλημα ἐπὶ ἀσπίδων. Εἰς τὸ μόνον χωρίον Λ 36-37 πρόκειται περὶ ὀλοκλήρου Γοργόνος² καὶ εἶναι ἄλλως λίαν ὑποπτοὶ οἱ στίχοι. Ἐν Ἀσπίδι πρόκειται περὶ παραστάσεως ὀλοκλήρου τοῦ μύθου τοῦ Περσέως, ὥστε ἐν ταῖς ἀρχαιόταταις γραφταῖς πηγαῖς τὸ Γοργόνειον παρουσιάζεται μόνον ὡς ἔμβλημα τῆς Ἀθηνᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέραν ἔχει σημασίαν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ Γοργονείου.

Ἡ ὑπαρξὶς Γοργόνων ἢ Γοργονείων ἐν τοῖς ἀρχαῖοις ναοῖς τῶν χωρῶν, αἵτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, φαίνεται νὰ ἔχῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν οὐ μόνον διότι παρίσταται ἀκόμη ἐπὶ ἐκάστου ναοῦ τῶν νεαρῶν Ὀλυμπιακῶν θεοτήτων ἢ γενικὴ ἰδέα τῆς παλαιᾶς θηλείας πανισχύρου θεότητος, ἀλλὰ καὶ διότι πάντες οὗτοι οἱ τόποι συνδέονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν παράδοσιν. Ὁ ναὸς τοῦ Δικταίου Διὸς ἐν Κρήτῃ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς Μινωϊκῆς λατρείας καὶ ἦτο ἐκτισμένος ἐπὶ τῶν Μινωϊκῶν στρωμάτων, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Τίρυνθος. Ἐν Κερκύρα οὐ μόνον ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Ρωμαίου ὅτι ἐν Παλαιοπόλει ἐλατρεύετο ἐπιτοπία τις Πότνια θηρῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρον τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν διατηροῦσαν μόριον Μινωϊκῆς παραδόσεως ἔχομεν δὲ πάντα λόγον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰς Κέρκυραν κατέφυγε μέρος τῶν λειψάνων τῆς Μινωϊκῆς φυλῆς, διότι ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα πόλιν Μινῶν³.

Εἰς τὴν Σικελίαν τέλος, ὅπου ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὰς πολλὰς διασωθείσας παραδόσεις πρέπει νὰ θεωρηθῆ βεβαία, οὐ μόνον ἔχομεν ἑτέραν πόλιν Μινῶν

¹ Πρβ. Athen. Mitteil. LI 1926 89 ἔ. (Οἰκονόμος).

² Εἰς τὴν σκηνὴν τῆς μάχης μεταξὺ Ἀγαμέμνονος καὶ Κρόντος ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυπέλου εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ τεχνίτης, ὅστις ἐνεπνεύσθη τὴν σκηνὴν ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁμηρ. στίχων, (Furtw. παρὰ Roscher ἔ. ἀ. 1702), παρέστησεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος μόνον τὸν Φόβον, ὡς ὀλοκλήρον ἀνθρωπίνην μορφήν μετὰ κεφαλῆς λέοντος (Παυσ. ν. 19, 4). Ἴδ. τὴν ἀναπαράστασιν

ἐν τῇ ὥρειᾳ ἐργασίᾳ τοῦ v. Massow, A.M. 41, 1916 σελ. 85 καὶ πιν. I (ἐξεδόθη 1926). Ὁ Γερωγιάννης ἠμφεσβήτησε τὸ ὀλοκλήρον τῆς μορφῆς, ἀλλ' ἢ ἐκφρασίς τοῦ Παιανίου εἶναι σαφεστάτη. Πρβλ. καὶ Wolters, Bonner Jahrbucher 118, 1909 σ. 270.

³ Διὰ τὰς διαφόρους Μινῶας καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἴδ. A. Evans, Palace κλπ. I. σ. 2-3.

ἀλλὰ καὶ μίαν ἔτι, ὑπὸ Μινωϊκῶν Κρητῶν συνοικισθεῖσαν, τὴν Ἐγγυον, ἐν ᾗ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει μίαν ἄλλην Κρητικὴν πόλιν ἐν Ἰαπυγία, τὴν Ὑρίαν¹.

Ὅτε οἱ ὑπὸ Ἀρχίαν τὸν Κορίνθιον ἄποικοι ἐξεκίνησαν πρὸς ἀναζήτησιν νέας πατρίδος, προσήγγισαν πρῶτον εἰς Κέρκυραν καὶ ἐθεμελίωσαν τὴν ὁμώνυμον πόλιν, ὕστερον δὲ πλεύσαντες περαιτέρω ἔκτισαν τὰς Συρακούσας ἐν Σικελίᾳ· τοῦτο εἶναι φυσικώτατον νὰ συνέβη καὶ ἑκατονταετηρίδας τινὰς πρότερον, διότι καὶ τότε καὶ πάντοτε μέχρι σήμερον ἡ Κέρκυρα εἶναι ἡ ἐνδιάμεσος γῆ κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὰς Ἰταλικὰς χώρας καὶ οὕτως ἐξηγοῦνται ἀμφότεραι αἱ Μινῶαι. Εἰς τὰς ἐπαρχίας λοιπὸν ταύτας δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μεγαλύτεραν ἐπιβίωσιν τοῦ παλαιοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, διότι οὐχὶ ἅπαξ βλέπομεν ἐπιζῶντα εἰς τὰς ἀποκέντρους ἐπαρχίας πνευματικὰ ἢ καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, ἅτινα εἰς τὴν Μητρόπολιν ταχέως ἠκολούθησαν τὸν μοιραῖον δρόμον τῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ ἐντελοῦς ἀφανισμοῦ.²

¹ Ἡράκλειον, (προσωρινῶς Βερολινον), Μάρτιος, 1928.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Αἱ παροῦσαι ὀλίγαι λέξεις προστίθενται ὡς συνέχεια τῆς ἀνωτέρω ἐν σελ. 30 σημειώσεως, διότι νομίζω νῦν ὅτι ἡ ἐξήγησις τοῦ παραδόξου κατασκευάσματος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὡσαύτως παραδόξου καρφίδος ἐκ τοῦ τρίτου τάφου τῶν Μυκηνῶν.

Εἰς τὴν *εἰκόνα 1* παρατίθενται πρῶτον εἰς νέος γλυπτὸς λίθος (α), ὅστις προστίθεται εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ἔργα, τὰ ὅποια ἀπηρτίμησεν ὁ Nilsson καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἀνωτέρω

¹ Ἡροδ. VII, 170. Κατὰ τὸν Διόδωρον IV 79 ἀποθάνοντος τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ ἠναγκάσθησαν οἱ Κρητὲς νὰ παραμείνωσιν αὐτόθι καὶ νὰ κτίσωσι τὴν Μινῶαν (κατὰ τὴν περιοχὴν τῶν κατόπιν Ἀκραγαντίνων), ἐν ᾗ ἄλλοι πλανηθέντες μεσογειότερον ἰδρυσαν τὴν Ἐγγυον. Μετὰ τὴν ἀτυχὴ ἐκ Τροίας ἐπάνοδον ἐδέχθησαν τοὺς ὑπὸ τὸν Μηριόνην Κρητὰς διὰ τὴν συγγένειαν «καὶ τῆς πολιτείας μετέδοσαν» προοδεύσαντες δὲ καὶ κατακτήσαντες τὰς πέριξ γαίας ἔκτισαν καὶ ἱερὸν τῶν Μητρώων, τὰς ὁποίας διαφερόντως ἐτίμων, διαφυλάττοντες τὴν λατρείαν ἐκ τῆς πατρίδος. Αἱ ἀνακαλύψεις τῆς Κρήτης ἐπαρκῶς ἐδίδαξαν ὅτι ἀξίζει νὰ προσέχωμεν περισσότερον τὰς μαρτυρίας ταύτας Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν βασίμως, ὅτι τὸ γενικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Blinkenberg ἐδίδοτο ὑπὸ τῶν Κρητῶν εἰς τὴν θεότητα των, (ἴδ. ἀνωτ. σελ. 26,) πρέπει νὰ ἦτο Μήτηρ. (τὸ πληθυντικὸν Μητέρες ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὰς διαφόρους ὑποστάσεις τῆς θεότητος). Διὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ εὑρεθέντα ὑστερομυκηναϊκὰ ἀρχαία ἴδ. Finmen, die Kretisch Mykenische Kultur σ. 99 καὶ 108.

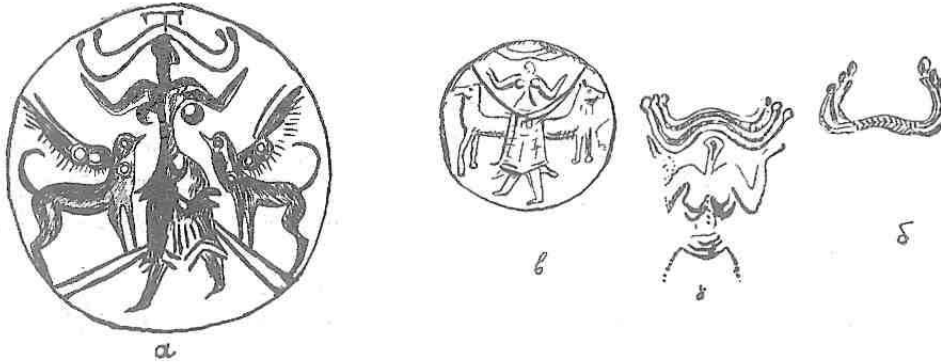
² Κάλιστον παράδειγμα ὁ ναὸς τῆς Πάφου ἐν Κύπρῳ, διατηρηθεὶς ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν Κρητομυκηναϊκὴν μορφήν (ἴδ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Blinkenberg). Ἐπ' ἴσης τὰ σωληνοειδῆ ἀνευ πυθμένους σκευὴ ἱερᾶς σημασίας, τὰ ὅποια εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν Γουρνιῶν, εἰς Πριναῖν καὶ Κουμάσαν, διατηροῦνται ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Κύπρῳ μέχρι τῆς ὑστερωτέρας Γεωμετρι-

κῆς ἢ Πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς (R. Zahn παρὰ Kinch, Voulia 34). Θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω ἐν ἀκόμῃ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐκ τῆς ἀποκέντρου ἐπαρχίας τοῦ Θέριου, ἃν καὶ ἐκ μόνης τῆς δημοσιευθείσης ἀπεικονίσεως δὲν δύναμαι νὰ ἀποφανθῶ μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος. Ὁ Ῥωμαῖος ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1915 παράρτ. σ. 48-49, εἰκ. 2-5 δύο τυχαίως καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος εὑρεθέντα ἀγαλμάτια, ὧν τὸ ἐν χαρακτηρίζει προϊστορικόν, τὸ δ' ἄλλο δὲν χρονολογεῖ, διότι θεωρεῖ αὐτονόητον τὴν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους ὑπαγωγὴν του. Καὶ ὁμως τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο διὰ τὴν «λόρδωσιν» τοῦ σώματος (ἐφ' ὅσον δύναμαι νὰ κρίνω ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως, ὁπόθεν λείπει δυστυχῶς ἡ ἐκ τοῦ πλαγίου ὄψις) καὶ τὴν γνησίως Μινωϊκὴν χειρονομίαν δὲν θεωρῶ ὅτι εἶναι «ἀποσκοπεύων» (ὁ ἴδιος Ῥωμαῖος βλέπει τὴν δυσκολίαν ὅτι ἀποσκοπεύοντες εἰκονίζοντο μόνον οἱ Πανες καὶ Σάτυροι). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπε νὰ κλίνη πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ σῶμα, ἐν ᾗ συμβαίνει τοῦναντίον καὶ εἶναι ἄρα πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ θνητοῦ σεβίζοντος κατὰ τὸν Μινωϊκὸν τρόπον τὴν Θεότητα. Ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ κρίνῃ (ἐκ τοῦ κράνου, τοῦ θώρακος καὶ ἰχνῶν ἀσπίδος) φαίνεται ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι πράγματι Ἑλληνικόν, προσκυνεῖ ὁμως διὰ τῆς πρὸ πολλοῦ ἐξαφανισθείσης Μινωϊκῆς χειρονομίας. Τὸ μεταξὺ χάσμα θὰ ἐγερῶμεν ἀγαλμάτιον τι ἐκ Πραισοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει Γεωμετρικὴν τὴν μορφήν καὶ ὑπὸ τοῦ Deonna τίθεται εἰς τὸν 7ον αἰῶνα (BCH. 1926, 375 εἰκ. 25.2). Μοῦ φαίνεται ὁμως μᾶλλον Μινωϊκόν.

σημείωσιν σελ. 30¹. Ἡ εἰκ. 1 β εἶναι γλυπτὸς λίθος ἐν Kassel, γ γλυπτὸς λίθος ἐν Ashmolean Museum καὶ δ ἐν ἐκ τῶν δύο ὁμοίων κατασκευασμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζει ὁ ἐσχάτως εὑρεθεὶς δακτύλιος εἰς Δενδρά τῆς Μιδέας.²

Ἡ καρφίς ἐκ τοῦ 3^{ου} τάφου τῶν Μυκηνηῶν, (εἰκ. 2) ἐξητάσθη ἐσχάτως ὑπὸ Val. Müller,³ ὅστις ὀρθῶς εἰς τὸ παράδοξον τοῦτο ἔργον ἀναγνωρίζει δύο χωριστὰ στοιχεῖα: 1) Μίαν μορφήν ἐκτείνουσαν ὀριζοντίως τὰς χεῖρας, ὑφ' ἧς ἀπλοῦται τοξοειδῆς διπλοῦν ἀντικείμενον, καὶ 2) ἐν φτυκὸν κατασκεύασμα ἀποτελούμενον ἐκ παπυροειδῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται σχοινοειδεῖς πλοχομοὶ καὶ τὸ ὁποῖον τοξοειδῶς περιίπου ἐκτείνεται ἐκατέρωθεν τῆς μορφῆς.

Δι' ἀμφοτέρα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀναζητεῖ ὁ Müller ἐρμηνεῖαν μεταξὺ τῶν χεττιτικῶν προτύπων καὶ ἐρμηνεύει τὴν μορφήν μετὰ τῶν ἐκτεταμένων χειρῶν τῆς καρφίδος ὡς ἀπομίμησιν τῆς μεγάλης Μικρασιατικῆς θεότητος, Magna Mater, ἥτις εἰς μίαν σει-

1. α, β, γ: σφραγιδολίθοι δ: ἐκ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας.

ρὰν ἔργων ἀπεικονίζεται γυμνοῦσα ἑαυτὴν καὶ κρατοῦσα κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον τὸ ἱμάτιον. Ἀπολύτως πειστικὴν δὲν εὐρίσκω τὴν σύγκρισιν, διότι ὑπάρχουσι πολὺ μεγάλα διαφοραί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐρμηνεύονται εὐκόλως, ὁσηνδήποτε παρερμηνεῖαν τοῦ πρωτοτύπου ἐκ μέρους τοῦ ἀντιγράφαντος «Μυκηναίου» τεχνίτου καὶ ἂν παραδεχθῶμεν. Οὔτω τὸ ἱμάτιον τῆς Magna Mater⁴ ἔχει πολὺ διαφορετικὴν μορφήν, διότι ὑπὸ τὴν τοξοειδῆ γραμμὴν τὴν διήκουσαν διὰ τῆς κοιλίας ὑπάρχει καὶ ἄλλη συναπτομένη πρὸς τὴν πρώτην, ἥτις φθάνουσα μέχρι τῶν κνημῶν δίδει εἰς τὸ ὅλον ἔνδυμα τὴν μορφήν ἐνὸς ἀνεστραμμένου Α (μετ' ἐστρογγυλευμένης τῆς ἄνω γωνίας). Ἐπὶ τῆς καρφίδος ὁμοῦς ἔχομεν πρῶτον τὴν ἐντελῶς διάφορον μορφήν τῆς τοξοειδοῦς γραμμῆς, ἥτις εἶναι καὶ διπλῆ. Δεύτερον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὅτι δῆποτε καὶ ἂν θέλῃ νὰ δηλώσῃ, εὐρίσκεται ἐμπροσθεν, οὐχὶ ὀπισθεν τῆς μορφῆς (ἐν ᾧ εἰς τὸ χρυσοῦν ἔλασμα τῆς Αἰγίνης εὐρίσκεται τοῦλάχιστον ὀπισθεν)⁵ Τρίτον, (ὅπερ καὶ ὁ Müller παρατηρεῖ) ἡ μορφή τῆς καρφίδος ἢ δῆθεν γυμνου-

¹ Ὁ λίθος εὑρέθη ἐν ταῖς τελευταίαις ἀνασκαφαῖς τῆς Ρόδου ὑπὸ τῶν Ἴταλων, δημοσιευθεὶς πρὸ ὀλίγου ὑπὸ Maiuri, Annuario VI - VII σελ. 139 εἰκ. 62.

² Πάντα εἰλημμένα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Nilsson, Minoan Myc. Religion σ. 310 - 12.

³ A. M. 43, 1918, 153 ἔξ.

⁴ Ἰδ. A. M. ἔ. ἀ. 157, εἰκ. 2 b, k.

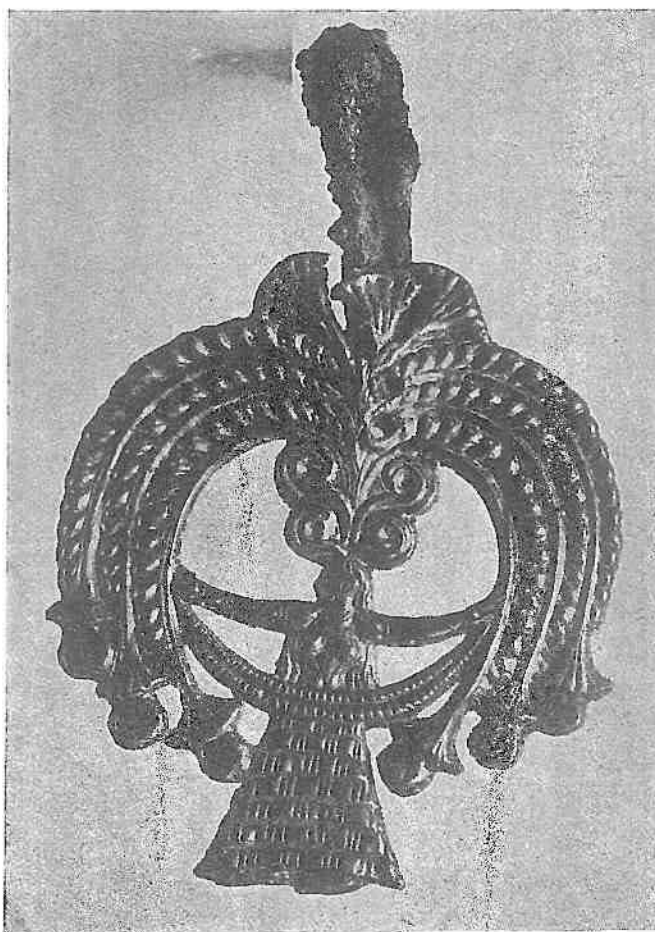
⁵ Ἰδ. τὸ ἔλασμα τοῦτο παρὰ Nilsson ἔ. ἀ. σ. 316 καὶ ἐν J.H.S. 13, 1892 - 3 σ. 197 καὶ 201 (Evans).

μένη εικονίζεται ταυτοχρόνως ένδεδυμένη. Τέταρτον τέλος αί χεῖρες τῆς μορφῆς ταύτης δέν κρατοῦσι διόλου τὸ «ένδυμα».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη τοῦ Müller περὶ ἱματίου εἶναι ὀρθή, ἡ σημασία ὁμως τοῦ δευτέρου στοιχείου τῆς καρφίδος, δηλ. τῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν παπυροειδῶν φυτῶν, ἀσφαλῶς οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ χεττιτικὰ μνημεῖα τὰ εἰκονίζοντα τὴν Magna Mater ἐντὸς πλαισίου. Τὸ πλαίσιον τοῦτο ἔχει τὰς διαφορωτάτας τῶν μορφῶν,¹ ἀποτελεῖται δ' εἴτε ἐκ πλοχομοῦ, εἴτε ἐκ κροσσωτῆς γραμμῆς, εἴτε ἐκ διπλῆς τοιαύτης πεπληρωμένης ἐγκαρσίων γραμμιδίων. Τὸ σχῆμα του ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε σπήλαιον θέλει νὰ παραστήσῃ, εἴτε σκιάδα (Baldachin), εἴτε ὅ,τι δήποτε ἕτερον, δέν ἔχει τὴν παραμικρὰν ἀναλογίαν πρὸς τὸ τῆς καρφίδος. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ τεχνίτης νὰ μεταπλάσῃ τοῦτο εἰς παπυροειδῆ φυτὰ;

Ἄν τὸ πλαίσιον τῆς Magna Mater εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῆ, οὐχ ἦττον δύσκολος εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ κατασκευάσματος τῆς καρφίδος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς, ἰσχυρῶς πρὸς τὰ κάτω νεύοντος καλάμους παπύρου ἐκατέρωθεν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἄνθους φέρει ἕκαστος τῶν κλάδων τούτων δισκοειδὲς ἐπίθημα, τὸ ὁποῖον ὀργανικὴν σύνδεσιν πρὸς τὸ φυτὸν δέν ἔχει,² ὡς ἐπ' ἴσης καὶ τὸ ἐν εἴδει σχοινίου πλέγμα μεταξὺ τῶν στελεχῶν τῶν παπύρων οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ φυτὰ ταῦτα, ἀλλ', ὡς φαίνεται, ἔλαβεν ἀπλῶς ταύτην τὴν μορφήν, ἵνα μὴ μείνῃ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μετάλλου ἐνταῦθα ἄνευ διακοσμῆσεως.

Ἡ ἀνόργανος πρὸς ἄλληλα σύνδεσις τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος εἶναι προφανής, δυνάμεθα ὁμως τοῦλάχιστον καὶ μάλιστα δικαιούμεθα ἕνεκα τῆς ἀνοργάνου συνδέσεως ταύτης νὰ χωρίσωμεν τὰ στοιχεῖα ἀπ' ἀλλήλων, ὅποτε δέν θὰ φανῶσιν εἰς ἡμᾶς πλέον τόσον ξένα πρὸς Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμὸν, ὅσον ἐφάνησαν τότε εἰς τὸν Val. Müller καὶ πρὸ αὐτοῦ εἰς τὸν Kurt Müller. Εὐθύς ὡς χωρίσωμεν τὴν ἐπὶ τῆς καρφίδος μορφήν ἀπὸ τοῦ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς κατασκευάσματος καὶ ἀναστρέψωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο (εἰκ. 3), ἐρμηνεύεται ἀμέσως καὶ ὀλόκληρος ἡ σειρά τῶν μυστηριωδῶν κατασκευασμάτων

2. Κεφαλή καρφίδος 5^{ου} τάφου ἀκροπόλεως Μυκηθων.

1 Ἰδ. Müller ἐ. ἀ. εἰκ. 2.

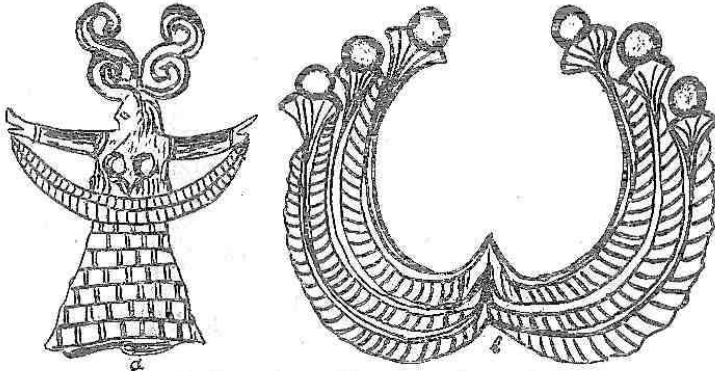
2 Ὁ Müller ἐ. ἀ. 163, εἰκ. 5 ἀπεικονίζει τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ φερούσης τὸ αὐτὸ δισκοειδὲς ἐπίθημα

ἐπὶ τοῦ ἄνθους. Ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία τοῦ κοσμήματος τούτου χρήζουσι περαιτέρω ἐρεῦνης, ἥτις ἐνταῦθα δέν ἔχει θέσιν.

τῆς εἰκ. 1. Τὸ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας μάλιστα (εἰκ. 1^δ) δὲν ἀφήνει τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν, ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τῆς καρφίδος. Οἱ δίσκοι ὑπεράνω τῶν βλαστῶν τοῦ παπύρου ἀναγνωρίζονται τελείως, εἰς ὅλα δὲ τὰ κατασκευάσματα ἀνεξαιρέτως ὑπάρχει ἡ χαρακτηριστικὴ μορφή τοῦ γράμματος ω, ἣτις ὑποδεικνύει τὴν καταγωγὴν τῶν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ πρωτοτύπου τῆς καρφίδος.

Νῦν ἀναγνωρίζεται ἀμέσως καὶ ἡ μορφή τοῦ σφραγιδολίου ἐκ Kassel, εἰκ. 1β, ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς καρφίδος εἰκ. 3^α. Καὶ ἐπειδὴ ἐκείνη εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ Πότνια θηρῶν, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς καρφίδος μορφή εἰκονίζει τὴν αὐτὴν θεότητα. Ἄδικως ἄρα ὁ Val. Müller ἠμβεσβήτησε τὸ θεῖον τῆς μορφῆς κηρύξας ταύτην ἀπλῶς θνητήν.¹

Ἡ θεὰ τῆς καρφίδος, ὅπως τοῦ λοιποῦ δυνάμεθα νὰ ἀποκαλῶμεν ταύτην, δύναται προφανῶς νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς μερικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐξ Αἰγίνης δῆθεν χρυσοῦ ἐλά-

3. Χωριστὸς τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος.

σματος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου,² διότι φαίνεται ὅτι καὶ ἡ μορφή τοῦ ἐλάσματος τούτου οὐδὲν ἄλλο φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ τὰ διπλᾶ ἐλικοειδῆ κατασκευάσματα τῆς εἰκ. 3^α. Εἰς τὸ ἔλασμα τῆς Αἰγίνης ἡ μορφή στρέφει τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον, ἀλλ' οὕτω θὰ ἐφαίνετο ἡ ἐν λόγῳ κόμμωσις, ἂν ἦτο δυνατόν καὶ ἡ θεὰ τῆς καρφίδος νὰ στρέψῃ κατ' ἐνώπιον τὴν κεφαλὴν. Ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα στοιχεία τοῦ ἐξ Αἰγίνης ἔργου δὲν θὰ πολυπραγμονήσωμεν ἐνταῦθα, διότι τοῦτο θὰ ἦγε πολὺ μακράν. Τὸν θησαυρὸν, εἰς ὃν ἀνήκει καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, εὑρεθέντα δῆθεν ἐν Αἰγίνῃ, ἐδημοσίευσεν ὁ Evans ὡς Μυκηναϊκόν. Ὁ Poulsen τούναντίον φέρει ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς Φοινικικῆς καταγωγῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἐλάσματος.³ Ὁ Karo θεωρεῖ τοῦτο ἀκόμη Μυκηναϊκόν,⁴ ὁ δὲ Nilsson τέλος, ὁ τελευταῖος περὶ αὐτοῦ ὁμιλήσας δὲν ὀρίζει χρονολογίαν, ὀνομάζων μόνον γενικῶς τοῦτο «later in date» (Min.-myc. Rel. 315). Ἀποφεύγω πάντα λόγον, ἂν τὰ προσκομισθέντα ἐκ τῆς καρφίδος στοιχεῖα συνηγοροῦσιν ἢ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς Μυκηναϊκῆς καταγωγῆς τοῦ ἐλάσματος, ἐν ὅμοις εἶναι βέβαιοι: Ὅτι τὸν περίεργον αὐτὸν ρυθμὸν τῶν ἀναμεικτῶν στοιχείων, (Mischstil), τοῦ ὁποίου τυπικὸν παράδειγμα παρέχει ἡ Φοινικικὴ τέχνη, εὑρίσκομεν ἤδη ἐπὶ τῆς καρφίδος τοῦ 3ου τάφου τῶν Μυκηνηῶν. Τὸ ἐκ παπύρου κατασκευάσμα συναντῶμεν ἔπειτα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς καὶ εἰς μερικὰ ἔργα μόνον του (δακτύλιος Μιδέας,

1 A. M. ε. ἀ. 163.

2 Nilsson ε. ἀ. καὶ J. H. S. ε. ἀ.

3 E. Poulsen, Orient u. frühgriech. Stil 60.

4 Reall. der Vorgeschichte I, 47.

σφραγίσματα Ζάκρου κλπ.), ἐν ᾧ ἡ θεὰ λησιμονήσασα ἐν τῷ μεταξὺ τὸ «ἱμάτιον», τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς καρφίδος φαίνεται τουλάχιστον ὅτι θέλει νὰ κρατῇ, ὑψώνει ὀλίγον περισσότερον τὰς χεῖρας καὶ κρατεῖ νῦν τὸ κατασκευάσμα τοῦτο τῶν παπύρων, ἤδη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σφραγιδολίθου ἐν Kassel, ὅπου καὶ τὸ «ἱμάτιον» εἶναι ἔτι ὁρατόν. Πάντα ταῦτα φανερώουσι τέχνην, ἣτις δὲν γνωρίζει περὶ τίνος πρόκειται καὶ διὰ τοῦτο καταλήγω μετὰ τῆς αὐτῆς σκέψεως, ἣτις ἐπῆλθε καὶ εἰς τὸν Val. Müller (ἐ.ἀ. 115): Ὅτι δῆλα δὴ καὶ ἄκων τις ἐνθυμεῖται τὴν πανταχόθεν ἀσπόνδως πολεμηθεῖσαν περὶ Φοινίκων θεωρίαν Helbig - Dörfeld. Ἐδῶ βλέπομεν ἤδη κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἄριστα ἀρμόζουσιν εἰς τὴν πιθηκίζουσαν ἐκλεκτικὴν τέχνην, τὴν ὁποῖαν ἀνέπτυξαν βραδύτερον οἱ Φοίνικες.

Αὐγούστος 1928

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Σημείωσις. Τὸ ἐν τῷ σφραγίσματι γ, ἀνωτέρω σελ. 30, μεταξὺ τῶν παπυροειδῶν φυτῶν εἰκονιζόμενον κατασκευάσμα μετὰ τῶν δύο πτηνῶν, ὅπερ ἐκεῖ ἔγραφον ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, ἔχει τὰ παράλληλά του ἐπὶ τῶν χρυσοῦν ἐλασμάτων Schliemann, *Mycenes* 263 εἰκ. 274, 276 καὶ 279 (ἐκ τοῦ 3^{ου} τάφου). Διὰ τῶν ἐλασμάτων τούτων βεβαιοῦται ὅτι πράγματι περὶ ἀντωπῶν πτηνῶν πρόκειται καὶ ἐν τῷ σφραγίσματι τοῦ Ζάκρου. Σ. Ν. Μ.

Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΤΡΕΜΠΕΝΙΣΤΕ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗΝ ΤΗΣ ΑΧΡΙΔΟΣ

ULRICH VON WILAMOWITZ MOELLENDORF

ἐπὶ τῇ ὀγδοηκονταετηρίδι.

*Ἄττα γεραῖέ, σοφαῖς προπίδεςσι θεοῖς ἀτάλαντε,
αὐδῆς σῆς ἔταροι δηρὸν ὄναντ' ἀγανῆς.*

Διαρκοῦντος τοῦ μεγάλου πολέμου τὸν Μάϊον τοῦ 1918 κατὰ τινὰ ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπισκευὴν τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐξ Ἀχρίδος εἰς τὸ χωρίον Τρεμπένιστε (ἦ-στα) καὶ βορειότερον εἰς Κίτσεβον, ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὴν ὁδὸν καὶ δύο μὲν χιλιόμετρα νοτίως τοῦ Τρεμπένιστε, 3 1/2 δὲ ἀπὸ τῆς ὄχθης τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἑπτὰ τάφοι (εἰκ. 1), ὧν μόνον τὸν VI (εἰκ. 3) καὶ τὸν VII (εἰκ. 4) ἀνέσκαψε μετακληθεὶς ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στραταρχείου ἐκ Βάρνης ὁ καθηγητῆς Κάρκολος Σκόρπιλ, γνωστὸς ἀρχαιοδίφης. Οὗτος συνέταξε καὶ σχέδιον τῶν ὧν αὐτὸς ἀνέσκαψε δύο τάφων μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς κτερισμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πέντε, στηριχθεὶς ὁμως ὡς πρὸς τούτους εἰς μόνας τὰς ἀναμνήσεις τῶν ἀνασκαψάντων ἐργατῶν καὶ ἐπιστατῶν τῆς ἐπισκευαζομένης ὁδοῦ, ὡς καὶ εἰς δύο ἐκθέσεις τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Ἀχρίδος περὶ τῶν τάφων I καὶ II. Πλὴν τῶν σχεδίων τούτων εἶχε ληφθῆ καὶ μία φωτογραφία μέρους τοῦ πυθμένου τοῦ I τάφου ὑπὸ βουλγάρου ἀξιωματικοῦ.

Τὰ εὐρήματα πάντα μετεκομίσθησαν εἰς τὸ Βουλγαρικὸν Ἐθνικὸν Μουσεῖον εἰς Σόφιαν, ἔνθα ἐκαθάρθθησαν, ἐπισκευάσθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου καὶ διευθυντοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀρχαιολ. ἰνστιτούτου κ. Bogdan Filow τῇ συνεργασίᾳ καὶ τοῦ Schkorpil, ἐξεδόθησαν δὲ γερμανιστὶ ἐν Βερολίνῳ.¹ Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου παραλαμβάνομεν εἰκόνας τινὰς μετὰ τῆς ἀναγκαίας ἐν ὑποσημείωσει περι-

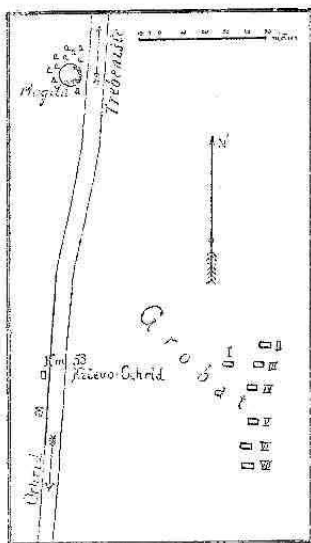
1. Bulgarisches Nationalmuseum in Sofia. Die Archaische Nekropole von Trebenishte am Ochridasee von Dr. B. D. Filow o. Prof. κλ. unter Mitwirkung von Karl

Schkorpil Gymnasialprof. κλ. mit 15 Lichtdrucktafeln und 119 Abbildungen im Text. Berlin und Leipzig 1927. Verlag von W. de Gruyter und Co.

γραφήσ τῶν εἰκονιζομένων ἀντικειμένων, ἀλλ' οὕτως, ὥστε καὶ τὸ ὥραιον βιβλίον νὰ μὴ εἶνε περιττὸν καὶ οἱ ἀναγνῶσται τῆς μελέτης μου νὰ μὴ στερῶνται τὰς ἀπαραιτήτους εἰκόνας. Ὁ αὐξὼν ἀριθμὸς τῶν ἀντικειμένων εἶνε τοῦ βιβλίου τοῦ Φίλωφ. Ἐπειδὴ ἄλλη περιγραφή τῶν ἀντικειμένων δὲν γίνεται πλὴν αὐτῆς, ὁ θέλων νὰ ἔχη γενικὴν γνῶσιν τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων, ἀναγκαίαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, θὰ πράξῃ ὠφέλιμον ἔργον, ἂν, πρὶν προχωρήσῃ εἰς τὴν «βραχεῖαν περιγραφὴν τῶν τάφων» ἢ ἀμέσως μετ' αὐτήν, ἐπισκοπήσῃ πάσας τὰς εἰκόνας τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης καὶ ἀναγνώσῃ τὸ ὑπόμνημα περὶ ἐκάστης αὐτῶν. Ἐνιαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις διαφοραὶ τινες γνωμῶν, ἀλλὰ πανταχοῦ ὁ ἐπιθυμῶν πλείονας εἰδήσεις παραπέμπεται εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ βιβλίου τοῦ Filow (= F.). Ἴδου καίριαί τινες εἰδήσεις ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου:

ΒΡΑΧΕΙΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ

Οἱ τάφοι εἶνε 3 μ. βαθεῖς τετράπλευροι ἐν τῷ χωματῶδει, ὡς περιγράφεται, ἐδάφει μῆκ. 4.80-5.20 καὶ πλ. 2-3 μ. Οὐδὲν ἔχνος ξυλίνης ὀροφώσεως ἐπὶ κτιστῶν τοίχων ἢ ξύλων εὐρέθη, οἱ νεκροὶ ἔκειντο ἐξηπλωμένοι ἐπὶ τοῦ ὕψους καὶ πηλῶδους ἐδάφους, ἔχοντες πάντες τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τάφου. Τὰ κτερίσματα, κυρίως μετὰλλινα, ἦσαν περὶ τὸ σῶμα. Μετὰ τὴν ταφήν ἐπληρώθησαν οἱ τάφοι διὰ πηλοῦ καὶ χαλίκων φορητῶν ἄλλοθεν, οἱ χάλικες δ' οὗτοι προῦδωκαν εἰς τοὺς σκαφεῖς τὴν θέσιν τῶν πλείστων τάφων. Ἡ πίεσις τῶν χωμάτων ἐπήνεγκεν ἰσχυρὰν σύνθλιψιν τῶν κτερισμάτων καὶ μάλιστα τῶν χαλκῶν ἀγγείων, ἐν ᾧ τὰ πῆλινα ἔπαθον σπουδαίως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν πολλῶν ὑδάτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς δὲν διεκρίνετο ἀξιόλογος κύρτωσις, τύμβου σχῆμα. Εἰς μόνος νεκρὸς ἔκειτο ἐν ἐκάστῳ τάφῳ. Τὰ κτερίσματα πάντων τῶν τάφων εἶνε περίπου ὁμοία, ἔχουσι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἐν γένει. Περιέχει δηλ. ἕκαστος τάφος ἐν χαλκοῦν κράνος, (ὁ I δύο κράνη), ἐν σιδηροῦν ξίφος, μίαν σιδηρὰν λόγχην ἢ δύο, μίαν ἀσπίδα ἐπίχαλκον (εἰς τὸν I ἀμφιβάλλεται ἢ ὑπαρξίς ἀσπίδος) καὶ πολλὰ κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα. Θώρακες καὶ κνημίδες δὲν ἐβεβαιώθησαν. Εἰς τὸν I καὶ τὸν V τάφον εὐρέθησαν χρυσαὶ προσωπίδες κατὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, καὶ χρυσῆ δὲ χεὶρ εἰς τὸν I. Καὶ τὰ κράνη ἔκειντο ἐγγὺς ἀλλὰ παραπλευρῶς τῆς κεφαλῆς πλὴν τοῦ VI, ἔνθα τὸ κράνος ἦτο κατὰ τὰς κνήμας, εἰς δὲ τὸν I τὸ ἔτερον ἦτο μακρὰν. Τὰ μείζονα ἀγγεῖα ἔκειντο πάντοτε παρὰ τοὺς πόδας μεταξὺ δηλ.

Εἰκ. I (= Filow εἰκ. I). Ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου παρὰ τὸ χωρίον Τρεμμένισια τῆς βορείου Μακεδονίας πρὸς Β. τῆς Ἀχρίδος. Πλησίον ὁ τύμβος Μογίλα (2 μ. ὕψ. καὶ 10 μ. διάμ.) μὴ ἐρευνηθεὶς βαθέως.

αὐτῶν καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου. Ἐξ οὐδενὸς τάφου ἔλειπε ταπεινὸν ἢ καὶ ὑψηλὸν ἅμα χαλκοῦν τριποδικὸν ἀγγεῖον λεκανοειδὲς (εἰς τὸν I καὶ VI ἀνὰ δύο ταπεινά). Ἐπίσης εὐρέθησαν πανταχοῦ κρατῆρες χαλκοῖ ἢ ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίαί, καὶ μεγάλοι λέβητες. Ποικιλία κρατεῖ περὶ τὴν κατανομήν εἰς τοὺς τάφους μικροτέρων ἀγγείων χαλκῶν ἢ ἀργυρῶν, (οἰνοχοῶν, κυλίκων, ἠθμῶν, πινακίων, κανθάρων, «τηγανίων»). Ἄλλοι ἔχουσι 2 ἢ 3, ὁ VII ἕξ. Συχνὰ εἶνε ὑψηλὰ ἀργυρᾶ ποτήρια, λίαν κατεστραμμένα, (πλὴν τοῦ VI καὶ VII). Ὁ τάφος I ἀντὶ ποτηρίου ἔχει ἀργυροῦν κέρας. Εὐρέθησαν προσέτι καὶ ὑάλινα πολύχρωμα ἀλάβαστρα

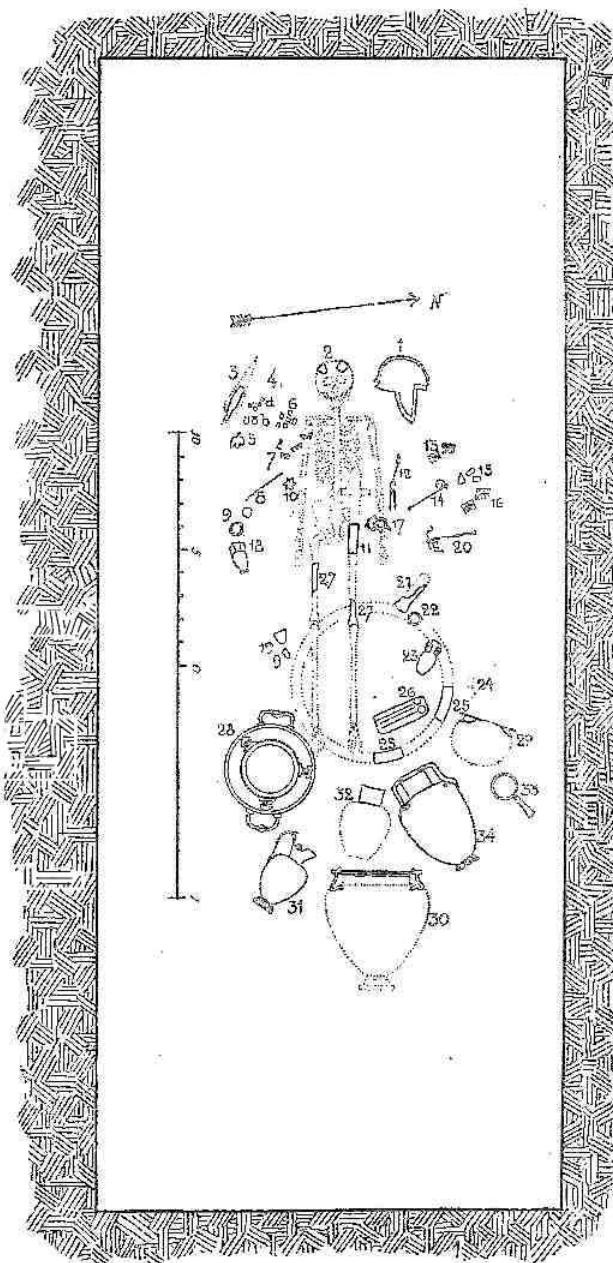

ἢ ἀργύραλοι (πλὴν τοῦ IV). Ψηφίδες ὑάλου ἢ ἠλέκτρου καὶ λείψανα πηλίνων ἀγγείων μελανομόρφων καὶ πλαγγόνων εὐρέθησαν μόνον ἐν τῷ I. Πολυάριθμα ἦσαν τὰ κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἐν πᾶσι τοῖς τάφοις, ὡς χρυσὰ κοσμηματικά ἐλάσματα, ἢ ἐπιστήθια χρυσαῖ πλάκες διακόσμητοι, χρυσαῖ ταινίαι ἐπίσης διακόσμητοι καὶ ἀλύσεις καὶ πλογομοί, ἀργυραῖ περόναι, χρυσὰ πτηνὰ ἐξ ἐλάσματος, χρυσοῖ ἀστέρες καὶ ῥόδακες καὶ δακτύλιοι, σύρματα χρυσὰ καὶ ἀργυρᾶ, ἐπίχρυσος ἵππεύς, ἀργυροῖ ἵπποι, ἐπίχρυσος ἀργυρᾶ ἐλάσματα διακόσμητα, ὅχι δ' ὀλίγοι σιδηροῖ ἢ χαλκοῖ δακτύλιοι ἢ κροίκαι, χαλκῆ Σφίγξ, σιδηροῖ τρίποδες καὶ ἄλλα λείψανα ἀδιάγνωστα.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΦΙΛΩΦ

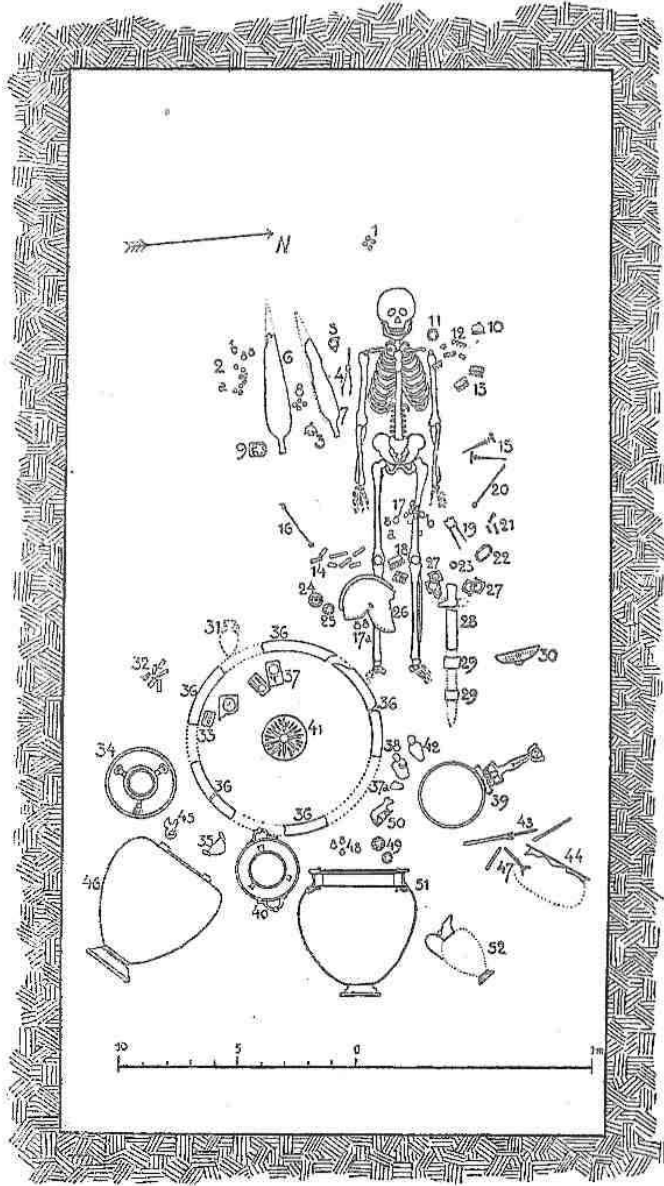
Περὶ τῆς χώρας, ἐν ἣ εὐρέθησαν οἱ τάφοι, φρονεῖ ὁ Filow, ὅτι εἶνε ἡ Δασσαρητίς, ἢ κατοικουμένη δηλ. ὑπὸ τοῦ ἰλλυρικοῦ φύλου τῶν Δασσαρητῶν καὶ ἐκτεινομένη κυρίως πρὸς ΝΔ τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος ἢτοι τῆς Λυχνιδού, μεταξὺ Ἰλλυρίας (πρὸς Δ) καὶ Μακεδονίας καὶ Παιονίας (πρὸς Α). Πρωτεύουσα πόλις αὐτῆς ἦτο ἡ Λυχνιδὸς ἢ Ἀχριδὸς ἢ Ἀχρίς τῶν Βυζαντινῶν, ἢ Ἀχρίδα (᾽Οχρίδα) τῆς σήμερον, συγκοινωνοῦσα ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων διὰ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πόλεως Στρούγας διερχομένης Ἐγνατίας ὁδοῦ (Στροβ. 323) μετὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, ἐνθα ἤδη πρὸ τοῦ 600 π. Χ. εἶχον ἰδρυθῆ μετὰ τὴν Κόρκυραν αἱ Κορινθιακαὶ ἀποικίαι Ἐπίδαμνος καὶ Ἀπολλωνία.

Τὸ νεκροτάφειον ὁμῶς τοῦ Τρεμπένιστε δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Λυχνιδόν, ἣτις ἀπέχει περὶ τὰ 10 χιλιόμετρα, οὔτε εἰς τὴν Στρούγαν, ἣτις ἀφίσταται περὶ τὰ 8 χιλιόμ. καὶ δὲν φαίνεται ὅτι κατοικεῖτο πάλαι. Ἄλλη τις ἀρχαία πόλις πλησίον ἐστάθη ἀδύνατον νὰ πιστωθῆ ὑπὸ τοῦ Schkorpil κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνασκαφῆς τῶν τάφων. Ὡστε, καταλήγει ὁ Filow, δὲν πρόκειται περὶ νεκροταφείου συνοικισμοῦ τινος, ἀλλὰ περὶ μεμονωμένων τάφων ὀφειλομένων εἰς ἕκτακτόν τι γεγονός καὶ ὡς τοιοῦτον πιστεύει μάχην τινὰ γενομένην ἐγγύς, καθ' ἣν ἔπεσον οἱ ἐπὶ ἐπιφανεῖς πολεμισταὶ τῶν τάφων.

Εἰκ. 2 (=F. εἰκ. 4). Ὁ τάφος II, ὡς ἀνασκησιάζθη ὑπὸ τοῦ Schkorpil.

Μετὰ λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ σύγκρισιν τῶν 156 μεγάλων καὶ μικρῶν ἐνταφίων ἀντικειμένων ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ, σιδήρου, ἠλέκτρον, ὑάλου καὶ πηλοῦ, ἀποτελούντων δλόκληρον θησαυρόν, προβιβάζοντα τὸ μουσεῖον τῆς Σόφιας ἀξιολογώτατα εἰς τὸ

Εἰκ. 3 (— F. εἰκ. 8). Ὁ τάφος VI ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφικοῦ Schörpfi.

παγκόσμιον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, ἀναζητῶν (σελ. 97 ἐξ.) ὁ Filow τὴν χρονολογίαν τῶν εὐρημάτων καὶ ἐπομένως καὶ τῶν τάφων, εὐρίσκει, ὅτι τὰ νεώτατα πάντων ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χρ. καὶ ἀποτελοῦσι μέτρον τῆς παλαιότητος τῶν τάφων. Εὐρίσκει ὁμοίως ἐνδείξεις, ὅτι ἄλλα εἶνε τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰ. καὶ ἄλλα, ὡς τὰ διακόσμητα δι' ἐμπέσεως χρυσοῦ ἐλάσματα, ἀνέρχονται καὶ εἰς τὸν 7^{ον} αἰ., ἐκτὸς ἂν ἡ μεταλλουργία ἦτο συντηρητικώτερα εἰς παλαιὰς μορφὰς κοσμημάτων. Μορφαί τινες, ὡς αἱ σπειρωταὶ περόναι καὶ τὰ μετὰ προασπιστήρων τῆς χειρὸς κατὰ τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος ξίφη, εἶνε γνωστὰ ἐκ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οἷος ἦτο ἐν Ἑλλάδι ὁ Μυκηναϊκός. Συνολικῶς λοιπὸν δέχεται πάντα τὰ εὐρήματα ἀναγόμενα εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ., τοὺς δὲ τάφους τάσσει περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰ. τούτου.

Ἐξετάζων τὴν τέχνην καὶ τὸ ὕφος τῶν κτερισμάτων διαιρεῖ αὐτὰ εἰς δύο κατηγορίας: α' Τὰ καλλιτέχνα τὰ διακρινόμενα διὰ τὸν ἐξαιρετικὸν καθαρῶς ἑλληνικὸν ῥυθμὸν αὐτῶν, ἐν οἷς θαυμαστά τινα χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ τὰ πλεῖστα χρυσοῦ ἀντικείμενα καὶ πάντα τὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, προσέτι δ' ἐν κρᾶνος κορινθιακὸν μία ἄσπις καὶ τις πηλίνη πλαγγών.¹

β') Ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα, καίτερο δεικνύοντα ἑλληνικοὺς τύ-

¹ Εἰκ. 5-16, 19-22, 25-33, 35-38, 41-44, 48, 50-51, 55-62.

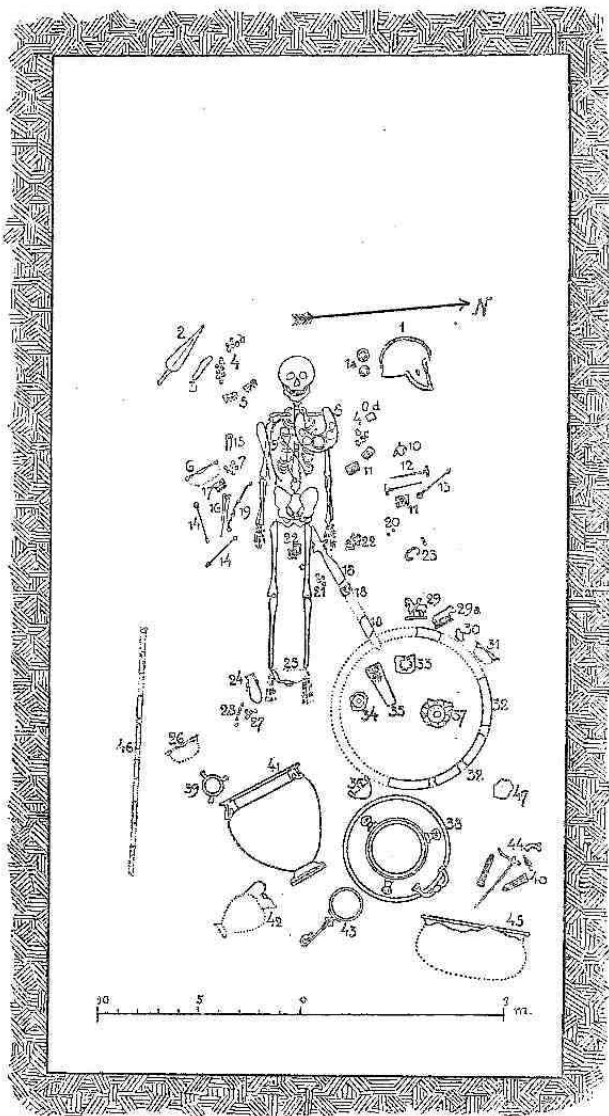
αὐτῶ ὡς μμήματα καλυτέρων προτύπων, (τινὰ παραλαμβάνουσιν «ἀλλοτρίαν τοῖς Ἑλλήσι γεωμετρικὴν διακόσμησιν»), τὰ λοιπὰ κράνη καὶ τινὰ εὐδιάγνωστον ἀσπίδα.¹

Ἡ πρώτη κατηγορία δεικνύει τελείαν κατοχὴν τῆς τεχνικῆς ἐργασίας, καὶ ἀσφάλειαν περὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν κοσμητικῶν γραμμῶν, ὅθεν παράγονται ἐντελῶς σαφεῖς καὶ πλαστικῶς συλληφθεῖσαι μορφαί. Ἐν τῇ ἐτέρᾳ καθορᾷται, λέγει, ἀβεβαία καὶ ψηλαφῶσα μίμησις τῶν μορφῶν τῆς πρώτης ὑπὸ χειρὸς οὐχὶ ἀποχρώματος ἠσκημένης. Ἔτι μᾶλλον διαφέρουσι τὰ κοσμήματα. Τὰ τῆς α' κατηγορίας εἶνε φυτικά γνωστὰ ἐξ ἑλλ. ἔργων τῶν χρόνων ἐκείνων. Εἰς τὰ τῆς β' εἶνε καὶ γεωμετρικά, γνωστὰ μὲν καὶ ἐξ ἑλλ. ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἔργων τοῦ βορρᾶ (Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη κλ.) τῆς περιόδου Hallstatt, ὥστε νὰ θεωρῆ αὐτὰ ξένον, ἀνελλήνιστον στοιχεῖον.

Κατὰ ταῦτα αἱ δύο κατηγορίαι ἔχουσι διάφορον τὴν προέλευσιν. Ἡ πρώτη ἔρχεται ἐκ καθαρῶς ἑλλ. χωρῶν διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς Ἴλλυριαν. Ἡ δευτέρα δύναται νὰ προέρχεται ἢ ἐξ Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐκ σημείου ἔνθα ἠσκέιτο καταωτέρας ποιότητος μεταλλουργία, ἢ ἐκ τινος ἑλλ. ἀποικίας τοῦ Ἀδριατικοῦ, ἢ ἐν μέρει ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας.

Διὰ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῶν ἀρίστων χαλκῶν ἀντικειμένων τῆς α' κατηγορίας καταλήγει εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ Κορίνθου, διεμποληθέντα διὰ τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν τοῦ Ἀδρίου, αἵτινες μαρτυροῦσι τὴν πρώιμον (ἢ Κέρκυρα ἀπωκίσθη ἤδη τὸν 8^{ον} αἰ.) ἐνταῦθα διείσδυσιν τῶν Κορινθίων καὶ τὰ μεγάλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα, μάλιστα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ., ὅτε ἤκμαζεν ἡ Κόρινθος ὡς δύναμις καὶ ὡς κέντρον τέχνης καὶ δὴ καὶ μεταλλουργίας.

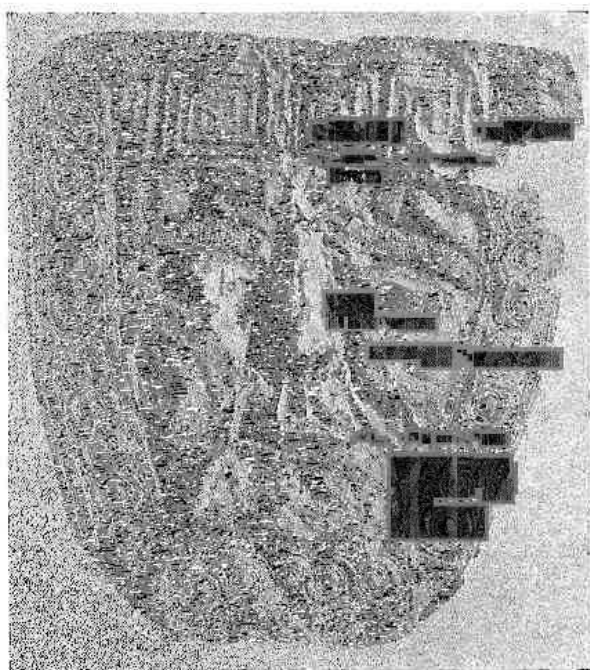
¹ Εἰκ. 18, 34, 39-40, 45-47, 49, 52-54.

Εἰκ. 4 (= F. εἰκ. 9) Ὁ τάφος VII ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως Σκόρπι.

Τὰ τῆς β' κατηγορίας χαλκᾶ ἀγγεῖα ἀνήκουσι μὲν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνικὸν κύκλον, ἀλλὰ δεικνύουσι κατωτέραν ἐκτέλεσιν καὶ ἡ ἔρευνα καταλήγει νὰ ἀποδώσῃ αὐτὰ εἴτε εἰς κορινθιακὴν τινὰ ἀποικίαν εἴτε εἰς ἑλλ. πόλιν, μεθ' ἧς ἡ Κόρινθος διετέλει εἰς στενὰς σχέσεις, τοιαύτη δ' ἦτο ἡ Χαλκίς. Ἐντεῦθεν λοιπὸν θὰ ἤλθόν τινὰ τῶν χαλκῶν ἀγγείων τοῦ Τρεμπένιστε. Ἄλλα ὅμως τῆς αὐτῆς κατηγορίας ἀγγεῖα χαλκᾶ δὲν δύνανται δι' ἔλλειψιν σαφῶν τεκμηρίων νὰ ἐντοπισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ μόνον εἰκαστικῶς καὶ κατὰ πιθανότητα ἀποδίδονται γενικῶς εἰς τόπον βορείως κείμενον.

Τὸ κορινθιακοῦ τύπου κράνος ἀποδίδεται εἰς τὴν Κόρινθον. Τὰ λοιπὰ κράνη, ἔχοντα τετράγωνον τὴν τομὴν τοῦ προσώπου, εἶνε μὲν ὡσαύτως ἐξ Ἑλλάδος, ἴσως καὶ ἐκ Κορίνθου, ἀλλὰ κατώτερα, ἅτε ὠρισμένως πρὸς ἐμπορικὴν ἐξαγωγήν εἰς Ἰλλυρίαν πεποιημένα.

Εἰκ. 5 (=F. πίν. I 1. ἀριθ. I αὔξων ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ F. περιγραφῇ τῶν κτερισμάτων). Χρυσὴ νεκρική προσωπίς του τάφ. I.¹

Τὰ χρυσᾶ ἀντικείμενα (F. σ. 106), ἔχοντα μορφὰς κοσμημάτων τῆς ἀρχαιοτέρας κορινθιακῆς τέχνης (πρωτοκορινθιακῆς καὶ πρωϊμοῦ κορινθιακῆς) καὶ πύκνωσιν αὐτῶν, ὑποπίπτουσιν εἰς τὸν κορινθιακὸν ἐπίσης κύκλον, εἰ καὶ δὲν ἀποδεικνύεται εὐθεῖα ἐκ Κορίνθου προέλευσις (εἰκ. 5-15). Ἴσως ἐποιήθησαν ἐν τινὶ κορινθιακῇ ἀποικίᾳ ἢ καὶ πλησίον τοῦ Τρεμπένιστε ὑπὸ Κορινθίων τεχνιτῶν.

Καθαρῶς «ἰλλυρικά» ἦτοι ἐντόπια ἔργα ὀρίζει μόνον τὰς διδύμους καὶ ἄλλας τινὰς ἀργυρᾶς περόνας (εἰκ. 23), ἀγνώστους ἐν Ἑλλάδι, τὸν ἀργυροῦν ἵππεα, τὸν ἀργυροῦν ἵππον (εἰκ. 17-8) καὶ τινὰ ἄλλα μικρά. Ἀργυραῖ τινες ὅμως καλλιτεχνοὶ περόναι (εἰκ. 21-2), ὅμοιαι πρὸς ἑλληνικάς, προέρχονται πιθανῶς ἐξ Ἑλλάδος. Τὰ ὑάλινα (εἰκ. 59-60) θέλει ὡς τεκμήρια ἐμπορικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Αἰγύπτου, τὸ δὲ ἤλεκτρον (εἰκ. 61) μετὰ τοῦ βορρᾶ.

Ὡστε ἐν τῷ συνόλῳ τὰ κτερίσματα τῶν τάφων εἶνε ἑλληνικά, τῶν ἐντοπίων ὄντων καὶ

ὀλίγων καὶ μὴ σπουδαίων. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσιν οἱ 7 τάφοι; εἶνε ἐγχωρίων τάφοι ἢ Ἑλλήνων;

Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τάφων εἶνε ἀγνώστος. Πρόκειται ὅμως περὶ 7 μεμονωμένων συγχρόνων τάφων πολεμιστῶν, κειμένων μακρὰν παντὸς συνοικισμοῦ καὶ τόσον ὀλιγαριθμῶν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ἀποικίαν τινὰ ἑλληνικὴν αὐτόθι που.

Τὴν σκέψιν, ὅτι ἐγχωρίον τι γένος δυναστικὸν ἐτάφη ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐνταῦθα, ἀποκρούει ὁ F., διότι τοσοῦτος ἐξελληνισμὸς τοῦ γένους τούτου καὶ τόση σχέση εἰς αὐτοῦ πρὸς τὰς ἑλλ. ἀποικίας τῆς Ἀδριατικῆς ἀκτῆς φαίνεται αὐτῷ ἀπίστευτος κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. Ἐπίσης ἀποκρούει τὴν ἀποδοχὴν ἑλλήνων ἀποίκων διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς διεισδύσεως εἰς τὰ βάθη

1 Εἶνε ἐξ ἐλάσματος. ὑψ. 0,22 μ. πλ. ἄνω 0,203. βάρος 46,70 γραμ. Κλειστοὶ ὀφθαλμοί. Ρίς ἰδία εἰργασμένη. Ἐπὶ τῆς ὀφίτης τῆς ῥινὸς μυία ἐκκρουστος. Λεπτὸς μύσταξ διὰ στιγμῶν δηλούμενος κατέρχεται ἀπὸ τῶν μυκτῆρων. Ἄξιο-

σημείωτος ἡ ἀτομικὴ ἐκφρασις τῶν χαρακτηριστικῶν. Πέριξ κοσμήματα μαιάνδρου καὶ πλοχμοῦ. Εἰς τὰς τεσσαρας γωνίας τῆς προσωπίδος ἀνά μίαν ὀπήν. Ἐκκρουστος ἐπὶ τύπου ἐργασία.

ἐκεῖνα τῆς μεσογαίας καὶ τὰς ἐπισηφαεῖς πολιτικὰς σχέσεις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Οὐδὲν τοιοῦτον ἀποικισμοῦ μεσογείου παράδειγμα ἔχομεν.

Πιθανώτατον λοιπὸν εὐρίσκει, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ εἶνε ἐπιφανεῖς Ἕλληνες μισθοφόροι, θέσαντες τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν αὐτῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐγγωρίου δυνάστου, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. καὶ ἐν Αἰγύπτῳ (Ψαμμήτιχος) ἢ ἐν Μακεδονίᾳ τὸν 5^{ον} αἰ. (425 π. Χ. Θουκ. 4,124), ὅτε ὁ στρατηγὸς Βρασίδης, ἄγων ὄχι μόνον Πελοποννησίους ἀλλὰ καὶ Χαλκιδίας καὶ Ἀκανθίους καὶ ἄλλους, συνεπολέμησε κατὰ τοῦ Ἀρριδαίου μετὰ τοῦ Περδίκκα ἄγοντος πλὴν τῶν Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνας ὀπλίτας. Τοιούτων μισθοφόρων ἀρχηγοὶ θὰ ἦσαν οἱ 7 πολεμισταὶ τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε. Τὰ βαρβαρικὰ κτερίσματα αὐτῶν ἐξηγοῦνται διὰ τῆς μακρᾶς αὐτῶν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ διαβιώσεως. Θὰ ἔπεσον δὲ οἱ 7 ἄνδρες εἰς τινα τῶν πολλῶν μεταξὺ τῶν ἐγγωρίων φύλων ἄγνωστον μάχην μακρὰν τῆς πατρίδος αὐτῶν, παραδώσαντες νῦν ἡμῖν μέρος τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ.

Αὐταὶ εἶνε κατὰ τὸ δυνατόν πιστῶς συλλαμβανόμεναι αἱ κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ Filow, σαφεῖς, ἠτιολογημέναι εὐρέως καὶ κατὰ τρόπον θετικὸν καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικόν, ἀνεκθουσίαστον μὲν συνήθως ἀλλὰ στοργικὸν ἐν τῇ εἰλικρινεῖ ἐρευνητικῇ φροντίδι.

Ἡ ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ERNST FABRICIUS

Τὸ βιβλίον ἀφιερῶ ὁ Filow εἰς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καθηγητὴν Ernst Fabricius. Ὁ διακεκριμένος οὗτος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Freiburg, ἀναγοὺς τὴν γενομένην ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἀνακοίνωσίν μου περὶ ἐπιβιώσεως τῆς Μινωϊκῆς-μυκηναϊκῆς θρησκείας ἐν τῇ ἔπειτα ἑλληνικῇ (*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* II, 1927 σ. 423 ἐξ.), μοὶ ἔγραψε τῇ 15 Φεβρ. 1928 ἐπιστολήν, ἐξ ἧς παραθέτω τὰ οὐσιώδη:

... «Ὅπως ἰδιαίτερος σπουδαῖον μοι εἶνε τῇ στιγμῇ ταύτῃ, ὅ,τι λέγετε ἐν σελ. 433 (=12 τοῦ ἀποσπάσματος) περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς λατρείας τῶν τάφων ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Νομίζω, ὅτι εἰς τοῦτο δύναμαι νὰ δώσω συμπλήρωμά τι, ὅπερ ἴσως θὰ σᾶς ἐνδιαφέρει ἐν σχέσει πρὸς τὰς Θήβας. Εἶδτε βεβαίως ἤδη τὸ ἔργον τοῦ Filow περὶ τῶν θαυμαστῶν εὐρημάτων τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Λοιπόν, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐρημάτων τούτων καθ' αὐτά, πᾶς τις θὰ συμφωνήσῃ γενικῶς τῷ Filow, ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῆς χρονολογίας τῶν τάφων εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς νεκροπόλεως ὡς τόπου ταφῆς ἑλλήνων μισθοφόρων δὲν δύναμαι νὰ ἀκολουθήσω τῷ μαθητῇ καὶ φίλῳ μου Filow. Διότι, ὅταν ἀναλογισθῇ τις, τίνες ἀναλογίαι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς τάφοις τούτοις, ἐνθυμεῖται ἀναγκαίως τοὺς καθέτους τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων, ὅχι μόνον διότι πρόκειται ἐν τούτοις ταφῇ οὐχὶ δὲ καῦσις τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ

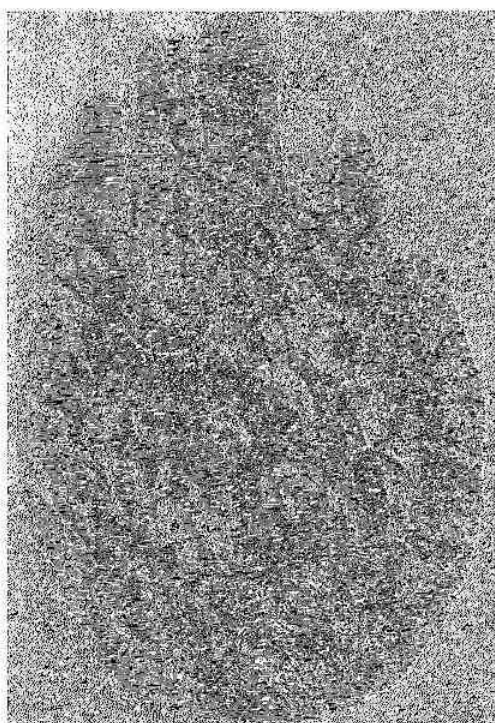
Εἰκ. 6 (= F. πίν. I 2^ο ἀριθ. 2). Τάφ. V. Χρυσῆ προσωπίς νεκρική. ¹

¹ Ὑψ. 0,13μ. πλ. 0,132μ. βάρος 15,90 γραμ. Ἡ ῥίς, ἰδίᾳ εἰργασμένη, εἶνε νῦν ἀπεσπασμένη. Προσηλοῦτο διὰ 5 ἡλί-

σκων, ὧν σῶζονται αἱ ὀπαί. Πέριξ κόσμημα πλοχμοῦ. Εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν σῶζεται μία ὀπή.

διότι σύμπασα ἢ προικοδοτήσεις τῶν πολυτιμοτάτων κτερισμάτων καὶ ὁ θαυμαστός πλούτος εἰς χρυσὸν εἶνε δὲ μοναδικόν τι, οὐδαμοῦ ἀλλαγῶς ἐμφανιζόμενον ἢ μόνον ἐν Τρεμπένιστε ἀκριβῶς καὶ ἐν Μυκῆναις. Ἄλλ' ἢ συμφωνία προχωρεῖ καὶ περαιτέρω. Οἱ πολυάριθμοι χρυσοὶ δίσκοι καὶ τὰ κοσμητικὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, μάλιστα δ' αἱ χρυσαὶ προσωπίδες, ἐλέγχουσι τὰ αὐτὰ ἔθιμα ταφῆς ἐνταῦθα καὶ ἐν Μυκῆναις. Ὡς ἐν Μυκῆναις οὕτω καὶ ἐν Τρεμπένιστε οἱ τάφοι ἠνοίχθησαν κάθετοι οὕτως, ὥστε νὰ δύνανται κατὰ καιροὺς νὰ ἀνοίγωνται πάλιν. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους αὐτῶν ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι πάντα τὰ κτερίσματα ἔκειντο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὀρύγματος, ὃ προϋποθέτει ξυλίνην ἐπένδυσιν τῶν τοιχωμάτων τῶν τάφων.

Μοὶ φαίνεται λοιπὸν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐν Τρεμπένιστε πρόκειται περὶ τάφου ἡγεμονικοῦ γένους, παρ' ᾧ διετηρήθη ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα «κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον» παλαιὸν μυκηναϊκὸν ἔθος τῆς ταφῆς.

Εἰκ. 7 (= F. πίν. II 1' ἀριθ. 3). Τάφ. I. Χρυσὴ χεῖρ ἀριστέρα (ἰ; ὁ F. λέγει δεξιὰ). 3

Ἄλλὰ ποῖον ἦτο τοῦτο τὸ ἡγεμονικὸν γένος; Ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως τῶν τάφων παρὰ τὴν Ἀχρίδα εἶνε ἡ ἀρχαία Λυχνιδός, ἣτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἴδρυμα τοῦ Κάδμου (Ἀνθολ. VII 697).¹ Πῶς δ' ἦλθεν ὁ Κάδμος εἰς Ἰλλυρίαν, εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Στράβωνι καὶ παρ' ἄλλοις. Παρὰ Στράβωνι ὁμως εὐρηγται (VII 326) πλείονες εἰδήσεις, ὅτι δηλ. τὰ Ἰλλυρικὰ ἔθνη ἐκεῖ κατὰ τὰ ἀνατολικά μεθόρια τῆς Ἰλλυρίας πρότερον κατεδυναστεύοντο ὑπὸ ξένων ἡγεμονικῶν οἰκῶν. «ὧν ἐν τοῖς Ἐγγελείοις οἱ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας ἀπόγονοι ἦρχον, καὶ τὰ μυθευόμενα περὶ αὐτῶν ἐκεῖ δείκνυται· οὗτοι μὲν οὖν οὐχ ὑπὸ ἰθαγενῶν ἦρχοντο· οἱ δὲ Λυγκῆσαι» κ.τ.ε. Ἄλλ' οἱ Ἐγγελεῖς κατόικουν περὶ τὴν Λυχνιδὸν λίμνην (Πολύβ. V 108)² καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῶν Λυχνιδός ἐθεωρεῖτο διὰ τοῦτο ὡς ἴδρυμα τοῦ Κάδμου. Ὁρθῶς ἐξητήθη πάντοτε ἱστορικόν τι γεγονός ὑπὸ τὸν μῦθον τῆς ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν ἀπελάσεως τοῦ Κάδμου καὶ τῶν οἰκείων αὐτοῦ ἐκ Θηβῶν, καὶ περὶ τῆς πορείας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐγγε-

λεῖς, ἣτις ἦτο κατὰ τὸν 5^{ον} αἰ. π. Χ. προφανῶς λίαν διαδεδομένη. Νῦν ἔρχεται ἐπίκουρος ἢ μνημειώδης παράδοσις! Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε ἀκριβῶς οἱ τάφοι τῶν δεσποτῶν τῆς Λυχνιδοῦ, τῶν ἡγεμόνων τῶν Ἐγγελέων, τῶν ἀπογόνων τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας.

¹ «...Εἶχε δ' ἀπ' εὐσεβέων προγόνων ἐρικυδέα πάτρην Λυχνιδόν, ἣν Φοῖνιξ Κάδμος ἔδειμε πόλιν...»

² «Πλὴν ὁ γε Φίλιππος στρατεύσας ἀνεκτήσατο μὲν τὰς προειρημένους πόλεις, κατελάβετο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κρεώνιον καὶ Γεροῦντα, τῶν δὲ περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην Ἐγγελέων, Κέρακα, Σατίωνα, Βοιούς, τῆς δὲ Καλικιῶν χώρας Βαντίαν, ἔτι δὲ τῶν καλουμένων Πισαντίνων Ὀρησόν».

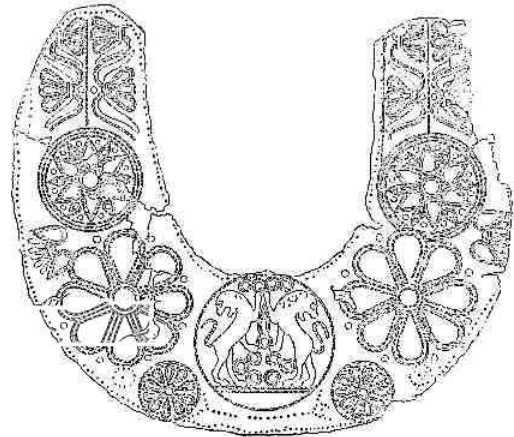
³ Ὑψ. 0,198 μ. πλ. 0,13 μ. βάρ. 13,70 γρ., μετὰ δὲ τὸ δακτυλίου 25,50 γρ. Λεῖπει τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου. Διάμ. τοῦ συμπαγοῦς δακτυλίου 0,026 μ. Ἐπὶ τοῦ καρποῦ κόσμημα πλοχμοῦ διὰ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς τύπου ἔκκρουστον, δι' οὗ καὶ ὁ πλοχμὸς τῆς προσωπίδος εἰκ. 5. Κατωτέρω καὶ πῆριξ ἄλλος κόσμος διὰ στιγμῶν. Εἰς τὴν βᾶσιν καὶ τὸ μέσον τῶν δακτύλων πλαστικὴ δὴλωσις φαλάγγων. Οἱ ὄνυχες δὴ λοῦνται διὰ σειρᾶς στιγμῶν.

Τὰ θαυμάσια χαλκᾶ ἔργα κορινθιακῆς ἐργασίας, ἅτινα εὐρέθησαν ἐν τοῖς τάφοις, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι παρὰ τοῖς δυνάσταις τούτοις τῶν Ἰλλυριῶν διετηρήθησαν ἑλληνικαὶ ῥοπαὶ πολιτισμοῦ ἢ ἀνεξωογονήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Κορινθίων τοῦ Ἀδρίου. Ἀλλὰ τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς αὐτῶν ὅμως παρέμειναν ἀναλλοίωτα καθ' ὅλην τὴν παρεμβληθεῖσαν χιλιετηρίδα, ἐν ᾗ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἶχον ἐγκαταλειφθῆ. Τοῦτο παρέχει, νομίζω, εἰς τὰ εὐρήματα τοῦ Τρεμπένιστε μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων, ἐπὶ τούτου δὲ ἤθελον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας.»

Η ΕΜΗ ΓΝΩΜΗ

Ταῦτα ὁ Fabricius. Εὐγνώμων διὰ τὴν πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον μου προσοχὴν τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, ἔχων δὲ καὶ ἐγὼ παραπλησίαν πρὸς τὴν ἐπιστολιμαίαν γνώμην αὐτοῦ ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἀνοίγουσαν ἄποψιν πιθανωτέρας, νομίζω, ἐρμηνείας τῆς παρουσίας τοιούτων τάφων κατὰ τὰ βόρεια ὄρια τῆς Μακεδονίας, θὰ προσπαθῆσω νὰ προχωρήσω ἐν τῇ ζητήσῃ θὰ εἶμαι δ' εὐτυχής, ἂν καὶ εἰς τὸν ἐξαιρέτην ἐκδότην παράσχω χρήσιμον συμβολὴν ὑπὲρ τοῦ θέματος, ὃ ἐνεφάνισεν ἡμῖν ἐν ἐξόχῳ φιλοκάλῳ περιβολῇ. Ἡ γνώμη τοῦ Fabricius ἐνιαχοῦ κατωτέρω θὰ συνυφανθῆ, ὡς ἐὰν συμφώνη ὅλως πρὸς τὴν ἐμήν. Τὰ λοιπὰ θὰ δείξῃ ὁ ἐπιῶν λόγος.

Ἀλλὰ θὰ ἀποδώσωμεν τὸ προσῆκον δικαίον εἰς τὸν Filow λέγοντες, ὅτι ἐν σελ. 26 καὶ ἀλλαγῇ σκοράδην ὑπάπτειυσεν ἢ διείδεν ὡς καλὸς τοῦ διδασκάλου μαθητῆς τὴν μυκηναϊκὴν σχέσιν τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, ἣν ἰσχυρῶς ὑποβάλλουσιν αὐτὰ τὰ πράγματα μὴ ἀνασκάψας ὅμως αὐτὸς καὶ μάλιστα καθ' ἡσυχίαν lege artis, ὅπερ οὐδ' εἰς τὸν Schkorpil ἔλαχεν ἕνεκα τῶν περιστάσεων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερνηκῆσῃ τὰ ἐπιπροσθήσαντα κωλύματα καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐνδεικνυομένην ὁδόν.

Εἰκ. 8 (= F. πίν. VII εἰκ. 10 ἀριθ. 4). Τάφ. 8. Χρυσῆ ὑποθερὶς ἢ ἐπιστηθία πλάξ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος.¹

ΟΙ ΤΑΦΟΙ

Ἡ κατασκευὴ τῶν 7 τάφων πρέπει νὰ θεωρηθῆ βεβαίως ὁμοία τῇ μυκηναϊκῇ, εἶχον δ' οὗτοι ὄντως ὄροφὴν ὡς οἱ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Ἀλλ' ἡ ὄροφὴ δὲν ἐστηρίζετο, νομίζω, οὔτε ἐπὶ τοίχων, οὔτε ἐπὶ ξυλίνης ἐπενδύσεως τῶν πλευρῶν τῶν τάφων. Ὑποθέτω, ὅτι ἑκατέρω τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐσημάτιζεν εἷς τι ἀπὸ τοῦ πυθμένους ὕψους βαθμίδα, ἐφ' ἧς ἐπεκάθητο αἱ δοκοὶ τῆς ὄροφῆς, ἐπὶ τούτων δὲ ἴσως λεπτότερα ξύλα ἢ σανίδες ἀντὶ τῶν λιθίνων πλακῶν, ἃς γινώσκομεν ἐκ Μυκηνῶν. Τὸ ἄνοιγμα τῶν τάφων κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εἶχε τὰς διαστάσεις, ἃς δίδουσιν ἐν τῷ πυθμένι τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil, ἀλλ' ἐν

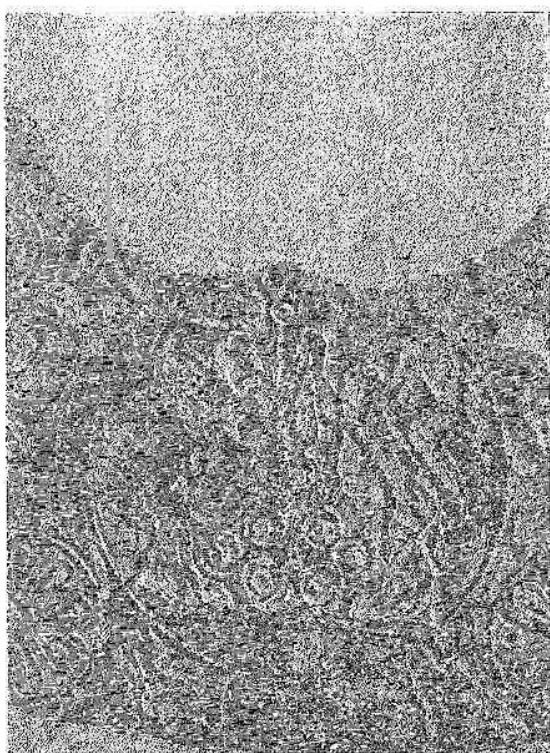
¹ Ὑψ. 0,185μ., πλ. 0,215μ. Μέγιστον πλ. ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐλάσματος 0,073μ., πλ. τῆς ἐν μέσῳ ἐγκοπῆς 0,10μ., βάρ. 14,50 γρ. Εἰς τὰ δύο ἄκρα ἀνὰ μίαν ὀπήν. Ἐν μέσῳ τοῦ ἐλάσματος δύο λέντες ἀνεστημένοι (πρβλ. εἰκ. 9) ἐντὸς κυκλικοῦ πεδίου. Κάτω ἑκατέρωθεν ἀνὰ 1 μικρὸν ῥόδακα

ἐν κύκλῳ. Ἐκατέρωθεν ἀνὰ δύο μετρίους διαφόρους ἀλλήλων ῥόδακας καὶ πρὸς τὰ ἄκρα κόσμημα ἐξ ἀνθεμίων λατοῦ. Ὅμοιαι περίπου τὸ σχῆμα πλάκας εὐρέθησαν ἐν τοῖς βασιλικῶν τάφοις τῶν Μυκηνῶν. Ἐκκρουστός ἐργασία.

τινι ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας βάρθει τὸ πλάτος ἐκάστου τάφου ἀπεστενοῦτο τόσον, ὅσον ἐμέτρει τὸ πλάτος τῶν δύο ἐκείνων ἀναβαθμῶν ὁμοῦ. Ὡστε οἱ τάφοι ἐν τῷ πυθμένι ἦσαν ἀρχικῶς στενότεροι ἢ ὅσον δεικνύουσι τὰ δημοσιευθέντα σχέδια. Ἄν τὸ ἔδαφος ἦτο βραχῶδες, οἱ ἀναβαθμοὶ θὰ ἦσαν ἀπαραγνώριστοι. Ἐπειδὴ ὁμως ἦτο χωματῶδες ἢ πηλῶδες καὶ ὑγρὸν, μάλιστα ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ὅτε ἀνεσκάφησαν οἱ τάφοι, οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς δὲν διέγνωσαν τὰς βαθμίδας καὶ κατέστρεψαν αὐτὰς προχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καθέτως πρὸς τὸν πυθμένα.

Τὸ σχῆμα δὲ τοῦτο τῶν τάφων δὲν εἶνε γνωστὸν μόνον ἐκ Μυκηθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ Βοιωτίας, ἤτοι ἐκ Μυκαλησοῦ (Ρεϊτσώνας),¹ Τανάγρας² καὶ Θηβῶν.³

Τὴν ὄροφὴν τῶν 7 τάφων μαρτυρεῖ ἡ ἰσχυρὰ σύνθλιψις καὶ συντριβὴ τῶν μεγάλων ἀγγείων («ganz zerdrückt» Filow σ. 2). Ἄν ὁλόκληρος ὁ τάφος ἐπληροῦτο χωμάτων κατὰ

Εἰκ. 9 (← F. πίν. Π 2° ἀριθ. 4). Ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς ἐπιστηθίας χρυσοῦς πλακῶς εἰκ. 8 τοῦ τάφ. VII 8.⁴

τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας, τὰ ἀγγεῖα, μάλιστα δὲ τὰ νοικτὰ, θὰ ἐπληροῦντο κατ' ὀλίγον χωμάτων ριπτομένων διὰ πτύων καὶ οὕτω θὰ προσεκτῶντο δύναμιν ἀντιστάσεως κατὰ τῆς πίεσεως, ὥστε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν θὰ ἔπρεπε νὰ εὐρεθῶσιν ἔχοντα ὅλως σχεδὸν ἀβλαβῆς τὸ σχῆμα παρὰ πᾶσαν ἀποσάθρῳσιν. Ἐπειδὴ ὁμως εὐρέθησαν συμπεπιεσμένα, πρέπει ἢ συμπίεσις νὰ ἔγινε βιαίως καὶ ὅτε τὰ ἀγγεῖα ἦσαν κενὰ τοῦτο δὲ συνέβη, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἐτέθησαν κενὰ χωμάτων εἰς τὸν τάφον κενὸν ἐπίσης ὄντα χωμάτων, ἐστεγασμένον δὲ διὰ ξύλων, ὧν ἡ σῆψις ἐπήνεγκεν ὕστερον τὴν βιαιάν κατάπτωσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν σύνθλιψιν καὶ συντριβὴν τῶν ἀγγείων. Πρὸ τῆς σήψεως τῶν δοκῶν τῆς στέγης τὰ ὑπ' αὐτῆς βασταζόμενα χρώματα, τὰ ἐξαχθέντα διὰ τῆς ὀρυξέως τοῦ τάφου, θὰ ἐσημάτιζον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τυμβοειδῆ βεβαίως κύττωσιν, ἀλλ' ἢ ὑποχώρησις τῆς στέγης συμπαρέσυρε καὶ τὸν τύμβον.

Τοιοῦτοι τάφοι, τύπου συνήθους ἐν Βοιωτίᾳ κατὰ πάντας τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἀποτελοῦσιν ἐνίσχυσιν τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ Κάδμος καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐδυνάστευσαν εἰς τοὺς Ἐγγελεῖς τῆς Λυχνιδου, καὶ τῆς γνώμης ὅτι οἱ 7 τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε τῶν ἀπογόνων ἐκείνων τάφοι. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχωσιν

¹ *Annual of the British School at Athens* 1907-8 σ. 242 ἔξ. καὶ Ure, *Sixth and fifth century pottery from excavations at Ritsona* 1927 σ. 3).

² Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1911, 132.

³ *Δελτίον Ἀρχ.* 1917 = Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σελ. 212 εἰκ. 152.

⁴ Ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς χρυσοῦς πλακῶς εἰκ. 8 εἶνε παραπλησία πρὸς τὴν παράστασιν ἐπὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἐν Μυκῆναις, συνήθης καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαῖους χρόνους τῆς

ἑλλ. τέχνης. Τοιοῦτον χαλκοῦν ἀνάγλυφον ἔξ αὐτῆς τῆς Μακεδονίας κατέχει τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου (Filow σελ. 15 εἰκ. 11 = Berlin. Antiquarium, Führer I, Bronzen πίν. 6). Ὁ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων τῆς πύλης τῶν Μυκηθῶν κίων παρανοεῖται εἰς τὸ Μακεδονικὸν τοῦτο χρυσοῦν ἔλασμα, ἀλλ' αἱ τέσσαρες δοκοὶ ὑπὲρ αὐτὸν δηλοῦνται ὡς μικροὶ κύκλοι, ὥστε τὸ ἔλασμα συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν παράδοσιν.

ἄπασαν τὴν ἀποδεικτικὴν περὶ τούτου δύναμιν, θὰ ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῶσιν ἐν Βοιωτίᾳ ὅμοιοι τάφοι καὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων· διότι βεβαίως ὁ Κάδμος δὲν θὰ μετέφερε τὸν τύπον τοῦτον ἐκ Μυκηναίων, ἀλλ' ἐκ τῆς βοιωτικῆς αὐτοῦ πατρίδος. Δυστυχῶς ἐν Θήβαις γινώσκωμεν μόνον θαλαμοειδεῖς ἐν τῷ εὐεργάστῳ βράχῳ τάφους μυκηναϊκούς. Ἐνδέχεται ὅμως σφόδρα νὰ εὐρεθῶσι καὶ κάθετοι ἢ καὶ νὰ ὑπῆρξαν μὲν, ἂν οἱ τῶν κλασσικῶν χρόνων βοιωτικοὶ τάφοι εἶνε πατροπαράδοτος τύπος, ἀλλὰ ἠφανίσθησαν.

Καθ' ὅμοιον τρόπον δύναται τις νὰ συμπεράνη, ἀγόμενος ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μινίου ἐν τῷ Βοιωτικῷ Ὀρχομενῷ, ὅτι καὶ ἐν Θήβαις θὰ ὑπῆρξαν θολωτοὶ τάφοι, οὓς ὅμως δὲν συνήτησεν ἀκόμη ἀρχαιολόγος τις. Ἀλλ' ἂν ἡ γνώμη περὶ μεταβάσεως τοῦ Κάδμου εἰς τοὺς Ἑγγελεῖς εἶνε ἀληθής, οἱ θολωτοὶ τάφοι δὲν θὰ ἦσαν συνήθεις ἐπι Κάδμου, ἐφ' ὅσον παρὰ τοῖς Ἑγγελεῦσι δὲν παρεδόθησαν.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τοιοῦτοι κάθετοι τάφοι μετ' ἀναβαθμῶν εὐρέθησαν καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ ὑπὸ τοῦ Τσουντα καὶ τοῦ Κουρουνιώτου (προφορικῆ βεβαίωσις) καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Brückner καὶ τοῦ Pernice (*Athen. Mitt.* 1893 σ. 92 εἰκ. 4 πρβλ. καὶ σελ. 94) καὶ ἐν Ἐλευσίνι ὑπὸ τοῦ Φιλίου καὶ τοῦ Σκιᾶ (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1889 1898, *Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἐτ.* 1898 πρβλ. Poulsen, *Dipylograber und Dipylogonwasen* σ. 21 ἐξ.), καὶ ἐν Κρήτῃ (Evans, *Prehist. tombs* σ. 11 ἐξ. 14), ὁ δὲ τύπος οὗτος καταλήγει ὡς εἰ μὴ πανελληνίως ἀλλὰ μὴ μόνον Βοιωτικός¹, οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε δὲν εἶνε ἀποκλειστικῆ ἀπόδειξις παραδόσεως αὐτοῦ ἐκ Βοιωτίας καὶ δύνανται νὰ σημαίνωσιν ἀπλῶς, ὅτι οἱ θάψαντες ἐκεῖ, Ἕλληνες ὄντες, ἐκράτησαν τὸν τύπον τοῦτον ἐκ παναρχαίων χρόνων, ὅτε τὰ ἑλληνικὰ φύλα ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενα, θὰ κατέκλυσαν τὴν Μακεδονίαν, πρὶν πλημμυρῆσαι τὴν κάτω Ἑλλάδα. Εὐρίσκονται δὲ πολλὰ χρυσᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα κτερίσματα ἐνταῦθα ἀντὶ τῶν πηλίνων συνήθως τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς Μακεδονικαῖς χώραις διετηρήθη ἐπὶ μῆκιστον ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ πλούτου ἐν χερσὶ τῶν βασιλέων, ὡς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

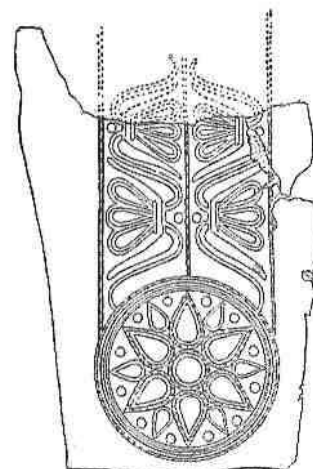
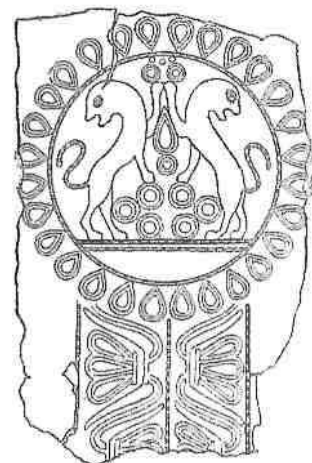
Οἱ ΝΕΚΡΟΙ ΕΝ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙΣ. - ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Οἱ νεκροὶ τῶν 7 τάφων ἀληθῶς δὲν ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀμέσως αἱ προσωπίδες (εἰκ. 5 καὶ 6), ἢ ἐπιστήθιος χρυσῆ πλάξ (εἰκ. 8.9) καὶ τὰ χρυσᾶ πτηνά (εἰκ. 14) ἴσως δὲ καὶ ἄλλα βεβλαμμένα κοσμητικὰ ἐλάσματα ἔχουσιν ὅπας, δι' ὧν προσηλοῦντο ἐπὶ ξύλου, ὁ δὲ Στάης (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1907, 31 ἐξ.

¹ Τάφοι ἐν χώματι ὀρυκτοί, ἀλλὰ κεκαλυμμένοι πλαξί, προϋποθέτουσι βαθμίδας ἐκατέρωθεν ὡς οἱ ἐν Χαλκιδικῇ *Ἀρχ. Δελτ.* 1924-5 παραρτ. σ. 36.

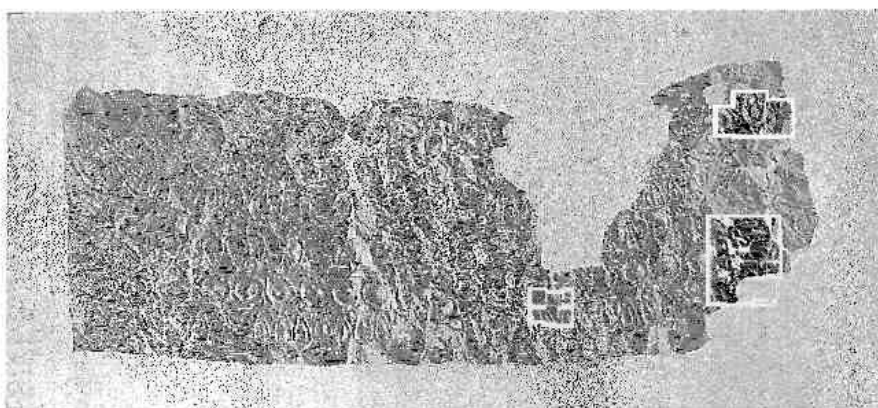
² Τοῦ μείζονος τεμαχίου μῆκ. 0,115 μ. πλ. 0,075 μ. τοῦ ἐλάσσονος μῆκ. 0,11 μ. πλ. ἄνω 0,072 μ. κάτω 0,055 μ. Σύνολον βάρ. 8,05 γρ. Ἄνω ἐν κύκλῳ ἢ αὐτῇ θυροειδῆς εἰκῶν

τῶν ἀνωρθωμένων καὶ ἀποστρεφόντων τὴν κεφαλὴν λεόντων (πρβλ. εἰκ. 8.9), ὑπὲρ οὓς ἐδῶ δύο μόνοι κύκλοι (δοκοί). Ὑπὸ τὸν κύκλον διπλῆ σειρὰ ἀνθέων λατοῦ ἐστραμμένων πρὸς ἔσω ἢ ἔξω ἐναλλάξ καὶ εἰς τὸ κάτω ἄκρον ῥόδαξ, ὃν εἶδομεν καὶ εἰς τὸ ἐπιστήθιον ἐλάσμα εἰκ. 8.

Εἰκ. 10 (= *F.* εἰκ. 12 πίν. IV 1^ο ἀριθ. 5). Ἄνω ἀποθρασθέντος χρυσοῦ ἐκκερούστου ἐλάσματος μέρος τοῦ τάφ. VI 37. ²

πρβλ. καὶ Maurer *Jahrb.* 1912, 208 ἔξ. καὶ Evans. *The Shaft graves and bee-hive tombs of Mycenae* 1929, σ. 4 ἔξ.) ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ὅμοια ἀντικείμενα ἐφηλοῦντο ἐπὶ ξυλίνων λαρνάκων. Καὶ τὰ ἐξαρτήματα δὲ (εἰκ. 10.16) καὶ οἱ μαϊάνδροι (εἰκ. 13) καὶ οἱ ρόδακες (εἰκ. 14 ἀριθ. 5,6) ἢ ἀστέρες (εἰκ. 15) καὶ τὰ ὀδοντωτὰ ἐλάσματα (F. ἀρ. 19,20) καὶ ἡ χεὶρ (εἰκ. 7) ἐκόσμουσαν τὰς ξυλίνους σαρκοφάγους προσκολλώμενα ἐπ' αὐτῶν, ὅσα δὲν εἶχον ἀρχικῶς ὅπως ἦλυν. Ὁ Filow (σελ. 26 ἔξ.) προσήγγισε πρὸς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀποκρούση, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῆ νὰ πεισθῆ, ὅτι ἀναμφιλέκτως τὰ ἀμφισβητούμενα κοσμήματα ἀνῆκον εἰς τὰ ἐνδύματα τῶν νεκρῶν, ὡς καταλήγει ἐξ ἀνάγκης νὰ δεχθῆ.¹ Ἄν δὲ σιδηροὶ ἦλοι, δι' ὧν θὰ συνηλοῦντο τὰ μέρη τῶν σαρκοφάγων, δὲν εὐρέθησαν, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ἐφθάρησαν καὶ ἐθρυμματίσθησαν ἢ ὅτι οἱ σαρκοφάγοι συνεδέοντο διὰ πριονιστῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἄκρων τῶν σανίδων («organische Verbindung» Watzinger ἐν *Holzarkofage*)² ὡς γίνεται καὶ νῦν ἐν Μακεδονίᾳ.

Εἰκ. 11 (= F. πίν. IV, 3 εἰκ. 13, ἀριθ. 6). Τάφ. II 26. Χρυσῶν ἐλάσμα ἐκκροστον.³

ὄντος πόσον ἡ φαντασία τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ πρωτοπειρῶν ἐργατῶν ἐξάπτεται καὶ πάσχει ὑποβολάς, ὅταν μάλιστα οὗτοι ἀνασκάπτωσι τόσον πλουσίους τάφους. Ἐπειτα πολλὰ ἐλαφρὰ ἀντικείμενα μετατοπίζονται εὐκόλως ἐν τῷ κενῷ τάφῳ· ἐγὼ εὗρον ἐν τάφῳ τῆς Παιανίας καὶ ἐν ἄλλῳ τῶν Ἀθηνῶν, ἐσχηματισμένοις καὶ κεκαλυμμένοις ἀμφοτέρους διὰ καλῶς ἠρμοσμένων πλακῶν, χρυσᾶ τινὰ φυλλάρια στεφάνου τῆς κεφαλῆς ἐσκεδασμένα μέχρι τῶν γονάτων τοῦ νεκροῦ· βεβαίως ἢ χοινικὴς τῶν στεφάνων τούτων θὰ ἦτο ξυλίνη ἐκ κλάδου (ἐκ

¹ Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι χάριν τῆς γνώμης ταύτης στηρίζεται εἰς τὸν De Ridder (*Bull. de Corr. Hell.* 1889 σ. ἔξ. 466), ὅστις παρανοῶν καὶ τὰ χρυσία τῶν ἀρηφάκων, ἅτινα ἦσαν χωριστὸς ἀπὸ τῶν ἐσθῆτων κόσμος, ἐρμηνεύει τὰ κεντητὰ ἢ ὑφαντὰ ἢ ἐντυπα κοσμήματα (ρόδακες, φλογωτοὺς τροχοὺς κλ.) τῶν γυναικείων ἐσθῆτων ἀρχαίου βοιωτικοῦ ἀμφορέως ὡς πρόσθετα μετάλλια, διότι πιστεύει, ὅτι καὶ αἱ πυξίδες ἢ τὰ κιβώτια, ἃ κομίζουσι ἐπὶ κεφαλῆς αἱ γυναῖκες, φέρουσι ἐν μετάλλῳ τὸν αὐτὸν κόσμον ἢ καλύπτονται ὑπὸ «σκεπάσματος» φέροντος τὸν μεταλλικὸν κόσμον. Ἀλλὰ σκεπάσμα μὲν δὲν δεικνύει ἡ εἰκὼν, ὃ δὲ κόσμος δύναται νὰ εἶνε γραπτὸς ἐπὶ τοῦ ξύλου τῶν κιβωτίων ἢ καὶ πρόσθετος ἐκ μετάλλου, χωρὶς τοῦτο νὰ ἀποδεικνύη, ὅτι καὶ τὰ κοσμήματα τῶν ἐσθῆτων γυναικῶν βαδίζουσιν ἠδύνατο νὰ εἶνε μετάλλια, ὄντα μάλιστα οὐχὶ ἐπερραμμένα ἀλλ' ἐπικεκο-

λημένα. Τὸ ἀγγεῖον τοῦ De Ridder δεικνύει μόνον τινὰς διακοσμητικὰς μορφὰς διέθετεν ὁ ἀγγειογράφος ἢ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ, ἢ δὲ χρῆσις τῶν μορφῶν αὐτῶν ἐγένετο δι' ὧν μέσων προσηκὸν ἐκάστοτε (χρῶμα, κέντημα, μέταλλον κλ.). Ἄλλο δὲ πρᾶγμα εἶνε ἡ χρυσοφορία, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Οἰκονόμος *Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος* 1925, 365 ἔξ.

² ΑΕ 1910, 201. Ἐξεταστῶν ὅμως καὶ σιδηρὰ θραύσματα τοῦ F. ἀριθ. 138, ἅτινα δὲν καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Φίλωφ.

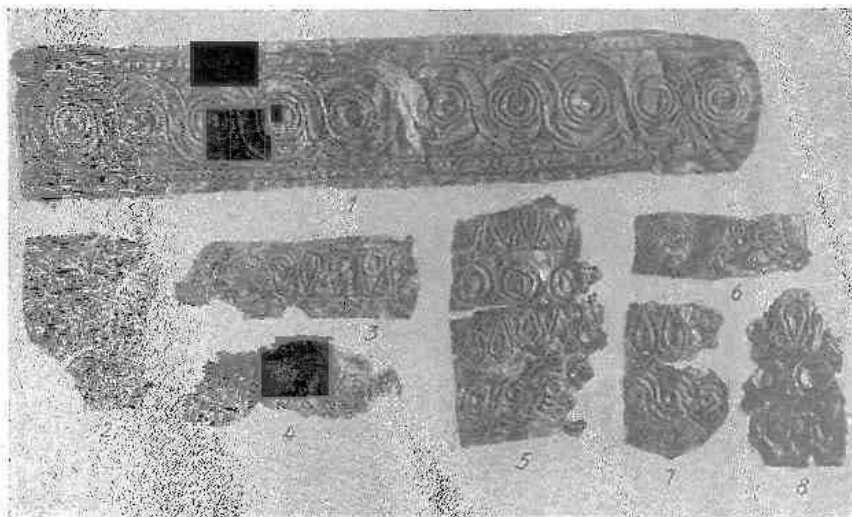
³ Μῆκ. 0,299 μ. πλ. 0,085 μ. βάρ. 7,60 γρ. Δεξ. καὶ ἀριστ. τὸ ἄκρον σφύζεται. Κατὰ μῆκος δύο κοσμητικαὶ ταινίαι ἢ ζῶναι. Ἐν μέσῳ ἑκατέρας σειρᾶ κύκλων, ἧς ἑκατέρωθεν σειρὰ φύλλων στρεφόντων τὴν κορυφὴν πρὸς τοὺς κύκλους ἑκατέρα ζώνη ἔχει ἐν μέσῳ καὶ δεξιὰ ἀνά ἓνα ρόδακα. Ἀριστερὰ ἢ μὲν ἄνω ζώνη ἔχει ἀνθέμιον ἐστραμμένον πρὸς δεξιὰ, ἢ δὲ κάτω ἔχει ρόδακα.

Δημητριάδος ἐνθυμοῦμαι ἐν τῷ μουσεῖῳ Βόλου χοινικίδα χρυσοῦ στεφάνου συγκεκριοτημένην ἐκ ξύλου σφζομένου πως ἐντὸς χαλκοῦ κατιωμένου ἐλάσματος), τὰ δὲ φύλλα θὰ εἶχον προσαρμοσθῆ προχείρως διὰ κλωστῆς ἢ ἄλλης φθαρτῆς ὕλης, ὥστε ταχέως οἱ στέφανοι εὐρέθησαν ἐν διαλύσει, διεσπάρθησαν δὲ τὰ φύλλα παρασυρθέντα ὑπὸ τῶν σκολήκων. Ἐν Τρεμπένιστε προστίθεται ἡ βιαία καταστροφή ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς στέγης. Λυπηρὸν δ' εἶνε, ὅτι καὶ ὁ Schkorpil, ἐργαζόμενος βεβαίως ὑπὸ δυσμενεῖς ἐν πολέμῳ ὄρους, δὲν ἔλαβε φωτογραφίας τῆς ἀνασκαφῆς τῶν τάφων VI καὶ VII, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπόπτευσε τὸ ὑποκείμενον πρόβλημα. Ἐπειδὴ ὁμοῦς εἶνε ἔμπειρος ἀνασκαφῶν ἀρχαιολόγος, θὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ σχέδια κυρίως τῶν δύο ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντων τάφων, χωρὶς νὰ σημαίνῃ τοῦτο, ὅτι τὰ ἄλλα σχέδια ἀναιροῦσι τὴν παρατήρησιν.

Κατὰ κανόνα λοιπὸν πάντα τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἦσαν ἀπαραίτητα εἰς τὸν ἱματισμὸν ἢ τὸν κόσμον τοῦ νεκροῦ (περόναι κ.τ.τ.) καὶ τοῦ ὑποτιθεμένου σαρκοφάγου εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἢ παρ' αὐτόν, τὰ δὲ ἀγγεῖα, μικρὰ ἢ μεγάλα, παρὰ τοὺς πόδας· σπανίως δὲ παραπλεύρως μικρὸν τι. Προφανῶς μετὰ τὴν σῆψιν ἢ συντριβὴν τῶν σαρκοφάγων τὰ κοσμήματα αὐτῶν κατέπεσον ἐπὶ τῶν νεκρῶν ἢ παρ' αὐτοὺς καὶ συνεχύθησαν πρὸς τὰ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τοῦ σώματος τῶν νεκρῶν. Ἐλάχιστα εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξεσφενδονήθησαν περιαιτέρω ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ συνολικῇ ἢ βαθμιαίᾳ καταστροφῇ.

Ἐν τισὶ τάφοις τῆς Ρειτσώνας (Annual ἔ.ἀ. 244), κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὁποίων

ἤμην παρὼν καὶ ἔφορος, τὰ ἀγγεῖα, συντετριμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον κείμενα παρὰ τὰς στενάς πλευράς, ἐσχημάτιζον πρὸς τὸν νεκρὸν εὐθεῖαν κατακόρυφον ἐπιφάνειαν ὡς τοῖχον καὶ ἐπειδὴ οἱ τάφοι εἶχον ἀναβαθμὸν εἰς ἑκατέραν μακρὰν πλευράν, ἤτοι εἶχον στέγην, ἐπομένως δὲ ἦσαν κενοὶ χωμάτων ὅτε ἐτέθη ἡ στέγη, τὰ ἀγγεῖα ἐκεῖνα θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ σταθῶσιν ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ, ἂν δὲν συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῶν στενῶν πλευρῶν ξυλίνων λαρνάκων. Φαίνε-

Εἰκ. 12 = F. εἰκ. 16, ἀριθ. 11 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 3, 4 τάφ. IV), 12 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 5, τάφ. VI 33 πρὸς εἰκ. 3), 13 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 6, 7, 8 τάφ. II, 19 πρὸς εἰκ. 2), 14 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 2, τάφ. III), 15 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 1, τάφ. V). Χρυσὰ ἐλάσματα. 1

1 Τοῦ ἀριθ. 1 μήκ. 0,165 μ. πλ. 0,034 μ. βάρ. 3,25 γρ. — Τοῦ ἀριθ. 2 μήκ. 0,031 μ. πλ. 0,04 μ. — Τοῦ ἀριθ. 3 μήκ. 0,055 μ. πλ. 0,018 μ., τοῦ δὲ ἀριθ. 4 μήκ. 0,03 μ. πλ. 0,018 μ. — Τοῦ ἀριθ. 5 μήκ. 0,035 μ. πλ. 0,055 μ. Τὸ κύριον κόσμημα ὁμοῖον καὶ ἐν ἀριθ. 6, 7. — Τῶν ἀριθ. 6, 7 καὶ 8 διαστάσεις: 0,038 × 0,015 μ. — 0,023 × 0,034 μ. — 0,023 × 0,04 μ.

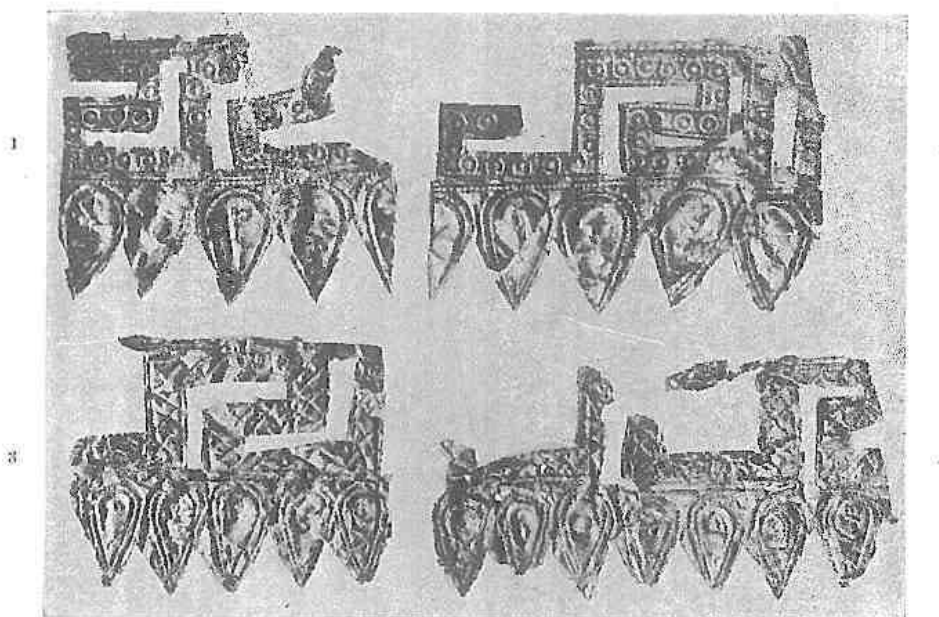
Τὸ 1 κοσμεῖ ἔκκρουστος πλοχμὸς ἴσος καὶ ὁμοῖος τῷ τῆς προσωπίδος εἰκ. 5, ποιηθεὶς πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ τύπου ἔχοντος 5 μέλη (κέντρα κύκλων).

Οἱ ἄλλοι ἀριθμοὶ ἔχουσιν ἄλλα κοσμήματα συνήθη εἰς τοὺς 7 τάφους ἢ καὶ πλοχμὸν ἅμα.

Πάντα τὰ ἐλάσματα ἐκόσμου ἴσως τὸ κράνος F. ἀρ. 120 πίν. XV, 2 (= ἡμετέρα εἰκ. 53), παρ' ᾧ εὐρέθησαν. Ἐχομεν δὲ τὸ κράνος F. ἀριθ. 114 (= ἡμετέρα εἰκ. 52) κεκοσμημένον διὰ χρυσῶν τοιούτων ἐλασμάτων, ἄλλα κράνη διατηροῦντα κατὰ τὰς παρυφάς ἔγνη ἀποκολλήσεως τοιούτων κοσμημάτων καὶ πολλὰ ἄλλα χρυσὰ ἐλάσματα ἐκκρουστικῶς κεκοσμημένα καὶ φέροντα ἐπικεκολλημένα λείψανα χαλκοῦ, ὃ δηλοῖ, ὅτι ἐπὶ χαλκοῦ ἦσαν ἀρχικῶς ἐφηρμοσμένα.

ται δὲ ὅτι, εἴτε ἐπειδὴ εἶχον εἰσρεύσει διὰ τῆς στέγης χώματά τινα καὶ ἐστερέωσαν τὰς σάνιδας τῶν λαρνάκων, εἴτε καὶ ἐπειδὴ αὐταὶ ἀντεῖχον ἀκόμη ὅτε κατέρρευσεν ἡ στέγη, τὸ τοίχωμα ἐκεῖνο τὸ τῶν ἀγγείων διετήρησε τὴν κάθετον αὐτοῦ ὄψιν. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Τρεμπένιστε βεβαίως εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον μετάλλινα, ἤτοι μείζονος ἀντοχῆς τῶν πηλίνων, καὶ ἀπετέθησαν ἐν τάφοις εὐρυχωροτέροις ἢ οἱ τῆς Ρεϊτσώνας οὐχὶ ἐν σωρῶ πιθανῶς· ἀλλ' ἂν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτῶν ἀνεζητοῦντο τεκμήρια πρὸς λύσιν τοῦ ἐμφανιζομένου προβλήματος, ὑποθέτω, ὅτι θὰ καθωρίζοντο διὰ τῆς θέσεως τοῦ κυρίου πυρῆνος αὐτῶν εὐθείαι γραμμαί, πέραν τῶν ὁποίων πρὸς τὸν νεκρὸν οὐδὲν τούτων θὰ ἐξήρχετο. Ἡ γραμμὴ αὕτη θὰ ἦτο ἢ τῶν πλευρῶν τῶν σαρκοφάγων. Ὁμοία δὲ γραμμὴ θὰ ἐσχηματίζετο καὶ παρὰ τὰ ἀρχικὰ τοιχώματα τοῦ τάφου.

Ὅτι δὲ παρὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ τάφου παραπλεύρως τοῦ νεκροῦ δὲν ἐτέθησαν μεγάλα ἀγγεῖα, ἀλλὰ σπανίως μικρὸν τι, σημαίνει, ὅτι ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχε χῶρος εὐρύς, ἀντιθέ-

Εἰκ. 13 (= F. εἰκ. 18, ἀριθ. 17 τάφ. VII 11, καὶ 18 τάφ. VI 13). Χρυσὰ ἐλάσματα. 1

τως πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil. Ἡ ἀντίθεσις προέρχεται ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν καταστροφῆς τῶν ἀναβαθμῶν καὶ τῆς αὐξήσεως οὕτω τοῦ πλάτους τῶν τάφων ἐν τῷ πυθμένι. Ἄν δ' ἀληθεύῃ τοῦτο, πρέπει νὰ εικάσωμεν, ὅτι καὶ ὅπου ὁ Schkorpil πλησιάζει τὰ κτερίσματα πρὸς τὴν ἐτέραν μακρὰν πλευρὰν (εἰκ. 2 - 4), δὲν ἀπέδωκε μετ' ἀκριβείας τὴν κατάστασιν, διότι προφανῶς δὲν ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην.

Αἱ ἀσπίδες εὐρέθησαν φαίνεται εἰς ἰκανὴν ἐγγύτητα πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ ἴσως, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι πόδα ἰδρύσεως, ἐπεστηρίχθησαν εἰς τοὺς σαρκοφάγους ἐν μέρει, ὥστε νὰ

1 Ἄρ. 1 καὶ 2 (μῆκ. 0,08 καὶ 0,092 μ. πλ. 0,064 μ.) φαίνονται ἄρτια τὸ μῆκος, διατηροῦντα ἐκατέρωθεν εὐθείαν τομήν. Γενικὸν κόσμημα μαίανδρος καὶ φύλλα. Ὁμοία φύλλα καὶ ἐν τῷ τάφῳ VI 18. Τῶν ἀρ. 3 καὶ 4 (μῆκ. 0,076 καὶ 0,11 μ. πλ. 0,06 μ.) ὁ μαίανδρος, διὰ γραμμῶν ἀντι στιγμῶν, κοσμεῖται διὰ δικτύου ἀντι κύκλων. Καὶ ταῦτα, ἰσομεγέθη τοῖς ἄλλοις δύο, σῶζουσιν ἄρτιον τὸ μῆκος. Ὁμοία καὶ ἐν τάφ. II,

VI 18, VII 11 καὶ 17. Ἐν τάφ. III καὶ IV ἴσως ἦσαν ἐπὶ ὑαλώδους μάξης ὁμοία χρυσὰ ἐλάσματα ἀπολεσθέντα. Τὰ κοσμήματα ταῦτα ἀρμόζουσιν εἰς ἀκραίας παρυφὰς ξυλίνων σκευῶν. Ὁμοίας χρήσεως φαίνονται καὶ ἄλλα χρυσὰ ἐλάσματα ἔχοντα ὀδοντωτὰς γωνιώδεις ἐξαρτήσεις (F. ἀριθ. 19, 20 εἰκ. 19).

δικαιολογῆται, πῶς χρυσαὶ τινες πλάκες ἢ ἐλάσματα, κοσμηματικά πιθανῶς τῶν σαρκοφάγων, εὐρέθησαν ἐπ' αὐτῶν (F. σελ. 27).

Τὴν ὑπαρξιν στέγης ἢ σαρκοφάγου ξυλίνης ἢ ἀμφοτέρων ἔν τινι βαθμῷ ἠδύνατο νὰ ἀποδειξῆ, νομίζω, καὶ ἡ θέσις τῶν κρανίων τῶν νεκρῶν. Διότι, ἐπειδὴ αἱ σάρκες διαλύονται ταχέως, τὸ κρανίον ὑπτιῶν νεκρῶν, ἐν κενῷ τεθαμμένον, ἀπολέσαν τὸν διὰ τῶν σαρκῶν σύνδεσμον, δὲν δύναται νὰ σταθῆ ἐν τῇ φυσικῇ θέσει ὡς πρὸς τὸ ἄλλο ὑπτίον σῶμα, ἀφ' οὗ τὸ κατ' ἰνίον λεγόμενον ὀπίσθιον ὅστουν δὲν εἶνε ἐπίπεδον, ἀλλὰ πίπτει εἰς τὴν ἐτέραν παρεῖαν ἐν φ, ὅταν ὁ νεκρὸς θάπτεται ἄνευ σαρκοφάγου, ἐντὸς χωμάτων, ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἀντικείμενα στερεοῦνται ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀνευρίσκονται ἐν ἡ θέσει ἐτέθησαν κατὰ τὴν ταφήν. Καὶ μόνη δὲ ἡ πείρα δεικνύει, ὅτι οἱ ὀδόντες τοῦλάχιστον ἀντέχουσι περισσότερον εἰς τὴν σῆψιν ἢ τὰλλα ὅστ᾽, ὥστε νὰ δύναται τις ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν νὰ πορισθῆ πολλάκις χρήσιμα πορίσματα. Ἄν δ' οἱ νεκροὶ ἐφόρου ἐν τῷ τάφῳ τὸ κρᾶνος εἰς τὴν κεφαλὴν, τότε, ἐπὶ μὲν ταφῆς ἐν τῷ χώματι τὸ κρᾶνος θὰ ἀνευρίσκετο ἐν τῇ ἀρχικῇ ἐκείνῃ θέσει, ἐπὶ δὲ ταφῆς ἐν σαρκοφάγῳ θὰ ἀπεκυλίετο ἐκ τῆς κεφαλῆς. Παρατηρῶ δὲ ὅτι εἰς τοὺς πρώτους 5 νεκροὺς τοῦ Τρεμπένιστε τὸ κρᾶνος εἶνε μὲν ἐγγὺς τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' οὐχὶ ἐπ' αὐτῆς, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους δύο ἕκειτο πιθανῶς ἔξω τοῦ σαρκοφάγου, ὡς καὶ τὰλλα ὅπλα.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Ἄν τε νικᾷ ἄν τε μὴ ἡ γνώμη περὶ δυναστείας Θηβαϊκῆς ἐν τοῖς Ἑγγελευσι καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐξαρθῶσι καὶ τινὰ ἄλλα σημεῖα ἀναλογίας τῶν τάφων τῆς Ρειτσώνας πρὸς τοὺς τοῦ Τρεμπένιστε. Εἶνε δὲ ταῦτα πρῶτον, ὅτι καὶ ἐν Ρειτσώνα εἰς μόνος νεκρὸς εἶνε τεθαμμένος ἐν ἐκάστῳ τάφῳ, ὅπερ εἶνε ἀξιοσημειωτόν, κυρίως ἂν οἱ 7 νεκροὶ, πεσόντες συγχρόνως ἐν μάχῃ, δὲν ἐτάφησαν ὁμῶς ἐν πολυανδρίῳ καὶ δεύτερον ὅτι καὶ οἱ τάφοι τῆς Ρειτσώνας εἶνε πλουσιώτατοι εἰς κτερίσματα. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην παρατήρησιν δύναται ἴσως νὰ ἰσχύη καὶ ὁ λόγος τοῦ Fabricius, ὅτι ἡ περιττὴ εὐρυχωρία τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε προοριζέτο νὰ δεχθῆ καὶ ἄλλους νεκροὺς κατὰ τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον ὡς πρὸς τὴν δευτέραν πρέπει νὰ

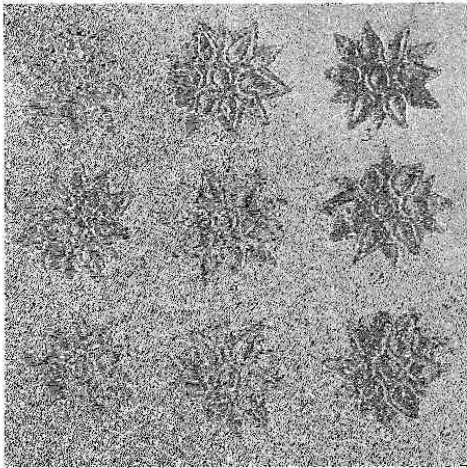
Εἰκ. 14 Τέσσαρα χρυσὰ πτηνά (= F. πιν. V 1-4, ἀριθ. 21). Δύο Χρυσοὶ ῥόδακες (= F. πιν. V 5-6, ἀριθ. 22, τοῦ τάφ. VI 24 καὶ 25).¹

¹ Τὰ πτηνὰ τοῦ τάφ. Π 5, τάφ. VI 3, τάφ. III, τάφ. VI 10. Τὸ ἄρτιον ἔχει μῆκ. 0,045, πλ. 0,05, βάρ. 0,065 γρ. Οἱ ῥόδακες διάμ. 0,042 καὶ 0,045 μ. βάρ. ἐκάτερος 0,75 γρ. Τὰ πτηνὰ ἔχουσιν ἐν μέσῳ ὀπὴν πρὸς προσήλωσιν ἐπὶ σκληροῦ ὑποθήματος. Πέμπτον εὐρέθῃ προσκεκολλημένον ἐπὶ σιδήρου (F. εἰκ. 104,2). Γνωστὴ εἶνε ἡ συμβολικὴ εἴτε ἱερά σημασία τοιούτων πτηνῶν ἐν Μυκῆναις, διατηρηθεῖσα μέχρι τῶν ῥωμ. αὐτοκρ. χρόνων ἐν Πάφῳ τῆς Κύπρου (Blinkenberg,

Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab ἴστορ. φιλολογ. τάξις IX, 2, 1924). Τοιοῦτοι ῥόδακες εὐρέθησαν ἐν τοῖς πλείοσι τῶν 7 τάφων (δύο ἐπὶ σιδήρου ἐπικεκολλημένοι).

Καὶ οἱ ῥόδακες, γνωστοὶ καὶ συνήθεις ἐν τῇ παλαιᾷ τέχνῃ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, ὑπάρχουσιν ὕστερον παρὰ τε τοῖς Μυκηναίοις ἐν χρυσοῖς κοσμήμασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα ἐν χαλκῷ (F. ἀρ. 22).

προστέθη, ὅτι ἐγὼ τοῦλάχιστον οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος πλὴν τῆς Ρεϊτσώνας γνωρίζω τόσον πλουσίους τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ. τάφους, ὧν ἕκαστος ἔχει πολλὰς ἑκατοντάδας ἀγγείων ὡς κτερίσματα. Ὁ πλοῦτος οὗτος βεβαίως ὑπομνησκει τὸν πλοῦτον τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ δεικνύει, ὅτι ὑπὸ τὰς μνημονευθείσας ἤδη προϋποθέσεις οἱ βοιωτοὶ-ἄν γενικεύσωμεν τὸ ἐν Ρεϊτσώνα μόνον βεβαιωθὲν ἐν τῷ 6^{ου} αἰ. δι' ἐπιστημονικῶν ἀνασκαφῶν παράδειγμα-ἦσαν συντηρητικώτεροι τῶν ἄλλων ἐλλήνων ἢ συντηρητικοὶ ὡς οἱ ἐν Τρεμπένιστε «νοσταλγοὶ» τοῦ Fabricius. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὕλικου πλούτου τῶν κτερισμάτων ἐξηγεῖται διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν νεκρῶν. Ἡ αὐτὴ δ' ἐξήγησις ἰσχύει καὶ πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ πλήθους τῶν κτερισμάτων τῶν συγχρόνων περιπτου ἀλλήλοις τάφων τῆς Ρεϊτσώνας. Πλὴν δὲ τῆς μυκηναϊκῆς ἀναλογίας τῶν χρυσῶν προσωπίδων, τῆς χρυστῆς χειρὸς καὶ τῶν ἄλλων χρυσῶν πλακῶν ἢ ἐλασμάτων ἢ ῥοδάκων ἢ ἀστέρων κλπ. καθ' αὐτὰ

Εἰκ. 15 (= F. εἰκ. 20, ἀριθ. 23). Ῥόδακες χρυσοῦ ἀστεροειδῆς. 1

ἢ ἀθρόων ὡς κοσμημάτων τῶν ξυλίνων λαρνάκων, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ὁμοίαι ἀναλογίαι. Οὕτω πλὴν τῶν φορητῶν ἀλλαχόθεν χαλίκων τῶν πληρούντων τὰ χρώματα τῶν 7 τάφων καὶ ἔχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς χάλικας τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Ἡραίου καὶ ἄλλων (περὶ τούτων γράφω ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1910, 193 ἐξ. 205 ἐξ. πρβλ. Poulsen *Dipylon-gräber* 25 κ. ἀ.), καὶ ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων εἶχεν ἄμμον θαλασσίαν ἐστρωμένην Ἀρχ. Δελτ. 1890 σ. 67-8. Νῦν τὸ χωμάτινον ἔξαρμα τῆς ἐπιφανείας τῶν τάφων καλύπτουσι ἢ κοσμοῦσι διὰ χαλίκων πολυχρῶμων μάλιστα. Ἴσως καὶ τὸ γήινον ἔξαρμα τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε ἐκαλύπτετο διὰ ψηφώματος χαλίκων, οἵτινες συνεχύθησαν μέχρι βάρους τινός, ὅτε, ὑποχωρησάσης τῆς ὀροφῆς, ἐβυθίσθησαν τὰ ἔξαρματα ἐκεῖνα, οἱ τύμβοι.

1 Ἐχόντες δηλ. τῶν φύλλων τὸς κορυφὰς πρὸς τὰ ἔξω. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου πάντες πλὴν τοῦ 6. Προέρχονται 1 καὶ 9 ἐκ τοῦ τάφ. VII 1α, 2 καὶ 3 ἐκ τοῦ V, 4 ἐκ τοῦ III, 5 καὶ

8 ἐκ τοῦ VI 11 καὶ 49, 6 καὶ 7 ἐκ τοῦ IV. Διάμ. περίπου 0,035 μ. Θραύσματα ὁμοίων ῥοδάκων εὐρέθησαν καὶ ἐν τάφ. II 10, III, VI 49. Ἄλλα χρυσὰ κοσμήματα ὄρα παρὰ Filow.

22 δὲν ἦσαν, νομίζω, ὄντως ἐπὶ κοινοῦ πηλοῦ ἀλλὰ ἐπὶ ὑαλώδους μάξης, ἥτις συνήθως ἐν τῇ ὑγρασίᾳ γίνεται μαλακὴ καὶ πηλώδης καὶ δυσκόλως ἐξάγεται ἢ συλλέγεται ἐκ τῶν χωμάτων γνωστὸν δ' εἶνε, ὅτι τοιαῦτα ἔργα, εἴτε ἀκάλυπτα εἴτε διὰ χρυσῶν ἐλασμάτων κεκαλυμμένα, εἶνε συνήθη ἐν μυκηναϊκαῖς ἀνασκαφαῖς. Καὶ ἡ ταφή δὲ τῶν νεκρῶν μετὰ τῶν ὄπλων αὐτῶν ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι κυρίως ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις ἐγκαταλειφθεῖσα ἔπειτα, ὥστε, ἂν ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ μακεδονικοῦ τύμβου τῆς Χαιρωνείας καὶ ὅσας μακεδονικὰς ταφὰς θὰ μνημονεύσω κατωτέρω, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ μετ' ὄπλων ταφή ἦτο ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις μακεδονικὸν κυρίως ἔθιμον.

Ἡ ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

Διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων ὁμως, ἐν ᾧ ζητοῦμεν νὰ διαπιστώσωμεν μυκηναϊκὰ κατάλοιπα ἐν τῇ βορείᾳ ἐκείνῃ ἄκρᾳ, εἰσερχόμεθα λεληθότως εἰς τὴν κριτικὴν τῆς τέχνης καὶ καλὸν εἶνε νὰ διατρέψωμεν ὀλίγον περὶ τὸ θέμα τοῦτο συγκεκριμένως πρὸς διάκρισιν πραγμάτων τινῶν. Εἰς βαθεῖαν αἰσθησὶν τῆς τέχνης δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ προβῶμεν ἄνευ αὐτοψίας τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς περιγραφή καὶ ἀνάλυσις ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Filow ἐπιτρέπει νὰ εἴπωμέν τι.

Ὁ Filow διαιρεῖ τὰ χαλκᾶ κυρίως ἔργα, ὡς εἴπομεν, εἰς καθαρῶς ἑλληνικὰ καὶ εἰς ἑλληνίζοντα ἢ κατωτέρας ἐργασίας ἑλληνικὰ ἔργα. Τὰ δευτέρα εἶνε ὁμοίωσιμα τοῖς πρώτοις πολλάκις (πρὸβλ. καὶ F. σ. 92). Τὰ πρῶτα κατάγει ἐκ Κορίνθου διὰ τοῦ Ἀδρίου ἐλθόντα, τὰ δ' ἄλλα κατὰ πιθανότητα ἐκ Χαλκίδος διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ κομισθέντα. Δὲν εἶνε ἀκόμη καιρὸς νὰ κρίνωμεν τὴν ὑποτίμησιν τοῦ χαλκιδικοῦ ἐργαστηρίου ὑπὸ τοῦ Filow προσεχῶς ὁ ἔφορος τῆς Β' ἀρχαιολογικῆς περιφερείας Καροῦζος θὰ δημοσιεύσῃ χαλκῆν ὑδρίαν, ἣν εὔρεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Παππαδάκις ἐν τάφῳ τῆς Ἑρετρίας τὸ ἔργον τοῦτο τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰ. εἶνε κάλλιστον καὶ κοσμεῖται διὰ προτομῆς γυναικείας εἰς τὴν βάσιν τῆς καθέτου λαβῆς ἀλλὰ καὶ διὰ λεόντων καὶ κριῶν.¹

Ἄν ὁμως τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας ἔργα εἶνε κορινθιακά, τότε ἡ διὰ τοῦ Ἀδρίου ὁδός, ἣν ὑποδεικνύουσιν αἱ αὐτόθι κορινθιακαὶ ἀποικίαι, δὲν εἶνε ἡ μόνη πρὸς κομιδὴν αὐτῶν. Καὶ ἐν τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ ὑπάρχει ἡ Ποτεΐδαια ἐπίσης ἡ ἀρκούντως παλαιὰ ἀποικία τῶν Κορινθίων. Ἐξ αὐτῆς εὐρίσκω, ὅτι ἦγεν ἡμερω-

Εἰκ. 16 (= F. πίν. VI 2, συμπληρωμένον σχέδιον. F. εἰκ. 23). Ἐπίχρυσον ἀργυρῶν ἐλασμα ἐκκρουστών.²

¹ Τὴν ὑπ' ἀριθ. F. 74 οἰνοχόην δύναται τις νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὴν τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν μουσείου ἐπίσης Μακεδονικὴν, *Athen. Mitt.* 1926 σ. 92 ἐξ., τὰ δὲ «τηγάνια» ἦτοι τὰς μετὰ λαβῆς φιάλας (εἰκ. 41 - 44) πρὸς τὸ τοῦ Ἐθν. μουσείου τῆς αὐτῆς προελεύσεως αὐτ. σελ. 88 ἐξ. πίν. XI.

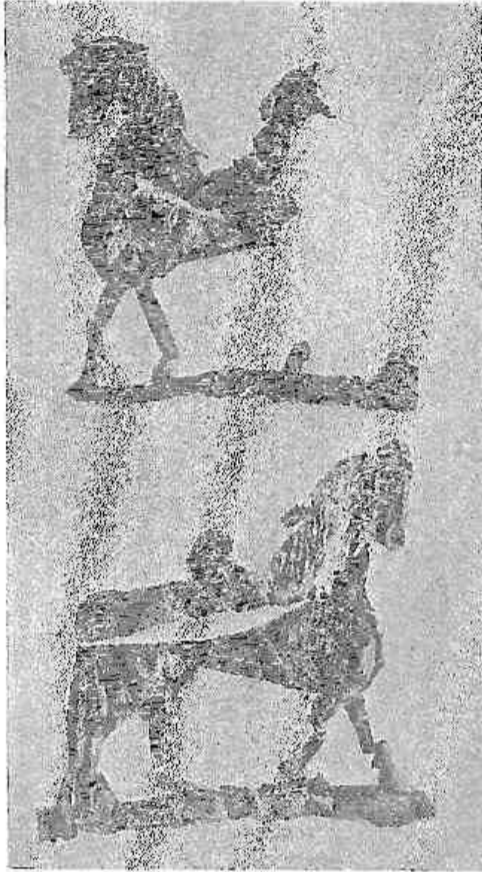
² Τάφ. VII 35. μήκ. 0,23 μ., μέγιστον πλ. 0,07 μ. βάρ. 7,45 γρ. Τὸ ἐλασμα βεβλαμμένον ἄνω, ἀλεστρογγυλωμένον ἄνω καὶ κάτω, πρὸς κατακόρυφον τοποθέτησιν ὡς καὶ τὸ ἐν

εἰκ. 10. Ἐκκρουστα κοσμήματα, ἄνω ῥόδαξ μέγας ὀκτάφυλλος μετὰ παρεμβολῆς ἐλασσόνων φύλλον, ὑπ' αὐτὸν ἕτερος μικρότερος καὶ κατωτέρω διπλῆ σειρὰ ἀνθεμίων λωτοῦ, ὡς περίπου ἐν εἰκ. 10.

Καὶ ἐν τῷ τάφῳ VII 33 (εἰκ. 4) εὐρέθησαν θραύσματα ὁμοίων κοσμημάτων. Τὸν ἄνω μέγαν ῥόδακα τοῦ κοσμήματος τούτου ἔχουσιν ὁμοίως καὶ ἄλλα ἐπίχρυστα ἀργυρᾶ ἐλάσματα τοῦ τάφου VII 33 καὶ 34 = F. ἀρ. 29 εἰκ. 24.

τέρα ὁδὸς πρὸς τοὺς Ἐγγελεῖς ἢ Δασσαρήτας, γείτονας τῶν Λυγκηστῶν καὶ τῶν Πελαγόνων, ἐθνῶν Μακεδονικῶν.

Τὸ Μακεδονικὸν κράτος ἦτο πιθανώτατα συντεταγμένον κατὰ τινὰ ὁμοσπονδιακὸν τρόπον, ὥστε οἱ ἡγεμόνες τῶν διαφόρων Μακεδονικῶν φύλων (Λυγκηστῶν, Ἐλιμείων, Ὀρεστών κλ.) ὑπήκουον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἡμαθίας, ἐδρεύοντα ἐν Αἰγαῖς, παρὰ τὰς ἐνίοτε ἀναφουρέσας ἔριδας. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ ὅτε ὁ Ἀρχέλαος εἶχε μεταθέσει τὴν πρωτεύουσάν εἰς Πέλλαν, ἐξέδωκε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἐλιμείων γυναῖκα πρὸς βεβαίωσιν τῆς Μακεδονικῆς ταύτης ἐνότητος. Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ὁ Α' ὁ Φιλέλλην ἐμφανίζεται κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ὡς βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων καὶ ἴσως θὰ ἦτο τοῦλάχιστον παῖς, εἰ μὴ συμπολεμιστὴς, ὅτε ἔπεσαν οἱ 7 ἄνδρες, ὧν χάριν ἠνοίχθησαν οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε (Ἡρόδ. V, 19 ἐξ. VIII, 137 IX, 44 πρβλ. Θουκ. II, 99).

Εἰκ. 17 (= F. πίν. V 7 καὶ 8. ἀριθ. 30). Τάφ. VII 35. Ἴππεὺς ἐκ δύο συνηρησμένων φύλων ἀργύρου ἐπιχρῶσαν.¹

Ἀπὸ τῆς Λυχνιδουῦ διὰ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους ἡ ὁδὸς πρὸς τὰς Αἰγὰς δὲν εἶνε μακρά, οὐδέποτε θὰ ἦτο τόσοσιν δύσκολος φύσει ἢ ἄλλως πως, ὅσον ἡ δι' Ἰλλυρίας, ἀπὸ τῶν Αἰγῶν δὲ καθορᾶται ἡ θάλασσα τοῦ Θερμαίου κόλπου, ἔνθα ἡ Ποτεΐδααια.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλος λόγος συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὁδοῦ ταύτης. Ὁ Στράβων ἐν τῷ χωρίῳ, ὃ παραθέτει ἀνωτέρω ὁ Fabricius, συνεχίζων λέγει: «οἱ δὲ Λυγκησταὶ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι, τούτου δ' ἦν θυγατριδὴ ἢ Φιλίππου μήτηρ τοῦ Ἀμύντου Εὐρυδίκης». Ἐχομεν δηλ. ἐν τῇ Λυγκηστίδι δυναστείᾳ κορινθιακὴν, ἣτις ἐξέδωκε καὶ βασίλισσαν εἰς τὸν μακεδονικὸν θρόνον

ἡ δὲ Μακεδονικὴ αὕτη χώρα δυσκόλως θὰ ἐτρέπετο πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν, ἵνα προμηθευθῇ κορινθιακὰ προϊόντα τέχνης, ὅτε εἶχεν ἐξ ἑτέρου ἐγγὺς καὶ εὐχερῶς προσιτὴν τὴν Ποτεΐ-

¹ Μῆκ. 0,085 μ. ὕψ. 0,078 μ. ἐκκρουστον ἐκάτερον φύλλον. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς ἐνθυμίζει τὴν ἀρχαϊκὴν Ἀθηνῶν τῆς Ἀκροπόλεως (Ἐφ. Ἀρχ. 1887 πίν. V. De Ridder, Catal. des Bronzes fig. 299. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος πίν. 6 καὶ 7. Staïs, Marbres et Bronzes du mus. Nation. N° 6448 p 282). Ἰσχυρὸν τὸ πρόσθιον σῶμα τοῦ ἵππου, μακρὰ ἡ οὐρά καὶ ἡ χαιτή, δεδεμένη εἰς κόμβον ἐπὶ τοῦ μετώπου ὡς ἐπὶ στατήρων τοῦ Ἀλεξάνδρου (Head). Ὁ ἵππος φορεῖ κράνος ἀπολήγον ἐπάνω καὶ ὀπισθεν εἰς ὀξύ. Ἐπάνω θὰ ἔσπερεοῦτο λόφος παράλληλος πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ κράνου. Πρότυπον αὐτοῦ ἴσως ἡ κυνὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀμφορέως τῶν πολεμιστῶν (Darenberg-Saglio λ. galea εἰκ. 3140), συγγενῆς μορφή τῇ φρυγικῇ (αὐτ. εἰκ. 3139), γνωστὴ δὲ καὶ τὸν βον αἰ. ὡς εἰς ἀγγειογραφίας τοῦ Ἐξεκίου (αὐτ. εἰκ. 3453). Καὶ ἐκ Μακεδονίας ὁμοῦς εἶνε γνωστὸν τοιοῦτον κράνος ἐκ τῶν νομισμάτων τῶν Ἰγναίων (Brit. Mus. catal. coins, Macedonia σελ. 76 (τοῦ 500 - 480 π. X.). Ἡ ὑπόδεσις τοῦ ἵππεως εἶνε ῥαμφώδης, ὡς εἰς τὰ χρυσαῖα ποτή-

ρια τοῦ Βαφειοῦ (Τσοῦντας *Μυκῆναι* σελ. 589 πίν. V.5 καὶ πίν. X., καὶ ἐν ἀρχαϊκοῖς χρόνοις εἰς τὴν χαλκὴν λαβὴν τῆς Ἀκροπόλεως (ἀριθ. 6484). Συνήθως γυναῖκες εἶχον τοιαύτην ὑπόδεσιν ἐν Ἑλλάδι ὡς εἰς τὸ λακωνικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Βερολίνου (*Beschreibung* N° 731), τὴν μαρμαρίνην κόρην τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (Ἐφ. Ἀρχ. 1883 πίν. VIII, *Μνημ. τῆς Ἑλλ.* πίν. 26 Dickins *Catal. of the Acropolis Mus.* N° 683 σ. 235 ἐξ.) καὶ εἰς τὰ χαλκᾶ κάτοπτρα τοῦ Ἐθνικ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 7464, 11691. Σήμερον ἐν Ἑλλάδι λίαν συνήθης τοιαύτη ὑπόδεσις (πρβλ. καὶ Abrahams, *Greek Dress* σ. 7, 117). Ὁ ἵππεὺς φορεῖ προσέτι περισκελίδας ὡς ὁ τῆς Ἀκροπόλεως μαρμαρίνος (Dickins ε. ἄ. ἀριθ. 606 σελ. 138 ἐξ.) ἀρχαϊκὸς ἐπίσης, ἐρμηνευόμενος ὡς Πέρσης ἢ Θρᾷξ. Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ ψυχρὸν κλίμα ἴσως εἶχεν ἐπιβάλλει τοιαύτην εἰδικὴν στολὴν εἰς ὠρισμένας περιστάσεις (ὡς καὶ νῦν, ἂν ὁ ἵππεὺς δὲν ἦτο μισθοφόρος. Πιστεύει, ὅτι ἦτο Μακεδῶν, ἐπιφανῆς ἐταῖρος, ἀφ' οὗ ἐτυπώθη εἰς ἀργυρον ἐντέχνως καὶ ἐπεχρυσώθη.

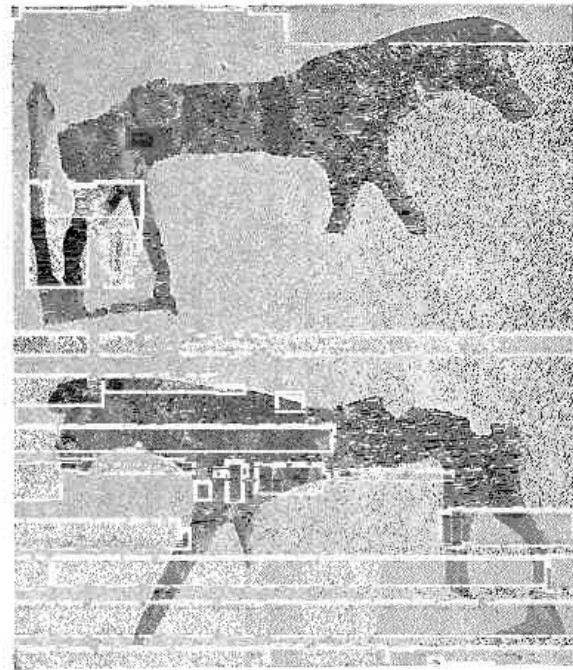

δαιαν. Ἄν δ' ἀληθῶς ἐν Τρεμπένιστε ὑπάρχωσι Χαλκιδικὰ ἔργα, τότε αὕτη ἡ πρὸς τὸν Θερμαῖον ὁδὸς ἐπιβάλλεται σχεδὸν ἀναγκαιῶς ὡς ἡ μόνη πρόσφορος, ἀφ' οὗ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ χερσονήσῳ ἔχομεν καὶ χαλκιδικὰς ἀποικίας (π. χ. τὴν Ὀλυμθον) καὶ Ἑρστροικὰς (π. χ. τὴν Μένδην).¹

Καὶ σήμερον δὲ τὸ φυσικὸν ἐμπορεῖον τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς νοτίου Σερβίας εἶνε ἡ Θεσσαλονίκη, ἐφ' ὅσον τὰ φυσικὰ πρὸς Δ ἐμπόδια δὲν ὑπερνικῶνται δι' ὁδοποιίας πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Ἡ Ἀχρίς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηρτάτο πάντοτε ἐκ Θεσ/νίκης ἐμπορικῶς, εἰ καὶ ἡ Ἀδριατικὴ παραλία ἀνήκεν εἰς τὸ αὐτὸ κράτος,² τὴν Τουρκίαν.

Ἄλλ' ἐκ τῶν χαλκῶν ἔργων, νομίζω, ὅτι δύνανται νὰ ἐξαιρεθῶσι τοῦ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου τὰ κράνη, πλὴν ἴσως τοῦ ἔχοντος τύπον κορινθιακόν. Ἡ ὄπλουργία ἤσκειτο παρὰ παντὶ λαῶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἦτο εὐλογος καὶ φυσικὴ πᾶσα πρόοδος ἐν τῇ εἰδικότητι ταύτῃ. Ἀπόδειξις δ' εἶνε τὰ σιδηρᾶ ξίφη, ἅτινα ἕνεκα τῆς μορφῆς αὐτῶν ἀναγνωρίζονται (F. σ. 89 ἐξ.) ὡς τύπος παραδεδομένος ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἐπειδὴ ταῦτα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διετηροῦντο ἀπὸ τῶν χαλκῶν ἐκείνων χρόνων, κατὰ δὲ τὸν 6^{ον} αἰ., ἦτοι κατὰ τὸν χρόνον, εἰς ὃν ἀνήκουσιν οἱ 7 τάφοι, μόνον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ βορείως (Filo) εὑρηται εἰδικὴ βιομηχανία τοιούτων ἔργων, τὰ δὲ ξίφη ἦσαν πρώτης ἀνάγκης ἀντικείμενα, συνάγομεν, ὅτι κατεσκευάζοντο ἐπὶ τόπου ὡς καὶ αἱ σιδηραὶ λόγλαι (ἴσως δὲ καὶ αἱ ἀσπίδες). Εἶνε βεβαίως λυπηρόν, ὅτι ὁ σίδηρος φθείρεται πλέον τοῦ χαλκοῦ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος τῆς ἐργασίας τῶν ἔργων τούτων, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρορῶμεν, ὅτι ἡ ὄπλουργία διὰ τὴν μακρὰν ἄσκησιν εἶχεν ἐξιχθῆ εἰς μεγάλην πρόοδον καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ, μακρὰν πάσης ἐπιδράσεως τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Δωριεῖς, Μακεδνὸν ἔθνος καθ' Ἡρόδοτον, κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα ἔχοντες γνωστὸν καὶ οἰκεῖον τὸν σίδηρον, ἡ δὲ Μακεδονία καὶ πολυμέταλλος καὶ σιδηροῦχος χώρα

Εἰκ. 18 (=F. εἰκ. 25, ἀριθ. 31). Ἄργυρος ἵππος. ³

¹ Πρὸβλ. Geyer, *Topogr. und Gesch. der Insel Euböa* ἐν Sieglin, *Quellen und Forschungen zur alten Gesch. und Geographie* Heft 6. 41 ἐξ. 64 ἐξ.)

² Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πλου τοῦ Κάδμου διὰ τοῦ Ἀδρίου πρὸς τοὺς Ἑγγελεῖς (ὄρα Raufy-Wissowa R E.) δὲν θὰ εἰσέλθω, (ὅμοιον πλοῦν λέγει ὁ Ἡρόδοτος VIII, 137 καὶ περὶ τῶν ἐξ Ἄργους Τημενιδῶν), ἀφ' οὗ ὑπάρχει καὶ ἡ παράδοσις, ὅτι ὁ Κάδμος διὰ ξηρᾶς μετέβη εἰς Ἰλλυρίαν (ὄρα π. χ. Preller-Robert, *Griech. Heldensage* II, 103). Ἐπειτα ἡ μὲν τυχοδιωξία εἶνε αὐτὸ τοῦτο περιπλάνησις, ἐν ᾗ τὸ ἐμπόριον ἀναζητεῖ τὰς ἀσφαλεστέρας καὶ εὐθνητοτέρας ὁδοῦς. Ἄναφέρω ὅμως προσέτι, ὅτι ὁ Κάδμος, μετὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ πρώτου ἀνακτόρου αὐτοῦ, ἔκτισε δεύτερον, ἐν ᾧ ἐβασίλευσεν ἔπειτα καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ, μέχρις

οἰοῦ, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, τὸ δεύτερον τοῦτο ἀνάκτορον ἐγένετο ναὸς τῆς Δήμητρος (Πανσ. 9,12,3+9,16,5. Πρὸβλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκά* σελ. 338 ἐξ. 353. *Πρακτ. τῆς Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν* ἐ. ἄ. σ. 431 ἐξ.). Ὡστε εἰς τοὺς Ἑγγελεῖς πρέπει νὰ μετέβη κλάδος τις τοῦ γένους, ἵνα βασιλεύσῃ.

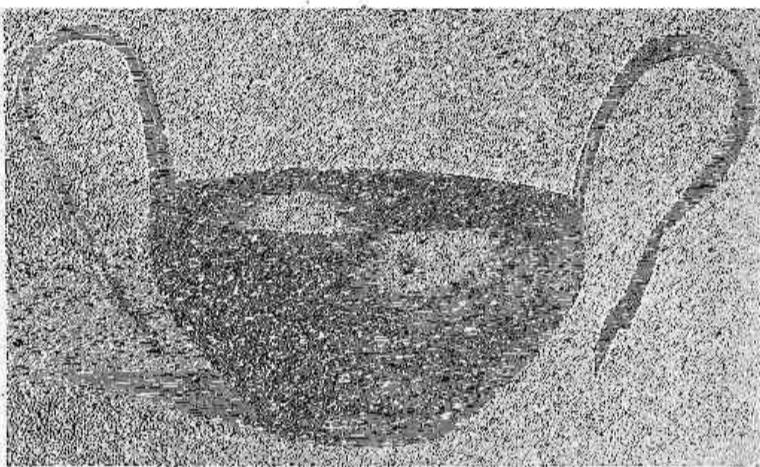
³ Τάφ. VI 50. Μῆκ. 0,103μ ὑψ. 0,058. Ὁ ἵππος ἐκ δύο ἀργυρῶν ἐλασμάτων ἰδίᾳ ἐκκρούστων καὶ προσαρμοσθέντων, ὡς ὁ ἵππεὺς εἰκ. 17. Λεπτὸν τὸ σῶμα, βραχεῖα ἡ χαιτή, μακρὰ ἡ οὐρά. Πιτυχαὶ κατὰ τὸν λαμὸν δεικνύουσι φυσιοκρατικὴν προσπάθειαν. Θραύσματα ὁμοίου ἵππου εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ τάφῳ VII, 29a. Πήλινοι ἵππεῖς καὶ ἵπποι εὐρέθησαν καὶ ἐν ἀρχαίκοις βοιωτικῶς μάλιστα τάφοις, χαλκοὶ δὲ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ (π. χ. Staïs I. c. p. 277).

εἶνε, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν αὐτῇ ἢ παρ' αὐτὴν εὐρέθη τὸ πρῶτον ὁ σίδηρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἢ δ' ἔκτοτε ἄσκησις τῆς σιδηρουργίας δικαιολογεῖ πᾶσαν πρόοδον ἐν αὐτῇ.¹

ΧΡΥΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΓΥΡΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ἄλλη τις ὁμως μεταλλουργία συλλαμβάνεται μετὰ βεβαιότητος ὡς ἐγχωρία. Εἶνε δ' αὕτη ἡ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἡ τοῦ ἀργύρου ἐργασία. Ἀμφότερα τὰ μέταλλα ταῦτα εὐρίσκονται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι καὶ ἂν τὰ μεταλλεῖα δὲν ἀνήκον ἀκόμη εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ἐκεῖθεν ὁμως προέρχεται τὸ πολύτιμον ὑλικὸν τῶν 7 τάφων².

Ἐκ χρυσοῦ σπουδαῖα τεκμήρια τούτου εἶνε κυρίως αἱ δύο προσωπίδες καὶ ἡ χεὶρ, ἃς ἐδέχθημεν ὡς κοσμήματα τῶν σαρκοφάγων. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶνε τόσον διάφορα τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν τέχνην, τόσον καθυστερημένα, ὥστε εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ καλλιτέχνα

Εἰκ. 19 (= F. εἰκ. 26, ἀριθ. 32). Ἀργυροῦς κἀνθαρος ἢ σκύφος.³

χαλκᾶ ἀγγεῖα, ἀκόμη δὲ καὶ πρὸς τὰ δευτερεύοντα. Εἶνε λοιπὸν ἀδύνατον νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν αὐτῶν κέντρων πρὸς ἐκεῖνα. Ἀφ' ἑτέρου πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς βέβαιον, ὅτι κατασκευάσθησαν χάριν τῶν νεκρῶν καὶ ἐπομένως ἐν βραχεῖ χρόνῳ, εἶνε ἄρα σύγχρονα τῇ ταφῇ ἔργα. Τὸ ἐπιχείρημα δὲ τοῦτο δὲν ἐξασθενεῖται καὶ ἂν δεχθῇ τις, ὅτι καὶ ὀλίγω πρότερον τῆς ταφῆς εἶχον κατασκευασθῆ ταῦτα· διότι, ἀφ' οὗ προορισμὸς αὐτῶν ἦτο νὰ τεθῶσιν εἰς τὸν τάφον (ἄλλην χρῆσιν αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν οὔτε ἐκ Μυκηνηῶν, οὔτε ἐκ Κρήτης Ἐφημ. Ἀρχ. 1904, 49 πρβλ. 1907, 56 ἔξ. οὔτε ἐκ Βοιωτίας κατὰ τὸ ἐκπληττον ἡμᾶς ἀρτιφανὲς παράδειγμα Evans ἔ. ἄ. σ. 8 ἔξ., οὔτε ἐκ Τρεμπένιστε), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον ἀγορασθῇ ὑπὸ τῶν προγόνων τῶν 7 νεκρῶν κατὰ τὸν χρόνον, εἰς ὃν θὰ τα ἀνεβίβαζέ τις ἴσως, κρίνων αὐτὰ ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν κοσμημάτων αὐτῶν. Ἀγοράζει τις κοσμήματα ἢ ἄλλα χρήσιμα ἐν τῇ ζωῇ πράγματα, ἀλλὰ δὲν προμηθεύεται προώρως τὴν νεκρικὴν λάρνακα αὐτοῦ πολλῶ δ' ἦττον τὴν τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Τὸ πολὺ, ἐτοιμαζόμενος πρὸς ἐκστρατεῖαν, ἀναλογίζεταί, ὅτι εἶνε πιθανὸν νὰ ἀποθάνῃ. Δέχεται δὲ καὶ ὁ Filow σ. 26, ὅτι τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦσαν προωρισμένα οὐχὶ πρὸς πρακτικὸς τῆς ζωῆς σκοποὺς ἀλλ' πρὸς κόσμησιν τῶν νεκρῶν.⁴

¹ Πρβλ. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* 1926 σ. 142 ἔξ. 171 ἔξ. Ὁ Heurtley εὑρεν, ὅτι ἐν Βαρδαρόφτσα, πρὸς Β τῆς Θεσσαλονίκης παρὰ τὸν Ἀξιόν, ὁ σίδηρος ἦτο γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τοῦ 1600 π. Χρ. *Annual Br. School Ath.* 1925-26, *Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929 σ. 61.

² Πρβλ. Casson ἔ. ἄ. σ. 59 ἔξ.

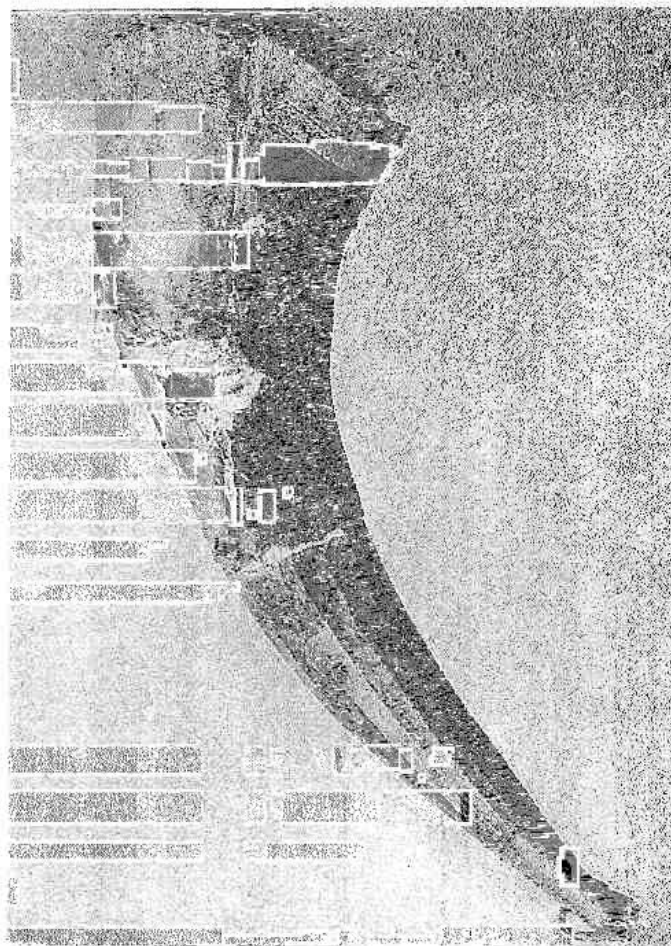
³ Τάφ. I. ὕψ. 0,065 μ., μετὰ τῶν λαβῶν 0,108 μ. Διάμ. 0,121. Τὸ ἀγγεῖον εἶνε πεποιημένον ἐξ ἐνὸς τεμαχίου τὸ τε κοῖλον καὶ αἱ λαβαί, ὧν ἡ ταινία καμπυλωμένη κοίλως πρὸς τὰ ἄνω ἀνακάμπεται καὶ προσεκολλᾶτο εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου. Τὸ σημεῖον τῆς προσκολλήσεως ἐκαλύπτετο διὰ προσθέτων κοσμημάτων ἀποπεσόντων. Ἔτερα δύο

μικρὰ διαφέροντα (ἄνευ ἐπικοσμημάτων εἰς τὴν κοιλίαν) ἀγγεῖα εὐρέθησαν ἐν τάφ. VII,36 καὶ VI 35 (= F. εἰκ. 27). Ὁ Casson (J. H. St. 1928 p. 269) εὐρίσκει τὸν τύπον τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιχωριάζοντα ἐν Μακεδονίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ὥστε ταῦτα εἶνε ἐγχωρία ἔργα ἐγχωρίου λαοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι τοῦ 500 π. Χ. τοῦλάχιστον.

⁴ Τῆς γνώμης ταύτης περὶ τῶν ἐλαφρῶν ἐξ ἐλάσματος χρυσοῦ κοσμημάτων γίνεται εὐρεία διάδοσις, ἀλλ' ἐγὼ εὐρῶν τοιαῦτα κοσμήματα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις, (*Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ.* 1927), ὅπερ δὲν εἶναι τάφος, ἀλλ' οἰκία πυρποληθεῖσα αἰφνιδίως, πιστεύω, ὅτι ἡ

Τὰ κοσμήματα λοιπὸν τῶν τριῶν ἐκείνων ἀντικειμένων εἶνε πλοχομοὶ καὶ μαϊάνδρος καὶ στικταὶ ἢ κοκκιδοταὶ γραμμαί. Αἱ στικταὶ γραμμαὶ εἶνε κόσμημα γεωμετρικῶν χρόνων ἄλλ' ὅταν ὑπάρχη ὑπόνοια, ὅτι οἱ γεωμετρικοὶ χρόνοι διαδέχονται «μυκηναϊκοὺς», δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι αἱ στικταὶ ἀντιπροσωπεύουσι κοκκίδας ἤτοι τελειότερας σειρὰς μαργαριτῶν, λίαν συνήθεις ἐν τῇ μυκηναϊκῇ τέχνῃ. Ἔργα γεωμετρικῶν χρόνων μακεδονικὰ, στικτὰ οὕτω, ἔχομεν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς Τσαουσίτης χρυσᾶ (Casson *Macedonia* κλ. εἰκ. 53) Ὁ πλοχομὸς εἶνε κόσμημα γνωστὸν ἐκ τῶν πρωτοκορινθιακῶν χρόνων, ἀλλὰ ὄχι ἀσύνηθες ἐν τῷ 6^ῳ αἰ., εὗρηται δὲ καὶ εἰς τὸν κρατῆρα εἰκ. 25. Παλαιότατα ὁμως παραδείγματα γινώσκω τὰ ἐπὶ ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων π.χ. Blegen, *Zygouries* σ. 146, ἀριθ. 1, 3, 6. Ὁ μαϊάνδρος προσιδιάζει εἰς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην δαψιλῆς καὶ πλούσιος καὶ ποικιλόμορφος, διατηρεῖται σπάνιος καὶ ἀπλοῦς εἰς τὴν πρωτοκορινθιακὴν καὶ ἐξακολουθεῖ εἰς τινὰς ἀρχαίκοις ῥυθμοὺς κατερχόμενος εἰς τὸν 6^{ον} αἰ. καὶ ἐπέκεινα. Εἰς οὐδὲν ὁμως ἀγγεῖον τοῦ Τρεμπένιστε εὗρηται. Ἡ κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν λοιπὸν ἐπείγουσα ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς τοιούτων ἔργων καὶ ἡ διὰ τοῦ μαϊάνδρου διάκρισις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀγγείων δεικνύει, οὐ μόνον ὅτι ἐκεῖνα εἶνε ἐγχώρια ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ταφέντας ἐν τῇ χώρᾳ τῶν «Ἐγχελέων», πλὴν τῶν τόπων, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ ἀγγεῖα τῶν τάφων, ἦσαν γνωστὰ καὶ ἄλλα βιομηχανικὰ κέντρα, ὅθεν ἐδιδάσκοντο προσθήτους κοσμητικὰς μορφὰς οἱ τεχνῖται εἰσάγοντες ἔργα ἄλλης τέχνης, οὕτω κεκοσμημένα, ἢ αὐτοὺς τούτους τοὺς τύπους τῶν κοσμημάτων τούτων ἐτοιμοὺς, ἐκτὸς ἂν ὁ μαϊάνδρος σφίζεται ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Δωριέων, οἵτινες ἦσαν κατ' Ἡρόδοτον (I 56 πρβλ. VIII 43), Μακεδνὸν Ἔθνος καὶ ἐπομένως διήλθον διὰ Μακεδονίας (πρβλ. καὶ Casson ἔ. ἄ. 310, 312). Δοθέντος ὁμως, ὅτι ἐν τοῖς ἐπτὰ ἐκείνοις τάφοις ἔχομεν ἔργα ἐγχωρίων χρυσοχόων

ἐλαφρότης τῶν ἀντικειμένων τούτων καὶ ἡ οὕτω γινομένη οἰκονομία βίλης ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν σπάνιν καὶ ἐπομένως τὴν πολυτιμότητα αὐτῆς, ἣτις φαίνεται οὕτω, ὅτι ἦτο ἰκανῶς αἰσθητὴ, παρὰ τὴν συχνὴν εὗρεσιν ἐν μυκηναϊκοῖς τάφοις χρυσῶν, ἐλαφρῶν ὁμως συνήθως, ἀντικειμένων. Ἔχω ὁμως λόγους, οὓς θὰ ἐκθέσω ἄλλαχού, ἵνα ἀποδείξω, ὅτι τὰ κοσμήματα ταῦτα τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου κατασκευάζοντο ἐν αὐτῷ τούτῳ καὶ ἦτο δυνατόν νὰ προωρίζοντο πρὸς ἐμπορίαν, ὅτε θὰ ἠδύνατο νὰ καταλήξωσιν εἰς τινὰ τάφον ὡς κτερίσματα.

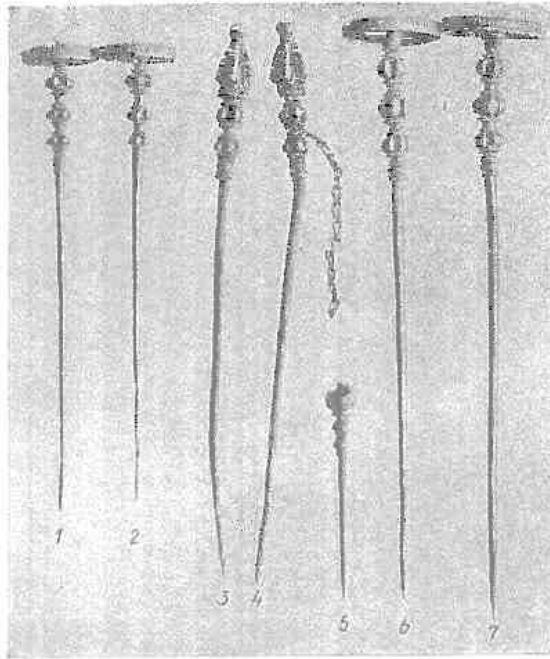

Εἰκ. 20 (= F. ἀριθ. 35, πίν. VI I). Κέρας ἀργυροῦν. 1

1 Τάφ. I. *Υψ. 0,25 Διάμ. στομίου 0,084 μ. Περὶ τὸ στόμιον τοῦ κέρατος ἀνθέμα λατοῦ, ἀμέσως δὲ κατωτέρω μεταξὺ δύο ἀστραγάλων λέσβιον κυμάτιον, πάντα ταῦτα ἐπίχρυσά ποτε πιθανῶς. Περὶ τὸ μέσον κόσμημα φολιδοῦτον, ὑφ' ὃ ἀβαθεῖς ῥαβδώσεις μέχρι 0,03 ἀπὸ τοῦ ἄκρου, ἐνθα ἀνέχων ἀστράγαλος, οὗ πέραν ἐπίχρυσον τὸ ἄκρον. Ἐν τέλει κρικὸς ἐξαρθήσεως. Οὐδεμία ὀπή εἰς τὸ ἄκρον. λεπτὴ ἐργασία.

τεχνιτών, οὐδείς, νομίζω, θὰ ἀρνηθῆ, ὅτι πάντα τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα τὰ πεποιημένα καθ' ὅμοιον τρόπον δι' ἐμπιέσεως ἐπὶ τύπων σκληροτέρων καὶ δεικνύοντα τὰ αὐτὰ κοσμήματα τοῦ πλοχμοῦ καὶ τοῦ μαιάνδρου, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔργα, τὰ συνδεόμενα πρὸς αὐτὰ δι' ἄλλων κοινῶν ἀλλήλοις κοσμημάτων καὶ δεικνύοντα ἴσην καὶ ὁμοίαν δύναμιν τέχνης, εἶνε ἐγγύωρια σύγχρονα μακεδονικὰ ἔργα, τυπωθέντα ἐνίοτε διὰ τοῦ αὐτοῦ τύπου.

Ἐκ τῶν ἄλλων δ' ἐκείνων κοσμημάτων ἀξιωματικότερα εἶνε οἱ διάφοροι ῥόδακες, οἵτινες, περιουσία τῆς παλαιστάτης εὐρωπαϊκῆς τέχνης ὄντες καὶ μεταδοθέντες πρὸς νότον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην διὰ τῆς Μακεδονίας, διετηρήθησαν ἕκτοτε¹, εὗρηται δὲ καὶ καθ' αὐτοὺς ὡς δισκάρια ἢ ἀστέρες καὶ συνυπάρχουσιν ὡς κοσμητικὸς πλοῦτος ἐν ποικίλῃ μορφῇ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον, ὡς εἶνε ἡ «ὑποδερὶς» πλᾶξ εἰκ. 8.9. Οἱ ἐμπιέστοι μικροὶ κύκλοι οἱ κοσμοῦντες τὸν μαιάνδρον εἰκ. 13 καὶ ἄλλα ἔργα, εἶνε γνωστοὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἤδη

Εἰκ. 21 (= F. ἀριθ. 40-43 εἰκ. 29),
Ἀργυρᾶ περόναι, 2

ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Casson ἔ. ἄ. εἰκ. 53), καὶ ἴσως εἶνε ἀρχικὸς πυρὴν ἢ στοιχειώδης μίμησις προγενεστέρου κοσμήματος, ὃ εὕρισκομεν καλλιτέχνην ὡς συστατικὸν μέρος συνθέτων ῥοδάκων ἐπὶ τῶν μεγάλων χρυσῶν ἐλασμάτων τῶν Μυκηνῶν. (π. χ. Καββαδία ἔ. ἄ. σ. 243-4. 232). Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀναγκαστικὸν τοῦτον συλλογισμὸν οὐδὲν ἔργον χρυσοῦν ἔρχεται ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς. Ἄπαντα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ F. 1 μέχρι τοῦ 27^α εἶνε ἐπιτόπια ἔργασια.

Τὸ κῆρος δὲ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου ἐπεκτείνεται καὶ εἰς πάντα τὰ ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἔργα (F. ἀριθ. 28-30) τὰ ἐξ ἐλάσματος κατεσκευασμένα καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τεχνικὸν τρόπον κεκοσμημένα, ἴσως δὲ ἔνια διὰ τοῦ αὐτοῦ τύπου, δι' οὗ καὶ τὰ χρυσᾶ. Τὰ ἔργα ταῦτα δεικνύουσι τοὺς μακεδόνας τεχνίτας ἀμφιδεξίους περὶ τὴν ἔργασίαν τοῦ τε χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου καὶ προσέτι γνώστας καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐπίχρυσώσεως. Ὁ Πλούταρχος (Αἰμ. Παῦλ. 18) περιγράφει τοὺς ἐν Πύδνῃ ἀγωνισθέντας

Μακεδόνας «ἀστράπτοντας ἐπιχρῶσις ὄπλοις». Ὅστε καὶ ὁ ἱππεὺς εἰκ. 17 πεποιημένος κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, φορῶν δὲ «βαρβαρικὰς» περισκελίδας καὶ ὑπολειπόμενος ὡς ἔργον τέχνης τῆς τεχνικῆς δεξιότητος τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν, μὴ ὑπερβαίνων δὲ τὴν τῶν ἐγγωρίων, εἶνε ἐπιτόπιον ὡσαύτως ἔργον.

Πρέπει δὲ νὰ προστεθῆ, ὅτι ὁ *horror vacui*, ὃν δεικνύουσιν ἡ ὑποδερὶς ἀριθ. F. 4 (εἰκ. 8.9)

¹ Πρβλ. Bohlan *Prähist. Zeitschr.* 1928, 95 ἔξ.

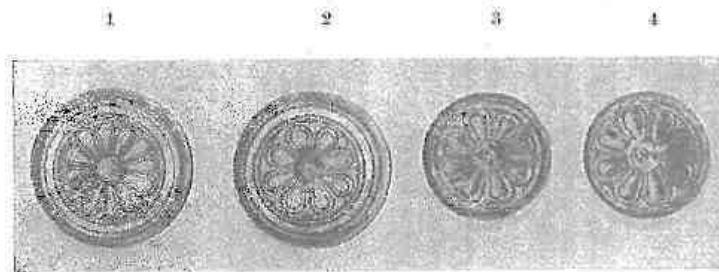
² Οἱ ἀριθ. 6 καὶ 7 τοῦ τάφ. VII 12. Ἔχουσι κεφαλὴν δισκώδη· μῆκ. 0,192 καὶ 0,189 μ. διάμ. τῶν δίσκων (εἰκ. 22, 3 καὶ 4) 0,032 μ. Οἱ δίσκοι κοσμοῦνται ἐπάνω διὰ ῥοδάκος ἐντὸς διπλοῦ κύκλου ἀστραγάλων καλλιτέχνην καὶ πέραξ δὲ εἶνε κατακόσμητοι· εἰς τὸν λαίμον ὄγκουνται κωδύαι. Ὅμοια περόναι ἐκ χαλκοῦ εὗρέθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Β. Ἰταλίᾳ. Οἱ ἀριθ. 1 καὶ 2 παρόμοια μικρότερα (πρβλ. εἰκ. 22, ἀριθ. 1 καὶ 2) τάφ. VI 15 Μῆκ. 0,151

καὶ 0,15 μ. διάμ. τῶν δίσκων 0,026 μ. Ἐν μέσῳ τῶν δίσκων ἐπάνω ἐπίχρυσα κοσμήματα βεβλαμμένα νῦν. Οἱ ἀριθ. 3 καὶ 4, τοῦ τάφ. I, μῆκ. 0,185 καὶ 0,181 μ., ἔχουσι καλυκοειδῆ κεφαλὴν καὶ ὑπ' αὐτὴν κωδύας σφζούσας λείψανα ἐπιχρυσώσεως. Ἡ ἕτερα σφίξει καὶ μέρος ἀργυρᾶς ἀλύσεως. Ὅμοια περόνη εὗρέθη ἐν Δωδώνῃ χαλκῇ· Ὁ ἀριθ. 5 τοῦ τάφ. IV, μῆκ. 0,07 μ. μετὰ σφαιρικῆς κεφαλῆς ἐπιχρῶσου καὶ λεπτιῶς εἰργασμένης. Ὅμοια χαλκῇ ἐν Ὀλυμπίᾳ.

καὶ τὰ ἐλάσματα F. ἀρ. 5,6,7,28,29 (εἰκ. 10.11.16) καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει ὄχι τόσον νὰ καταχθῆ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς κορινθιακῆς τεχνοτροπίας, ὡς φρονεῖ ὁ Filow σ. 106, ὅσον νὰ εἶνε κατάλοιπον ἐκ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ἀφ' οὗ ἡ ὑποδερεὶς εἰκ. 8.9 καὶ τὰ ἐλάσματα εἰκ. 10 καὶ εἰκ. 16 μόνον ἐν τοῖς τάφοις τῶν Μυκηναίων εὐρίσκουσι παράλληλα ἔργα, προωρισμένα ὡσαύτως χάριν τῶν τάφων, καὶ μαρτυροῦσι τὰ αὐτὰ περὶ τὰς ταφὰς ἔθιμα. Διτηρήθησαν δηλ. καὶ ἐν ὄλω καὶ ἐν τοῖς μέρεσι κατὰ τὸ δυνατόν ἤκιστα μεταβεβλημένα ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη μετὰ τοὺς τάφους τῶν Μυκηναίων.

Ἄλλ' ἀφ' οὗ οἱ ἐγγώριοι ἐκεῖνοι τεχνῖται ἐποίουν ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἔργα, εἶνε αὐτονόητον, ὅτι ἐποίουν καὶ ἀπλῶς ἀργυρᾶ. Ἀληθῶς δὲ αἱ δίδυμοι περόναι¹ τῆς ἐμῆς εἰκ. 23 καὶ τῆς εἰκ. 32₄ παρὰ Filow καὶ αἱ μετὰ σπειρῶν τῆς αὐτῆς εἰκόνος εἶνε αἱ μὲν πρῶται ἄγνωστοι ἐν Ἑλλάδι, αἱ δὲ δευτέραι γνωσταὶ μόνον εἰς τὸν κυκλαδικὸν πολιτισμὸν, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν τοῦ 6^{ου} αἰ. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἶδομεν, οἱ ἐγγώριοι χρυσοχόοι ἐργάζοντο τὸν μακεδονικὸν ἀργυρον, θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἐπέτρεπον εἰς ξένην τινὰ βιομηχανίαν νὰ κατακτῆσθαι τὴν ἀγορὰν τῆς πατρίδος αὐτῶν διὰ τοιούτων ἔργων, ἅτινα δὲν ὑπερέβαινον τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἰκανότητα. Ὅμοια δ' εἶνε τὴν τέχνην καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τῶν F. εἰκ. 32 καὶ 33, ὥστε καὶ ταῦτα εἶνε ἐγγώρια ἔργα. Ἐπειδὴ δὲ δύο δίδυμοι περόναι φέρουσι ἀνὰ μίαν ἄλυσιν διαφόρου ἐξεργασίας ἑκατέραν, ἔπεται, ὅτι καὶ αἱ ἀργυραὶ ἀλύσεις τῆς εἰκ. 24, πλεκταὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς πρώτης, εἶνε ἐπίσης ἐγγώρια ἔργα. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἵππος εἰκ. 18 καὶ οἱ σκύφοι ἢ κἀνθάροι ἀριθ. F. 32-34 (εἰκ. 19), ὅσον δύναμαι νὰ κρίνω ἐκ τῶν εἰκόνων, ἐν ᾧ εἰς οὐδὲν ἔλλ. ἐργαστήριον τῶν χαλκῶν ἀγγείων θὰ προσεποίουν τεχνικὴν τιμὴν πολλῶν δ' ἦττον ὑπερηφάνειαν, δὲν εἶνε ἀπροσδόκητα ὡς ἐγγώρια ἔργα.² Τὰ λοιπὰ ἀργυρᾶ θραύσματα δὲν δύνανται νὰ κριθῶσι μόναι δὲ αἱ πόρπαι τῆς εἰκ. 21 διὰ τὴν λεπτὴν ἐργασίαν, διακριτὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀργυρῶν ἔργων, καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς ἄλλας γνωστὰς ἐξ Ἑλλάδος, ἦλθον, φαίνεται, ὅθεν καὶ τὰ καλλιτέχνα χαλκᾶ ἀγγεῖα. Ἴσως ὁμως εἶνε ὠφέλιμον νὰ παραβάλλῃ τις τὴν ἄλυσιν τῆς περόνης εἰκ. 21,4 πρὸς τὴν τῆς εἰκ. 23,5 (F. ἀριθ. 46), διότι αἱ δύο ἀλύσεις φαίνονται ὅμοιαι, ἐν ᾧ αἱ συνημμέναι αὐταῖς περόναι διεκρίθησαν ἀνωτέρω τεχνικῶς ὡς ἀλλότρια ἀλλήλων ἔργα.

Ἄλλὰ καὶ κράνη, τοῦ κορινθιακοῦ μὴ ἐξαιρουμένου, φέρουσι κόσμον ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων ἐπικεκολλημένων (πρβλ. εἰκ. 50-53, F. ἀριθ. 114 ἐξ. καὶ σ. 27,105 ἐξ.). Εἶνε δὲ τὰ ἐλάσματα ταῦτα ὁμοιότατα πρὸς τὰ λοιπὰ καὶ φέρουσι συνήθως τὸ αὐτὸ κόσμημα τοῦ πλοχμοῦ, ἴσως μάλιστα ἐκ τῶν αὐτῶν τύπων πρὸς τὰ λοιπὰ. Τὸ πόρισμα, ὃ ἐπιβάλλεται ἐκ τούτου τοῦ γεγονότος, εἶνε ἢ ὅτι τὰ κράνη, ἀλλαχοῦ κατασκευασθέντα, ἦτοι ἐπέισακτα, ἐπεκοσμήθησαν εἴτα ἐπιτοπίως χάριν τοῦ ἡγεμονεύοντος οἴκου, ἢ ὅτι μέρος αὐτῶν ἢ τὸ ὄλον εἶνε ἐξ ὑπαρχῆς

Εἰκ. 22. Ἡ ἀνω ἐπιφάνεια τῶν δίσκων τῶν περόνων εἰκ. 21, 1, 2, 6, 7.

¹ Δίδυμον χαλκὴν περόνην ἐκ Τσαούσιτσας (*Annual* 1923-5 σ. 16 καὶ Πίν. II 2;) καὶ ἐτέραν ἀργυρᾶν ἐκ Ζεῦ-τυνλὸκ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην (*Albania* II, 1927 σ. 38 καὶ εἰκ. 18), ἀμφοτέρως ἐκ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων Hallstatt, μνημονεύει αὐτὸς ὁ Filow σ. 34 ἐξ. Ἐκ τῶν χρόνων λοιπὸν

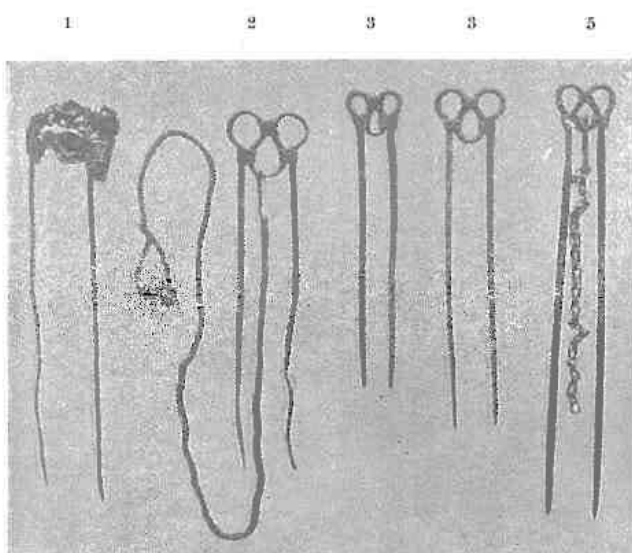
ἐκείνων μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 500 π. Χ. ὁ αὐτὸς λαὸς κατασκεύαζε καὶ ἐφόρει τοιαύτας περόνας ἐν Μακεδονίᾳ.

² Τὸν τύπον τῶν κἀνθάρων εὐρίσκει νῦν ὁ Casson Journ. of Hell. Stud. 1928 σ. 269 ὡς μακεδονικὸν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τοῦ σιδήρου.

ἐγχώρια ἔργα. Εἶπον ἀνωτέρω καὶ περὶ τῶν πιθανῶν προόδων τῆς ὄπλουργίας παρὰ τοῖς παλαιοῖς λαοῖς, ὥστε περὶ τῶν κρᾶνῶν ἄς ἀποφανθῆ ὅστις ἐξ αὐτοψίας ἢ καὶ ἄλλως βοηθεῖται περισσότερο, συγκρίνων αὐτὰ τὰ εὐρήματα τοῦ Τρεμπένιστε. Τὸ αὐτὸ δὲ λέγω καὶ περὶ τῆς «τρίπλακος ἀντυγος» τῶν ἀσπίδων (εἰκ. 54¹, F. ἀριθ. 121), ἣτις εἶνε γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν προσέτι (Ἀρχ. Δελτ. 1915, Παράρτ. σελ. 31 εἰκ. 37). Ὑπομιμνήσκω δέ, ὅτι τὸ κόσμημα τοῦ πλοχμοῦ¹ ἦτο συνηθέστατον ἐν τοῖς πρωτοκορινθιακοῖς καὶ πρωίμοις κορινθιακοῖς χρόνοις, καθ' οὓς δηλ. ἐν Κορίνθῳ ἤρχε τὸ γένος τῶν Βακχιαδῶν, οὐ γόνοι ἐδυνάστευον κατὰ Στράβωνα τοὺς Λυγκηστὰς τῆς Μακεδονίας. Ἄλλ' ὑπομιμνήσκω ὡσαύτως, ὅτι αἱ ἀσπίδες τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ πρὸς Β. πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης (ἐν Τσαουσίτση Casson, *Macedonia, Thrace* κλ. σ. 149) εἶνε ὅλως ἀλλό-

τρια τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος, συγγενεῖς ὅμως πρὸς ἱ ἄλλας ἑλληνικὰς γεωμετρικῶν ἐπίσης χρόνων ἐξ Ἑλλάδος.²

Ἡ χρυσοχοϊκὴ διακοσμητικὴ τῶν ἔργων τοῦ Τρεμπένιστε δὲν συνεβάδιζε μετὰ τῶν εὐκινήτων καὶ ταχυπροόδων ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων. Ἐτερόφωτοι κυρίως ἐν τούτῳ ὄντες οἱ τεχνίται αὐτῆς, ὁσάκις δὲν ἦσαν ἀπλῶς συντηρητικοί, προσελάμβανον βραδέως τὰς νέας διακοσμητικὰς μορφὰς καὶ δυσκόλως ἀπηλλάττοντο αὐτῶν. Διὰ τοῦτο συμμειγνύουσι τὸν πλοχμὸν μετὰ τοῦ μαιάνδρου, ἅτινα ἀκμάζουσιν ἐν διαφόροις χρόνοις καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῶν ἐκάτερον μᾶλλον ὡς διάδοχα ἀλλήλων, εἰ καὶ συνυπάρχουσιν ἐνίοτε ἐν παλαιότεροις χρόνοις (π.χ. εἰς τὴν ἐξ Αἰγίνης γρυπό-

Εἰκ. 23 (= F. ἀριθ. 44-47, εἰκ. 31). Ἀργυροὶ δίδυμοι περόναι. 23

στομον οἰνοχόην τοῦ Λονδίνου Pluhl, *Malerei und Zeichnung* III σελ. 21, ἀριθ. 97) ἢ καὶ ἐν τῷ ὅψ αἰ. σπανίως (π.χ. εἰς τοὺς Κλαζομενίους σαρκοφάγους αὐτ. σελ. 32 ἀριθ. 141). Ἄλλ' ἢ συνάντησις αὕτη εἶνε ἄγνωστος εἰς τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα τῶν 7 τάφων.

¹ Περὶ τούτου ὄρα καὶ Lippold ἐν *Münchener arch. Studien* σ. 456 ἐξ.).

² Ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τῆς Τσαουσίτσης ἀνάγεται εἰς πρωίμους γεωμετρικοὺς χρόνους, δεικνύει ὁ σκύφος μετὰ τῶν συγκεντρικῶν κύκλων (Casson εἰκ. 55). Τοιοῦτος σκύφος εὐρέθη ἐν Θήβαις μὲν ἐντὸς θαλαμοειδοῦς ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου (Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σ. 203 εἰκ. 148), ἐν Τίρυνθι δὲ ἐντὸς γεωμετρικοῦ τάφου (*Tiryns* I, 1912 πίν. XVI,3.).

23 Αἱ περόναι εἶνε ἐξ ἐνὸς σώματος ἐκάστη· ὁ ἀριθ. 1 τοῦ τάφ. VI 19 ἔχει μῆκ. 0,132μ. Ὁ ἐλιγμὸς τῆς κεφαλῆς καλύπτεται διὰ δύο χρυσοῦν ἐλασμάτων συμπεπιεσμένων νῦν, ἐχόντων δ' ὀπὴν πρὸς ἐξάρτησιν ἀλύσεως ἴσως· ὁ ἀριθ. 2, τοῦ τάφ. I, μῆκ. 0,112μ., μῆκ. ἀλύσεως 0,315. Τὸ σῶμα τῆς προσδέσεως τῶν ἐλιγμῶν τῆς κεφαλῆς ἐπίχρυσον. Ἡ ἐξηρητημένη χρυσοῦν ἀλύσις, πλεκτὴ ἐκ λεπτοῦ σώματος, διαιρει-

ται κάτω ἐπὶ μῆκ. 0,025 εἰς δύο μέρη φέροντα ἀνά μίαν ψηφίδα χρυσοῦν. Ὁ ἀρ. 3 καὶ 4 τῶν τάφ. VII 15 καὶ III, μῆκ. 0,095 καὶ 0,107μ. Ὁ ἀριθ. 5, τάφ. VII 16, μῆκ. 0,12μ. Τῆς χρυσοῦς ἀπλῆς ἀλύσεως σφίζεται μῆκ. 0,08μ. Κατὰ τοὺς ἐλιγμούς τῆς κεφαλῆς ἔχνη ἐπιχρυσώσεως. Τοιοῦτου τύπου περόναι χαλκαὶ εἶναι συνήθεις καὶ χαρακτηριστικαὶ ἐν τάφοις ἀνδρῶν βορειοδυτικῆς τῆς Μακεδονίας τῆς περιόδου Hallstatt. Εὐρίσκονται κατὰ τὸ στήθος καὶ ὄχι κατὰ τὴν κόμην. Μία ὁμοῦ χαλκῆ εὐρέθη εἰς Τσαουσίτσαν καὶ μία ἀργυρὰ εἰς Ζεῦτυνλὺκ τῆς Μακεδονίας παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην, ἀμφοτέρωι χρόνων τῆς Hallstatt. Προφανῶς εἶνε Μακεδονικὰ ἔργα ἐπιχωριάζοντα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων καὶ συνήθη τῷ ἐκτοτε ἀμεταβλήτῳ φυλετικῶς λαῷ. Ἄλλων μορφῶν περόνας διδύμους ἢ ἀπλᾶς καὶ ἄλλα παρεμφερῆ σκευὴ ἔχει ὁ F. εἰκ. 32 καὶ 33.

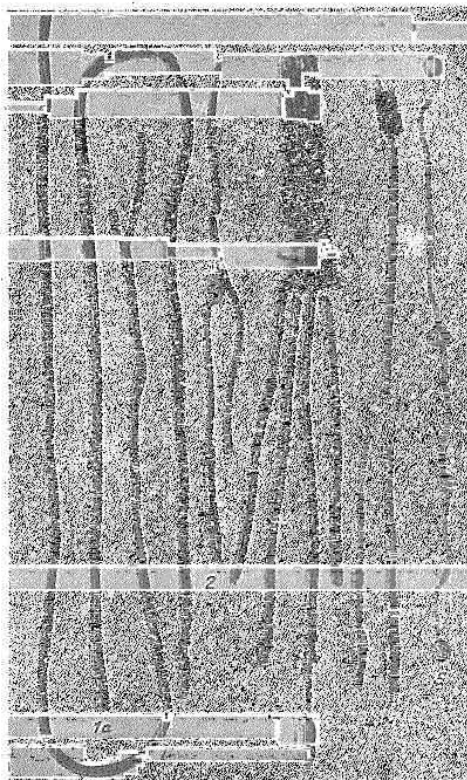
ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΧΡΥΣΟΧΟΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

Ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου ἡσκειτο εὐρέως ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ βοηθουμένη ὑπὸ τῶν τεχνικῶν προόδων τῶν Ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων, ἀφ' ὧν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσιν ἢ νὰ μιμῶνται μήτρας.

Οἱ λαοὶ ὅσοι ταπεινότερον εὐρίσκονται ἐν τῷ πολιτισμῷ, τόσῳ μᾶλλον ἀρέσκονται εἰς τὰ ἐκ πολυτίμου ὕλης κοσμήματα. Παρ' ἡμῖν μέχρι πρὸ 15 ἐτῶν ὅλοι οἱ ὄρεινοι πληθυσμοί, φοροῦντες κατακεντήτους στολάς, ἦσαν κατάφορτοι διὰ κοσμημάτων χρυσῶν ἔτι δὲ μαλλον ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρῦσων εἰς τὴν κεφαλὴν, τοὺς πλοκάμους, τὸν λαιμόν, τὸ στήθος, τὰς χεῖρας. Ἄλλ' ἀφ' ὅτου εἰσέβαλε μετὰ τὸν μέγαν πόλεμον τὸ ἀκατάσχετον κῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, αἱ στολαὶ αὗται ἐγκατελείφθησαν ἢ ἐξακολουθοῦσιν ἐγκαταλειπόμεναι τὰ δὲ κοσμήματα αὐτῶν συρρέουσιν ὡς ἄχρηστοι ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ἀρχαιότητες εἰς τὰ παλιόπωλεῖα τῆς ὁδοῦ Πανδρόσου τῶν Ἀθηνῶν ἢ τὰ μεσάζοντα χρυσοχοεῖα τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ εἰς τὰς ἐπιδείξεις τοῦ λυκείου τῶν Ἑλληνίδων παραλλήλως πρὸς τὰς μινωϊκὰς, τὰς μυκηναϊκὰς, τὰς κλασσικὰς καὶ τὰς βυζαντιακὰς ἑλληνικὰς στολάς.

Αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ πάσαι. Ἐν Ἀθήναις τοῦλάχιστον τὰς πολυτελεῖς καὶ κατακεντήτους στολάς τῶν ἀνθρώπων τοῦ κρατῆρος τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου καὶ τῶν προπερσικῶν κορῶν τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως διαδέχεται ὁ ἀπλοῦς δώριος πέπλος τῶν μετὰ τὰ περσικὰ χρόνων.

Οἱ «Ἐγγελεῖς» καὶ οἱ περιόικοι αὐτῶν εἶνε ἀμφίβολον, ἂν ἐν τῇ ἐσχατιᾷ, ἦν οἰκοῦσιν ἀπὸ γλιετηρίδων, «γθονὸς ἐς τηλουρὸν πέδον», μακρὰν παντὸς ἀξιολόγου ἐκπολιτιστικοῦ κέντρου, ἐγνώρισαν μετὰπτωσιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἢ ἰσχυρὰν πρόωσιν ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5^{ου} αἰ. ἢ ἡμεῖς σήμερον. Διὰ τοῦτο εἶνε εὐλόγον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι, ἀφ' οὗ αἱ ἔξεις τῶν ἀνθρώπων δὲν μετεβλήθησαν σπουδαίως, καὶ ἡ χρυσοχοεῖα τέχνη

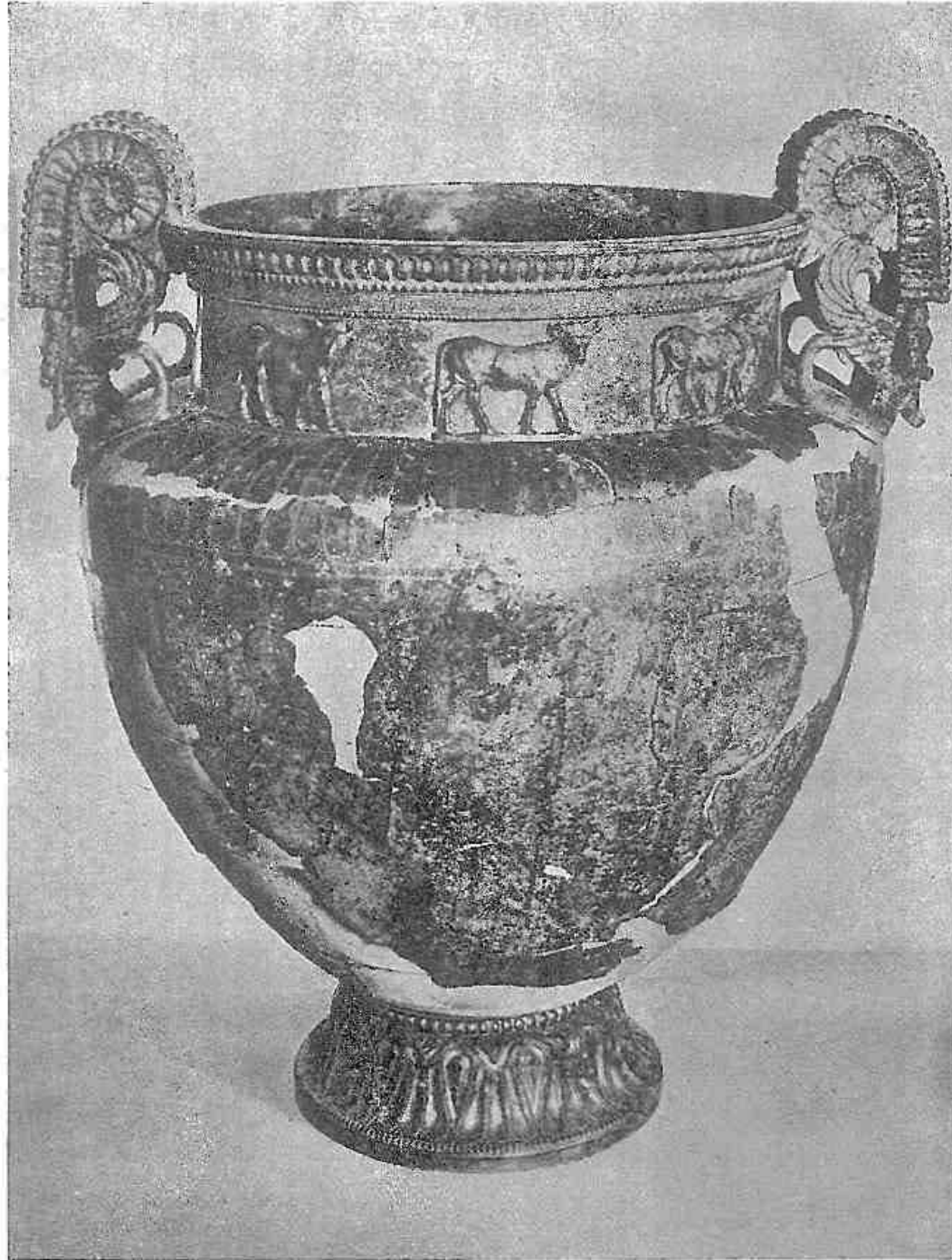
Εἰκ. 24 (= F. ἀριθ. 61, 62, εἰκ. 34).
Ἀλυσιδωτὰ κοσμήματα ἀργυρᾶ. 1

1 Τὰ κοσμήματα φέρουσιν ἕχνη ἐπιχρυσώσεως, εὐρέθησαν δὲ εἰς πάντας τοὺς τάφους. Ὁ ἀριθ. 1 τοῦ τάφ. VII 9, μῆκ. 0,65 μ. διάμ. 4 χλστμ. Τὸ ἕτερον ἄκρον διασχίζεται τέχνη εἰς δύο καὶ ἴσως εἶχεν ἐξηρητημένας κεφαλὰς ὄψεων ὡς οἱ ἀριθ. 2 καὶ 4. Ὁ ἀριθ. 2 τοῦ τάφ. VI 4, μῆκ. 0,19 μ. διάμ. 3 χλστμ. Εἰς τὸ μέσον διακλαδίζεται εἰς δύο σχοινία ἐξερχόμενα ἐκ περιβλήματος ἐπιχρῦσου, κεκοσμημένου διὰ διπλοῦ ἀστραγάλου. Τὸ ἕτερον ἄκρον καταλήγει εἰς κεφαλὴν ἐπιχρῦσον ὄψεως δάκνοντος δακτύλιον ἐλλειψοειδῆ τεθραυσμένον νῦν. Ὁ ἀρ. 3 τοῦ τάφ. I, μῆκ. 0,255 μ. διάμ. ἐκάστης

τῶν 4 ἄλυσων 5 χλστμ. Αὗται συνέχονται διὰ περιβλήματος ἐπιχρῦσου κεκοσμημένου δι' ἀστραγαλιῶν κοσμημάτων καὶ φέροντος μικρὰν θηλειάν. Τὰ ἄκρα κατέληγον εἰς κεφαλὰς ὄψεων (μία σώζεται). Ὁ ἀριθ. 4 τοῦ τάφου II, μῆκ. 0,245 μ. διάμ. 4 χλμ. Μορφή ὡς τοῦ 2. Ἐπὶ τοῦ μεσαίου περιβλήματος προσκεκολλημένον πλακίδιον φέρον ποτιὲ κόσμημά τι. Ἡ μία κεφαλὴ ὄψεως σώζει τὸν δακνόμενον κρίκον. Ὁ ἀριθ. 5 ἄλυσις μετὰ ψηφίδων κατὰ διαστήματα, ἐλλειπῆς ἐκατέρωθεν, τοῦ τάφ. VII 19, μῆκ. 0,215 μ. διάμ. 2 χλστμ. Ὁμοία τοῖς ἄλλοις ἢ πλοκή.

θὰ ἐξηκολούθησε καλλιεργούμενη. Ὁ Πλίνιος (33,39) ὀνομάζει Δαρδάνιον χρυσοῦν τινα κόσμον, προφανῶς ἐκ τῆς βορειότερον κειμένης πολυμετάλλου Δαρδανίας.

Εἶνε δὲ σφόδρα ἄξιον προσοχῆς, ὅτι καὶ σήμερον ἡ τέχνη αὕτη, ἐκ πάντων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, προώδευσε σπουδαίως

Εἰκ. 25 (= F. ἀριθ. 63, πίν. VII). Κρατὴρ χαλκῆς (πρβλ. εἰκ. 26-29).¹

καὶ ἀντέχει ἀκόμη ἐν σχετικῇ ἀκμῇ κυρίως ἐν ἄνω Μακεδονίᾳ, ἤτοι εἰς τὸ Μοναστήριον, τὸ Μεγάροβον, τὸ Κρούσοβον (Σερβία νῦν) καὶ τὴν Νέβεσκαν (Ἑλλάς νῦν) ὡς καὶ εἰς τοὺς

¹ Τοῦ τάφ. I (ς). Τοῦ κρατήρος ὅλον ὕψος 0,68μ., μέχρι χειλέων 0,622μ. Ὑψ. λαμποῦ 0,114μ. Διάμ. στομίου 0,405μ. Διάμ. κοιλίας 0,51μ. Ὑψ. λαβῶν 0,196μ., πλάτ. 0,088μ. Ποδὸς ὕψ. 0,083, διάμ. 0,254μ. Βαθυπρασίνη κατώσις. Περί τὸ χεῖλος πλαστικαὶ ζῶναι φύλλων λεσβίων, ἀστραγάλου,

πλοχμοῦ, ἀστραγάλου (πρβλ. εἰκ. 28. 29). Περί τὸν λαμπον εἰς ἀγέλαδες, ἰδίᾳ εἰργασμένα (εἰκ. 26), προσηλοῦνται διὰ τριῶν ἤλων. Σφίζονται δ' αἱ πέντε. Ὁ ὤμος τοῦ ἀγγείου κοσμεῖται διὰ δωρίου κύματος. Ἡ κοιλία κοσμεῖται διὰ στεφάνης τριμερῶν ἀνθεμίων ἐξηρητημένων ἐκ κυματοειδοῦς ἐλικος καὶ

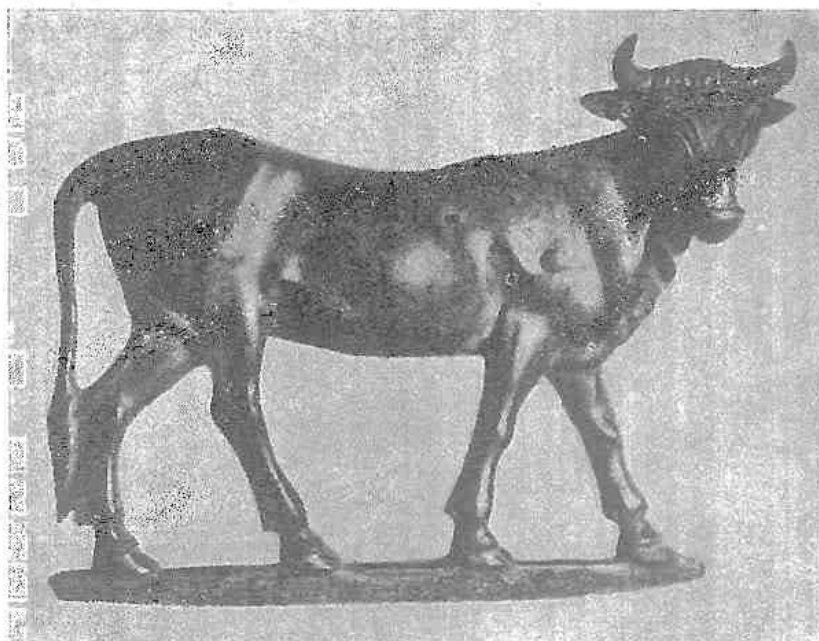

Καλαρρύτας τῆς νοτίου Ἡπείρου. Σχεδὸν δὲ εἰς πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς πολλὰς ἔξω αὐτῆς εὐρίσκει τις ἐγκατεστημένον χρυσοχόον ἐκ Νεβέσκης ἢ ἐκ Καλαρρυτῶν.¹

Κατέχω δ' ἐγὼ ζώνην ἐπίχρυσον ἐκ καθαροῦ ἀργύρου (πλ. 0.043 μῆκ. 0.86 ἄνευ τῶν πορπῶν) κατασκευασθεῖσαν ἐν Μοναστηρίῳ πρὸ 150 περίπου ἐτῶν. Εἶνε λαμπρῶς πεπλεγμένη ἐξ ἑνός, ὡς πείθομαι, καὶ μόνου σύρματος, κατὰ τεχνικὴν μέθοδον ἄγνωστον νῦν, ἐπειδὴ ἐγκατελείφθη πρὸ πολλοῦ ὡς δαπανηρά.

Ἄλλ' ὅταν πρόκειται νὰ κρίνη τις τὰς πλεκτὰς ἀλύσεις τοῦ Τρεμπένιστε (εἰκ. 23,2 καὶ εἰκ. 24), δὲν δύναται νὰ μὴ ἀναλογισθῆ, ὅτι, ὡς ἀκμάζει σήμερον, πολλῶ μᾶλλον ἤκμαζε πρὸ 150 ἐτῶν ἢ «συρματερῆ» ἐργασία (filigran) ἐν ποικίλῃ ἐφαρμογῇ εἰς τὰ μέρη τῆς Λυχνιδοῦ καὶ τῶν περιοίκων, ἅτινα ὀρίζουσιν αἱ σημεριναὶ Μακεδονικαὶ πόλεις ἢ κωμοπόλεις, ἅς ἐμνημόνευσα. Ὅμοίαν δὲ ἐργασίαν θὰ ἠδύσκομεν καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Μακεδονίᾳ, ἂν ὁ ἐθνογραφικὸς χάρτης αὐτῆς δὲν μετεβάλλετο ἐπὶ Τούρκων μάλιστα.

Τοιαύτη ἐργασίας ἀκμὴ προὔποθέτει πολλὰς προβαθμίδας καὶ μακρὰν ἄσκησιν. Ἄν δὲ σήμερον εὐρισκόμεθα 2300 ἔτη μετὰ τοὺς χρόνους τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, ἀλλὰ καὶ οἱ χρόνοι τῶν τάφων τούτων ἦσαν 900 περίπου ἔτη μετὰ τοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ὧν διετήρησαν τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς, τὸ σχῆμα τῶν κινητῶν χρυσῶν κοσμημάτων, τοὺς διακοσμητικοὺς τύπους τῶν κοσμημάτων τούτων, τὴν χρῆσιν αὐτῶν μεμονωμένων ἢ συνηνωμένων ἐν τῷ αὐτῷ κοσμηματι, τὴν μέθοδον τῆς πυκνώσεως αὐτῶν κλ. Διατὶ τὰ 900 ἔτη ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους ἐξελιξέως δὲν δύναται νὰ ἐκταθῶσιν εἰς πλείονας χιλιετιρίδας; Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἀληθῶς ἐξετάθησαν *mutatis mutandis*. Εἶνε δὲ τὰ *mutanda*, ὅσα ἐπέβαλεν ὁ χριστιανισμὸς περὶ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν καὶ ἡ ἐλευθέρα οὕτω ἐξέλιξις τῆς τέχνης διατηρηθείσης. Διότι κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ βίος τῶν ἀποκέντρων ἀνθρώπων διετέλεσεν

Εἰκ. 26 (= F. εἰκ. 35a). Χαλκῆ ἀγελάς ἐκ τῶν σωζομένων πέντε τοῦ λαίμου του κρατήρος εἰκ. 25. 2

συμπληρουμένων δι' ὄξυκορύφων φύλλων. Ἐν τοῖς κύμασι τῆς ἐλικος τρικόρυμβα ἀνθέμια λωτοῦ καὶ ἄλλα συμπληρωματικά. Πάντα λεπτῆς ἐργασίας. Ὁ πούς τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 27) δι' ἀναγλύπτων κοσμημάτων φυλλωδῶν κεκοσμημένος. Αἱ λαβαὶ (εἰκ. 28 καὶ 29) κατακόσμητοι καὶ διὰ προτομῆς Μεδούσης περωτῆς, ἧς ὀπισθεν ἐκφύονται καὶ προσκολλῶνται ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου δύο ὄφεις.

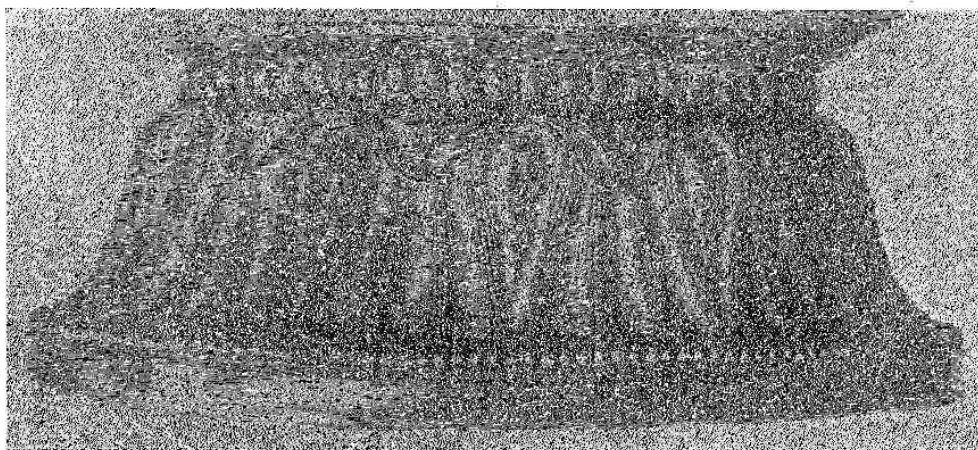
Τὸ ὄλον ἀγγεῖον ἐξαιρετικῶς καλλιτέχρον. Οὐδὲν ἄλλο ἐσώθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος οὕτω πλουσίως εἰργασμένον κατὰ τὸν λαίμον (τὰ δυνάμενα νὰ συγκριθῶσιν ὄρα παρὰ F. σ. 42 ἔξ.).

1 Πρὸβλ. Weigand, *Die Aromunen* 1894 II σ. 62 ἔξ. καὶ πίν. I Φαλτάιτς *Ἑλληνικά Γράμματα* 16 Ἰουν. 1928 σελ. 8 ἔξ. Ζ. Παπαντωνίου, ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἐλεύθερον βῆμα» 25 Δεκεμ. 1928 σελ. 1, στήλη 6.

2 Πᾶσαι αἱ ἀγελάδες πατοῦσιν ἐπὶ ἰδίᾳ βάσει βαδίζουσαι πρὸς δεξιὰ. Ἔχουσι μῆκ. 0,09 καὶ ὕψ. 0,067μ. Ἐκάστη δηλοῖ πλεκτὴν τὴν κόμην ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ ἐλικοειδῆ τὴν ἄκραν οὐράν. Τινὲς δεικνύουσι λεπτομερείας ἀνατομικάς. Ἐξαιρετὰ ἀρχαῖκά ἔργα.

ἄνευ βαθέων μεταβολῶν, ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθῶσι τὰ ἔθιμα τὰ τρέφοντα τὴν τέχνην. Μετ' ὀλίγον ὁμως οἱ χρυσοχοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων θὰ διορθῶνωσιν ὠρολόγια μόνον ἢ θὰ γίνωσι σταθμάρχει σιδηροδρόμων, τηλεφωνηταί, ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων, ἴσως δὲ καὶ ἀεροπλάνων, καὶ θὰ ἐνδύωνται αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθὼς οἱ ἄνθρωποι τῶν μακρινῶν πόλεων, ὧν ἡ ἀπόστασις ἐκμηδενίζεται καθ' ἡμέραν.

Οἱ χρυσοχοὶ οὗτοι προέρχονται ἐκ πόλεων ἢ κωμῶν ὄρεινῶν βλαχοφώνων θὰ ἀποδείξω δὲ ἀλλαγῶν, ὅτι οἱ βλάχοι κάτοικοι τῶν ὄρεων τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου εἶνε ἰθαγενεῖς στρατιῶται τῶν ρωμαϊκῶν στρατῶν, ἐκλατινισθέντες κατὰ τὸν εἰκοσαετῆ στρατιωτικὸν βίον αὐτῶν, ἐγκατασταθέντες εἶτα ὡς ὄρεινοὶ φρουροὶ τῶν στρατιωτικῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου ἐν γένει κατὰ γειτόνων κατωτέρου πολιτισμοῦ ἢ ὅπως δῆποτε κακοποιῶν καὶ κατὰ τῆς αὐτομάτου ἀναπτύξεως ληστείας εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη, διασπῶντες δὲ τέλος μόνον συνεχισταὶ τοῦ πατροπαραδότου βίου μετὰ τὴν μερικὴν ἢ γενικὴν

Εἰκ. 27 (=F. εἰκ. 36). Ὁ ποῦς τοῦ χαλκοῦ κρατήρος εἰκ. 25. Ἰδίᾳ κεχυμένος, συνεκλόγηθη ἔπειτα μετὰ τοῦ ἀγγείου.

κατὰ τόπους ἐκρίζωσιν τοῦ ἑλληνοφώνου πληθυσμοῦ μάλιστα τῶν πεδιάδων, ὅστις ἦτο ὁ κύριος φορεὺς καὶ τὸ θῦμα τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ἑλλ. ἱστορίας μέχρι καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων.

ΤΙΝΕΣ ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΟΙ 7 ΝΕΚΡΟΙ.-ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΤΟΥ FILOW

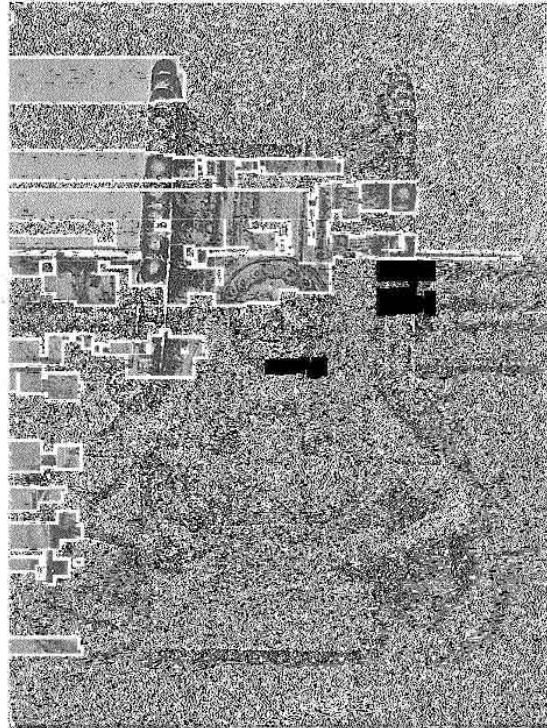
Μετὰ τάνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη δὲν εἶνε ἐν τῇ Μακεδονικῇ ἐκείνῃ χώρᾳ ἐπιτήδευμα παροδικῶν ἢ παρεπιδήμων ἀνθρώπων, ἀλλὰ μονίμως ἀπὸ μακρῶν αἰώνων ἐγκατεστημένων, θεραπευόντων δ' ἐπίσης παλαιὰ ἔθιμα, ἅτινα ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι εἶχον ἢ ἀποσβεσθῆ ἢ μεταρρυθμισθῆ. Ἡ παράδοσις λοιπὸν περὶ μεταβάσεως ἐκεῖσε τοῦ Κάδμου ἐνισχύεται, ὡς φαίνεται.

Συνέβαιεν ἴσως καὶ πάλαι ὅ,τι καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, καθ' ἣν ἡμεῖς μὲν μετεκαλέσαμεν βασιλέα ἐκ Βαναρίας ἢ Δανίας, ἄλλοι δ' ἄλλοθεν. Τοιαῦτα παραδείγματα ὀρίπτουσι φῶς εἰς τὴν σκοτεινὴν ἱστορίαν τῶν βορείων χωρῶν τῆς Ἑλλ. χερσονήσου, ὅμοια δ' εἶνε τὰ παραδείγματα, ἅτινα εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἰλλυριοῖς (Στρβ. 326, ἄνω ἄνω σελ. 48) ἀλλὰ νομίζω,

ὅτι αἱ χώραι τῆς Μακεδονίας θὰ ἐτίμων τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ὄχι ὡς ἀλλόφυλοι ἀλλ' ὡς συγγενεῖς· καὶ ἐν ἐμπορικῇ δ' ἐπιμειξίᾳ μετὰ τῶν νοτίων Ἑλλήνων θὰ διετέλουν καὶ ἐπομένως καὶ παροδικοὺς ἐπισκέπτας ἢ ἐμπόρους ἀγγείων καὶ ἄλλων προϊόντων θὰ ἐδέχοντο. Τοιοῦτος συγχρωτισμὸς θὰ συνετέλει, ὥστε ὁ τυχὼν ξένος δυναστικὸς κλάδος νὰ μὴ φαίνεται ὡς ξενόπλασμα ἑτερογενὲς ὅλως, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι, ἐλθὼν ἐπὶ τὸν θρόνον, συνωδεύθη ὑπ' ἀκολουθίας πολυπληθοῦς καὶ ποιικίλης ὡς ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς νεωτάτης Ἑλλάδος Ὁθων.

Εἰς τοῦτο δ' ὅμως θὰ συνετέλουν καὶ στοιχεῖα φυλετικὰ συγγενῆ, παραμείναντα εἰς τὰς βορείας ἐκείνας χώρας, αἵτινες ὑπῆρξαν ἢ ὁδὸς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ βορρᾶ μεταναστεύσεως τῶν ἑλληνικῶν φύλων πρὸς νότον. Ἀπεῖχε δ' ὁ χρόνος οὗτος οὐχὶ ἄγαν πολὺ ἀπὸ τοῦ ὑποτιθεμένου χρόνου τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως τοῦ Κάδμου, ὥστε νὰ εἶνε πιθανὴ ἢ διατήρησις ἐν τῷ τόπῳ βραδυπόρων τινῶν τῆς ἀθρόας μεταναστεύσεως. Ἄν μάλιστα λαλήσωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ Beloch (² *Griech. Gesch.* II σ. 42 ἐξ.), ἡ Μακεδονία ἦτο σταθμὸς τῶν ἑλλ. φύλων διαρκῆς, ὥστε ἡ ἀνοιγομένη νῦν ἀποψις χρωματίζεται λιαν ἰσχυρῶς (πρβλ. καὶ Χατζηδάκιν, *Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχ. Μακεδόνων* 1925 σ. 17 ἐξ.)

Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ 7 νεκροὶ τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, τεθαμμένοι ὄχι μὲν ἐντὸς πρωτοφανῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα τῶν ἱστορικῶν χρόνων τάφων, ἀλλὰ μετὰ πλοῦτου καὶ κοσμημάτων πρὸ πολλοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκλιπόντων, δὲν δύναται νὰ εἶνε ξένοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ μάλιστα μισθοφόροι. Ἄνδρες Ἕλληνες κάτοχοι τοιοῦτου πλοῦτου δὲν ἠσπάζοντο τὸν τυχοδιωκτικὸν βίον τοῦ μισθοφόρου. Ἐν ἐναντία περιπτώσει δὲν θὰ διήγειρον ἀρὰ γε τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τοῦ ἐγχωρίου βαρβάρου ἡγεμόνος, ὃν δέχεται ὁ Filow; Καὶ ἂν ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἠύλαβήθη τὸν πλοῦτον τῶν μισθοφόρων ζώντων, πῶς ἀντέσχε νὰ μὴ σφετερισθῇ αὐτὸν ὅτε ἀπέθανον, θάπτων αὐτοὺς μετὰ μόνων τῶν ὄπλων, ἃ ἔφερον κατὰ τὴν μάχην; Καὶ πόσον πλουσιώτερος θὰ ἦτο ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ἵνα δύναται νὰ ἔχη τοιοῦτους ἄνδρας ὡς μισθοφόρους; Ἄν δ' ἦτο πτωχότερος, δὲν θὰ κατεφρονεῖτο μὲν αὐτός, θὰ ἠπει-

Εἰκ. 28 (=F. πιν. VIII, 1). Ὅμις λαβῆς τοῦ νεκροῦ εἰκ. 25. ¹

¹ Ἡ λαβὴ συνίσταται ἐξ ἔλικος κατακοσμήτου διὰ φύλων καὶ ἀστραγάλων πλαστικῶν καὶ ἀνεχομένης ὑπὸ πρωτομῆς Μεδούσης. Αὕτη φορεῖ περιδέσμοι καὶ φοιλιδιῶν χιτῶνα θυσανωτὸν κάτω καὶ κατὰ τοὺς βραχίονας. Ἐκατέρω χειρὶ συνεσφιγμένη ἐρεῖδαται ὑπὸ τὸν ἀντίστοιχον μαστόν. Μεγάλοι οἱ ὀφθαλμοί, πλατεῖα ἡ ῥίς καὶ τὸ στόμα, ἐξ οὗ

κρέμαται ἡ γλῶσσα. Ἡ κόμη ὑπὲρ τὸ μέτωπον καταλήγει σπειροειδῶς εἰς ὄψεις. Ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου ἀνά πέντε βοστρύχους συνεστραμμένους μακροὺς μέχρι τοῦ στήθους. Ὅπισθεν δύο πτέρυγες (πρβλ. εἰκ. 29) καὶ δύο ὄψεις πρὸς στήθιν καὶ ἐνίσχυσιν ἅμα τῆς λαβῆς.

λειτο δ' ὁ θρόνος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀσυνήθως πλουσίων καὶ ἐπομένως ἰσχυρῶν, καὶ ἐμπειρο-
πολέμων δέ, κατὰ τὸν Filow, μισθοφόρων; Ἄν δ' ὁ ἐγγώριος βάρβαρος ἡγεμὼν εἶχε τὴν
ικανότητα νὰ μισθοῖ τοιοῦτους ἄνδρας συναποφέροντας ἐκ τῆς πατρίδος τηλικούτον πλοῦτον,
διατὶ δὲν εἶχεν ἐπάρκειαν νὰ ἔχη αὐτὸς τὸν πλοῦτον τοῦτον, ἀφ' οὗ ἐξ ἄλλου καὶ τὴν Ἑλλάδα
ἐγνώριζε καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς, ἅτινα ἐκόμιζον οἱ μισθοφόροι, οὗς αὐτὸς μετεπέμπετο; Καὶ
ἂν τὰ κτερίσματα τῶν 7 τάφων ἀνήκον εἰς τοὺς μισθοφόρους, τίνα λόγον ἔχει ἡ ἔρευνα περὶ
τῆς δι' Ἰλλυρίας ὁδοῦ κορινθιακῶν ἔργων, ὅταν οἱ μισθοφόροι οὗτοι κομίζοντες αὐτὰ οἴκο-
θεν ἴσως, δὲν εἶνε βέβαιον, εἶνε μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι θὰ ἐβάδιζον δι' Ἰλλυρίας ἐρχόμενοι
κατὰ τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} αἰ. εἰς τὴν βόρειον ὁμορον τῆς ὑφ' Ἑλλήνων βασιλευομένης Μακεδο-

Εἰκ. 29 (=F. πίν. VIII, 2) Πλαγία ὄψις τῆς καλλιτέχρου
λαβῆς (εἰκ. 28) τοῦ χυλκοῦ κρατήρος (εἰκ. 25).¹

παιδικὸς σκελετὸς ὑπάρχει, καίπερ τῆς θνησιμότητος τῶν παιδῶν ἀείποτε οὕσης μείζονος
(πρβλ. *Θηβαϊκὰ* σ. 225₁). Φαίνεται δέ, ὅτι οὔτε ἄωροι οὔτε ὑπερώριμοι εἶνε οἱ 7 ἄνδρες, ἀλλὰ
πάντες ἀκμαῖοι πολεμισταὶ τεθέντες πάνοπλοι εἰς τοὺς τάφους. Φαίνεται προσέτι, ὅτι καὶ ὁ
θάνατος καὶ ἡ ταφή αὐτῶν δὲν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ χρονικοῦ διαστήματος, τοῦλά-
χιστον φανεροῦ. Τὰ κοσμήματα τοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος εἰκ. 11 τοῦ τάφου II εἶνε ἐντελῶς
ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἐλάσματος F. ἀριθ. 7 τοῦ τάφου III καὶ πιθανῶς διὰ τῆς αὐτῆς μήτρας
ποιηθέντα κατὰ τὸν Filow. Τὸ αὐτό, νομίζω, ἰσχύει διὰ τοὺς 8 χρυσοὺς ἀστέρας τῆς εἰκ. 15

¹ Δεικνύει πῶς τὸ ἄνω ἀνόργανον μέρος τῆς λαβῆς
συνδέεται μετὰ τοῦ κρατήρος καὶ μετὰ τῆς Μεδοῦσης καὶ
τῶν περὶ τῆς. Πρόσθετος ἐνίσχυσις εἶνε οἱ δύο ὄψεις,

ὅτι οἱ μισθοφόροι οὗτοι κομίζοντες αὐτὰ οἴκο-
θεν ἴσως, δὲν εἶνε βέβαιον, εἶνε μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι θὰ ἐβάδιζον δι' Ἰλλυρίας ἐρχόμενοι
κατὰ τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} αἰ. εἰς τὴν βόρειον ὁμορον τῆς ὑφ' Ἑλλήνων βασιλευομένης Μακεδο-
νίας, ἵνα μὴ στηριχθῶ καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου
Ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας, εἰς ἣν πιστεύω,
καὶ διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἡ Θεσσαλία δὲν
ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε καθαρῶς ἐλληνικὴ χώρα,
ἂν ἡ Μακεδονία δὲν ἐπροστάτευεν αὐτὴν ἀπὸ
πάσης βαρβαρικῆς νοθείας; Καὶ εἶνε πιθανόν,
ὅτι μισθοφόροι πολεμισταί, μάλιστα δὲ πλού-
σιοι, θὰ μετέβαινον εἰς κατωτέρου πολιτισμοῦ
καὶ ἐπισφαλοῦς ὀργανώσεως καὶ τάξεως χώραν,
ἵνα κινδυνεύσωσι μετὰ τοσοῦτων καὶ τοιού-
των θησαυρῶν, ὅσους περιέσωσαν οἱ τάφοι,
ἀλλὰ καὶ ἄλλων, ἀπαραιτήτων ἐν τῷ βίῳ, οὗς
ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἀπῆτει νὰ θέσωσιν εἰς τοὺς
τάφους ἢ οὗς τεθέντας ἔφθειρεν ὁ χρόνος;

Δὲν εἶνε λοιπὸν ξένοι πρὸς τὴν χώραν οἱ
νεκροὶ τῶν 7 τάφων, ἢ δὲν εἶνε τόσον ξένοι,
ὅσον ἂν ἦσαν μετάκλητοι μισθοφόροι τοῦ τέ-
λους τοῦ 6^{ου} αἰ. π. X.

Ἐρωτᾶται ἤδη, πῶς εὐρίσκονται ἐνθα
εὐρίσκονται οἱ 7 τάφοι;

Καὶ πρῶτον παρατηροῦμεν, ὅτι πάντες οἱ
νεκροὶ εἶνε ἄνδρες. Οὐδεμία γυνὴ ὑπάρχει ἐν
τοῖς 7. Ἴσως τοῦτο εἶνε σύμπτωσις; ἀλλὰ
δὲν δύναται νὰ εἶνε σύμπτωσις, ὅτι καὶ οὐδεὶς

οἵτινες, ἐκφυόμενοι ἐκ τῶν νῶτων τῆς Μεδοῦσης, ἀπλοῦσι
τὸ σῶμα αὐτῶν, προσηλωμένον δι' ἡλῶν. ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ
ἀγγείου.

καὶ πολλὰς χρυσᾶς ταινίας μετὰ πλοχμοῦ (εἰκ. 12), αἵτινες προέρχονται ἐκ πάντων τῶν τάφων. Ἄν δ' αἱ εἰκόνες τοῦ Filow ἦσαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν κλίμακα πᾶσαι, θὰ ἠδύνατό τις ἴσως καὶ πλείονας τοιαύτας ἀναλογίας νὰ πιστώσῃ ἄνευ αὐτοψίας αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων.

Ἐπειτα δὲν εὐρέθη «πόλις» τις ἀρχαία παρὰ τοὺς τάφους, ἢ δὲ Λυχνιδὸς κεῖται 10 χιλίω-μετρα μακράν, ἄλλη δὲ τις ὄχθη τῆς Λυχνίτιδος λίμνης 3 χιλίωμετρα μακράν, ἀλλὰ στερεῖται παντὸς ἀρχαίου λειψάνου. Δὲν γνωρίζω δὲ καὶ διὰ τίνος γνώμονος μετρεῖ ὁ Schkorpil τὰ ἀναζητούμενα ἐρείπια, ἧτοι ἂν ἐνθυμῆται, ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα τῇ μεσογαίᾳ καὶ βορείῳ κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους χρόνους μόνον κῶμαι μικραὶ ἴσως ὑπῆρχον, ἐκτισμέναι πενιχρῶς, ὥστε νὰ μὴ καταλίπωσιν ἐπιφανῆ ἢ ἀξιόλογα λείψανα πλὴν ὀστράκων καὶ χωμά-των καὶ λιθαρίων τινῶν. Εἰς ἐπίμετρον δὲν εὐρέθησαν παρὰ τοὺς 7 ἄλλοι τάφοι ἀναλόγως παλαιοὶ (ὁ τύμβος Mogila, εἰκ. 1, δὲν ἠρευνήθη βαθέως) οὐδὲ πολυάνδριόν τι, εἰ καὶ ἡ συστάς τῶν τάφων τούτων, συγχρόνων ὄντων, μᾶλλον πολυάνδριον δύναται νὰ ὀνομάζηται ἢ νεκρόπολις.

Οἱ 7 δὲ νεκροὶ εὐρέθησαν πάντες τεταμένοι κανονικῶς συμφώνως τοῦ λά-χιστον πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil, ἅτινα πρέπει νὰ συνετάχθησαν βεβαίως κατὰ σφζόμενα λείψανα τῶν σκελετῶν βεβαίως δὲ τὴν τοιαύτην θέσιν τῶν νεκρῶν ρητῶς καὶ ὁ Filow σελ. 4.

Ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, οἱ 7 τάφοι ἔκειντο ἐν ἐρημίᾳ, ἢ δὲ σύγχρο-νος ὄρυξις αὐτῶν χάριν 7 πολεμιστῶν ἐρμηνεύεται, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι εἶνε νεκροὶ μάχης, πεσόντες καὶ ἐκπνεύσαντες ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πέριξ ἐκτεινομένου πεδίου τῆς μάχης ἢ μετ' οὐ πολὺν χρόνον.

Ἡ κανονικὴ δ' ἐν τῷ τάφῳ ἀπόθεσις αὐτῶν ἐκτεταμένων δεικνύει προσέτι καὶ μόνη -ἄνευ δηλ. τοῦ πλούτου τῶν κτερισμάτων- ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν πιθανώτατα ἦτο νικητῆς. Ὁ Θηβαῖος ἱερολογίτης, τοῦ ὁποῦ τὸν σκελετὸν ἔχομεν ἐν τῷ Ἐθνικῷ μουσεῖῳ, κομίσαν-τες ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν λέοντα Θηβαϊκοῦ πολυανδρίου τῆς Χαιρωνείας, νεκρὸς τῆς ὁμωνύμου μάχης (338 π. Χ.), εἶνε ἀτάκτως κατακεκλιμένος μετ' ἀτάκτως συνεσταλμένων τῶν ἄκρων, διότι ἀνήκει εἰς τὴν ἠττηθεῖσαν στρατιάν· τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ Φιλίππου (τὸ πολυάνδριον τῶν Μακεδόνων εἶνε ἐντεῦθεν τοῦ τῶν Θηβαίων καὶ ἐπομένως τῶν ἀρχικῶν Θηβαϊκῶν γραμμῶν· πρβλ. τὸν χάρτην παρὰ Σωτηριάδη *Athen. Mitt.* 1903 σελ. 305 καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς χαρασσομένας ἐκεῖ γραμμάς παρατάξεως), οἱ δὲ νεκροὶ τῶν ἠττημένων, ἄφιλοι ἐκπνεύσαντες καὶ ἐγκαταλειφθέντες, ἐψύγησαν καὶ ἐλορδώθησαν ἢ ἐπάγησαν, ὡς ἔτυχον· οὕτω δὲ καὶ ἐτάφησαν ὅτε ἀνηρέθησαν ὑπόσπονδοι.²

Εἰκ. 30 (=F, εἰκ. 45). Λαβὴ τοῦ κρατήρος F. ἀριθ. 65. Τάφ. VII 41. 1

1 Ὑψ. λαβῆς 0,132μ. Τῆς πλακὸς μῆκ. 0,082, πλ. 0,073μ. Ἐπ' αὐτῆς ῥόδαξ ἐγγράκτος, ἐν ταῖς γωνίαις φύλλα, κατὰ τὰ χεῖλη ἀστράγαλος, εἰς τὰς πλευρὰς φύλλα. Ἐκ τῶν δύο γωνιῶν ἐκπορεύονται ὄφεις μετ' ἀνυψωμένων κεφαλῶν, κεκοσμημένοι ἐγγράκτως καὶ στικτῶς. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι παραπλήσιοι κρατήρες (δρα Filow ἀριθ. 66-67) καὶ

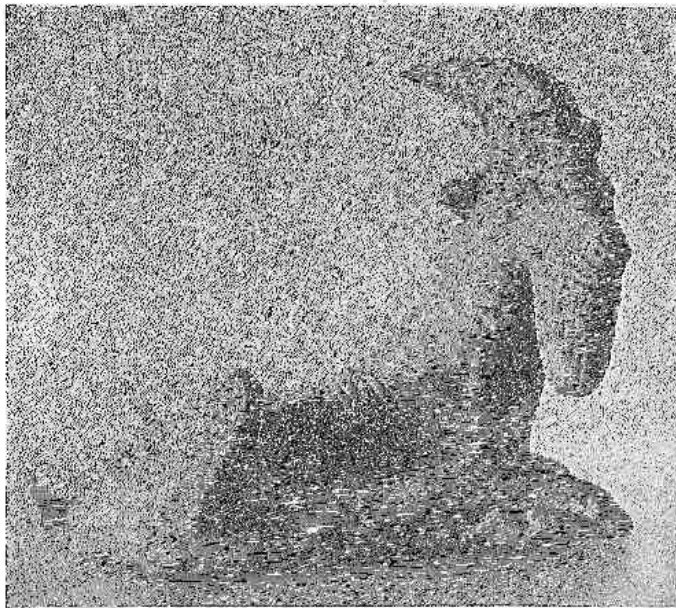
ἄλλοι ἄνευ λαβῶν.

2 Τοῦτο δὲν ἐγινε μετὰ μακρὸν ἄγαν χρόνον, ὡς ἐπιτρέ-πει νὰ νοήσωμεν ὁ Σωτηριάδης ε. ἀ. 311 - 2, διότι θὰ ἤρχετο ἢ διάλυσις τῶν σαρκῶν, ὅτε θὰ ἔδει οἱ νεκροὶ νὰ καῶσιν, ἐν ᾧ ὁ Σταματάκης *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ.* 1883 σ. 69 λέγει, ὅτι ἐκ τῶν 254 νεκρῶν δύο μόνον ἦσαν κεκαυμένοι.

Ἐξ ἄλλου οἱ 7 ἄκαυστοι νεκροὶ τοῦ ἐν Θεσπιαῖς πολυανδρίου (*Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας* 1911 σελ. 154 ἐξ. 159) τῶν Θεσπιέων νικητῶν τῆς παρὰ τὸ Δήλιον μάχης (424 π. Χ.) εἶνε, πλὴν ἑνός, κανονικῶς τεταμένοι. Τὴν ἀκανόνιστον θέσιν τοῦ ἑνὸς νεκροῦ δικαιολογεῖ ἡ μέχρι νυκτὸς παράτασις τῆς μάχης ἐκείνης. (Πρβλ. καὶ Ἀθηναϊκὸν πολεμικὸν τάφον *παράρτ. Ἀρχ. Δελτ.* 1915,74 Π, 1916,59 Π).

Οἱ νεκροὶ λοιπὸν τοῦ Τρεμπένιστε ἐκρίθη καλὸν νὰ ταφῶσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἐνδόξως ἔπεσον, ὡς οἱ Μαραθωνομάχοι. Οἱ τάφοι αὐτῶν, περιφρακτοὶ πιθανῶς διὰ σηκοῦ τινος, ἀπετέλεσαν ἠρῶνον, οὗ ἡ λατρεία ἦτο ἅμα προσκύνημα (*proskynage*) πρὸς τὸν ἑνδοξον τόπον. Τοιαύτη λατρεία θὰ συνελλήρου τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα τὰ διατηρηθέντα ἐν Τρεμπένιστε κατὰ τὸ πιθανὸν παράδειγμα τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηῶν (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1918,58), ὅπερ ἐτήρειτο καὶ πολλαχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περυσινήν

ἀνακοίνωσίν μου πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 31 (=F. Εἰκ. 53). Χαλκῶνος τράγος κόσμημα τῶν ὤμων τοῦ κρατήρος F. ἀριθ. 69 τοῦ τάφου I;¹

Ἄν οἱ νεκροί, πρὶν ταφῶσιν, ἐκομίσθησαν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ προυτέθησαν εἰς τὴν πόλιν, ἔστω αὕτη ἡ Λυχνιδός, καὶ ἔπειτα πάλιν μετηνέχθησαν εἰς τοὺς τάφους, ἢ ἂν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐγένετο ὁ στολισμὸς καὶ πᾶσα ἡ πρὸς αὐτοὺς προσήκουσα τιμὴ, τοῦτο ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τοῦ ἐντελῶς ἢ μὴ ἐντελῶς συγχρόνου θανάτου αὐτῶν, καὶ ἐκ τοῦ ἀπαιτηθέντος χρόνου πρὸς ὄρουσιν πάντων συγχρόνως ἢ χωριστὰ ἐκάστου τάφου (ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι πολεμιστῆς τις ἀπέθανεν ἐκ τῶν τραυμάτων ὑστερόν πως) καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, οἷον ἐθίμων ἐν γένει ἢ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πολέμους. Ἄλλα ταῦτα ἐκφεύγουσιν ὄχι μόνον τὴν ἀκριβείαν

ἀλλὰ καὶ τὴν πιθανολογίαν. Καὶ ὁμως κατωτέρω θὰ γίνῃ ἴσως σαφέστερον τὸ πρᾶγμα.

Δὲν θὰ μειώσωμεν ὁμως τὴν ἀξίαν τῶν ἐν πολέμῳ ἐρευνῶν τοῦ Schkorpil, ἂν εἴπωμεν, ὅτι ἴσως ὑπάρχει ἀκόμη στάδιον πρὸς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ ἐδάφους καὶ ἀναζήτησιν τοῦλάχιστον ἄλλων τάφων καὶ πρὸ πάντων πολυανδρίου τινὸς τῶν πεσόντων στρατιωτῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ κεκαυμένον, ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι, καθὼς ἦτο κοινὸς ὁ παλαιὸς τύπος τῆς ταφῆς ἐν Ἑλλάδι καὶ Μακεδονίᾳ, οὕτω ἠδύνατο ἔπειτα νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ καῦσις καὶ νὰ εὐρίσκηται κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. ἐν παραλλήλῳ χρήσει πρὸς τὴν ταφὴν ὡς καὶ

¹ Ὁ τράγος εἶνε κοῖλος κεχυμένος καὶ πλήρης μολύβδου κάτωθεν· πρασινὴ ἢ κατώσις. Μετὰ δύο ἄλλων ἀπολομένων ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ κρατήρος F. ἀριθ. 69 εἰκ. 52 τοῦ τάφ. I. Μεταξὺ τῶν τράγων κυλινδρικοὶ λαβαὶ τρεῖς (ὁμοιοὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 παράρτ. σ. 25 εἰκ. 16 θ, ι). Μῆκ. τοῦ τράγου 0,068 μ., ὕψ. 0,053 μ. Ἡ ἐργασία κατωτέρα τῆς τῶν ἀγελάδων (εἰκ. 26). Μέγας ὀφθαλ-

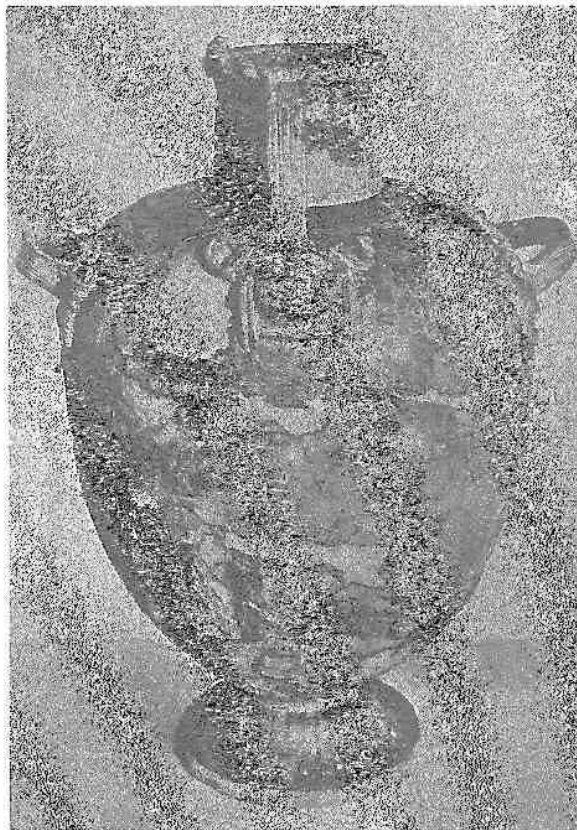
μὸς, τρίχωμα ὑπὲρ τὸ μέτωπον ἀνωρθωμένον, πλατέα κέρατα, μικρὰ ὄτα, μακρὸς πώγων, ὑπὲρ τὰ πρόσθια σκέλη κόσμημα. σχηματικὴ δὴλωσις πλευρῶν· λείπει τὸ ὀπίσθιον ἀριστερὸν σκέλος, μὴ ποιηθέν. Τοιοῦτοι τράγοι, ἐξ ὁμοίων βεβαίως ἀγγείων, καὶ ἄλλοι γνωστοί. Εἰς ἐκ Γευγελῆς τῆς Μακεδονίας ἐν Σόφια (F. εἰκ. 54).

παρὰ τοῖς νοτίοις Ἕλλησι συνέβαινε δ' ἀληθῶς οὕτω παρὰ τοῖς Μακεδόσι κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ: οἱ ἐν Χαιρωνείᾳ πεσόντες Μακεδόνες ἐκάθησαν (Sotiriades ἔ. ἔ. 301 ἐξ.), ὁ Ἡφαιστίων ἐκάθη, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας «ἐτάφη».

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΝΩΜΗΝ ΤΟΥ FABRICIUS

Ἄν πρέπει συλλαμβάνοντες τὰ γενικώτερα πορίσματα ἐκ τῆς ἐν τῷ βορρᾷ παρουσίας τῶν τάφων ἐκεῖνων, νὰ κεφαλαιώσωμεν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν πέριξ τόπων, λέγομεν τάδε:

Κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἀκμάζουσιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀκτινοβολοῦσαν μέχρι τῶν βορείων τῆς Ἰλλυρίας καὶ Μακεδονίας μερῶν, μετεκλήθη ὑπὸ τῶν Ἑγγελέων δυναστεία ἐκ Θηβῶν, μιᾶς τῶν τότε «Μεγάλων Δυνάμεων», ὧν ἡ φήμη δὲν θὰ ἦτο ἄγνωστος ἐν τῷ βορρᾷ, ὡς δὲν ἦτο ἄγνωστος ἐν Ἀνατολῇ, ἐν τῇ Φρυγίᾳ τοῦ Μπογάζκιοῦ. Ἡ ἀρχαϊκὴ δυναστεία αὕτη (παρ' Ἑλλανίῳ ὁ Μακεδὼν ἦτο υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Στέφ. Βυζ. λ. Μακεδονία) συνωδεύετο πιθανῶς ὑπὸ πολυαριθμοῦ ἀκολουθίας καὶ ἠδυνήθη, ἀντὶ νὰ ἀφομοιωθῇ, τοῦναντίον νὰ διατηρησῇ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδος αὐτῆς, τῇ βοήθειᾳ ἴσως καὶ τῆς συγγενείας, ἣν εἶχε πρὸς μεῖζον ἢ ἔλασσον πλῆθος τῶν ἐγγχωρίων κατοίκων, καταλειφθέντων ἐκεῖ ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ βορρᾷ καθόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ φύλου τῶν Ἀχαιῶν. Τὸ ὄνομα τῶν Ἑγγελέων ἢ Ἑγγελάνων εἶνε τόσον πρόσφορον κατοίκους παραλιμνίου χώρας, ὅσον εἶνε καὶ Ἑλληνικὸν τὴν καταγωγὴν, ὅμοιον δ' εἶνε τὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης καὶ τῆς Λυχνιδουῦ, τῶν Βοιῶν (πρβλ. Βοιωτοὶ) καὶ τῶν βορειότερον κειμένων Ἀλαλκομενῶν ὡς καὶ ἄλλων παλαιῶν Μακεδονικῶν πόλεων. Αἱ σχέσεις δὲ τῆς χώρας ταύτης πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐξηκολούθησαν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν Δωριέων, οὔτινες ἦσαν καθ' Ἡρόδοτον «Μακεδνὸν ἔθνος» καὶ παρ' ὧν παρέλαβον ἢ ἐκράτησαν τὸν καὶ

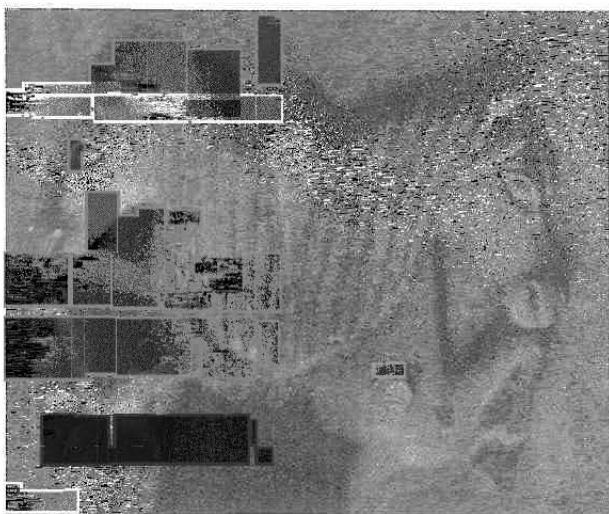
Εἰκ. 32 (=F. ἀριθ. 70, πίν. IX.). Χαλκῆ ὑδρία τοῦ τάφ. I. (πρβλ. εἰκ. 33).¹

¹ Τῆς ὑδρίας ὕψος 0,53 μ., ἄνευ δὲ τοῦ ποδὸς ὕψος 0,468 μ. ὕψ. λαμποῦ 0,092 μ. Διάμ. στομίου 0,125 μ., τῆς κοιλίας 0,82 μ. Ὑψ. τοῦ μὴ ἀνήκοντος εἰς τὸ ἀγγεῖον ποδὸς 0,062 μ., διάμ. 0,189 μ. Κυανοπρασίνῃ κατώσισ. Ὑψηλὸς στενὸς λαμὸς. Ἰσχυρῶς καμπύλοι ὠμοὶ ἀρχαϊκῷ τρόπῳ. Ἡ κάθετος λαβὴ ῥαβδωτὴ (ὕψ. 0,205 μ.). Ἄνω συνδέεται μετὰ τοῦ χεῖλους διὰ δύο κατακεκλιμένων λεόντων φερόντων χεῖτην. Τὸ κάτω μέρος τῆς λαβῆς ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου γοργονείου φοβεροῦ: μεγάλοι ὀφθαλμοὶ προπετεῖς, ὁμοίως αἱ ὀφρὸς καὶ αἱ βλεφαρίδες, σιμὴ ἐπιτυχωμένη ῥίσι, στόμα μέγιστον, γλῶσσα ἐξερχομένη, ὀδόντες μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ

τέσσαρες χαυλιόδοντες. Κόμη ὑπὲρ τὸ μέτωπον σπειροειδῆς καὶ δύο κέρατα, δύο δὲ ὄφεις ἐντεῦθεν ἐξιπνούνται εἰς τὸν ὠμον τοῦ ἀγγείου ὡς σύνδεσμοι. Δύο βόστρυχοι καταπίπτουσιν ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου. Ὡτὰ εὐρῆα προσηλούμενα εἰς τὸ ἀγγεῖον.—Αἱ ὀριζόντιαι λαβαὶ (μῆκ. 0,188 μ.) κοσμοῦνται εἰς τὰ ἄκρα (εἰκ. 33) διὰ δύο συμμετρῶς διατεθειμένων καὶ προσηλωμένων προτομῶν ἵππων, χαῖται μακραί.—Ὁ ποὺς εἶναι ἄλλου ἀγγείου τοῦ τάφ. III. ἐργασία ὁμοία.—Ἀπλουστέρως λαβὰς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως δρᾶ Ἀρχ. Δελτ. 1925 Παράρτ. σ. 22-24. Ἄλλα παράλληλα ἔργα παρὰ Filow σελ. 56 ἐξ.

καὶ ἐκ Βοσνίας γνωστὸν πάλαι (πρβλ. Casson ἔ. ἄ. 310 κ. ἄ. Ἑλληνικά 1928, 163) μαίανδρον (εἰκ. 5,13) τὸ ὑφαντουργικὸν τοῦτο, ὡς ὅλος ὁ γεωμετρικὸς ρυθμὸς, στοιχεῖον τῶν ὀρειῶν κτηνοτρόφων (πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη ἐν Νέα Ἑστία 1927: οἱ Σαρακατσαναῖοι, τὰ διακοσμητικὰ θέματα σὴν κεντητικῇ τους τέχνῃ). Τὸν μαίανδρον δὲ προσέθεσαν εἰς τὰ κοσμήματα τὰ ἔχοντα τὴν στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὰ πατροπαράδοτα αὐτῶν ἔθιμα τῆς ταφῆς.

Ἡ ἐπιμειξία ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς πρωτοκορινθιακοὺς λεγομένους καὶ τοὺς κορινθιακοὺς χρόνους, ὡς δεικνύει ἡ παρουσία τοῦ κοσμηματικοῦ πλοχοῦ προῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν φροειδῶν φύλλων, ἅτινα οἰκιοῦνται ἐκ τῶν κορινθιακῶν ἀρυβάλλων (Ἀρχ. Ἐφ. 1912, 113 ἔξ.) οἱ ἐγγῶριοι τεχνῖται καὶ προσόπτουσιν ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν «ἱερὸν» χρυσοῦν κόσμον (π. χ. εἰκ. 5,6,7,13, F. ἀριθ. 6,7,17,18), ἐκτὸς ἂν διετήρησαν αὐτὰ μετὰ τῶν ῥοδάκων τῶν ἐνταφίων χρυσοῦν ἐλασμάτων (εἰκ. 8,10) ἀπὸ τῶν χαλκῶν χρόνων τῶν Μυκη-

Εἰκ. 33 (= F. εἰκ. 56). Ἀκραῖον κόσμημα ὀριζοντίου λαθῆς τῆς χαλκῆς ὑδρίας (εἰκ. 32) ὀρθιον ὀρώμενον.

νῶν καὶ τῶν ἔτι παλαιότερων, ὡς εἶπον ἡδὴ (σ. 55, 61, 62 πρβλ. καὶ Θηβαϊκά σ. 152 εἰκ. 113,1) ληκύθια ὁμοῦς ἤτοι ἀρύβαλλοι ἑλληνικοῦ σχήματος καὶ σύγχρονα αὐτοῖς ἀλάβαστρα (εἰκ. 60,63. F. ἀριθ. 139 ἔξ.) εἰσάγονται ἐκεῖσε καί, ἂν οἱ ἀρύβαλλοι τοῦλάχιστον ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν τοῖς γυμνασίοις ὡς ἐν νοτίῳ Ἑλλάδι, ὑποδηλοῦσιν ὁμοιότητα βίου.

Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, προὑποθέτουσα συνέχειαν τῶν ἐπιμειξιών, ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ., ὅτε πρῶτον μὲν παραλαμβάνονται ὑπὸ τῶν ἐγγῶριων τεχνιτῶν καὶ χρησιμοποιοῦνται μετὰ τῆς κλίμακος τῶν εἰρημένων παλαιότερων διακοσμητικῶν στοιχείων τὰ ἀνθήματα τοῦ

λωτοῦ (εἰκ. 8 - 10 F. ἀριθ. 4,5,9,28), εἶτα δὲ εἰσάγονται τὰ θαυμαστά χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ τῶν κατωτέρας ποιότητος χαρακτηρισθέντων κτερισμάτων θὰ καταλήξῃ νὰ ἀποδεχθῇ ἡ ἔρευνα ὡς γνησίως ἑλληνικὰ καὶ ἐπομένως ἐπεΐσακτα ἔργα.

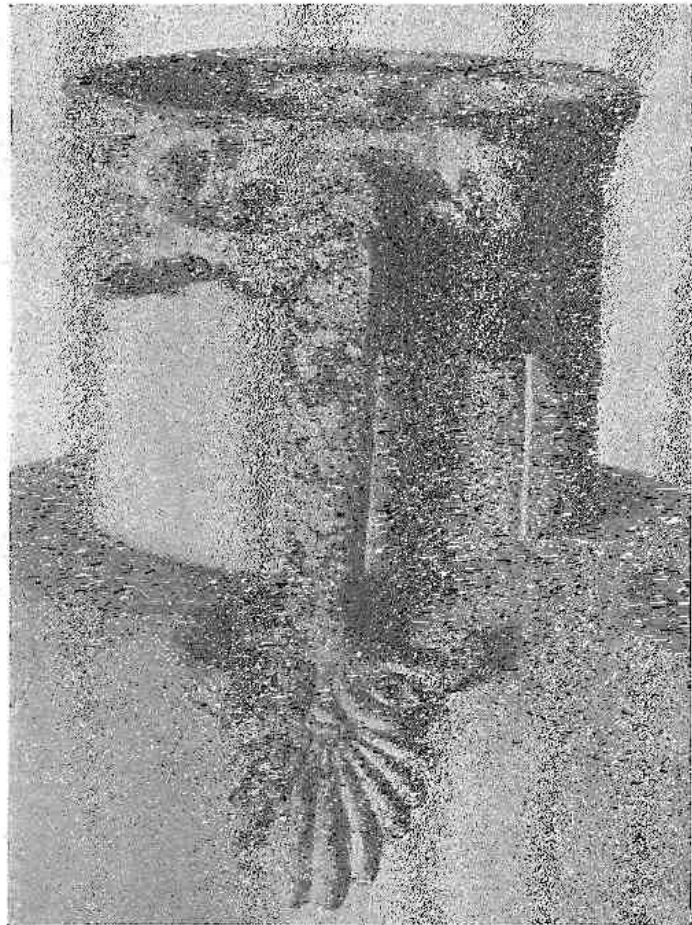
Τὴν ἐπίδρασιν τῶν χρόνων τῆς προηγμένης ταύτης ἑλληνικῆς τέχνης ἐπὶ τὴν ἐγγῶριαν Μακεδονικὴν θὰ πιστώσῃ ὅστις ἀνακαλύψῃ περὶ τὴν λίμνην τῆς Λυχνιδου ἢ καθ' ὅλου ἐν τῷ Μακεδονικῷ βορρᾷ ἐγγῶρια ἔργα τοῦ 5^{ου} αἰ. Ἦδη τινὰ συνεκέντρωσεν ὁ Οἰκονόμος *Athen. Mitt.* 1926 75 ἔξ. καὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Μακεδονία, κατέχουσα ἀφθονον πρῶτην ὕλην, εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχε καὶ ἐγγῶριον βιομηχανίαν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπιβάλλεται νῦν διότι π. χ. οἱ ἱππεῖς οἱ ἀργυροὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς μίμησιν ἑλληνικὴν ὡς ἔργα τε καὶ ὡς κτερίσματα, καίπερ ἐν Βοιωτία εὐρισκόμενοι ἐν τάφοις ἀφθονώτατοι ἐν τε ἀτέχνῳ πολλᾷκις καὶ ἐν τεχνικῇ ἐνίοτε μορφῇ (π. χ. *Annual* ἔ. ἄ. πίν. XII), ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία γνωρίζει ἵππους ὡς κτερίσματα ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ Πάτελι (Casson ἔ. ἄ. σελ. 150), φιλιπποὶ δ' ἦσαν αἰεὶ οἱ Μακεδόνες (πρβλ. τὰ νομίσματα τῶν βασιλέων).

Η ΠΑΛΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΕΚΕΙΝΩΝ

Ἄλλ' ἤδη εἰσήλθομεν εἰς χρονικὴν περίοδον, καθ' ἣν δὲν ἀρκεῖ νὰ γίνεταί λόγος περὶ ἐπιδράσεως ἀπλῆς. Ἡ χώρα τῶν Ἐγγελέων πιθανότατα περιέπεσεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἤδη κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. π.Χ. Διότι ὁ Θουκυδίδης II,99, συνοψίζων τὴν πρὸ αὐτοῦ ἱστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους λέγει: «*Τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἐλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μὲν ἐστί τούτοις καὶ ὑπήμοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὐτά. Τὴν δὲ περὶ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαὶ τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, πρῶτον ἐκτίσαντο (πρβλ. Beloch² ἔ.ἄ. I, I σ. 341) καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχη... Πίερας... Βοττιαίους... Τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενήν τινα καθήκουσαν ἀνωθεν μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτίσαντο καὶ πέραν Ἀξιοῦ μέχρι Σιτυμόνος τὴν Μυγδονίαν... Ἀνέστησαν δὲ καὶ ἐκ τῆς νῦν Ἐορδίας καλουμένης Ἐορδύς, ὧν οἱ μὲν πολλοὶ ἐφθάρησαν... καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμῶπας. Ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι... Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται καὶ Περδίκκας Ἀλεξάνδρου βασιλεὺς αὐτῶν ἦν, ὅτε» κλπ.*

Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις δύο σημεῖα δέονται διασαφήσεως. Ἡ λέξις ἐπάνωθεν δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπώτερα πρὸς Δ ἔθνη ἢ τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπώτερα πρὸς βορρᾶν. Μνημονεύσας ρητῶς τῶν Ἐλιμιωτῶν, τῶν Ἐορδῶν καὶ τῶν Λυγκηστῶν περιέγραψεν ἅπαν τὸ δυτικὸν ὄροπέδιον τῆς Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Βοΐου ὄρους, τοῦ φυσικοῦ ὄριου αὐτῆς, ἀφ' οὗ κατάγονται οἱ Βοιωτοί, παραλιπὼν μόνον τὴν Ὀρεστίδα, διότι αὕτη ἦν τὸ ὀρηκτήριον αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους, ἃν τοῦτο ἀληθῶς συμφύρηται παρ' Ἡροδ. 8,137, ὃν δὲν ἀγνοεῖ ὁ Θουκυδίδης. Ἄλλο ἔθνος πρὸς Δ. δὲν ὑπολείπεται, ὥστε τὸ ἐπάνωθεν δηλοῖ τὰ πρὸς βορρᾶν ἔθνη ὑπὲρ τοὺς Λυγκηστὰς, (πρβλ. Στράβων 326 «τὴν ἀνω

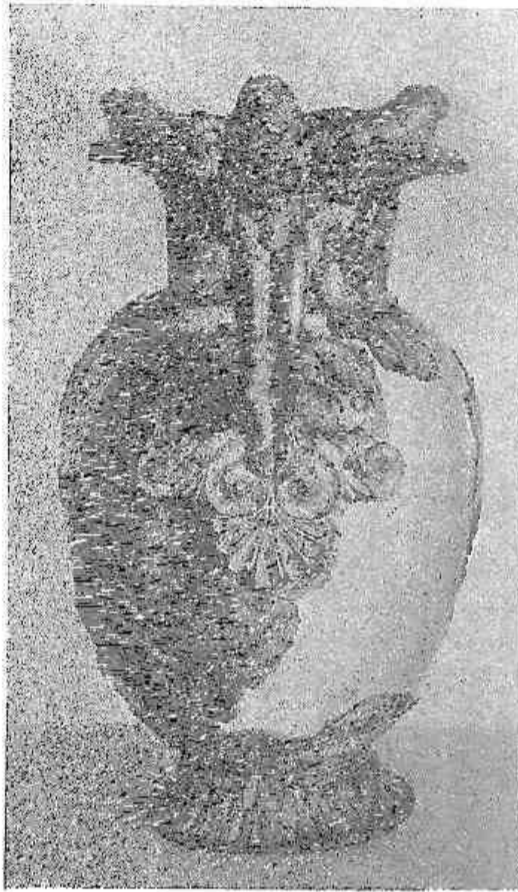

Εἰκ. 34 (=F. ἀριθ. 71, εἰκ. 62). Μῆρος χαλκοῦ ἀμφορέως τοῦ τάφ. II.¹

¹ Ὑψ. ὀλικὸν 0,442μ., ὕψ. λαίμου 0,095μ., Διάμ. στομίου 0,124μ., τῆς κοιλίας 0,295μ. Τοῦ ποδὸς ὕψ. 0,016, διάμ. 0,111μ. Βαθυπρασίνη κατώσις. Τὸ χεῖλος ἐπάνω καὶ πέριξ κεκοσμημένον. Ὁ πούς ἀδρῶς διὰ γωνιῶν ἢ δξύκορῶφον φύλλον κεκοσμημένον. Αἱ λαβαὶ (ὕψ. 0,15μ.) στρεπταὶ ἀραιῶς, ἀναπτυσσόμεναι ἐπάνω ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ χεῖλους,

ὡς κεφαλαὶ κυνῶν ἢ πιθήκων ἀπειρόκαλοι, καὶ προσηλούμεναι, κάτω δ' ἔχουσαι ἀνθέμιον (πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1915 παράρτ. σ. 24 εἰκ. 12 ε, ζ τῆς Ἀκροπόλεως), οὗ αἱ ἔλικες τῆς βάσεως λήγουσιν εἰς κεφαλὰς ὄφρων ἀδρῶς εἰργασμένας καὶ ἐφηλωμένας ἐπὶ τοῦ ἀγγείου.

Μακεδονίαν» Ἀθηνᾶ 1913,469). Τοιοῦτον ἔθνος εἶνε οἱ Πελαγόνες, συγγενεῖς ἴσως πρὸς τοὺς Πελασγούς καὶ τοὺς ὄχι ξένους πρὸς τὴν ἑλλ. φυλὴν Παίονας (Justin. 7,1 Beloch² I,II σ. 55 ἐξ.), ἀλλ' εἶνε ἓν, ἐν ᾧ ζητοῦνται πλείονα, ἀφ' οὗ ὁ Θουκυδίδης λέγει δις «ἄλλα ἔθνη». Ἐπειδὴ δὲ ὑπὲρ τοὺς Πελαγόνες ἢ παρ' αὐτοὺς πρὸς Α εἶνε οἱ Δουρίοπες ἢ Δευρίοπες καὶ οἱ Δασσαρηται, ἐν οἷς οἱ Ἑγγελεῖς τοῦ Fabricius, οὗτοι, ἂν ὅλοι ἕζων αὐτόθι ἔκπαλαι, πρέπει πάντως νὰ εἶχον ὑποταχθῆ τοῦλάχιστον ὑπ' Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ Φιλέλληνος, πατρὸς τοῦ Περδίκκου, εἰ μὴ πρότερον ὑπὸ τῶν προκατόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου.¹

Εἰκ. 35 = (F. ἀριθ. 72. Πιν. X,). Τάφ. I (i).
Οἰνοχόη χαλκή (πρὸβλ. εἰκ. 36 - 39).³

Οὕτω λοιπὸν εἶχον τὰ πράγματα ἐπὶ Θουκυδίδου, τουτέστιν, εἰμὴ ἐπὶ Περδίκκου (Θουκ. 4,79), ἀλλὰ βεβαίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ (413 π. X.) Ἀρχελάου, ὅστις καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους προήγαγε· διότι «βασιλεὺς γενόμενος τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ ἠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τάλλα διεκόσμησε τὰ τε κατὰ τὸν πόλεμον ἵπποις καὶ ὄπλοις καὶ τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ κρείσσοι ἢ ξύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλεῖς ὅκτῳ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι» (Θουκ. II 100). Τομὴ ὁδῶν ἐν παλαιοῖς χρόνοις προϋποθέτει ἀνάγκας εὐρέος κράτους.² Εἶνε δ' ἄλλοθεν γνωστόν, ὅτι ὁ Ἀρχέλαος ἦτο καὶ τῶν Ἑλληνίδων Μουσῶν λάτρης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας θεραπευτής. Πάσας τὰς εἰρημένας χώρας «καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἦτοι καὶ μετὰ πάροδον ἑκατονταετίας περίπου κατεῖχον. «Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται.»

Ἐκτοτε τὸ κράτος τῆς Μακεδονίας, μάλιστα μετὰ τὴν μεσολαβήσασαν μέχρι Φιλίππου ἀκαταστασίαν, μόνον δόξαν καὶ εὐδοκίμησιν ἐγνώρισε καὶ ηὔξηθη μέγα διὰ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥστε νὰ εἶνε

ἀμφίβολον καὶ σχεδὸν ἀπίστευτον, ὅτι τὰ «ἄλλα ἔθνη» ἀπηλλάγησαν τῆς «συμμαχίας καὶ ὑπηκοότητος» τῶν Μακεδόνων, ἂν μάλιστα δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑπόταξις αὐτῶν εἶχε γίνεαι διὰ μερικῆς ἀναστάσεως τῶν δυσηνίων κατοίκων καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτῶν διὰ πιστοτέρων ἀνθρώπων ἐποίκων Μακεδόνων, ὡς συνειθίζετο.⁴

1 Ὁ Casson ε. ἄ. 310 πλανᾶται, νομίζω, δεχόμενος Ἴλλυριοὺς ἐν τῇ περὶ τὸ Μοναστήριον (Πελαγονία) χώρᾳ ἐκ τοῦ Θουκυδ. 4, 124, ὅστις οὐδὲν τοιοῦτον λέγει. Διακρίνει δὲ τοὺς Λυγκηστὰς ἀπὸ τῶν Ἴλλυριῶν ὡς ἄλλοφύλους (4, 124 - 5).

2 Αἱ ὁδοὶ αὗται δεικνύουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐστοχάζετο ἀληθῶς τῆς λύσεως προβλημάτων μεγάλου κράτους. Τοιαύτας ἀνάγκας ἔχουσι κυρίως τοιαῦτα κράτη. Ὅτε ὁ Ξέρξης ἐκ Θέρμης ἠτοιμάζετο νὰ εἰσβάλλῃ εἰς Θεσσαλίαν, διέταξε τριτημορίδα τοῦ στρατοῦ νὰ κείρῃ τὰ Πιερία ὄρη, ἵνα διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Πέτρας ὁδηγήσῃ εἰς Περραιβίαν καὶ Θεσσαλίαν τὴν στρατιάν (Ἡρόδ. 7, 131)· ὁ δὲ Σιτάλης, ὅτε εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μακεδονίαν διὰ τοῦ ὄρους τῆς Κερκίνης, «ἐπορεύετο δι' αὐτοῦ τῆ ὁδῶ, ἣν πρότερον αὐτὸς ἐποίησατο τεμῶν τὴν ὕλην» (Θουκ. 2, 98). Πρὸβλ. καὶ Ἡρόδ. 8,98.

3 Ὀλικὸν ὕψ. 0,257μ., μέχρι τοῦ περιθωρίου τοῦ χεῖλους 0,235μ. Ὑψ. λαμποῦ 0,055μ. Διάμ. στομίου 0,125, τῆς κοιλίας 0,147μ. Τοῦ ποδὸς ὕψ. 0,025μ., διάμ. 0,095μ. Πρασίνη κατώσις. Χεῖλος κατακόσμητον. Ἐπὶ τοῦ ὤμου χαρακτῆρ γλῶσσαι καὶ ὑπ' αὐτὰς δίγραμμος ζώνη. Ποὺς κεκοσμημένος ὡς ὁ ποὺς εἰκ. 27 περίπου. Ἡ λαβὴ (ὕψ. 0,16μ.) ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σώματος ἐφήβου (ὕψ. 0,129μ.) πατοῦντος ἐπὶ τῶν ἐλίκων ἀνθεμίου καὶ διὰ τῶν ἀνακακλιμένων χειρῶν κρατοῦντος τὰς οὐρὰς δύο λεόντων κατακεκλιμένων ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χειλῶν τῆς οἰνοχόης. Προσῆλωσις τῆς λαβῆς ἄνω καὶ κάτω. Παρεμφερῆ ἔργα ἀρχαία ὄρα παρὰ Filow σ. 60.

4 Πρὸβλ. Διοδ. 16,4: «πυθανόμενος (Φίλιππος) τὸν βασιλέα τῶν Παίωνων Ἄγιν τετελευτηκέναι, ὑπέλαβε καιρὸν

ἔχειν ἐπιθέσθαι τοῖς Παιοῖσι στρατεύσας οὖν εἰς τὴν Παιονίαν καὶ παρατάξει τοὺς βαρβάρους νικῆσας, ἠγάγασε τὸ ἔθνος πειθαρχεῖν τοῖς Μακεδόσιν. Ὑπολειπομένων δὲ πολεμίων τῶν Ἰλλυριῶν, ἐφιλοτιμεῖτο καὶ τούτους καταπολεμῆσαι. Εὐθύς οὖν... ἐστράτευσεν εἰς τὴν τῶν Ἰλλυριῶν χώραν... Βάρδυλις δ' ὁ τῶν Ἰλλυριῶν βασιλεὺς, πυθόμενος τῶν παρουσιῶν τῶν πολεμίων, τὸ μὲν πρῶτον πρέσβεις ἀπέστειλε περὶ διαλύσεως, ἐφ' ὅτῳ κυρίου ἀμφοτέρους εἶναι τῶν τότε κυριευομένων πόλεων. Τοῦ δὲ Φιλίππου φήσαντος ἐπιθυμεῖν μὲν τῆς εἰρήνης μὴ μέντοι γε ταύτην συγχωρῆσαι ἐὰν μὴ τῶν Μακεδονικῶν πόλεων ἀπασῶν ἐκχωρήσῃσιν οἱ Ἰλλυριοὶ, οἱ μὲν πρέσβεις ἐπανήλθον ἀπρακτοί, ὁ δὲ Βάρδυλις... ἀπήντα τοῖς πολεμίοις... οἱ δὲ Ἰλλυριοὶ διαπρεβευσάμενοι καὶ τῶν Μακεδονικῶν πόλεων ἀπασῶν ἐκχωρήσαντες, ἐτυχον τῆς εἰρήνης».

Προφανῶς αἱ «Μακεδονικαὶ αὐταὶ πόλεις εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Ἰλλυριῶν κατὰ τὸν μεταξὺ Ἀρχελάου καὶ Φιλίππου χρόνον τῶν ἐσωτερικῶν περὶ τὸν θρόνον ταραχῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τῶν κατὰ τὴν Λυχνίτιδα λίμνην πόλεων λέγει ὁ Διόδωρος 16,8: «... Φίλιππος... μεγάλη παρατάξει νενικηκώς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ πάντας τοὺς μέχρι τῆς Λυχνίτιδος καλουμένης λίμνης κατοικοῦντας ὑπηκόους πεποικημένους ἀνεκάμψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συνθηθεὶς ἐνδοξον εἰρήνην πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς...». Οὗτω ἀποκατέστησε τὰ παλαιὰ αὐτόθι σύνορα τὰ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Α'. Τὴν πολιτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Φιλίππου δεικνύει ἀμέσως κατωτέρω ὁ Διόδωρος λέγων, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ τὴν Πύδναν, συνεμάχησε πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους, ἐξεπολιόρησε τὴν Ποτιδαίαν, ἔκτισε τοὺς Φιλίππους καὶ ὀργανώσας τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ χρυσοῦ συνέπηξεν ἰσχυρὸν στρατόν. Διὰ τοῦτο (Διόδ. 16, 22) μετ' ὀλίγων ἡμερῶν βασιλεὺς συνέστησαν ἐπὶ τὸν Φίλιππον, ὃ τε τῶν Θρακῶν καὶ Παιόνων καὶ Ἰλλυριῶν. Οὗτοι γὰρ ὄντες ὄμοροι τοῖς Μακεδόσι καὶ τὴν αἰξίαν ὑφορῶμενοι τοῦ Φιλίππου, καθ' αὐτοὺς μὲν οὐκ ἦσαν ἀξιόμαχοι, προητημένοι κοινῇ δὲ πολεμοῦντες ὑπέλαβον ῥῆδιος αὐτοῦ περιέσσεσθαι. Διόπερ... ἐπιφανεῖς (Φίλιππος)... ἠγάγασε προσθέσθαι τοῖς Μακεδόσι». Ἀλλὰ καὶ πάλιν (Διόδ. 16, 69) «ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἰλλυρίδα μετὰ πολλῆς δυνάμεως πορθήσας δὲ τὴν χώραν, καὶ πολλὰ τῶν πολισιμάτων χειρωσάμενος, μετὰ πολλῶν λαφύρων ἐπανήλθεν εἰς τὴν Μακεδονίαν» μετὰ δὲ ταῦτα παρελθὼν εἰς τὴν Θετταλίαν καὶ τοὺς τυράννους ἐκ τῶν πόλεων ἐκβαλὼν, ἰδίους ταῖς εὐνοίαις ἐποιήσατο τοὺς Θετταλοὺς ἠλίχιζε γὰρ τούτους ἔχων συμμάχους καὶ τοὺς Ἑλληνας ῥηδίων εἰς εὐνοίαν προτρέψασθαι, ὅπερ καὶ συνέβη γενέσθαι· εὐθύς γὰρ οἱ πλησιόχωροι τῶν Ἑλλήνων συνενεχθέντες τῇ τῶν Θετταλῶν κρίσει, συμμαχίαν προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐποιήσαντο». Ἐνταῦθα οὐδεμία σκέψις οὔτε παρὰ τοῖς Θετταλοῖς οὔτε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι γίνεται, ὅτι συνδέονται πρὸς μὴ Ἑλληνα βασιλέα. «Ἀλέξανδρος δὲ (Διόδ. 17,8) ... ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θράκην καὶ πολλὰ μὲν ἔθνη Θράκια... ὑποταγῆναι καθηνάγκασε» ἐπῆλθε δὲ καὶ τὴν Παιονίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίδα καὶ τὰς ὄμορους ταύταις χώρας καὶ πολλοὺς τῶν κατοικούντων βαρβάρων ἀφροσύνας χειρωσάμενος, ὑπηκόους πάντας τοὺς πλησιόχους βαρβάρους ἐποίησατο». (πρβλ. Ἀρριαν. 1, 1,4 ἔξ. Πλουτ. Ἀλεξ. 11). Εἶτα δὲ μαθὼν ὅτι πολλὰ τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐνεωτέριζον καὶ πρὸς ἀπόστασιν ὠρμηγντο, ἐτέρησθε ἐκεῖσε καὶ εἶνε γνωστὸν πῶς ἐκυρίευσεν τῶν Θηβῶν καὶ ἤνωσε τοὺς Ἑλληνας ἐναντίον τῶν

Περσῶν. Ἡ δὴ αὕτη τῆς ἐκδικήσεως κατὰ τῶν Περσῶν, αἰσθημα αὐτόματον ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Μακεδόνων, δεικνύει ὅτι οὗτοι ἐσκέπτοντο ὡς Ἑλλήνες (οἱ Θρακῆς δὲν ἐμελέτησαν τοιαύτην ἐκδικήσιν) καὶ ὅτι ἡ πολεμικὴ καὶ πολιτικὴ προσπάθεια αὐτῶν ἔτεινε εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ὁμοιοῦς πάντων ὡς ὁμοφύλων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἔχθρου. Ἡ καθυστάσις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀπέφερεν εἰς τοὺς Μακεδόνας οὔτε φόρους οὔτε ἐπικούρους πολυαριθμούς πρὸς τὴν εἰς Ἀσίαν ἐστρατείαν. (Αἰλιαν. στρ. 4,11,4 - 4,12,3. Πρβλ. Wilhelm, ἐν *Sitz. Ber. d. Wiener Akad.* 1911, τόμ. 165, πραγμ. 6 σ. 16 ἔξ.).

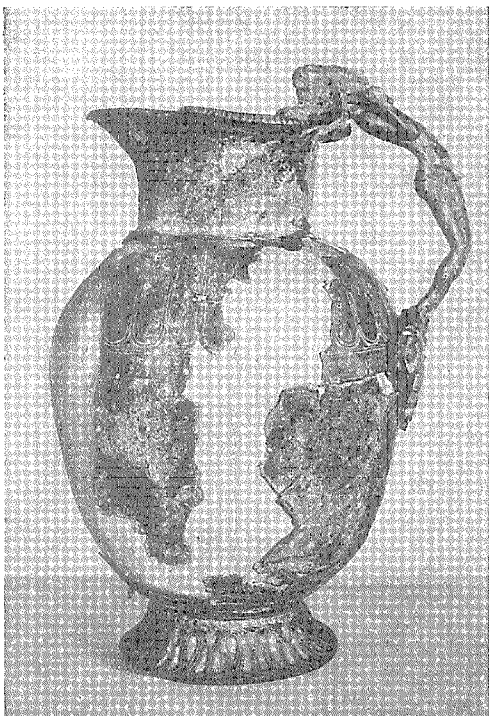
Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ τῶν ἐπὶ γένων αἱ βόρεια ὑπὲρ τὴν Λυχνιῶν χῶραι καὶ ἡ περιοκίς ἐν γένει τῆς Μακεδονίας ἦτο ὑπήκοος αὐτῇ (πρβλ. Διόδ. 17, 17, 19, 87). Χάριν ἀσφαλείας ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν καὶ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Δαρδανίᾳ. Ὁ Περσὺς διὰ τὰ ἐν ἀσφαλῆς δὲν ἤρκετο εἰς τὴν Δευριοπίαν ἀλλ' ὀρμώμενος ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς Στύβερρα (παρὰ τὴν Πρύλαπον) εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἰλλυρικὴν χώραν τῶν Πενεσιῶν καὶ ἐκυρίευσεν τὰ Ὑγκανα, ἐδάμασε δὲ διὰ πολέμου καὶ τὴν ἀνήσυχον Δαρδανίαν (Διβ. 43, 18), προχωρήσας δὲ καὶ μέχρι τοῦ Σκιάρδου καὶ ἐκυρίευσεν 11 φρούρια καὶ τὸ Οἰναῖον παρὰ τὸν Ἄρτατον παραπόταμον τοῦ Δριλίωνος.

Ὅστε τὰ «ἐπάνωθεν» ἔθνη τὰ ὑποταχθέντα καὶ περιληφθέντα εἰς τὸ ὁμόσπονδον Μακεδονικὸν κράτος κατὰ τὸν βῶν αἰῶνα π. Χ., παρὰ τὰς βραχείας περιπετείας πολεμικῶν χρόνων, ὡς ἐπὶ Ἀπλίου Κλαυδίου καταλαβόντος τὴν Λυχνιδὸν (Διβ. 43,9), παρέμειναν ἠγωνίμα μετὰ τοῦ λοιποῦ κράτους. Αὐτὸ τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ Παιονίας, ἣν οἱ Δάρδανοι ὡς ὄμορον ἢ ἄλλοτε καταληφθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ἐξήτησαν παρὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, ὅστις ὁμοῦ κατὰ τὸ δόγμα τῆς Συγκλήτου ἔταξεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν αὐτὴν τύχην πρὸς τὴν λοιπὴν Μακεδονίαν, διότι προφανῶς ἦτο ὁμόφυλος (Διβ. 45, 29). Δὲν ἐννοῶ δὲ διατὶ ὁ Beloch ἐν τοῖς χάρταις αὐτοῦ τοῖς ἰσχύουσιν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων τάσσει τὴν Λυχνιδὸν ἔξω τῆς Μακεδονίας. Τὴν σερβικὴν μελέτην τοῦ Vulic ἐν *Strena Buliciana* 1924 σ. 237 ἔξ. φαντάζομαι μάλλον ἐκ τῆς γαλλικῆς περιλήψεως σελ. XL ἢ ἐννοῶ, πρὸς μεγάλῃ μου λύπην, ἀφ' οὗ τὸ θέμα αὐτῆς «la frontiere septentrionale de l'ancienne Macedoine» ἀπτετα στυντότατα τοῦ ἔμου. Μόνον δὲ τὸν τίτλον δυστυχῶς γινώσκω τῆς μελέτης τοῦ Ichirkoff, La Macedoine, son nom et ses frontieres ἐν *Revue Macedonienne* ἔτ. 3, 1927 σ. 1-22 καὶ 155-158.

Περὶ τῶν Δευριοπίων ὁμοῦ ἢ Δουριόπιων, ὧν τὸ ὄνομα εἶνε κατὰ τὸν Fick καὶ τὸν Beloch ἄλλη μορφή τοῦ ὀνόματος τῶν Δωριέων (Beloch, *griech. gesch.* 2, I Π σ. 55 ἔξ.), πιστεύω καὶ ἐγὼ παρὰ τὰς ἀντιρροήσεις τοῦ Kazarow (*Strena Buliciana* σ. 10 ἔξ. *Klio* 1923 σ. 20, 25, πρβλ. Παπαγεωργίου Ἀθηνῶν 1908, 1 ἔξ.) ὅτι μέρος τῶν Πελαγονίων ὄντες, ἦσαν Ἑλληνας. Διότι καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀρχαιότυπον καὶ τῶν ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι συνήθων ὄν (πρβλ. Δρύορες, Ἑλλορες, Δόλορες, Ἀλμῶρες, Ἀέροπος) καὶ τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν Ἀλακομεναὶ οὕτως ἄγε νὰ πιστεύωμεν. Δὲν ἀντιτίθεται δὲ τὸ Βρανιον κατὰ τε τὸ θέμα (βρῶν) καὶ τὴν κατάληξιν (πρβλ. ὄργανα, βότανα κτ.), οὔτε τὰ Στύβερρα. Ὅμοια δὲ ἐνδεικτικὰ παλαιᾶς ἐποικισμοῦ τῆς χώρας ὑπ' ἑλληνικῶν φύλων εἶνε καὶ ἡ κατὰ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν παρουσία ἀρχαιοπινῶν ἑλληνικῶν ὀνομαστῶν ὡς Ἀρισσα, Ὀρηγορσία, Ἐδεσσα (πρβλ. Kretschmer *Einleit. in die Gesch. d. griech. Sprache* σ. 286, 405) κ.ἄ. παραλλήλων πρὸς τὰ ἐν Παιονίᾳ ἐπι-

Οὕτω οἱ Ῥωμαῖοι εὐρίσκουσι τὴν Πελαγονίαν κέντρον τοῦ ἐνὸς τετάρτου τῆς Μακεδονίας,¹ ὅπερ εἶνε νοητόν, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι καὶ πρὸς βορρᾶν συνήπτοντο αὐτῇ ὁμόκληροι χῶραι ὡς ἦσαν πρὸς νότον αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν νῦν δυτικὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν.

Πόσον δ' ἑλληνικαὶ ἦσαν αἱ χῶραι ἐκεῖναι κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες, εὐρεθεῖσαι αὐτόθι (πρβλ. π.χ. Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις* 244 ἑ.ἑ.), δεικνύουσι τὴν χῶραν οἰκουμένην ὑπ' ἀνθρώπων καὶ ἑλληνογλώσσων καὶ ἑλληνικὰ ὀνόματα φερόντων, οὐδὲν δὲ ἰδιότυπον βαρβαρικόν.

Εἰκ. 36. Πλαγία ὄψις τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35.

ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΙΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΤΟΥ FABRICIUS.
ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ BELOCH

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις λόγοις, προκειμένου περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν 7 νεκρῶν τοῦ Τρεμπένιστε, ὁ εἰρημὸς τῶν σκέψεων ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥστε νὰ ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη τοῦ Fabricius περὶ Ἐγγελέων, οὓς ἐδέχθημεν σημαίνοντας μίαν βεβαίαν πόλιν περὶ τὴν Λυχνιδόν, τοὺς Ἐγγελάνας (ἄνω σ. 48₂), ἐν ᾧ ἄλλαι παραδόσεις φαίνονται δεχόμεναι λαὸν ὅλον κατοικοῦντα τὴν Ἰλλυρικὴν παραλίαν ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων μέχρι πέραν τῆς Ἐπιδάμνου. Ὑπήρξαμεν ἐν τινι βαθμῷ δικηγόροι τῆς γνώμης τοῦ Fabricius, διότι πιστεύομεν, ὅτι ὅπως ἢ περὶ δυναστείας ἐν Μακεδονίᾳ εἰ μὴ τῶν Τημενιδῶν ἀλλὰ τῶν Βακχιαδῶν τοῦλάχιστον παράδοσις, οὕτω καὶ ἡ περὶ Ἐγγελέων δύναται νὰ ἀληθεύῃ, δεικνύουσα τὴν συγγένειαν τῶν Μακεδόνων πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἣτις διὰ τοῦ προαχθέντος πολιτισμοῦ αὐτῆς κατέστη ὁ πόλος ἢ ὁ μαγνήτης τῶν καθυστερημένων τμημάτων τοῦ βορείου ἐκεῖνου Ἑλληνισμοῦ.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τῆς γνώμης τοῦ ἱστορικοῦ Beloch. Ἴδου τί προσέτι λέγει οὗτος ἐπὶ λέξει (*Griech. Gesch.*² I, 192):

« Ἄν οἱ Ἕλληνες (τῆς κυρίως Ἑλλάδος) ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι κατὰ τὴν γλῶσσαν, κατὰ τὸ αἷμα ὁμως μόνον ἐν μέρει ἦσαν τοιοῦτοι. Διότι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς νεολιθικούς χρόνους (δηλ. τοὺς προελληνικούς) εἶχε σχετικῶς πικνὸν πληθυσμόν, ὅστις πάντως ἦτο πολυπληθέστερος τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν. Καὶ ἂν δ' οὗτοι ἐνδέχεται νὰ προσηνέχθησαν, ἐν τῇ ἀρχῇ

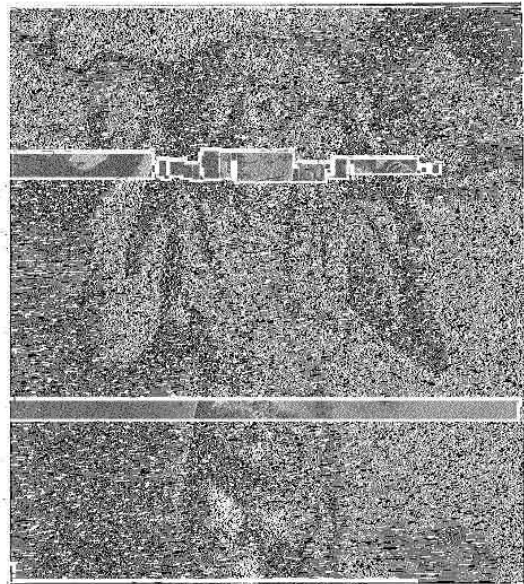
σης παλαιᾶ Εὐρώπης, Ἀταλάντη, Εἰδομένη, Ἄμυδων. Αὗται εἶνε αἱ δύο ὁδοὶ καθόδου ἀπὸ βορρᾶ τῶν ἑλληνικῶν φύλων. Ἐν δὲ τοῖς Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' οὓς κυρίως μνημονεύονται οἱ Δουρίοι, ἦσαν ἐξηλληνισμένοι καὶ οἱ ἄλλοφυλοὶ τῶν βορείων συνόρων τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους. Ὁ Περσεὺς εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν ἐπιδρομὰς αὐτοῦ πρὸς καταπτόησιν τῶν βαρβάρων καὶ ἀσφάλειαν τοῦ κράτους αὐτοῦ ὄρματο ἐκ Στυβέρων (Διβ. 43, 18 ἑξ. 30).

¹ Διόδ. 31, 13 «τέταρτον καὶ τελευταῖον, ὅπερ ὑπὲρ τὸ Βέρμιον ὄρος συνάπτει τῇ Ἠπειρῷ καὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα τόποις». «ἤγοντο δὲ καὶ πόλεις τέσσαρες τῶν αὐτῶν τεσσάρων μερῶν, τοῦ μὲν πρώτου Ἀμφίπολις, τοῦ δευτέρου Θεσσαλονίκη, τοῦ τρίτου Πέλλα καὶ τοῦ τετάρτου Πελαγονία ἐν ταύταις ἀρχαῖοι τέσσαρες κατεστάθησαν καὶ οἱ φόροι ἠθροίζοντο». Ὅρα καὶ Tit. Liv. 45, 29 καὶ Στρεβ. 329, 48 πρβλ. Colin Rome et la Grèce σ. 74 ἑξ.

μάλιστα τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, λίαν κακοτρόπως πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀλλ' ὅμως τοσοῦτον πλῆθος τούτων δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ ἐκρίζωθῃ, τῶν γυναικῶν δὲ τοῦλάχιστον θὰ εἶχον φεισθῆ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. Οὕτως οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν ἐν ταῖς νέαις ἐδραῖς αὐτῶν ἰσχυρὰν μείξιν ξένου αἵματος καὶ δὴ καὶ τόσῳ ἰσχυροτέραν, ὅσῳ βιάθυτερον ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον προухώρει ἢ κατάκτησις. Κατὰ ταῦτα τὸ καθαρώτατον ἐλληνικὸν φύλον πρέπει νὰ ἦσαν πρῶτα οἱ Μακεδόνες, μετὰ ταῦτα δὲ οἱ Ἑπειρῶται καὶ οἱ Θεσσαλοί, ἐν ᾧ ἐν τῇ Μέσῃ Ἑλλάδι, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν Πελοποννήσῳ ἢ προσθήκη ξένων στοιχείων ἔδει νὰ εἶνε πολλῶν μεγαλυτέρα, ὅχι μόνον διότι οἱ Ἕλληνες, ὅτε ἔφθασαν ἐκεῖ, εἶχον ἤδη ἀναμιχθῆ μετὰ τῶν ἀρχηγόνων κατοίκων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ νότια ταῦτα μέρη τῆς Χερσονήσου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐλληνικῆς κατακτήσεως ἐκέκτηντο καὶ πολιτισμὸν ἀνώτερον, ἀναμιφιβόλως δὲ καὶ πληθυσμὸν πυκνότερον». Ἐν συνεχείᾳ εἶτα ὁ Beloch ποιεῖται λόγον περὶ τε τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος χαρακτηριστικῶν τῶν ἰδοευρωπαϊκῶν ἐλληνικῶν φυλῶν ἧτοι τοῦ ξανθοῦ χρώματος τῶν τριχῶν¹ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἀναστήματος τῶν σωμάτων, ἅτινα εἶνε καὶ χαρακτηριστικὰ τῶν τε παλαιῶν μακεδνῶν καὶ τῶν σημερινῶν ἐντοπίων κατοίκων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ περὶ τῶν ὁμοίων παρ' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἑλλησι πνευματικῶν χαρακτήρων.

Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ LEHMANN-HAUPT
ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΜΟΦΡΟΝΩΝ

Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ διακεκριμένου ἱστορικοῦ Lehmann-Haupt (ἐν *Gercke-Norden, Einl. in die Altertumswiss.* III, 121 ἑξ.) κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Beloch, τείνουσαι νὰ ἐπαναφέρωσι τὸ ζήτημα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτοῦ σκοτεινὴν θέσιν, ἣν ἀντιπροσωπεύει καὶ ὁ Jardé, *La formation du peuple grec* 394 ἑξ., δὲν φαίνονται ὅμως πείθουσαι. Διότι, ἐν ᾧ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὑβρίζοντων τοὺς μὴ καλῶς γνωστοὺς αὐτοῖς καὶ διὰ πολιτικὰς αἰτίας μισητοὺς Μακεδόνας ὡς βαρβάρους, ἐρμηνεύει ὡς δηλοῦσαν ἀλλοφύλους οὐχὶ δὲ κατωτέρου πολιτισμοῦ ἀνθρώπους, ὅπερ ἐπίσης εἶνε δυνατόν, δέχεται ἀφ' ἑτέρου, ὅτι οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Λωριεῖς κατέκοντο ὡς ἐν ἕθνος κατὰ τὴν Πίνδον, ὅθεν οἱ μὲν, οἱ ἔπειτα ὡς Λωριεῖς διακριθέντες, ἐτράπησαν πρὸς νότον, οἱ δὲ Μακεδνοὶ ἐξηπλώθησαν πρὸς βορειοανατολικά,³ εἰ καὶ περὶ τοιαύτης ἀναβάσεως οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν. Ἐνταῦθα, λέγει, «ὁ

Εἰκ. 37. Ὁ ἔφηθος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-36. 2

1 Πρβλ. Lebzelter, *Mittel. der anthropolog. Gesells. in Wien* LIX (1929) σ. 95 ἑξ.

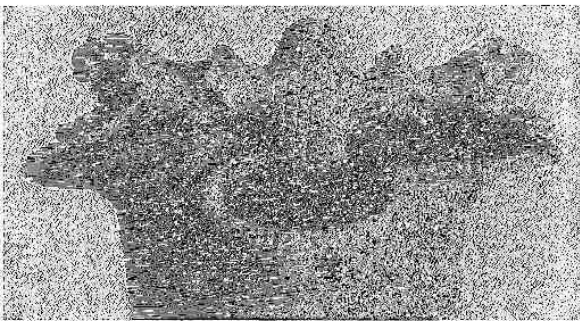
2 Ἀρχαῖκή διάπλασις (σῶμα, πρόσωπον κόμη πίπτουσα πρὸς τὰ ἔνδον τῆς οἰνοχόης, εἰκ. 38). Μεγάλοι ὀφθαλμοί. Ὀφρύνες γραμμικαί (τριχωταί) ὡς εἰς τὸ Γοργόνειον εἰκ. 32, μεγάλη ρίς, παχέα χεῖλη οσηρότα. ἐξέχοντες μύες κοιλιακοί, ἀνακαμπτόμενον τὸ σῶμα (εἰκ. 36).

3 Πρβλ. καὶ Hoffmann *Die Makedonen* 1906 σ. 259. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* σ. 159.

Τὰ ὄστρακα, τὰ συγγενῆ πρὸς Θεσσαλικὰ, ἅτινα εὐρίσκονται ἐν τῷ τυμβομόρφῳ νῦν προϊστορικῷ συνοικισμῷ παρὰ τὰ Σέρβια κατὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔνθα νῦν ἡ γέφυρα αὐτοῦ (πρβλ. Wace καὶ Thompson *Prehist. Thessaly* 254.) ἤλθον διὰ τοῦ ἐμπορίου ἢ δὲν εἶνε

κατὰ βράσιν ἑλληνικὸς δυναστικὸς οὗτος οἶκος-ἴσως μετὰ τινος ὁμοφύλου ἀνωτέρου στρώματος-ἐδυναστεύσαν» ἐπὶ τοὺς ἐγχωρίους καὶ μένει νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, ἂν οἱ ἐγχώριοι οὗτοι ἦσαν συγγενὲς τοῖς δεσπόταις φύλον ἢ ἀλλογενές. Οὕτω, μεταβαλὼν τοὺς ὄλους πρὸς ΒΑ ἐξαπλωθέντας Μακεδονοὺς εἰς δυναστικὸν ἀπλῶς οἶκον, δέχεται ὁμως, ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ Φιλίππου αἱ ἄρχουσαι τάξεις ἐν Μακεδονίᾳ ἦσαν εὐρύτατα ἐξηλληνισμέναι καὶ ὅτι ἡ ιδιότης αὕτη ὤθησε τοὺς Μακεδόνους πρὸς ὑπόταξιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ πρῶτον ὁ Ἡρόδοτος 1,56 δὲν λέγει, ὅτι οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ ὄκουν κατὰ τὴν Πίνδον. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι ἐκεῖ ὄκουν μόνοι οἱ Δωριεῖς, ἐκαλοῦντο δέ, ἤτοι ἦσαν (πρβλ. Ἡρόδ. 8,43) Μακεδὼν ἔθνος. Τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι ἡ κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας βορειότερον γνωστὴ Μακεδονία ἐξετείνεται δι' ἑνὸς κλάδου τοῦ λαοῦ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν Πίνδον. Ἐπειτα τοιαύτη ἐξελληνίσις λαοῦ ξένου δὲν δικαιολογεῖ τὰ ὀνόματα τόπων καὶ ἀνθρώπων, ἅτινα ἐμφανίζονται ἀρχαιοπρεπῶς ἑλληνικὰ καὶ ἐν χρόνοις πέραν τῆς καθαρᾶς

Εἰκ. 38. Τὸ στόμιον καὶ οἱ δύο λέοντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-37. 1

ἱστορίας κειμένοις, ἀποτελοῦσι δὲ πρόσκομμα πρὸς ἀποδοχὴν τῶν ἐνδοιασμῶν αὐτοῦ μείζον τῶν προσκομμάτων, ἅτινα ἐμποδίζουσιν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπαρξιν ἢ τὴν ἐθνικότητα λαοῦ τινος, διότι δὲν ἐσκέφθη νὰ βεβαιώσῃ τὰ τοπωνύμια αὐτοῦ δι' ἐπιγραφῶν, ἐφ' ὅσον τὰ ἀπὸ Ὀμήρου καὶ ἐξῆς γνωστὰ εἶνε ἑλληνικά. Ἄν ἔλειπεν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῆς ἱστορίας ἡ κάτω Ἑλλάς καὶ ἂν ἐπομένως δὲν ἐγένετο σύγκρισις τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ ἐπαρχιακοῦ

γλωσσικοῦ ιδιώματος καὶ τοῦ καθυστερημένου πολιτισμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, οὐδεὶς θὰ ἐσκέπτετο νὰ ἀκυρώσῃ τὰ συγκεκριμένα ταῦτα γνωρίσματα. Καὶ ἡ Θράκη ὑπέστη τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ μακρότατον χρόνον, ἀλλὰ διετήρησεν ὀνόματα ὡς Ἐβρίζελμις, Μουκάτραλις, Βρινκάξερλις, Μουκαζούρη, Δορζινθοῦ καὶ πάμπολλα ἄλλα παραπλήσια. Εὐρίσκονται ἀνάλογα ὀνόματα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα ἐν ἀριθμῶ, ὥστε νὰ κρίνῃ τις περὶ τῶν Μακεδόνων ὡς μὴ Ἑλλήνων;² Ἄλλὰ μήπως οἱ Ἕλληνες ἐλέγοντο Ἕλληνες, ὅτε οἱ Μακεδόνες παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν χωρισθέντες ἀπὸ τῶν πρὸς νότον προβαϊνόντων ὁμοφύλων; Ἐκάστη φυλὴ ἐκαλεῖτο διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος (Θεσσαλοί, Βοιωτοί, Αἰτωλοί, κλ.) καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ 7 αἰ. ἐκ μικρᾶς κατὰ τὴν Φθιώτιν χώρας τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων ἢ Πανελλήνων γενικεύεται ἐπὶ πάντας τοὺς νοτίους καὶ γνωστοὺς ἀλλήλους λαοὺς τῆς οὕτω κληθείσης Ἑλλάδος, (πρβλ. Ἡρόδ. I,1 Beloch², *Griech. Gesch.* I,1,332 Χατζη-

τεμῆριον ἰσχυρᾶς κινήσεως λαῶν μόνον ἐκ Θεσσαλίας πρὸς βορρᾶν, ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως. Ἴσως δηλ. εἶνε τεμῆριον κοινοῦ πολιτισμοῦ λαῶν κινουμένων πρὸς νότον· τοιαύτας δὲ κινήσεις γινώσκωμεν ἐπανειλημμένας πρβλ. Heurtley ἐν *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929, σ. 59 ἐξ.

1 Οἱ λέοντες ἔχουσι χαιτήν· μεταξὺ τῶν προσθίων ποδῶν ἦλος προσηλώσεως ἐπὶ τοῦ χειλοῦς τοῦ ἀγγείου. Ἐν

μέσῳ τῶν λεόντων ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἐντὸς καταπίπτουσα κόμη τοῦ ἐφήβου τῆς λαβῆς.

2 Εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Kazarow *Klio* 1923,20 ἐξ. περὶ τῆς σημασίας τούτων τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ὡς μαρτύρων ἐθνότητος ἀπήντησε πειστικώτατα, νομίζω, ὁ Παπαδάκις ἐν *Ἀθῆνα* 1913, 475 ἐξ.

δάκιν ἐν Ἡμερολ. τ. μεγ. Ἑλλάδος 1925,97 ἐξ.). Ἄλλ' οἱ Μακεδόνες τότε διῆγον ὀπισθεν τῶν χωριζόντων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὁμοφύλου νοτίας Ἑλλάδος ὄρέων ἴδιον ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον κρατοῦντες μόνον τὸ παλαιὸν ὄνομα αὐτῶν, ὥστε νῦν νὰ μαχώμεθα ὄχι μόνον περὶ τοῦ πράγματος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς λέξεως· παρηγορία ἡμῶν ἔστω, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔπαθον καὶ οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἐν Ὀλυμπία, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος Α' ἠθέλησε νὰ μετάσχη τῶν ἀγῶνων (Ἡρόδ. 5,22). Καὶ οἱ τότε δὲ Ἕλληνες ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἐθορυβοῦντο, φαίνεται, ἀκούοντες πλὴν τοῦ ὀνόματος τῶν Μακεδόνων καὶ πολλὰ ἄλλα τοπικὰ ὡς Ὀρέσται, Ἐλιμιῶται, Πελαγόνες, Λυγκῆσαι κλ. ἥκιστα γνωστὰ αὐτοῖς ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῶν οὐσίᾳ, καὶ βεβαίως δὲν ἐνόουν σαφῶς, ὅτι λέγοντες περὶ τούτων ἔλεγον περὶ Μακεδόνων εἶνε πιθανόν, ὅτι δὲν ἐφάντάζοντο τὴν Μακεδονίαν ὡς σύνθετόν τι ἐξ ἐκείνων τῶν φυλῶν, ἀλλὰ, λέγοντες Μακεδόνας, ἐνόμιζον, ὅτι ἔλεγόν τι ὅλως ἐνιαῖον ὡς π.χ. τοὺς Βοιωτοὺς, ἢ τοὺς Αἰτωλοὺς κτ., οὓς ἐγνώριζον οὕτω στρογγύλως, ἐν ᾧ οἱ Μακεδόνες ἦσαν πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτοὺς ἐθνάρια, ὅτι οἱ Ἕλληνες πρὸς τὰ κάτω τοῦ Ὀλύμπου συστατικὰ αὐτῶν ἔθνη. Ἀφ' οὗ πρὸ μικροῦ ἡμεῖς ἐχρειάσθημεν δεκαετῆ πόλεμον, ἵνα μάθωμεν τὴν ἀνθρωπογεωγραφίαν τῶν δεδουλωμένων ἐλληνικῶν χωρῶν, φαντάζεται τις τὴν ἄγνοιαν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ζώντων ἐπὶ αἰῶνας βίον κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ὁμοφύλων τοῦ βορρᾶ.

Οὐδεὶς ὅμως ἠρώτησέ ποτε, πῶς ὁ Ἀλέξανδρος, διπλωμάτης τῶν χρόνων του, ἠγνόει, ὅτι οἱ μὴ Ἕλληνες δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁμόφυλος τῶν ἐλλήνων ὄν, ἐσκέπτετο οὐσιαστικῶς, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ἐσκέπτοντο τυπικῶς, ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Μακεδόνες δὲν ὠνομάζοντο Ἕλληνες.²

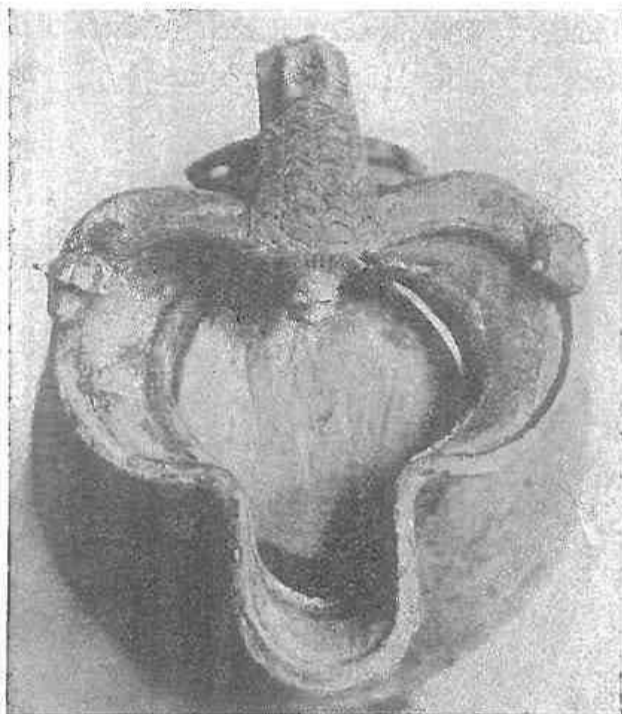
Ὅτι οἱ Μακεδόνες μὴ ὄντες μῆτε Θρᾶκες μῆτε Ἰλλυριοὶ κατὰ τὸν Lehmann - Haupt σ. 123 ἦσαν μειξοβάρβαροι, δύναται νὰ ἀληθεύῃ ἐν μέρει καὶ μόνον εἰς τὴν βορειοτάτην ἢ καὶ πᾶσαν ἄλλην μεθόριον, ἐπιτρέπουσαν μείξιν διὰ τῆς φυσικῆς τοῦ ἐδάφους διαπλάσεως. Προϋποθέτει ὅμως, ὅτι εἶνε ὀρθὴ ἡ θεωρία τοῦ Beloch, ὅτι οἱ Μακεδόνες, διὰ νὰ γίνωσιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Lehmann - Haupt μειξοβάρβαροι, ἔδει νὰ εἶνε Ἕλληνες, μόνον δ' ὡς τοιοῦτοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτοπίσωσιν ἢ νὰ ἀφομοιώσωσι πλὴν ἄλλων καὶ λαὸν μέγαν ὡς οἱ Θρᾶκες οἱ ἐκτεινόμενοι μέχρι τῶν Τεμπῶν, πρὸς οὓς ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους ἤγεν αὐτοὺς εἰς διήνεκῃ ἐπαφήν. Τοιοῦτον κατόρθωμα δὲν ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ μιᾶς δεσποζούσης τάξεως, ἀλλ' ὑπὸ λαοῦ ἰσχυροῦ καὶ πολυπληθοῦς, ἐνεργοῦντος ὡς τὰ φυσικὰ στοιχεῖα. Πόσον δύσκολον εἶνε καὶ τότε ἀκόμη, ἔδειξεν ὁ Χατζηδάκις ἐν Ἀθηνᾶ 1927, 182 ἐξ.

1 Τάφ. V. Ὑψ. 0,257μ. ὕψ. τοῦ λαιμοῦ 0,054μ. Διάμ. στομίου 0,125μ., τῆς κοιλίας 0,147μ. Πρασινὴ κατίωσις. Μόνον ὁ πούς φέρει κόσμον τορευτῶν γλωσσῶν, ἢ δὲ λαβὴ (ὕψ. 0,147μ.) ἐλαφρὰ διαξέσματα (εἰκ. 40), ἀλλὰ καταλήγει κάτω μὲν εἰς ἀνθέμιον ὅμοιον τῷ ἐν εἰκ. 34, ἄνω δὲ εἰς λεοντοκεφαλὴν φοβεράν, ἔχουσαν ἀκτινοειδῶς διατεθειμένην χαίτην. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς οἱ ἀκό-

σμητοὶ βραχίονες τῆς λαβῆς καταλήγουσιν εἰς κεφαλὰς πιθήκων πιθανῶς (πρβλ. εἰκ. 34) ἐργασία λίαν ἀμελῆς καὶ συγγενῆς τῇ τοῦ ἀμφορέως εἰκ. 34· πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ ἐργοστασίου ἀμφοτέρω τὰ ἀγγεῖα. Ἄτερον ὅμοιον ἐκ Κύμης εὐρίσκει ὁ Filow σ. 61. Κομψοτέραν λαβὴν ἐξ Ἀκροπόλεως ὄρα Ἀρχ. Δελτ. 1915 παραρτ. σ. 24 εἰκ. 12ζ.

2 Πρβλ. καὶ ὅσα ἐγράφη ἐν Ἑλληνικοῖς τόμ. 2 σ. 105 ἐξ.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὃ ἐπετέλεσαν οἱ Μακεδόνες μόνοι καὶ ἐν χρόνοις, καθ' οὓς δὲν ἐσκέφθησαν (ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκωμεν μέχρι σήμερον) μηδὲ μίαν λέξιν νὰ χαράξωσιν ἐπὶ λίθου, ἦτοι ἦσαν ἀμαθεῖς καὶ ἥκιστα πεπολιτισμένοι ἐν τῇ σημερινῇ ἐννοίᾳ — πόσοι ἀράγε λαοὶ τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς ἄλλης Εὐρώπης κατέλιπον τοιαῦτα ἴχνη τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν γλώσσης ἐκεῖ, ὅθεν ὠρμήθησαν ἢ ἐκεῖ, ὅπου, ἐπιδραμόντες, κατέπνιξαν ἄλλους λαοὺς καὶ ἠφάνισαν ἄλλας γλώσσας; — εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο οἱ Μακεδόνες οὐδεμίαν ἀρωγὴν κατ' οὐδένα τρόπον ἔσχον, ἐν τῇ μεσογαίᾳ τοῦλάχιστον, παρὰ τῶν νοτίων Ἑλλήνων. Ὑπῆρξαν μάλιστα ἀποτελεσματικώτεροι τῆς ἐν τῇ παραλίᾳ ἐξελληνιστικῆς δράσεως τούτων. Διότι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἄρχελαος ὠργάνου ἐσωτερικῶς τὸ ἐνιαῖον κράτος αὐτοῦ καλλιερῶν καὶ τὴν ἑλληνικὴν

Εἰκ. 40. Κατακόρυφος ὄψις τοῦ τριλόβου οἰομίου τῆς οἰνοχόης εἰκ. 39, δεικνύουσα τὰς ἐπάνω λεπτομερεῖας.
Ἄλλων οἰνοχοῶν λείψανα ὄρα F, ἀριθ. 74-75.

παιδείαν, εἰς τὰ παραλία, ἔνθα ἐκράτει ἡ σφαιρα τῆς μακροχρονίου ἐπιρροῆς τῶν πυκνῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς ἑλλην. θαλάσσης, διετηροῦντο — ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ τῆς Μακεδονίας — ἀκόμη βάρβαροι δίγλωσσοι ἦτοι ἀλλόγλωσσοι (Ἡρόδ. 1,57, Θουκ. 4,109) καὶ θὰ διετηρήθησαν πάντως μέχρι Φιλίππου τοῦλάχιστον, ὅτε ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς Μακεδονίας ἐγένετο καὶ τοῖς ἔξω ἐκδηλος.

Ἡ ἐξελληνιστικὴ ὁμως ἀνικανότης τῶν ἑλλην. ἀποικιῶν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς ἄλλης Μακεδονικῆς παραθαλασσίας δεικνύει προσέτι, ὅτι ὁ ἑλλ. χαρακτήρ τῆς Μακεδονίας ἦτο συμφυῆς τῷ Μακεδονικῷ λαῷ — ἡ Πύδνα π.χ. δὲν εἶχε γείτονας ἀλλογλώσσους — καὶ ὅτι οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα ὀφείλειεις τὴν παρουσίαν τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων ἢ καὶ τῶν ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας «ἐνοικούντων Ἑλλήνων» (Θουκ. 4,124) ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ χρῶμα.

Περὶ ἄλλης ὁδοῦ τῆς ἑλλ. ἐπιδράσεως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Οἱ ἔμποροι Ἑλληνες, οὓς καὶ ἄνευ τῶν εὐρημάτων τοῦ Τρεμπένιστε θὰ ἠδυνά-

μεθα νὰ φαντασθῶμεν εἰσχωροῦντας εἰς τὴν χώραν, εἶχον τόσην ἐπίδρασιν ἐθνικῶς προπαγανδιστικῆν, ὅσην πάλαι οἱ Φοίνικες ἢ σήμερον οἱ Ἑβραῖοι ἔμποροι. Οἱ ξένοι ἔμποροι πάντοτε ἐκμανθάνουσι κατ' ἀνάγκην τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, μεταδίδουσι δ' ὀνόματά τινα ἐμπορευμάτων, οἷον τὸ φοινικικὸν χιτῶν καὶ οἷα τὰ σημερινὰ τσίτι (ἐκ τοῦ ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων σφραγιστοῦ ἀγγλικοῦ City), κουραζές (ἐκ τοῦ γαλλιστὶ λεγομένου croysé τρόπου τῆς ὑφάνσεως), καρνοφύλλι (Garlo fils), λαχούρι, κασμίρι, βελέντσα, γυάμπολι κλ.¹ Κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν εὐρίσκω, ὅτι οἱ ἐνδοιασμοὶ τοῦ Lehmann - Haupt ἀνήρθεσαν τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικότητος τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων ἐπιχειρήματα οὔτε τοῦ Beloch οὔτε τῶν γλωσσολόγων Hoffmann² καὶ Χατζηδάκι.³

¹ Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τῶν νοτίων ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκ Πίνδου

¹ Πρβλ. καὶ Ἑλληνικά ἔ. ἄ. σ. 112 ἔξ.

² Die Makedonen 1906.

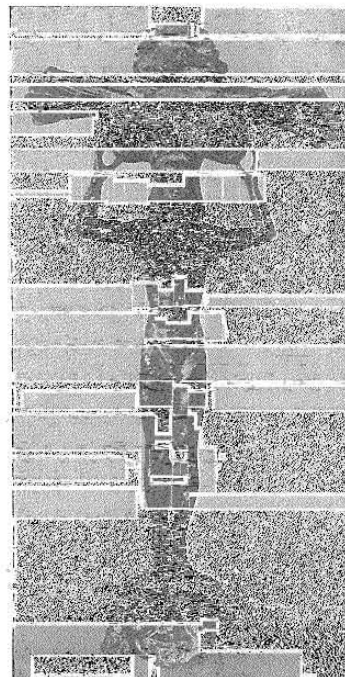
³ Indogerm. Forsch. 1900, 313. Kuhns Zeitschr. 1904, 151

ἔξ. Zur Abstammung der alten Makedonier. Athen 1897. Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχ. Μακεδ. 1925. Ὅρα καὶ Ἀθηναί 1927, 171 ἔξ. Rev. d. ét. gr. 1928, 390 ἔξ.

ἐπανῆλθον οἱ δωριεῖς Μακεδόνες πρὸς βορρᾶν, δὲν εἶνε, νομίζω, οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἀναγκαστική, ὡς ἐρμηνεύων αὐτὰ φρονεῖ ὁ Casson ἔ. ἄ. 159 ἔξ. καὶ ἄλλοι. Τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Τσαουσίτης, καὶ τοῦ Πάτελι, ἔργα δωριέων ὄντα, ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι παρὰ τὸν Ἄξιόν ἢ εἰς τὸ Πάτελι τῆς Λυγκησίδος ὑπ' αὐτῶν διακλαδισθέντων ἐκεῖσε, ὅτε κατήρχοντο ἀπὸ βορρᾶ. Δὲν βλέπω τὸν λόγον, ὅστις ἐπιβάλλει τὴν παλιρροϊκὴν ἐπάνοδον τῶν Δωριέων Μακεδόνων ἐκ Θεσσαλίας πρὸς βορρᾶν, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὕτη δυνατὴ (πρβλ. ἄνω σ. 79₃).

Ἐξ ἄλλου πᾶσα ἀρχαιολογικὴ ὁμοιότης τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἐξηγεῖται διὰ τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἢ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ἣν ἐγὼ δὲν βλέπω, διὰ τῶν σχέσεων, ἅς ἐτήρουν οἱ ἐν Μακεδονίᾳ παραμείναντες καὶ οἱ εἰς Θεσσαλίαν προχωρήσαντες συγγενεῖς. Εἶπον δέ, ὅτι, κατερχόμενος ὁ φυλετικὸς οὗτος ὄγκος ἀπὸ βορρᾶ, ἦτο φυσικώτατον νὰ καταλάβῃ τὴν πρὸ αὐτοῦ ἀνοιγομένην πεδιάδα τῆς Ἡμαθίας καὶ τὴν Ἀμφαξιτίν, πρὶν τολμήσῃ νὰ ὑπερβῇ τὰ ὄρη πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Ἄφ' οὗ ἐνέδιδον οἱ ὄρεινοὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, τίνα ἀντίστασιν μεῖζονα ἠδύναντο νὰ ἀντιτάξωσιν οἱ πεδινοὶ εἰς τὰ σιδηρᾶ ξίφη τῶν ἐπιδρομέων τούτων; Δέχεται δ' ὁ Casson (σ. 160) κατὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐνδείξεις, ὅτι ἡ κατάκτησις δὲν ἦτο ὄλεθρος τῶν προγενεστέρων κατοίκων καὶ ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν ἀλλόφυλοι τῶν δωριέων. Ὁ δὲ Heurtley (*Annual of the Br. School at Athens* 1925-6, 21, 50, 58 ἔξ. 65) εὐρίσκει ἠπλωμένον μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ παραλίᾳ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ, καθαρὸς δ' ἔλληνας τοὺς κατοίκους τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας (αὐτ. σ. 65) ἀρχομένου τοῦ 4^{ου} αἰ. Ἡ διεσδυσίς τῶν Θρακῶν εἰς τὴν μέσην Μακεδονίαν, εἶνε φαινόμενον μὴ ἀπαιτοῦν παλλιρροϊαν ἐθνικὴν ἐκ Θεσσαλίας. Τὸ χωρίον

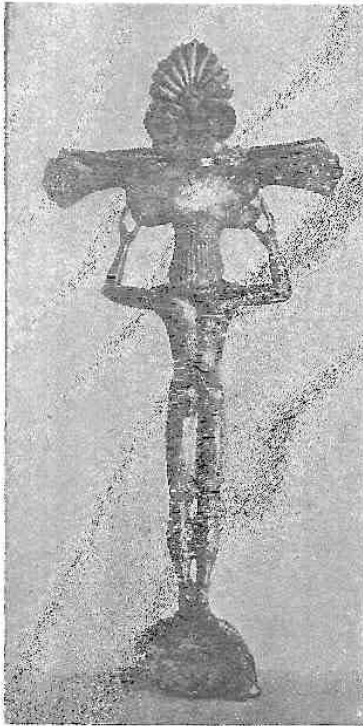
Εἰκ. 41 (= F. ἀριθ. 79, πλ. ΧΠ 1). Τῶφ. VI 39. Λαθὴ φιάλης ἢ ἀριστείας ἐν μορφῇ ἀνδρὸς ποταγοφόρου γυναικὸς (πρβλ. εἰκ. 42, 43).¹

¹ Ὑψ. 0,257μ. ὕψ. τοῦ ἀνδρὸς 0,16μ. Ὠραία πρασινὴ πρὸς τὸ ἐλαιόχρον κατῴσις. Ὁ ἀνὴρ πατεῖ ἐπὶ γοργόνειον πιθανῶς καὶ ἀνέχει διὰ τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του τὴν φιάλην. Ἡ κόμη πλουσία (εἰκ. 42), ραδιῶν ἐπίμηκες τὸ σῶμα ἐν λεπτομερεῖ διαμορφῶσει. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει τύλην, ἐφ' ἧς δύο ἔλικες ὡς τοῦ αἰολικοῦ κιονοκράνου. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐλικῶν (εἰκ. 43) εἶνε κοῖλοι καὶ ἐσομοῦντο διὰ πολυτιμὸν λίθων, ὧν ὁ εἶς, πράσινος, σόζεται. Ἐπὶ τῶν ἐλικῶν ἠρείδετο ἡ κυκλικὴ φιάλη, καταλείπουσα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ γωνίας, ἐν αἷς ἐνσφηνοῦνται ἀνά ἐν ἀνθέμιον, ἐν ᾧ ὑψηλότερον ἔτερον ἀνθέμιον προσεκολλᾶτο εἰς τὴν κοιλίαν τῆς φιάλης (ὄρα εἰκ. 42), ἧς ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται ἐκ τῶν λειψάνων εἰς 0,27μ.

² Ἔργον ἐξαίρετου ἐργασίας, ἰσαξίας τῆ τοῦ κρατήρος εἰκ. 25, καὶ τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-38. Παράλληλα ἔργα ὄρα παρὰ F. σ. 66.

Τὸ «γοργόνειον» ἐνθυμίζει τὸ τῶν νομισμάτων τῆς Νεοπόλεως ἢ τῆς Σκάβλας ἀποικίας τῶν Ἑρετριέων (*Brit. Mus. Catal. coins Macedonia* σ. 83 ἔξ. πρβλ. Σβορώνων *Journ. intern. d'arch. num.* 1913, 233 ἔξ. 1918-19 σ. 68 ἔξ. 73 ἔξ.). Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ γοργόνειον ἔχουσι νομίσματα ἀρχαῖα ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Ἑρέτριαν (*Brit. Mus. coins. Centr. Greece* πλ. XXII), ὅστε νὰ φαίνηται πιθανόν, ὅτι ἐκ τίνος Ἑρετρικῆς ἀποικίας ἢ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑρετρίας προέρχεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον. Ἐνθυμητέον ὁμως, ὅτι νῦν ὁ Seltman, *Athens its history and coinage* πλ. IV, σελ. 50, 86 ἔξ. ἀποδίδει ἀρχαῖα νομίσματα μετὰ γοργόνειον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' ἡ παρουσία τοιοῦτου νομισματικοῦ τύπου ἐν Νεοπόλει καὶ Σκάβλα πιθανολογεῖ τὴν προὔπαρξιν αὐτοῦ ἐν Ἑρετρίᾳ καὶ οὕτω καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου εἰς τὸν Ἑρετρικὸν κύκλον, οὗ τὸν θυρεὸν, οὕτως εἰπεῖν, φέρει.

του Ἡροδ. 1,56 καθορίζον τὴν ἐκ τῆς Ἑστιαϊώτιδος πεδιάδος εἰς τὰς πτυχὰς τῆς Πίνδου ὑποχώρησιν, ἀκριβῶς διότι εἶνε οὕτω καθωρισμένον, δὲν ἐπιτρέπει ἔκτασιν ἐρμηνεύσας πρὸς βορρᾶν (πρβλ. Beloch.² ἔ. ἄ. I, σ. 70). Τὰ ἐν Μακεδονίᾳ γεγονότα ἦσαν ἐσωτερικῆς φύσεως. Ἀπλῶς οἱ Ἀργεάδαι ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐκ τοῦ δυτικοῦ ὄροπεδίου τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τὴν μέσην, πρὸς ἀνάκτησιν ἐδάφους, ὃ ἔβλεπον ἀπολλύμενον πολιτικῶς ἢ καὶ ἐθνολογικῶς. Ἀντίστοιχος ἦτο ἔπειτα ἡ προσπάθεια τοῦ Σιτάλκου (429 π. Χ.) ἐπὶ Περδικίου Β': ἤθιλε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν κατὰ τὸν στ' αἰ. προσαρτηθεῖσαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος μέσην Μακεδονίαν, ἐνθα εἶχον εἰσδύσει πρότερον οἱ Θρᾶκες. Εἶνε τοῦτο παλαιὰ μορφή τοῦ ζητήματος τῆς Ἀλσατίας καὶ Λωρραίνης, πρὸς ὃ ὑπάρχουσι τόσα ἄλλα παραπλήσια.

Εἰκ. 42. Ἡ χαλκὴ λαβὴ τῆς φιάλης
εἰκ. 41 ἐκ τῶν ὀπισθεν ὁρωμένη.

ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Πῶς ἰδρύθη τὸ μέγα Μακεδονικὸν κράτος τοῦ βορρᾶ, τὸ ἀπρητισμένον, φαίνεται, ἐν τοῖς χρόνοις τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου (Ἡροδ. 6,44 πρβλ. 5.17) καὶ ἐκτεινόμενον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν τῆς ἑλλην. ἱστορίας χρόνων ἀπὸ τῶν πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν ὁρίων μέχρι τοῦ Σιτυμόνος, εἶδομεν ἀνωτέρω σελ. 75 ἐξ. παρὰ Θουκυδίδη II 99 (πρβλ. Αἰσχ. Ἰκ. 260). Ὁ Θουκυδίδης διακρίνει τοὺς Λυγκηστὰς καὶ Ἑλιμιώτας ὡς καθαρὸν Μακεδόνα μὴ διγλώσσου· εἰς τούτους πρέπει νὰ προστεθῶσιν οἱ Ὁρέσται, οἵτινες ἦσαν ὁ κύριος πυρῆν, ἀφ' οὗ ἀφωρηθῆ τὸ Μακεδονικὸν κράτος ὑπὸ τοὺς Ἀργεάδας τοῦ Ὁρεστικοῦ Ἄργου πρὸς κατάληψιν τῶν Αἰγῶν τῆς Ἠμαθίας· ἀλλὰ προστίθησι τούτοις καὶ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», ἧτοι πρὸς βορρᾶν τῶν εἰρημένων, ὡς ἦτο ἡ ὁδός, ἣν κατήλθον πάλαι τὰ μεταναστεύοντα πρὸς νότον ἑλληνικὰ φύλα.

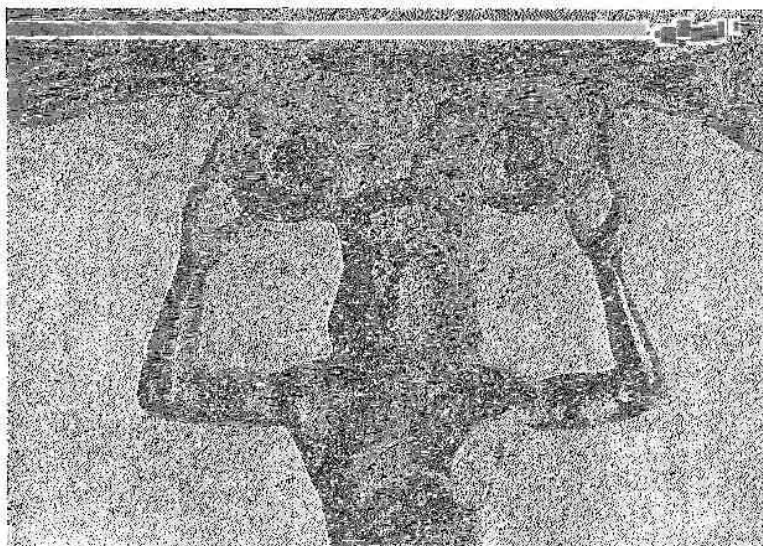
Πάντα ταῦτα ἦσαν σύμμαχα καὶ ὑπήκοα τῶν κρατούντων Μακεδόνων τῶν Αἰγῶν, ἀλλ' εἶχον ἰδίους βασιλεῖς. Διὰ νὰ εἶνε δὲ οὕτω μειονεκτικὴ ἢ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῶν, θὰ εἶχον ὑποταχθῆ διὰ βίας, ὡς ἐγένετο ἐν Ἑορδαίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ Ἑορδαία φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς μεταναστεύσεως τοῦ τελευταίου κύματος εἶχε κατορθώσει νὰ κρα-

τήσῃ ἰσχυρὸν πυρῆνα τοῦ παλαιότερου αὐτῆς πληθυσμοῦ, ἢ, ἀφ' οὗ περιβάλλεται ὑπὸ μακεδονικῶν χωρῶν, ἦτο μὲν καὶ αὕτη καθαρῶς Μακεδονικὴ τὸ αἷμα, ἀλλὰ διεπνέετο ὑπὸ ἐγωιστικῶν φιλοδοξιῶν ἀπαρადέκτων ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἧτοι τῶν ἰσχυρῶν Ἀργεαδῶν, ὥστε ἐγένετο ἀνάγκη καθαροῦ τῆς εὐφόρου ταύτης χώρας ἀπὸ τοῦ δυνηνίου ὄγκου καὶ ἐγκαταστάσεως πιστῶν Μακεδόνων. Ἄν δ' αἱ Αἰγαὶ ἐγένοντο πρωῖμως πρωτεύουσα τοῦ «ὀμοσπόνδου», κατὰ τὰνωτέρω, Μακεδονικοῦ κράτους, τότε ἡ διευθέτησις τῶν πραγμάτων ἐν Ἑορδαίᾳ πρέπει νὰ εἶχε γίνει λίαν ἐνωρίς. Διὰ τοῦτο ἡ σειρά ἢ ἡ διάταξις, καθ' ἣν ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει τὰ διάφορα σημεῖα, πρὸς ἃ ἐξετάθη τὸ Μακεδονικὸν κράτος, δὲν εἰκονίζει τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῆς ὑποτάξεως τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἢ χωρῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ στοχάζεται ἀπλῶς νὰ δεῖξῃ τὴν ἔκτασιν τοῦ κράτους ἐν τοῖς μέρεσιν

αὐτοῦ, ἅτινα ὑπέταξαν, ὡς λέγει συλλήβδην καὶ ἀθρόως, « Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ » (πρβλ. Στράβ. 329 ἀπ. 10). Ἡ ῥοπή ὁμως τοῦ Caspion ἔ. ἄ. 161 νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν σχηματισμὸν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ. διὰ μεταναστεύσεων πάντως δέν μοι φαίνεται πιθανή. Τὸ κράτος τοῦτο εἶνε ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν ζυμώσεων τοῦ διηρημένου ὁμοφύλου λαοῦ. Ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπεχείρησαν ἀνεπιτυχῶς κατὰ τὸν 5^{ον} αἰ. ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, εἶχον ἐπιτύχει ἤδη κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. οἱ Ἀργεάδαι ἐν Μακεδονίᾳ. Ὑπελείπετο ἡ ἔνωσις καὶ τῶν νοτίων Ἑλλήνων μετὰ τῆς Μακεδονίας, ἡ ἔνωσις δηλονότι συμπάσης τῆς ἑλληνικῆς ὁμοφυλίας, καὶ ἐπετεύχθη τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ φιλανθρωπία δὲ τῶν βασιλέων τούτων πρὸς τοὺς νοτίους Ἑλληνας καὶ ἡ εὐλάβεια αὐτῶν πρὸς τὴν τοπικὴν ἐλευθερίαν ἐκάστων, εἶνε ἡ πατροπαράδοτος πολιτικὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων πρὸς τοὺς ὁμοφύλους, οὓς ἠθελον « συμμάχους καὶ ὑπηκόους. »

Ἐν σημείῳ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἱστορίας, ὑπὸ μυθώδη πως μορφῆν ἱστορεῖ διεξοδικώτερον ὁ τὸν Θουκυδίδην διδάσκων Ἡρόδοτος 8,137: « Ἐξ Ἀργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημενιδῶν ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γανάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκας, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀφίκοντο ἐς Λεβαίην¹ πόλιν. Ἐνθαῦτα δὲ ἐνήτευον ἐπὶ μισθῷ τῷ βασιλεῖ, ὁ μὲν ἵππους νέμων, ὁ δὲ βοῦς, ὁ δὲ νεώτατος αὐτῶν Περδίκκας τὰ

Εἰκ. 43 (= F. πίν. XIII 1). Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρὸς τοῦ σχηματίζοντος λαβὴν φιάλης χαλκῆς εἰκ. 41-42.²

λεπτὰ τῶν προβάτων ἦσαν δὲ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες τῶν ἀνθρώπων ἀσθενέες χρήμασι, οὐ μόνον ὁ δῆμος... 138... ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα ἀκούσας καὶ ὄξυνθεις, πέμπει ἐπ' αὐτοὺς ἵππείας ἀπολέοντας· ποταμὸς δὲ ἔστιν ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ, τῷ θύουσιν οἱ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀπ' Ἀργεος ἀπόγονοι σωτήρι. Οὗτος, ἐπεὶ τε διέβησαν οἱ Τημενίδαι, μέγας οὕτω ἐρρῶν, ὥστε τοὺς ἵππους μὴ οἶους τε γενέσθαι διαβῆναι· οἱ δὲ ἀπικόμενοι ἐς ἄλλην γῆν τῆς Μακεδονίης οἴκησαν πέλας τῶν κήπων τῶν λεγομένων εἶναι Μίδεω τοῦ Γορδίου, ἐν τοῖς φύεται αὐτόματα ῥόδα, ἐν ἑκάστῳ ἔχον ἐξήκοντα φύλλα, ὀδμητὰ τε ὑπερφέροντα τῶν ἄλλων. Ἐν τούτοις καὶ ὁ Σιληνὸς τοῖς κήποισι ἤλω, ὡς λέγεται ὑπὸ Μακεδόνων· ὑπὲρ δὲ τῶν κήπων οὖρος κέεται, Βέρμιον οὖνομα, ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος. Ἐντεῦθεν δὲ ὀρμεόμενοι, ὡς ταύτην ἔσχον, καίεστροφέροντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην... » Πῶς ἐγένετο τοῦτο, λέγει ὁ Θουκυδίδης (ὄρα ἄνω).

¹ Ὁ Παππαδάκις Ἀθηνᾶ 1913,477 ἐκφράζει ὑπόνοιαν μήπως ἡ Λεβαίη τοῦ Ἡροδοτοῦ εἶνε ἡ Λαπίνα τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. αὐτ. σ. 462 ἐξ.).

² Κόμμωσις ὡς ἡ τῆς εἰκ. 37. Ὄφθαλμοὶ εὐρέως ἀνοι-

κτοί, ἄλλοτε ἐνθετοί. Μακρὰ ῥίς. Εὐχάρακτα τὰ χεῖλη. Πώγων ἀπὸ τῶν ὠτων ἀρχόμενος. Οἱ δάκτυλοι μακρότατοι ἐπιχαρίτως καμπτόμενοι. Ἐπὶ τοῦ τριγώνου μετὰ τῶν ἐλίκαν τοῦ κιονοκράνου χαρακτὸν Χ.

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἡροδότου κατελήφθησαν πρῶτον αἱ Αἰγαί, ἐγένοντο πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ ἐντεῦθεν κατεκτήθησαν ἔπειτα τὰ ἄλλα ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀποτελοῦντα τὴν Μακεδονίαν μέρη πρὸς ἀνατολὰς¹ καὶ πρὸς νότον. Τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων, οὓς ὀνομάζει οὗτος ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ παρατεθὲν ἄνωτέρω χωρίον καὶ οὓς ὁ Beloch² ἔ. ἄ. I σ. 341 δέχεται ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα, κατὰ τὴν πιθανωτέραν παράδοσιν ἀποτελοῦσιν οἱ ἑξῆς βασιλεῖς: Περδίκκας, Ἀργαῖος, Φίλιππος, Ἀέροπος, Ἀλκέτας, Ἀμύντας, Ἀλέξανδρος ὁ Φιλέλλην, ὅστις ἐβασίλευε τῷ 480 καὶ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θάσου ὑπὸ τοῦ Κίμωνος (Πλουτ. Κίμ. 14). Τούτου υἱὸς ἦν ὁ Περδίκκας, ὃν διεδέχθη ὁ Ἀρχέλαος.

Εἰκ. 44 (=F. ἀρ. 80, XII 3)
τάφ. VII 43. Φιάλη ἢ ἀρύ-
ταινα χαλκῆ.⁴

Τὴν παράδοσιν τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ γενάρχης τῶν ἄνω βασιλέων Περδίκκας ἦτο Τημενίδης ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἔχουσι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ τὰ πράγματα, ἅτινα ἀφηγεῖται ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγουσιν, ὅτι ὁ Περδίκκας ἔφυγεν ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους ἢ τῆς Ὀρεστίδος ἐν γένει τῆς ἄνω Μακεδονίας καὶ διαβὰς τὸν Ἀλιάκμονα, πηγάζοντα ἐκ τῆς λίμνης τῆς Ὀρεστίδος (τῆς Καστορίας), ἐβάδισε διὰ τῆς Ἑορδαίας πρὸς τὰς Αἰγὰς. Τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος καὶ τὴν Ὀρεστίδα ὁ Στράβων 326² θέλει ἐπώνυμα ἐνὸς πλάνητος μητραλοίου, τοῦ Ὀρέστου, πλανωμένου ἀστέγου μετὰ τὸ διαπραχθὲν ἔγλημα. Καὶ διατί ὁ Ὀρέστης δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατὰ τινὰ ἀνάμνησιν παλαιᾶς ἐκ τῶν Ὀρεστικῶν καταγωγῆς αὐτοῦ (πρβλ. ἀνδρονύμια ὡς Λάκων, Φοῖνιξ, Θεσσαλός, Λίβυς); Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ διατρίβῃ τις πολὺ περὶ τοιοῦτους μύθους. Τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος ἐν τῷ Ἀργεσταίῳ (ἔχι Ἀργεῖῳ!) πεδίῳ³ εἶνε παλαιότατη πόλις ἐν Μακεδονίᾳ, ἰδρυθεῖσα, ὅτε οἱ Ἕλληνες διαβαίνοντες πρὸς νότον ὑπέταξαν τὴν χώραν καὶ κατέλιπον μοῖραν ἐξ ἑαυτῶν ἐνταῦθα. Τοῦτο τὸ Ἄργος εἶνε μητρόπολις τοῦ ἔπειτα ἰδρυθέντος ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Λάρισαν τῶν Πελασγῶν καὶ πρὸς διάκρισιν κληθέντος Πελασγικοῦ. Ὅτε δὲ ἔπειτα οἱ προχωρήσαντες ἐπιδρομεῖς ἰδρυσαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ Ἄργος, πρὸ τῆς λάμπρας τούτου ἢ ἀνάμνησιν τῆς ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ καταγωγῆς ἐλησιμονήθη καί, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ

ἱστορικῶς ἡ ὑπαρξίς τούτου, ἐπλάσθησαν οἱ μῦθοι τῆς ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἐξόδου ἢ ἐκπομπῆς βασιλικοῦ γόνου Τημενίδου. Ἀληθεύουσι μᾶλλον αἱ παραδόσεις, ὅτι ἐκ

¹ Ὡς πρὸς ταῦτα εἶναι ἀξιόλογοι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Kohler ἐν *Sifr. - Ber. d. Berl. Akad.*, 1897, 276. Οὗτος εὐρίσκων παρὰ τὸν μέσον ῥοῦν τοῦ Ἀξίου πόλεις μεθ' ἑλληνικῶν ὀνομάτων καθαρῶν, πιστεύει, ὅτι ἡ κοιλάς τοῦ Ἀξίου εἶχε καταληφθῆ παλαιά ποτὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπολομένη ἐπανήλθεν ἔπειτα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν αὐτοῦ. Ὅρα καὶ τὰ ῥηθέντα ἄνω σ. 77 II ἔξ.

² Στράβ. 326: «λέγεται δὲ τὴν Ὀρεστιάδα κατασχεῖν ποτὲ Ὀρέστης φεύγων τὸν τῆς μητρὸς φόνον καὶ καταλιπεῖν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν χώραν, κτίσαι δὲ καὶ πόλιν, καλεῖσθαι δ' αὐτὴν Ἄργος Ὀρεστικόν».

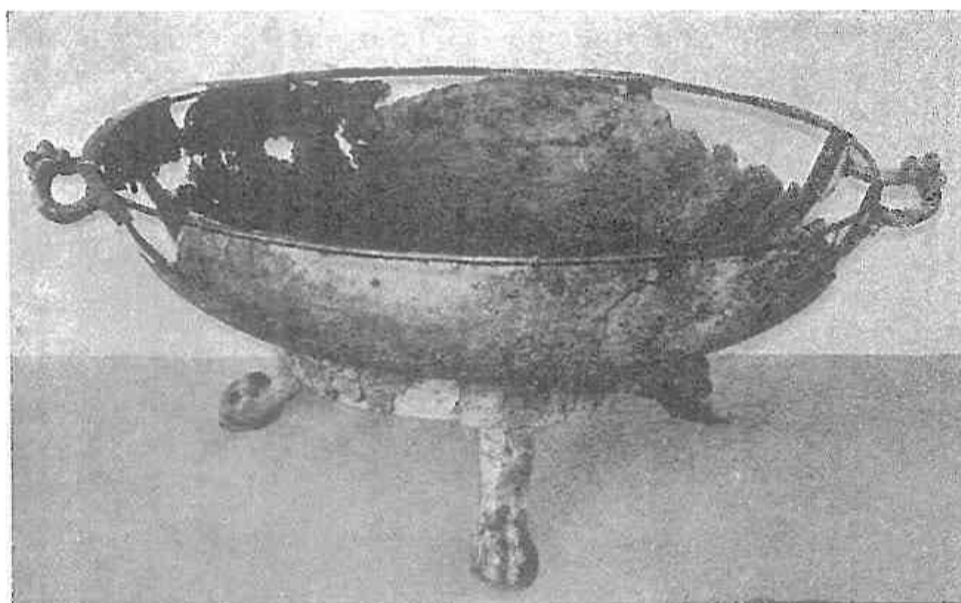
³ Tit. Liv. 27,33: «ibi aīi majorem adferentes tumul-

tum nuntii occurrunt, Dardanos in Macedoniam effusus, Orestidem jam tenere ac descendisse in Argestacum campum. πρβλ. Πεππαδάκιν Ἀθῆνα 1913, 440.

⁴ Ὀλικὸν μήκος 0,328μ. Διάμ. φιάλης 0,122μ. Μῆκ. τῆς λαβῆς 0,218. Πρασίνη κατώσις. Τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς ἔχει ἀνθέμιον μεθ' ἐλίκων, καὶ καταλήγει εἰς δύο βραχίονας συναπτομένους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς φιάλης. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐλίκων κοιλοὶ, ἀνέχοντες πολυτίμους λίθους, ὧν ὁ ἕτερος, κυανοῦς, σφύζεται. Πρὸς τὰς ἐλικὰς τοῦ ἀνθемίου συνάπτεται οἰονεὶ ἐχίνος κιονοκράνου, περαιτέρω δὲ ἀναπτύσσεται κωδύα· τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς λαβῆς καμπυλοῦμενον ἡμικυκλικῶς καταλήγει εἰς ὠραίαν κεφαλὴν κύκνου. Κομφὸν ἔργον.

τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργου κατῆλθε καὶ ὁ Τήμενος¹. Οἱ Ἀργεῖαδαι βασιλεῖς ὀφείλουσι τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸ ὡς Ὀρεστικὸν διακριθὲν ἔπειτα Ἄργος. Ἐνταῦθα ἐβασίλευσεν ὁ Κάρανος, ὁ Κοῖνος καὶ ὁ Τυρίμμας, ἐντεῦθεν πρέπει νὰ ἀπεσπάσθῃ ὁ Περδίκκας² περὶ τὸ 700 π.Χ.

Ὁ Περδίκκας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ εἶνε ποιμένες, ἀλλ' ἦσαν γόνιοι τοῦ βασιλεύοντος οἴκου, ὁ δ' Ὀμηρος παρέχει πολλὰ ὅμοια παραδείγματα ἡγεμονιδῶν ποιμένων καὶ ἔτι πλείονα δύναται νὰ φαντασθῇ εὐλόγως ἐν τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις χρόνοις ὁ ἱστορικὸς νοῦς. Διὰ νὰ καταλάβωσιν ὅμως τὰς Αἰγὰς, τὸν παράδεισον τοῦτον, ὡς περιγράφει αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος καὶ βεβαιοὶ καὶ σήμερον ἡ φύσις, παράδεισον ὄχι ἔρημον, ἀφ' οὗ ἡ μυθολογία ἐνετόπισεν ἐκεῖ τὸν μῦθον τοῦ Σιληνοῦ ἤδη πρὸ τοῦ 6^{ου} αἰ. (Casson 269), οἱ δ' ἄνθρωποι δὲν ἦσαν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κάλλος αὐτοῦ, εἶχον ἀνάγκην δυνάμεως. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐκ τοῦ κράτους τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργου ἀπεσπάσθῃ τοῦ περὶ τὴν Λεβραῖην τμήματος ὁ Περδίκκας,

Εἰκ. 45. (— F. ἀριθ. 81, εἰκ. 72), Τάφ. V. Χαλκοῦς τρίπους καὶ λεκάνη.³

εἰς διαφορὰν πρὸς τὸν θρόνον περιπεσῶν, καὶ ἐκταθεὶς πρὸς ἀνατολὰς καὶ χειρωσάμενος τὴν Ἑορδαίαν⁴ ἵδρυσεν κράτος καὶ δυναστείαν ἐν Αἰγαῖς, ἃς κατέλαβεν. Ἐντεῦθεν ἐξετάθη τὸ κράτος τοῦτο, ἐνωθὲν εἶτα μετὰ τῆς Ὀρεστίδος, καὶ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους Ἑλιμιώτας καὶ Λυγκηστὰς καὶ ἐπὶ τὰ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», ἅτινα ἐγένοντο οὕτω «σύμμαχα καὶ ὑπήκοα».

1 Σύγγελ. καὶ Εὐσέβ. παρὰ Διοδ. 7, 15, 16. Ἀπλιαν. Συρ. 63 «καὶ Ἄργος τὸ ἐν Ὀρεστείῳ, ὅθεν οἱ Ἀργεῖαδαι Μακεδόνες». πρβλ. Kaerst ἐν Pauly-Wissowa RE λ. *Argadaei*. Busolt, *griech. Staatskunde* 108, Σβορώνος, Διεθν. ἐφημ. νομ. ἀρχαιολ. 1913, σ. 209. Beloch² ἔ. ἄ. III II σ. 49 ἔξ.

2 Πρβλ. τὴν γενεαλογίαν παρὰ Beloch² III II, 49 ἔξ. 62, ἀλλὰ καὶ Ure *The origin of Tyranny* 156 ἔξ.

3 Ὀλικὸν ὕψ. 0,194 μ., διάμ. στομίου 0,465 μ. Ὑψ. τρίποδος 0,104 μ., διάμ. τοῦ κύκλου τοῦ τρίποδος 0,252 μ., πρᾶσινη κατώσις. Ἡ λεκάνη ἔχει δύο λαβὰς (μῆκ. 0,145 μ.) τοξοειδεῖς, ὧν ἑκατέρω ἐν μέσῳ ἐπὶ ἀνεχούσης ζώνης ἔχει κεκολλημένους ἀνά 4 κόμβους, κατὰ δὲ τὰ ἄκρα δίσκους κεκοσμημένους διὰ χαρακτηριστικῶν ῥοδάκων (πρβλ. εἰκ. 46). Ὁ τρίπους πατεῖ ἐπὶ λεοντοπόδων (πρβλ. εἰκ. 47 καὶ ὁμοίους ἐξ Ἀκροπόλεως Ἀρχ. Δελτ. 1915 Παράρτ. σ. 26 εἰκ. 20-22,

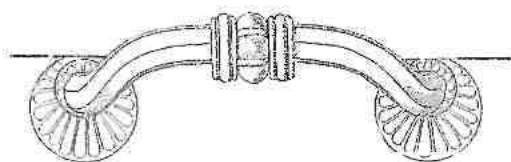
ἑτέρους δ' ἐκ Βοιωτίας Annual of the Br. School at Athens 1907-8 σ. 286) ὧν τὰ ἄνω ἐγγαράκτως κεκοσμημένα. Παράλληλα ἔργα ἑλληνικὰ ἄλλα ὄρα F. σ. 69. Τοιαῦτα οὐκ ἦσαν χρήσιμα πρὸς παντοίους σκοποὺς, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς θέρμανσιν ὡς πύραυρα. Ἐν τοῖς 7 τάφοις τοῦ Τρεμπένιστε εὐρέθησαν 11 τοιαῦτα (F. ἀριθ. 81-91), ἀλλὰ δὲ ἄνευ τρίποδος. Τὴν λαβὴν λεκάνης ὑπ' ἀριθ. F. 89 εἰκ. 89 σ. 76 πρβλ. πρὸς τὰς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἄ. σ. 22, αἰτινες εἶνε πιθανόν ὅτι εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν περσικῶν χωμάτων, καὶ ἐπομένως εἶνε προπερσικαὶ ἤτοι τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. Τὰς δὲ F. ἀρ. 109 εἰκ. 28 πρβλ. πρὸς Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἄ. σ. 25.

4 Πρβλ. ὅμως καὶ Εὐσ. 169 παρὰ Διοδ. 7, 17, ἀνάγοντα τὴν ὑπόταξιν καὶ ἀνάστασιν τῶν Ἑορδῶν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κάρανου, ἧτις εἶναι ἐπίσης πιθανή.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ.— Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ FABRICIUS ΠΑΛΙΝ

Εἶπομεν, ὅτι, ἵνα ὡσιν ὑπήκοα, τὰ ἐπάνωθεν ἔθνη, ἔδει νὰ εἶχον ὑποταχθῆ διὰ βίας. Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐγένετο τοῦτο, κεῖται κατὰ τὸν Θουκυδίδη μεταξὺ Περδίκκου Α' καὶ Ἀλεξάνδρου Α', ὅτε ἐβασίλευσαν διαδοχικῶς οἱ 7 πρῶτοι βασιλεῖς. Ἄν εἰς ἕκαστον τῶν 6 πρῶτων βασιλείων ἀποδώσωμεν βασιλείας χρόνον 30 τὸ πολὺ ἔτη, ἔχομεν ἔτη 180, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὸν πιθανὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' ἦτοι εἰς τὸ 500 περίπου, ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 7^{ου} αἰ. π. Χ. Τότε ἤρξατο ἡ ἀνάπτυξις τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους. Εἰς ποῖον σημεῖον τῆς μεταξὺ χρονικῆς ἐκτάσεως θὰ τοποθετήσωμεν τὴν καθυπόταξιν τῶν παραλίων χωρῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον, καὶ εἰς ποῖον σημεῖον τὴν καθυπόταξιν τῶν «ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν» ἦτοι πρὸς βορρᾶν, ἐνθα εἶδομεν τοὺς τάφους τοῦ Τρεμπένιστε;

Ἐνταῦθα θὰ ἐπιτραπῆ νὰ ἀπομακρυνθῶ ὀριστικῶς τῶν συλλογισμῶν, οἵτινες ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐφάνησαν ἐκκαθαρίζοντες τὰ ζητήματα συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Fabricius, ἧς κύριον στήριγμα εἶνε ὁ μῦθος.

Εἰκ. 46 (=F. ἀριθ. 84, εἰκ. 79). Δελφίνα χαλκῆς τριποδικῆς λευάνης τοῦ τάφ. I. 1

Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε τόσοι πλούσιοι, ὥστε μοὶ φαίνεται ἀπίστευτον, ὅτι βασιλικὸς οἶκος μικρᾶς περιοχῆς ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε τόσοι πλούσιοι εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ χαλκᾶ σκεύη καλλιτέχνα, ὅσον δεικνύουσιν οἱ τάφοι ἐκεῖνοι. Καὶ δὲν εἶνε μόνον ὁ ἐντάφιος πλοῦτος, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπόλοιπος, ὅστις ὑποτίθεται, ὅτι ἔμεινεν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν ταφέντων.

Τοσοῦτος καὶ τοιοῦτος περιπτώτατος πλοῦτος θὰ ἦτο ἀνέφικτος καὶ εἰς οἰονδήποτε μεμονωμένον βασιλεῖον τῶν Μακεδόνων (Ὀρεσιτίδα, Ἐλιμειαν, Λυγκησιτίδα κτλ.), ἐπειδὴ τὰ βασίλεια ταῦτα, ποιμενικὰ καὶ γεωργικὰ ὄντα, καὶ κατὰ κόμας ὤκισμένα ἐπὶ μακροῦς καὶ ἐν τοῖς κλασσικοῖς ἀκόμη χρόνοις αἰῶνας, οὔτε ἐμπόριον μέγα διεξῆγον οὔτε πλοῦτον τοιοῦτον κειμήλιον ἦτοι νεκρὸν ἠδύναντο νὰ συγκομίσωσιν ὡς ἡ πολίχρυσος Μυκῆνη. Ἐν τῇ Ὀρεσιτίδι πλὴν τῶν μεταγενεστέρων, ὅσον γινώσκω, τειχῶν παρὰ τὴν κόμην Χρούπισταν, ἐνθα τοποθετεῖται τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος, ἐν μόνον μικρὸν φρούριον τετειχισμένον διὰ πελεκητῶν λίθων γινώριζω, τὸ παρὰ τὸ χωρίον Δουπιάκοι ἐπὶ τῆς ὄχθης τῆς λίμνης τῆς Καστορίας². ἄλλ' ἐκτὸς ὅτι δὲν φαίνεται καταγόμενον ἐκ τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ., εἶνε τόσοι μικρὸν, ὥστε θὰ ἠθελέ τις νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸ ὡς μέγα ἱερὸν τέμενος θεοῦ. Ἐτερον ἀναφέρω τὸ παρὰ τὴν Κάλιανην τῆς Κοζάνης (Αἰάνη) ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς ἀρχαίας Ἐλιμείας (ὄρα Δήμιτσα ἔ. ἄ. σ. 219 ἔξ.) καὶ οὐδὲν πλέον. Ὑπάρχουσι πολλαχοῦ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος χώρας κοινὰ τεῖχη ἐκ λίθων ἀργῶν, ὧν τινα δύνανται νὰ εἶνε παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' εἶνε ἀσθενῆ καὶ ἐπὶ ὑψηλῶν κορυφῶν συνήθως ὑπεράνω τῶν πεδιάδων καὶ τῶν κατοικιῶν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ποιμένων³, ὡς ἦσαν αἱ ἀκροπόλεις τῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι Δωριέων, ὤκισμένων κατὰ κόμας ἀνὰ τὰς πεδιάδας.

Τοιαύτη πενιχρότης κρατῶν ἀόπλων ἢ ἀφυλάκτων δὲν προϋποθέτει πλοῦτον κινητὸν μέγαν, ἐπειδὴ οὗτος ἀπαιτεῖ τεῖχη ἀσφαλῆ καὶ φυλακτήρια δυσπρόρητα. Δὲν ἐννοῶ διὰ

1 Μήκ. 0,167μ. Τομὴ ἑξάεδρος. Ἐν μέσῳ κωδύα μεταξὺ δακτυλίων, κατὰ τὰ ἄκρα ῥόδακες ἐπὶ τῶν δίσκων τῆς προσφύσεως (πρβλ. τὰ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἄ. σελ. 23).

2 Ὅρα Παππαδάκιν Ἀθηνᾶ 1913, 440 ἔξ. Κεραμοπούλου ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1922 σ. 306.

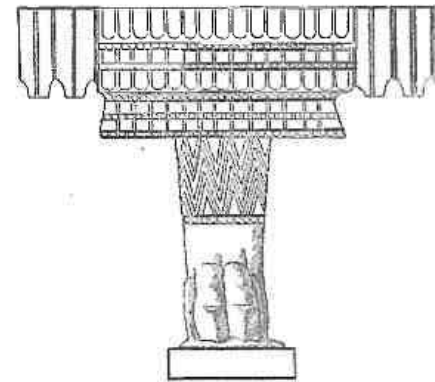
3 Ὁ Παππαδάκις, Ἀθηνᾶ 1913, 430 ἔξ. μνημονεύει πολλῶν τοιούτων τειχισμάτων.

τούτου, ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ βασιλεῖς ἦσαν τοσοῦτον πτωχοί, ὥστε νὰ μὴ δύνανται συμφώνως πρὸς τὰ ἐθίμα ταφῆς αὐτῶν νὰ κοσμήσωσιν ἓνα νεκρὸν βασιλέα ἢ ἡγεμονίδην, ἀλλὰ δὲν εἶνε πιστευτόν, ὅτι τὰ ἀνάκτορα βασιλέως τινὸς τῶν Ἑγγελέων θὰ ἠδύναντο, καὶ γυμνούμενα ὅλως, νὰ προσφέρωσι συγχρόνως κτερίσματα εἰς 7 νεκροὺς ἀποτελούμενα ἐξ 7 οἰνοχοῶν, 9 κρατήρων, 3 κανθάρων, ἐνὸς ἀμφορέως, μίας ὑδρίας, δύο τηγανίων ἢ μᾶλλον φιαλῶν μετὰ λαβῆς, 7 λεκανῶν ἢ πυραύνων τριποδικῶν, δώδεκα κυλίκων, 8 τριπόδων, 6 λεβήτων ἢ κακκαβῶν, 7 ποτηρίων, ἐνὸς κέρατος, 9 διαφόρων ἄλλων ἀγγείων ἢτοι ἐν ὅλῳ 75 ἀγγεῖα, καθαρᾶς πολυτελείας (luxus) πλεῖστα, πολύτιμα πάντα εἴτε διὰ τὴν τέχνην εἴτε διὰ τὴν ὕλην εἴτε διὰ τὴν σπάνιν εἴτε διὰ πάντα ταῦτα ὁμοῦ, καὶ μέγιστον πλῆθος κοσμημάτων κυρίως χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἠλέκτρου καὶ ἄλλων ὑλῶν. Πόσα ἄλλα ὅμοια ἀγγεῖα ἢ κοσμήματα θὰ ὑπελείποντο ἐν τοῖς ἀνακτόροις μετὰ τὴν ταφὴν τῶν 7 νεκρῶν;

Διὰ πάντα ταῦτα πιστεύω, ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν 7 τάφων ἐξηλθεν ἐκ τῶν βασιλείων ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν, ὅτε αὐταὶ ἦσαν πρωτεύουσα μεγάλου κράτους, κατειχόν μέρος τῆς παραλίας¹, διετέλουν ἐν ζωνῶν ἐπιμειξία μετὰ τῆς κάτω Ἑλλάδος διὰ τῶν ἐν τῇ Μακεδονικῇ παραλίᾳ τοῦλάχιστον ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἐκ δὲ τῶν προσόδων τῶν βασιλέων εἶχεν ἤδη καὶ πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς ἀνατολικῆς χρυσοφόρου Μακεδονίας συγκομισθῆ ἐν τοῖς ἀνακτόροις πλοῦτος, οὐ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν μαρτυροῦσιν ἐν ἱκανῶ μέτρῳ τὰ κτερίσματα τῶν 7 τάφων.

Κατὰ ταῦτα ἢ καθυπόταξις τῶν «ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν» ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὀρύξεως τῶν 7 τάφων, ἢτοι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰ., πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου Α' πατρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ κληθέντος εἴτα «Φιλέλληνος». Οὗτος ἐβασίλευσε 43 ἢ 44 ἔτη ὡς θέλουσιν αἱ χρονογραφίαι τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Συγκέλλου (Beloch² ἔ. ἄ. III, 49 ἔξ.). Κατὰ τὸν χρόνον ὅμως τῆς ἐκβολῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐβασίλευεν ὁ Ἀμύντας Α' (Ἡρόδ. 5,94)³. Ἐν τινι τῶν νικηφόρων ἐμφυλίων μαχῶν τῶν γενομένων ἐκεῖ πρὸς τοῦτο, ἔπεσον οἱ 7 ἐπιφανεῖς νεκροί. Δὲν εἶνε ἀπίθανος καὶ ἡ εἰκασία, ὅτι ἢ μὲν ὑπόταξις τῶν βορείων Μακεδονικῶν ἐθνῶν ἐγένετο πρὸ τῆς χρονολογίας τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, οἱ δὲ τάφοι προέκυψαν ἐκ τινος πρὸς βαρβάρους εἰσβολεῖς μάχης, γενομένης ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ χρόνῳ.

Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἴσως οὐδεὶς ἦτο, ἐπειδὴ οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς δὲν ἐθάπτοντο ἔξω τῶν Αἰγῶν (Justin. 7,2) ἤδη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ κράτους τῶν Αἰγῶν. Γόννοι βασιλικῶ οἴκου ὅμως ἦσαν πιθανῶς μόνον ὁ I καὶ ὁ V καὶ ἐκοσμήθησαν διὰ τοῦτο διὰ προσωπίδων χρυσῶν. Καὶ ἡ μεμονωμένη δὲ πῶς θέσις τοῦ πρώτου τάφου, ἐν μέρει

Εἰκ. 47 (= F. ἀριθ. 85 εἰκ. 82).
Λεοντόπους χαλκοῦ τρίποδος
τοῦ τάφου III.²

1 Ὁ Head Hist. num. 218 ἐξ καθ' Ἡρόδ. 5,17 ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν πρὸς τὰ χρυσορυχία ἀνατολικῶς τῆς Μακεδονίας ἐπέκτασιν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Α., ὅστις μετήλλαξε καὶ τὸν βαβυλωνιακὸν σταθμητικὸν κανόνα διὰ τοῦ φοινικικοῦ. Τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως μετὰ τὸν Ξέρξην, ὅτε τὰ ὑπὸ Περσικὴν κατοχὴν μέρη ταῦτα ἐγκατελείφθησαν ἀπροστάτευτα καὶ εὐχέριωτος λεία τοῖς Μακεδύσι τότε ὁ Ἀλέξανδρος κατέλαβε καὶ τὸ Δύσωρον, κατέπαυσε δὲ καὶ τὰς ἀρχαῖκὰς νομισματοκοπίας τῶν Δερρωναίων, Λαιαίων καὶ ἄλλων

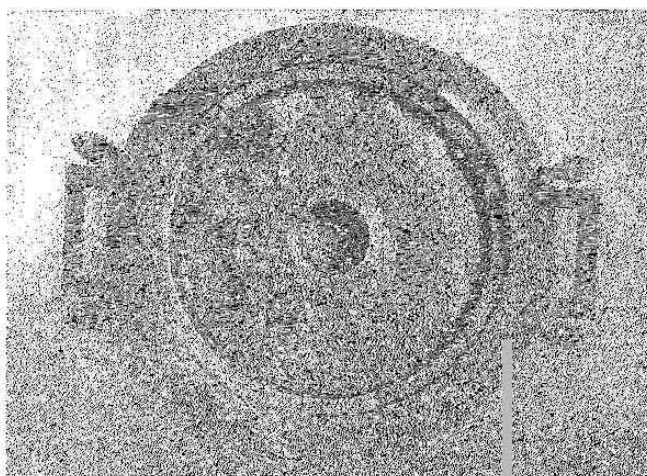
Παιονικῶν φύλων, ἐκατέρωθεν τοῦ Στρυμόνος, ὧν μιμεῖται τοὺς τύπους. (Πρβλ. Σβορώνου Διεθν. ἐφ. νομ. ἀρχ. 1913 σ. 206,271 ἔξ. Casson ἔ. ἄ. 178.

2 Ὅρα τὰ χαρακτηριστὰ κοσμήματα τῶν τοιούτων ποδῶν. Ὅμοιοι ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀρχ. Δελτ. 1915. Παράρτ. σ. 26.

3 Ὁ Beloch ἔ. ἄ. 54 εἰκάζει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον τῷ 485 περίπῳ (— 440 π. Χ. περίπῳ). Ὁ δὲ Head Hist. num. 1911 σ. 218 τῷ 498 π. Χ. Τοῦτο δέχεται καὶ ὁ Casson ἔ. ἄ. 177 ἔξ.

δὲ καὶ ἡ διακριτικὴ τοῦ πέμπτου, ἴσως ἐνδεικνύει τοῦτο. Οἱ λοιποὶ θὰ ἦσαν «ἐταῖροι» τοῦ βασιλέως, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν εὐγενῶν καὶ εὐδοκίμων, ἐπομένως πλουσίων οἰκῶν, ἐκ τῶν δι' ἀγχιστείας πρὸς τὸν βασιλέα συνδεομένων, καὶ ἐκ τῶν ἡγεμονικῶν οἰκῶν τῶν ὁμοσπόνδων κρατιδίων τῆς Μακεδονίας. Οἱ «ἐταῖροι» συνήθως ἦσαν οἱ σύντροφοι τοῦ βασιλέως κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, αὐτὸ τοῦτο ἐταῖροι, γινόμενοι ἔπειτα συστρατιῶται, σωματοφύλακες αὐτοῦ. Κυρίως ἦσαν ἵππεις, τοῦ ἵππικοῦ τῆς Μακεδονίας ὄντος ἀείποτε τοῦ κρατίστου πάσης ἄλλης χώρας τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὸ τοῦτο ὄργανο τῆς νίκης· ἀλλὰ καὶ ἀρχηγοὶ τῶν πεζῶν, τῶν πεζεταίρων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν τάξεων τοῦ λαοῦ¹ ἠδύνατο νὰ εἶνε.

Μάλιστα δ' ὁ ἐξαιρετικὸς πλοῦτος τοῦ τάφου Ι καὶ ἡ διακριτικὴ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις θέσις ὑποβάλλει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ νεκρὸς ἦτο ἡγεμονικὸς τις. Ἔφερε καὶ χρυσοῦν

Εἰκ. 18 (=P. ἀριθ. 92, πίν. XIII, 2), Χαλκῆ ἠθμώδης ἀβαθῆς φιάλη τοῦ τάφ. Ι'. 2

προσωπίδα καὶ χρυσοῦν ὑποδερίδα πλάκα καὶ χεῖρα χρυσοῦν. Αὕτη δ' ἔφερε καὶ δακτύλιον, ὅστις φαίνεται, ὅτι καὶ γενικῶς μὲν ἀλλὰ μάλιστα ἐν Μακεδονίᾳ εἶχε σημασίαν ὡς σημεῖον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Εἶνε γνωστόν, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας (Διόδ. 17, 117) «πολλοῖς πόνοις καὶ δειναῖς αλγηδόσι συσχεθεὶς, ἐπειδὴ τὸ ζῆν ἀπέγνω, περιελόμενος τὸν δακτύλιον, ἔδωκε Περδίκα». Τὸ πρῶγμα τοῦτο, ὅπερ ὁ Ἀλέξανδρος, μόνον ὅτε ἀπήλπισε περὶ τῆς ζωῆς, ἔπραξεν, ἔδει νὰ ἔχη σημασίαν τινά, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ Ἰουστίνου 12, 15 «Sexta

die praeclusa voce exemptum digito anulum Perdiccae tradidit, quae res gliscentem amicorum dissensionem sedavit», καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διόδ. 18,2 «ἐπιμελητὴν δὲ τῆς βασιλείας Περδίκαν (κατέστησαν), ᾧ καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν δακτύλιον τελευτῶν ἐδεδώκει» καὶ ἐκ τοῦ Κουρτίου Ρούφου 10,6 (19,4) «tum Perdicca, regia sella in conspectum vulgi data, in qua diadema vestisque Alexandri cum armis erant, anulum sibi pridie traditum a rege in eadem sede posuit.... et Perdicca, Ego quidem, inquit, anulum, quo ille regni atque imperii vices obsignare erat solitus, traditum ab ipso mihi reddo vobis», καὶ ἔτι σαφέστερον ἐκ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος *Βῆμ.* 2 «Alexandro Babylone mortuo, cum regna singulis familiaribus dispertirentur et summa rerum tradita esset tuenda eidem, cui Alexander moriens anulum suum dederat, Perdiccae: ex quo omnes conjecerant, eum regnum ei commisisse, quoad liberi ejus in suam tutelam pervenissent.» Ὑποδεικνύω τὰ τεκμήρια ταῦτα, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ καταλήξω εἰς συμπέρασμα μᾶλλον συγκεκριμένον καὶ καθαρὸν περὶ τῶν ταφέντων

¹ Ὁρα Bauer, *Die griech. Kriegsaltert.* 1892 σ. 423 ἐξ.

² Διάμ. 0,40μ. Πρασίνη κατώσις. Ἐν μέσῳ ἡ φιάλη σχηματίζει βαθυτέραν ὑποχώρησιν ἀνευ ὀπῶν. Αἱ λαβαὶ (μῆκ.

0,178μ.) εἶνε πλακώδεις, προσηλοῦνται καὶ ἀνακάμπουσι τὰ ἄκρα κεκοσμημένα δι' ἀνθεμίων. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν κεκοσμημένη δι' ἀστραγάλου καὶ τεθλασμένων γραμμῶν.

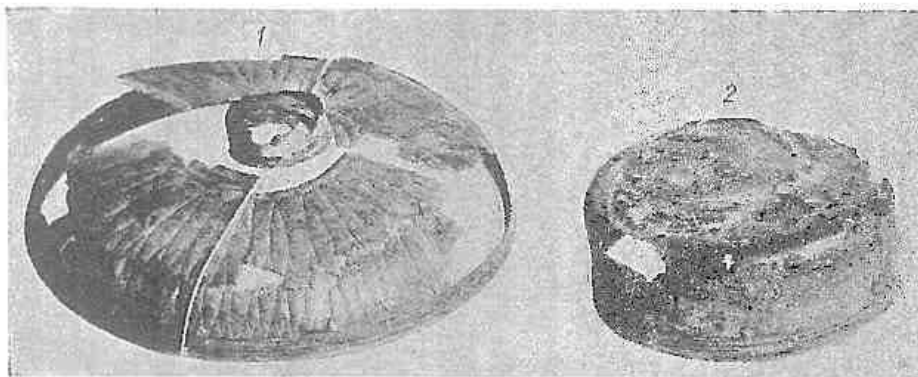

7 προσώπων (πρβλ. καὶ Pauly - Wissowa R. - Ε. λ. Ringe) λέγω μόνον, ὅτι, ἂν ἡ παράδοσις περὶ μὴ ταφῆς τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ἔξω τῶν Αἰγῶν εἶνε ἔγκυρος, ὁ δὲ δακτύλιος εἶνε σημεῖον βασιλικῆς ἐξουσίας, τότε ὁ φέρων αὐτὸ ἦτο βασιλεὺς μακεδονικοῦ τινος κράτους συμμάχου καὶ ὑπηκόου, ἴσως δὲ καὶ συγγενῆς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Αἰγῶν.

ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΩΝ 7 ΝΕΚΡΩΝ

Οἱ 7 νεκροὶ τοῦ Τρεμπένιστε εἶχον ἀσπίδα διαμέτρου 0.98 περίπου, ὡς ὀρίζει μίαν ὁ Filow ἀριθ. 121¹. Ὁ Bauer ἔ. ἄ. σ. 425 ὑπολογίζει κατὰ τὸν Ἀσκληπ. τακτ. 5,1 καὶ τὸν Αἰλ. τακτ. 12 τὴν διάμετρον τῆς Μακεδονικῆς ἀσπίδος, ἣν οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι ἐγνώριζον, εἰς τι πλέον τοῦ ἡμίσεως μέτρου. Ἀναμφιβόλως ὅμως, ἂν μὴ ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ θὰ ὑπῆρξε ποικιλία διαμέτρου τῆς Μακεδονικῆς ἀσπίδος.

Ἡ παρουσία ἀσπίδων ἐν τοῖς τάφοις, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἀπουσία μεταλλίνων θωράκων, ἄγει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ ἄνδρες ἦσαν πεζεταῖροι. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντιμάχεται πρὸς τὴν διηγετικὴν μὲν, ἰσχυροτέραν δ' ἐν τοῖς παλαιότεροις χρόνοις προτίμησιν τοῦ ἵππικοῦ ὑπὸ τῶν εὐγενῶν. Διὰ τοῦτο ἡ θὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ ἦσαν ἱππεῖς ἑταῖροι τοῦ βασιλέως, αἱ δὲ ἀσπίδες ἐτέθησαν εἰς τοὺς τάφους ἐκλεκταί, ἵνα ἦ πλήρης ἡ πανοπλία, ἡ θὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦσαν πεζοὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὄρεινῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας πεζαιτέρων, οἵτινες θὰ ἐμάχοντο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν³. Χαλκᾶσπιδας δὲ λέγει τοὺς Μακεδόνας τοῦ 168 ὁ Πλούτ. Αἰμ. Παῦλ. 18.

Εἰκ. 49. (=F. εἰκ. 93). 1 (=F. ἀριθ. 102). Φιάλη χαλκῆ ἀμφαλόσσσα τοῦ τάφου VI 30. 2 (=ἀριθ. 104) τοῦ τάφ. I. Ἀπλή φιάλη.²

Ἡ Μακεδονικὴ ἀσπίς κατὰ τὸν Imhoof-Blumer *Monum. grecques* σ. 66,67 εἶχεν ἐν μέσῳ ἀστέρα, ἔξ οὗ ἐξεπορεύοντο ἀκτῖνες. Δὲν εἶμαι βέβαιος, ἂν τοῦτο δύναται νὰ ἰσχύσῃ πρὸς κατανόησιν τῶν κοσμημάτων, ἅτινα φέρουσι τὰ κεντρικὰ λείψανα τῶν ἀσπίδων τοῦ VI καὶ τοῦ VII τάφου (εἰκ. 54,55 = F. ἀριθ. 121, 122). Πιστεύω ὅμως, ὅτι τοῦ λεπτοῦ χαλκοῦ φλοιοῦ ὑπέκειτο ὄχι ξύλον, ὡς δέχεται ὁ Filow 86, ἀλλὰ δέρμα (πρβλ. Hagemann, *Griech. Panzerung* 1919, σ. 139, Ἡρόδ. 7,76). Ὅμοίως θὰ ἦσαν ἐκ δέρματος αἱ κνημίδες καὶ διὰ τοῦτο δὲν εὐρέθη οὐδ' ἔχνος. Ὅτι ὅμως οἱ Μακεδόνες θὰ ἐφόρουσαν κνημίδας, μαρτυρεῖ ὁ ἐξ Ἐδέσσης χαλκοῦς ἀρχαῖκος ὀπλίτης τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν μουσείου⁴. Φρονῶ δὲ ταῦτο καὶ περὶ τῶν

¹ Ἐγὼ ὑπολογίζω τὴν διάμετρον ἀλλῆς ἐκ τεμαχίων εὐρεθέντων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς 1.20μ. Ἀρχ. Δελτ. 1915 Παραρτ. σ. 311 ἀριθ. 5).

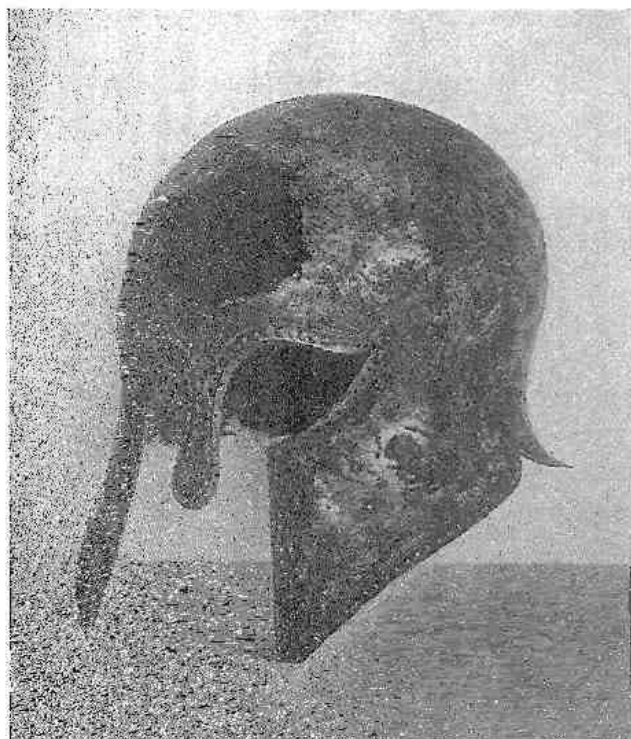
² Ἀριθ. 1: Διάμ. 0,196μ. Ὑψ. 0,032μ. Ἡ κοιλία χαρακτῶς κεκοσμημένη οὕτως, ὥστε νὰ πιστεύω, ὅτι τοιαῦται φιάλαι ἐκαλοῦντο ἀκτινωταί (πρβλ. τὴν Δηλιακὴν ἐπιγραφὴν Michel, *Recueil* ἀριθ. 815 στ. 34 καὶ Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκά* σ. 36 ἀλλὰ καὶ 262-3). Τὸ ἀγγεῖον ἦτό ποτε πιθανῶς ἐπάργυρον. Ἀριθ. 2 Διάμ. 0,128μ. Ὑψ. 0,045μ. πρᾶσινη καίτωσις.

³ Ὁ Bauer ἔ. ἄ. 427 στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον Ἀρριαν. Ἀν. 4, 23, 2 συνάγει, ὅτι καὶ οἱ ἱππεῖς τῶν Μακεδόνων ἐμάχοντο μετ' ἀσπίδων ἢ ὅτι οἱ ἀσπιδηφόροι πεζοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀφ' ἵππου οὕτω ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦ Ἀρριανοῦ λέγει περὶ ταχείας μεταφορᾶς πεζῶν ἀσπιδηφόρων ἐφ' ἵππων εἰς ἄλλο μέρος. Ἐν Χαιρωνείᾳ δὲν ἐβεβαιώθησαν μακεδονικαὶ ἀσπίδες.

⁴ Athen. Mitt. 1926, 88.

θωράκων, εἰ καὶ ἀμφιβάλλεται, ἂν οἱ πεζέταιροι εἶχον θώρακας¹. Ἄλλ' ὁ μνημονευθεὶς μακεδονικὸς ὀπλίτης φορεῖ δορὰν ὡς θώρακα· πρβλ. καὶ Πλούτ. Αἰμ. Παῦλ. 19 ἐξ. 32. Ἴδου δὲ τίνα ὄπλα εἶχον οἱ στρατιῶται ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν Καρακάλλαν, ὡς λέγει ὁ Κάσσιος Δίων 77,7: «ταῦτα δὲ ἦν κράνος ὁμοβόειον, θώραξ λινοῦς τρίμιτος, ἄσπις χαλκῆ, δόρυ μακρόν, αἰχμὴ βραχεία (= ἀκόντιον;), κρηπίδες, ξίφος»· πρβλ. καὶ Αἰλιαν. στρ. 4,3,13.

Ἄλλ' ὅτι ὁ I καὶ ὁ VI τάφος ἔχουσι δύο δόρατα ἢ σαρίσσας συμφωνεῖ πρὸς νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Α', δεικνύοντα ἰσπεία μετὰ δύο σαρισσῶν (Head ἔ. ἄ. 219) καὶ ἐνθυμίζει τὰ δύο δόρατα, ἅτινα ἔφεραν ὁ Ὀμηρικὸς (Φ 145) ἦρωας Ἀστεροπαῖος ὁ Παῖων, υἱὸς τοῦ Πηλεγόνοιο, ὃν ἐγέννησεν ὁ Ἀξιὸς ἐκ τῆς Περιβοίας θυγατρὸς τοῦ Ἀκεσαμενοῦ. Ἐν τοῖς

Εἰκ. 50 (=F. ἀριθ. 113, πίν. XIV 1) Κράνος χαλκοῦν μετὰ παρειῶν καὶ προορρινιδίου (πρβλ. εἰκ. 51).³

τάφοις ἔχομεν σαρίσσας βραχυτέρας πάντως τοῦ ἔπειτα μήκους αὐτῶν, ἀνεροχομένου μέχρι 5.50 μ. Οἱ 7 τάφοι ἔχουσιν ἕκαστος ὀλικὸν μήκος 4.80 μέχρι 5.20 μ. ἐν ᾧ αἱ σάρισσαι, λοξῶς πολλακίς κείμεναι παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, δὲν ἐξετείνοντο οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν εἰς μήκος 5 μ., ἂν ἡ ἀρχικὴ θέσις αὐτῶν ἦτο ὡς σημειοῦται ἐν τοῖς σχεδίοις τοῦ Schkorpil. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι αἱ αἰχμαὶ τῶν σαρισσῶν ἐν τῷ μακεδονικῷ πολυανδρίῳ τῆς Χαιρωνείας σφζόμεναι μέχρι μήκους 0.38 μ. (τὸ ὄλον θὰ ἦτο 0.40) εἶνε παρόμοιαι ἐν τούτῳ πρὸς τὰς τοῦ Τρεμπένιστε ἀριθ. 131-2 (μῆκ. 0.24, 0.25, 0.28, 0.32, 0.34 τῶν σφζομένων ἀρτιώτερον, ἀλλ' ὄχι ὀλοκλήρων). Ὡς πρὸς τὸ πλάτος μία μόνον ἐν Τρεμπένιστε εἶνε στενὴ ὡς αἱ τῆς Χαιρωνείας².

Κράνος ἐφόρουν οἱ Μακεδόνες συνήθως τὴν καυσίαν, κοινήν καὶ τοῖς ὁμοφύλοις Θεσσαλοῖς, ἀλλὰ καὶ λοφωτὰ κορινθιακὰ ἢ ἄλλα ἐγίνωσκον, ὡς δεικνύουσι τὰ νομίσματα τῶν

Δερρωναίων⁴ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'⁵ καὶ ὁ χαλκοῦς ὀπλίτης τῆς Ἐδέσσης⁶. Ἄν ἡ καυσία ἦτο τὸ κανονικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν στρατιωτῶν ἐν τοῖς πρὸ τοῦ 500 χρόνοις,

¹ Πρβλ. Bauer ἔ. ἄ. 425 καὶ Hagemann ἔ. ἄ. 93 132 ἐξ.

² Ἐν τῇ πυρᾷ τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης εὗρηται λόγχοι καὶ στεναὶ καὶ πλατεῖαι καὶ μακροὶ καὶ βραχέαι. *Αρχ. Δελτ.* 1919 παράρτ. σελ. 25 ἐξ.

³ Τάφ. I. Ὑψ. 0,292 μ. Ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ προορρινιδίου μέχρι τοῦ ἐπιτραχηλίου γείσου 0,247 μ., ἡ εἰς ταύτην δὲ κάθετος ἀπόστασις 0,198 μ. Πρασινὴ κατώσις. Χυτὸν. Παρ' ἅπαν τὸ χεῖλος σειρὰ ἤλων ἐχόντων κεφαλὴν ἔξω, ἔσω δὲ συγκεκαμμένων διὰ τὴν στερέωσιν ὑπενδύσεως. Ἀπὸ τῶν γωνιῶν τῶν ὀφθαλμῶν ἔξω ἀναχωροῦσιν ἐγγάρακτοι κεφαλαὶ ὄψεων. Ὑπὲρ δὲ τὰς πλευρικὰς ἐντομάς ἔξω εἶνε ἐγγάρακτα ἀνθέμια (εἰκ. 51). Ὅπισθεν, παρὰ τὸν κρημὸν τῆς θραύσεως τοῦ ἐπιτραχηλίου, τετράγωνος ὀπὴ κειμένη ἐπ' εὐθείας πρὸς ἤλον ὑπὲρ τὸ προορρινίδιον ὄντα χάριν στερεώ-

σεῶς ποτε λόφου. Κατὰ τὸ χεῖλος ἐνδοτέρω τῆς σειρᾶς τῶν ἤλων ἀστράγαλος ἐν μέσῳ δύο ἀναγλύπτων γραμμῶν. Παρὰ τὸ κόσμημα τοῦτο ἄμέσως ἐνδοτέρω ἡ ἐπιφάνεια δεικνύει ἴσχνη κολλήσεως ἐν σχήματι ταινίας συνεχοῦς, ἐπειδὴ ἄλλοτε ἦσαν ἐνταῦθα κεκολλημένα χρυσᾶ ἐλάσματα, οἷα εὐρέθησαν πλησίον (πρβλ. εἰκ. 12 καὶ εἰκ. 52,53). Ὅμοια κράνη ἑλληνικὰ F. σ. 79. Ἐπὶ νομισμάτων τῆς Μακεδονίας εὗρηται ὁμοιον κράνος εἰς τὰ τῶν Δερρωναίων· δρα Head - Σβορώνος *Hist. num.* πίν. I, 6. *Brit. mus. coins Macedonia* σ. 150 ἐξ. πρβλ. τὰ τῶν Σκιωναίων αὐτ. σ. 103.

⁴ Head ἔ. ἄ. 202.

⁵ Head σ. 219

⁶ Athen. Mitt. ἔ. ἄ. Πρβλ. Casson ἔ. ἄ. σελ. 177.

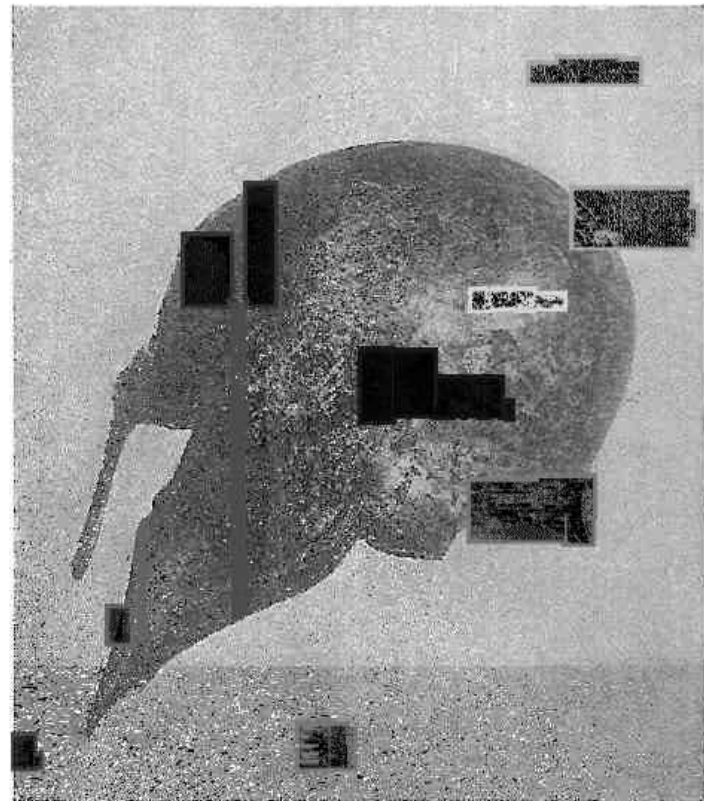
γίνεται πιθανώτερον, ὅτι τὰ κράνη τῶν 7 νεκρῶν ἦσαν ἐπείσακτα ἔργα ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς.

Τοὺς κατὰ τὴν ῥίζαν τῆς λεπίδος τῶν ξιφῶν τοῦ Τρεμπένιστε προφυλακτῆρας (εἰκ. 57) ἔχει καὶ τὸ μόνον ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου *Athen. Mitt.* (1903 Beilage XLI ἐν σελ. 308-309) εἰκονιζόμενον ξίφος τοῦ μακεδονικοῦ πολυανδρίου τῆς Χαιρωνείας, ὥστε ἡ βιομηχανία τῶν ξιφῶν ἤσκειτο ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. ὡς καὶ κατὰ τὸν 6^{ον}. Τοιοῦτους προφυλακτῆρας ἔχει καὶ ἐν χαλκοῦν ξίφος τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης¹.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἔχοντες τεκμήρια, λέγομεν, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ τοῦ Τρεμπένιστε ἦσαν ἡγεμονίδαι πεσόντες κατὰ τὸν ἐν τῷ 6^ῳ αἰ. π. Χ. χρόνον τῆς πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τὰ αὐτόθι «Μακεδονικά» ἤτοι Ἑλληνικά «ἔθνη» ἐξαπλώσεως τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, ὃν χρόνον ὀρίζουσιν ἀκριβέστερον ἐτάφησαν δὲ μετὰ πολλοῦ χρυσοῦ κατὰ τὰ πάτρια ἔθιμα τῶν βασιλέων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Μακεδονίας ἐν τῇ ἀναλογίᾳ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ὡς προσδοκῶ νὰ διαπιστώσῃ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς χώρας².

ΠΩΣ ΕΘΑΠΤΟΝ ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ

Ὅτι εἰς τοὺς τάφους τῶν μακεδόνων βασιλέων συγκατωρύσσετο πολὺς χρυσός, γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Διοδώρου (22,23) καὶ τοῦ Πλούταρχου (Πύρρ. 26). Ὁ Διόδωρος λέγει «ὅτι τὰς Αἰγᾶς διαρπάσας ὁ Πύρρος (273 π. Χ.), ἣτις ἦν ἐστία τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, τοὺς Γαλάτας ἐκείσε κατέλιπεν· οἱ δέ, πυθόμενοι τινων, ὅτι κατὰ τοὺς βασιλικούς τάφους τοῖς τετελευτηκόσι συγκατωρύχθη χρήματα πολλὰ κατὰ τινὰ παλαιὰν συνήθειαν, ἅπαντας ἀνέσκαψαν, καὶ τυμβωρυχήσαντες τὰ μὲν χρήματα διείλοντο, τὰ δὲ ὄστᾶ τῶν τετελευτηκῶν διέριψαν. Ὁ δὲ Πύρρος ἐπὶ τούτοις βλασφημούμενος οὐκ ἐκόλαζε τοὺς βαρβάρους διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις χρείας». Ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει: «Τῶν δ' Αἰγαίων κρατήσας (ὁ Πύρρος), τὰ τ' ἄλλα χαλεπῶς ἐχρήσατο τοῖς ἀνθρώποις, καὶ φρουρὰν Γαλατικὴν ἐν τῇ πόλει κατέλιπε τῶν μετ' αὐτοῦ στρατευομένων. Οἱ δὲ Γαλάται, γένος ἀπληστότατον χρημάτων ὄντες, ἐπέθεντο τῶν βασιλέων αὐτόθι κεκηδευμένων τοὺς τάφους ὀρύττειν, καὶ τὰ μὲν χρήματα διήρ-

Εἰκ. 51 (=F. ἀριθ. 118, πλν. XIV 2) Πλαγία ὄρις τοῦ κράνου εἰκ. 50.

1 Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν φύλλων τούτων ἔλαβον γνώσιν τῆς εὐρέσεως τάφου πολεμιστοῦ τινος ἐν Μυωνία τῶν Ἑσπερίων Λοκρῶν πρὸς Δ τῆς Ἀμφίσσης. Τὰ κατὰ τὸν τάφον τοῦτον προσθέτω ἐν παραρτήματι ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς πραγματείας τῆσδε μετὰ τινων συμπληρωματικῶν παρατηρήσεων. Ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ εὐρέθησαν καὶ δύο ξίφη μετὰ προφυλακτῆρων τῆς χειρὸς καὶ μία δίδυμος περόνη παρομοία ταις ἐν Τρεμπενίστῃ εὐρεθείσαις (πρβλ. ἄνω εἰκ. 23 σελ. 63).

2 Διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ταύτην ἔρευναν τὸ κράτος δὲν ἐμερίμνησε δεόντως. Ὁλη ἡ Μακεδονία μετὰ τῆς ἑλλ. Θράκης ἀποτελοῦσι νυν μίαν ἀρχαιολογικὴν περιφέρειαν καὶ ἔχουσιν ἓνα μόνον ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων (πρὸς τὸ παρὸν μάλιστα εἶνε κενὴ ἡ θέσις καὶ τούτου), ἐν ᾧ ἡ Κρήτη ἔχει δύο, ἡ Πελοπόννησος τρεῖς κτλ. Δὲν κατενοήθη ἐπαρκῶς ἡ σημασία τῆς ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς χώρας ταύτης. Πρβλ. καὶ Μυλωνᾶν *Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι* σ. 89.

πασαν, τὰ δ' ὅστ'α πρὸς ὕβριν διέρριψαν. Τοῦτο κούφως ἔδοξε καὶ ὀλιγώρως ἐνεγκεῖν ὁ Πύρρος ἢ δι' ἀσχολίας τινὰς ὑπερθέμενος ἢ παρῆς ὅλως διὰ φόβον τὸ κολάσαι τοὺς βαρβάρους ὅθεν ἤκουσε κακῶς ὑπὸ τῶν Μακεδόνων.»

Εἶνε περιττὸν βεβαίως νὰ ζητήσωμεν διὰ τεκμηρίων νὰ ἀποδειξωμεν, ὅτι τὰ «χρήματα» τῶν τάφων δὲν πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς νομίσματα. Θὰ ἦσαν πολύτιμα ἀντικείμενα ἢ κοσμήματα ἐκ πολυτίμου ὕλης, ἀναμφισβήτητον ἀγοραίαν ἀξίαν ἐχούσης πάντοτε. Θὰ ἦσαν ὅ,τι περιῖπου περιεῖχον οἱ τάφοι τῆς Λυχνιδού. Τὸ σχόλιον, τὸ ὁποῖον ἐχρειάζετο καὶ πάντοτε ἐζήτει ἢ τε φιλολογία καὶ ἢ ἀρχαιολογία πρὸς πραγματικὴν κατανόησιν τῶν λόγων τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Διοδώρου, παρέσχον οἱ τάφοι τῆς Λυχνιδού. Ὅτε δὲ ὁ Ἰουστίνος 7,2 βεβαιοί,

Εἰκ. 52. (= F. ἀριθ. 114, πίν. XV 1). Τάφ. III. Κράνος χαλκοῦν μὴ καλύπτον τὸ κυρίως πρόσωπον.¹

ὅτι ὁ Περδίκκας Α' ὤρισε τόπον ταφῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων τὰς Αἰγὰς, οὐχὶ δ' ἄλλον τόπον, ἴσως ὑπονοεῖ, ὅτι οἱ τάφοι ἔδει νὰ εἶνε ἀπαραβίαστοι καὶ ἐπομένως ἐφρουροῦντο. Τὸ κράτος θὰ ἔπαυε νὰ ἀνήκη εἰς τὴν δυναστείαν, ἂν βασιλεὺς τις δὲν ἐθάπτετο ἐκεῖ, ἢ, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ ἂν οἱ τεθαμμένοι ἐξεθάπτοντο. Ἦτο λοιπὸν ἀναγκαία ἡ φρούρησις τῶν τάφων. Τίς δ' ἄλλη φρούρησις ἦτο καλυτέρα τῆς λατρείας; Ταύτην ἢ παράδοσις προσεκόλλησεν εἰς ἓνα καὶ ὠρισμένον τόπον, εἰς ἓν βασιλικὸν μαυσωλλεῖον, τὸ τῶν Αἰγῶν.

Τώρα δὲ ἐννοοῦμεν καὶ τὴν πολυτέλειαν, καθ' ἣν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ ἐταῖρος Ἡφαιστίων ἀφηρωῖσθεις ἀδεία ἢ ἐντολῇ τοῦ Ἀμμωνος (Ἀρριαν. 7,14,7.23,6 ἐξ. Διόδ. 17,115 Πλουτ. Ἀλεξ. 72). Ὁ Διόδωρος (17,114,115) ἀφηγεῖται πῶς διέταξεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνθρώπους καὶ πόλεις νὰ συμβάλωνται «πρὸς τὸν τῆς ἐκφορᾶς κόσμον», «ὥστε μὴ μόνον τὰς προγεγεννημένας παρ' ἀνθρώποις ταφὰς ὑπερβαλέσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς

ἔσομένοις μηδεμίαν ὑπέρθεσιν καταλιπεῖν.» 115 «τῶν γὰρ ἡγεμόνων καὶ φίλων ἕκαστος στοχαζόμενος τῆς τοῦ βασιλέως ἀρεσκείας κατεσκευάζεν εἶδωλα (πρβλ. Διόδ. 16,92.25) δι' ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἄλλων τῶν θαυμαζομένων παρ' ἀνθρώποις, αὐτὸς δὲ τοὺς ἀρχιτέκτονας ἀθροίσας καὶ λεπτουργῶν πλῆθος» ἔκτισε τεράστιον δαπανηρότατον κτίσμα κατακόσμητον δι' ἐκατοντάδων ποικιλωτάτων ἔργων ἀρχιτεκτονικῶν, γλυπτικῶν, τορευτικῶν ἐκ χρυσοῦ ἢ ἄλλης

¹ Ὑψ. μέγιστον 0,26 μ. Τὸ τετράγωνον ἀνοιγμα τοῦ προσώπου πλ. 0,105 μ., ὕψ. 0,13 μ. Πρασίνη κατιώσις. Χυτόν. Παρὰ τὸ χεῖλος ἦλοι χάριν τῆς ὑπενδύσεως. Εἰς ἑκατέραν γωνίαν τῶν παρειῶν μεῖζων ἦλος. Ταινία πλ. 0,01 μ. χρυσοῦ ἐλάσματος ἐπιεκολλημένη παραθέει τὸ χεῖλος· κόσμημα αὐτῆς πλοχμός. Ἐπὶ τοῦ κρανίου κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα ἀναίρονται δύο γραμμαῖ, ὧν μεταξὺ ἐστηρίζετο ὁ λόφος, κρατούμενος ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ μεζονος ἦλου. Ὅμοια

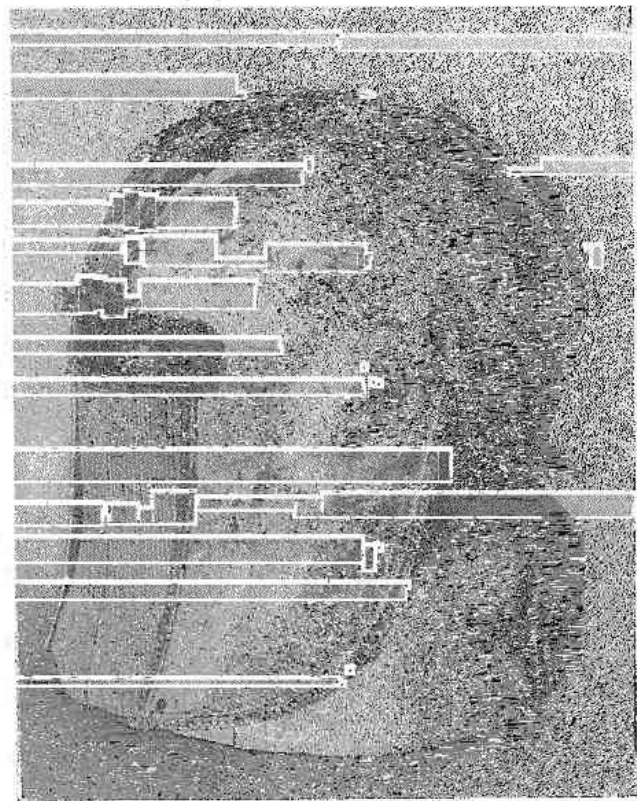
κράνη ἐξ Ἑλλάδος, Μακεδονίας καὶ ἄλλων χωρῶν ὄρα F. σ. 80 ἐξ. Φαίνεται, ὅτι τὸ σχῆμα συνειθίζετο ἐν Μακεδονίᾳ (ἐν τοῖς 7 τάφοις εὐρέθησαν 7 τοιαῦτα κράνη καὶ ἐν Κορινθιακὸν εἰκ. 50, 51).

Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' καὶ τοῦ Περδίκκου Β' ἔχομεν τοιαῦτα κράνη (*Brit. Mus. coins. Macedonia* σ. 160, 162) ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἀρχελάου (αὐτ. σελ. 164).

ύλης, ἐπέθηκε δὲ καὶ μακεδονικὰ καὶ βαρβαρικὰ ὄπλα, δηλοντα τὰς ἀνδραγαθίας τῶν Μακεδόνων καὶ τὰς ἥττας τῶν βαρβάρων, πάντα δὲ ταῦτα ἀξίας 12 χιλιάδων ταλάντων (72 ἑκατομ. παλαιῶν δραχμῶν), ἵνα συγκαῶσι μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Ἡφαιστίωνος.¹ «Ἀκολουθῶς δὲ ταύτῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ τῶν ἄλλων γενομένων κατὰ τὴν ἐκφορὰν τιμῶν, τὸ τελευταῖον προσέταξεν ἅπασιν θύειν Ἡφαιστίῳ θεῷ παρέδρω» ὡς ἔλεγε χρησμὸς κομισθεὶς παρ' Ἀμμωνος. «διόπερ γενόμενος περιχαρὴς ἐπὶ τῶ τὸν θεὸν κεκυρωκέναι τὴν αὐτοῦ γνώμην, πρῶτος τὴν θυσίαν ἐπετέλεσε.» Περὶ τούτου λέγει ὁ Πλούταρχος ἔ. ἄ. ὅτι «ἐξ Ἀμμωνος ἦλθε μαντεία τιμῶν Ἡφαιστίωνα καὶ θύειν ὡς ἦρωι παρακελεύουσα· ὁ δ' Ἀρριανὸς 7,14,7 λέγει: «εὐαγίζειν τε οὐ αἰεὶ ὡς ἦρωι ἐκέλευεν Ἡφαιστίῳ, τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγέγραπται· οἱ δὲ λέγουσιν, ὅτι καὶ εἰς Ἀμμωνος ἐπεμψεν ἐρησομένους τὸν θεὸν εἰ καὶ ὡς θεῷ θύειν συγχωρεῖ Ἡφαιστίῳ· τὸν δὲ οὐ συγχωρήσει.» Πρὸβλ. καὶ 7,23,6 «ἦκον δὲ καὶ παρὰ Ἀμμωνος οἱ θεωροί, οὐστίναις ἐστάλκει ἐρησομένους, ὅπως θέμις αὐτῶ τιμῶν Ἡφαιστίωνα· οἱ δὲ ὡς ἦρωι ἔφησαν ὅτι θύειν θέμις ὁ Ἀμμων λέγει ὁ δὲ ἔχαιρέ τε τῇ μαντεία καὶ τὸ ἀπὸ τούτου ὡς ἦρωα ἐγέραιρε.» Ἐπειτα διηγεῖται ὁ Ἀρριανός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεμψεν ἐπιστολὴν κελεύων «κατασκευασθῆναι Ἡφαιστίῳ ἡρώων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ Αἰγυπτίᾳ ἔν τε τῇ πόλει αὐτῇ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῇ Φάρῳ. ἵνα ὁ πύργος ἐστὶν ὁ ἐν τῇ νήσῳ, μεγέθει τε μέγιστον καὶ πολυτελείᾳ ἐκπρεπέστατον· καὶ ὅπως ἐπικρατήσῃ καλεῖσθαι ἀπὸ Ἡφαιστίωνος, καὶ τοῖς συμβολαίοις... ἐγγράφεισθαι τὸ ὄνομα Ἡφαιστίωνος.»

Ὁ Διόδωρος δὲν ἔχει ἄδικον περιγρᾶφον τῶν ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς «ἄρεσκειας» τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ τούτου ὡς ρίζαν τῆς «ἄρεσκειας» πρέπει νὰ διίδωμεν τὴν δύναμιν τοῦ ἐθίμου, ὃ ἐκράτει ἀπὸ πατρὸς καὶ πάππου ἐν τῇ πατρίδι. Ἡ περίσσεια μόνον τῆς μεγαλοπρεπείας ἀνήκει εἰς τὸν Ἀλέξανδρον προσωπικῶς καὶ εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἐπίδρασιν, ἢ βᾶσις ὅμως τοῦ ἐθίμου εἶνε Μακεδονική.

Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ συνέβῃ καὶ κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ νεκροῦ Ἀλεξάνδρου ὕστερον. Ὁ διάδοχος βασιλεὺς Ἀρριδαῖος κατασταθεὶς (Διόδ. 18,3) «ἐπὶ τὴν κατακομιδὴν τοῦ σώματος καὶ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρμαμάξης τῆς μελλούσης κομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τετελευτη-

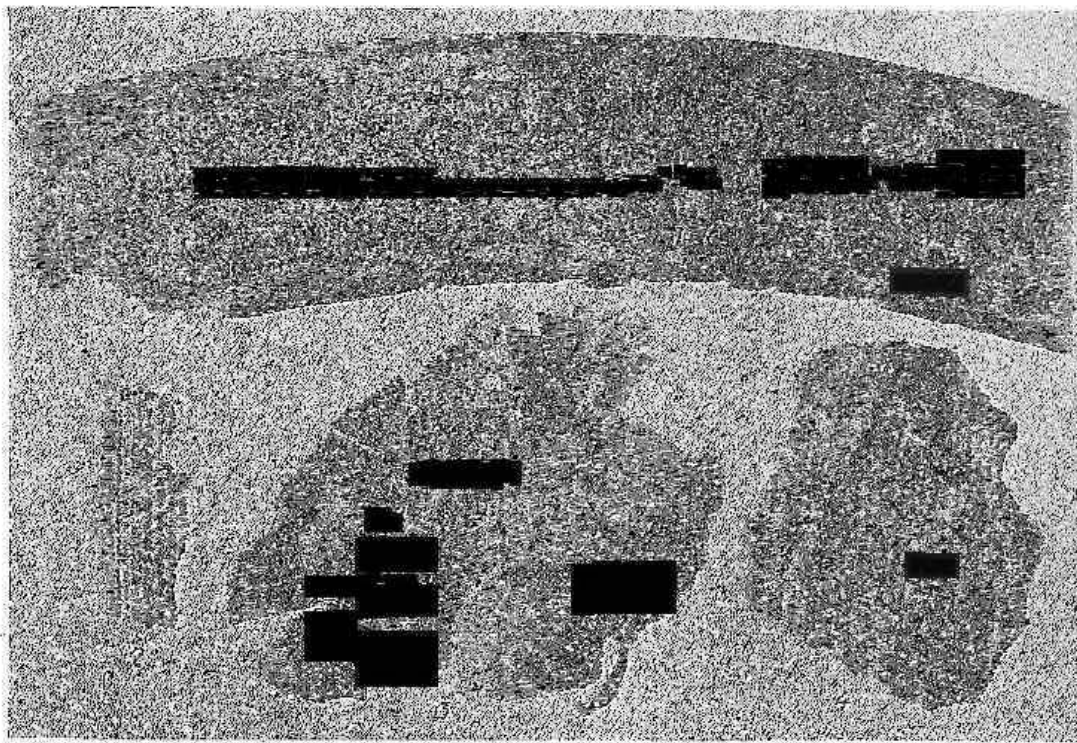
Εἰκ. 53 (=F. ἀοῦ. 120. πίν. ΧΓ2). Τάφ. Γ.
Κράνος χαλκοῦν.²

¹ Πρὸβλ. ὁμοίως Wilcken ἐν Sitz. Ber. d. Berl. Akad. 1928 σ. 593.

² Μέγ. ὕψ. 0,26 μ., μῆκ. 0,23 μ. Ἄνοιγμα προσώπου ὕψ. 0,14, πλ. 0,109 μ. Πρασίνη κατῴσις. Χυτὸν. Περὶ τὸ χεῖλος ἦλοι. Ὑπὲρ τὰς πλευρικὰς ἐντομάς ἦσαν κεκολλημένα ἀργυρᾶ ἀνθήματα (τὸ ἀριστερὸν ἐσώθη). Παρὰ τὸ χε-

λος τῶν παρεῶν ἔχνη ταινίας, ἐφ' ἧς ἐπεκολλῶντο χρυσαῖ ἐλασμάτινα κοσμήματα, οἷα εὐρέθησαν πλησίον (πρὸβλ. εἰκ. 12). Ἡ ὁδὸς τοῦ λόφου ἔχει ἐν μέσῳ τρεῖς βαθυτέρας γραμμὰς. Ἐπὶ τοῦ μετώπου μέγας ἦλος, ὀπισθεν δὲ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἐπιτραχηλίου γείσου μικρὸς κρῖκος.

κότος βασιλέως» ἐδούλευε τῷ πατρίῳ ἔθει καὶ τῇ προοδηλωμένῃ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀρεσκεία τοῦ νεκροῦ βασιλέως. Ὁ Διόδωρος (18,26 πρβλ. Ἀθῆν. 5,206) ἔκρινε καλὸν νὰ διατρίψῃ καὶ περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς νεκρικῆς ταύτης ἀρμαμάξης, ὡς ἔπραξε καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη κατ' αὐτόν,¹ «ἐπεὶ τὸ κατασκευασθὲν ἔργον, ἄξιον ὑπάρχον τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης, οὐ μόνον κατὰ τὴν δαπάνην διήνεγκε τῶν ἄλλων ὡς ἀπὸ πολλῶν ταλάντων κατασκευασθὲν, ἀλλὰ καὶ τῇ κατὰ τὴν τέχνην περιττότητι περιβόητον ὑπῆρξε.» Ἡμῖν διαφέρει ὄχι ἡ ἀρμάμαξα, εἰ καὶ θὰ μετεχειρίζοντο καὶ ἐν Μακεδονίᾳ νεκροφόρους ἀμάξας οἱ φίλιπποι Μακεδόνες, ἀφ' οὗ ἔχουσιν αὐτὰς οἱ Δωριεῖς, «Μακεδνὸν ἔθνος», κατὰ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Διπύλου, καὶ ἴσως ὅλος ὁ Ὀμηρικὸς κόσμος, ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν ἄλλην διευθέτησιν τῆς κηδείας· «πρῶτον μὲν γὰρ τῷ σώματι [κιβώτιον;]² κατεσκευάσθη χρυσοῦν σφυρήλατον ἀρμόζον, καὶ τοῦτ' ἀνὰ μέσον ἐπλή-

Εἰκ. 54 (= F. εἰκ. 100. τῆς εἰκ. τὸν ἀριθ. 1 = F. ἀριθ. 121, τάφ. VI, 36. Τῆς εἰκ. ἀριθ. 2-4 = F. ἀριθ. 122, τάφ. VII 32 καὶ 37. Χαλκὰ ἐλάσματα ἐξ ἀσπίδων (2-4 ἐκ μίας ἀσπίδος· 1 καὶ εἰκ. 55 ἐξ ἑτέρας ἀσπίδος).³

ρωσαν ἀρωμάτων (πρβλ. Curt. Ruf. 10,31) τῶν ἅμα δυναμένων τὴν εὐωδίαν καὶ τὴν διαμω-
νὴν παρέχεσθαι τῷ σώματι. Ἐπάνω δὲ τῆς θήκης ἐπετίθετο καλυπτὴρ χρυσοῦς, ἀρμόζων ἀκρι-
βῶς καὶ περιλαμβάνων τὴν ἀνωτάτω περιφέρειαν. Ταύτης δ' ἐπάνω περιέκειτο φοινικὴς διαπρε-
πῆς χρυσοποίκιλτος, παρ' ἣν ἔθεσαν τὰ τοῦ μετηλλαχότος ὄπλα, βουλόμενοι συνοικειοῦν τὴν

¹ Πρβλ. K. Müller, *Der Leichenwagen Alexanders*, Diss. Leipz. 1905.

² Ὁ Müller ἔ. ἄ. σ. 34 νομίζει περιττὴν πᾶσαν συμπλή-
ρωσιν λαμβάνων τὸ ἐπόμενον σφυρήλατον οὐσιαστικῶς.

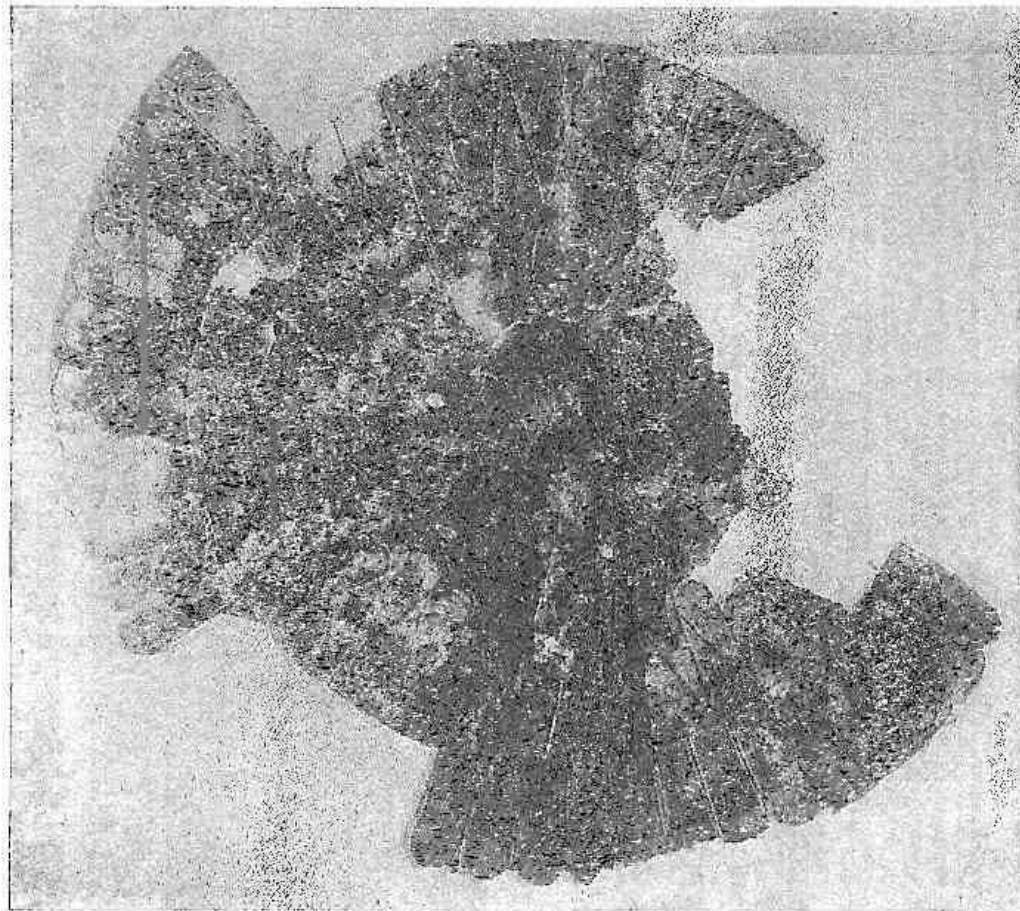
³ Τὸ ἐλάσμα 1, ἐκ τοῦ περιθωρίου τῆς ἀσπίδος, εἶνε ἡ τρί-
πλαξ ἄντυξ τοῦ Ὀμήρου ἢ αἱ περιδρομοὶ πλεκτάναι ὄφρων
τοῦ Αἰσχύλου (ἐπιτ. ἔ. Θήβ. 482) κατὰ τὸν ἐκκρουστον πλοχμὸν
(ἐξαπλουν ὁμῶς ἐνταῦθα). Πολλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος γνωστὰ
τοιαῦτα λείψανα (F. σ. 85 ἔξ.)· ἐξ Ἀκροπόλεως ὄρα Ἀρχ.
Δελτ. 1915 Παράρτ. σ. 31.

Τὸ ὑπεστραμμένον τῆς ἄντυγος περιθώριον δηλοῖ, ὅτι

ἡ ἀσπίς ὑποκάτω εἶχε δορᾶν, ἂν δὲν ἦτο ὑπόξυλος. Ὅμοιαι
ἀσπίδες γνωστὰι ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἱερῶν, ἐνθα ἀνετίθεντο
λάφυρα (πρβλ. Filow σελ. 85 ἔξ.).

Τὸ 2 ἐκ τῆς ἄντυγος ἀσπίδος κεκοσμημένον δι' ἐκκρού-
στων ὄγκων· τὸ 4 εἶνε εἰκὼν τοῦ πηλοῦ διατηρήσαντος
ἐν ἀποτυπώματι τὸ πλάτος 0,055μ. τοῦ κοσμήματος, ἐν ᾧ ὁ
χαλκὸς ἐθρυμματίσθη — Ἀριθ. 3 (μῆκ. 0,12 μ.) εἶνε ἐκ
τοῦ κέντρου τῆς ἀσπίδος· περὶ τὸν ὀμφαλὸν κύκλοι στιγ-
μῶν ἐκκρούστων καὶ εἶτα ἀκτίνες ἐν εἴδει τριγῶνων ἢ ὀξυ-
κορυφῶν φύλλων.

ὄλην φαντασίαν ταῖς προκατειργασμέναις πράξεσι μετὰ δὲ ταῦτα παρέστησαν τὴν τοῦτο κομιοῦσαν ἀρμάμαξαν» ἣτις περιγράφεται ἔπειτα (27 καὶ 28) λεπτομερῶς, εἰ καί, «διὰ τῆς ὁράσεως μᾶλλον ἢ τῆς ἀπαγγελίας φαινομένη μεγαλοπρεπεστέρα, πολλοὺς ἐπεσπᾶτο θεωροὺς διὰ τὴν περιβόητον δόξαν.» Οὕτω λοιπὸν ὁ Ἀρριδαῖος «σχεδὸν ἔτη δύο καταναλώσας περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἔργων, ἀπεκόμισε τὸ σῶμα τοῦ βασιλέως ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Αἴγυπτον.» Ὁ δὲ Πτολεμαῖος «τιμῶν τὸν Ἀλέξανδρον, ἀπήντησε μετὰ τῆς δυνάμεως μέχρι τῆς Συρίας, καὶ παραλαβὸν τὸ σῶμα, τῆς μεγίστης φροντίδος ἠξίωσεν.» «Κατεσκεύασεν οὖν τέμενος κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης ἄξιον, ἐν ᾧ κηδεύσας αὐτὸν καὶ

Εἰκ. 55 (=F. εἰκ. 101, ἀριθ. 121). Τὸ κεντρικὸν μετὰ τοῦ ὀμφαλοῦ μέρος τῆς ἀσπίδος εἰκ 54,1. ¹

θυσῖαις ἡρωϊκαῖς καὶ ἀγῶσι μεγαλοπρεπέσι τιμήσας, οὐ παρ' ἀνθρώπων μόνον ἀλλὰ καὶ παρὰ θεῶν καλὰς ἀμοιβὰς ἔλαβεν». ²

Ἐν ταῖς ἄνω περιγραφαῖς μακεδονικῶν κηδειῶν ἀξιοσημεῖωτος εἶνε ἡ ἀρέσκεια πρὸς πολυτελεῖ ἢ ἐπιβλητικὰ ἔργα ἢ κοσμήματα, ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ἡ ἄλλη Ἑλλὰς ἠρέσκετο εἰς τὴν λεπτὴν αἰσθησιν τῆς τέχνης κυρίως. Ἐν ᾧ οἱ κάτω Ἕλληνες ἠρκοῦντο εἰς ἓν ἀνάγλυφον κομψὸν ἢ ἐν ἐπὶ λίθου ἐπίγραμμα λεπτῆς ποιητικῆς πνοῆς ἢ ἐπὶ τέλους εἰς ἓνα λέοντα λίθινον ἐπὶ τοῦ πολυανδρίου πολλῶν ἢ ὀλίγων ἀνδρείων στρατιωτῶν, ὁ Ἀλέξανδρος διατάσσει

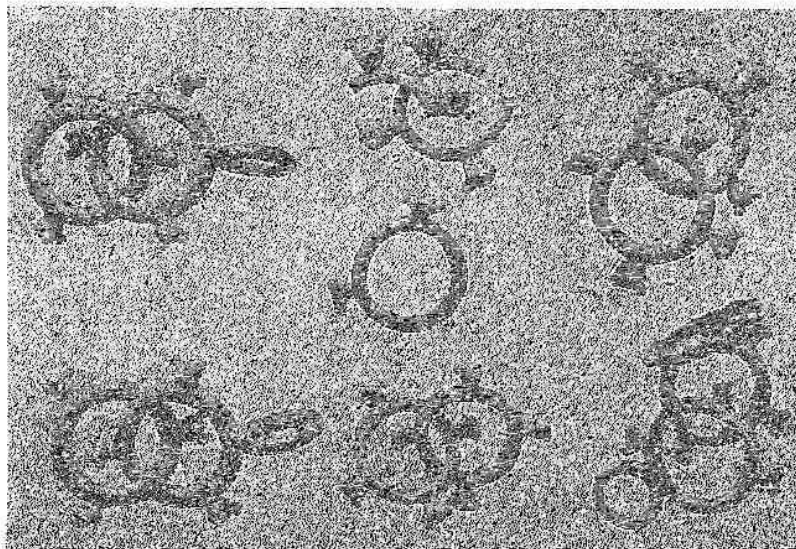
¹ Διάμ. 0.126μ. Μεταξὺ τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ ἑτέρου συγκεντρικοῦ κύκλου τριπλῆ σειρά ἐγχαράκτων ὀξυκορῦφων φύλων βαθμηδὸν μικροτέρων ὡς ἀκτινῶν. Περαιτέρω ἐντὸς ἄλλου μείζονος συγκεντρικοῦ κύκλου ἐγχάρακτοι γλῶσσαι. Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου κατὰ σφζόμενα λείψανα ἔστε-

ρεοῦτο σιδηροῦν τι κόσμημα διὰ τεσσάρων χαλκῶν ἤλων διατεθειμένων σταυροειδῶς.

² Περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὄρα τελευταῖον Schnabel *Klio* 1925. σ. 113 ἐξ Nock ἐν *Journ. of Hell. Stud.* 1928 σ. 21 ἐξ. Tarn αὐτ. σ. 206. Wilcken ἔ. ἄ.

νά ιδρωθῆ τῷ Ἡφαιστίῳ ἠρῶν «μεγέθει τε μέγιστον καὶ πολυτελείᾳ ἐκπρεπέστατον.» Ἐννοοῦμεν δὲ νῦν τὴν δύναμιν τῶν λόγων τούτων. Τὰ μεγάλα λοιπὸν μνημεῖα τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ὀφείλουσι τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῶν ἐν μέρει εἰς τὴν οὕτω μεταδοθεῖσαν συνήθειαν τῶν Μακεδόνων, νὰ λατρεύωσιν ἰσχυρῶς τοὺς ἡγεμόνας αὐτῶν.

Ἐτι μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶνε τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μὴ καέντος ἀλλὰ ταφέντος Ἀλεξάνδρου. Ἐπὶ τῆς ἀνω ἐπιφανείας τῆς χρυσοῦς καὶ στεγανῆς λάρνακος, ἣτις περιεῖχε τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐντὸς ἀντισηπτικῶν ἀρωμάτων, ἐτέθη καλυπτὴρ χρυσοῦς, ὃν φαντάζομαι ὡς πλάκα ἐπάνω κατακόσμητον. Ἴσως δυνάμεθα, μειοῦντες τὴν ἀσιατικῶς ὑπερβάλλουσαν μεγαλοπρέπειαν καὶ πολυτέλειαν, ἀντὶ τοῦ ἀσυνήθους καλυπτῆρος νὰ δεχθῶμεν εἰς τοὺς συνηθιστέρους βασιλικούς τάφους τὰ πολλὰ κοσμήματα τὰ καλύπτοντα τὰς νεκρικὰς λάρνακας βασι-

Εἰκ. 56 (=F. ἀριθ. 125 εἰκ. 102). Ζεύγη χαλκῶν κρῖνων.¹

λέων ὡς οἱ τῶν Μυκηναίων ἢ τῶν Αἰγῶν τῆς Μακεδονίας, πρὶν ἑκταθῆ τὸ κράτος αὐτῶν εἰς Ἀσίαν ἢ καὶ εἰς ὅλην τὴν πρότερον ἔκτασιν αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Τοιοῦτοτρόπως προσεγγίζομεν πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ πλούτου τῶν τάφων τῆς Λυχνιδοῦ.

Ἐπὶ τοῦ καλυπτῆρος ἐτέθη ἡ φοινικὶς (πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 27), τὸ ἔμβλημα τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὃ βασιλικὸς μανδύας χρυσοποικιλτος, ἦτοι κεντητός, πιστεύω, διὰ χρυσοῦς κλωστής, ἵνα φορηθῆ. Παρὰ τοῦτον ἐτέθησαν τὰ ὄπλα τοῦ νεκροῦ. Ἄν μεταφέρωμεν τὴν περιγραφὴν ταύτην εἰς τοὺς τάφους τῆς Λυχνιδοῦ, δὲν πρέπει μὲν νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς πορφύρας, ἣτις θὰ ἦτο ἀπλουστέρα, ἐκτὸς ἂν ψηφιδῆς τινες χρυσαῖ ἢ ἄλλαι ἀνήκον αὐτῇ ἢ ἐλάσματα τινὰ χρυσαῖ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἐπικεκολλημένα (ὅπως δὲν ἔχουσι πρὸς ῥαφήν) χάριν τῆς κηδείας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάλιν λαμβάνομεν σαφεστέρην εἰκόνα τοῦ

¹ 1 ἐκ τοῦ τάφ. III, — 2 καὶ 6 ἐκ τοῦ τάφ. VII 22, — 3 καὶ 7 ἐκ τοῦ τάφ. VI 27, — 4 ἐκ τοῦ τάφ. V 15, — 5 ἐκ τοῦ τάφ. II. Διάμ. περὶπου 0,04-0,046μ. Ἐφ' ἐκάστου κρῖνου προσφύονται 3-4 σφαιρικοὶ ὄγκοι, ἐφ' ἐκάστου δ' ὄγκου προσφύονται ἕτεροι τρεῖς ἐλάσσονες (ἀπαξ μόνον δύο). Εἷς τινὰ ζεύγη ὁ ἕτερος κρῖκος ἔχει προσπεφυκὸς ἕτερον

κρῖκελλον. Ἐπὶ τοῦ ἀριθ. 7 σφίζεται λείψανον σιδήρου. Ἄγνωστος ἡ χρησιμότης τῶν σκευῶν τούτων (πρβλ. τὰ κοσμητικὰ καὶ ἡχητικὰ ἐξαρτήματα Höpnes, Urgesch. d. bild. Kunst in Europa 1898 πίν. IX 17. XII, 7 ἐκ Βοσνίας. XIV, 3).

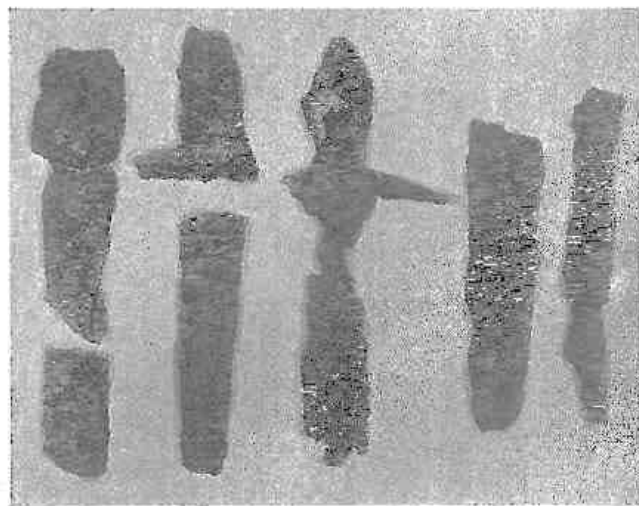
νεκρικοῦ κόσμου. Ἐπίσης τὸ ὅτι τὰ ὄπλα τοῦ τεθνεῶτος ἐτιθέντο παρὰ τὴν λάρνακα διαφωτίζει τὴν πιστωθεῖσαν κατάστασιν ἐν τοῖς 7 τάφοις τῆς Λυχνιδου.

Ἀξιοσημεῖωτα εἶνε ἐπίσης ὅσα λέγονται περὶ τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἡφαιστίωνος. Βεβαίως δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐκταθῶ εἰς ἅπαν τὸ περιλεσχήμενον ζήτημα τῆς λατρείας τῶν ἠγεμόνων.¹ Ἀλλὰ παρατηρῶ, ὅτι προκειμένου μὲν περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου οὐδεὶς ἐνδοιασμός, οὐδεμία σκέψις γίνεται, οὐδεμία ἄδεια ἢ μαντεία οὐδαμῶθεν ζητεῖται περὶ ἀπονομῆς αὐτῷ ἠρωϊκῆς λατρείας ἢ μὴ ἀπονομῆς. Ἐν ᾧ περὶ τοῦ Ἡφαιστίωνος πᾶσαι αἱ πηγαὶ μαρτυροῦσι τὸ ἐν τοῦτο: ὅτι ἄνευ ἀδείας τοῦ θεοῦ δὲν ἦτο θεμιτὸν νὰ ἀφηρωϊσθῇ οὗτος. Ταῦτα σημαίνουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς παρὰ τοῖς Μακεδόσιν, ἀποθανὼν, ἀφηρωϊζέτο, μόνον διότι ζῶν ἦτο βασιλεὺς. Οἱ βασιλεῖς ἦσαν διογενεῖς. Τοῦτο δ' ὑπομιμνήσκει τὴν λατρείαν τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνηῶν, τοῦ Μενιδίου, τῶν Θηβῶν, τῶν Δελφῶν καὶ ἄλλων, περὶ ὧν ἡ περυσινή μου ἀνακοίνωσις, ἢ ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* τοῦ 1927 δημοσιευθεῖσα (ὄρα καὶ *Αρχ. Ἔφημ.* 1918 σελ. 57 ἔξ.). Διὰ τοῦτο ὑπεδήλωσα ἀνωτέρω, ὅτι καὶ περὶ τοὺς 7 τάφους τοῦ Τρεμπένιστε, ἂν οὗτοι ἔκρυπτον ἀληθῶς γόνους βασιλικούς, θὰ ὑπῆρχε σηκός τις καὶ θὰ ἐτελεῖτο λατρεία.

Ἄλλ' ἂν οἱ Μακεδόνες παρέμειναν ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τάνωτέρω, ὅτε οἱ Ἑλληνικοὶ λαοὶ κατήρχοντο ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν προχωρησάντων νοτιώτερον, τότε ἢ περὶ τοὺς νεκροὺς βασιλεῖς λατρεία δὲν εἶνε δάνειον ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἔθους, —

δὲν θὰ ἐπιστεύομεν ὅτι εἶνε δάνειον, καὶ ἂν ἠύρισκοντο ἐν τῇ μεσογαίᾳ Μακεδονία πλείονα μυκηναϊκὰ ἄγγεια, (προβλ. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* 134, 173, Heurtley ἔ. ἄ.), διότι τὸ ἐμπόριον δὲν ἰσχύει νὰ ἀλλοιώσῃ τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν — ἀλλὰ παλαιὸν κτῆμα τῆς ὅλης ἑλληνικῆς ὁμοφυλίας. Ἡ γνώμη τοῦ Casson ἔ. ἄ. σ. 160, ὅτι οἱ Δωριεῖς δὲν ἐξερρίζωσαν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ, ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ. Κατ' ἀκολουθίαν ἢ γνώμη, ὅτι οἱ Μυκηναῖοι ἐδανείσθησαν ἐξ Αἰγύπτου τὸν τρόπον τῆς κοσμήσεως τῶν νεκρῶν βασιλέων, πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῇ. Καὶ αἱ προσωπίδες αἱ τιθέμεναι ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν νεκρῶν φαίνονται ἀνήκουσαι εἰς τὰ ἔθιμα βορείων λαῶν, ἀφ' οὔ καὶ νῦν ἐν Καρνιόλῃ τῆς Σλαβωνίας καὶ ἐν Σερβίᾳ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ δι' οὐθόνης, εἰς ἣν ἀνοίγουσιν ὁπὰς διὰ τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ῥῖνα καὶ τὸ στόμα.³ Ἡ καῦσις δὲ τῶν νεκρῶν δὲν κατίσχυσεν εἰς τὰς ταφὰς τῶν βασιλέων, διότι τὸ γένος

1 2 3 4 5

Εἰκ. 57 (= F. εἰκ. 103). Ξίφη σιδηρᾶ.²

¹ Ὅρα τὰ ἄνω σελ. 97, εἰρημένα.

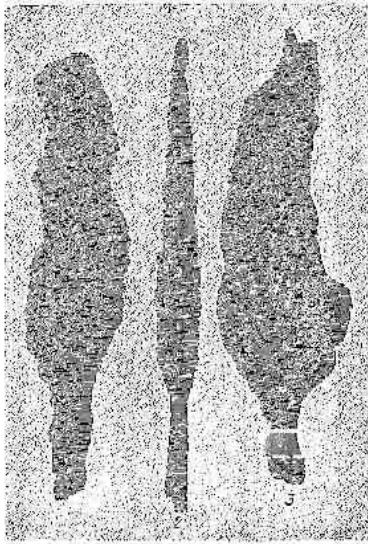
² 1 (= F. ἀριθ. 126) ἐκ τοῦ τάφ. I (ὄλικόν μῆκ. 0,25 μ. πλ. 0,06 μ.). — 2 (= F. ἀριθ. 127) ἐκ τοῦ τάφ. VI 28 τῆς λαβῆς μῆκ. 0,10, πλ. 0,01 μ., τῆς δὲ λεπίδος μῆκ. 0,18 μ. — 3 (= F. ἀριθ. 128) τοῦ τάφ. VII 18. Μῆκ. 0,28 μ., πλ. 0,015 μ. Τὸ ξίφος τοῦτο ἔχει ῥάχιν κατὰ τὸ μέσον τῆς λεπίδος καὶ κατὰ μῆκος αὐτῆς· τὸ γνώρισμα δὲ τοῦτο ὡς καὶ ὁ ὀριζόντιος προφυλακτῆρ τῆς χειρὸς κατὰ τὴν ῥάχιν τῆς λεπί-

δος, κοινὸς εἰς τὰ ξίφη 2 καὶ 3, ἀνάγει τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (Τσουντα *Μυκηναί* 85 ἔξ.). Ἄλλα ὅμοια ξίφη ἐκ Μακεδονίας καὶ ἀλλαχόθεν ὄρα παρὰ F. σ. 81 ἔξ. — 4, 5 (= F. ἀριθ. 129) ἐκ τῶν τάφ. II καὶ III. — Παρὰ Filow ἀριθ. 130, εἰκ. 104 ὄρα λείψανα κολέων ξιφῶν.

³ Προβλ. *Strena Buliciana* 1924 σελ. 695 ἔξ. περίλ. σελ. XXXVIII.

τούτων θὰ ἀνήρχετο εἰς ἀρχαίους χρόνους, ἐξ ὧν κατήγοντο καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα αὐτῶν. Πρὸς τὰ ἔθιμα ταῦτα εἶχε συνδεθῆ καὶ ὁ περὶ ταφῆς τῶν βασιλέων χρῆσιμος καταστήσας αὐτὰ ἰσχυρότερα. Τὰ ἔθιμά δὲ ταῦτα εἶχον ἀνάγκη τέχνης ὡς θεραπευαίνιδος καὶ διὰ τοῦτο ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη τῶν κτερισμάτων τοῦ Τρεμμένιστε εἶνε ἢ κατὰ παράδοσιν λαϊκὴ τέχνη τῆς Μακεδονίας, ἔχουσα διὰ τοῦτο πάντα τὰ στοιχεῖα ὅλως διάφορα τῶν ἐν τοῖς συγχρόνοις χαλκοῖς ἀγγείοις κρατούντων.

Ἐτερον πόρισμα εἶνε τόδε: Ἡ Ἡπειρος εἶνε χώρα παραμείνασα, σχεδὸν καθὼς ἡ Μακεδονία, ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὸν πυρετώδη πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον τῆς νοτίας Ἑλλάδος κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον. Ἐξηκολούθει καὶ αὕτη βασιλευομένη, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἄλλη Ἑλλάς ἐδημοκρατεῖτο. Πιστεύω λοιπὸν, ὅτι καὶ ἡ Ἡπειρος ἔθαπτε

Εἰκ. 58 (= F. εἰκ. 106). Τρεῖς αἰχμαὶ δοράτων μετὰ θάχσως ἐν μέσῳ. 1

τοὺς βασιλεῖς αὐτῆς μετὰ πλουσίων κτερισμάτων· διότι μόνον οὕτω κατανοῶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καρδιανοῦ Ἰερωνύμου, (Παυσ. 1,9,7 ἐξ.), ὅτι ὁ Λυσιμάχος καταστὰς εἰς πόλεμον πρὸς τὸν Πύρρον τὸν Αἰακίδου «τὴν τε ἄλλην ἐλεηλάτησεν Ἡπειρον καὶ ἐπὶ τὰς θήκας ἦλθε τῶν βασιλέων», ἢ ἀκριβέστερον κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἰερωνύμου, ὅτι «τὰς θήκας τῶν νεκρῶν ἀνελὼν τὰ ὀστᾶ ἐξέριψε». Ὁ Πausanias ἀγανακτεῖ κατὰ τοῦ Ἰερωνύμου ὡς ἄλλοτε μὲν γράφωντος οὕτως, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἀπεχθεῖς τοὺς βασιλεῖς, ἄλλοτε δὲ καταχαριζομένου αὐτοῖς· «τὰ δὲ ἐπὶ τοῖς τάφοις τῶν Ἡπειρωτῶν παντάπασί ἐστι φανερὸς ἐπιρροία συνθεῖς, ἄνδρα Μακεδόνα θήκας νεκρῶν ἀνελεῖν». Ἄλλ' εἴτε χρυσοθηραὶ στρατιῶται τοῦ Λυσιμάχου διέπραξαν ἀληθῶς τὴν βεβήλωσιν καὶ σύλησιν τῶν τάφων, ὁ δὲ Ἰερωνύμος κακοβούλως ἀποδίδει αὐτὴν εἰς τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ Λυσιμάχου, εἴτε ἀπλῶς μόνον ὡς δυνατὴν δεχθῶμεν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Λυσιμάχου τὴν σκέψιν ἢ μελέτην τῆς συλήσεως τῶν τάφων, τὸ πρᾶγμα λαμβάνει λογικὴν ληστρικὴν ὄψιν, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι οἱ τάφοι ἔκρυπτον θησαυροὺς κτερισμάτων.

Τοῦτο δὲ προϋποθέτει τὰ αὐτὰ πανάρχαια τῶν Ἑλλήνων ἔθιμα τῆς λατρείας τῶν διογενῶν βασιλέων, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν Pausanias «ἠπίστατο δήπου καὶ Λυσιμάχος οὗ Πύρρου σφᾶς προγόνους μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀλεξάνδρου τοὺς αὐτοὺς τούτους ὄντας. Καὶ γὰρ Ἀλέξανδρος Ἡπειρώτης τε ἦν καὶ τῶν Αἰακιδῶν τὰ πρὸς μητρός».

ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΗΡΕΣΚΟΝΤΟ ΕΙΣ ΠΟΛΥΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΣΚΕΥΗ

Οἱ νεώτεροι χρόνοι τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας, οἱ χρόνοι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, διδάσκουσιν, ὅτι ἡ Μακεδονικὴ αὐτὴ ἠρέσκετο νὰ ἔχη ἐκλεκτὰ ἀγγεῖα μόνον ὅτι ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, διὰ τὸν μέγαν πλοῦτον, ἀναφέρονται πολλὰ χρυσᾶ, ὃ δηλοῖ ὅτι τὰ ἐξ ἄλλων μετάλλων θὰ ἦσαν καὶ ἀφθονώτερα καὶ πολυτελέστερα. Οὕτω ὁ Δημοσθένης κατηγορεῖ τὸν Αἰσχίνην καὶ τοὺς συμπρέσβεις, ὅτι προὔπινον τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος τῷ Φιλίππῳ, ὅστις πάλιν ἀντιπροὔπινεν αὐτοῖς «ἄλλα τε πολλά... καὶ ἐκπῶ-

1 1 καὶ 3 ἐκ τοῦ τάφ. VI 7,6. ἔχουσι περίπου μῆκ. 0,32μ. πλ. 0,35μ. Ἄλλαι αἰχμαὶ δοράτων παρὰ Filow ἀριθ. 131 μέγ. πλ. 0,09μ. — τὸ 2, ἐκ τοῦ τάφ. V, ἔχει μῆκ. 0,34 καὶ εἰκ. 105 ἐν σχήματι ἐπιμήκους φύλλου.

ματ' ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ» (Δημοσθ. 324, 23. 384, 13). Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος πίνει ἐκ «κύλικος μεγάλης» περιφήμου καὶ σπένδει συχνὰ ἀπὸ χρυσοῦς φιάλης, πιθανῶς τῆς αὐτῆς (Πλουτ. ἡθ. 454E, 623F. Tarn *Journ. of Hell. Stud.* 1928, 212) ἢ καὶ χρυσοῦν κρατήρων, ἐμβάλλει δὲ καὶ τὴν χρυσοῦν φιάλην καὶ τοὺς κρατήρας εἰς τὸν πόντον χαριστήρια τῷ Ποσειδῶνι, ᾧ σπένδει (Ἄρριαν. 6,3,1, 6,19,5. Πρβλ. Διόδ. 31, 13). Φιάλαι ἀργυραῖ, πίνακες χαλκοῖ, κορινθιακὰ ἔργα χαλκᾶ, λήκυθοι χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ, λαμπτήρες ἀργυροῖ (Ἄθην. 4,2, 146) εὔρηται ἐν πλουσίῳ μακεδονικῷ οἴκῳ. Ὁ δ' Αἰμίλιος Παῦλος ἀποκομίζει τῷ 167 π. χ. ἐκ Μακεδονίας κολοσσιαίαν λείαν «statuarum tubularumque, textilium et vasorum ex auro et argento et aere et ebore factorum ingenti cura in ea regia» (Liv. XLV,3). Τὸν αὐτὸν δὲ θρίαμβον τοῦ Παύλου περιγράφων ὁ Πλούταρχος (βί. Αἰμ. Παύλ. 32 πρβλ. 23, 28 ἐξ.) λέγει μεταξὺ ἄλλων «μετὰ δὲ τὰς ὀπλοφόρους ἀμάξας ἄνδρες ἐπεπορεύοντο τρισχίλιοι νόμισμα φέροντες ἀργυροῦν ἐν ἀγγείοις ἑπτακοσίοις πενήκοντα τριταλάντοις, ὧν ἕκαστον ἀνὰ τέσσαρες ἐκόμιζον, ἄλλοι δὲ κρατήρας ἀργυροῦς καὶ κέρατα καὶ φιάλας καὶ κύλικας εὐ διακεκοσμημένα πρὸς θεῶν ἕκαστα καὶ περιτὰ τῷ μεγέθει καὶ τῇ παχύτητι τῆς τορείας» καὶ 33... «καὶ παῖδες ἀργυρᾶ λοιβεῖα καὶ χρυσᾶ κομίζοντες· εἶτα μετὰ τούτους οἱ τὸ χρυσοῦν νόμισμα φέροντες, εἰς ἀγγεῖα τριταλαντιαῖα μεμερισμένον ὁμοίως τῷ ἀργυρῷ· τὸ δὲ πλῆθος ἦν τῶν ἀγγείων ὀγδοήκοντα τριῶν δέοντα· τούτοις ἐπέβαλλον οἷτε τὴν ἱερὰν φιάλην ἀνέχοντες, ἦν ὁ Αἰμίλιος ἐκ χρυσοῦ δέκα ταλάντων διὰ λίθων (γρ. διάλιθον) κατεσκεύασεν, οἷτε τὰς Ἀντιγονίδας καὶ Σελευκίδας καὶ Θηρικλείους καὶ ὅσα περι δεῖπνον χρυσοῦματα τοῦ Περσέως ἐπιδεικνύμενοι.» Καὶ ὁ Διόδ. 31,13 περιγράφει λεπτομερῶς τὴν τε ἄλλην λείαν καὶ «ἐκπωμάτων πλῆθος». «φιάλην δέκα ταλάντων χρυσοῦ διάλιθον, χρυσομάτων παντοίας κατασκευὰς ταλάντων δέκα,, ἑλεφάντων ὀδόντας δισχιλίους τριπήχεις, ἄρμα ἑλεφάντινον ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων, ἵππον φαλάροις διαλίθοις καὶ τῇ λοιπῇ κατασκευῇ διαχρυσῶ πολεμικῶς κεκοσμημένον, κλίνην χρυσοῦν στρωματῆς πολυανθήσει κατεστρωμένην, φορεῖον χρυσοῦν περιπεπετασμένον πορφύραν, ἐφ' οἷς Περσεὺς ὁ δυστυχῆς βασιλεὺς Μακεδόνων ἅμα δυσὶν υἱοῖς καὶ θυγατρὶ μιᾷ καὶ τοῖς ἡγεμόσι διακοσίοις πενήκοντα».

Ἐννοεῖται νῦν, ὅτι ἀφ' οὗ οἱ 7 νεκροὶ εἶνε ἡγεμονικοὶ τῆς Μακεδονίας γόνοι, τὰ χαλκᾶ ἔργα ἑλληνικῆς προελεύσεως δὲν ἦλθον δι' Ἰλλυρίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ Αἰγαίου ὅσα τούτων φαίνονται ἢ εἶνε μὴ ἑλληνικά, εἶνε μακεδονικά ἔργα ἢ χρυσοχοϊκὴ ἐργασία εἶνε μακεδονικῆ, διατηρηθεῖσα μέχρι σήμερον διὰ τῶν ἰθαγενῶν μακεδόνων, τῶν ὄρεινῶν μονίμων βλάχων κατοίκων.

Εἰκ. 59 (= F. εἰκ. 111, ἀριθ. 139 καὶ 140). Ἀρῦβαλλοι ἐξ ὑαλώδους μάζης τοῦ ἰάφ. I. 1

1 Τὸ 1 ἔχει ὕψ. 0,061, διάμ. κοιλίας 0,055 μ. Ἡ κοιλία διαιρεῖται ὀριζοντίως εἰς δύο διὰ ζώνης, εἶνε δὲ ἀδρακωτῶς κεκοσμημένη. Πυθμὴν στενός. — Τὸ 2 ἔχει δύο ζώνας

περὶ τὴν κοιλίαν, ὁμοίαν διακόσμησιν, ὕψ. 0,052 μ. διάμ. 0,052. Ἡ ἐπιφάνεια ἀμφοτέρων ἀποτίλλει ἐνιαχοῦ πραοῖνας ἢ κυανῶς.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑΘΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ. — ΟΙ ΠΑΙΟΝΕΣ

Ἐπειδὴ μετὰ των Μακεδόνων καὶ οἱ Παίονες, μὴ ὄντες κατὰ πιθανότητα Θραῖκες μηδὲ Ἰλλυριοί, καὶ ἔχοντες ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν μυκηναϊκῶν κρατῶν τῆς Ἑλλάδος (ὄρα Casson, Macedonia κλ. σ. 135 Heurtley, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. σ. 61), κατόκουν πόλεις

Εἰκ. 60 (= F. εἰκ. 112). Ἀγγεῖα ληκνυθία ἐξ ὑαλομάζης.²

παλαιὰς ἐχούσας ἑλληνικὰ ὀνόματα, εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ὁμοίως ἑλληνικὰ ὀνόματα (πρβλ. Beloch² ἔ.ἄ. ΙΙ 55 ἔξ. ἄνω σ. 76, 77 II 86, 92) γνωστὰ καὶ τῷ Ὀμήρῳ (Ἰλ. Φ. Β.), ἐπομένως ἦσαν Ἕλληνες,¹ ζήσαντες καὶ οὗτοι κατὰ τὸν Ἀξιὸν μεμονωμένον ἀπὸ τῆς νοτίας Ἑλλάδος βίον, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς Μακεδόνας κρατήσαντες πιθανῶς μετὰ τῆς γλώσσης καὶ τὰ παλαιὰ φυλετικὰ ἔθιμα, γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ Μακεδονία ἀληθῶς ἐπὶ ἰκανοὺς αἰῶνας ὑπῆρξεν ὁ σταθμὸς τῶν ἀπὸ βορειοτέρων χωρῶν κατελθόντων Ἑλλήνων, καὶ ὅτι, ὅτε ὁ ὑπερπληθυσμὸς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπομένως κτήσεως εὐρυτέρας γῆς ἢ καὶ ἄλλαι περιπέτειαι ἐστενοχώρησαν αὐτούς, ἐξεπέμφθησαν κύματα μεταναστῶν πρὸς νότον εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα, καθ' ὃν τρόπον

εἶδομεν ἀνωτέρω κατὰ τὸν Beloch.³ Τοιαύτη ἐξέλιξις πραγμάτων προϋποθέτει γενικὴν τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐξάπλωσιν ἐν Μακεδονίᾳ. Διὰ τὴν νὰ προχωρήσουν εἰς τὰ πρὸς νότον δύσ-

¹ Κατὰ τὸν Θουκ. 2 99 οἱ Ἀργεῖοι καταλαβόντες τὴν Πιερίαν ἀνέστησαν τοὺς Θραῖκας Πίερας, «τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενὴν τινα καθήκουσαν ἀνωθεν (= χωροῦσαν μεσογείως) μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτέσαντο».

² Τὸ 1 (= F. ἀριθ. 143) ἐκ τοῦ τάφ. Π 18. Σώζεται ὁ λαίμῳς καὶ τὸ στόμιον μετὰ τῆς ἐτέρας τῶν λαβῶν καὶ τὸ πρὸς τὸν πυθμῆνα μέρος, ὃ μόνον σώζει τὴν χάριν τῶν χρωμάτων τῆς μάζης. — Τὸ 2 (= F. ἀριθ. 142) ἐκ τοῦ τάφ. Π 23 σώζει μόνον τὸ ἄνω μέρος. — Τὸ 3 (= F. ἀριθ. 141) ἐκ τοῦ τάφου I. Ἔχει κοιλίαν ἀρυβάλλου μετὰ μικρῶν λαβῶν. Ὑψ. 0.06 μ., διάμ. κοιλίας 0.052 μ. Κυανοῦν καὶ ὀχρὸν χρομα ἐναλλάσσονται κυματοειδῶς. Ὅμοια χρώματα ἐν Βοιωτίᾳ ὄρα J. Hell. St. XXI X (1909) σ. 327. — Τὸ 4 (= F. ἀριθ. 144) τοῦ τάφ. VII 21, εἶνε ἀλάβαστρον ὕψ. 0,11 μ. Λευκὰ κοσμήματα ἐν βαθυκνήφῳ ὕλῃ.

³ Ὁ Kazanow *Βίο* 1923 σ. 20 ἔξ. δὲν ἀπῆντησεν εἰς ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Beloch περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Παίωνων οὐδ' ἀνῆρσεν ὅσα ἐπεχείρησε νὰ ἀναιρέσῃ. Τὰ παλαιὰ τοπικὰ ὀνόματα παραμένουσιν ἀμειώτως ἑλληνικὰ καὶ ἰθαγενῆ, ἀφ' οὗ τοιούτων ὀνομάτων δανεισμὸς εἶνε ἀνήκουστος. Τὰ ἑλληνικὰ βυσιλικὰ ὀνόματα ἐρμητεύει δι' ἀμαρτύρου ἑλληνικῆς δυναστείας ξενικῆς ἀντὶ ἰθαγενοῦς εἶνε δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς καὶ τὰ Μακεδονικὰ κατὰ τὸ

πλεῖστον ἀρχαιοπρεπῆ ἑλληνικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, οἷα δὲν συνεπιθίζοντο ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Εἰς τὰ νομίσματα αὐτῶν οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει ἀνελληνιστικόν (ὄρα περὶ Μακεδονικῆς τέχνης Casson ἔ. ἄ. 229 ἔξ.). Οἱ Μακεδόνας δὲ δὲν ἠρήμωσαν τὴν Ἀμφαξίτιν Παιονίαν ὅτε «ἐκτέσαντο» αὐτὴν (Θουκ. 2,99), εἰ καὶ οἱ φυγόντες Παίονες ἐξετάθησαν πρὸς τὸν Σιτυμόνα (πρβλ. Σβορώνον ἔ. ἄνω σ. 206 ἔξ.), ἢ δὲ ἱστορία δὲν διετήρησεν ἀνάμνησιν τινα ἀσυμφύλου ἐνώσεως τῶν δύο λαῶν. Αἱ στεναὶ σχέσεις τοῦ Αὐδωλέοντος μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐρμητεύονται ὑπὸ τοῦ Kaz. ὡς τεκμήριον ὄχι πολιτικῆς ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἀλλ' ἑτεροφυλίας. Διότι τὸ γλωσσικὸν στοιχεῖον ἀπο εὐρηται καὶ ἐν τῇ θρακικῇ γλώσσῃ, τὸ ὄνομα Δρωπίων (πρβλ. τὸν ἀδελφὸν ἢ στενὸν φίλον τοῦ Σόλωνος Δρωπίδην) δὲν εἶνε ἑλληνικόν, χωρὶς νὰ κερδαίνῃ τι ἢ περὶ Παίωνων θεωρία, ἀφ' οὗ οἱ Παίονες δὲν εἶνε θραῖκες. Τὸ ὄνομα Παιονίδαι τοῦ ἀττικῶν δήμου (πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀττικῶν δήμου Παιονία) ὡς καὶ φρατρίας τινὸς τοῦ Ἀργούς, καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀττικῆς φρατρίας Δυαλεῖς (Ἦουχ. «Δύαλος; Διόνυσος παρὰ Παίσιον») δέχεται ὡς τεκμήρια ἑτεροφυλίας καὶ ἀλλοτριότητος ἐθνικῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Παίωνων, ἐπειδὴ ἀποβλέπει μόνον εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς Θρακίδας καὶ λημονεῖ τοὺς Ἰωνίδας καὶ τὸ ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες κατήλθον

βατα ὄρη, ἀφοῦ ὀπισθεν τοῦ Βερμίου ἐξετείνεται πρὸς ἀποικισμόν ἢ εὐφορος Ἡμαθία καὶ ἢ Βοττιαία ἐγγύς, ἐγγύτερον μάλιστα τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξίου, ἦν ἐπίσης ἐχρησιμοποίησαν οἱ μετανάσται;¹ Μετὰ τὸν χωρισμὸν δέ, οἱ παραμεινάντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ οἱ κατελθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐζησαν βραδύτερον ἐκάτεροι χωριστὸν πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον ὀπισθεν τῶν διακρινόντων αὐτοὺς ὑψηλῶν ὀρέων. Οἱ δεῦτεροι προσέλαβον ὕστερον πρὸς τῷ μερικῷ ἕκαστοι ὄνόματι καὶ τὸ γενικὸν «Ἕλληνες» ἢ μᾶλλον «Πανέλληνες» τὸ πρῶτον καὶ εἶτα Ἕλληνες.² Καὶ περὶ μὲν τοῦ στασίμου σχετικῶς καὶ συντηρητικοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ παραμεινάντων, τῶν ὑψηλοσάμων ἦτοι Μακεδνῶν (τοῦτο τὸ συμπτωματικὸν ἐξ ἐξωτερικοῦ γνωρίσματος τῶν ἀνθρώπων ὄνομα, πιθανῶς δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ ξένων, κατὶ-

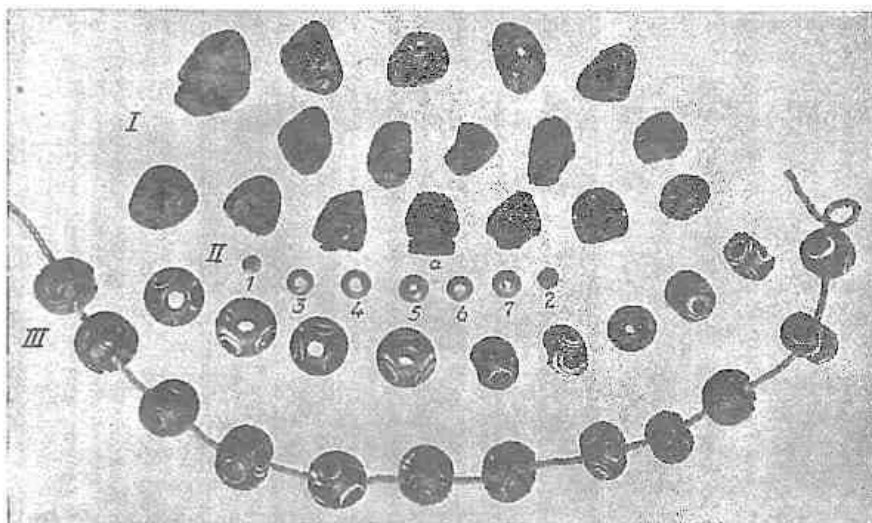
ἀπὸ βορρᾶ (ὁ Kretschmer, Glotta I 14 παράγει τὸ Ἰωλκὸς ἐκ τοῦ Ἰάων ολκός. 33). Ἀνάλογον δύνανται ἔχει ὁ πρὸς ὁμοιον σκοπον γινόμενος παραλληλισμὸς τῆς Πρασιάδος λίμνης πρὸς τὰς Πρασιάς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Λακωνικῆς, λησμονουμένου τοῦ πράσου (πάρσου) καὶ τοῦ ἀμφιοβητητοῦ Παρρασίου καὶ τῶν Παρρασιῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ὀμηρικῆς πρασίης καὶ τοῦ Βουπρασίου. Τὸ ὄνομα Παί-ων δέχεται ἐκ τοῦ Παι — Ηαι = Ἀρμένιοι καὶ ἐκ τοῦ ὠν, συνηθεστάτης καταλήξεως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, καὶ φέρει παραδείγματα τοὺς ἐλληνικοὺς τύπους τῶν ἐθνικῶν παιονικῶν ὀνομάτων Μύγδονες, Κρησιῶνες, Ἡδῶνες κλ. Δύναται ὅμως, λέγει, τὸ ὠν νὰ εἶνε καὶ ἰλλυρικὸν καὶ παραβάλλει τὸ ἀλβανικὸν an—γῆ. Μόνον ἐλληνικὸν δὲν δύναται νὰ εἶνε κατὰ τὸν Kazanow. Τι γίνονται ὅμως οἱ Ἰῶνες, οἱ Λάκωνες, ὁ Πάρνων, οἱ Φίλωνες, Δίωνες, Κίμωνες, Πλάτωνες κλπ., δὲν λέγει. Ἀπολέμματα εὗρισκαν τὰ παλαιὰ ἑλλ. τοπωνύμια τῆς Παιονίας (Εἰδομένη Γορτυνία, Ἀμυδῶν, Ἀταλάντη, Εὐρωπος) καὶ ὑποθέτων, ὅτι δύναται νὰ εἶνε ταῦτα δάνεια «von einer alteren griechischen Bevölkerung» (ταύτην δὲ ζητοῦμεν!), ἀρκεῖται, ὅτι εὗρισκει ἄλλα ὡς τὸ Βρυάνιον τῆς Δευριοπίας, ὁ «ἐνθυμίζει» τοὺς Βρύγας θρακας (πρβλ. ὅμως βρωα, βρύον, βρυάζω, βρυώνη, Βρυσαι) καὶ τὸ Βρυσιδα πρὸς Α τῆς Λυχνιδου. Alman (Liv., 44, 20) κατὰ τὴν κατάληξιν φαίνεται, λέγει, Ἰλλυρικὸν (ἀλλὰ ὄργανα, πόπανα πέλανος, πλαθάνη, ἵνα δι' ὁμοίων ἐπιχειρημάτων ἀπαντήσω πρβλ. καὶ Ἀδανα Ἀμανος, κ. ἄ. Amer. Journ. of archaeol. 1928, 143) καὶ παραβάλλει τὰ Ταυριανὰ τῆς Παιονίας καὶ τὸ «ἰλλυρικόν» ὄνομα Tritano· τὸ Εὐριστος διὰ τὸ παρὲνθημα st εἶνε ἰλλυρικόν, χωρὶς νὰ ἀναρθεῖσιν τὰ περὶ τοῦ st εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Beloch (καὶ Kretschmer, ἔ. ἄ. 16 Ὁφελέστης Παίων Ἰλ. Φ. 211). Ἐκ τινων ἄλλων, ὧν τινὰ ἐλληνικά (Ἄλωρος; Ἀρμονία) ἄλλα ξενικά (Βάργαλα Ζάπαρα) πείθεται, ὅτι μετὰ τὰ ἀνδρονύμια ἐπικουροῦσι καὶ τὰ τοπωνύμια πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ «Θρακοῖλλυρικοῦ» (διατὶ ὄχι ἐλληνοἰλλυρικοῦ, ἢ καὶ ἐλληνοθρακικοῦ, ἀφ' οὗ εἶνε ἐξ ἴσου ἐτερομιγῆ) χαρακτήρος τῆς Παιονίας, χωρὶς νὰ ἀναζητήσῃ ποτε ταῦτα ἐπλάσθησαν καὶ ἐπολιτογραφήθησαν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ' ὃν καὶ ἡ Παιονικὴ χώρα ποικίλας ἔσχεν τὰς περιπετείας. Διὰ νὰ πολεμήσῃ τὴν γνώμην τοῦ Beloch, ὅτι οἱ Ἀγριάνες ἔχουσιν ἑλλ. ὄνομα Ἕλληνες ὄντες, δὲν ἐγκρίνει τὴν παραβολὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀγραιῖους τοῦ Ἀχελώου, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Ἀγρωνος, ὡσεὶ μὴ ἦτο δυνατόν καὶ τοῦτο νὰ εἶνε ἐλληνικὸν δάνειον ὡς καὶ τὸ τοῦ Γλαυκίου. Οὔτε τοὺς Δευριοπας δέχεται (πρβλ. Strena Buliciana σ. 10) ἐλληνικὸν ὄνομα ἔχοντας (πρβλ. Δρυόπας, Ἀλμῶπας, Δόλοπας, Ἐλλοπας (Ἐλλοῦς,

Ἕλληνας). Οἶνοπας κ.τ.τ. ἐθνικά, Ἀέροπος, Ἡέροπος δὲ ἐν Ἀρκαδίᾳ (Ἡρόδ. 9,26) καίτερον δρῶντας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὅτε τὰ μέρη ταῦτα, καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἐλληνικά, εἶχον ἐξελληνισθῆ (πρβλ. τὰ ὀνόματα, ἐλληνικά πάντα, ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Δευριοπόου Ἀθη. ἄ. 1908, 1 ἔξ.). Πιστεύει δέ, ὅτι κατὰ τὸν 13ον αἰ., ὅτε ἐκινήθησαν πρὸς νότον διάφοροι λαοὶ καὶ κατελθόντες εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐξέσωσαν τοὺς Φρύγας (Βρύγας) καὶ τοὺς Μυσοὺς θρακας εἰς τὴν Ἀσίαν, τότε κατήλθον καὶ οἱ Ἰλλυρικοὶ Δάρδανοι καὶ οἱ Παίονες. Τοῦτο δύναται νὰ ἀληθεύῃ, πιστεύω καὶ ἐγώ, εἰ καὶ συζητεῖται ὁ ἀκριβὴς χρόνος, ἀλλὰ πῶς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Παίονες δὲν εἶνε Ἕλληνες, ἀφ' οὗ τότε κατήρχοντο καὶ ἐλληνικά φύλα, ἅτινα σταθμεύσαντα ἐν Μακεδονίᾳ κατέλιπον ἡμῖν τὰ τεκμήρια τοῦ δωρικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸ Πάτελι τοῦ Ὀστρόβου καὶ εἰς τὴν Τσαούσιτσαν τοῦ Παιονικοῦ Ἀξιοῦ (πρβλ. Casson ἔ. ἄ.), ὁ ἐπιτρέπει νὰ προσδοκῶμεν, ὅτι τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν θὰ εὗρωμεν ἐρευνῶντες καὶ εἰς τὸν ἀνώτερον ῥοὺν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἦτοι εἰς τὴν καρδίαν τῆς Παιονίας; Ἀξιοσημείωτον μάλιστα εἶνε, ὅτι εἰς τὴν Τσαούσιτσαν, τὸ Κιλινδίο, τὴν Βαρδαρόφτσαν κλ. εὗρέθησαν καὶ μυκηναϊκὰ ἐγγύρια ἀγγεῖα Casson ἔ. ἄ. 134 ἔξ. Heurtley καὶ Hutchinson ἔ. ἄ. σ. 58 ἔξ. Μυλωνᾶς Ἑλληνικά 1928 σελ. 164. Ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἐπηλύδων τεχνιτῶν ἐξ ἐγγωρίου πηλοῦ, διότι δὲν δεικνύουσι τοπικά γνωρίσματα ἴδια, δὲν μοὶ φαίνεται στερεά, ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα οὐδαμῶς δεικνύουσιν ἰδιάζοντας τοπικοὺς χαρακτήρας. Ἄν δ' ἐρευνῶνται δεῖξωσιν ὅμοια καὶ βαθύτερον ἐν τῇ Παιονίᾳ, θὰ φανῆ, ὅτι ὅλα τὰ ἐλληνικά φύλα κατώκησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξίου. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι καὶ οἱ Προέλληνες κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἦσαν ὁμόφυλοι τοῖς ἐν Ἑλλάδι συγχρόνοις, ἂν τὸ ὄνομα (Κ)αλίνδοια καὶ Σίνδος (πρβλ. Σινδησός ἐν Καρία, Σινδία ἐν Λυκία) εἶνε οἷας φύσεως νομίζει καὶ ὁ Blegen ἐν Amer. Journ. of Arch. ἔ. ἄ. (τὰ Ἀκανθος, Οἰσύμη Ὀλυμθος, Μίνδη - Μένδη = μίνθη ἐλήφθησαν, νομίζω ἐκ φυτῶν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις, ὥστε δὲν ἔχουσιν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, πρβλ. Ἐρινεός, Μάραθος κ.τ.τ.) Περὶ τῶν ὀρχαιολογικῶν τεκμηρίων τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων πρβλ. προσέτι Rey, BCH, 1917 - 19 Μυλωνᾶς Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι σ. 79. 99 ἔξ. 126 ἔξ 140 ἔξ 145 ἔξ. 148, 150 153 ἔξ.

27 Πρβλ. δὲ καὶ Ἡρόδ. 5,13-15.7,113. Πολύβ. 24,8. Στρεβ. 318, 329, 11, 20, 23 ἔξ. 38 ἔξ., 41. Πλίν. 4,17.

28 Ἡσιόδ. Ἔ. Ἡ. 528. Ἀρχιλόχ. ἀπ. 52. Beloch² I 332. Χατζηδάκις Ἡμερολ. τ. Μεγ. Ἑλλάδος 1925 σ. 103.

σχυσεν ἀντὶ τοῦ φυλετικοῦ· τόσον ὀλίγον ἐγίνωσκον ὡς σύνολον ἐθνικὸν τὸν ἐξ Ὀρεστών, Ἐλιμιωτῶν, Λυγκηστῶν, Πελαγόνων κλ. συγκροτούμενον πολύκλαδον φυλετικὸν ὄγκον), περὶ τοῦ πολιτισμοῦ λοιπὸν τῶν Μακεδόνων εἶπομεν, ὅσα εἶπομεν. Οἱ ἄλλοι, οἱ πρὸς νότον τραπέντες, ὡς γνωστόν, ἀνέδειξαν ἐν τῷ χαλκῷ αἰῶνι πρῶτον οἱ παλαιότεροι τὸν πολιτισμὸν τῶν ἡρωϊκῶν ἀνάκτων ἐν Φθίᾳ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας καὶ νοτιώτερον, ἵνα κορυφώσωσιν αὐτὸν ἐν Ἀργολίδι, καὶ ἔπειτα ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ σιδήρου οἱ νεώτεροι τὰ γεωμετρικῶν χρόνων βασιλεία. Ἡ χώρα, ἣν οἱ Παίονες κατώκουν ἀφαιρέσαντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν Θρακῶν (σ. 84), κατελήφθη κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. ὑπὸ τῶν Μακεδόνων τοῦ δυτικοῦ ὄροπεδίου καὶ ἔκτοτε ἐκρατήθη ὑπ' αὐτῶν, ἀποτυχούσης τῆς ἀποπειρας τοῦ Σιτάλκου νὰ ἀνακαταλάβῃ αὐτὴν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα.

Εἰκ. 61 (= F. εἰκ. 113). Ψηφίδες ἐξ ἡλεκτροῦ, χρυσοῦ καὶ ὑάλου. 1

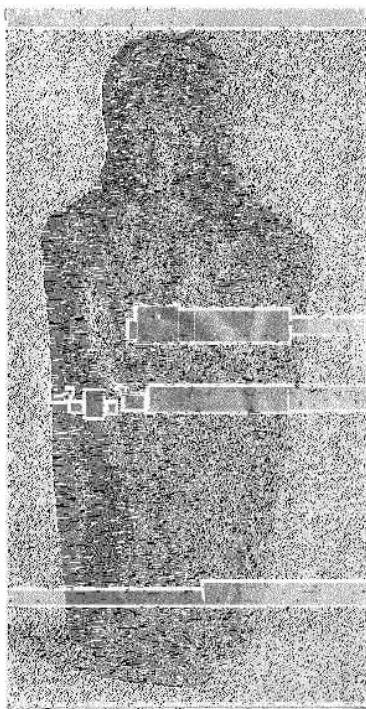
στων. Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε ἐγνώρισαν ἡμῖν τὴν παλαιὰν Μακεδονίαν σχεδὸν τόσον, ὅσον οἱ τάφοι τῶν Μυκηναίων τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν. Παρέσχον σπουδαῖον σημεῖον ἱστορικὸν τῆς πρὸς βορρᾶν ἐπεκτάσεως καὶ ἐπιτυχίας τοῦ ἀρχικοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, σύμφωνον πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου, ἔδωκαν σύνολον ἔργων τέχνης, δι' ὧν μανθάνομεν τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐγχωρίας τέχνης, τὴν συντηρητικότητα καὶ βραδυπορίαν αὐτῆς καὶ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν ἀντλεῖ παλαιὰ ἢ νέα στοιχεῖα· διεσάφησαν τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Μακεδόνων καὶ κατέδειξαν τὴν σχέσιν καὶ συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τὰ νότια ἑλληνικά, ἐνισχύσαντα καὶ πλουτήσαντα τὰς ἀποδείξεις τῆς ὁμοφυλίας πρὸς τοὺς νοτίους Ἕλληνας.

1 III ἐκ πάντων τῶν τάφων πλὴν τοῦ I· συνλέγησαν 69 τοιαῦτα ψηφίδες· ἐν βαθυκυάνῳ ὑλῇ ὑαλώδει σχηματίζονται κατὰ τὴν περιφέρειαν διὰ λευκοῦ ἀποτροπιαστικοὶ ὀφθαλμοί. Εἰς πλείστα μέρη τῆς Ἑλλάδος εὑρῆνται συχνὰ τοιαῦτα ψηφίδες π. γ. ἐν τῷ Καβειρείῳ ἱερῷ (εὔρον καὶ ἐγὼ ἐκεῖ πληθὸς), ἐν Ρεϊτσῶνα ἤτοι Μυκαλησσῶ ἐντὸς τάφου (Ure *6th and 5th century pottery from Ritsona* 1927 σ. 102 ἀριθ. 58 πρβλ. Κεραμοπούλλου, *Ἀποτυμπαρισμὸς* 1923, σελ. 121ο). — II 1 καὶ 2 ἐν κυανῇ ὑλῇ λευκὰ καὶ ὠχρὰ κοσμήματα. Δύο τοιαῦτα ψηφίδες ἐκ τοῦ τάφ. IV καὶ δύο ἐκ τοῦ VII 20.

Ia (= F. ἀριθ. 147) ἐξ ἡλεκτροῦ 12 μικροὶ κρατήρες πρὸς περιήματα διάτρητοι (ὑψ. 0.02μ. περίπου) ἐκ πάντων τῶν τάφων πλὴν τοῦ I. Αἱ λοιπαὶ ψηφίδες I (= F. ἀριθ. 148). ἐξ ἡλεκτροῦ ἐπίσης, εἶνε ἀκανόνιστου σχήματος, ἐκ τῶν αὐτῶν τάφων, 36 τὸν ἀριθμὸν. Ἐν Μυκηναϊκοῖς χρόνοις γνωστὴ ἡ συνήθεια τοῦ ἐξ ἡλεκτροῦ κόσμου ἐν Ἑλλάδι (πρβλ. Nilsson, *Minoan-Mycenaean Relig.* κλ. 1927, σ. 17 ἔξ.). Ὑστερον φαίνονται μόνοι οἱ συντηρητικοὶ Μακεδόνες κρατουντες ἀκόμη καὶ ἐν τῷ 6^ῳ αἰῶνι τὸ ἔθιμον, ἀλλὰ καὶ βορειότεροι λαοὶ ὡσαύτως, ἀφ' οὗ ἀπὸ βορρᾶ κομίζεται τὸ ἡλεκτρον.

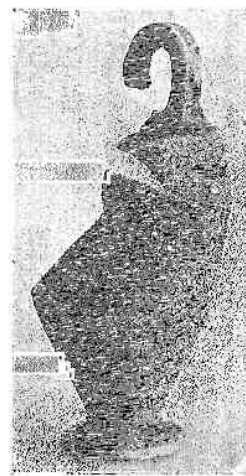
Τὸ μουσεῖον τῆς Σόφιας δικαιούται νὰ εἶνε υπερήφανον διὰ τὴν σπανίαν εὐτυχίαν καὶ τὰ πολύτιμα προσκτήματα.

Καὶ διὰ μὲν τὴν τέχνην καὶ τὰ φυλετικὰ ἔθιμα καὶ τὴν καταγωγὴν τῶν Μακεδόνων ἐρρήθησαν ἀνωτέρω ἱκανά, θὰ ῥηθῶσι δὲ βεβαίως καὶ ἄλλα ὑπ' ἄλλων. Διὰ τὴν ἱστορίαν δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τόδε.

Εἰκ. 62 (= F. εἰκ. 115, ἀριθ. 140).
Πλαγγὸν πηλίνη τοῦ τάφ. VI 38. 1

Οἱ τάφοι τῆς χώρας τῆς Λυχνιδοῦ ἦσαν ἀρραβόν, ὃν ἐτοποθέτησαν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς ἐκείνης γῆς οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ὅτε κατειργάζοντο τὸ ἠνωμένον φυλετικὸν κράτος αὐτῶν. Δὲν κατέθηκαν τοὺς ἡρωϊκοὺς νεκροὺς καὶ τὰ πολύτιμα κτερίσματα ἐν πολεμῇ γῆ, ἀλλὰ «συμμάχῳ καὶ ὑπηκόῳ», ὡς ἦσαν πᾶσαι αἱ δυτικαὶ τοῦλάχιστον ἐπαρχίαι τοῦ κράτους. Ὁ ἀρραβὸν οὗτος ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας ἀρρηκτος, ἐπὶ αἰῶνας ἐγκυρος καὶ σεβαστός, ὥστε οἱ τάφοι, ἂν δὲν ἐτύγχανον ἀείποτε λατρείας, περὶ οὗ δὲν ἔχομεν ἀπτόν τεκμήριον, ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως ἀπλῶς ἄθικτοι διατηρήθεντες, μαρτυροῦσι τὸν μακραίωνα ἀναπόσπαστον σύνδεσμον τῆς Λυχνιδοῦ ἀπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, μέχρις ὅτου ἐλησμονήθησαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ' ὃν ἦσαν γνωστοὶ καὶ σεβαστοὶ, ἢ ἐκεῖ κυριαρχία τῶν Μακεδόνων παρὰ τὰ μικρὰ διαλείμματα ἦτο πάντως ἱστορικὴ παράδοσις προστατευθεῖσα πάσῃ δυνάμει, ὃ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς βορείας ἐκείνης χώρας, καὶ ἂν δὲν ἦτό ποτε

Εἰκ. 63 (= F. εἰκ. 117, ἀριθ. 152). Λύπηθος πηλίνη τοῦ τάφ. I 2

ὄπωσθ' ἴποτε καθαρὸς ἔνεκα τῆς μετὰ βαρβάρων πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς γειτονίας καὶ ἐμπλοκῆς, ἠδυνήθη ὅμως ἀδιαταράκτως νὰ ἐκνικήσῃ καὶ ἐμπεδωθῇ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, ἵνα ὑπάρξῃ ἀσπίς τῆς καθαρότητος τοῦ νοτιωτέρου ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὅτε τοῦτον ἐμάστιζον αἱ θύελλαι τῶν καιρῶν. Πολλάκις δ' ἡ χώρα αὕτη ἔλαχε τὴν τύχην, ἣν λαγγάνουσι συνήθως οἱ πρόμαχοι καὶ οἱ οὐραγοὶ τῶν στρατῶν. Διὰ τοῦτο τιμᾶται καὶ δὲν λησμονεῖται.

1 ὕψ. 0,107 μ. Ἐπιφάνεια ἐφθαραμένη. Γυνή (ἢ Ἀφροδίτη) κάθηται ἐπὶ θρόνου μετ' ἀνακλίσεως ὑψηλῆς μέχρι τῶν ὤμων, φορεῖ χιτῶνα ἄπυχον ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς πέπλον καταπίπτοντα ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἡ δεξιὰ χεὶρ μετ' ἀνοικτῶν δακτύλων ἀναπαύεται ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου μηροῦ, ἡ ἀριστερὰ δὲ κρατεῖ πρὸ τοῦ στήθους περιστρεφάν. Ὑπὸ τοὺς κεκαλιμένους ποδας ὑποπόδιον. Κοίλη ἢ πλαγγόν. Τοιοῦτου τύπου πλαγγόνας ὄρα Winter *Tyren-zaifog der griech. Terracotten*. Εὐρέθησαν καὶ ἄλλης ὁμοίας

πλαγγόνος τεμάχια, πλείονα δὲ ἄλλων ἄλλης μορφῆς (F. ἀριθ. 150, 151).

2 Σφριζόμενον ὕψ. 0,14 μ. Μόνον χαμηλὰ ἐσώθησαν ἴχνη χρώματος καὶ ἐπὶ τῆς λαβῆς, ἂν δὲν ἀπατα ἡ εἰκὼν. Ἡ κοιλία ἴσως ἦτο λευκή. Εὐρέθησαν καὶ ἄλλων πηλίνων ἀγγείων λείψανα, ἦτοι κακοτέχνον σκύφου τεμάχιον, ἕτερον μεγάλου ἀμφορέως, ἴσως δέξυπυθμένου, καὶ ἕτερα δύο ἐνὸς μεγάλου ἀγγείου μετ' ἐπιπέδου πυθμένος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΑΦΟΣ ΠΟΛΕΜΙΣΤΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΖΟΛΑΙΣ ΛΟΚΡΟΙΣ

Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1928 λήγοντα, τεμνομένης τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἀμφίσσης-Ναυπάκτου, ΒΔ τοῦ χωρίου Ἁγ. Εὐθυμίας, ἐνθα τίθεται ἡ ἀρχαία Μυωνία τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν, εὐρέθῃ τάφος πολεμιστοῦ ἔχων μῆκος 1.40μ., πλάτ. 0.80μ. καὶ βάθ. 0.80, συγκεκριημένος δὲ διὰ πέντε πλακῶν κροκαλοπαγῶν, ὧν μία ὡς κάλυμμα καὶ τέσσαρες εἰς τὰς καθέτους πλευρὰς ὡς ἐπένδυσις. Ὁ διευθύνων τὰς ἐργασίας τῆς ὁδοῦ μηχανικὸς κ. Π. Σκουζὲς συνέλεξε τὰ κτερίσματα, ἰχνογράφησε τὰς τομὰς (εἰκ. 64 α, β, γ)¹ δεικνυούσας τὴν σχετικὴν ἐν τῷ τάφῳ θέσιν τοῦ νεκροῦ (β) καὶ τῶν κτερισμάτων (γ) καί, ἀναγγείλας τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, παρέδωκε τὰ κτερίσματα εἰς τὸν διαταχθέντα καὶ προσελθόντα πρὸς τοῦτο παλαίμαχον καὶ ὑποχρεωτικὸν ἐπιμελητὴν τοῦ μουσείου Δελφῶν κ. Ἄλ. Κοντολέοντα. Νῦν τὰ κτερίσματα ἀπόκεινται ἐν τῷ μουσεῖῳ ἐκείνῳ καταγραφέντα ἐν τῷ εὐρετηρίῳ αὐτοῦ ὑπ' ἀριθ. 5758 - 5766.

Ὁ τάφος, ἔχων μῆκος 1.40μ., προφανῶς εἶνε ἀνεπαρκὴς νὰ δεχθῆ νεκρὸν ἐξηπλωμένον, τὸ δὲ σχέδιον τοῦ Σκουζὲ δεικνύει αὐτὸν ἀνακαθήμενον. Δὲν γνωρίζω, ἂν ὁ τάφος εὐρέθῃ κενὸς χωμάτων· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ πλάκες — παρὰ τὰ σχέδια τῆς εἰκ. 64 — δὲν φέρονται καλῶς εἰργασμέναι, εἶνε δὲ καὶ ποιότητος ἀνεπιδέκτου καλῆς ἐργασίας μάλιστα ἐν τῷ 6^ῳ αἰῶνι π. Χ., εἰς ὃν φαίνεται ἀνήκων ὁ τάφος, καὶ καθ' ὃν τὸ εἶδος τοῦτο τῶν λίθων δὲν ἐτιμᾶτο, συνάγω, ὅτι, καὶ ἂν ὁ νεκρὸς ἐτίθη ἐν κενῷ, ὁ χρόνος ὅμως ἐσώρευσε ἐντὸς πολλὰ ἢ ὀλίγα χώματα ἔπειτα. Πιστεύω δέ, ὅτι, καὶ ἂν ὅλος ὁ σκελετὸς δὲν εἶχε στερεωθῆ ὑπὸ τούτων ἐν ἡ θέσει εἰκονίζεται, μέρος ὅμως αὐτοῦ θὰ εὐρέθῃ οὕτως, ὥστε ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Σκουζέν, οὐ τὸ διαφέρον ἐκίνησεν οὕτω, νὰ εἰκονίσῃ βασίμως ὡς εἰκόνισεν αὐτόν.

Τοιαύτη θέσις νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ εἶνε ἀσυνήθης. Γνωρίζομεν ἐκ τῶν Κυκλαδικῶν καὶ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῶν ἔπειτα, ὅτι νεκροὶ ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ἢ ἐπὶ τῶν νώτων ἐξηπλωμένοι, ἀλλὰ ἔχοντες κεκαμμένα τὰ γόνατα, ἐν τῇ δευτέρῃ δὲ περιπτώσει πατοῦντας τοὺς πόδας (ᾄρα Κεραμόπουλλον Ἀρχ. Ἐφ. 1910, 198 ἐξ. Θηβαϊκὰ σ. 87, 146, 185, 203)· ἀλλ' ἀνακαθήμενους νεκροὺς ἐγὼ γνωρίζω μόνον τινὰς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφέντας ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ (πρβλ. Poulsen, *Dipylogräber und Dipylogwasen* σ. 26), οὐδένα δὲ νεώτερον.

Ὁ πολεμιστὴς τῆς Μυωνίας φαίνεται ὡσεὶ ἀποσυρθεὶς ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης βαρέως τετρωμένος, ἐκάθησέ που ἐρείδων τὰ νῶτα καὶ οὕτω κατελήφθη ὑπὸ τῆς θανασίμου λιποθυμίας. Οὕτω δὲ νεκρὸς καὶ κατεφυγμένος εὐρεθεὶς, ἐτάφη εἴτα ἐν ἡ καταστάσει εὐρέθῃ. Ὅτι δὲ δὲν συνετάφη ἢ ἀσπίς, ἴσως εἶνε σημεῖον τῶν βαρέων τραυμάτων, ἅτινα ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰποβάλλῃ αὐτήν, ἐκτὸς ἂν καὶ ἡ ἀσπίς καὶ ὁ θώραξ καὶ αἱ κνημίδες ἦσαν ἐκ φθαρτῆς ὕλης.

¹ Τὴν α χαρακτηρίζει ὁ Σκουζὲς ὡς «τομὴν α». Παρὰ τὴν β γράφει: «Εἰς μῆκος τομὴ δεικνύουσα τὴν θέσιν τοῦ σκελετοῦ». Παρὰ δὲ τὴν γ γράφει: «Εἰς μῆκος τομὴ δεικνύουσα τὴν θέσιν τῶν εὐρημάτων». Ἐγὼ βλέπω τὸ κράνος ἐν μὲν τῇ α ἐστραμμένον πρὸς δυσμὰς, ἐν δὲ τῇ γ

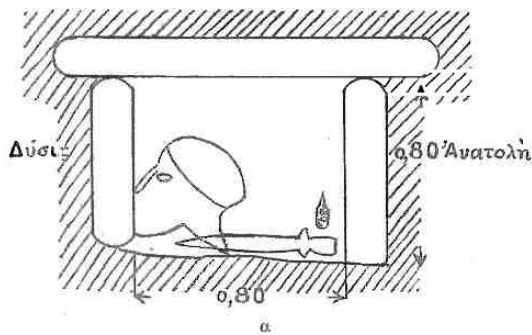
ἐστραμμένον πρὸς νότον. Πρόκειται περὶ λάθους ἢ ἀτελοῦς προοπτικῆς; Δυστυχῶς δὲν ἔσχον καιρὸν νὰ ἀναζητήσω τὸν ἀνασκάψαντα καὶ ἐξετάσω περὶ τούτου τοῦ πράγματος καὶ περὶ τινῶν ἄλλων.

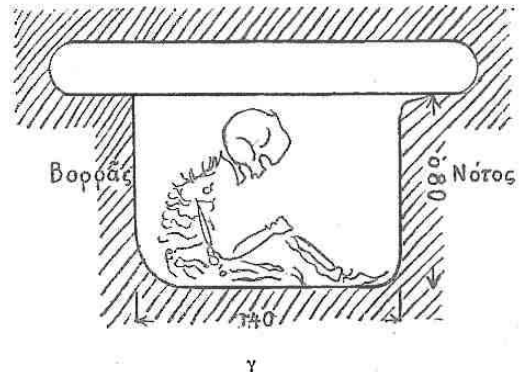
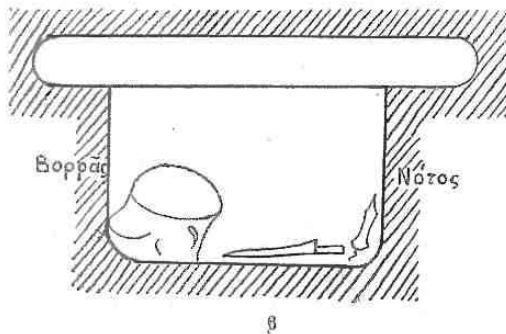
Τὸ κράνος πρέπει νὰ εἶχε τεθῆ εὐτάκτως παρ' αὐτόν, ὡς εὐρέθη, διότι τὸ βάθος τοῦ τάφου δὲν ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν αὐτὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ἴσως μάλιστα ἡ κύρτωσις τοῦ κορμοῦ τοῦ νεκροῦ προήρχετο ἐν μέρει ἐκ τῆς πίεσεως τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου.

Οὕτω ἔχομεν παράδειγμα νεκροῦ ταφέντος μετὰ τῶν ὄπλων, ὅπερ ἀνωτέρω (σελ. 57) ἔχαρακτηρίσθη ὡς γνώρισμα κυρίως μυκηναϊκὸν καὶ εἶτα Μακεδονικόν.

Τὰ ἐν τῷ τάφῳ συλλεγέντα ἀρχαῖα εἶνε τὰ ἐξῆς, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Εὐρετηρίου τοῦ Δελφικοῦ μουσείου ἕκαστον :

5758, Εἰκ. 65. Χαλκοῦν κορινθιακὸν κράνος, ἄριστα διατηρούμενον, μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων καὶ προορρινιδίου. Τὸ κυρίως κράνιον, τὸ ἐπίκρανον, χωρίζεται δι' ἐξάρματος. Ὑπὸ τὰ ὦτα σηματοῖται γωνιώδης ἐντομὴ τοῦ ἐλάσματος χωρίζουσα τὰς παραγναθίδας ἀπὸ τοῦ καταυχενίου γείσου. Περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ προορρινίδιον ἀνέχουσα ὠα

Εἰκ. 64. Τομαὶ τοῦ τάφου τοῦ πολεμιστοῦ τῶν Ὀζολῶν Δοκρῶν.

σφυρήλατος λεία. Εἰς ἑκατέραν γωνίαν ὑπὸ τὰ ὦτα καὶ εἰς ἑκατέραν ἔμπρὸς κάτω ἄκρον τῶν παραγναθίδων ὀπῆ πρὸς στερεώσιν ποτε ὑπενδύσεως τοῦ κράνου ἢ καὶ ἱμάντος ὑπὸ τὰ ὦτα.

5759, Εἰκ. 66ε. Μάχαιρα σιδηρᾶ μετὰ μέρους τῆς συναφοῦς λαβῆς. Μῆκ. 0.53μ., πλ. μέγ. 0.035, μῆκ. τῆς λαβῆς 0,11. Ἡ λεπίς ἔχει ῥάχιν ἀνέχουσαν, εἰς δὲ τὴν ἔκφυσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς λαβῆς καθέτους προασπιστήρας τῆς χειρός.

5760, Εἰκ. 66γ. Ξίφος ἀμφίστομον σιδηροῦν μετὰ συναφοῦς λαβῆς καὶ βραχυτέρων προασπιστήρων. Μῆκ. 0.48μ., πλάτ. 0,05μ. Μῆκ. λαβῆς 0,085μ. Ἡ λεπίς ἔχει ῥάχιν κατὰ μῆκος, ἡ δὲ λαβὴ σφῆζει δύο ἤλους ἀμφικεφάλους.

5761, Εἰκ. 66δ. Σαυρωτήρ χαλκοῦς τετραπλευρὸς ἔμπρὸς, στρογγύλος κοῖλος ὀπισθεν, ἄριστα διατηρομενός μῆκ. 0,435.

5762, Εἰκ. 66β. Αἰχμὴ δόρατος σιδηρᾶ μεθ' ὑψηλῆς ῥάχεως κατὰ μῆκος μῆκ. 0,19.

- 5763, Εικ. 66α. Αίχμη ἄκοντίου σιδηρᾶ φυλλοειδῆς μετὰ ῥάχεως κατὰ μῆκος. Μῆκ. σφῶ-
μενον 0,11.
- 5764, Εικ. 66η. Δίδυμος περόνη χαλκῆ ἐξ ἐνὸς ὅλη σύρματος. Μῆκ. 0,10μ. Ἐκάτερον σκέ-
λος ἀνερχόμενον πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐλίσσεται εἰς σπεῖραν καὶ κορυφοῦνται εἴτα
ἀμφοτέρω εἰς καμπύλην ἐνωτικὴν. Εἰς τὰς διδύμους περόνας τῶν τάφων τῆς Λυχνιδουῦ
(εἰκ. 23) ἡ μεσαία μεγάλη καμπύλη σχηματίζεται πρὸς τὰ κάτω.
- 5765, Εικ. 66ζ. Μαχαιρίον σιδηροῦν μῆκ. 0,07μ.
- 5767 Λαβὶς χαλκῆ μὴ διαγνωσθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Νῦν τὸ ὄλον ἐλα-
σμα αὐτῆς ἔχει μῆκ. 0,07. Κεκαμμένη εἰς σχῆμα λαβίδος θὰ εἶχε μῆκος ἔλασσον τοῦ
0,035. Δὲν ἀπεικονίσθη.

Περὶ τῶν ὄπλων τούτων πρέπει νὰ ῥηθῶσι τάδε: Τὸ ἕτερον δόρυ πρέπει νὰ εἶχεν
αἰχμὴν μὲν σιδηρᾶν, σαυρωτῆρα δὲ χαλκοῦν, τὸ δὲ ἄλλο θὰ ἦτο
βραχύτερον, ἅτε πρὸς ἐξακόντισιν προωρισμένον, καὶ ἄνευ σαυ-
ρωτῆρος. Ἀμφοτέρω θὰ ἐτέθησαν εἰς τὸν τάφον, ἀφ' οὗ πρῶτον
ἐθραύσθησαν ἀναλόγως τοῦ μήκους αὐτοῦ. Αἱ λαβαὶ καὶ οἱ κολοὶ
τῶν ξιφῶν θὰ ἦσαν ἐκ φθαρτῆς ὕλης.

Εἰκ. 65. Χαλκοῦν κράνος
τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

Ἄνωτέρω σ. 59, παρασυρθεῖς ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Filow,
ἐδέχθη, ὅτι τὰ ξίφη μετὰ προφυλακτῆρων τῆς χειρὸς εἶνε παλαιὰ
μυκηναϊκῆ μορφῆ, διατηρηθεῖσα κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα μόνον ἐν Μα-
κεδονίᾳ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς. Κατὰ τὴν τύπωσιν δὲ προσέθηκα
ὁμοιον παράδειγμα ἐκ τῆς πυρᾶς τῆς Οἴτης (ἄνω σελ. 93), προστι-
θέμενον εἰς τὰ δύο ἐκ Δωδώνης γνωστά. Νῦν ἔχομεν καὶ τὸ ξίφος
καὶ τὴν μάχαιραν τῆς Μυωνίας, ὥστε τὰ ῥηθέντα ἄνω σελ. 59 περὶ
τῆς ἐν Μακεδονίᾳ κατασκευῆς τῶν ξιφῶν τοῦ Τρεμπένιστε διατη-
ροῦσι τόσον κῦρος, ὅσον παρέχουσιν αὐτοῖς οἱ ἄλλοι συλλογισμοὶ
οἱ ἐκφρασθέντες ἐκεῖ.

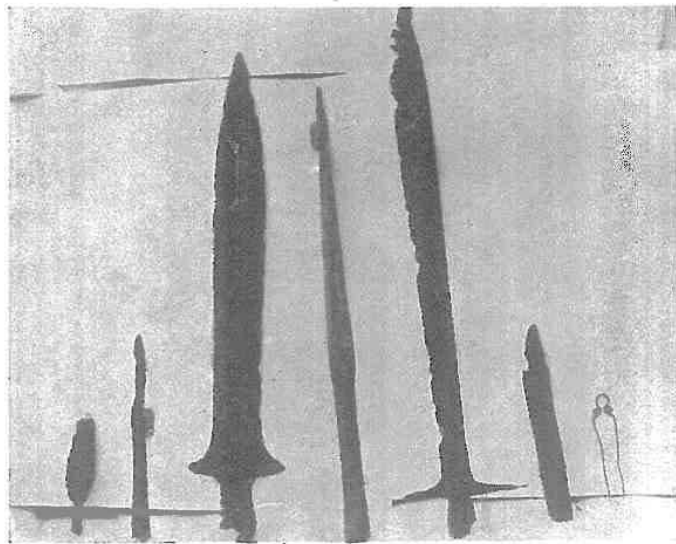
Πρέπει δὲ νὰ μεταρρυθμίσωμεν καὶ τὴν περὶ διδύμων περονῶν γνώμην τοῦ Filow
(ἄνω σελ. 64). Τὰ παραδείγματα, ἅτινα προσεκόμισεν ὁ Filow ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ σελ. 33 ἐξ.
εὐρέθησαν πάντα πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίας ἢ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μακεδονίᾳ
εὐρέθησαν πλὴν τῶν τοῦ Τρεμπένιστε ἐν εἰς Τσαούσιτσαν καὶ ἐν εἰς Ζεῦτυνλὺκ (ἄνω σ. 66₃)
ὥστε ὀρθῶς ὁ Filow συν ἴγαγεν, ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἔχει βορείαν καταγωγὴν.

Ἄλλ' ἤδη ὁ τάφος τῆς Μυωνίας παρέχει ἑλληνικὸν παράδειγμα, ὅπερ εἶνε τεχνικώτερον
τῶν Μακεδονικῶν, ὥστε ὄχι μόνον δὲν προέρχεται ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει μακροχρό-
νιον τὸ ἔθος τῆς χρήσεως τοιούτων περονῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνδρῶν, ἀκριβῶς διότι
ἡ περόνη τῆς Μυωνίας εἶνε λίαν ἔντεχνος. Ἄν δὲ ἐν εὐρέθησαν ἄλλαι τοιαῦται περόναι ἐν
Ἑλλάδι, ἴσως τοῦτο συνέβη τυχαίως, ἴσως εὐρέθησαν, ἀλλ' ἦσαν ἐφθαρμένα καὶ δὲν διεγνώ-
σθησαν, ἴσως δὲν ἦσαν πανταχοῦ συνήθεις.

Ἄν ἀληθῶς τὰ τελευταῖα ἑλληνικὰ κύματα, τὰ ἐλθόντα ἐκ βορρᾶ κατὰ τὸν σιδηροῦν
αἰῶνα, δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ Δωριέων μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κληθέντων βορειοδυτικῶν φύλων,
οἷα ἦσαν οἱ Βοιωτοί, οἱ Λοκροί, οἱ Αἰτωλοί, οἱ Θεσσαλοὶ κλπ., δύναται τις νὰ δεχθῆ, ὅτι
ἴσως ὄχι ὅλα ἠγύρισκοντο εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὰ κέντρα τοῦ βορρᾶ, ἐν οἷς ὑπῆρχε τὸ
ἔθιμον τῶν διδύμων περονῶν, ἢ εἶχον μὲν τοιαύτην ἐπαφὴν ἐκεῖ, ἀλλ' ἄλλαι σχέσεις νοτιώ-

τερον πρὸς ἄλλα ἐκπολιτιστικὰ κέντρα μετέλλαξαν τὸ ἔθιμον πολλαχοῦ, δὲν ἔθιξαν δ' αὐτὸ μόνον παρὰ καθυστερημένοις πληθυσμοῖς ἀποκέντροις, μεμονωμένοις ἐπὶ ὄρεων ἀξένων, οἳ ἦσαν οἱ Ἑσπεριοὶ Λοκροὶ οἱ σιδηροφοροῦντες καὶ λησταί, οἱ μὴ κατορθώσαντες νὰ υπερβῶσιν ἀξιολόγως καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων ἀκόμη τοῦ Θουκυδίδου τὸν πολιτισμὸν τῆς παλαιᾶς κατὰ κόμας οἰκίσεως, οἱ γείτονες τῶν Αἰτωλῶν, ὧν τόσον ἐπιδεῆς ἦτο ἐπίσης ὁ πολιτισμὸς καὶ λήγοντος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ. (Θουκ. Ι, 5.6 πρβλ. Παπαδάκις, Ἀρχ. Ἐφ. 1924, 119 ἐξ. Wilamowitz Sitz. Ber. d. Berl. Akad. 1927 σ. 9 ἐξ.). Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τὸν χρόνον, ὅστις πρέπει νὰ δώσῃ ἡμῖν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄλλα ὅμοια παραδείγματα.

Ἡ μορφή ὅμως τῶν περονῶν τούτων δὲν πιστεύω, ὅτι ἐπενοήθη δίς, δηλ. ἀπαξ μὲν ἐν τῷ βορρᾷ ἔπειτα δὲ ἐν τοῖς Ἑσπεριοῖς Λοκροῖς. Ἄν οὗτοι εἶχον ἀναπτύξει πάλαι ποτέ, ἐν τῷ 6^ῳ αἰῶνι καὶ πέραν, κέντρον τι μεταλλουργίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῆ παρ' αὐτοῖς τοιαύτην ἐφεύρεσιν. Ἐπειδὴ ὅμως τοιοῦτόν τι δὲν συμβαίνει, τὸ δὲ ἔθιμον τῶν διπλῶν περονῶν πιστοῦται παρ' αὐτοῖς, συνάγομεν, ὅτι ὁ συντηρητικὸς βίος αὐτῶν διετήρησεν αὐτὸ ἀπὸ παλαιῶν χρόνων, ἢ δὲ βιοτεχνία, εἴτε ἐγχωρία εἴτε γειτονική, ἐθεράπευεν αὐτό. Ἡ συνήθεια δὲ καὶ ἡ δαψιλῆς χρῆσις τοιούτων περονῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ βορειότερον, δύναται, νομίζω, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ὁδοῦ, ἣν ἠκολούθησεν ἐρχομένη ἢ συνήθεια αὕτη, τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐβάδισαν τὰ ἑλληνικὰ φύλα κατερχόμενα εἰς Ἑλλάδα, καὶ τοῦ πιθανοῦ τόπου, ἐξ οὗ ἐξεπορεύθησαν.

Εἰκ. 66. Ὅπλα χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ καὶ περόνη χαλκῆ τοῦ πολεμιστοῦ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

Περὶ τούτων θὰ προσθέσω καὶ τόδε: ἐδέχθημεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ Τημενίδαι κατήγοντο ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους καὶ ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῆς συγγενείας ταύτης ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Α' δὲν εἶχε λησμονηθῆ, ἀλλὰ ἐγένετο ἀνάγκη νὰ ἀντιστραφῆ ἢ καταγωγῆ, ἵνα δύναται ὁ Ἀλέξανδρος νὰ λέγῃ, ὅτι δὲν εἶνε ξένος πρὸς τὸ ὄνομα Ἑλλήν, ὅπερ, ὕστερογενῶς πλασθὲν ἢ ἐκταθὲν πρὸς νότον, δὲν εἶχεν ἐκταθῆ καὶ πρὸς βορρᾶν, ἵνα καλύψῃ καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἡ συγγένεια τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Τημενιδῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς δωρικῆς καθόδου, ἐπειδὴ οἱ Ἀργεῖοι τῆς Πελοποννήσου ἦσαν Μακεδονοὶ δωρεῖς, τοῦτο δ' ἦτο τοῖς Μακεδόσι τόσον τοῦλάχιστον γνωστὸν ὅσον καὶ τῷ Ἡροδότῳ.

Ἄλλ' ὅταν ἔχωμεν παραδόσιν, ὅτι ἡ Λυχνιδὸς εἶνε κῆσμα Καδμείων (ἄνω σ. 48₁), ὅτι ὁ Κάδμος ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑγγελεῖς καὶ ὑπῆρχε πόλις Ἑγγελᾶνες παρὰ τὴν Λυχνιδὸν (ἄνω αὐτ.), ὅταν γνωρίζωμεν καὶ πιθανῶς ἐγνώριζον καὶ οἱ παλαιοί, ὅτι οἱ Βοιωτοὶ ὀνομάσθησαν ἐκ τῆς μακρᾶς ὄροσειρᾶς τοῦ Βοΐου τοῦ χωρίζοντος ἀπὸ βορρᾶ (Λυχνιδὸς) πρὸς νότον (Λάκμος, Ζυγὸς) τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς Ἠπείρου, ἔχομεν δὲ παρὰ τὴν Λυχνιδὸν

καὶ πόλιν Βοιοῦς (αὐτ.), γεννᾶται αὐτόματος ἡ ὑπόνοια, μήπως καὶ οἱ Πελαγόνες καὶ οἱ Δουρίοιπες καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν μακεδονικὴ ὁμοφυλία «ἐλληνικοῦ» αἵματος ἐπεθύμησε νὰ ἀναστήσῃ εἰς ζωὴν ἐκδηλον τὴν παλαιὰν συγγένειαν, ἣτις ἦτο αὐτὸ τοῦτο εὐγένεια μετὰ τὰ Μηδικά. Τὰ γεγονότα τῶν περσικῶν πολέμων θὰ εἶχον συγκλονήσῃ σύμπαντα τὸν τότε κόσμον, ἡ δόξα καὶ ἡ αἴγλη τῶν νικητῶν τοῦ νότου Ἑλλήνων, ὧν τὸ ὄνομα τοῦτο τότε ἀκριβῶς ἐξεδηλώθη καὶ ἐστερεώθη ὡς ἐνωτικὸς δεσμὸς γενικώτερον ἐθνικὸς, θὰ ἦτο μεγάλη καὶ ἐπίζηλος. Τίς τῶν δικαιουμένων ὀπωσδήποτε νὰ ἀντιποιῶνται τοῦ ὀνόματος τούτου, δὲν θὰ ἐπεξήτει νὰ ἐπιτύχῃ αὐτό, νὰ σταθῇ παρὰ τοὺς νικητὰς, νὰ μετάσχη τῆς ἀνακλάσεως τῆς δόξης αὐτῶν ὡς ὁμόφυλος καὶ ὁμώνυμος; Ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ αὐτή, τὰ ἦθη ὁμότροπα, οἱ θεοὶ κοινοὶ τοῖς νοτίοις καὶ τοῖς βορείοις (πρβλ. καὶ μόνον τὰ ὀνόματα τῶν μακεδονικῶν μηνῶν). Ἐπειτα, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Περσῶν ἐρριψαν εἰς φρέαρ, ἵνα λάβωσι γῆν καὶ ὕδωρ, ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου «ἐλλήν Μακεδόνων ὑπαρχος» (Ἡρόδ. 5,20), ἐφόνευσεν αὐτούς. Καὶ ἂν οἱ Μακεδόνες ἐμήδισαν ὕστερον, τὸ αὐτὸ ἐπραξαν καὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ ἄλλοι. Τί ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ῥιζικῶς τοὺς Μακεδόνας ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων; Γνωρίζομεν προσέτι σήμερον κάλλιστα, ὅτι οἱ νικηφόροι ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες ἐξαιρουσι μεγάλως τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἐνοῦσι στενῶς τὰς ὁμοφύλους ἐθνικὰς μοίρας καὶ ὠθοῦσι πρὸς κοινοπραγίαν.

Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος Α΄, ἐκ τοῦ πλησίον ἰδὼν καὶ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου καὶ συντελέσας κατὰ τὸ δυνατόν εἰς αὐτά, πρῶτος μετὰ τὰ Μηδικὰ πιθανῶς ἦλθεν εἰς Ὀλυμπίαν κοινωνὸς τῆς κοινῆς λατρείας. Θράξ τις δὲν ἐσκέφθη τοιοῦτόν τι. Αἱ δὲ ἐνστάσεις τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, εἶδομεν τίνα σημασίαν εἶχον καὶ πῶς ὑπερενικήθησαν.

Ἄλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς τῆς ὅλης Μακεδονίας ἠσφάλισεν οὕτω τὴν ὁμοφυλίαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἑλληνας, διατί δὲν θὰ ἐπραττον τὸ αὐτὸ καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμονικοὶ οἴκοι τῆς Μακεδονίας οἱ «σύμμαχοι καὶ ὑπήκοοι;» Κίνησις γὰρ καὶ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς ἔλλησιν ἐγένετο.

Οὕτω ἔπλασαν καὶ οἱ Πελαγόνες τῆς Λυχνιδοῦ τὸν γενεαλογικὸν μῦθον τὸν ἐκ τοῦ Κάδμου, ἐν ᾧ καὶ ἐνταῦθα ἀντίθετος θὰ ἦτο ἡ φορὰ τῆς ἱστορίας. Ἡ διαφορὰ εἶνε, ὅτι ὁ καδμεῖος οὗτος καὶ βοιώτιος μῦθος σῶζει τὰ σπέρματα δύο παραδόσεων, μακρὰν ἴσως ἀπ' ἀλλήλων ἐχουσῶν χρονικῶς τὰς ῥίζας: ἡ μία ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους τῆς καταβάσεως τῶν Καδμειόνων ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἡ δ' ἄλλη εἰς τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, οἷς ἠκολούθουν οἱ Βοιωτοί. Φαίνεται, ὅτι τὰ παλαιὰ λαϊκὰ ἐλληνικὰ στρώματα παρὰ τὴν Λυχνιδὸν δὲν εἶχον ἀφανισθῆ ὑπὸ τῶν νεωτέρων.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ ὁ γενεαλογικὸς μῦθος τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῶν Λυγκηστῶν ἀνάχθεντος εἰς τοὺς Βακχιάδας τῆς Κορίνθου, πρέπει νὰ εἶνε τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἄν δὲ πάντες οἱ μῦθοι οὗτοι ἐπεδίωξαν καὶ ἠρκέσθησαν νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν μόνων τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων οὐχὶ δὲ καὶ τῶν λαῶν αὐτῶν, τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θέσιν καὶ σημασίαν τῶν οἴκων ἐκείνων πρὸς τοὺς ποιμενικοὺς καὶ γεωργικοὺς λαοὺς, ἐφ' ὧν ἐδυνάστευον, καὶ πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ τοιούτων ζητημάτων. Ἄν οἱ δυναστικοὶ οἴκοι ἦσαν ὁμόφυλοι τοῖς λαοῖς αὐτῶν, ἡ ἐλληνικὴ ἀναγνώρισις τῶν οἴκων τούτων ἔκρινε καὶ τὴν φυλετικὴν ὑπόστασιν τῶν δυναστευομένων λαῶν.

Περὶ τῆς φυλετικῆς συστάσεως τῶν λαῶν τούτων συνήθως θέλουσι νὰ κρίνωσιν ἐκ τῶν

λεξειδίων τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου, ἅτινα ὡς περιέργα ἔσωσαν παλαιοὶ γραμματικοὶ κ. ἄ. καθὼς ἐτόνισεν ἐπανελλημένως ὁ Χατζηδάκις, ἀποδείξας προσέτι καὶ ταῦτα ἑλληνικά, εἰ καὶ οὐδὲν ἄπορον θὰ ἦτο, ἂν παρεισέφρουε καὶ ἐκ τῶν γειτόνων βάρβαρός τις λέξις εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, τὴν ἔχουσαν πάντα σχεδὸν τὰ ἀνδρονύμια ἑλληνικὰ ἀπὸ καταβολῆς τῆς ἱστορίας. Μοὶ φαίνεται ὅμως, ὅτι οὐδαμῶς εἶνε ἐπαινετὴ ἱστορικὴ μέθοδος ἡ ἀδιαφοροῦσα πρὸς τὰ καὶ νυν ζῶντα φυλετικὰ ἑλληνικὰ λείψανα, ὧν ἡ παρουσία δὲν ἐρμηνεύεται κατ' οὐδένα πειστικὸν τρόπον δι' ἐξελληνισμοῦ ἢ ἀποικισμοῦ.

Ἐπέστη βεβαίως ἡ Μακεδονία πολλὰς περιπετείας καὶ εἰσβολὰς μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, κυρίως κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀποικιστικὴν ἐν αὐτῇ ἑλληνικὴν ἀπὸ νότου κίνησιν γινώσκωμεν. Μέγα μέρος τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν εὐφόρων πεδιάδων ἐξετοπίσθη ὑπὸ ἄλλοφύλων Σλαύων καὶ Τούρκων ἐπιδρομῶν, ἀλλ' ἡ δυτικὴ Μακεδονία εἰς τὰ μαλλον ἀπρόσιτα καὶ ἀπρόσφορα πρὸς ἀποικισμὸν μέρη διατηρεῖ πληθυσμοὺς καθαρῶς ἑλληνοφώνους. Πόθεν ἦλθον οὗτοι; Καὶ ἂν ἦλθον ἐκ τῶν πεδιάδων ἐκδιωχθέντες, πῶς ἠύρισκοντο ἐν ταῖς πεδιάσιν; ποῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑπῆρχε τόση πολυανθρωπία, ὥστε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς ἢ τοὺς παλαιότερους ἢ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ ἔχωσιν ἐκπεμφθῆ εἰς μεσογαίαν καὶ μακρυνὴν καὶ ὄρεινὴν χώραν οἱ ἀποικοὶ οὗτοι, περὶ ὧν οὐδεμία παράδοσις οὐδὲν λέγει, ὅταν μάλιστα εἶνε γνωστὸν, ὅτι ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου ἡ ἑλληνικὴ αἰμορραγία κατηυθύνετο πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, πλὴν ἐξαιρέσεων μηδεμίαν ἔχουσῶν σχέσιν πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος χώραν (πρβλ. τοὺς Παυλικιανοὺς τῆς Θράκης); Οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι ἔχουσι κατὰ τὴν γνώμην μου ὡς ἱστορικὰ τεκμήρια τὴν αὐτὴν καὶ τὰ εὐρήματα π. γ. τοῦ Πάτελι ἀξίαν. Καὶ τὸ γλωσσικὸν δὲ ἰδίωμα τῶν βορείων τούτων Ἑλλήνων εἶνε ἰδιόρρυθμον, ὃ δὲ λεξικολογικὸς πλοῦτος, ἐξ ὧν γινώσκω, παρέχει μνημεῖα γλωσσικὰ καὶ λίαν παλαιὰ καὶ μοναδικὰ, ἅτινα δεικνύουσιν αὐτὸν ἰθαγενῆ, πᾶν δ' ἄλλο ἢ ἐξ ἀποικιστικῆς πανσπερμίας προελθόντα καὶ πολλῶ ἦττον ἐξ ἐξελληνισμοῦ, καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω καὶ ἐν Ἑλληνικοῖς II 1929) ἐρρήθη.

Ἄλλη τις παρατήρησις, ἀξία νὰ ρηθῆ προσθέτως, εἶνε ἡ ἐξῆς: ἡ λαϊκὴ μακεδονικὴ πατροπαράδοτος τέχνη εἴπομεν ὅτι ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἐνταφίων κοσμημάτων. Ὁ διάκοσμος τούτων εἶνε κρᾶμα σχεδίων μυκηναϊκῶν (λέοντες ἀνωρθωμένοι, πτηνὰ καὶ ῥόδακες διαφόρων μορφῶν), γεωμετρικῶν (μαϊάνδροι) καὶ διαδόχως νεωτέρων. Ἐπιμένω εἰς τὰ μυκηναϊκὰ σχέδια καὶ ἐκπλήττομαι μὴ βλέπων εἰκονιζόμενα θαλάσσια ὄντα (πολύποδας, ναυτίλους κ.τ.τ.), ἅτινα εἶνε τόσον χαρακτηριστικὰ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου συνάγω, ὅτι, ἂν τὰ ἄνω «μυκηναϊκὰ» σχέδια ἤρχοντο ἐκ νότου, ἔνθα ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ὁ ἐπιθαλάσσιος μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς, δὲν θὰ ἤρχοντο μόνα, ἐπομένως δὲ ὅτι ὄντως δὲν ἦλθον ἐκεῖθεν, ἀλλ' ἦσαν παλαιὰ περιουσία τῶν ἑλληνικῶν λαῶν ὡς καὶ τὰ ἐθιμα τῆς ταφῆς, οἷς ὑπηρετοῦν. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει, ὅτι ἀληθῶς ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων δὲν ὑπῆρχεν ἐπικοινωνία, τοῦλάχιστον ἀξιόλογος, τῶν νοτίων πρὸς τοὺς βορείους. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ παραλία καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ κάτω Ἀξιοῦ (*Annual of the Br. School at Athens* XXVII 1925-6 σ. 21 ἐξ.) εὐρέθησαν μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ταῦτα εἰσέδυνον ὀλίγον μόνον πέραν τῆς παραλίας καὶ κυρίως ὅπου καὶ ὅσον ἐβροήθουν οἱ πλωτοὶ ποταμοὶ (πρβλ. Κεραμόπουλλον *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929 σ. 56 ἐξ.).

Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ αὐτὴ παρατήρησις ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰ γεωμετρικὰ κοσμήματα,

ἀλλ' εἶνε ἐπίσης πιθανόν, ὅτι, ὅτε οἱ νότιοι Ἕλληνες ἠπλώθησαν κατὰ τὸν ἀποικισμὸν τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς πᾶσαν ἀκτὴν τῆς Μεσογείου, θὰ εἶχον τολμηροὺς ἐμπόρους εἰσδύον-
τας καὶ εἰς τὴν ἐνδοχώραν τόπων ἐλληνικῶν ὡς ἡ Μακεδονία, καὶ μεταδίδοντας στοιχεῖα τοῦ
προκόπτοντος πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα ἐν τῇ διακο-
σημητιῇ τῆς μακεδονικῆς λαϊκῆς τέχνης (πλοχομοί, φύλλα λατοῦ, ἀνθέμια κ.τ.τ.).

Τοιοῦτων ἐμπορικῶν σχέσεων κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. π. Χ. ἀπαραγνώριστον τεκμήριον εἶνε
ἡ παρουσία τῶν ἐλληνικῶν ἔργων τέχνης ἐν τοῖς 7 τάφοις τῆς Ἀχρίδος. Μέχρις οὗτου δὲ
ἡ ἔρευνα τῆς Μακεδονίας ἐμφάνισεν ἀνάλογα εὐρήματα ἀποδεικνύοντα τὴν συνέχειαν τῆς
ἐμπορικῆς ταύτης ἐπιμελείας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, τεκμήριον ἀνωτέρας καὶ
στενιοτέρας ἐθνικῆς σχέσεως καὶ δὴ καὶ συγγενείας τῶν λαῶν τῶν δύο χωρῶν θὰ εἶνε ἡμῖν
ἡ μετοχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' εἰς τοὺς Πανελληνίους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἐν ἣ αὐτὴ
ἠρμηγεύθη ἀνωτέρω ἐννοίᾳ, καὶ τὸ πρὸς τὸν αὐτὸν θρασυμήδεα παῖδα τοῦ Ἀμύντα ἐγκώ-
μιον τοῦ Πινδάρου (ἀπ. 120 Schröder), ὅστις οὐδένα βάρβαρον ὕμνησε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟΝ ΤΟΥ ΚΟΡΥΝΟΥ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΡΡΗ

Εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς οὐκ ὀλίγοι ἐρευνηταὶ ἠσχολήθησαν, πολλὰ
δὲ τοπογραφικὰ προβλήματα ταύτης ἔχουσι λυθῆ. Ἰδίως σημαντικῆ, ὡς γνωστόν, πρόοδος ἐπε-
τελέσθη ἀπὸ τῆς τοπογραφικῆς ἐργασίας τοῦ Kaupert καὶ τῆς συμφώνως πρὸς ταύτην δημο-
σεύσεως τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου τῆς Ἀττικῆς τοῦ αὐτοῦ εἰς φύλλα (Karten von Attika εἰς
κλίμακα 1:25000 ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1891 καὶ 1:100000 τῷ 1900), ἐνθα ἐσημειώθησαν
πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ τόποι. Τὰ σημειώματα ταῦτα ὡς καὶ αἱ κατὰ μέρη γενόμεναι ἀνασκαφαὶ
καθ' ἃς καὶ ἐπιγραφαὶ χρήσιμοι εἰς τὴν τοπογραφίαν εὐρέθησαν, οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς
τὴν προαγωγὴν τῆς τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς, οὕτω δ' οἱ πρὸς τοῦτο ἐργασθέντες E. Cur-
tius, J. A. Kaupert καὶ A. Milchhöfer ἠδυνήθησαν νὰ καθορίσωσι πλεῖστα τοπογραφικὰ
σημεῖα καὶ δὴ θέσεις ἀρχαίων δήμων. Παρ' ὄλην ὁμως τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην τοπογραφικὴν
ἐργασίαν, ὑπάρχουσιν ἔτι σημεῖα τινα διαλαθόντα τὴν προσοχὴν τῶν τοπογράφων. Ἐν
τούτων εἶναι τὸ καλούμενον «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ», ἐκ τοῦ τοπωνυμίου Κορυνός¹, ὡς
καλεῖται ὀρεινὴ τις θέσις πρὸς Ν. τῶν χωρίων Καβάσαλα² καὶ Κρόρα (τῶν Δερβενοχωρίων)
καὶ τοῦ ἀρχαίου φρουρίου Πανάκτου. Ἡ θέσις τοῦ «κάστρου» τούτου ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ
25^ῳ φύλλῳ τῶν χαρτῶν τῆς Ἀττικῆς (Karten von Attika XXV, Μεγάλο βουνὸ) ἐπὶ τοῦ ὑψο-
μέτρου 519,8 ἢ 520 κατὰ τὸν αὐτὸν χάρτην τῆς κλίμακος 1:100000. Εἰς τὴν κορυφὴν ταύτην,

1 Ἀξιοπαράτητον τὸ ἀρχαῖον τοῦτο Ἑλληνικὸν τοπω-
νύμιον ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἀγνωστον μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἐπι-
στήμονας, διατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ ἀλβανοφώνου πληθυσμοῦ
τῶν Δερβενοχωρίων. Σημειωτέον δι Κορυνός καλεῖται καὶ
χωρίον τῆς Μακεδονίας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κατερίνης. Περὶ τὰς
τῶν ἀρχαίων πόλεις Κορυνα ἐν τῇ Ἐρυθραίᾳ (Mela I. 89)

ἐξ ἧς καὶ τὸ ἀκρωτήριον Κορυναῖον (Πλίν. V. 117) καὶ
Κορύνη ἐν τῇ Ἡλιδι (Πτολ. III, 14,39) ὡς καὶ τὰ ὀνόματα
Κορίνα, Κόριννα, Κόριννος καὶ Κοριννώ.

2 Οὕτω καλεῖται κοινῶς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς κοινότητος
Πανάκτου, ἐνῶ ἐπισήμως ἀναγράφεται Καβάσιλα. Τὸ δὲ χω-
ρίον Κρόρα μετωνομάσθη ἐσχατὸς ἐπισήμως εἰς Στεφάνην.

καίτοι ληφθεῖσαν ὡς σημεῖον τριγωνισμοῦ πρώτης τάξεως, οὔτε ὄνομα ἀναγράφεται, οὔτε σημειοῦνται τὰ ὄργανα τῆς ἀκροπόλεως τείχη, ὅπως μετ' ἀκριβείας ἀλλαγῶν παρατηρεῖ τις

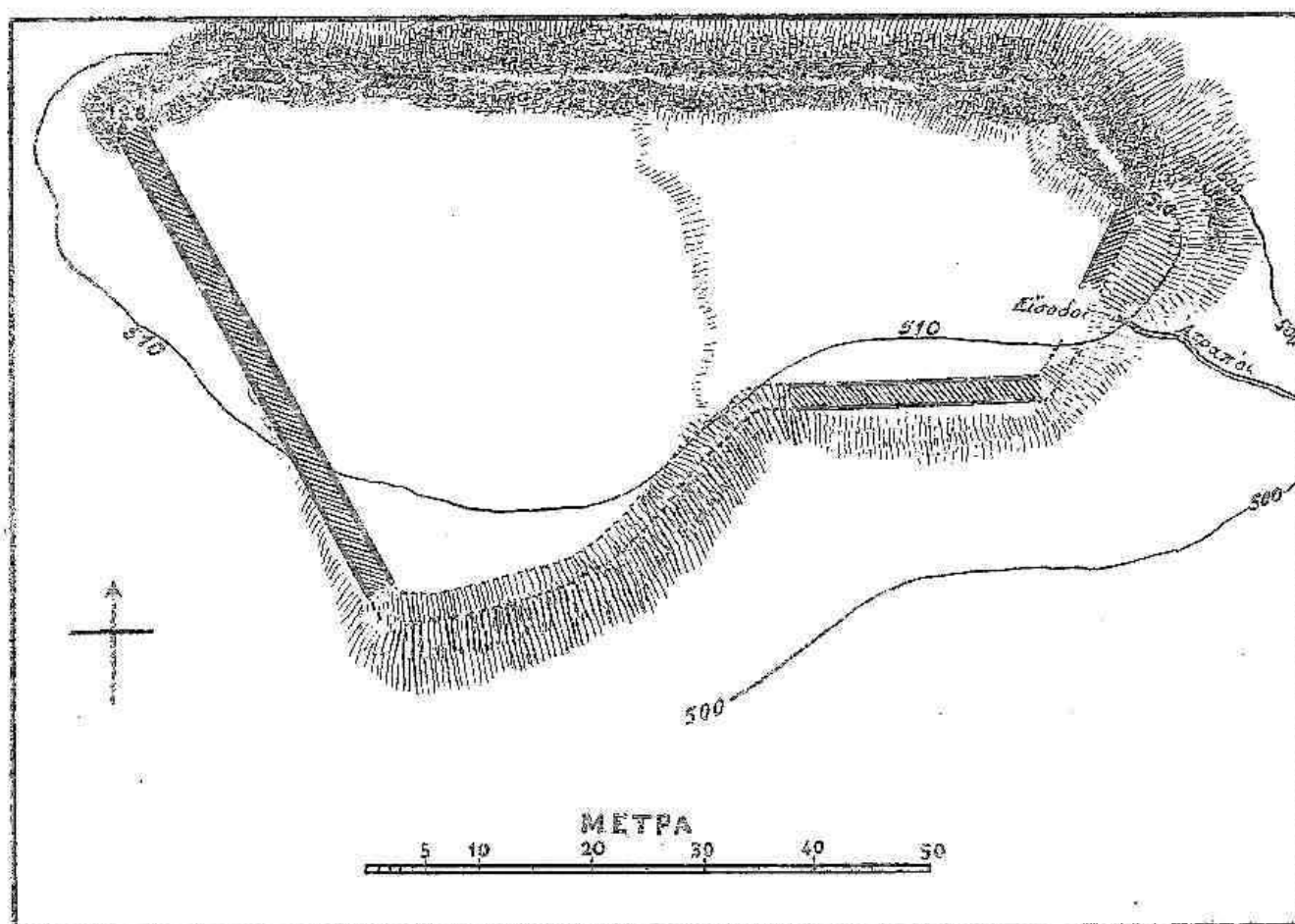

1. Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

τὰ τοιαῦτα σημειούμενα. Γενικῶς δ' ἐν τῷ φύλλῳ τούτῳ, παρ' ὄλην τὴν ἐπιτυχῆ ἐργασίαν, παρατηρεῖται πενιχρότης τοπωνυμίων.

Τὸ «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ» εἶναι ἰδρυμένον ἐπὶ παραφυάδος τῆς δυτικῆς κορυφοσυστά-

δος τῆς Πάρνηθος, ἣτις φέρει τὸ ὄνομα Μεγάλο βουνό (ὑψ. 885μ.) καὶ εὐρίσκεται πλησίον τοῦ ἐγκαταλελειμμένου χωρίου Κοκκίני, ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι δέκα οἰκίαι, σταθμοὶ τῆς περίξ ῥητινοσυλλογῆς (1 χιλιόμε. ΒΔ. τούτου κατ' εὐθείαν γραμμὴν). Βλέπων τις μακρόθεν τὴν βραχώδη καὶ ἀπότομον κορυφὴν ταύτην ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται ὄντως περὶ ἀκροπόλεως καὶ δὴ προϊστορικῆς. Ἀνήκει εἰς ἐκεῖνα τὰ ἐρύματα, ὧν ἡ ὀχύρωσις στηρίζεται εἰς τὸ φυσικὸν βραχώδες τεῖχος καὶ τὸ ἀπότομον τῶν βράχων, τῶν τειχῶν περιοριζομένων εἰς τὰ βατὰ μέρη. Ἀπότομον βραχώδες τεῖχος σχηματίζει ἡ κορυφογραμμὴ, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως καὶ συγχρόνως τὸ μέγιστον μῆκος αὐτῆς,

2. Διάγραμμα τοῦ «Κάστρου του Κορνοῦ».

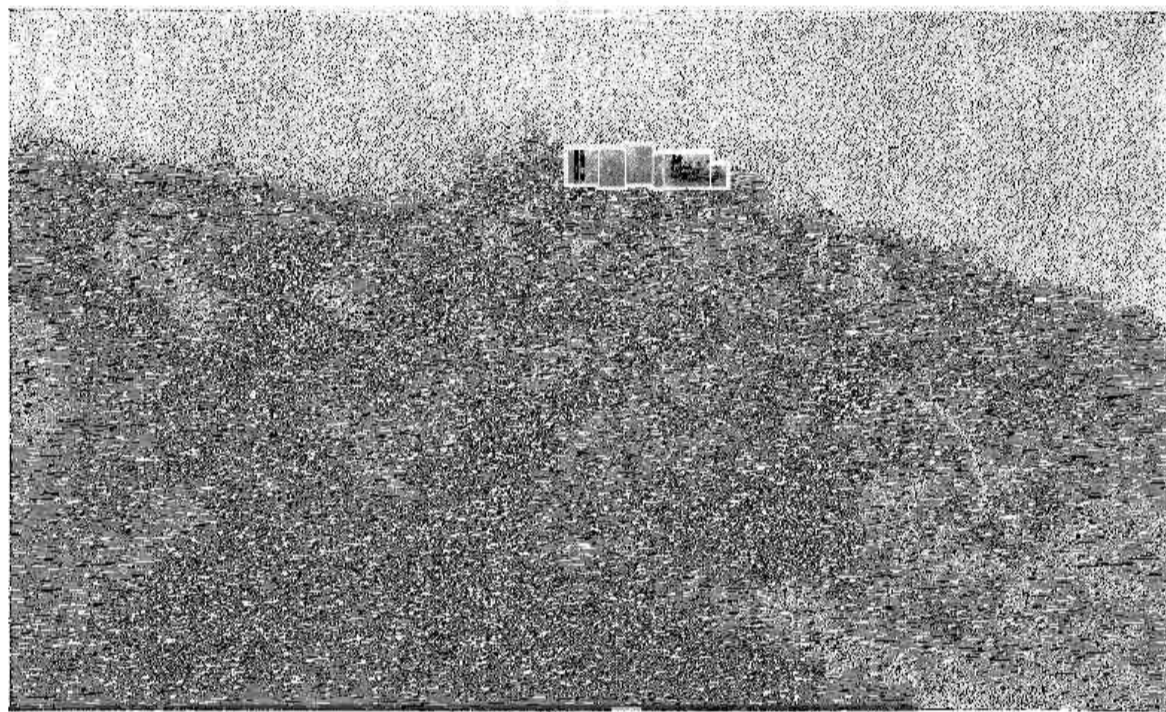
ἀνερχόμενον εἰς 90 μέτρα. Ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου, ὅπερ εἶναι τὸ ὑψιστον σημεῖον (520 μ.) διήκει πρὸς τὰ ΝΑ. τὸ μακρότερον καὶ κάλλιον διασφζόμενον τεῖχος, μήκους 45 μ. (ὄρα διάγραμμα). Ἀποτελεῖται τοῦτο κατὰ μὲν τὰς παρεῖς ἐξ ὀγκωδῶν πετρῶν ἀκατεργάστων, τὸ μεταξὺ δὲ τούτων διάστημα πληροῦται διὰ λίθων μικροτέρων. Τὸ εὖρος εἶναι 2.90 μέτρων μέχρι 3.30, τὸ δ' ὕψος διατηρεῖται ἔτι $1\frac{1}{2}$ μέτρων μέχρι $2\frac{1}{2}$. Τεῖχος ὅμοιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ΝΑ. μέρος τοῦ φρουρίου ὅπου διακρίνεται καὶ ἡ εἰς τοῦτο εἴσοδος. Κατὰ τὴν διπλὴν ἐνταῦθα ἐπίσκεψίν μου θραύσματα ἀγγείων ἢ ἄλλο τι δὲν κατώρθωσα νὰ εὔρω, ἐκπλυνομένου ἄλλως τοῦ ἐδάφους λόγω τῆς κλίσεως αὐτοῦ. Ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τοῦ σχηματιζομένου ἀνέμου, ὅστις καλεῖται κοινῶς Κιάφα Ντελέρα, διέρχεται ἡ συντομωτάτη ἀτραπός, ἣτις ἐκ τοῦ Θριασίου πεδίου καὶ τῆς κάτω κοιλάδος τοῦ Ἐλευσινίου Κηφισοῦ βαίνει πρὸς τὸ γνωστὸν ἀρχαῖον φρούριον Πάνακτον καὶ τὸ ὄροπέδιον τῆς Σκούρτας.

Πρὸς Β. τοῦ μνημονευθέντος ἀγένης, εἰς ἀπόστασιν 500 μέτρων διέρχεται πρὸ χειμάρρου πηγὴν, Κόρτσι κοινῶς καλουμένην. Ἄτραπὸς ἐτι δυσμικῶς τοῦ φρουρίου ἀκολουθεῖ τὸν Ἐλευσίνιον Κηφισὸν βαίνουσα πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Οἰνός.

Τὸ ὄχυρωμα τοῦτο δὲν παρουσιάζει ὄψιν πραγματικῆς ἀκροπόλεως πρὸς ὑπεράσπισιν συνοικισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον τῶν πέριξ διεσπαρμένων κατοίκων. Καίτοι δ' ἡ πέριξ περιοχὴ εἶναι ὄρεινῆ, ὅμως ὑπὸ τὸ ὄχυρωμα, ΝΑ., ἐκτείνεται μικρά τις λεκάνη, καθ' ἣν ἡ μνημονευθεῖσα ἀγροικία Κοκκίνη μετὰ τριῶν πηγῶν. Φαίνονται ἐτι αὐτόθι ἔγνη ἀρχαίας οἰκίσεως, ἔξωθεν δὲ τοῦ ναΐσκου τοῦ χωρίου, τῆς Παναγίας (Ζωοδόχου πηγῆς), ὀγκόλιθοι καὶ βάσις κιονοκράνου.

Ὅς εἶναι εὐνόητον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἡ θέσις αὕτη εὐρίσκειται κατὰ τὴν

3. Τὸ «Κάστρον τοῦ Κορυνοῦ» δρῶμενον ἐκ βορρᾶ.

χώραν τῶν Ἀττικο-βοιωτικῶν ὄριων, καθ' ἣν αἱ συνεχόμενα ἑκατέρωθεν διακλαδώσεις τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος διασχίζονται ὑπὸ τοῦ χειμάρρου Ἐλευσινίου Κηφισοῦ (κ. Σαρανταποτάμου) καὶ τῶν συρρεόντων εἰς τοῦτον ὑδάτων. Ὁ χειμάρρος οὗτος ἔχει τὴν ἀρχὴν του ἀνωθεν τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου, ὅπου σχηματίζεται ῥύαξ ὑπὸ τὸ ἀλβανικὸν ὄνομα Ριμπάρι (δηλ. ῥεῦμα). Ἡ περιοχὴ αὕτη εἶχε σπουδαίαν στρατηγικὴν σημασίαν¹, αἱ δ' αὐτόθι διεξαχθεῖσαι ἀρχαιότατα μάχαι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Βοιωτῶν πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ κράτους αὐτῶν πέραν τοῦ Θριασίου πεδίου μέχρι τῶν ὑψίστων κορυφογραμμῶν τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τῆς Πάρνηθος φαίνονται ὅτι παρεδόθησαν διὰ τοῦ μύθου τῆς μονομαχίας μεταξὺ τοῦ Ἀθηναίου Μελάνθου καὶ τοῦ Βοιωτοῦ Ξάνθου. Ἡ μονομαχία αὕτη φέρεται ὡς διεξαχθεῖσα ἐν τῇ θέσει τῶν Μελαινῶν², ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνει ὁ Toepffer³ ὅτι ὁ ἐπώνυμος ἦρως Μελάνθος δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ἐπωνύμου ἦρωος ἐκ Μελαινῶν. Οὕτω

1 Ὅρα Α. Milchhofer ἐν Karten von Attika (Text VII, 15).

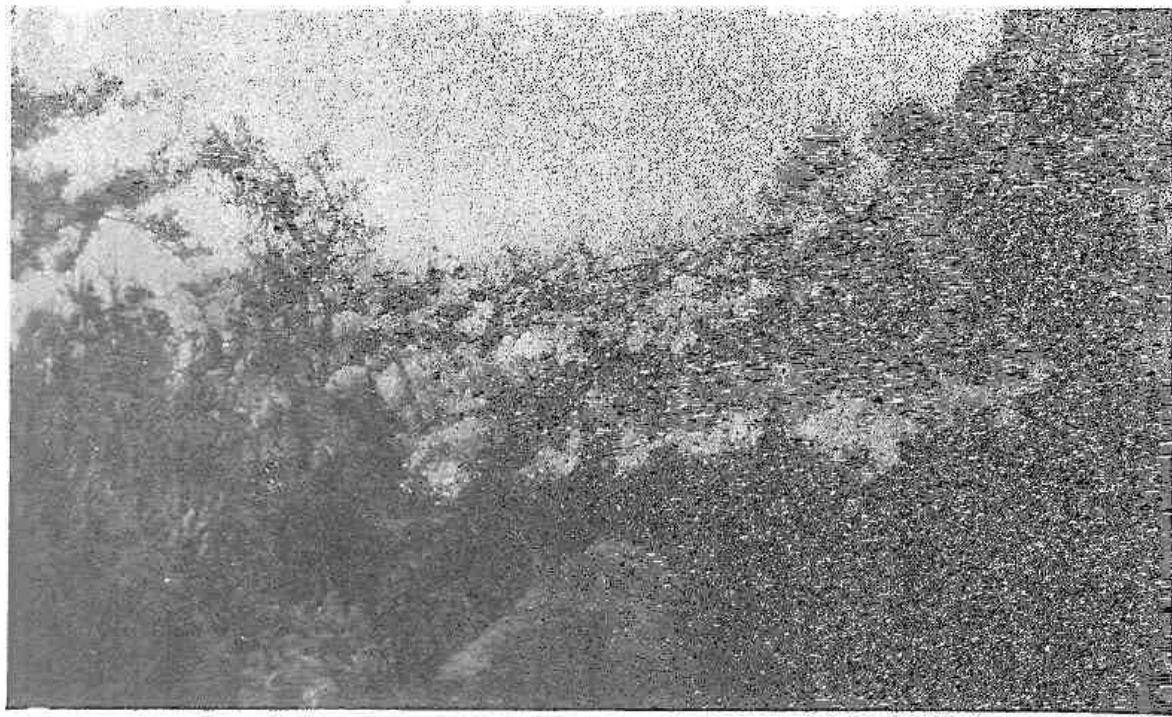
2 Πολυαῖνου Στρατ. I, 19, ἐνθα διασφίεται καὶ χρησμός τῆς Πυθίας «τῷ Ξάνθῳ τεύξας ὁ Μέλας φόνον ἔσχε

Μελαινᾶς».

3 Toepffer ἐν Pauly - Wissowas Lexikon ἐν λέξει Ἄπα-τούρια.

τὸ Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ μετὰ τῆς ἀγροικίας Κοκκίνοι ἐνθυμίζει ἡμᾶς τὰς Μελαινάς, αἵτινες κατὰ μὲν τὸν Καλλίμαχον (παρὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον) ἦτο δῆμος τῆς Ἀττικῆς τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς¹, κατὰ δὲ τὸν Πολύαινον (Στρατ. 1, 19) καὶ ἄλλους χώρα ἢ χωρίον (λέγεται ἔτι Μελανία καὶ Κελαιναί). Παρατηρητέον δ' ἔτι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο σχετίζεται μετὰ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐγκαταστάσεων τῶν Μινυῶν ἐν Ἀττικῇ, ὡς ἔδειξεν ὁ Boeckh (Abhand. der Berl. Akad. 1830 σ. 40-41)².

Φαντάζομαι ὅτι, ἂν ἦτο γνωστὸν τὸ φρούριον τοῦτο, δὲν θὰ ἐγείρετο μεταξὺ τῶν τοπογράφων τοσαύτη συζήτησις καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε τοιαύτη ποικιλία γνωμῶν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν Μελαινῶν. Οὕτως οἱ παλαιότεροι τοπογράφοι (O. Müller, Preller, Grotefends) ζητοῦσι ταύτας παρὰ τὴν Ἐλευσίνα κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Μάνδρας.

4. Ἀπομυκτὸς τοῦ δυτικοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

Ὁ Leake (Demen von Attika σ. 132), ὁ Ross (die Demen von Attika σ. 83) καὶ ὁ Deneken (Arch. Anz. 1892 σ. 124) θεωροῦσι πιθανὴν τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ὁσίου Μελετίου, μεταξὺ τῶν Ἐλευθερῶν καὶ τοῦ Πανάκτου. Ἄλλ' ἡ τοποθέτησις αὕτη δὲν φαίνεται παραδεκτὴ, διότι πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν Ἐλευθερῶν, ὅπου ἀρχαία θέσις, τοποθετεῖται ὀρθῶς ἡ Οἰνὴ. Διὰ τοῦτο ὁ Milchhöfer (ἐν Karten v. Attika VII, 15 κ.έ.) στηριζόμενος εἰς ἐπιγραφὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι (1884 σ. 135), ἐν ἣ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἐγένετο ἐν Πανάκτῳ καὶ ἐπομένως ἐσχεύετο μετὰ τῶν Μελαινῶν, ἀναζητεῖ ταύτας παρὰ τὸ φρούριον Πάνακτον. Ἀμφιβάλλων ὅμως ἂν αὗται ἦτο δῆμος ὑποδεικνύει ὅτι πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν Μελαινῶν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀναζήτησις φρουρίου, ἀλλ' ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀποβλέψῃ τις εἰς κλιτῶν ὄρους. Οὕτω μεταφέρεται εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Σκούρτων, βορείως τοῦ Πανάκτου, εἰς τὴν δυσμικὴν, ὡς λέγει,

1 Ross, die Demen v. Attika, σελ. 83. Οἱ δημόται Μελαινεῖς.

2 Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι καὶ τὰ Οἶον, Φάληρον (Φάλα-

ρος ἐν Βοιωτίᾳ) κ. ἄ. (ὄρ. E. Curtius ἐν Karten von Attika, Text, I, 27).

πλευρὰν τοῦ ὄροπεδίου, ἐπιδοκιμάζων τὴν ὑπὸ τοῦ Bursian τοποθέτησιν κατὰ τὸ χωρίον Δερβενοσάλεσι, ὅπου ἐν τῷ Γαλλικῷ χάρτι τῆς Ἑλλάδος τῆς κλίμακος 1:50000 (φύλλον Thèbes N° 2, ἐτ. 1834) σημειοῦται Pyrgos Derwent Salessi. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πύργος οὗτος εἶναι μεσαιωνικὸς καὶ δὲν βλέπει ἄλλην ἀρχαίαν θέσιν, ἐκφράζει ἀορίστως τὴν γνώμην ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν εἶναι ἀνατολικώτερον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὄροπεδίου τῶν Σκούρτων, ὅπου ὁ Nur Gell (Itinerary σ. 54) συνήντησεν ἀρχαία ἐρείπια κατὰ τὴν ἐκ Φυλῆς εἰς Δερβενοσάλεσι ὁδόν, 37' πρὸ τοῦ χωρίου τούτου. Ἄλλ' ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Milchhøfer δὲν ἐμμένει εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὑποδειχθέντα, ὅτι δηλ. δεὸν νὰ ζητηθῆ ἡ θέσις αὕτη εἰς κλιτὺν ὄρους· διότι τὰ ὑπὸ τοῦ Nur Gell μνημονευόμενα ἀσημαντα ἐρείπια κεῖνται ἐν τῷ μέσῳ τῆς παιδιᾶδος (μεταξὺ τῶν χωρίων Κρόρας καὶ Σκούρτων), ἐπὶ πλέον δὲ ταῦτα εἶναι μεσαιωνικά. Τὰ μόνα λείψανα ἀρχαίας ὄχυρώσεως, ἄγνωστα καὶ ταῦτα, ὑπάρχουσιν εἰς τὸ δυσμικὸν ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου, τρία χιλιομέτρα (κατ' εὐθείαν γραμμὴν) πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Δερβενοσάλεσι, κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου καὶ τοῦ Δαριμάρι ὁδόν, δηλ. κάτωθεν τῆς θέσεως «Πόρτες», ὅπου κατὰ τὸν ἐνταῦθα αὐχένα (ὕψομ. 630) ἡ διάβασις ὄχυροῦται διὰ τείχους, ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου (BA) διακρίνονται λείψανα ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πύργου.

5. Ἐξωτερικὴ ἀπομὴς τοῦ δυτικοῦ τείχους

6. Τὸ «Τρύπιο λιθάρι» φουικὸν παράδοξον κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνθοῦ», ΒΔ. αὐτοῦ, ἐνθα καὶ λείψανα ἐγκαταλειμμένου ἀσκητηρίου.

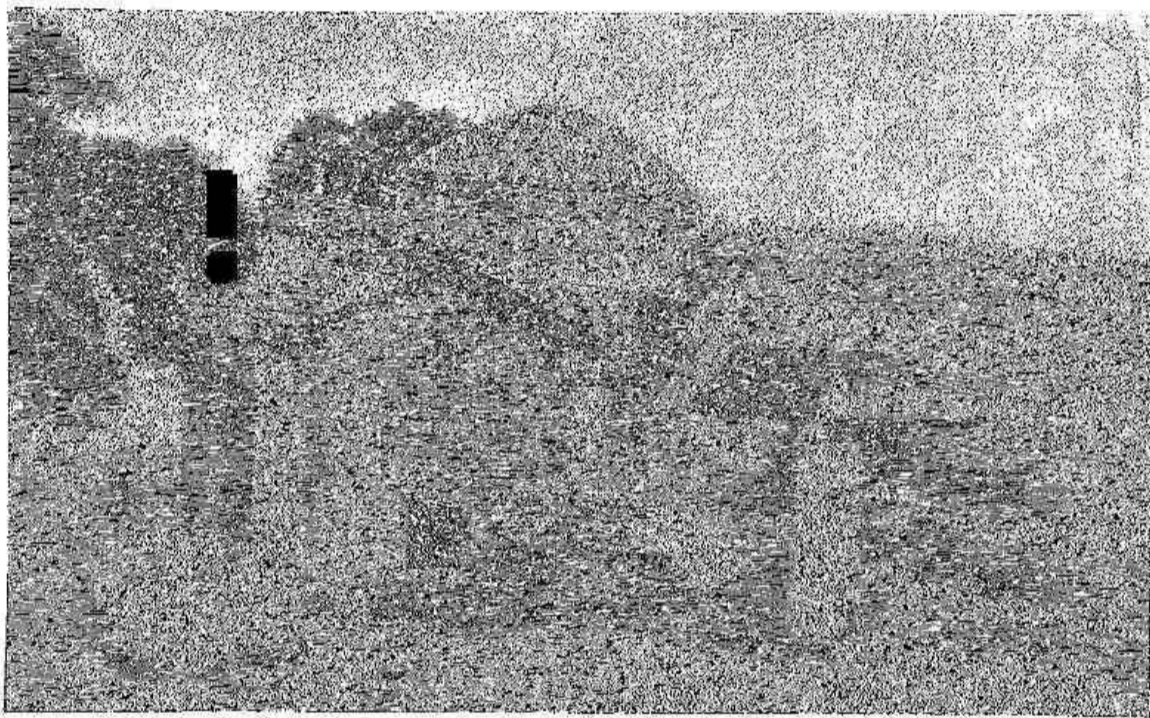
ὡς παρατηρεῖ τις, ἡ ἀρχαιολογικὴ αὕτη θέσις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Bursian καὶ τοῦ Milchhøfer ἀναζητουμένην πρὸς Β. τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου. Δέον ὅμως νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τὴν ἀναζήτησιν ταύτην τῶν Μελαινῶν βορειότερον τοῦ Πανάκτου, ἀπομακρυνόμεθα ἐκ τῆς πιθανῆς τούτων θέσεως, διότι τὰ πέραν τοῦ Πανάκτου μέρη δὲν φαίνεται ὅτι κατεείχοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐπο-

1 Οὐ μόνον τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἀναφερόμενα λείψανα ταυτα εἶναι ἄγνωστα, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ μονή, ὡς λέγει ὁ Ὁρλάνδος ἐν τῇ «Μοναστηριακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ» σελ. 59

(ἔτος 1927) ἦτο τέως ἄγνωστος. Ἐν τούτοις αὕτη σημειοῦται εἰς τὸν Γαλλικὸν χάρτην ἀπὸ τοῦ 1834 ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι φύλλῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Fuskina

ὅστις κατὰ τὸν Ἄρποκρατίωνα ἦτο πόλις μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, κατὰ δὲ τὸν Αἰσχύλον χωρίον καὶ φρούριον¹. Μόνος ὁ Milchhöfer τοποθετεῖ τοῦτον πολὺ βορειοδυτικώτερον, εἰς τὸ Βοιωτικὸν χωρίον Δαριμάρι, στηριζόμενος εἰς τὴν ὁμωνυμίαν τούτων (Δρυμὸς-Δρυμάρι-Δαρυμάρι), ἐνῶ γενικῶς εἶναι παραδεδεγμένον ὑπὸ τῶν ἄλλων τοπογράφων ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατέχει τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Σκώλου². Εἰς τὴν θέσιν Πόρτες οὐ μόνον ὄχυρωμα βλέπομεν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν περίβολον τῆς μονῆς τῆς Παναγίας μεγάλους πρίνους, λείψανα τοῦ ἐνταῦθα ἄλλοτε «δρυμοῦ», ὡς καὶ ἀφθονον ὕδωρ ἐν φρέατι, ἐξερχόμενον κατωτέρω ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου, ὅπερ γέμει ἐρειπίων μεσαιωνικῶν οἰκήσεων.

Καθορίζοντες οὕτω τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου Δρυμοῦ, τὸ Κάστρο τοῦ Κορнуοῦ ἐνδεικνύται ὡς ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων Μελαινῶν. Παρουσιάζει καὶ φρούριον καὶ ἀπότομον ὄρος,

7. Ἡ Παναγία (Ζηροδόχος Πηγή), εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Δρυμοῦ μετὰ ἀπόψεως τοῦ ὄροπεδίου «Φούσκενας», παρὰ τὸ χωρίον Λερθενσάλεσι.

μελανίζον ἐκ τοῦ πυκνοτάτου ἐκ πευκῶν δάσους, ὅπερ περιβάλλει τοῦτο. Φαίνεται δ' ὅτι ἦτο ἐγκαταλελειμμένον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐφ' ὅσον ἡ κυρία ἐκ τοῦ Θριασίου πεδίου πρὸς τὴν Βοιωτίαν ὁδὸς ἠκολούθει τὸν νοτιώτερον βραχίονα τοῦ Ἐλευσινίου Κηφισοῦ καὶ διήρχετο διὰ τῆς Οἰνός καὶ τῶν Ἐλευθεριῶν (τῆς νῦν Κάζας), πρὸ δὲ τῆς Οἰνός διακλάδωσις φαίνεται ὅτι ἀνήρχετο πρὸς τὸ ὄροπέδιον τῆς Σκούρας ὑπὸ τὸ Πάνακτον, ὡς καὶ σήμερον. Τῆς νοτιωτέρας ταύτης ἀρχαίας ὁδοῦ μέχρι σήμερον διακρίνονται δύο τμήματα, ἐν βορείῳ τοῦ ναΐσκου Ἁγίου Βλασίου καὶ ἕτερον ΒΑ. ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πύργου, Βελατοῦρι³ κοινῶς καλουμένου⁴. Οὐχ ἦττον διὰ τοῦ χωρίου Κοκκίνοι καὶ τοῦ

(ἀντὶ Φούσκενα). Τὸ τοπωνύμιον τοῦτο φαίνεται ἀλβανικῆς προελεύσεως, ἐκ τοῦ φύσσα (= ἴσωμα), ὡς εἶναι ἡ ἔδαφικὴ μορφή τῆς οὕτω κληθείσης θέσεως, ἣτις δὲν στερεῖται εὐφορίας.

¹ Ὁ Δρυμὸς ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους (περὶ τῆς Παραπροσβείας σ. 446) «περὶ Δρυμοῦ καὶ τῆς πρὸς Πανάκτω χώρας μεθ' ὅπλων ἐξερχόμεθα».

² Παρατηρητέον ὅτι παρὰ τὸ χωρίον Δαριμάρι δὲν εὐρίσκειται φρούριον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ Σκῶλος ἐλέγετο ἀτείχιστος. Ὅρα Κεραμόπουλλον εἰς «Θηβαϊκά» ἐν Ἀρχαιολ. δελτίῳ, τόμ. 3 (1917) σ. 288.

³ Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ τοπωνυμίου τούτου ὄρα ἐν Ἀθῆνα τόμ. Μ' σελ. 128 (εἰς τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς).

⁴ Τὸ δεύτερον τοῦτο τμήμα σημειοῦται ἐν τῷ Γερμανικῷ

Κορυνοῦ διήρχοντο ὅπως καὶ σήμερον ἀτραποὶ πρὸς τε τὸ Πάνακτον, τὸ ὄροπέδιον τῆς Σκούρας καὶ τὸν Δρυμόν, δι' ὧν θέσεων, ὡς γνωστόν, ἔχουσιν αἱ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄσωποῦ καὶ τὰς Θήβας ὁδοί. Ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς Φυλῆς συντομωτέρα ἐξ Ἀθηνῶν ὁδὸς πρὸς τὰς Θήβας, ἣτις σήμερον διέρχεται κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην διὰ τοῦ χωρίου Δερβενοσάλεσι, φαίνεται ὅτι κατήρχετο εἰς τὸν Ἄσωπὸν διὰ τοῦ Δρυμοῦ καὶ τοῦ Σκώλου (τοῦ νῦν Δαρμιάρι), οἱ δ' ἀκολουθοῦντες καὶ σήμερον τὴν ὁδὸν ἐκ τοῦ Δερβενοσάλεσι εἰς τὸ Δαρμιάρι διέρχονται διὰ τοῦ μνημονευθέντος κατὰ τὴν θέσιν Πόρτες αὐχένος. Οὐχ ἦττον σήμερον οἱ ἐκ τοῦ Δερβενοσάλεσι μεταβαίνοντες κατ' εὐθείαν εἰς Θήβας δὲν διέρχονται διὰ τοῦ χωρίου Δαρμιάρι, ἀλλ' ἀκολουθοῦσιν ἀνατολικωτέραν ὁδόν, οὕτως ὥστε δὲν διαβαίνουν τὴν ἐν λόγῳ ὄχυσαν θέσιν. Οὗτος δ' εἶναι ὡς φαίνεται ὁ λόγος δι' ὃν ἡ ὄχυσαν αὕτη διάβασις δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ περιηγητῶν, ὁ δὲ καθορισμὸς τοῦ Δρυμοῦ παρέμενεν οὕτως ἀκαθόριστος. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἀναζητήσαντας τὴν θέσιν τῶν Μελαινῶν παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἔρευμαι, ἀπὸ τῆς Μάνδρας ἀρχίσασαι, διέγραψαν ἐπὶ τοῦ χάρτου τόξον πέραξ τοῦ Κοκκίνι καὶ τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ», ἔνθα ἡ πιθανωτέρα καθ' ἡμᾶς τοποθέτησις τοῦ ἀρχαίου τούτου Ἀττικοῦ δήμου. Ἀξιοσημείωτον δ' ἔτι εἶναι ὅτι ὁ Milchsäfer ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ χάρτι τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς, παρὰ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ ἐκτεθέντα, ἀναγράφει τὸ ὄνομα Μελαινῶν κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου» τούτου, μόνον δὲ τὸ ἀκριβὲς σημεῖον τῆς θέσεως ταύτης παραλείπει.

ΙΩ. ΣΑΡΡΗΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Τῷ 1927 τῇ φροντίδι τοῦ ἀποστράτου ἀξιωματικοῦ κ. Χρ. Γκαλκανοπούλου ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φύλακος Φερῶν ἀπειχιόσθη ἐν Φιλίᾳ, χωρίῳ ἀπέχοντι 2 ὥρας μεσημβρινοανατολικῶς τῶν Σοφάδων τῆς Καρδίτσῃς, ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας μέγας τετράγωνος λίθος ἐν εἶδει βάσεως λευκοῦ μαρμάρου, καὶ ἐστάλη διὰ τὸ δυσμετακόμιστον αὐτοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ, ἔνθα ἐτέθη ἐν τῇ μεγάλῃ μέσῃ αἰθούσῃ, καταγραφεὶς ἐν τῷ Εὐρευτηρίῳ ἐπιγραφῶν τοῦ ἐκεῖ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 199.

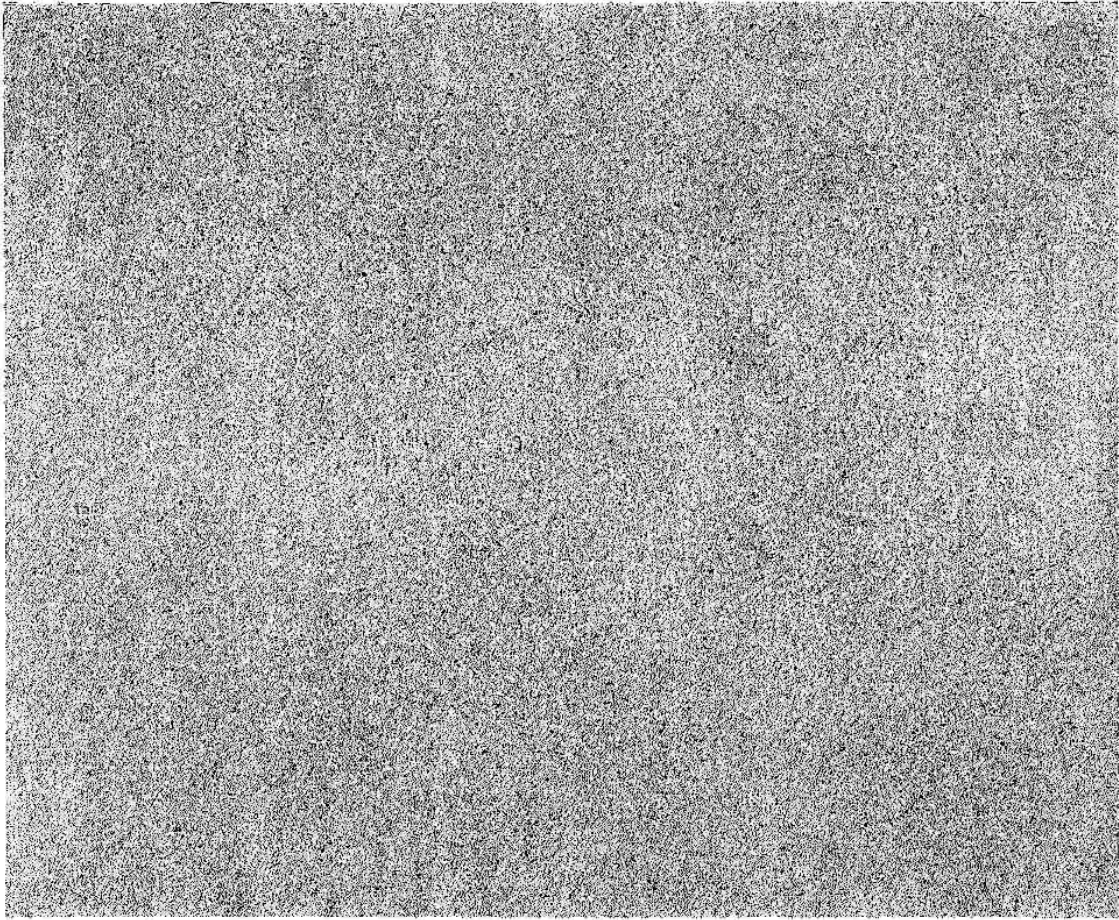
Ὁ λίθος οὗτος φέρει ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως μακρὰν ἐπιγραφὴν εἰς δύο τμήματα μικροῖς καὶ πυκνοῖς γράμμασι γεγραμμένην. Κάτωθι δὲ ὁ λίθος τελευτᾷ εἰς γείσων.

Ὁ λίθος ἔχει ὕψος 0,750: πλάτος 1,08, πάχος, 0,30. γραμ. ὕψος 0,006 διάστιχον 0,005. Ἐκ δὲ τῶν δύο τμημάτων καὶ ἐπιγραφῶν τὸ μὲν ἀριστερὰ εἶναι πλατύτερον τοῦ ἑτέρου δεξιᾶ, ἔχον τὸ μὲν ἀριστερὰ Α' πλάτος 0,55, τὸ δὲ δεξιᾶ Β' πλάτος 0,20. Ἀρχεται δὲ τὸ μὲν ἀριστερὰ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ λίθου, ἀλλ' ἐσώτερον ἀφίνον κενὸν περιθώριον ἀριστερὰ πλάτους 0,28. Τὸ δὲ μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων Α' καὶ Β' τῶν ἐπιγραφῶν κενὸν ἔχει πλάτος 0,025-0,03. (Ἐικῶν 1. Τμήμα Α').

Ἐκ τοῦ πρώτου τμήματος Α' ἡ ἐπιγραφή μέχρι τοῦ 16^{ου} στίχου σώζεται σχεδὸν ἀνεραία πλὴν ὀλίγων φθορῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 17^{ου} στίχου μέχρι τοῦ 20^{ου} οἱ στίχοι ἔχουσιν

χάρτη (Karten von Attika φύλ. XXV, Μεγάλο βουνό). Σήμερον, ὡς γνωστόν, ἡ ἀμαξιτὸς ἐξ Ἐλευσίνος ὁδός, ἀκο-

λουθεὶ ἄλλην διεύθυνσιν, διὰ τοῦ χωρίου Μάνδρας καὶ τῶν Παλαιοκουντούρων.

Εικόνη 1. Τμήμα Α'. (ἀριστερά). Ψήφισμα περὶ ὁρίων ἐκ χωρίου Φίλιας τῆς Καρδίτσας.

ἔξαφανισθῆ ἐκ προστριβῆς καὶ κατὰ τὸ ἐν τέταρτον περίπου πρὸς τὰ δεξιὰ ἐσώθησαν τὰ ἄκρα τῶν στίχων 17-18 καὶ ὀλίγα γράμματα τοῦ τέλους τῶν στίχων 19-20.

Μετὰ δὲ τὸν 20^{ον} στίχον εἶποντο ἕτεροι δέκα στίχοι, εἰ καὶ πλείονες τελείως ἔξαφανισθέντες ἐκ προστριβῆς καὶ μόνον κατὰ τὸ μέσον περίπου αὐτῶν διεσώθησαν τὰ γράμματα: ΟΥΙΔΙ¹. Ἐπιπροσθέτως δὲ ἡ ἐπιγραφή εἶχεν ἐπαλειφθῆ διὰ ῥευστῆς ἀσβέστου ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ὅτε ἦτο ἐντετειχισμένος ὁ λίθος ἐν τῷ τοίχῳ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ νάρθηκι, οἱ δὲ χωρικοὶ καθήμενοι ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸν τοῖχον τοιχαρίου προσετρίβοντο διὰ τῶν τραχέων αὐτῶν ἐνδυμάτων καὶ οὕτως ἐκ τῆς πολυχρονίου προστριβῆς ἐξηφανίσθησαν 14 καὶ πλέον ἴσως στίχοι.

Ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου τμήματος Β' τῆς ἐπιγραφῆς ἐσώθησαν 29 στίχοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐντελείς καὶ εἰς καλλιτέραν κατάστασιν τῶν τοῦ πρώτου (*Εἰκὼν 2. Τμήμα Β'*). Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ἡ συνέχεια τοῦ Β' τμήματος ἐξηκολούθει εἰς ἕτερον παρακείμενον λίθον. Ἐκ τοῦ ἄκρου δεξιὰ τοῦ λίθου, ἔχοντος ὀλίγην φθοράν, ὑπολογίζομεν ὅτι δὲν λείπουσιν ἢ

¹ Ἴχνη πού καὶ που γραμμάτων φαίνονται ἐπὶ τε τοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐκτύπου. Πολλὴν δυσχέρειαν παρέσχεον ἡμῖν

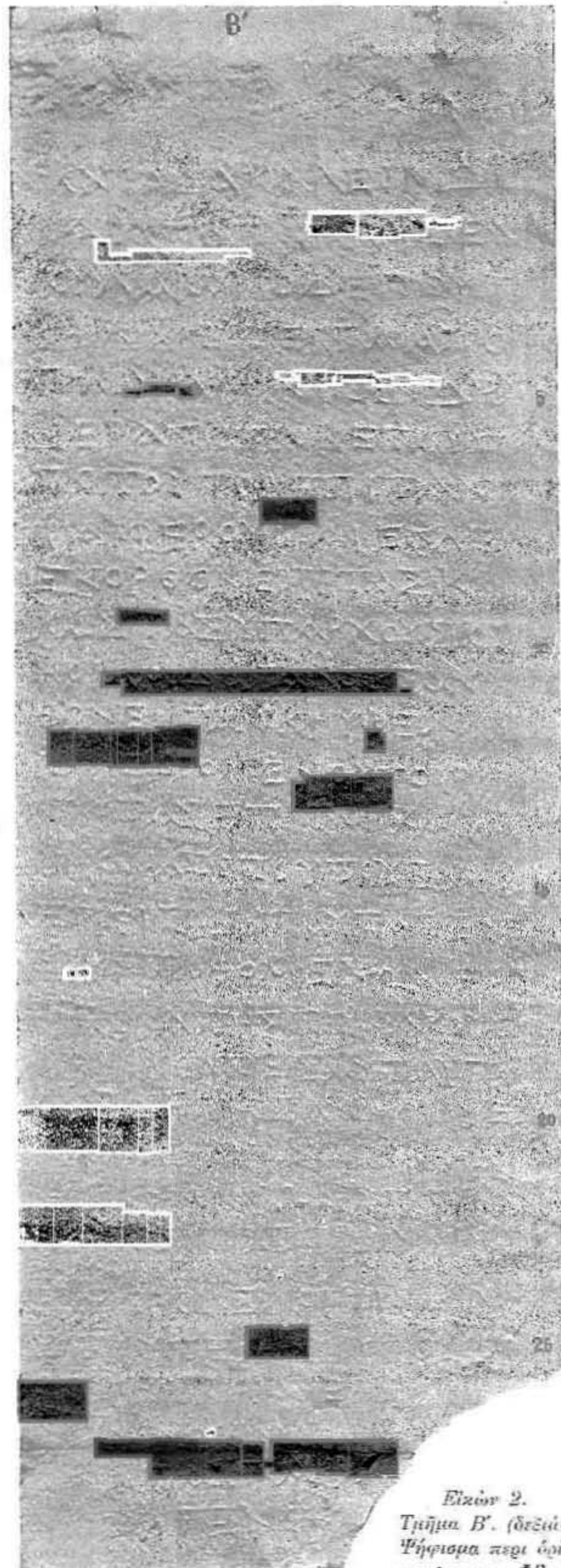
ἡ ἀνάγνωσις, διότι ὁ κ. Γκαλιανόπουλος ἐσημείωσε τὰ γράμματα διὰ μολυβδίδος, ὡς τὰ ἀντελαμβάνετο.

δύο ἕως τέσσαρα τὸ πολὺ γράμματα. Ἐκ τοῦ 2^{ου} στίχου ἴσως δὲν λείπει γράμμα τι, συνεχόμενου τοῦ στίχου μετὰ τοῦ 3^{ου} (*καὶ ἀπὸ ταύτας ἐν / Τούλαι*). Ἐπίσης δὲ τοῦ 3^{ου} στίχου ἐν τέλει λείπουσιν 6 γράμματα, ἵνα μετὰ τοῦ 4^{ου} συνδεθῇ ἡ λέξις *Κρυ / βέλαι* (ἀπὸ δὲ τούτο[ν ἐν *Κρυ*]/βέλαι)· διότι τὴν λέξιν *Κρυβέλα* ἐπνευρίσκομεν ἐν στίχῳ 12. Δύσκολος δὲ εἶναι ἡ συμπλήρωσις τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ 5^{ου} στίχου, ἐλλειπόντων γραμμάτων (*ἐπεὶ τὰ ἀπὸ Γ----[ἐ-]/πιδια βάντων δὲ τὸ / Δέρας*)¹. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν φαίνεται ὅτι καὶ τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτοτελές, ἐλλειπόντων ἕκ τινων στίχων ἐν τέλει ὀλίγων γραμμάτων. Μεταξὺ δὲ τῶν 23 καὶ 24 στίχων κεῖται κενὸν ἑνὸς στίχου (ὑψοὺς 0,03). Ἀπὸ δὲ τοῦ 24^{ου} μέχρι τοῦ 29^{ου} στίχου ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἐλλιπῆς ἐξ ἀποκρούσεως τεμαχίου τριγωνοειδοῦς κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν. Μεγάλην δὲ φθορὰν ὑπέστη καὶ ὁ 23^{ος} στίχος, διασωθέντων τριῶν μόνον γραμμάτων. Ἐὰν λοιπὸν τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν στίχων 23^{ου} καὶ 24^{ου} θεωρήσωμεν ὡς στίχον ἑξαλειφθέντα—καὶ βεβαίως εἶναι στίχος ἑξαλειφθείς, διότι ὁ 24^{ος} ἀρχεται: *ἱερούς λόγο[υς], ----*], τότε τὸ τμῆμα τοῦτο ἔχει 30 στίχους, τοῦ 24^{ου} ἀριθμουμένου 25^{ου}.

Παρατίθεμεν δὲ κατωτέρω τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τῆς μεταγραφῆς.

Α'. Στίχ. 1.—*Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν . . . . . που τοῦ Ἀλεξίππου Λαρισαίου*. Τὸ κύριον ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ λείπει ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου ἄνω κατὰ 0,05 μήκους γωνιωδῶς, διασωθείσης μόνον τῆς καταλήξεως ---- που. Καὶ ἔχομεν μὲν γνωστὰ ὀνόματα στρατηγῶν, ἐχόντων πατρωνυμικὸν Ἀλεξίππου, ὡς Ἰππόλοχος Α' Ἀλεξίππου, Λαρισσαῖος, στρατηγῆσας κατὰ τὸ ἔτος 117 π. Χ. (Kroog, De foederis Thessalorum pra-

¹ Ὁ ἐν Ἀλμυρῷ ἰδὼν κατ' αὐτὰς τὴν ἐπιγραφὴν κ. Βεγκιγνον μοὶ ὑπέδειξε τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 5^{ου} στίχου [ἐ]/πιδιαβάντων.

Εἰκὼν 2.
Τμῆμα Β'. (δεξιὰ).
Φήμισμα περὶ ὀρίων ἐκ χροῦ. Φίλιας
τῆς Καρδίτσας.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ¹

Α

ΣΤΡΑΤΑΓΕΟΝΤΟΣ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ ΠΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΙΠΠΟΥ ΛΑΡΙ
 ΣΑΙΟΥ.....ΘΑΚΟΣΚ.. ΑΙΓΥΡΙΤΕΩΝ ΚΛΕΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΑΜΕΙΝΙΑΜΕΝΗ
 ΤΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑΤΑ ΠΑΣΙΜΑΧΟΥ ΤΟΥ ΔΙΣΧΡΙΩΝΟΣ ΤΑ ΔΕ ΑΠΕΦΗΝΑΝΤΟ
 ΟΙΑ ΠΟΣΤΑΛΕΝΤΕΣ ΔΙΚΑΣΤΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ ΥΠΟ
 5 ΜΕΝΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΚΟΛΟΦΩΝΙΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΕΡΜΑΣΙΑΝΑΚΤΟΣ Α
 ΑΝΤΩΝ . . ΥΠΟ ΔΕ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΣΑΜΙΩΝ ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ Η
 ΖΩΠΥΡΟΣ ΑΠΑ ΤΟΥ ΡΙΟΥ ΥΠΟ ΔΕ ΤΟΥ ΜΑΓΝΗΤΩΝ ΔΗΜΟΥ ΚΥΔΙ
 ΔΙΑΓΟΡΑΣΙΣ ΑΓΟΡΟΥ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΡΑΦΩΝ ΤΩΝ ΥΠΟ ΓΕΓΡΑΜ
 ΜΕΝΩΝ ΣΤΡΑΤΑΓΕΟΝΤΟΣ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ ΚΡΑΤΕΡΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΔΩΡΟΥ
 10 ΜΗΝΟΣ ΛΕΣΧΑΝΟΥ ΡΙΟΥ ΝΟΥ ΜΗΝΙΑΙ ΠΟΛΙΣ ΜΕΛΙΤΑΙ ΕΩΝ ΔΙΔΩ
 ΣΙ ΚΑΤΑ ΤΕ ΤΩΝ ΣΥΝΝΕΔΡΩΝ ΚΛΕΟΝΙΚΩ ΜΕΝΝΕΙΟΥ ΛΑ
 ΑΥΠΑΡΧΕΙΝ ΟΡΙΑ ΤΑΣΧΩΡΑΣ ΠΑΓΩΝ ΑΝΝΑΡΟΑΚΙΒ
 ΟΥΤΙΝΝΟΣ ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΧΟΝΤΙ ΤΑ ΠΟΤΙΛΑ ΜΙΕΙΣ ΕΚ ΤΑΣ ΠΑΡΑΣΤΟΙΧΙΔΟΣ
 ΝΕΑΘΑΜΑΝΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΠΛΑΘΑΜΟΥ ΕΝ ΤΑΝ ΣΥΛΛΑΝΕ ΠΙΤΟ
 15 ΑΣΕΝΩ ΚΙ ΥΜΗΝΑ ΠΑΝΤΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΤΗΣ ΑΝΟΕΝΤΟΣ ΕΠΟΥΘΑ ---
 ΟΤΟΣ ΕΙΚΙΝΕΚ ΤΟΥ ΑΚΟΝΙΕΝΤΟΣ ΕΠΙ ΤΑΝ ΠΑΓΑΝΤΑΙ ΠΟΛΕΙΜΕΛΙΤΑΙ ΔΙΩΝ
 ΕΠΙ ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ
 ΙΥΠΟ ΛΑΥΤΑΣ ΤΑΓΩΝ
 20 ΚΤΑΣ
 ΩΝΙΩΝ
 ΤΙΗ

ΟΥΙΔ

Β

ΜΝΙΑ ΔΑΚΑΛΕΙΜΕ
 ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΑΥΤΑΣ ΕΝ
 ΤΟΥ ΛΑΙΑ ΠΟ ΔΕ ΤΟΥ ΤΣ
 ΒΕΛΑΙ ΕΠΕΙΤΑ ΑΠΟ Γ
 5 ΠΙ ΔΙΑ ΒΑΝ ΤΩΝ ΔΕ ΤΣ
 ΔΕΡΑΣ ΑΠΟ ΔΕ ΤΑΥΤΑ
 ΠΟ ΤΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΑΝ ΚΥ
 ΤΑΙ ΦΕΡΟΥΣ ΑΙ ΕΓΛΕΑΙ
 ΕΝ ΟΡΘΟΝ ΕΠΙ ΤΑΣ ΚΑΛ
 10 ΛΑΣ ΤΑΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣ
 ΚΟΜΜΑ ΔΑ ΤΑΝ ΟΥΣ ΑΝ ΥΠ . .
 ΘΟΝ ΕΝ ΤΑΝ ΚΡΥΒΕΛΑΝ . .
 ΤΑ ΛΕΙΠΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΙΕΡ . . .
 ΩΣ ΤΑΣ ΕΠΙ ΤΟ ΓΧΑΡΑ . . .
 15 ΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΤΑΝ
 ΠΕΡΒΙΤΑ ΕΚ ΤΑΥΤΑΣ ΕΝ ---
 ΣΥΓΓΡΑΦΟΜΕΝΩΝ ΕΝ
 . ΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΚΟΥΟ . . .
 ΚΡΙΝΟΝΤΕΣ ΑΥΤΑ ΥΠΑ . . . .
 20 Ω . ΔΕ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΘ -
 ΕΙΑ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΕΝ ---
 ΚΕΦΑΛΑΙΩΣ Υ . Ω . ΤΤ . Α
 ΕΝ Ε
 (κενόν 0,03 ύψους, ἐνὸς στίχου)
 25 ΙΕΡΟΥΣ ΛΟΓΟ
 ΥΠΕΡΗΣ ΠΟΙΝ
 ΤΩΝ ΠΑΡΕΓΕΝ
 ΕΔΩ ΚΑΝΟΙΑ
 ΤΑΣ ΠΑΡΑ
 30 ΑΓΕΝΟ

¹ Σημ. Τα υπογραμμιζόμενα γράμματα ἐπὶ τοῦ λίθου εἶναι λίαν ἀμυδρά.

toribus, Halle, 1908, σ. 59-60), ἀλλ' ὄνομα στρατηγοῦ, τελευτῶντος εἰς - - - - *πος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος*, δὲν ἔχομεν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι τὸ κύριον ὄνομα θὰ εἶχεν [*Ἀλέξιππος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος*, καὶ ὅτι οὗτος θὰ ἦτο πατὴρ ἢ υἱὸς τοῦ Α' ἢ Β' τῶν Ἱππολόχων. ἐπομένως ἡ στρατηγία του θὰ συμπίπτῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178-172 π. Χ. Ἔχομεν δὲ μετὰ τὸ 178 ἔτος π. Χ. στρατηγὸν *Ἀλεξίππου Ἱππολόχου* υἱὸν τοῦ Α' Ἱππολόχου, λαβόντα τὸ ὄνομα τοῦ πάππου αὐτοῦ, ἐπομένως δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ ἕτερος τῆς αὐτῆς ἐκ Λαρίσης οἰκογενείας, ὁ [*Ἀλέξιππος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος*.

Α'. Στίχ. 2. — Τὰ σφζόμενα καὶ φαινόμενα γράμματα μετὰ τὴν λέξιν ΛΑΡΙ|ΣΑΙΟΥ εἶναι . . . ΘΑΚΟΣ. - Κ # AI. ἐπομένως δὲν εὐδοοῦσι τὴν συμπλήρωσιν λέξεως ΤΑΓΕΥΟΝΤΩΝ, ὡς θὰ ἤρμοζε μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ. φαίνεται δὲ πιθανὸν νὰ ἦναι ὄνομα ἐθνικὸν πόλεως τινος καὶ μετ' αὐτὸ ἔπεται ἕτερον ἐθνικὸν ἐὰν τὰ πρὸ τοῦ δευτέρου ἐθνικοῦ ὀνόματος γράμματα AI συμπληρώσωμεν [Κ]AI. Τὸ δεύτερον ὁμως ἐθνικὸν, εἰ καὶ σφζεται δλόκληρον, εἶναι αἰνιγματῶδες· διότι μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ λίθου ἔπεται: AI ΕΥΟΙΤΕΩΝ, τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀναγνωσθῇ [Κ]AI *Εὐριτέων* καὶ *Εὐοιτέων*. Ὄνομα ὁμως τοιοῦτον ἀρχαίας πόλεως *Εὐριτος* καὶ *Εὐοιτος* δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστὸν. Πιθανωτέρα ὁμως μοὶ φαίνεται ἡ ἀνάγνωσις ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἐξ ὀνόματος πόλεως ἀγνώστου ἡμῖν *Γυρίτου*. Τὸ δὲ ὄνομα *Γύριτος* εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐτέρας ἐπιγραφῆς ἀποκειμένης ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀλμυροῦ, ἐν ἣ φέρεται: ΔΕΙΝΝΙΑΣ | ΓΥΡΙΤΕΩΝ. ὅπερ συνεπλήρωσαν οἱ ἐκδῶται εἰς *Γυρ(ε)ί(ε)μιος* (πρβλ. *Δελτίον Φιλολογ.* Ἐταιρ. «Ὁθρυος», Ε', 1903, 22, 15. — IG, IX² 428). Ἐρωτᾶται ἤδη ἂν τὸ ἐν τῇ στήλῃ ὄνομα ΓΥΡΙΤΕΩΝ εἶναι πατρωνυμικόν, κατὰ τὴν Θεσσαλικὴν διάλεκτον, ἢ ἐθνικόν: Ἡ ἐπιγραφὴ ὁμως ἐπὶ τῆς στήλης φαίνεται ὅτι ἀνάγεται εἰς τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα, ὁ δὲ λίθος οὐδεμίαν φθορὰν παρουσιάζει. Διατὶ ὁ χαρακτὴς τὸ μὲν τῆς λέξεως ΔΕΙΝΝΙΑΣ Ε ἔγραψε κανονικῶς, τῆς δὲ δευτέρας λέξεως ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἀφῆκεν ἡμιτελὲς ἄνευ μεσαίας γραμμῆς ἦτοι Γ:

Μετὰ δὲ τὸ ἐθνικὸν ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἔπονται τὰ ὀνόματα *Κλεονίκου τοῦ Ἀμεινία, Μένητος τοῦ Νικάτα* καὶ *Πασιμάχου τοῦ Αἰσχροῖωνος*, τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι ὀνόματα ἀρχόντων.

Στίχ. 3-4. — *Τάδε ἀπεφάναντο οἱ [ἀποστ]αλέντες δικασταὶ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν.* — Εἶχον ἀποστιαλῆ δικασταὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ μὲν τοῦ δήμου τοῦ Κολοφωνίων δύο, ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου τοῦ Σαμίων δύο, ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου τοῦ Μαγνήτων (Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ) ἕτεροι δύο, ἐν δλω ξξ. Οἱ δικασταὶ οὗτοι ἦλθον νὰ ἐκδικάσωσι καὶ ἀποφασίσωσι *περὶ τῶν παραγραφῶν τῶν ὑπογεγραμμένων*. Ἡ λέξις *παραγραφὴ* καὶ ἐν ἐτέρᾳ ἐπιγραφῇ περὶ ἀμφισβητούμενων ὀρίων τῶν Φαυττίων, πόλεως Θεσσαλικῆς ἀπαντᾷ, ἐνθ' ἀναγινώσκειται (στίχ. 8) *παραγραφὰν* (IG, IX² 488).

Στίχ. 7. — [*Ζώπυρος Ἀπατουρίου*, δικαστῆς ἐκ Σάμου. Τὸ ὄνομα *Ἀπατούριος* εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Εὐβοίας (Wilhelm, *Εὐβοϊκά*, ΑΕ 1912, 234-235).

Στίχ. 7. — ΚΙΔΙ| - - - - Συνεπλήρωσαμεν ἐν στίχῳ 8 *Κύδι[ππος]* ἢ *Κυδί[ας]*. Ἐξ ἄλλων Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν εἶναι γνωστὸν ὄνομα *Κύδας* (IG, IX² 415₂₁). Ἐνταῦθα ὁμως εἶναι ΚΥΔΙ| - - - - συνεπῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ μᾶλλον *Κυδί[ας]*, ἴσως δὲ καὶ *Κύδι[ππος]*.

Στίχ. 9. — Μετὰ δὲ τὴν λέξιν *ὑπογεγραμ[μένων]* ἔπεται ἕτερον ψήφισμα ὑπὸ στρατηγὸν *Κρατεραῖον τὸν Διοδώρου* - - - - (λείπει τὸ ἐθνικόν). Ὁ Κροογ (ἐνθ' ἀνωτέρω) ἀμφιβάλλων τίθησιν ὄνομα στρατηγοῦ *Κρατερόφρων(ς)*. Ἐν ἐπιγραφῇ δὲ τῆς Λαρίσης

(IG, IX² 533) φέρεται «ἐν στρατηγῶ Κρατε...», τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα λείπει. Οἱ Jardé καὶ Laurent ὁμως συνεπλήρωσαν αὐτὸ ἐκ νομίσματος Θεσσαλικοῦ Κρατερόφ... (BCH, XXVI, 373, 1). Ἐν ὁμοίῳ δὲ νομίσματι τοῦ Μουσείου Βερολίνου φέρεται πληρέστερον τὸ ὄνομα Κρατερόφρων. Ὁ δὲ Kroog (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 46 καὶ 60) ἐν ἀμφιβόλῳ τίθει τὸ ὄνομα Κρατερόφρων (?) ἐν ἀρχῇ τοῦ Α' π. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῆς προκειμένης ὁμως ἐπιγραφῆς διορθοῦται πληρέστατα τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ ἀντὶ Κρατερόφρων εἰς Κρατεραῖος Διοδώρου, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ ἐν τῇ IG, IX², 533 ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῇ Κρατε... Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ στρατηγὸς Κρατεραῖος Διοδώρου τίθεται κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Α' π. Χ. αἰῶνος. Ἀτυχῶς ὁμως καὶ ἐνταῦθα λείπει τὸ ἐθνικόν. Ἔτερος δὲ εἶναι ὁ ἐν τοῖς νομίσμασι φερόμενος Κρατερόφρων. Διορθωτέον λοιπὸν παρὰ Kroog τὸ ὄνομα ἀντὶ Κρατερόφρων εἰς Κρατεραῖος.

Στίχ. 10.— Μηνὸς Λεσχανοῦριου νομηνία. Ὁ μὴν Λεσχανούριος ἀπαντᾷ καὶ Λεσχανόριος καὶ Λεοσχανόριος. (Reusch, De manumissionum titulis apud Thessalos, Halle, 1908, σελ. 124-129). Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ὄνομα Λεσχανόριος ἦτο ἐνταῦθα δὲ ἐτηρήθη ὁ Θεσσαλικὸς ιδιωτισμὸς Λεσχανούριος. Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχεται ἡ περιγραφὴ τῶν ὁρίων μεταξὺ διαφόρων πόλεων.

Ἡ ἀπόφασις εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τῶν ἐκ Κολοφῶνος, Σάμου καὶ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ δικαστῶν κατὰ μετὰκλησιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, πρὸς ὃ εἶχον ἀνεχθῆ αἱ διαφερόμεναι πόλεις περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων ἐπὶ τῆς στρατηγίας [Ἀλεξίπ:] που τοῦ Ἀλεξίππου, Λαρισαίου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178-172 π. Χ. Ἡ ἀπόφασις ὁμως αὕτη μετὰ τῆς παραγραφῆς τῶν ὁρίων ἀνεγράφη ἐπὶ λίθου μετὰ 70 ἴσως καὶ πλείω ἔτη, ἦτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Α' π. Χ. αἰῶνος, ἐὰν πρέπη νὰ θέσωμεν τὴν στρατηγίαν Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, τίς οἶδε διὰ ποίους λόγους, ἴσως θὰ ἠγέρθη πάλιν τὸ ζήτημα τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ὁρίων ἢ ἄλλως· διότι διὰ ποῖον λόγον ἐνῶ ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται ὡς ἐπώνυμος ἄρχων ὁ στρατηγὸς Θεσσαλῶν [Ἀλέξιπ:]πος Ἀλεξίππου, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὁρίων ἀναγράφεται ἕτερος στρατηγὸς ὁ Κρατεραῖος Διοδώρου καὶ ὁ μὴν Λεσχανούριος ἐν νομηνία;

Ἡ δὲ ἀμφισβήτησις τῶν ὁρίων συμβαίνει μεταξὺ Μελιτειῶν (Μελιταιέων, κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς) καὶ Λαμιέων, ὡς φαίνεται, διότι μετὰ τὸν μῆνα φαίνεται εὐκρινῶς: ΠΟΛΙΞ ΜΕΛΙΤΑΙΕΩΝ ΔΙΔΩ|Ϛ| (στίχ. Α' 10), καὶ ἐν στίχῳ Α', 13 φέρεται: ΟΥΤΙΝΝΟΣ ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΧΟΝΤΙ ΤΑ ΠΟΤΙ ΛΑΜΙΕΙΣ. Παραδόξως δὲ βλέπομεν ὅτι οἱ Μελιταιεῖς εἶχον συχνὰς διενέξεις περὶ ὁρίων μεταξὺ διαφόρων γειτονικῶν πόλεων. Οὕτως ἡ ὑπὸ τῶν Α. Ρ. Ραγκαβῆ (Antiquités Helléniques, II, 692) καὶ Ussing (Inscriptiones Graecae ineditae, σελ. 2, ἀρ. 2) τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Αἰτωλικοῦ Συνεδρίου περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτείας καὶ Πηρείας καὶ ἄλλων τινῶν διατάξεων μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων εἶναι ἡ πρώτη (IG, IX², 205). Δευτέρα ἀπόφασις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δικαστῶν ἐκ Κασσάνδρας εἶναι περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτειῶν καὶ Χαλαίων κατὰ τῶν Πευματίων (Laurent, BCH, XXV, 1901, 337 καὶ ἐξ. 1.— IG, IX² add. ult. XI, II). Τρίτη ἀπόφασις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δικαστῶν αἰρεθέντων ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν εἶναι περὶ διενέξεως περὶ ὁρίων μεταξὺ Μελιτειῶν καὶ Ξυνιαίων (Laurent, BCH, XXV, 1901, 344 καὶ ἐξῆς, 2.— IG, IX 2, add. ult. XI, III). Τετάρτη δὲ εἶναι ἡ προκειμένη, ἥτις ἦτο καὶ ἡ μακροτέρα, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ κοινὸν Θεσσαλῶν. Αἱ τρεῖς δ' ἀνωτέρω ἀποφάσεις ἔδοσαν ἀφορμὴν εἰς τὸν Fr. Stählin νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου τὴν τοπογραφίαν καὶ συντάξῃ μελέτην, ἐν ἣ καθορίζει τὰ

δρια μεταξύ Μελιτειέων και Πηρέων ἀφ' ἑνός, μεταξύ Μελιτειέων και Χαλαίων κατὰ Πευματίων ἀφ' ἑτέρου (Stählin, Die Grenzen von Meliteia, Pereia, Peumata und Chalai, AM. XXXIX, 1914, 83 - 103 μεθ' ἑνός τοπογρ. πίνακος).

Ἄτυχῶς ὁμοίως τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τοῦ στίχ. 15 - 20, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐν καλῇ ὁπωσοῦν καταστάσει, εἶναι δὲ τὸ σπουδαιότερον μέρος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφονται αἱ τοπωνυμιαὶ διαφόρων θέσεων τῶν ὁρίων. Ἀπὸ δὲ τοῦ στίχου 21 καὶ ἔξης ἔχουσιν ἐξαφανισθῆ ταῖ γράμματα ἐκ προστριβῆς, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, μόλις ἰχνῶν αὐτῶν διαφαινομένων.

Εὐτυχῶς ὁμοίως διεσώθη ἐν καλλιτέρῳ πως καταστάσει τὸ δεξιὰ Β' τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἃν καὶ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι κενὰ ἀπὸ τοῦ 20^{ου} στίχου μέχρι τοῦ 30^{ου}. Δέον δὲ νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ ἔλλειπον μέρος τοῦ Α' τμήματος ἀριστερὰ τῆς ἐπιγραφῆς εἰς 10 στίχους, ἐὰν οἱ στίχοι ἀμφοτέρων τῶν τμημάτων ἦσαν ἰσάριθμοι. Τὸ Β' λοιπὸν τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται ὅτι εἶναι συνέχεια τοῦ Α' τμήματος, διότι ἐξακολουθεῖ ἡ ἀναγραφή ὁρίων. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι καὶ ἡ πρώτη λέξις τοῦ Β' τμήματος πρέπει νὰ συμπληρωθῆ [^ΓΥ]μνιάδα, τοῦ Υ' ὑπάρχοντος ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ τοῦ Α' τμήματος, διότι τὸ Β' τμήμα ἀρχεται: ΜΝΙΑΔΑ ΚΑΛΕΙ ΜΕ .

Τὸ ἐν Β' στίχῳ 14 - 15 ὄνομα Χάρα[δρον] ἐπανευρίσκομεν καὶ ἐν τῇ ἀποφάσει περὶ ὁρίων μεταξύ Μελιτειέων καὶ Ξυνιαίων (ἐνθ' ἀνωτ. στίχ. 11: «ἐν τὰν παγὰν τοῦ Χαράδρον»). ἴσως δὲ συμπληρωτέα ἡ λέξις: «ἐπὶ τὸ Χάρα[δρα - |ἴον]», διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ 15^{ου} στίχου φαίνεται ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ΙΟΝ.

Περὶ δὲ τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ ν ἐν στίχῳ Α' 11: *συννέδρων*· ἐν στίχῳ Α' 11: *Μεννείου*· καὶ ἐν στίχῳ Α' 13: *οὐ τιννος*, κατὰ Θεσσαλικὸν ἰδίωμα (πρβλ. G. Fohlen, Untersuchungen zum Thessalischen Dialekte, Strassburg, 1910, σελ. 19: *ὑστερομειννία* (IG, IX² 577/40, σελ. 23: *προξεννιοῦν* (n. 258/6)· σελ. 49: *πὲρ τούννεουν* (n. 517/17) κλπ. ὡς καὶ ἄλλων συμφώνων.

Ὄνόματα τοπωνυμιῶν ἔχομεν ἐν στίχῳ Α' 12: *Κιβ* - - -· στίχ. Α' 13: *Παραστοιχίδος* στίχ. Α' 14: *Πλαθάμον*, *Συάλαν*. στίχ. Α' 15: *ΑΝΟΕΝΤΟΣ*, *ΕΠΟΥΘΑ* - - - - στίχ. Α' 16: *Ἀκονιέντος*, *Παγάν*. στίχ. Α' 17: *Ἀρτέμιδος[ιε|ρόν]*. στίχ. Α' 18: *Δαύτα[ς]*. — Στίχ. Β' 1: *Μνιάδα* (ἴσως [^ΓΥ]μνιάδα). στίχ. Β' 3: *Τούλα*. στίχ. Β' 4: [*Κρω*] | *βέλα*· στίχ. Β' 6: *Δέρας*. στίχ. Β' 7: *Κυ* - - - -· στίχ. Β' 8: ἐγ *Λεαί[νας]*·]. στίχ. Β' 9-10: *Κάλ|λας*. στίχ. Β' 11: *Κομμάδα*. στίχ. Β' 12: *Κρυβέλαν*. στίχ. Β' 13: *Ιερ[οῦ]*. στίχ. Β' 14: τὸγ *Χάρα[δρα|ἴον]*. στίχ. Β' 16: *Περβίτα* (ἴσως [^ΓΥ]περβίτα).

Μνημεῖα ἐν τῷ χωρίῳ Φίλια σώζονται τὰ ἔξης: 1) Μέγας προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς (*μαγοῦλα*) πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου κεῖνται αἱ ἀνατολικαὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Φίλιας. Οἱ χωρικοὶ ἀνευρίσκουσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγρούς των ἐπὶ τῆς μαγοῦλας τεμάχια ἀγγείων γραπτῶν μετὰ διακοσμῆσεων ἐρυθρῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, ὀψιανούς, λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἀγαλμάτια (εἰδώλια) πύλινα ἔγχρωμα, εὐμεγέθη, ὧν τινα ἐκομίσασμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ¹. 2) Ἄνευρθέτη ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Φίλιας Κων. Γκουνέτη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἀρχαϊκὸν (ὑψ. 0,10) παριστῶν ἄνδρα ἀγένειον ὀπλίτην δρομέα, φέροντα ἀνηρητῆμενον διὰ τελαμῶνος

¹ Τὸν συνοικισμὸν τοῦτον δὲν περιγράφουσιν οὔτε ὁ ὁ Wace καὶ Thompson ἐν τῷ βιβλίῳ των *Prehistoric* Τσοῦντας ἐν τῷ βιβλίῳ του *Διμήμιον καὶ Σέσκιον*, οὔτε *Thessaly*.

ξίφος, καὶ ἐπὶ τῆς ὠμοπλάτης σακκίδιον, ὡς παρ' ἡμῖν οἱ στρατιῶται τὸν γυλιόν, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος κωνικὸν καὶ κατὰ τοὺς ἀστραγάλους τῶν ποδῶν πτέρυγας ἀνὰ μίαν. Ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς πίπτει ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ αὐχένος. Ὁ δὲ ἀριστερὸς ποὺς προβαλλόμενος ἔμπροσθεν λείπει ἀπὸ τοῦ μηροῦ. Εἰς τὰς χεῖρας φαίνεται ὅτι ἐκράτει δόρυ καὶ ἀσπίδα. Τὸ ἀγαλμάτιον ἀνάγεται εἰς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα, ἀγορασθὲν δὲ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄλμυροῦ καὶ δημοσιεύεται ἐν τῇ ΑΕ. 3) Ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ χωρίου δάπεδον ψηφιδωτὸν εἰς ἰκανὴν ἔκτασιν μετὰ καταπεσόντων τόξων καμαρῶν ἐκ πλίνθων ὀπτῶν τετραγώνων καὶ τοίχων ἀσβεστοκτίστων, ἀδήλου οἰκοδομήματος ῥωμαϊκοῦ ἢ παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Εὐρέθησαν δ' ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ χωρίῳ καὶ κίονες μονόλιθοι καὶ ἄλλοι τινὲς λίθοι ἀρχαῖοι καὶ ἀνευρίσκονται ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ πολυάριθμα ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ ἀρχαῖα νομίσματα ὄλων τῶν ἐποχῶν. 4) Εἰς τὸ χωρίον Μαυραχάδες ἀπέχον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Φίλιας ἐν χιλιόμετρον, κεῖται ἐν ταῖς γωνίαις ἀχυρῶνος εἰς δύο τεμάχια τεθραυσμένον ἐπὶ κράνον βάσεως μετ' ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς ἀνδριάντιος. Καὶ τὸ μὲν ἐν τεμάχιον ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὰ ἔξω· τὸ δ' ἕτερον ἔχει αὐτὴν πρὸς τὰ ἔσω τοῦ τοίχου τοῦ ἀχυρῶνος. Ὁ κ. Χρ. Γκαλκανόπουλος, ὁ ἀνακαλύψας τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ σχεδιαγραφήσῃ τὸ πρῶτον τεμάχιον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἐχοίσης ὅδε:

ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ — — — — —	Τὸ Κοινὸν [Θεσσαλῶν καὶ οἱ]
ΣΥΝΕΔΡΟΙ — — — — —	Σύνεδροι — — — — —
ΟΝΑ ΕΥΡΟΥ Υ — — — — —	ονα Εύρου υ — — — — —

Ἀνάγκη νὰ ἀποτοιχισθῶσι τὰ τεμάχια τοῦ ἐπικράνου τούτου καὶ μεταφερθῶσιν εἰς τι ἐν Θεσσαλίᾳ μουσεῖον πρὸς συγκόλλησιν καὶ ἐξασφάλισιν.¹

Ποία ἀρχαία πόλις ἔκειτο ἐνταῦθα; Τὸ Κιέριον ἀπέχει ἐντεῦθεν περὶ τὰς τρεῖς ὥρας πεζῆ. Ἰχνη ἀρχαίων τειχῶν οὐδαμοῦ ἐν τῷ χωρίῳ φαίνονται, κειμένω ἄλλως ἐν τῇ πεδιάδι. Ἐὰν ἐν ταῖς βορείαις ὑπαρξείαις τῆς Πίνδου ποῦ κεῖνται τείχη ἀρχαίας πόλεως ἐγγὺς τῇ Φίλιᾳ, τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν τὸ προσεχὲς θέρος.

Τὸ χωρίον Φίλια παραρρέει πρὸς δυσμὰς ὁ Σοφαδίτικος ποταμὸς, ὅστις πρὶν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν περὶ Θεσσαλίας γραφάντων ὡς ὁ ἀρχαῖος Ὀνόχωνος ποταμὸς, εἰς τῶν πέντε δοκίμων ποταμῶν τῆς Θεσσαλίας. Ἐσχάτως ὁμως ὁ Stählin ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *Das hellenische Thessalien*, Stuttgart, 1924, 82 καὶ 131, 10 θεωρεῖ αὐτὸν ὡς *Κουάριον* τῶν ἀρχαίων, ῥέοντα ἐν τῇ Θεσσαλιώτιδι παρὰ τὸ Κιέριον, καὶ διάφορον ὄντα τῶν ἐν Φθιώτιδι (ἐπαρχία Ἄλμυροῦ) καὶ Βοιωτία *Κουραλίων* ποταμῶν, παρ' οἷς ἦσαν ὁμώνυμα διάσημα ἱερὰ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς. Σχετίζει δὲ ὁ Stählin τὸ ὄνομα *Κουάριος* πρὸς ἐπιγραφὴν ἀναθηματικὴν τῷ Ποσειδῶνι *Κουερῖω* (IG, IX² 258, 12), ἵνα συμβιβάσῃ τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος (IX, 411. 412. 435), ἐνθ' ἀναφέρει ἕτερον κατὰ σύγχυσιν *Κουράλιον* (ἀντὶ *Κουάριον*) ὁ Στράβων ἐν Θεσσαλιώτιδι παρὰ τὸ τῆς [Ἰτων]ίας Ἀθηνᾶς ἱερόν. Ἐὰν ὄντως ὁ Ὀνόχωνος εἶναι ὁ Κουάριος καὶ ἔκειτο παρ' αὐτὸν ἕτερος ναὸς τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, διάφορος τοῖς ἐν Φθιώτιδι παρὰ τὴν Ἰτωνον καὶ ἐν Βοιωτία παρὰ τὴν Κορώνειαν, ὁ ναὸς οὗτος ἔδει νὰ κεῖται ἐν τῷ χωρίῳ Φίλιᾳ ἢ παρ' αὐτήν, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνετέθησαν αἱ ἐπιγραφαί, ὡς ἀνωτέρω δημοσιεύομεν. Δέον ὁμως οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ ἐξερευνήσωσι τὰ περὶ τὴν Φίλιαν μέρη δι' ἀνασκαφῶν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ἐκ Φίλιας ἐκομίσσαμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄλμυροῦ καὶ τινὰ τεμάχια ἐνοσφραγίστων πλίνθων καὶ κεράμων μετ' ἐπι-

γραφῆς: ΦΕΒΙΟΤΟΥ. (ΦΕΒΙΟΤΟΥ). Τὸ Φ εἶναι μονόγραμμα ἐκ Φ, Α, Τ, καὶ Υ.

ΓΟΡΓΩ Ἡ ΜΕΔΟΥΣΑ;

ΥΠΟ Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗ

Ἐν μελέτῃ ἡμῶν δημοσιευθεῖσα πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ «Διεθνεί Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας» τομ. 9 (1906) σελ. 1 - 45, ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὸ ἀπαισιῶς μορφάζον γοργόνειον τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου παρὰ τὰς ἐπικρατούσας σχετικὰς θεωρίας παρήχθη ἀρχικῶς διὰ τεχνικούς λόγους ἐκ τῆς κατ' ἐνώπιον παραστάσεως τῆς ἀγρίας καὶ ἀποτροπαίου λεοντοκεφαλῆς, καὶ ὅτι κατόπιν ὡς τοιοῦτον ἐφηρμόσθη ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς δαιμονικῆς Γοργόνος Μεδούσης πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς ὁποίας καὶ ἐταυτίσθη ἐξ ὀλοκλήρου.

Γράφων περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος μετὰ ταῦτα ὁ P. Wolters (ἐν Bonner Jahrbücher (1909) Heft 118, σελ. 257 - 274 καὶ ἰδίως σελ. 269 ἐφ.) κατέληξε (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 272) νὰ ἀσπασθῇ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας θεωρίας τὴν περὶ γενέσεως τοῦ γοργονείου γνώμην ἡμῶν ταύτην, ¹ δι' ἧς, ὅπως λέγει, τὸ πρῶτον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπαραίτητος ἐνότης τοῦ τύπου κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀδιακρίτως φύλου ἐμφάνισις γενείου ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων γοργονείων ἢ ἀποτελοῦσα κατὰ τὸν Wolters (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 271) τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῶν ἄλλων θεωριῶν. Ὡς ἐκπροσωποῦσαν δὲ προστάδιον τῆς τοιαύτης τεχνικῆς ἐξελιξέως προθύμως ἀναγνωρίζει ὁ Wolters (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 273) τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀναφερομένην ἐκτυπον λεοντοκεφαλὴν ἐπὶ χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ τοῦ Ἰδαίου ἄντρου τῆς Κρήτης προσθέτων ἐπὶ λέξει. «Καὶ τοιουτοτρόπως δὲν θὰ εἴμεθα ἴσως πλέον ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν» (Furtwängler Antike Gemmen II. σελ. 112) προκειμένου περὶ θηριωδῶν τὴν ὄψιν Γοργόνων, ὅπως ὁ Six De Gorgone πίν. 2. III, 9^a.

Ἐξακολουθῶν ὁ Wolters λέγει (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 273) ὅτι τὸ ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς προελθὸν τοῦτο ἀποτροπαῖον προσωπεῖον ἢ φόβος ² ἐφηρμόσθη ἐπὶ διαφόρων γυναικείων μορφῶν ὄχι μόνον καθαρῶς ἀποτροπαίου χαρακτήρος, ἀλλὰ καὶ μὴ τοιούτων ὡς ἐπὶ τῆς «ποτινίας θηρῶν» καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς Γοργόνος. Ἄλλ' ὁ διὰ τοῦ γοργονείου φόβου θηριομορφισμὸς αὐτὸς τῆς Γοργόνος, ἰσχυρίζεται ὁ Wolters, ἀποτελεῖ ἀπλὴν παρένθεσιν εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γοργονείου φόβου ἐξελίσσεται διὰ τοῦ μέσου λεγομένου τύπου εἰς καθαρῶς ἀνθρωπόμορφον, ἀλλ' ὑπῆρξε τοιοῦτος καὶ πρὸ αὐτῆς. Ταῦτα ὅμως ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ὁ τερατώδης θηριομορφισμὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ ἀμφοτέρων τῶν τύπων τοῦ τε γοργονείου καὶ τῆς Γοργόνος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν θεμελιώδη τάσιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης νὰ προχωρῇ ἐκ τοῦ τερατώδους καὶ μικτοῦ πρὸς τὸ καθαρῶς ἀνθρωπόμορφον καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὅπως πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐτόνισεν ἡδὴ ὁ Milchhöfer Anfänge d. Kunst in Griechenland σ. 58.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ταύτης ὁ Wolters ἀναφέρει μόνον τὸ ἐξ ἠλέκτρου νόμισμα (P. Gardner Types of Greek Coins IV. 5), (εικ. 1), τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ εἰς τὴν

¹ Πρὸς τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην τάσσεται ἐσχάτως ἐκδύμως ὁ Chr. Blinkenberg (Revue Archéologique. τόμ. XIX (1924) σελ. 274.

² Ὅρα σχετικῶς πρότην ἡμῶν μελέτην σελ. 18 ἐφ. καὶ Wolters ἐνθ. ἀνωτ. σ. 269.

πρώτην ἡμῶν μελέτην (ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 13,¹) ἐτονίσαμεν ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὡς πολύτιμος μαρτυρία ἐν προκειμένῳ (*εἰκ. 1*).

Ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ νομίσματος προσωπεῖον παριστᾷ ἀνθρωπόμορον μᾶλλον παρὰ θηριώδη τύπον ἀπηλλαγμένον τῶν εἰδικῶν ἐκείνων χαρακτηριστικῶν τῶν συναποτελούντων τὸν ἀποτρόπαιον μορφασμὸν τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἤδη ἀνεγνωρίσαμεν (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 13,¹). Παρὰ τὴν ἐλλειψιν ὅμως τῶν τοιούτων στοιχείων¹ εἶναι κατάδηλος ἔκ τε τοῦ γενικοῦ σχήματος καὶ τῶν λεπτομερειῶν ἢ ἐκ τοῦ τερατώδους φόβου προέλευσις αὐτοῦ, ὅπως καὶ ὁ Furtwängler (ἐν Roschers Myth. Lex. Gorgonen σ. 1708) ῥητῶς ὁμολογεῖ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἐν λόγῳ νομίσματος, τὸ ὁποῖον ὁ Furtwängler ἀνάγει εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα — ἦν γνώμην παραδέχεται ὁ Wolters καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην (σ. 13,¹) θεωροῦμεν ὡς πιθανὴν — παρὰ τὴν πρωτογενῆ αὐτοῦ ἐμφάνισιν δυσκόλως θὰ ἠδύνατο τοῦτο, νομίζομεν, νὰ θεωρηθῆ ὡς προγενέστερον τῶν ἀρχῶν ἢ τὸ πολὺ τῶν μέσων τοῦ ἔκτου αἰῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ O. E. Babelon². Πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην συμφωνεῖ πλήρως καὶ ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἐπ' αὐτοῦ προσωπείου, τοῦ ὁποῖου λίαν χαρακτηριστικὴ ὑπὸ τὴν ἔποσιν ταύτην εἶναι ἡ σχηματικὴ παράστασις τῆς κόμης, καθὼς καὶ τὸ σχῆμα καὶ ἡ διάπλασις τῆς ῥινός, ἰδιορρυθμίαι ἀπαντῶσαι μᾶλλον εἰς γοργόνεια τοῦ μέσου λεγομένου τύπου³. Ὁμοιότητα δὲ πρὸς τὸν μέσον τύπον ἀνεγνώρισε καὶ αὐτὸς ὁ Furtwängler (ἐνθ. ἄνωτ.), ἀλλ' ὡς μὴ συμβιβασομένην πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ἀρχαιότητα τοῦ νομίσματος ἐθεώρησεν ὡς τυχαίαν. Συνεπῶς, ὅταν εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἐν λόγῳ νόμισμα εἶναι πάντως πολὺ νεώτερον τῶν ἀρχαιοτέρων σφζομένων δειγμάτων τοῦ γοργονείου φόβου, τινῶν ἐκ τῶν ὁποῖων τὰς εἰκόνας παραθέτομεν ἐνταῦθα (*εἰκ. 2-4*)⁴, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν μελέτῃ ἤδη ἐτονίσαμεν — καὶ ὅταν τὸ ἐπ' αὐτοῦ προσωπεῖον φέρει καταφανῆ σημεῖα τῆς ἐκ τοῦ θηριώδους φόβου ἐξελίξεως αὐτοῦ, δὲν βλέπομεν ποία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἐπ' αὐτοῦ προσωπείου ὡς μαρτυρίας, ὅτι πρὸ τοῦ ἀπαισίου μορφάζοντος θηριομόρφου γοργονείου ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ κεφαλῆ,

Εἰκὼν 1.
Νόμισμα Παρίου
Μυσίας.

Εἰκ. 2. Γοργόνειον.
Ἐξ ἄγγειου ἐκ Μήλου ἐν Ἀθήναις.

ἄρα καὶ μορφῇ Γοργόνος καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος: Μολονότι πάλιν δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωμεν ἀπολύτως τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνος πρὸς τὸ γοργόνειον, ὅπως δὲ θὰ ἀποδειξώμεν

¹ Ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν θηριώδη τύπον τοῦ γοργονείου κρεμαμένη γλῶσσα λείπει κατὰ τὸν Wolters (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 271,6), ὅπως ὀφείλομεν νὰ βεβαιώσωμεν καὶ ἡμεῖς ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ Ἑθνικῷ Νομισμ. Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν φυλασσόμενα ἐκμαγεία τοῦ νομίσματος, θεωροῦσιν ὅμως αὐτὴν ὡς ὑπάρχουσαν ὅ τε J. Six «De Gorgone» σ. 60 καὶ ὁ Furtwängler ἐν Roschers Myth. Lex. I σελ. 1701.

² Traité d. monnaies grecques et rom. Τόμ. III. πίν. V N^ο 90 καὶ τόμ. I σ. 133-34. Κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον λόγον τὸ νόμισμα αὐτὸ ὄφειλε νὰ μὴ θεωρηθῆ προγενέστερον τοῦ ἔκτου αἰῶνος, εἰάν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ I. Σβορώνου, καθ' ἣν ἀνήκει εἰς Σκάβαλαν τῆς Μακεδονίας (ἄρα

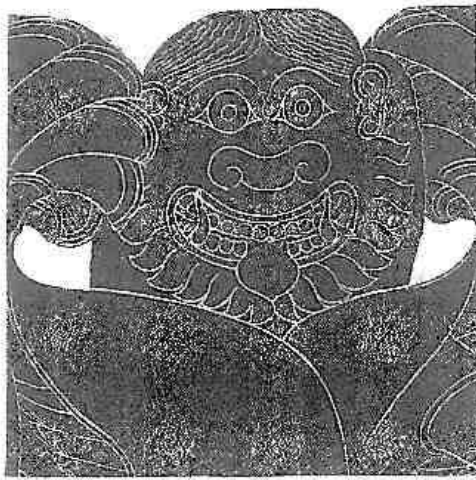
Διεθν. Ἐφ. τῆς Νομισ. Ἀρχαιολογίας τόμ. 19 (1918-19) σελ. 204 pl. IX, 29, 30).

³ Πρβλ. λ.χ. τὸ γοργόνειον τὸ ἀπαντῶν ὡς ἐπίσημον ἀσπίδος ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ ἐν Δελφοῖς θησαυροῦ τῶν Κνιδίων, Feuilles de Delphes τόμ. IV sculpture, πίν. XI-XII.

⁴ *Εἰκ. 2*: γοργόνειον ἐπὶ ἄγγειου ἐκ Μήλου (Conze «Melische Thongefässe» πίν. 3; *Εἰκ. 3*: κεφαλὴ Γοργόνος ἐπὶ τοῦ λεγομένου ἀμφορέως τοῦ Νέσσου (Perrot. Hist. de l'art dans l'antiquité τόμ. X εἰκ. 65). *Εἰκ. 4*: κεφαλὴ Γοργόνος ἐπὶ ἐλεφαντίνης πλακῶς ἐκ Σπάρτης (Annual Br. School. τόμ. XIII (1906-7) σελ. 83. εἰκ. 19).

κατωτέρω οὔτε ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν γοργόνειον φόβον ὑπῆρξε καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος κεφαλὴ Γοργόνος κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν.

Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γοργονείου καὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνος ἐν τῇ τέχνῃ, τοῦτο δὲν ἔχει καὶ τόσον μεγάλην σημασίαν. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως αὐτὸς τοῦ Wolters εἶναι ἀλληλένδετος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπίσης παρ' ἀρχαιολόγοις παλαιὰν θεωρίαν, καθ' ἣν ἢ Γοργὼ ἢ αἱ Γοργόνες, μίας τῶν ὁποίων τὴν κεφαλὴν ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὸ ἀποτρόπαιον γοργόνειον, δὲν ὑπῆρξαν ἀρχικῶς κατώτεροι δαιμονικαὶ συλλήψεις καὶ φόβητρα κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ἀνώτεροι θεότητες¹. Τοῦτο δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας ἰδίως ἀπόψεως ἔχει ἰκανὴν σπουδαιότητα ὡς συνδεόμενον στενῶς μὲ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας καὶ αὐτὸ κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα². Πρὸς τοῦτο δὲ προφανῶς σχετίζονται καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Wolters (ἐνθ. ἀν.

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ Γοργόνος.
Ἐξ ἀγγείου τοῦ Νέσσου ἐξ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 4. Μέδουσα. Ἐξ ἐλεφαντοστίου ἐκ Σπάρτης.

σελ. 274) ἀναφερόμενοι λόγοι τοῦ Furtwängler (ἐνθ. ἀν. σ. 1705) ὅτι παρ' Ἑλλήσιν ἡ μυθικὴ ἔννοια τῶν Γοργόνων εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀναπτυχθῆ πρὶν ἐφαρμοσθῆ ἐπ' αὐτῶν τὸ ἀποτρόπαιον προσωπεῖον.

Ναί, ἀλλά, ἐὰν ἡ μυθικὴ ἔννοια τῶν Γοργόνων εἶχεν ἀναπτυχθῆ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ θηριώδους προσωπεῖου — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ διαφιλονικήσωμεν — ἀπομένει πάντως νὰ ἐξακριβωθῆ ποία ἦτο ἡ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην προσωπικότης τῶν Γοργόνων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Γοργόνος Μεδούσης. Ἐταυτίζετο δηλαδὴ ἡ ἔννοια αὕτη ἀρχικῶς πρὸς τὸν «βδελύκτροπον δαίμονα», τὴν Γοργὼ βλοσυ-

¹ Ἦδη ὁ Gerhard (Über Metroon und Göttermutter (ἐκδ. 1851) σελ. 7) ἰσχυρίσθη ὅτι ὅλαι αἱ γυναικείαι θεότητες τοῦ Ὀλύμπου εἶναι ἐκφύσεις τῆς ἀρχικῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὄφραως κοινού αὐτοῦ συμβόλου (σελ. 14) — ὅποτε βεβαίως δὲν ἀπέμεινε παρὰ ἐν βῆμα, ὅπως θεωρηθῆ καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα μία ἀποψὺς τῆς Μεγάλης Μητρὸς διὰ τοὺς ὄφραως, μονογονυ ἀπαραιτήτου αὐτῆς συμπληρώματος. Κατὰ δὲ τὸν Otto Jahn (Annali d. l. Instit. (1851) σ. 171-2) ἡ Μέδουσα ἦτο

ἡ σκοτεινὴ πλευρὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐνῶ ὁ H. D. Müller (Mythol. d. griech. Stamme τόμ. 2 (1861) σελ. 34 ἐφ.) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς κάθε ὀλυμπιαν θεότητα ὑπῆρχε καὶ δευτέρα χθονία, ἄρα σκοτεινὴ φύσις (σελ. 44).

² Πόσον αἱ τοιαῦται ἐσφαλμέναι προκαταλήψεις ἐπιπροσθουσιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως, μεθ' ἧς ὁ A. Koerte (Athen. Mittheilungen τόμ. 20 (1895) σελ. 8 ἐφ.) καταφέρεται ἐναντίον τῆς περὶ τῆς λεγομένης «περσικῆς Ἀρτέμιδος» θεωρίας.

ρῶπιν», τὸ «δεινὸν πέλωρ» τοῦ Ὅμηρου, ὅπως ἡμεῖς νομίζομεν, ἢ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερόχου ἄρα καὶ ἐνδεχομένως καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου θεότητας, ἣτις κατόπιν ἐξέπεσεν εἰς ἀπαίσιον δαίμονα καὶ φόβητρον καὶ διεμορφώθη συνεπῶς ὑπὸ τῆς τέχνης εἰς τέρας, ὅπως παραδέχονται οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν παλαιὰν θεωρίαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ U. v. Wilamowitz (Griechische Tragödien (1901) II σ. 226-227), O. Gruppe (Griech. Mythologie etc. II σ. 1141-2 (1906), R. M. Dawkins (Ann. Br. School vol. XIII (1906) σ. 105), L. R. Farnell (Cults of the Gr. States vol. III (1907) σ. 57), J. E. Harrison (Prolegomena to the Study of Greek Religion (1908) σ. 191-194), J. Déchelette (Rev. Archéologique (1909) τόμ. 14 σ. 109-110), A. L. Frothingham (The Amer. J. of archaeology, vol. XV (1911), σελ. 344-377), E. Küster (Die Schlange in der griechischen Kunst u. Religion (1913) σ. 141), L. Malten (Jahrbuch des Instituts τόμ. XXIX (1914) σ. 184), M. Hoernes Urgesch. d. bild. Kunst (1915) σ. 67;

Καὶ δὲν ὑπάρχει μὲν ἀμφιβολία ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Γοργόνας, Μέδουσα, ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ἄνασσα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑποδηλοῦν ἀνωτέραν φύσιν τῆς Γοργόνας, ὡς ἤδη ἐτόνισεν ὁ Wilamowitz, καὶ αἱ φερόμεναι σχέσεις τῆς Μεδούσης πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ αἱ περὶ γεννήσεως ἐξ αὐτῶν ἀθανάτων ἵππων μῦθοι φαίνονται ὑποστηρίζοντες τὴν περὶ ἀνωτέρας Μεδούσης ὡς ταυτιζομένης πρὸς τὴν Δήμητρα θεωρίαν, ὅπως κυρίως ὁ Gruppe καὶ Malten ἀνέπτυξαν, καθὼς καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν περιελθόντων εἰς ἡμᾶς μνημείων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ὑπάρχουσι παραστάσεις, ἐμφανίζουσαι συνδυασμοὺς χαρακτηριστικῶν ἢ γνωρισμάτων τῶν τύπων τῆς «ποινίας θηρῶν» καὶ τῆς Γοργόνας, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποβάλουν τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ Γοργὼ Μέδουσα εἶναι ἄλλη ὄψις τῆς προσωπικότητος τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως συμπεραίνει ὁ Dawkins, ἢ τῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος τῆς γῆς, ὅπως δι' ἰδιαίτερας μελέτης ὑπεστήριξεν ὁ Frothingham, ἢ ἔχει στενὴν σχέσηιν μὲ τὸν ἥλιον, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ Déchelette.

Ὅταν ὅμως, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν κατωτέρω, οὔτε αἱ φιλολογικαὶ μαρτυρίαι καὶ αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τῶν μύθων οὔτε τὰ σχετικὰ μνημεῖα τῆς τέχνης ἀποδεικνύουσι ποσῶς τὴν ὑπαρξίν ἀνωτέρας Γοργόνας Μεδούσης, καὶ δύναται αἱ σχετικαὶ ἀνωμαλίαι νὰ ἐξηγηθῶσι κάλλιστα ἄνευ τῆς προσφυγῆς εἰς μίαν τοιαύτην θεωρίαν, εἶναι, νομίζομεν, ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον νὰ ἐμμένωμεν εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην, ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Γοργὼ Μέδουσα καὶ συνεπῶς αἱ Γοργόνας ὡς ἀνώτεροι θεότητες ἀντιστρατεύονται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Γοργόνας, ὅχι μόνον ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται ἀπὸ τοῦ Ὅμηρου καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ, τὸ καὶ σπουδαιότερον, καὶ ὅπως δύναται νὰ προσδιορισθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πιθανῆς ἐξελιξέως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας. Τοῦτο δὲ ἐνέχει δι' ἡμᾶς δεσπίζουσαν σημασίαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ δύναται ἀσφαλῶς νὰ στηριχθῆ μία σχετικὴ ἐπιστημονικὴ θεωρία. Ἐνῶ ἀντιθέτως εἶναι ἄτοπον νὰ παρασυρόμεθα εἰς θεωρίας περὶ μυθολογικῶν προσώπων ὑπὸ τῆς φαινομενικῆς μαρτυρίας τῶν μνημείων τῆς τέχνης, καθόσον οἱ τύποι τῆς τέχνης, ὀφείλοντες τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν αὐτῶν, καθὼς καὶ τὰς τυχόν ιδιορρυθμίας τῶν καθ' ἕκαστον σωζομένων αὐτῶν δειγμάτων εἰς τεχνικούς, διακοσμητικούς καὶ παντὸς εἶδους ἄλλους τυχαίους λόγους ἀσχέτους καὶ πάντως ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὰ μυθολογικὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παριστάνουσι, καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης ἡμῶν μελέτης ἐτονίσαμεν, δὲν πρέπει ποτὲ κατ' ἀρχὴν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις πρὸς προσδιορισμὸν τῶν σχετικῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων. Λίαν δὲ

χαρακτηριστικά διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν τούτου εἶναι ὅσα μετὰ τόσης αὐτοπεποιθήσεως λέγει ὁ Koerte ἐν Athen. Mitth, 1893, σ. 253 - 254, ἀποδίδων τὴν συμμετοχὴν τῆς Ὑγείας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμφιαράου «μολονότι ὁ Ἀμφιαράος ἀρχικῶς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν Ὑγείαν», ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰ ἐξ Ἀθηνῶν ἀναθηματικά ἀνάγλυφα ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἀμφιαράου ἐν Ὁρωπῶ καὶ Ραμνοῦντι, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνάγλυφα οἱ Ἀθηναῖοι λιθοξοοὶ ἀντέγραφον μηχανικῶς τὸν διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ προωρισμένον ἀναθηματικὸν τύπον, ἐν ᾧ ἡ Ὑγεία ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς συνθέσεως.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἔκπτωσις τῆς Γοργόνης ἀπὸ θεότητος εἰς πονηρὸν δαίμονα καὶ φόβητρον συνεπεία τῆς ἐπικρατήσεως νέου θρησκευτικοῦ καθεστῶτος ἢ νέου θεοκρατικοῦ συστήματος ἢ δυναστείας — ὅπως τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν ἰδίως ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς μυθολογίας καὶ δὴ τὸ τοῦ Σήθ, ὅστις ἀπὸ ἰσότητος τοῦ Ὁσίριδος καὶ τῆς Ἰσιδος κατήντησε βραδύτερον νὰ θεωρῆται ἢ προσωποποιήσῃ τοῦ πονηροῦ — δὲν θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν τι μυθολογικῶς παράλογον. Ἄλλ' ἡ ὑπαρξίς ἔστω καὶ ἄλλων παραδειγμάτων τοιοῦτου εἴδους ὄχι μόνον ἐκ ξένης μυθολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλληνικῆς δὲν θὰ εἶχε προφανῶς δι' ἡμᾶς καθόλου δεσμευτικὴν σημασίαν. Τούναντίον δεσμευτικὸν ὁπωσδήποτε ὄφειλε νὰ θεωρηθῇ δι' ἡμᾶς, ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ἡ παρουσία εἰς τὴν ἐλληνικὴν θρησκευτικὴν μυθολογίαν κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων δαιμονικοῦ χαρακτῆρος θὰ ἠδύνατο μόνον νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ὀφειλομένη ἀποκλειστικῶς εἰς ἔκπτωσιν ἐξ ἀνωτέρας θεότητος καὶ ὅτι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἢ ὑπαρξίς δαίμονος ἢ μᾶλλον φοβήτρου, οἷα ἦτο ἡ Γοργὼ Μέδουσα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τοιοῦτόν τι ὅμως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον, καθ' ὃν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου ἀρχικῶς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ οἱ δαίμονες καὶ νὰ ἐγεννήθῃ ἐν γένει ἡ λατρεία καὶ ἡ θρησκεία¹.

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, νομίζομεν, ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῇ ἐξερευνήσει τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κακοῦ πρέπει νὰ προὑπῆρξεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ² καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ κακὸν δὲν συνέλαβεν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄρνησιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρῆται ὅτι ἐμορφώθη ὡς ἄρνησις τοῦ κακοῦ, ὅποτε καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ οἱ δαίμονες ἐγεννήθησαν φυσικὰ πρὸ τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου. Ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος δὲν θὰ κατέληγε ποτὲ ἴσως εἰς τὴν ἐπινόησιν τῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων, πονηρῶν — ὡς εἴπομεν — κατ' ἀρχάς, ἐξ ὧν παρήχθησαν κατόπιν αἱ θεότητες, καθὼς καὶ τῆς σχετικῆς λατρείας, ἐὰν εἶχε ἀφθονα καὶ πρόχειρα τὰ μέσα τῆς ζωῆς του, δὲν περιεστοιχίζετο ἀπὸ παντοειδεῖς κινδύνους, καὶ δὲν ἐμαστίζετο ἀπὸ τὰς νόσους καὶ τέλος ἀπὸ τὸν θάνατον. Τὰ διάφορα αὐτὰ κακὰ ἐφαντάσθη ὡς διαφόρους δυνάμεις, πνεύματα, δαίμονας, οἱ ὁποῖοι, φυσικά, ἦσαν ἐχθρικοὶ πρὸς αὐτὸν ἄρα καὶ πονηροί.

¹ Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνοῦμεν πληρέστατα μετὰ τοῦ E. B. Tylor, ὁ ὁποῖος ἐξετάζων τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας (Primitive Culture ἐκδ. 1920, I σελ. 424) καταλήγει νὰ παραδεχθῇ ὅτι διὰ τὸν ὄρισμόν αὐτῆς εἶναι

ἀρκετὴ αὐτὴ ἡ ἀπλὴ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξίν πνευματικῶν ὄντων, δηλαδὴ δαιμόνων.

² Πρβλ. καὶ E. Kuster Die Schlange κλπ. σ. 86.

Καὶ ὅτι μὲν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος τὰ διάφορα ἐπαπειλοῦντα αὐτὸν δεινὰ ἐφάντασθη ὡς κακοὺς δαίμονας δύναται νὰ θεωρηθῆ πολὺ φυσικόν, ἀλλὰ πῶς συνέλαβεν ἀρχικῶς ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδέαν τοῦ πνεύματος, αὐτῆς τῆς δυνάμεως ἐν γένει ἢ τῆς ψυχῆς (animismus), ἢ ὁποία ὡς αἴθλος καὶ ὑπερφυσικὴ εἶναι τι διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀνύπαρκτον;

Κατὰ τὸν Wundt (Elemente d. Völkerpsychologie κεφ. 1. σ. 81 — 83) ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν φόβον, τὸν ὁποῖον ἐπροξένησαν εἰς αὐτὸν αἱ νόσοι καὶ ἰδιαίτερος ὁ θάνατος, ἐμόρφωσεν ἀρχικῶς τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου ὡς δαίμονος, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει συγχρόνως μέσα εἰς τὸ σῶμά του καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ αὐτὸς δίδει καὶ ἀφαιρεῖ τὴν ζωὴν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἐν γένει, νομίζομεν, δυνατὸν νὰ ἀπετέλεσε τὴν ἀρχήν, ἢ ὁποία ὀφείλει νὰ ὑπῆρξε περισσότερο ἀπλή, ἢ δὲ ἰδέα τοῦ θανάτου ὡς δαίμονος εἶναι τι σύνθετον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰδέας τοῦ κακοῦ. Ἡμεῖς λοιπόν, νομίζομεν, ὅτι μᾶλλον ἢ ἐπιφοίτησι τῶν νεκρῶν καθ' ὕπνου καὶ ἢ ἀνάμειξις αὐτῶν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ζώντων (πρβλ. καὶ O. Kern Die Religion der Griechen σ. 31) συνετέλεσεν ἀρχικῶς περισσότερο εἰς τὴν ἐπινόησιν αὐτῆς τῆς ἀπλῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος, καθόσον ἔκαμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ φαντασθῶσι τοὺς νεκροὺς ὡς ζῶντας καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ αἴθλον μορφήν ὡς πνεύματα, δαίμονας. Τοῦτο δὲ δὲν εὐρίσκειται καθόλου εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, φανταζόμεθα ὅτι ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων εἰς τὸν ἄνθρωπον διότι τῆς ἰδέας τοῦ πονηροῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὀφείλει νὰ προὔπηρξεν ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ἀπλῆς δυνάμεως ἐν γένει, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν History of Greek Religion σ. 81, ἰσχυρίζεται ὅτι τῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων προὔπηρξεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου ἡ ἰδέα τῆς ἀπλῆς δυνάμεως, ἢ ὁποία δὲν ἔχει οὔτε ἀγαθὴν οὔτε κακὴν ιδιότητα, ἀλλὰ γίνεται καλὴ ἢ κακὴ ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπαφῆς. Προσέτι δὲ, ὅπως φανταζόμεθα νὰ συνέβησαν τὰ πράγματα, τοῦτο εἶναι καὶ ὁ μόνος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ σχέσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς νεκροὺς, ἢ ὁποία φαίνεται ὑπῆρξε παμπάλαια, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περισσότερο παντὸς ἄλλου παράγοντος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπινόησιν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀρχικοῦ μικτοῦ τύπου τῆς λατρείας¹.

Κατὰ τὸν Edward Tylor Primitive Culture I, σ. 428-29, ἐπὶ λέξει: «Εἰς τὸν ἐν πρωτογενεῖ καταστάσει εὐρισκόμενον ἄνθρωπον ἔκαμαν ἐντύπωσιν δύο ομάδες βιολογικῶν προβλημάτων» — με ἀποτέλεσμα, βεβαίως, τὴν ἐπινόησιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος. «Ἐν πρώτοις τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ διαφορὰν, μεταξὺ ἐνὸς ζῶντος σώματος καὶ ἐνὸς νεκροῦ, τί προξενεῖ τὴν ἐγρήγορσιν, τὸν ὕπνον, τὰς νόσους, τὸν θάνατον. Καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τί εἶναι ἐκεῖναι αἱ ἀνθρώπινα μορφαί, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς αὐτὸν καθ' ὕπνου καὶ ἐν δραματισμοῖς». Νομίζομεν ἐν τούτοις ὅτι τὴν πρώτην ἀφορμὴν ἔδωκε μᾶλλον ἢ ἐπιφοίτησις τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν ἐν ὄνειρῳ, ὅπως παραδεχόμεθα ἡμεῖς διότι καθ' ὕπνου ὁ ἄνθρωπος βλέπει μορφὰς ἀνθρώπων, εἰδῶλα, διὰ τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ εἶναι καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, εἶναι πολὺ φυσικόν νὰ παραδεχθῆ ὑπαρξίν, ἐνῶ, προφανῶς, ἀπαιτεῖται πολὺ μεγαλύτερος βαθμὸς πρωτοβουλίας καὶ ἀναπτύξεως τῆς σκέψεως καὶ ἰδίως πρωτοβουλία σκέψεως, τὴν ὁποῖαν δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ φανταζόμεθα ὅτι εἶχεν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος διὰ νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐπινόησιν τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων τοῦ ὕπνου, τῶν νόσων καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, τὰ ὁποῖα φαινόμενα δὲν

¹ Πρβλ. καὶ Nilsson History of greek Religion σ. 106.

παρουσιάζουν καμμίαν ὁμοιότητα πρὸς οἰανδήποτε ζωντανὴν μορφήν. Καὶ κατὰ ταῦτα εἶναι, νομίζομεν, φυσικώτερον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐμόρφωσε πρῶτον τὴν ιδέαν τῆς ἐκτὸς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ εἶτα ἐξ αὐτῆς τὴν ιδέαν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Tylog (ἐνθ. ἀν. II, σ. 109).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀφοῦ συνέλαβεν ὁ ἄνθρωπος πρῶτον τὴν ιδέαν τοῦ κακοῦ — εἰς τὸ ὁποῖον συμφωνοῦν καὶ αἱ γνῶμαι διαφόρων σοφῶν, τοὺς ὁποῖους ἀνεφέραμεν — ἐσημάτισε κατ' ἀνάγκην, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, κατόπιν τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τότε φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῇ ἢ προσοχὴ του εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀντιθέτως ἦσαν εὐεργετικὰ δι' αὐτόν, καὶ τοιαῦτα ἦσαν πρωτίστως ἢ παρέχουσα εἰς αὐτὸν τροφήν γῆ καὶ ὁ ζωογόνος ἥλιος, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς αἱ πηγαὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κατ' ἀνάγκην θὰ κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην θέσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου. Ἐνῶ ὡς ἀντίρροπα τῶν πονηρῶν δαιμόνων, προοιούσης τῆς ἐξελιξέως, θὰ ἐδημιούργησε ὑποτελῆ εἰς τὰς δυνάμεις τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἢ τοῦ ἡλίου κατ' ἀρχὴν ἀγαθὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα κατόπιν, ὡς καὶ τοὺς δαίμονας, ἐνετόπισεν εἰς δένδρα, λίθους καὶ ζῶα, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὄχι φυσικόν, νομίζομεν, τρόπον, καθ' ὃν φαντάζεται τὰ πράγματα αὐτὰ ὅτι συνέβησαν ὁ De Visser (*Die nicht menschengestaltigen Götter d. Griechen* (1903) σ. 19) ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἐμψυχώσεως τῶν λίθων, δένδρων, ζῶων, τὰ ὁποῖα, ὡς μᾶλλον ἀδιάφορα διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ὑπαρξίν του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπειτέλεσαν τὴν ἀρχὴν τῆς τοιαύτης ἐξελιξέως. Προκειμένου δὲ εἰδικώτερον περὶ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ὁ ἄνθρωπος βραδύτερον ἐδημιούργησε τοὺς ἥρωας τοῦ παλαιότερου δαιμονοειδοῦς τύπου, τὴν λατρείαν τῶν ὁποίων ὁ Nilsson (*H. G. R.* σ. 36 καὶ 103 - 104) παράγει ἀκριβῶς ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν¹, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι, νομίζομεν, δὲν εἶναι κυρίως πρόγονοι τῶν ἀνθρώπων, ὅπως αὐτὸς ἰσχυρίζεται (σ. 128), οὔτε ὅμως ἐκπεσόντες θεοί, ὅπως διὰ τὸν παλαιότερον προθεοκρατικὸν τύπον αὐτῶν θέλει ὁ Rohde (*Psyche*, I σ. 125), ἀλλ' ἀποτελοῦσι μᾶλλον ἓνα διάμεσον σταθμὸν ἐξελιξέως τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως ἐκ τοῦ δαίμονος εἰς τὸ θεῖον.

Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν θεότητα ἀπὸ τὸν πονηρὸν δαίμονα ἢ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀρχικῶς ἀνώτερος βαθμὸς δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, πρᾶγμα, ὅπερ καταντᾷ ἀκατανόητον ὡς τι ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἀγαθοποιὸς καὶ εὐεργετικὴ πρὸς τὸν ἄνθρωπον διάθεσις, συνέπεια τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἢ ἀπονομή εἰς τὴν θεότητα ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου ἀνθρώπου ἀνωτέρας δυνάμεως καὶ περιοπῆς. Δηλαδή οὐσία τῆς θεότητος εἶναι τὸ ἀγαθόν, ὅπως οὐσία τοῦ κατωτέρου, τοῦ κυρίως δαίμονος, εἶναι τὸ κακόν. Ἐὰν δὲ ὁ ἄνθρωπος ἠσθάνθη φυσικὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκλιπαρήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ θεοτήτων, ὅπως ἐξασφάλισῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγαθὰ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη ἡ λατρεία, ἀσφαλῶς θὰ εἶχεν αἰσθάνθη πρωτίτερα τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του τὰ διαρκῶς ἐπικρεμάμενα ἐναντίον του κακά, περὶ ὧν ἐκάμαμεν ἀνωτέρω λόγον. Καὶ πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ στραφῇ πρὸς τὰ πρὸ τῶν θεῶν ὑπάρχοντα — ὅπως ἀνεπτύξαμεν — διὰ τὴν ἀντίληψίν του πονηρὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποῖους ὡς φύσει πονηροὺς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαθέσῃ εὐμενῶς πρὸς τὸν ἑαυτόν του — ὅπως καὶ ὁ Gruppe (ἐνθ. ἀν. II σ. 758. 907) τονίζει, — ἀλλὰ τῶν ὁποίων ὄφειλε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν κακοποιὸν δρᾶσιν

¹ Τοὺς ἥρωας δαίμονας τοῦ παλαιοῦ προθεοκρατικοῦ τύπου, ὅπως εἶναι οἱ δαίμονες τοῦ Ἡσιόδου δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν πρὸς τοὺς δευτερογενεῖς τοπικοὺς ἥρωας τῆς

Ἑλληνικῆς Μυθολογίας (πρβλ. Rohde, *Psyche* I, σελ. 157, καὶ Gruppe ἐνθ. ἀν. σ. 760. ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρ' Ἑλλήσιν ἀντίληψιν περὶ τῶν νεκρῶν).

ἐξαναγκάζων αὐτοὺς καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον εἰς ἀδράνειαν. Πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν σκοπὸν ἐπενόησεν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος τὴν μαγείαν μεθ' ὅλων τῶν ἀποτρεπτικῶν μέσων τοῦ κακοῦ. Ἐν δὲ τῶν μέσων αὐτῶν τῆς μαγείας ἦτο ἡ χρῆσις τῶν μαγικῶν συμβόλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουσι τὰ ἀποτρόπαια τοῦ ἐπιθετικοῦ τύπου, ὡς συνδέοντα τὰς ἀφανεῖς μαγικὰς ιδιότητες μετὰ τὴν ἐπίδειξιν φυσικῆς δυνάμεως καὶ ἀγριότητος καὶ ἀντιμετωπίζοντα συνεπῶς πληρέστερον τὰ πνεύματα καὶ τὴν εἰς αὐτὰ καὶ τοὺς δαίμονας κατατετριμμένην μεγάλην ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν. Προκειμένου δὲ τώρα εἰδικώτερον διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἐκ τῶν μαγικῶν συμβόλων τὴν κορυφῶσιν ἀπετέλεσε κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ὁ ἡμέτερος θηριώδης γοργόνειος φόβος καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ σχηματισθεῖσα ἀρχαϊκὴ μορφή τῆς ἀποτροπαίας Γοργόνας, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς δύναμιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἐναντίον τοῦ κακοῦ· διότι εἰς αὐτὴν τὴν τακτικὴν τῆς μαγείας ἐξηκολούθουν νὰ ἐμμένωσιν οἱ ἄνθρωποι ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν ἐπινόησιν τῶν παντοδυνάμων θεῶν. Εἶναι δὲ ὁ τρόπος αὐτὸς τόσον ἐρριζωμένος εἰς τὴν λαϊκὴν ψυχολογίαν, ὥστε, ὡς γνωστόν, χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἀγρίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν λεγομένων πολιτισμένων, ἀλλ' ἀμαθῶν καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων.

Τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς μαγείας πολὺ ὥραϊα καθορίζει ὁ L. R. Farnell εἰς τὸ Archiv f. Religionswissenschaft τοῦ 1914, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπὶ λέξει (σ. 19) ὅτι: «ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς μαγείας εἶναι ὁ ἐξαναγκασμός, ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς θρησκείας ταπεινὴ μετὰ σεβασμοῦ ἔκκλησις· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ θεότης δύναται νὰ ἐκβιασθῇ, εἰς τὴν δευτέραν ἐνεργεῖ ἐλευθέρως καὶ ἐκ περσιότητος». Εἰς τοῦτο ὁμοίως θὰ εἴχομεν νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς, ὅτι, ἐνῶ ἡ καθαρὰ θρησκεία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν θεότητα, ἡ μαγεία ἐγεννήθη πρὸ αὐτῆς ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν πονηρῶν δαιμόνων καὶ μετεδόθη κατόπιν εἰς τὰς πρὸς τὴν θεότητα σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐπελθούσης τοιοῦτοτρόπως μιᾶς ἀδιασπάστου ἀναμιξεως πίστεως εἰς δαίμονας καὶ μαγείας ἀφ' ἑνὸς καὶ πίστεως εἰς θεοὺς καὶ λατρείας ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία ἀνάμιξις ἐπεκράτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν. Χαρακτηριστικὸν δὲ σχετικῶς εἶναι καὶ τὸ τοῦ Gruppe, ὁ ὁποῖος, καίπερ ἀντιδιαστέλλων τὴν δαιμονολατρείαν ἀπὸ τὴν κυρίως θρησκείαν, ἀναφέρει (ἐνθ. ἀν. II σ. 758) τὴν στενωπὴν τὴν συνύφανσιν τῆς δαιμονολατρίας καὶ τῆς μαγείας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας διὰ νὰ δικαιολογηθῇ, διατὶ ἀναγκάζεται νὰ πραγματευθῇ καὶ περὶ αὐτῶν εἰς τὸ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας σπουδαῖον δίτομον σύγγραμμά του. Ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ συνύφανσις μαγείας καὶ κυρίως θρησκείας φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποβάλλῃ περαιτέρω τὴν σκέψιν, ἐὰν ὡς ἀρχὴ τῆς θρησκείας δὲν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ — ὅπως πολλοὶ παραδέχονται — ἡ ἀπωτάτη ἐκείνη στιγμή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, φθάνει τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ.

Τὴν ἐκ τῶν κατωτέρων δαιμόνων ἐξέλιξιν τῶν θεῶν παραδέχεται καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας Nilsson λέγων μάλιστα ἐπὶ λέξει (History of Greek Religion (1924) σ. 112): «Αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιούργησαν τοὺς θεοὺς, ἡ δὲ λατρεία εἶναι ἡ ἔκφρασις αὐτῆς τῆς ἀνάγκης. Ὁ θεὸς εἶναι δαίμων, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε σπουδαιότητα καὶ ὀρισμένην μορφήν διὰ τῆς λατρείας. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὁμοειδῶν ὄντων ἡ λατρεία ἐκλέγει ἓνα ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ τοῦτο λέγεται θεός. Ἡ πίστις ὁμοίως εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς δαίμονας ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται». Αὐτὰ δὲ συμφωνοῦσιν ἐξ ὀλοκλήρου μετὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, ἣν ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν, ὅτι πάντως ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὸ τέρας τῆς

ἐξελίξεως τῆς θρησκευτικῆς ιδέας καὶ ὄχι τὴν ἀρχὴν, ὅπως ὁ Andrew Laug (*The making of Religion*), ὁ P. Guillaume Schmidt (*L'origine de l'idée de Dieu*) καὶ οἱ λοιποὶ θιασῶται τῆς τοιαύτης θεωρίας παραδέχονται, καὶ ἦν θεωρίαν ῥητῶς ἀποκρούει καὶ ὁ Nilsson εἰς τὸ περὶ μινωϊκῆς καὶ μυκηναϊκῆς θρησκείας νεώτατον (1927) ἔργον του (*Minoan Mycenaean Religion* σ. 250). Στήριζονται δὲ οἱ τὰ τοιαῦτα περὶ ἀρχικοῦ θεοῦ φρονούντες κυρίως εἰς τὰς παρὰ τοῖς σημερινοῖς ἀγρίοις γενομένας σχετικὰς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως, ὅπως ὁ Eduard Tylor εἰς τὸ σύγγραμμά του *Primitive culture* (ἔκδ. 1920) διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει καὶ ὁ O. Kern εἰς τὸ πρόσφατον ἔργον του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, *Die Religion d. Griechen* (1926) σ. 13, ἐπιμόνως τονίζει, δὲν ἀποτελοῦσιν ἐν προκειμένῳ καθόλου ἀσφαλῆ πηγὴν. Ἔχει δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο πολὺ μεγάλην δι' ἡμᾶς σημασίαν ἐνταῦθα· διότι ἡ περὶ Γοργόνων καὶ Μεδούσης ὡς ἀνωτέρων θεοτήτων σφαλερὰ καθ' ἡμᾶς προκατάληψις στηρίζεται ἀπωτέρω κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν πεπλανημένην ἀρχὴν, ὅτι ἡ θεότης, καὶ δὴ ὡς ἀνώτερος θεός, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ιδέας, καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ φυσικὴ τῶν τοιούτων πραγμάτων ἐξέλιξις συνετελέσθη ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ ὄχι ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως νομίζομεν ἡμεῖς καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀναπτύξεως τοῦ ζητήματος προκύπτει.

Ἐὰν τώρα θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰδικώτερον, ὁποῖα πραγματικῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι ἀκριβῶς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱστορικῆς περιόδου, χωρὶς νὰ ἀνατρέξωμεν πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν προσωποποιήσεων, δὲν θὰ εἴχομεν μὲν τὴν διάθεσιν νὰ διαφιλονικῶμεν τὴν μεταβολὴν, ἡ ὁποία φέρεται ἐπελθούσα τότε — ἀδιάφορον πόθεν προερχομένη — εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διὰ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ συγκροτήματος τοῦ Διὸς καὶ ἔστω τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταλύσεως τοῦ συστήματος τῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος τῆς γῆς, ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ M. Hoernes (*Urgeschichte d. bild. Kunst* σ. 57. ἐφ. ἔκδ. 1915). Θὰ ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αἱ γυναικεῖαι μυθολογικαὶ συλλήψεις τοῦ παλαιοῦ θεοκρατικοῦ καθεστῶτος, Γοργόνες, Ἐρινύες, Ἄρπυιαι κλπ. ὑπέστησαν ἀπηνῆ διωγμὸν ἐκ μέρους τῶν δορυφόρων τοῦ νέου κράτους τοῦ Ὀλύμπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ φονεύσας τὴν Γοργόνα Μέδουσαν Περσεύς. Δὲν βλέπομεν ὅμως πῶς τοῦτο δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ Γοργόνες καὶ αἱ λοιπαὶ παρόμοιαι συλλήψεις ὑπὸ τὸ παλαιὸν καθεστῶς ἦσαν τι πλεόν τῶν ἀπαισίων δαιμόνων καὶ φοβήτρων — ἰδίως αἱ Γοργόνες — καὶ ὅτι μάλιστα εἶχον «κυριαρχίαν ἐπὶ ζωῆς καὶ θανάτου», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Hoernes (ἐνθ. ἄν. σ. 67). Ἄφοῦ ἄλλως τε αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε ἀνωτέρας θεότητος, τὸ δὲ προολυμπικὸν θρησκευτικὸν καθεστῶς ὁ Hoernes ἀναγνωρίζει ῥητῶς ὡς μονοθεϊστικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προήλθεν ὁ πολυθεϊσμός τῆς ἱστορικῆς περιόδου (σ. 58). Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ μονοθεϊστικὸν σύστημα τῆς Μεγάλης Μητρὸς δὲν χωροῦσιν ἄλλαι ἀνώτεραι θεότητες, ἀλλὰ μόνον δαιμονικαί, χθόνιαι συλλήψεις, οἵαι ἦσαν αἱ Γοργόνες καὶ κυρίως ἡ Γοργὼ Μέδουσα. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὸν μονοθεϊσμόν τῆς Μεγάλης Μητρὸς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὸν φαντασθῶμεν ἁπλῶς ὡς τὸν πολυθεϊστικὸν μοναρχισμόν τοῦ Διὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουσι θέσιν καὶ ἄλλοι θεοὶ, ἀκόμη καὶ τότε δὲν εἶναι πιθανὸν αἱ Γοργόνες καὶ συνεπῶς ἡ Μέδουσα νὰ ἦσαν τι πλεόν τῶν δαιμονικῶν συλλήψεων, ἐκτὸς ἐὰν αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπεδείκνυον τὸ ἐναντίον. Καθόσον ὑπὸ τὸ προολυμπικὸν ἐκεῖνο θρησκευτικὸν καθεστῶς φυσικὸν θὰ ἦτο — καθὰ ἀνε-

πτύξαμεν ἀνωτέρω — νὰ ἐπικρατῇ κατάστασις περισσότερον προσκειμένη εἰς τὴν δαιμονολατρειάν καὶ μία κατωτέρα ὑπὸ ἔποψιν περιεχομένου καὶ μᾶλλον δαιμονικῆ ἢ χθονία ἀντίληψις τῆς θεότητος, ὅπως τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν καὶ μινωϊκῶν μνημείων (ὄρα σχετικῶς Nilsson H. G. R. καὶ M. M. R.)¹.

Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ ὅλη ἐκείνη θρησκευτικὴ μεταβολὴ θὰ ἠδύνατο μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐνέκειτο κυρίως εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἰδέας τῆς θεότητος καὶ τὴν ἀνύψωσιν ἐν γένει κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων εἰς ἀνώτερα. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ θεοὶ καὶ αὐταὶ αἱ θεότητες τῆς γῆς, ὡς ἡ Δημήτηρ, ἡ Ἄρτεμις, μετετοπίσθησαν εἰς τὸν μᾶλλον οὐράνιον (ὅπως τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος 0,189 - 193) Ὀλυμπον, τοῦθ' ὅπερ ἔχει καθαρῶς συμβολικὴν σημασίαν. Ὅχι, δηλαδή, ὅτι ἀπὸ τῆς λατρείας τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μετεπήδησεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἡλίου ἢ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Hoegnes (ἐνθ. ἀν. σ. 57) μετέβαλε κατεύθυνσιν ἀπὸ γαιοτροπικῆς εἰς οὐρανοτροπικὴν, ἀλλ' ἡ λατρεία τῆς γῆς συνυπάρχουσα μετὰ τῆς λατρείας τοῦ ἡλίου, ἄρα ἡ λατρεία ἐν γένει μετετοπίσθη ἀπὸ τὴν κατωτέραν σφαῖραν τοῦ ψυχικοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὸ χθόνιον, εἰς τὸ ἀνώτερον πνευματικώτερον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον συμβολίζει ὁ οὐρανός. Καθ' ὅσον θὰ ἦτο, νομίζομεν, παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ δὴ οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι ἐλάτρευον τὴν γῆν, παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ δὴ ἀπὸ τὸν ζωογόνον ἥλιον, ὅσονδήποτε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Kern (ἐνθ. ἀν. σ. 33 ἐφ.) ὅτι φυσικῶς μᾶλλον προσκειμένη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἦτο ἡ λατρεία τῆς γῆς ἀφοῦ, καθὰ ὁ ἴδιος ὁ Kern (σ. 37) ἀναφέρει, τὴν βροχὴν οἱ ἀρχαῖοι ἀντελαμβάνοντο ὡς τὸ σπέρμα, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ οὐρανὸς ἢ ὁ ἥλιος γονιμοποιεῖ τὴν γῆν, καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ μὴ ἦτο παμπαλαία. Τοιαύτην δὲ τινα συμβολικὴν σημασίαν ἴσως νὰ ἔχη καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ περιφήμου χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μηκυνῶν παράστασις.

Πράγματι δὲ τὴν ὑπαρξιν παναρχαίας λατρείας τοῦ ἡλίου καὶ συνεπῶς τοῦ κράτους τῶν ἀνδρικῶν θεοτήτων πιστοποιοῦσι διάφορα μνημεῖα μυκηναϊκῆς καὶ μινωϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐν γένει προελληνικῆς προελεύσεως, μετὰ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θεοὶν κατέχουσιν ἢ περιέφημος ἐκ Σύρου ἀργυρᾶ ταινία (Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς 1899 σ. 123, 124 πίν. 10,1) καὶ ἡ ἐκ Σητείας μήτρα (Ἀρχ. Ἐφημ. 1900 σ. 25, πίν. 3), καθὼς καὶ παρόμοια τοιαῦτα τοῦ αἰῶνος τοῦ χαλκοῦ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας (ὄρα σχετικῶς J. Dechelette ἐν Rev. Archéologique, 1909 τομ. 13. σ. 308 ἐφ.). Κατὰ δὲ τὸν Kern (ἐνθ. ἀν. σ. 28) ἡ μεταβολὴ αὕτη ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπιδρομεῖς, οἱ ὅποιοι «ἐπεχείρησαν δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ συντρίψωσι τὴν δύναμιν τῶν χθονίων, δὲν ἐδίστασαν δὲ τὰς παλαιὰς θεότητας τῆς γῆς νὰ μετατρέψωσιν εἰς οὐρανίους θεότητας».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει λοιπὸν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ παρουσία πονηρῶν δαιμόνων καὶ ἐν γένει κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων, ἕτινα ἐκπροσωποῦσι τὸ κακὸν εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, εἶναι τρόπον τινὰ φυσιολογικὴ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσι ταῦτα ὡς ἀρχικῶς ἄγναι καὶ ἀνώτεραι θεότητες, αἱ ὁποῖαι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξεφυλίσθησαν καὶ μετετράπησαν εἰς δαίμονας, ἐκτὸς ἐὰν ὑπῆρχον εἰδικαὶ μαρτυραὶ ἀποδεικνύουσαι τὸ ἐναντίον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς τὴν προσκειμένην περι-

¹ Ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 250) ἀποκρούων τὴν μονοκρατορίαν τῆς Μητρὸς Θεότητος κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὑποθέτει ὅτι θὰ ἐπεκράτουσαν μᾶλλον κατ' αὐτὴν «μαγεία,

καὶ δαίμονες καὶ περισσότεραι θεότητες, ἐὰν ὑπῆρχον ἐν γένει θεότητες».

πτωσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀσφαλῶς δὲ δὲ συμβαίνει. Εἰδικῶς δὲ δὲν πρέπει νὰ ξενίζη ἡμᾶς ὁ δαιμονικὸς χαρακτῆρ τῆς Μεδούσης, ἀφοῦ, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, τοῦτο ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς κανονικὴ πρώτη φάσις τῆς μυθολογικῆς ἐξελίξεως καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, πιστοποιεῖται δὲ εἰδικότερον καὶ δι' ἀνωτέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου προσωπικότητος ¹.

ΑΙ ΓΡΑΠΤΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς Γοργόνας ὡς μυθικᾶς προσωπικότητος φιλολογικῶν μαρτυριῶν βλέπομεν ὅτι ἡ ἀρχαιότερα καὶ κυριώτερα περὶ αὐτῶν πηγὴ εἶναι ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου. Ἔχει δὲ τὸ σχετικὸν χωρίον ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς (σ. 274 ἑφ.).

*Γοργοῦς ὅσ' αἶ ναῖουσι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο
ἔσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἔν' Ἐσπερίδες λιγύφωνοι,
Σθεινὸν τ' Εὐρυάλη τε Μέδουσά τε λυγρὰ παθοῦσα.
Ἡ μὲν ἔην θνητὴ, ταὶ δ' ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω,
αἱ δύο τῇ δὲ μὴ παρελέξατο Κυανοχαίτης
ἐν μαλακῷ λειμῶνι καὶ ἄνθεσιν ἑαρινοῖσι.
Τῆς δ' ὅτε διῆ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπειροτόμησεν,
ἔκθορε Χρυσάωρ τε μέγας καὶ Πήγασος ἵππος.*

Ἐκ τῶν στίχων τούτων προβάλλει κυρίως ἡ συγκεντρώνουσα ὁλόκληρον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ δημιουργὸς τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν Γοργόνων ἐξέχουσα μορφή τῆς Μεδούσης.

Ἡ μαρτυρία ὅμως τῶν πάντως ἀρχαιότερων τοῦ Ἡσιόδου ὁμηρικῶν ἐπῶν—ἐὰν βεβαίως θεωρηθῆ ὡς γνησία, πρᾶγμα ἀμφισβητήσιμον—² καίτοι οὐδεμία γίνεται ἐν αὐτοῖς μνεῖα περὶ Μεδούσης καὶ τοῦ σχετικοῦ περὶ αὐτῆς καὶ τῶν Γοργόνων μύθου, εἶναι ἐν τούτοις δι' ἡμᾶς λίαν σημαντικὴ καθόσον τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὡς ἀναφέροντα φοβερὰς παραστάσεις, τὸ μὲν «Γοργὸν βλοσυρῶπιν» ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος (Ἰλιάς Α στ. 36, πρβλ. καὶ Θ στ. 349), τὸ δὲ «Γοργεῖην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου» καὶ «Διὸς τέρας» ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς (Ἰλιάς Ε στ. 741—42 καὶ Ὀδυσ. λ στ. 633) πιστοποιοῦσι τὴν περὶ φοβήτρου καὶ τέρατος ἡμετέραν ἀντίληψιν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἀποτελοῦσι σπουδαίαν ἐνίσχυσιν τῆς ἡμετέρας περὶ Γοργόνων ἐν γένει καὶ περὶ Γοργόνος Μεδούσης ὡς ἀρχικῶς δαιμονικῆς συλλήψεως γνώμης· καθόσον ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου συμπαράστασις τῆς Γοργόνος μετὰ τῶν ἄλλων ἀποτροπαίων συλλήψεων Δείμου, Φόβου, Ἐριδος, Ἰωκῆς κλπ. (Ἰλιάς Ε στ. 740 καὶ Α στ. 37) ἐπὶ ἀσπίδων καὶ διῆ καὶ ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς ἀποδεικνύει τὴν ἐπικράτησιν κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ καὶ διῆ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀνθρωπομορφικὸν τοῦ Ὀμήρου θεολογικὸν σύστημα τῆς πρωτογενοῦς δοξασίας περὶ ὑπάρξεως φοβερᾶς δαιμονικῆς δυνάμεως, ἐναντίον τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις κατὰ πρωτογενῆ ἐπίσης μαγικὴν ἀντίληψιν τῶν διαφόρων ἀποτροπαίων, ἐν οἷς καὶ ἡ γοργεῖη κεφαλὴ ἢ Γοργώ, ὡς μετεχόντων ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς δυνάμεως, ὅπως καὶ ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 165, 167 καὶ 172), μὴ θέτων προφανῶς ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ γνήσιον τῶν ἐν λόγῳ

¹ Πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R. σελ. 112 ἐνθα οὗτος παραδέχεται τοιαύτην προέλευσιν εἰδικῶς διὰ τὴν Ἀρτεμιν.

² Ὁρα Gerojannis ἐνθ. ἀν. σ. 11—14.

ὀμηρικῶν στίχων, ἀναγκάζεται νὰ ἀναγνωρίσῃ. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀπουσία τῆς Μεδούσης ἐκ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν δὲν ὑπονοεῖ κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ Γοργὼ καὶ ἡ Μέδουσα εἶναι δύο διαφορετικαὶ προσωπικότητες οὔτε ἀκόμη ὅτι ὁ περὶ Περσέως καὶ Μεδούσης μῦθος ἐγεννήθη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ χωρίζον τὸν Ὅμηρον ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον ὅτι ὁ ἐν λόγῳ μῦθος δὲν εἶχε ἀποκτήσει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου τὴν μετέπειτα πανελληνίον φήμην καὶ σπουδαιότητα, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνυψώθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡσιόδου, καθιερώσει οὐχ ἦτον τὴν σημασίαν τοῦ φοβήτρου ὡς πρωτεύοντος στοιχείου εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Γοργόνας—Μεδούσης, καθὼς καὶ τὴν προτεραιότητα τοῦ γοργοειοῦ φόβου εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ σχετικοῦ τύπου τῆς τέχνης.

Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ Θεογονία οὐδὲν ἀπολύτως ἀναφέρει περὶ τοῦ τερατώδους χαρακτήρος τῆς Μεδούσης, ἐνῶ ἡ ἔκφρασις «λυγρὰ παθοῦσα» ὑπονοεῖ μᾶλλον συμπαθητικὴν Μέδουσαν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ Μέδουσα εἶτε ὡς μυθολογικὴ προσωπικότης εἶτε ὡς τύπος τῆς τέχνης ἦτο κατ' οὐσίαν διάφορος τῆς Γοργοῦς τοῦ Ὀμήρου· καθόσον ὁ ἴδιος ὁ Ἡσίοδος ἐν τῇ «Ἀσπίδι Ἡρακλέους» (στ. 230 καὶ 251-252) ἐξηγεῖ πῶς πράγματι ἀντιλαμβάνεται τὴν Μέδουσαν περιγράφων αὐτὴν ὡς φοβερὸν τέρας, τοῦ ὁποίου τὴν ἀποκοπεῖσαν κεφαλὴν ἀπάγει ὁ Περσεύς. Ὡς φοβεραὶ δὲ καὶ ἀπαίσια τὴν ὄψιν χαρακτηρίζονται καὶ αἱ ἕτεραι δύο ἀδελφαὶ Γοργόνες τῆς αὐτῆς περιγραφῆς. Καὶ ἐὰν δὲ ἀκόμη παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ «Ἀσπίς» δὲν εἶναι γνήσιον ἔργον τοῦ Ἡσιόδου, ἡ μαρτυρία αὐτῆς ἐν προκειμένῳ θὰ ἦτο καὶ τότε λίαν πολύτιμος, καθόσον θὰ ἐδείκνυεν ὅτι διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως τῆς «Ἀσπίδος» ἡ ἀσάφεια τῆς Μεδούσης τῆς Θεογονίας ὄφειλε νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ὀμηρικῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνας. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἐνισχύει καὶ ἡ παρ' Αἰσχύλῳ ἀντίληψις τῶν Γοργόνων ὡς δαιμονικῶν καὶ τερατομόρφων συλλήψεων (Εὐμενίδες στ. 48: «οὔτοι γυναῖκας, ἀλλὰ Γοργόνας λέγω»).

Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοῦ Ἡσιόδου, ὅπως διευκρινήσῃ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς φυσιογνωμίας τῆς Μεδούσης καὶ τῶν ἄλλων Γοργόνων—ὅπως ἔκαμεν ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἀσπίδος»—διὰ τὸ ὁποῖον, ὅπως μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ὀμήρου, μία ἢ δύο λέξεις, ὡς «βλοσυρῶπις» ἢ «δεινοῖο πέλῳρου» θὰ ἦσαν ἀρκεταί, ὀφείλεται νομίζομεν, εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μεταδίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ἡσίοδος διὰ τῶν σχετικῶν στίχων τῆς Θεογονίας, δὲν εἶναι ἡ γνησία μορφή παλαιοῦ περὶ Γοργόνων καὶ Μεδούσης μύθου, ἀλλὰ μᾶλλον κρᾶμα ἐκ διαφόρων μύθων ἀρχικῶς ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνομοιογένεια εἶναι καταφανής, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν κατωτέρω.

Οὕτως ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις, ἰδίως ἡ διακρίνουσα τὰς τρεῖς Γοργόνας, περιγραφομένης ἀπλῶς ὡς θαλασσίας νύμφας¹, οὐδὲν ἔχουσας τὸ ἔκτροπον ἀπὸ τὴν ἀλλόκοτον προσωπικότητα τῆς Μεδούσης, τῆς θνητῆς, τῆς συνεχῆς τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ ὁποία ἀπεκεφαλίσθη ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ Περσέως, ὅποτε ἐκ τοῦ τραγῆλου αὐτῆς ἐξέθορε ὁ Χρυσάωρ καὶ ὁ Πήγασος, δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης ἦτο ἀρχικῶς

¹ Εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ σχετικῶς ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν Γοργόνων ὡς θαλασσίων νυμφῶν, ὁ ὁποῖος ὑπεσελιόθη ἐντελῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ καὶ τῇ φιλολογίᾳ ὑπὸ τῆς Ὀμηρικῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνας ὡς καθαρῶς ἀποτροπαίου καὶ τέρατος, ἐπέζησεν εἰς τὴν γοητευτικὴν Γοργόνα τῆς Νεοελληνικῆς λαογραφίας, τὴν ὁποίαν ἡ λαϊκὴ τέχνη παριστάνει ὡς κατὰ τὸ ἥμισυ γυναῖκα καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἰχθὺν καὶ δὴ ἀλυσίδετον, τοῦ ὁποίου καλλι-

τεχνικοῦ τύπου ἡ ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ξόανον τῆς θαλασσίας νύμφης Εὐρυνόμης, ὅπως περιγράφει αὐτὸ ὁ Πausanias (VIII. 41,6) «οὐδὲ τῆς Εὐρυνόμης τὸ ἄγαλμα εἶδον· τῶν Φιγαλέων δὲ ἤκουσα ὡς χρυσαὶ τε τὸ ξόανον συνδέουσιν ἀλύσεις καὶ εἰκὼν γυναικὸς τὰ ἄχρη τῶν γλουτῶν, τὸ ἀπὸ τούτου δέ ἐστιν ἰχθύος· θυγατρὶ μὲν δὴ Ὠκεανοῦ καὶ ἐν βυθῷ τῆς θαλάσσης ὁμοῦ Θέτιδι οἰκοῦση παρέχοιτο ἂν τι ἐξ γνώρισμα αὐτῆς ὁ ἰχθύς».

ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἐκ τοῦ μύθου τῶν Γοργόνων καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅτι συνεπῶς ἡ Μέδουσα δὲν πρέπει νὰ συγγέεται ἀρχικῶς πρὸς τὸν «εὐρυμέδοντα» θεὸν Ποσειδῶνα καὶ ὅτι ὁ τερατώδης χαρακτήρ καὶ ἡ ἀποτρόπαιος ἰδέα, ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα εἰς τὴν Γοργῶ καὶ τὴν «γοργεῖν κεφαλὴν» τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, συνεταυτίσθη κατόπιν μετὰ τῆς Μεδούσης τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ μετεβιβάσθη ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἄλλας Γοργόνας, διὰ τὸν οἱ σχετικοὶ μῦθοι συνεγωνεύθησαν¹. Εἶναι δὲ ὀπωσδήποτε ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ. γοργεῖν κεφαλῇ) εἶχε τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὸ «γοργόνειον» ἢ «γοργεῖν κεφαλῇ», ὅπερ οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς Γοργόνας, ἀλλὰ σημαίνει ἀπλῶς «φόβητρον», ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἡσίοδον νὰ ἀναπλάσῃ τὸν περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων μῦθον· καίτοι δὲ εἶναι ἀνάγκη βεβαίως νὰ πιστεύσωμεν αὐτὸν ὅτι ὁ μῦθος περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων ἦτο πράγματι καθαρὰ ἐπινόησις τοῦ Ἡσιόδου.

Ὅτι οὐτε ὁ Ἡσίοδος οὐτε ἄλλος τις ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν εἶναι δημιουργὸς τῆς ἑλληνικῆς Μυθολογίας τοῦτο εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἐὰν ἐν τούτοις οἱ λόγοι τοῦ Ἡσυχίου ἀντιπροσωπεύουσιν — ὅπως ἀσφαλῶς συμβαίνει — ἀρχαίαν παράδοσιν, τότε ἡ ἀναμφισβήτητος δόσις ἀληθείας, ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἡσυχίου, εἶναι ὅτι ἡ «γοργεῖν κεφαλῇ» ἢ φόβος τῆς τέχνης καὶ γενικώτερον ἀπὸ μυθολογικῆς ἀπόψεως ἡ ἰδέα τοῦ ἀπαισίου δαίμονος καὶ φοβήτρου ὑπῆρξεν ἢ ἀφετηρία τῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνας Μεδούσης παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀποκλείομεν τὴν καθαρὰν κατὰ Ἡσύχιον ἐπινόησιν τοῦ περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων μύθου ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἐπινόησιν ἐν γένει τοῦ μύθου αὐτοῦ ἐξ ἀφορμῆς παραστάσεως, εἰκονίζουσης ἄνδρα φονεύοντα γυναῖκα τερατοπρόσωπον, εἰσαχθείσης εἰς Ἑλλάδα ἐξ Ἀσίας κατὰ τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Clermont Ganneau (παρὰ S. Reinach Cultes mythes et religions vol. IV, σ. 97-100), ἢ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κατὰ τὴν Θεογονίαν εἰδικὴ παραλλαγή τοῦ μύθου προῆλθεν ἐκ παρερμηνεύσεως ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου σχετικῶν παραστάσεων ἐπὶ ἀγγείων, ὅπως ὑποθέτει ὁ Farnell Cults of the Greek States (τ. ΠΙ σ. 57, ε), δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ πιστεύσωμεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ Θεογονία καὶ εἰδικώτερον ἡ κοσμογονία ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἡσιόδου οἷον εἰ κωδικοποιημένη ἐν Ἑλλάδι, περίπου, ὅπως αἱ σχετικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰ γνωστὰ κείμενα τῶν πυραμίδων, καὶ ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἀπλῶς μετέτρεψεν αὐτὴν εἰς στίχους, ὁπότε βεβαίως θὰ ἐφαινετο ὡς ἐκ τῶν προτέρων βεβιασμένη καὶ ἀβάσιμος ἢ ἡμετέρα γνώμη, ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἰς τοὺς ἐν λόγῳ στίχους τῆς Θεογονίας συνέγραψεν — ὄχι βεβαίως ἄνευ λόγου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — διαφόρους μύθους διὰ νὰ ἀποτελέσῃ ἐξ αὐτῶν μίαν κατὰ τὸ φαινόμενον συνειρμένην ἐνότητα. Ἡ δὲ ἀνάγκη, τὴν ὁποῖαν ἠσθάνθησαν ὅ τε Ἡσύχιος καθὼς καὶ οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, οὓς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ὅπως ἐπιζητήσωσι διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς τόσον ἀπιθάνους ὑποθέσεις τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ἐνισχύει τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ συμφύρματος διαφόρων μύθων.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς περὶ Γοργόνων μῦθος λήγει ἐκεῖ, ἔνθα ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Περσεύς, ἢ μᾶλλον ἐκεῖ, ἔνθα γίνεται ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν τριῶν

¹ Καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων σωζομένων παραστάσεων τοῦ μύθου Περσέως — Μεδούσης, ὡς τῆς γνωστῆς μετόπης ἐκ Σελινούντος ἢ τοῦ ἐξ Αἰγίνης ἀγγείου τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου (Cat. N° 1682. Arch. Zeitung 1882 πιν. 9 - 10), ὁ Ποσειδῶν οὐδέποτε ἀποτελεῖ μέρος τῆς

συνθέσεως, ἐνῶ παρὰ τὸ πλεῖστον τοῦ Περσέως συνήθως εἰκονίζεται ἡ Ἀθηνᾶ, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀποκλεισμός τοῦ Ποσειδῶνος δὲν ἦτο τι ὑστερότερον, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης.

Γοργόνων, ὅτι δηλαδή αἱ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω, ἡ δὲ τρίτη ἡ Μέδουσα ἦτο θνητή. Ἡ Μέδουσα ὡς μία τῶν Γοργόνων ὄφειλε νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἀφοῦ καὶ αἱ ἄλλαι δύο ἀδελφαὶ αὐτῆς ἦσαν ἀθάνατοι, καὶ εἶχε πολὺ ἰσχυρότερον λόγον νὰ εἶναι ἀθάνατος ἡ Μέδουσα, ἀφοῦ πρὸς αὐτὴν συνηνάσθη κατὰ προτίμησιν ὁ Ποσειδῶν. Καὶ πολὺ περισσό-
τερον, ἐὰν ἡ Μέδουσα ἦτο ἀληθῶς τόσον πολὺ ἀνωτέρα ἀπὸ τὰς ἀδελφάς της, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἀπλαὶ νύμφαι. Ἀλλὰ τὴν ἀθάνατον Γοργόνα πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φονεύσῃ ὁ ἥρωας Περσεύς, καὶ διὰ τοῦτο ἡ Μέδουσα μετετρέπη εἰς θνητήν. Δηλαδή ὁ μῦθος τοῦ Περ-
σέως καὶ τῆς Μεδούσης πρέπει νὰ ἦτο ἀρχικῶς ἀσχετος πρὸς τὸν μῦθον τῶν Γοργόνων. Τοῦτο δὲ προδίδει καὶ ἡ φράσις τῆς Θεογονίας «τῆς δ' ὅτε δὴ Περσεύς κεφαλὴν ἀπεδειρο-
τόμησεν», ὅπερ προῦποθέτει γνωστὴν ἱστορίαν ἀδικαιολογήτως ὅμως, καθόσον οὐδένα περὶ
τούτου ἔκαμε προηγουμένως λόγον ὁ συγγραφεύς. Ὡστε ἔχομεν δεῦτερον μῦθον, τοῦ ὁποίου
κύριον πρόσωπον εἶναι ὁ Περσεύς, ὅστις Περσεύς ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δανάης, θνη-
τῆς γυναικός.

Ὁ δεῦτερος οὗτος μῦθος διαφέρει τοῦ πρώτου εἰς δύο οὐσιώδη σημεῖα. Πρῶτον δὲν
ἔχει καθόλου ἐνάλιον χαρακτῆρα, ὅπως ὁ τῶν Γοργόνων, καὶ δεῦτερον ὡς ἀνάγων τὴν ἀρχὴν
εἰς αὐτὸν τὸν Δία φαίνεται μᾶλλον νεωτέρας κατασκευῆς. Ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν
μύθων τῶν διαφόρων ἡρώων, οἱ ὅποιοι καταδιώκουσι καὶ φονεύουσι τὰ λυμαινόμενα τὴν
ἀνθρωπότητα τέρατα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτοστατεῖ ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐξ οὗ ἀσφαλῶς προ-
κύπτει ὅτι καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα ἦτο τέρας. Ὅτι δὲ ἡ ἀποκοπέισα κεφαλὴ τῆς Μεδούσης
εἶχε κατὰ τὴν μυθολογίαν τὴν ιδιότητα νὰ ἀπολιθῶνῃ διὰ τοῦ βλέμματος τοὺς θεωμένους
αὐτήν¹, τοῦτο ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν παρ' Ὀμήρῳ «Γοργεῖν κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου»,
ἣν κατὰ τὸν στίχον τῆς Ὀδυσείας (λ στ. 633) ὡς φοβερὸν ἀποτρόπαιον μετεχειρίζετο ἡ ἐν
τῷ ἄδῃ Περσεφόνη. Ὡστε δυνάμεθα τὴν Μέδουσαν τοῦ Περσέως κατὰ τὸν καθαρῶς ἀπο-
τρόπαιον αὐτῆς χαρακτῆρα ἀσφαλῶς νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν «Γοργεῖν κεφαλὴν» καὶ τὴν
«Γοργὼ βλοσυρῶπιν» τοῦ Ὀμήρου.

Ἄλλ' εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο μύθων ἀνάγεται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ποσειδῶνος; Δὲν ὑπάρχει,
νομίζομεν, καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον μῦθον τῶν Γοργόνων
διότι αἱ τρυφεραὶ σχέσεις τοῦ κραταιοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης πρὸς τὰς θυγατέρας τοῦ θαλασ-
σίου δαίμονος Φόρκυος εἶναι πολὺ φυσικαί, συμβολίζουσι δὲ τὴν ἐδραίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς
θρησκείας ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας προολυμπικῆς παραδόσεως.

Καὶ ποῖος μὲν ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς τῶν σχέσεων τούτων τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Γορ-
γόνος δὲν ἀναφέρει ἀπ' εὐθείας ἡ Θεογονία—παρὰ τὸν κανόνα, ὅστις ἐπικρατεῖ καθ' ὅλον τὸ
ποίημα—λέγει ὅμως πλαγίως ὅτι, ὅτε ὁ Περσεύς ἀπεδειροτόμησε τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης,
ἐξέθορον ὁ Χρυσάωρ καὶ ὁ Πήγασος, οἱ ὁποῖοι ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα εἶχε
συλλάβει ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος ἡ Μέδουσα· ὥστε ἔχομεν νέαν ἀνωμαλίαν. Ἐὰν ἡ Μέδουσα
συνέλαβεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ἡδύνατο κάλλιστα νὰ γεννήσῃ ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τοῦ
Περσέως. Αἱ δὲ σχέσεις τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Φόρκυος ἀνάγονται προφα-
νῶς εἰς μυθολογικὴν ἐποχὴν πολὺ προγενεστέραν τῶν μεταξὺ Περσέως καὶ Μεδούσης διαδρα-
ματισθέντων γεγονότων καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι φυσικὸν ἡ Μέδουσα νὰ διετέλει ἕγκυος
ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅτε ἀπεκεφάλισεν αὐτὴν ὁ Περσεύς. Προσέτι δὲ κατὰ τὴν Θεογονίαν

¹ Ὡς ἀρχαιόταται σχετικαὶ μαρτυρίαι ὀφείλουσι νὰ θεω-   παρ' Αἰσχύλῳ Προμηθεύς, 798.
ρηθῶσιν ἢ παρὰ Πινδάρῳ Πυθ. X, 47. XII, 12 καὶ ἡ

αί Γοργόνες υπάγονται γενεαλογικῶς εἰς τὸν αὐτὸν μυθολογικὸν κύκλον μετὰ τῶν Ἀρπυιῶν, αἵτινες εἶναι θυγατέρες τοῦ Θαύμαντος, ἀδελφοῦ τοῦ Φόρκυος, περιγράφονται δὲ ὡς περωτὰ ὄντα ἀμιλλώμενα εἰς τὴν ταχύτητα πρὸς τοὺς ἀνέμους καὶ τοὺς οἰωνούς· ἀκριβῶς ὅπως εἰκονίζει καὶ τὰς Γοργόνας ἡ ἀρχαῖκή τέχνη (δρ. εἰκ. 3). Ἐκ δὲ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου (Π στ. 149-151) μανθάνομεν ὅτι ἡ Ἀρπυια Ποδάργη ἔτεκε «Ζεφύρω ἀνέμω» τὸν ἵππον Ξάνθον καὶ Βαλίον, ἐξ οὗ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς Μεδούσης ὑπῆρξεν ἀπλῶς νεωτέρα ἐκδοσις τῆς γεννήσεως τῶν προμνημονευθέντων ἵππων ἐκ τῆς Ποδάργης. Ἀλλὰ τότε δὲν ὑπάρχει λόγος προσφυγῆς εἰς τὴν ἐκ τῆς κεφαλῆς γέννησιν τῶν τέκνων τῆς Μεδούσης, ἀφοῦ τὸ προηγουμένον καθιερώνει τὸν κανονικὸν τρόπον τοῦ τοκετοῦ, ὅστις ἄλλως τε εἶναι καὶ ὁ ἀνεξαιρέτως ὑπονοούμενος τρόπος ὄλων τῶν μέχρι Μεδούσης γεννήσεων ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ἐκ τούτου δὲ δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπέσης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης δὲν ἀπετέλει ἀρχικῶς ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ περὶ Μεδούσης ὡς τέρατος μύθου καὶ συνεπῶς τὸ τέρας τοῦτο τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Τοῦτο δὲ πιστοποιεῖ καὶ ἡ ὑστερωτέρα παραλλαγή τοῦ μύθου, καθ' ἣν ἐκ τοῦ ἀποκεφαλισθέντος σώματος τῆς Μεδούσης ἔρρευσε ἀπλῶς αἷμα, ἐκ δὲ τοῦ αἵματος τούτου ἐγεννήθη ὁ Πήγασος¹.

Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ὀμήρου ἐξάγεται, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι βάσις τῆς ιδέας τῆς Μεδούσης ὑπῆρξεν ὁ γοργόνειος φόβος· τοῦτ' ὅπερ πληρέστατα συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἡμετέραν περὶ Γοργονείου θεωρίαν². Ἀλλὰ πέρα τούτου οὐδεμίαν περιγραφὴν τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνας παρέχει ὁ Ὀμηρος εἰ μὴ μόνον ὅτι ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦτο κεφαλὴ δεινοῦ τέρατος καὶ ὅτι τὸ βλέμμα αὐτῆς ἦτο φοβερόν. Ἡ δὲ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου οὐδὲν ἐπίσης ἀναφέρει περὶ τοῦ εἶδους τῶν Γοργόνων. Ἡ Θεογονία ὁμῶς περιγράφει τὰς Ἀρπυίας «αἱ ρ' ἀνέμων πνοιῆσι καὶ οἰωνοῖς ἅμα ἔπονται ὠκείοις πετεύγεσσι» (στ. 266-267). Καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, ἡ Γοργὼ Μέδουσα καὶ ἡ Ἀρπυια Ποδάργη τοῦ Ὀμήρου κατὰ τοῦτο ταυτίζονται, ὅτι ἀμφότεραι συνέλαβον ἐν λειμῶνι καὶ ἐγέννησαν ἵππους, ἡ τέχνη ἔπλασε τὸν τύπον τῶν Γοργόνων κατὰ τὴν παρ' Ἡσιόδῳ περιγραφὴν τῶν Ἀρπυιῶν τῇ προσθήκῃ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν τῇ συλλήψει ἐκ τῆς ὀμηρικῆς περιγραφῆς γοργονείου φόβου.

Ἄλλ', ὅπως ὁ Ποσειδῶν δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν Μέδουσαν καὶ τὰς Γοργόνας, ὅπως αὐταὶ διεπλάσθησαν ἐκ τῆς ὀμηρικῆς περιγραφῆς καὶ τοῦ περὶ Περσέως μύθου ὡς ἀποτροπαιαὶ Ἀρπυιαὶ καὶ ὡς τοιαῦτα ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ὑστερωτέρᾳ Ἀσπίδι τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Ἡσιόδου, ἴσως ἀπεικασθεῖσαι πρότερον ἐν τῇ τέχνῃ, οὕτως ἐπίσης καὶ ἡ γέννησις τοῦ ἵππου ἐκ τῆς Μεδούσης δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης, ἀλλ' ἀπετέλεσε μᾶλλον ἴδιον μῦθον περὶ τῆς ἐκ θεοῦ καταγωγῆς τοῦ ἵππου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁμῶς, ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς Μεδούσης, τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἀρχικῶς τερατώδη καὶ ταπεινὸν χαρακτήρα τῆς Μεδούσης.

Δὲν ὑπάρχει, νομίζομεν, καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐξημέρωσις τοῦ ἵππου κατὰ τὴν ἀπωτάτην προϊστορικὴν ἐποχὴν καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἰδίως αὐτοῦ ὡς ἵππου πολεμικοῦ ὑπῆρξε κατόρθωμα ἀνυπολογίστου σπουδαιότητος διὰ τὸν πρωτογενῆ ἄνθρωπον καὶ εἶναι πολὺ

¹ Ὁρα Mythol. Vaticana, II, 131 καὶ Ovid. Metamorph. IV, 184.

² C. Gerojannis, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 5-45.

φυσικὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ ἵππος ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ζῶον θὰ ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην ἐποχὴν καὶ ὅτι συνεπῶς κατόπιν ἐμυθεύθη ὅτι τὸ γένος αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τοὺς θεούς. Δὲν λείπουν δὲ τὰ μνημεῖα τῆς παναρχαίας τέχνης τὰ πιστοποιοῦντα τὴν τοιαύτην περὶ τοῦ ἵππου θεωρίαν (Fr. Poulsen, Jahrb. d. Inst. 1911, σ. 338· L. Malten, αὐτόθι, 1914, σ. 254). Ἐκεῖθεν δὲ ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν καὶ διάφοροι ἑλληνικοὶ μῦθοι, οἵτινες ὠρισμένους ὀνομαστοὺς ἵππους φέρουσιν ὡς τέκνα θεῶν. Ὡστε εἴτε περὶ τῶν ἀθανάτων ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως πρόκειται, οὓς ἔτεκεν, ὡς εἶδομεν, ἢ Ἄρπυια Ποδάργη ἐκ τοῦ Ζεφύρου, εἴτε περὶ τοῦ Πηγάσου, ὅστις θεωρεῖται γόνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδοῦσης, εἴτε περὶ τοῦ Ἀρίονος, ὅστις τοῦ αὐτοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος ἢ Ἐρινύος ἢ Ἀρπυίας γενεαλογεῖται, ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα διαφαίνεται ὁ αὐτὸς ἀρχικὸς μῦθος τῆς θείας καταγωγῆς τοῦ ἵππου, ὅστις κατὰ διαφόρους τοπικὰς ἴσως παραλλαγὰς προσηρμόσθη εἰς διάφορα μυθολογικὰ πρόσωπα. Καὶ συνεπῶς θὰ ἦτο ἐντελῶς ἄτοπον ἐκ τῆς ἀναμιξεως ἐνὸς οἰουδήποτε μυθολογικοῦ προσώπου εἰς τὸν μῦθον τῶν ἀθανάτων ἵππων νὰ ἐξαρτηθῆ ὁ χαρακτήρ καὶ ἢ ἐν γένει μυθολογικὴ ὑπόστασις καὶ σημασία τοῦ προσώπου τούτου. Καὶ δὴ, προκειμένου εἰδικώτερον περὶ Μεδοῦσης, αἱ ὑποτιθέμεναι αὐτῆς σχέσεις πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἢ ἐξ αὐτῆς γέννησις τοῦ Πηγάσου, ὡς μὴ ἀποτελοῦντα γνήσια στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ περὶ αὐτῆς μύθου δὲν δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσιν οὐσιωδῶς καὶ ὀριστικῶς τὸν χαρακτήρα τῆς Μεδοῦσης, τοῦθ' ὅπερ καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ ἐπικρατήσας αὐτῆς τύπος σαφέστατα μαρτυρεῖ (ὄρ. εἰκ. 2-4). Αἱ δὲ μεμονωμέναι παραστάσεις Μεδοῦσης κενταυρικῆς, ἰδίως ἢ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (ὄρ. εἰκ. 20), ἢν ἡμεῖς ὡς Μέδουσαν-Ποδάργην κατωτέρω χαρακτηρίζομεν, οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσι, καθὰ καὶ κατωτέρω ἀναπτύσσομεν, τὴν ἀρχικῶς ἵπποειδῆ φύσιν τῆς Μεδοῦσης, ὅπως ἰδίως ὁ U. V. Wilamowitz¹, O. Gruppe² καὶ L. Malten³ παραδέχονται, ἀλλ' ἀντικατοπτρίζουσιν ἀπλῶς ἐν τῇ τέχνῃ τὴν περὶ τὴν γέννησιν ἀθανάτων ἵππων σύγχυσιν τῶν διαφόρων μύθων, περὶ ἧς διαλαμβάνομεν κατωτέρω, ἢτις σύγχυσις περιλαβοῦσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸν μῦθον Περσέως-Μεδοῦσης ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἐκδηλωθῆ διὰ τοῦ ἀνωτέρου τύπου τῆς Μεδοῦσης-Ἀρπυίας-ἵππου ἐν Βοιωτία τῇ κοιτίδι τῶν περὶ Ποσειδῶνος καὶ ἵππου μύθων (πρβλ. Gruppe, ἐνθ' ἄν., σ. 1180).

Κατὰ ταῦτα οὔτε αἱ Γοργόνες τῆς Θεογονίας ἦσαν ἀρχικῶς προσωποποιήσεις τοῦ ἀποτροπαίου φόβου, ὅπως διατείνεται ὁ L. Malten (Jahrb. d. Inst., 1914 σ. 184), οὔτε ἡ Μέδουσα, πρὶν καταστῆ μία τῶν Γοργόνων, ὑπῆρξεν ἀνωτάτη θεὰ ἰσότημος τῷ Ποσειδῶνι, ὅπως ὁ αὐτὸς Malten (ἐνθ. ἄν.) καὶ ἄλλοι πιστεύουσιν. Ὅχι· αἱ Γοργόνες, ὅπως περιγράφει αὐτὰς ἢ ἀρχαιοτάτη φιλολογικὴ πηγὴ τῆς Θεογονίας, ἦσαν θαλάσσιαι θεότητες οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ τερατῶδες καὶ ἀποτρόπαιον εἰς τὸν χαρακτήρα ἢ τὸ εἶδος αὐτῶν ἔχουσαι, εἰς μίαν δὲ ἐξ αὐτῶν ὡς θαλασσίαν νύμφην κατὰ πολὺ φυσικὸν λόγον ἀναφέρονται αἱ σχέσεις τοῦ Ποσειδῶνος ὡς θεοῦ τῆς θαλάσσης. Ἡ Μέδουσα τοῦ Περσέως ἀφ' ἑτέρου ὑπῆρξε τὸ κατ' ἀρχάς, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν, ἄσχετος πρὸς τὰς θαλασσίας Γοργόνας, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐτὴ κατ' ἀνάγκην τέρας φοβερὸν καὶ ὡς τοιαύτη ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Γοργῶ καὶ τὴν Γοργεῖην κεφαλὴν τοῦ Ὀμήρου. Ἡ δὲ ἀνάγκη ἴσως τοῦ καθορισμοῦ καὶ τῆς νομιμοποιήσεως τῆς θέσεως τῆς Γοργοῦς αὐτῆς ἐν τῇ μυθολογικῇ γενεαλογίᾳ ὑπηγόρευσε τὴν ἀφομοίωσιν αὐτῆς πρὸς τὰς θαλασσίας Γοργόνας, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ σύνδεσμος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, δὲν ἀποκλείεται δὲ

¹ Griech. Tragödie, II, σελ. 227.

³ Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 184.

² Griech. Myth. und Religion, II, σελ. 1141.

και τοῦτο νὰ ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀποτέλεσμα συγχύσεως διὰ τὴν ὁμοίότητα τοῦ ὀνόματος¹. Καὶ ἡ τοιαύτη ὑπόνοια δικαιολογεῖται, ὡς ἐν ἀρχῇ παρετηρήσαμεν, ἐξ αὐτῆς τῆς περιγραφῆς τῆς Θεογονίας, ἔνθα επικρατεῖ ἡ ἀρχικὴ ἀντίληψις τῶν Γοργόνων ὡς θαλασσίων νυμφῶν, ἡ δὲ παρένθεσις τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Περσέως, ἀποταμόντος τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, φαίνεται ἐντελῶς ἄσχετος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ περιγραφή τῶν Γοργόνων ἐν τῇ πάντως ὑστερωτέρᾳ Ἀσπίδι Ἡρακλέους τοῦ Ἡσιόδου (στ. 230-236) δὲν ὑπενθυμίζει ποσῶς τὰς θαλασσίας συλλήψεις τῆς Θεογονίας.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τώρα αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Μεδούσης, δὲν ἀποτελεῖ, νομίζομεν, τοῦτο τὸ παράπαν ἐμπόδιον εἰς τὴν περὶ τέρατος καὶ φόβου θεωρίαν, καθόσον «Μέδουσα» καὶ «Εὐρυμέδουσα» θὰ ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κοινὸν γυναικεῖον ὄνομα ἐν χρήσει ἄνευ ἰδιαίτερας τινὸς σημασίας ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν τουλάχιστον χρόνων². Ἄλλὰ καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ «Μέδουσα» ἐν προκειμένῳ σημαίνει τὴν «ἄνασσαν» καὶ «δέσποιναν» καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀκόμη δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ φέρον αὐτὸ πρόσωπον εἶναι πράγματι ὑπέροχος θεότης, ὅπως ἰδίως ὁ Wilamowitz, Gruppe καὶ Malten ἰσχυρίζονται, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐκληφθῆ ὡς εὐφημιστικὴ ὀνομασία τῆς ἀπαισίας Γοργοῦς πολὺ περισσότερον ὅπου μία νεωτέρα παραλλαγή τῆς Γοργόνος - Ἐρινύος ἢ «Κάλω, μὲ τὸ στόμα τὸ μεγάλο» τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, ἀποκαλεῖται εὐφημιστικῶς «Κυρὰ Κάλω», τοῦ «κυρὰ» ἰσοδυναμοῦντος προφανῶς πρὸς τὸ «Μέδουσα»³.

Ἄλλ' ὅτι ἡ περὶ Μεδούσης μεγάλη ἰδέα, ἐφ' ὅσον στηρίζεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὅπερ θεωροῦσιν ὡς ὑποδηλοῦν τὴν ὑπέροχον αὐτῆς ἀρχικὴν φύσιν καὶ προέλευσιν, εἶναι ἐσφαλμένη καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς. Ἐὰν ἡ Μέδουσα ἦτο ἀρχικῶς σύνευνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἰσότημος αὐτῷ ἢ «Allwaltende» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Malten (ἐνθ. ἄν., σ. 206 πρβλ. καὶ Wilamowitz, ἐνθ. ἄν., II, σ. 226 [Medusa—Fürstin] καὶ Gruppe, ἐνθ. ἄν. II, σ. 1141¹), διατί αὕτη νὰ ἐκπέσῃ κατόπιν ἐκ μεγάλης θεότητος εἰς ἀπλοῦν μορμολύκειον καὶ διατί νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὰς κατ' αὐτὸν ἀπαισίας Γοργόνας; Ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Malten, ὅτι δηλαδὴ ἐν τῇ Μεδούσῃ ὡς ὑπερόχῳ θεότητι ἐνυπῆρχε καὶ δευτέρα κακὴ καὶ ταπεινὴ φύσις, ἡ προσωποποιήσις τῆς ὁποίας ἀπετέλεσε τὴν Γοργόνα Μεδούσαν, εἶναι τι προφανῶς βεβιασμένον καὶ ἀμαρτύρητον. Ἡ θεωρία τῆς διττῆς φύσεως, ἧς πολλὴ ἐγένετο κατάχρησις, θὰ ἠδύνατο μόνον νὰ νοηθῆ, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δευτέρα φύσις ἀναπτύσσεται ἐκ τῆς πρώτης δι' ἐξελίξεως, ὅποτε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῆ τίνι τρόπῳ ἐκ τῆς ἀνωτέρας καὶ ἀγνῆς θεότητος παρήχθη τὸ τέρας. Ἄλλ', ὅπως ἐν ἀρχῇ ἀνεπεύξαμεν, ὁ μὲν

1 Ὑπὲρ μίας τοιαύτης γνώμης συνηγορεῖ καὶ ἡ διττὴ σημασία τῆς λέξεως «γοργός» παρ' ἀρχαίους. Καὶ τὸ μὲν γοργός ἀπὸ τὴν σημασίαν τοῦ ὁμηρικῶς ἐφαρμόζει εἰς τὰς Γοργόνας τῆς Θεογονίας, τὸ δὲ γοργός ὡς φοβερός ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς Γοργοῦς τοῦ Ὀμήρου. Ἐνῶ τὴν ἐπιτυχῆ ἔννοιαν τῶν δύο ἰδιότητων ἐκπροσωπεῖ ὁ ἀρχαῖος τύπος τῆς Γοργόνος-Μεδούσης ἐν τῇ τέχνῃ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς δρομαίως κινουμένης μορφῆς μετὰ τῆς ἀποτροπαίου κεφαλῆς.

2 Ὅρα Ὀμ. Ἰλ. Β, στ. 727. Ὀδύσσεια, δ, στ. 627 καὶ 696 καὶ η, στ. 8· πρβλ. καὶ Πανσανίου (10, 26, 9) ὅτι μίᾳ ἐκ τῶν θυγατέρων τοῦ Πριάμου ἐλέγετο Μέδουσα.

3 Ἐσφαλμένως, νομίζομεν, ὁ F. C. Lawson (Modern Greek Folklore etc., σ. 163) μεταφράζει τὸ «Κυρὰ Κάλω» διὰ τοῦ «Laidy beautiful» (περικαλλῆς δέσποινα) καὶ θεω-

ρεῖ αὐτὴν ὡς ὑπέροχον ἀρχαίαν θεότητα δυναμένην νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν «Ἀρτέμιδα Καλλίστην». Τὸ «Κάλω» ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ καλός, καλὴ σημαίνει ἀγαθὴ, σεμνὴ καὶ εἶναι, νομίζομεν, εὐφημιστικὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ «Καλότυγες» — ὅπως ἀποκαλοῦνται παρ' ἡμῖν αἱ Νεραίδες (νεώτεροι Ἐρινύες) — ὅπερ εἶναι προφανῶς κατ' εὐφημισμὸν ἀντὶ τοῦ «κακότυγες». Καὶ αἱ προσωπωνίαι δὲ τῶν Ἐρινύων «Σεμναὶ θεαί» καὶ Εὐμενίδες θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶν κατὰ μέγα μέρος ὡς εὐφημιστικαί. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ φυσικωτέραν ἐξήγησιν παρὰ ἡ διτλὴ φύσις. Ἡ δυσκολία δὲ τῆς διτλῆς φύσεως ἔκαμε τὸν Hartung (Rel. u. Myth. d. Griech., III, 69) νὰ διαστείλῃ τὰς Εὐμενίδας ἀπὸ τῶν Ἐρινύων (ὄρα Gruppe, ἐνθ. ἄν. II, 764¹).

τρόπος, καθ' ὃν εἶναι δυνατόν νὰ παρήχθησαν ἀρχικῶς αἱ μυθολογικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ προσωπικότητες αὐτῶν, δὲν εὐνοεῖ μίαν τοιαύτην σταδιοδρομίαν τῆς Μεδούσης, εἰδικώτερον δὲ ἢ μυθολογικὴ ἐξέλιξις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων διδάσκει μᾶλλον τὸ ἐναντίον¹. Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δύο φύσεις συνυπῆρχον ἀρχῆθεν, ἀλλὰ καὶ τότε πρόκειται περὶ ἐντελῶς διαφορετικῶν καὶ ἀνομοίων πρὸς ἄλληλα μυθολογικῶν ὄντων καὶ προσώπων, τὰ ὁποῖα καὶ ἂν φέρονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα δὲν παύουσι διὰ τοῦτο νὰ εἶναι διάφορα.

Οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτοῦ τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφ' ἑνὸς Ζεὺς χθόνιος ἢ καταχθόνιος, μελίχιος κλπ., δὲν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ H. D. Müller, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, εἰς κάθε ἀνωτέραν θεότητα ὑπάρχει καὶ δευτέρα σκοτεινὴ φύσις, ἀλλὰ περὶ διαφόρων θεοτήτων, ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρετήρησεν ἡδη ὁ Rohde (Phyche, I, 205-206, 3), κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ «Ζεὺς» ἐνταῦθα ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ «θεὸς» καὶ συνεπῶς ὁ Ζεὺς χθόνιος δὲν εἶναι ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς ὑπὸ ἄλλην ἰδιότητα, ἀλλὰ ἄλλος θεός, ὁ Ἄδης, ὁ μετέπειτα Πλούτων. Ἄλλ' ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἔχουσι τὰ τοῦ Διός, δὲν δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῆς Μεδούσης· διότι ὁ Ζεὺς χθόνιος εἶναι θεὸς ὅπως καὶ ὁ Ὀλύμπιος, ἐνῶ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Γοργοῦς εἶναι ἀκριβῶς ὅτι δὲν εἶναι θεότης, ἀλλὰ κατωτέρα δαιμονικὴ σύλληψις· δηλαδὴ — ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἐν ἀρχῇ — ἀντίθεσις τῆς θεότητος. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος φέρεται καὶ ὡς χθόνιος, καὶ τὸ τῆς Δήμητρος χθονίας (Παυσ. 2, 35, 4 καὶ 3, 14, 2) δὲν ἔχουσι καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν περίπτωσιν τῆς Γοργοῦς Μεδούσης· διότι ἐκεῖ πρόκειται περὶ ἀνωτέρων θεοτήτων, εἰς τὰς ὁποίας, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πausανίου καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐκ μνημείων τῆς τέχνης, καὶ ὑπὸ τὰς χθονίους αὐτῶν ἰδιότητας ἀπενέμετο λατρεία.

Κυρία αἰτία ὁμως τῆς συγχύσεως ταύτης περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς Μεδούσης εἶναι προφανῶς, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος γεννηθεὶς ἵππος. Ὁ Ποσειδῶν ὁμως δὲν φέρεται μόνον ἐκ τῆς Μεδούσης γεννήσας τὸν Πήγασον, ἀλλ' εἶναι καὶ πατὴρ τοῦ Ἀρίονος ἢ Ἐρίονος (Ἰλιάς Ψ, 346), ὃν κατ' Ἀρκαδικὴν παράδοσιν ἐγέννησεν ἐκ τῆς Θελπούσιος Δήμητρος-Ἐρινύος, μεταμορφωθείσης εἰς ἵππον, «ἵππῳ καὶ αὐτὸς εἰκασθεὶς» (ὄρ. Pausanίου VIII, 25, 4-6). Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς Δήμητρα-Ἐρινύν, δηλ. ἀποτρόπαιον, καὶ Δήμητρα ἵππον καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀποτρόπαιον Μέδουσαν γεννήσασαν ἵππον, ἄρα καὶ αὐτὴν ἵππον, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι Μέδουσα καὶ Δημήτηρ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον καὶ συνεπῶς ὅτι ἡ Μέδουσα ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ὄχι τέρας καὶ φόβητρον, ἀλλὰ θεότης ὑπέροχος. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶναι σαθρόν, καὶ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὄντως ὁ Ποσειδῶν ἐγέννησεν ἐκ τῆς Δήμητρος τὸν Ἀρίονα. Κατὰ τὸν Θελπούσιον μῦθον, ὅπως ἀναφέρει αὐτὸν ὁ Pausanias, τὴν ἰδιότητα τῆς Ἐρινύος προσέλαβεν ἡ Δημήτηρ, ἀκριβῶς διότι συνέλαβε καὶ ἐγέννησεν ἵππον. Ἐὰν δὲ ἡ Δημήτηρ ἐκπεσοῦσα ἐξωμοιώθη πρὸς Ἐρινύν καὶ Γοργόνα, οὐδαμῶς ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ὅτι καὶ ἡ Δημήτηρ. Τούναντίον δὲ τὸ ὅτι ἡ Δημήτηρ συνευρεθεῖσα ὡς ἵππος τῷ Ποσειδῶνι καὶ γεννήσασα ἵππον κατέστη διὰ τοῦτο Ἐρινὺς σημαίνει ὅτι ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς Μεδούσης — ὅτι δηλ. ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος τὸν Πήγασον — εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζεται ἡ περὶ αὐτῆς μεγάλη ἰδέα, ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων τι τὸ ταπεινωτικὸν καὶ ἀναξιοπρεπὲς καὶ ἀσυμβί-

¹ Πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R., σ. 112, καὶ ὁ Gruppe δὲ ῥητιῶς διὰ τὸν Ἄρην. (ἐνθ. ἀν. σ. 769) ἐπίσης μίαν τοιαύτην ἐξέλιξιν παραδέχεται

βαστον πρὸς τὸ γόητρον τῆς ὑπεριτέρας θεότητος, ἀρμόζον δὲ εἰς ὑποδεέστερα μυθολογικὰ ὄντα, οἶαι αἱ Ἄρπυιαι, αἱ Ἐρινύες καὶ αἱ Γοργόνες. Ὡστε καὶ ἐκ τῶν σχέσεων πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἐκ τῆς ἐξ αὐτοῦ γεννήσεως ἵππου — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν πιστοποιεῖται ὑπὸ τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου — καὶ ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς μύθου καὶ ἑνὸς προσώπου, πάλιν δὲν προκύπτει τι τὸ ὑπέροχον διὰ τὴν Μέδουσαν.

Ἄλλ' ὅσα πάλιν περὶ Δήμητρος-Ἐρινύος ἀναφέρει ὁ Πausanίας δὲν φαίνεται νὰ ἀποδίδωσι πιστῶς ἀρχαῖον καὶ γνήσιον μῦθον, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερον κατασκευάσμα, ἐν τῷ ὁποίῳ συγχέονται πρόσωπα καὶ πράγματα. Οὕτως ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ Ἀρίονος πηγῶν, ἃς ἀναφέρει αὐτὸς ὁ Πausanίας (VIII, 25, 4, ἐφ.), οὐδεμία ποιεῖται μνείαν τῆς Δήμητρος. Ἄλλ' ἢ μὲν ἀρχαιοτέρα ὄλων πηγή ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου λέγει περὶ Ἀρίονος εἰς Ψ, 346 ἀπλῶς ὅτι «ἐκ θεόφιν γένος ἦεν», ὅπερ σχολιάζων ὁ Εὐστάθιος ἐξηγεῖ ὅτι ὁ Ἀρίων «κατὰ τὸν μῦθον Ποσειδῶνος καὶ Ἄρπυϊας ἢ Ἐρινύος γενεαλογεῖται¹. Ἡ δὲ Θηβαῖς διαλαμβάνει ὅτι ὁ Ἄδραστος ἔφευγεν ἐκ Θηβῶν

«εἶματα λυγρὰ φέρων σὺν Ἀρείονι κυανοχαίτη»,

τοῦ ἐπιθέτου ὑπαινισσομένου, καθὰ ὁ Πausanίας ὀρθῶς παρατηρεῖ, τὸν κατ' ἐξοχὴν κυανοχαίτην θεὸν Ποσειδῶνα ὡς πατέρα τοῦ Ἀρίονος. Ἐνῶ κατ' Ἀντίμαχον Ἀρίονα τὸν Θελπουσαῖον αὐτὴ ἡ Γῆ ἀνέδωκεν. Ὡστε περὶ Ἀρίονος ὡς ἀθανάτου ἵππου δύο οὐσιωδῶς διάφοροι μῦθοι φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον παρ' ἀρχαίοις, ἢ ὅτι ἀνέδωκεν αὐτὸν ἡ Γῆ, ἢ το δηλαδὴ γηγενής, ἢ ὅτι ἐγεννήθη ἐκ θεῶν καὶ δὴ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἄρπυϊας — ὅπως ὁ Ξάνθος καὶ Βαλῖος ἐκ τῆς Ποδάργης — ἢ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρινύος διὰ τὸν ἀπαίσιον αὐτῆς χαρακτήρα· ὅχι ὁμοῦς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος, ὅπως φέρεται εἰς τὴν κατὰ Πausanίαν ἐν Θελπούση τῆς Ἀρκαδίας ἐπιχωριάζουσαν παράδοσιν.

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον Πausanίαν (VIII, 42, 1, ἐφ.) ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ οἱ Φιγαλεῖς εἶχον τὴν αὐτὴν περὶ Ποσειδῶνος καὶ Δήμητρος παράδοσιν, μὲ τὴν οὐσιώδη ὁμοῦς καὶ λίαν σημαντικὴν διαφορὰν, ὅτι καρπὸς τῶν τρυφερῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων ὑπῆρξεν ἡ Δέσποινα καὶ ὄχι ἵππος. Ἐὰν δὲ λάβωμεν προσέτι ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν Θελπουσίαν παράδοσιν πλὴν τοῦ Ἀρίονος ἡ Δημήτηρ ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ κόρην (Πaus. VIII, 25, 5), δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται προφανῶς περὶ συγχύσεως καὶ συγχωνεύσεως δύο διαφόρων εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀναφερομένων μύθων, ἦτοι τοῦ βοιωτικῆς μύθου τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος γεννήσεως τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ μύθου τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἐρινύος-Ἄρπυϊας γεννήσεως τοῦ Ἀρίονος². Ἡ δὲ σύγχυσις τῶν δύο μύθων ἐπέφερε φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ σύγχυσις τῶν δύο μητέρων, Δήμητρος καὶ Ἐρινύος ἢ μᾶλλον Ἄρπυϊας³. Συνεπεία δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης μετεδόθη ὁ ἱππόμορφος χαρακτήρ εἰς τὴν Δήμητρα· διότι ἄλλως εἶναι δυσεξήγητον, διατί ὁ Ποσειδῶν τῶν Φιγαλέων

¹ Ἐν δὲ Schol. Homer. II. Ψ (23), στ. 346 (edit. Bekkeri) ἀναγινώσκομεν: «Οἱ νεώτεροι Ποσειδῶνος καὶ Ἄρπυϊας αὐτὸν γενεαλογοῦσιν, οἱ δὲ ἐν τῷ κύκλῳ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρινύος».

² Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης εἶναι καὶ τὸ ἀρχαῖον σχόλιον (Schol. Hom. II., Ψ, 346, Edit. Bekker), ἐνθα ἡ γέννησις τοῦ Ἀρίονος ἀναφέρεται εἰς τὴν Βοιωτίαν.

«Ποσειδῶν ἐρασθεὶς Ἐρινύος καὶ μεταβαλὼν τὴν αὐτοῦ φύσιν εἰς ἵππον ἐμίγη κατὰ Βοιωτίαν παρὰ τῇ Τιλφοῦσῃ κρήνῃ, ἢ δὲ ἔγκυος γενομένη ἐγέννησεν ἵππον, ὃς... ἐκλήθη Ἀρίων».

³ Ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Ποσειδῶνος εἰς ἵππον προϋποθέτει ἱππόμορφον νύμφην, ὅπως τοιαῦτα φαίνεται ὅτι ἦσαν αἱ Ἄρπυιαι, αἱ βοσκόμεναι εἰς τοὺς λειμῶνας κατὰ τὸν Ὀμηρον.

συννευρέθη πρὸς τὴν Δήμητρα ὡς ἵππος, ἀφοῦ ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς ἐπρόκειτο νὰ γεννηθῆ καθαρώς ἀνθρωπόμορφος θεότης, ἡ Δέσποινα¹.

Βεβαίως τὴν ὁμοιότητα τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν ἀνωτέραν θεότητα Δήμητρα ἔνεκα τῆς ὑπ' ἀμφοτέρων γεννήσεως ἵππων ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὴν μυθολογίαν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀποκρούσωμεν πολὺ εὐκολώτερον, ἐὰν τὸν ἀρκαδικὸν μῦθον περὶ γεννήσεως ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἵππου ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος θεωρήσωμεν, ὅπως μετὰ τόσης πεποιδήσεως ἰσχυρίζεται ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 65), ὡς καθαρώς αἰτιολογικόν², ὀφειλόμενον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐν Φιγαλία ἡ Δημήτηρ εἰκονίζετο ὡς ἔχουσα κεφαλὴν ἵππου· ἀποφεύγομεν ὅμως νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς τόσον εὐκόλου αἰτιολογικῆς τῶν μύθων ἐξηγήσεως, διότι δι' αὐτῆς κόπτεται κυρίως ὁ δεσμός· δὲν λύεται. Καὶ πράγματι εἰδικῶς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν θὰ παρέμενε πάντως ἀνεξήγητον, διατὶ τὸ ἐν λόγῳ ξόανον τῆς Δήμητρος ἐν Φιγαλία εἶχε κεφαλὴν ἵππου. Ὅτι δὲ τοῦτο, δηλαδὴ ἡ ἵπποκέφαλος Δημήτηρ, εἶναι «ἀνάμνησις τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν ὑπὸ μορφήν ζώων», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Nilsson, τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπλῆν ὑπόθεσιν, χωρὶς μεγάλην ἀξίαν ἐν προκειμένῳ· ἐφ' ὅσον τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀδύνατον νὰ ἀποδείξωμεν. Ἐὰν δὲ ἡ ὑπαρξίς τῆς ἵπποκεφάλου Δήμητρος ἐν Φιγαλία εἶχε δώσει ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ μύθου περὶ τῶν σχέσεων τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν γεννήσεως ἵππου, θὰ ἔπρεπε κατὰ φυσικὸν λόγον τὴν τοιαύτην παραλλαγὴν τοῦ μύθου νὰ συναντήσωμεν ἐν Φιγαλία. Ἄντι τούτου ὅμως τὸν μῦθον τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος γεννήσεως τοῦ ἵππου ἀπαντῶμεν ἐν Θελπούσῃ, ἐνῶ ἐν Φιγαλία ἡ Δημήτηρ φέρεται γεννήσασα τὴν Δέσποιαν. Ἄλλὰ καὶ πλὴν τούτου τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μῦθος τῶν σχέσεων Ποσειδῶνος καὶ Δήμητρος καὶ δὴ μὲ καρπὸν τῶν σχέσεων αὐτῶν τὴν Κόρην ἀπαντᾷ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, ἡ ὁποία ὡς εὐρισκομένη πλησίον εἰς τὴν θεωρουμένην ὡς κοιτίδα τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος Θεσσαλίαν καὶ ἐγγύτατα πρὸς τὸ κέντρον τῆς λατρείας αὐτῆς τὴν Ἐλευσίνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὄφειλε τὸν σχετικὸν μῦθον εἰς τὴν ἀπόκεντρον καὶ πολὺ δευτερευούσης σχετικῶς σπουδαιότητος Ἀρκαδίαν³, καθιστᾷ λίαν ἀπίθανον τὴν γνώμην, ὅτι ὁ μῦθος αὐτὸς εἶναι ὑστερώτερον ἐπινόημα καὶ ὅτι ἡ γένεσις του ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἐν Φιγαλία ἵπποκέφαλον ξόανον τῆς Δήμητρος, καὶ ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ὁ μῦθος προϋπήρχε καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ ἵπποκέφαλον ξόανον, ὅπως ὀρθῶς παραδέχεται καὶ ὁ Πausanias (VIII, 42,4). Ὁ μῦθος ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι γνήσιος καὶ προήλθεν ἐκ τῆς συγχύσεως ἄλλων ἀρχαιοτέρων μύθων, ἀναφερομένων εἰς τὸν Ποσειδῶνα.

Ἄλλὰ τίς ἦτο ὁ Ποσειδῶν καὶ τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἵππον; Καίτοι ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περὶ Ποσειδῶνος ἀντίληψις εἶναι ἡ παρ' Ὀμήρῳ ὡς θεοῦ

1 Ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι σοβαροὶ ἐρευνηταί, ὡς ἀναφέρει ὁ Gruppe (ἐνθ. ἀν. II. 764. 1), ἐν οἷς ὁ Welcker (Griech. Götterl. II 391), ὁ K. D. Müller (Myth. Gr. St. II σ. 414) κλπ., θεωροῦσι τὸν σύνδεσμον μετὰ τὴν Δήμητρος καὶ Ἐρινύος ὡς τι ὑστερώτερον. Ἐνῶ ὁ Wilamowitz (Gr. Tragod. II. 255²) διαφιλονικεῖ τὴν Τίλφουσιαν περὶ γεννήσεως τοῦ Ἀρίονος παράδοσιν. Ὁ δὲ Hartung ἐννοεῖ (Rel. u. Myth. d. Gr. III, 69) νὰ διακρίνη τὰς Ἐρινύας ἀπὸ τὰς Εὐμενίδας. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ θεότης τῶν Ἐρινύων κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν θεωρηθῆ ἀναμφισβήτητος, καὶ τοῦτο δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπόδειξις κατ' ἀναλογίαν ἀνωτέρας Μεδούσης· καθόσον

ἡ θεοποίησις τῆς Ἐρινύος ἀποτελεῖ τὸ τέρμα μίας ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω σταδιοδρομίας, ὅπως πολὺ ὀρθᾶ τονίζει ὁ Gruppe (σ. 768 - 769)· ἐνῶ οἱ ὁμιλοῦντες περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος Μεδούσης ἰσχυρίζονται ἀκριβῶς τὸ ἀντίστροφον (ὄρα καὶ Wilamowitz, Griech. Trag. II 227).

2 Ὡς αἰτιολογικὸν μῦθον παραδέχεται τὰ λεγόμενα ἐν Θελπούσῃ περὶ τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος γεννήσεως ἵππου καὶ ὁ W. Immerwahr, Die Culte und Mythen Arkadiens (1891 σ. 118).

3 Ὅτι ἀντιθέτως φυσικὸν εἶναι νὰ μετεδόθησαν ἐκ Βοιωτίας εἰς τὴν Ἀρκαδίαν τὰ διάφορα εἶδη τῆς σχετικῆς λατρείας (ὄρα σχετικῶς Gruppe, ἐνθ. ἀν. I. σ. 199 - 200).

τῆς θαλάσσης, ἐν τούτοις αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἐπίθετα παρ' Ὀμήρῳ «γαιήοχος», «ἐνοσίγαιος», «ἐνοσίχθων», παριστάνοντα αὐτὸν ὡς κυρίαρχον τῆς γῆς, συνηγοροῦσι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ποσειδῶν δὲν ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς κυρίως θεὸς τῆς θαλάσσης¹. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡμεῖς θὰ ἤμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν Ποσειδῶνα ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεὸν τῆς γῆς² ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δία, ὅστις ὡς ὑπερτάτη θεότης τοῦ σύμπαντος καὶ θεότης τοῦ φωτὸς ἐδρεύει εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ἡ δὲ ἀντίθεσις τῶν προειρημένων ἐπιθέτων τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὸ χαρακτηριστικὸν «νεφελιγερέτα» τοῦ Διὸς ἐνισχύει μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ὡς θεὸς δὲ τῆς γῆς ὁ Ποσειδῶν εἶναι καὶ θεὸς τῆς θαλάσσης — ἥτις ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς γῆς — ὅπως ὡς τοιοῦτος κατέληξεν ἀποκλειστικῶς νὰ θεωρηθῆται. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μεταφορικῆς ἀντιλήψεως τῶν κυμάτων ὡς καλπαζόντων ἵππων καὶ τῶν νεφῶν, αἵτινα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ὠθούμενα ὁμοιάζουσι πρὸς τρέχοντα ἵππους³, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν σύνδεσμον τοῦ ἵππου πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Ὁ ἵππος συνεδέθη ἀρχικῶς πρὸς τὸν γαιήοχον Ποσειδῶνα ὡς γηγενής, συμβολίζει δὲ ἴσως τὴν ἔνωσιν τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν. Ὁ ἵππος τρέχων κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πετᾷ — ὅπως καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ ποιητικὴ φαντασία τοῦ λαοῦ λέγει περὶ ἵππου τρέχοντος ἀπὸ ῥυτῆρος ὅτι «ἐπετοῦσε μὲ τὰ πουλιὰ» — πετῶν δὲ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ἴσως δὲ εἰς τοιαύτην τινὰ ἀντίληψιν ὀφείλεται ἀρχικῶς καὶ ἡ ἐπίνοια τοῦ περωτοῦ ἵππου ἐν τῇ τέχνῃ. Ἀντιθέτως τὴν ἔνωσιν τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν συμβολίζει τὸ πτηνὸν καὶ δὴ τὸ ὑψιπετέστερον πάντων τῶν πτηνῶν ὁ ἀετός, ὅστις κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κατοικεῖ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὁπόθεν που καὶ που κατέρχεται εἰς τὴν γῆν διὸ καὶ ὁ ἀετός εἶναι τὸ ἀχώριστον σύμβολον τοῦ Διὸς. Εἶναι δὲ πολὺ φυσικὸν ὁ ἵππος νὰ συμβολίζῃ οὐ μόνον τὸν σύνδεσμον τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς πρὸς τὸν Ἄδην ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ποσειδῶν, οὔτινος ἡ στενὴ σχέσις πρὸς τὸν Πλούτωνα εἶναι γνωστή, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς συνδέων τὰς ἄνω τὰς οὐρανόους πρὸς τὰς κάτω ἢ χθονίους θεότητας ὡς θεὸς κατ' ἐξοχὴν γαιήοχος καὶ ἐπίγειος. Τὴν δὲ ἀποδιδομένην εἰς τὸν ἵππον διττὴν ταύτην ιδιότητα ἀντιπροσωπεύουσι τῶντι ἐξ ἡμισείας οἱ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος προελθόντες ἵπποι, ὁ μὲν ἐκ τῆς Ἐρινύος γεννηθεὶς Ἀρίων, μετὰ τοῦ ἐπιβαίνοντος αὐτοῦ Ἀδράστου ἐξαφανισθεὶς, καθὰ ὁ Wilamowitz πολὺ ὀρθῶς συμπεραίνει⁴, εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ὁ δὲ ἐκ τῆς Μεδούσης Πήγασος κατὰ τὴν Θεογονίαν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πινδάρου καὶ Εὐριπίδου ἀνελθὼν εἰς τὸν Ὀλυμπον⁵.

Καθὰ ὅμως ἀνωτέρω διετυπώσαμεν, τὸ ἀποδίδειν ὑπερφυσικὰς ιδιότητας εἰς τὸν ἵππον εἶναι τι πολὺ προγενέστερον τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἴσως εἶναι πολὺ προγενέστερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, καθόσον ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἵππου ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦλάχιστον ὡς τροφῆς ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀπωτάτην παλαιολιθικὴν ἐποχὴν, — ὅπως ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐπὶ ὀστέων ζώων ἐγγάρακτοι παραστάσεις ἵππων, αἱ ἐκ σπηλαίων τῆς Μαγδαληναίας ἐποχῆς προερχόμεναι⁶, — ἡ δὲ ἐξημέρωσις αὐτοῦ δὲν θὰ ἐβράδυνε

1 Ὅρα E. N. Meyer ἐν Roscher's Myth. Lex. «Poseidon» σελ. 2789.

2 Τοῦτο σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα Ποσειδῶν κατὰ τὸν P. Kretschmer Glotta I (1909) σ. 27 ἐφ. — ὅπως παρατηρεῖ ὁ O. Kern, ἐνθ. ἀν. σελ. 44 — Πότις - Δᾶς (Δαμάτηρ).

3 E. N. Meyer, ἐνθ. ἀν. σελ. 2799.

4 Ὅρα L. Malten, Das Pferd im Todtenglauben ἐν Jahrb.

d. Inst. 1914 σελ. 202· καὶ U. v. Wilamowitz Griech. Tragödi. II. 226³, καὶ I 192¹.

5 Ὅρα Πίνδ. Ὀλυμπ. Β. 92, Εὐριπίδου Βελλεροφόντης, ἀποσπ. ἐν Ἀριστοφάνους Εἰρήνῃ στ. 722.

6 Ὅρα M. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen σελ. 191, εἰκ. 71.

νά ἐπέλθῃ. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Ποσειδῶν ὑποκατέστησε τὸν ἵππον εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων ὡς «Ποσειδῶν ἵππος», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Wilamowitz (ἐνθ. ἀν. σ. 227¹· πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R. σ. 65)· πρῶτον, διότι ἡ δοξασία περὶ ὑπερφυσικῶν ιδιοτήτων τοῦ ἵππου καὶ ἡ τοιαύτη αὐτοῦ προέλευσις δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην λατρείαν, περὶ ἧς οὐδὲν βέβαιον μνημεῖον ἐλληνικῆς προελεύσεως, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀσφαλῶς μαρτυρεῖ. Αὐτὰ δὲ τὰ μυκηναϊκὰ καὶ μινωϊκὰ μνημεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ περὶ ζωολατρείας θεωρία¹, μας διδάσκουσιν ἀπ' ἐναντίας ὅτι δὲν πρόκειται κυρίως περὶ λατρείας ζώων, ἀλλὰ περὶ λατρείας θεῶν ἢ δαιμόνων, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ζῷα ὡς ἱερά τῶν θεῶν ἐπέχουσι θέσιν ἀπλῶν συμβόλων². Τοῦ Ποσειδῶνος δὲ ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ φυσιογνωμία — ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἵππου ἐν Ἑλλάδι καὶ εἴτε αὐτὸν θεωρήσωμεν ἐλθόντα ἐξ Ἀσίας εἴτε ἐξ Εὐρώπης — παρουσιάζεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τόσον πλήρης ὑπὲρ πᾶν μέτρον καὶ πάντα περιορισμόν, ὃν κατ' ἀνάγκην συνεπάγεται ἢ ἐκ τοῦ ἵππου ἐξέλιξις, ὥστε δὲν ἀπομένει καμμία ἀμφιβολία ὅτι οὗτος ἐγνώσθη ἐν Ἑλλάδι ὡς θεὸς τέλειος εἰσαχθεὶς ἴσως ἔξωθεν, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι θεοί, ἦν γνώμην ἐνισχύει ὅπωςδῆποτε καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου (II, 50 καὶ 145 - 147), καίτοι ἐν ταῖς λεπτομερείαις δὲν δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξιόπιστος. Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη βεβαίως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπὸ τῶν πρωτογενῶν ἀνθρώπων ἐξευμενίσεως ἢ μᾶλλον ἀποτροπῆς ὠρισμένου δαίμονος νὰ συνετέλεσεν, ὅπως δοθῇ εἰς τὸν δαίμονα αὐτὸν αἰσθητὴ μορφή καὶ δὴ μορφή ἵππου, καὶ ὁ Ποσειδῶν νὰ διεδέχθῃ καὶ αὐτὸν τὸν «ἵπποδαίμονα», ὅπως θέλει ὁ Kern (ἐνθ. ἀν. I, σ. 18)· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει λατρείαν ἵππου καὶ ζωολατρείαν ἐν γένει, ὅπως παραδέχεται ὁ Kern (σ. 17, ἐφ.).

Ἡ ἀνωτέρω δὲ γνώμη τοῦ Wilamowitz περὶ Ποσειδῶνος τότε μόνον θὰ ἐπεβάλλετο, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι πρὸ τῆς γενικῆς καθιερώσεως τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι καθαρὰ ζωολατρεία καὶ δὴ ὡς ἄμεσος ἐξέλιξις τοτεμισμού. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἀναφαινομένας θρησκευτικὰς συνηθείας καὶ δεισιδαιμονίας, αἵτινες ἐπιπολάζουσαι ἰδίως ἐν Ἀρκαδίᾳ φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ἀναμφισβήτητα λείψανα ζωολατρείας ἢ τοτεμισμού³, οὔτε ἐκ τῶν μνημείων καταφαίνεται ὅτι τοιαύτη τις κατάστασις ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν οὔτε ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Οὔτω πλὴν τοῦ Ὀμήρου καὶ ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου οὐδὲν ἔχουσι τοτεμισμού ἢ ζωολατρείας ἀφίνει νὰ διαφαίνεται εἰς τὸ βάθος τοῦ θεογονικοῦ καὶ κοσμογονικοῦ αὐτῆς συστήματος, ὃ δὲ Ἡρόδοτος πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν διαφόρων θεῶν ἐξ Αἰγύπτου, ἧτις ὑπῆρξε πάντως προγενεστέρα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π. X., ἐλατρεύοντο ἐν Ἑλλάδι ἀπρόσωποι θεότητες (II, 50-52). Οὐδὲν δὲ περὶ ζωολατρείας ἐν Ἑλλάδι ἀναφέρει ἐνῶ ὁ ἴδιος λεπτομερῶς περιγράφει τὰ ζωολατρικὰ καὶ ἴσως ἀρχικῶς τοτεμιστικὰ ἔθιμα τῶν Αἰγυπτίων (ἐνθ. ἀν. 40 - 47). Ἐὰν δὲ ληφθῇ ἐπὶ πλέον ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ προκειμένου περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐλατρεύοντο ὑπὸ μορφήν ζώων, σοβαροὶ ἐρευνηταὶ (Budge, *The gods of the Egyptians*, I, σ. 29, ἐφ. πρβλ. καὶ Lewis Spence, *Myths and Legends*

¹ Ὅρα καὶ A. B. Cook ἐν *J. Hell. Studies* τόμ. XIV (1894).

² Ὅρα C. J. Evans *Mycenaean Tree and Pillar cult* ἐν *J. H. St.* τόμ. XXI (1901)· πρβλ. καὶ G. Karo *Altke-*

tische Kulstaten ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1904.

³ Ὅρα σχετικῶς S. Reinach, *Cultes mythes et religions* I, σ. 16, ἐφ., πρβλ. καὶ Wilamowitz ἐνθ. ἀν., II, 227. Πausanίας VIII, 2, 6 καὶ Frazer, *Pausanias* vol. IV, σ. 189.

of anc. Egypt (1922) σ. 271 - 292) ισχυρίζονται ότι η λατρεία ώφείλετο εἰς τὴν ιδιότητα αὐτῶν ὡς θεῶν καὶ ὄχι ὡς τοτέμ, τότε βέβαια καθίστανται ἀκόμη περισσότερον ἀπίθανα τὰ περι ζωολατρείας καὶ τοτεμισμού ἐν Ἑλλάδι.

Ἄλλὰ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τάσσεται καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Wilamowitz, ὅταν ἐν (Griech. Trag. II. σ. 228 μετὰ τῆς μᾶλλον ἀνεπιφυλάκτου πεποιθήσεως παρατηρεῖ ὅτι πρὸ τῶν διὰ τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως καθιερωθέντων ἀτομικῶν καὶ καθαρῶς ἀνθρωπομόρφων θεῶν ἢ θεότης δὲν ἐνεφανίζετο πρὸ τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων κατ' ἀνάγκην ὑπὸ ὥρι-
σμένην *τινα μορφήν*, ἀλλ' ἐλατρεύετο ὡς πνεῦμα κατοικοῦν εἰς ἄλση, σπήλαια, δένδρα κλπ., ὅπως παραδέχονται διὰ τὴν μινωϊκὴν καὶ μυκηναϊκὴν θρησκείαν (δρα Evans, ἐνθ. ἀν., Καρο, ἐνθ. ἀν. σ. 153 - 55 καὶ Nilsson M. M. R. κεφ. VIII). Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμολογία — ἀδιάφορον ἂν δὲν συμβιβάζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν μᾶλλον προελληνικὴν δαιμονολα-
τρείαν — ἀποτελεῖ προφανῶς ἀναίρεσιν τῆς ζωολατρικῆς θεωρίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατ' ἀνάγκην στηρίζεται ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐκ τοῦ ἵππου ἐξελίξεως καὶ τῆς ἵππομόρφου ἀρχῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ Πανός, ὅστις οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἰκονίζεται τραγοσκε-
λῆς καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αἰγοπρόσωπος, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Wilamowitz, καθὼς καὶ τὸ τοῦ Κενταύρου, ἐνθ. κάλλιστα ἐξηγοῦνται ὡς ἐκ τῆς δαιμονικῆς, δηλ. θεολογικῶς ὑποδεεστέ-
ρας, προελεύσεως τῶν ἐν λόγῳ συλλήψεων, οὐδὲν, νομίζομεν, ἀποδεικνύει ὡς πρὸς τὸν Ποσει-
δῶνα¹. Ἄλλὰ τοῦναντίον καθιστᾷ μᾶλλον ἀπίθانون τὴν γνώμην, ὅτι καὶ ὁ Ποσειδῶν ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ἵππος, ἀφοῦ οὗτος ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα οὐδὲν ἴχνος τοῦ ὑπο-
τιθεμένου ἀρχικοῦ ζωομορφισμού εἰς τὴν καθαρῶς ἀνθρωπίνην αὐτοῦ μορφήν διετήρησε. Καὶ ἡ μαρτυρία δὲ τοῦ Ἡροδότου (II. 46), ὅτι τὸν Πᾶνα τραγοσκελῆ καὶ αἰγοπρόσωπον εἰκόνιζον καὶ οἱ Αἰγύπτιοι «οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναι, ἀλλ' ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι» ἀποδεικνύει ὅτι τὸ τοῦ Πανός ἦτο ἐξαιρέσις καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπε-
ράνωμεν κατ' ἀναλογίαν καὶ περὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Δὲν φαίνεται δὲ ἐν γένει νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον, ἂν αἱ μικταὶ μορφαὶ ἐκπροσωποῦσι θεοὺς ἢ δαίμονας, ὅπως λέγει ὁ Kern (ἐνθ. ἀν. σ. 22), ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἐξάγνισις τῆς μορφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἐξελίξεως τῆς κατωτέρας καὶ ζοφερᾶς ιδέας τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἀγνῆς θεότητος. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐξηγεῖται ἡ συνύπαρξις τῆς ἀνθρωπο-
μορφικῆς ἀντιλήψεως τῶν θεῶν καὶ τῶν μικτῶν μορφῶν τῶν δαιμόνων τοῦ κρητομυκηναϊ-
κοῦ πολιτισμοῦ χωρὶς μάλιστα νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ τὸ φαινόμενον τοῦτο διὰ τῆς διαπλῆς θρησκείας, τῆς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων, ὅπως λέγει ὁ Kern (ἐνθ. ἀν. σ. 25).

Ἐπανερχόμενοι τώρα εἰς τὸν ἵππον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὴν πρὸ τοῦ συνδέ-
σμου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ὑπαρξίν ὑπερφυσικῶν αὐτοῦ ιδιοτήτων ἀποδεικνύουσι προσέτι οἱ προποσειδῶνιοι μῦθοι, οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν γέννησιν ἀθανάτων ἢ τοῦλάχιστον ὑπερφυσικῶν ἵππων, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ἐξηγεῖται πληρέστατα ἢ κατόπιν ἀπόδοσις τῆς γεννήσεως τῶν τοιοῦτων ἵππων εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ἐκ τῶν μύθων τούτων ὁ ὑπὸ τοῦ Ἄντιμάχου ἀναφερόμενος ἀποδίδει — ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω — τὴν γέννησιν τοῦ Ἀρίονος ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὴν τὴν Γῆν καὶ αὐτὸς συνεπῶς εἶναι ὁ ἀρχαιότερος ὄλων ὡς ἀνάγων

¹ Πρὸβλ. σχετικῶς τὸν ἀσσυριακὸν κύλινδρον παρὰ Menant *Glyptique Orientale I εἰς. 66 σ. 117, ὅστις διαίρεται ὀρι-
ζοντίως εἰς δύο ζώνας, καὶ ἐν μὲν τῇ ἄνω ζώνῃ εἰκονί-

ζονται αἱ ἄνω θεότητες, ἐν δὲ τῇ κάτω αἱ κάτω ἢ χθόνιοι
ζωοκέφαλοι δαίμονες.

προφανῶς τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τὴν προθεοκρατικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν κοσμογονικῶς ἡ γῆ παρήγεν ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτῆς τὰς διαφόρους δυνάμεις τῆς φύσεως καταλήξασα ἐν τέλει διὰ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Οὐρανοῦ εἰς τὴν γέννησιν τῶν θεῶν¹. Ἐὰν δὲ πολὺ ὕστερον ὁ Ποσειδῶν ἐλατρεύετο ὡς θεὸς τῆς γῆς, οὐδὲν ἦτο φυσικώτερον ἢ ἡ γέννησις τοῦ ἵππου νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Ποσειδῶνα.

Περιφανῆ δὲ ἐπισφράγισιν τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ ὑπὸ τοῦ C. Robert (Oedipus (1911) I, 19) ἀναφερόμενον σχόλιον εἰς Λυκόφρονα 766, καθ' ὃ παρὰ τὸν ἐν Ἀθήναις ἵππιον Κολωνὸν ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ Ποσειδῶνος ἡ Γῆ ἐγέννησε τὸν ἵππον Σκύφιον ἢ Σκειρωνίτην—ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ λατινικὸν σχόλιον (C. Robert, ἐνθ. ἀν. σ. 20) πολὺ ὀρθῶς εἶναι αὐτὸς ὁ Ἄριων—καθόσον ὁ ἀττικὸς αὐτὸς μῦθος ἀποτελεῖ προφανῶς τὸν διάμεσον κρίκον, τὸν συνδέοντα τὴν κοσμογονικὴν ἐκ τῆς γῆς προέλευσιν τοῦ ἵππου πρὸς τὴν ἐκ τῶν θεῶν γέννησιν αὐτοῦ (Ἰλιάς Ψ, 346), ἣν ἐκπροσωποῦσιν αἱ διαφοροὶ παραλλαγαὶ τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος γεννήσεως τοῦ Ἀρίωνος, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Ὁ δὲ ἀττικὸς αὐτὸς μῦθος μὲ τὰ διάφορα ὀνόματα τῶν ἵππων ἀποδεικνύει προσέτι ὅτι ὁ πυρὴν ὄλων αὐτῶν τῶν μύθων εἶναι ὁ αὐτός, ἡ ὑπερφυσικὴ δηλαδὴ προέλευσις τοῦ ἵππου, καὶ ὅτι συνεπῶς δὲν πρέπει εἰς τὰ διάφορα ὀνόματα, τὰ ἀπαντῶντα εἰς τὰς πολὺ φυσικὰς ἄλλως τε τοπικὰς παραλλαγὰς τῶν μύθων, νὰ ἀποδίδεται οὐσιώδης σημασία.

Ἐξ ἄλλου μεταξὺ τῆς ἀπωτάτης ἐποχῆς τῆς κυρίως λατρείας τῆς Γῆς ὡς Μητρὸς τῶν πάντων καὶ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀνθρωπομορφῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου παρενεβλήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μακρὰ περίοδος, καθ' ἣν ἄνευ ὀρισμένου τινὸς καὶ ἐνιαίου θεοκρατικοῦ συστήματος ἐλατρεύοντο κατὰ τόπους αἱ εἰς δαίμονας καὶ ἥρωας γίγαντας προσωποποιημέναι δυνάμεις τῆς φύσεως. Εἰς τὴν μεσάζουσαν δὲ ταύτην ἐποχὴν πιθανῶς ἀνάγεται ὁ παρ' Ὀμήρῳ (Ἰλ. Υ, στ. 219, ἐφ.) μῦθος τοῦ Βορέου, ὅστις ἐγέννησε πῶλους ἐκ τῶν ἵππων τοῦ Τρωικοῦ Ἐριχθονίου, καὶ ὁ ἕτερος ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐπίσης ἀναφερόμενος μῦθος τοῦ Ζεφύρου, γεννήσαντος ἐκ τῆς Ἀρπυίας Ποδάργης τοὺς ἀθανάτους ἵππους τοῦ Ἀχιλλέως Ξάνθον καὶ Βαλίον (Ἰλ. Π, 149 - 151). Ὡστε ὁ Ποσειδῶν φαίνεται ὑπεισελθὼν καὶ ἐκ δευτέρου εἰς τὰ ἐπὶ τῆς μυθολογικῆς γεννήσεως τοῦ ἵππου δικαιώματα ὡς διάδοχος τοῦ κράτους τῶν ἐπὶ γῆς γιγάντων καὶ δαιμόνων. Ὅτι δὲ εἰς τὴν παλαιότεραν μορφήν τοῦ περὶ γεννήσεως ὑπερφυσικῶν ἵππων μύθου, τοῦ ὁποῖου ἀπλῶς νεωτέρα ἔκδοσις εἶναι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ὡς μήτηρ τοῦ ἵππου φέρεται ἡ Ἀρπυία, τοῦτο δικαιολογεῖ ἄφ' ἐνὸς πληρέστατα τὴν θέσιν τῆς ἰσοτίμου τῇ Ἀρπυία Γοργόνης - Μεδούσης ὡς μητρὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος ἀθανάτου ἵππου Πηγάσου καὶ καθιστᾷ ἄφ' ἑτέρου ἐντελῶς ἀπίθανον τὴν ἀνάμειξιν τῆς Δήμητρος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Ἀρίωνος—εἰς ἣν ἀνάμειξιν, ὡς εἶδομεν, ὀφείλεται καὶ ἡ σύγχυσις Δήμητρος - Ἐρινύος—ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς καὶ ἀναμφισβητήτως τὸ ἐντελῶς ἀβάσιμον τῆς περὶ ἐξισώσεως τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὰς ἀνωτέρας θεότητος θεωρίας.

Συνάμα δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδούσης εἶναι ἀπλῶς νεωτέρα μορφή τοῦ περὶ καταγωγῆς τῶν ἀθανάτων ἵππων παλαιοτέρου μύθου, διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ προσδοκῶμεν ἄλλο τι πλὴν τοῦ ἵππου καὶ ὅτι ὁ ἵππος αὐτὸς θὰ ἦτό τι ἀνάλογον πρὸς τοὺς προγόνους αὐτοῦ, οὓς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Ἄλλ' ἡ σταδιοδρομία τῶν πρὸ τοῦ Πηγάσου ἀθανάτων ἵππων διαδραματισθεῖσα

¹ Ὁρα Ἡσίοδος, Θεογονία στ. 116 ἐφ.

κυρίως ἐπὶ τῆς γῆς ὑπῆρξε σταδιοδρομία ἵππων, καὶ τῶντι τοὺς ἵππους τούτους μετεχειρίσθησαν ὀνομαστοὶ ἥρωες πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων εἴτε ἐπιβαίνοντες αὐτῶν εἴτε ἄρμα-τηλατοῦντες. Τοιαύτη δὲ τις ὑπῆρξε καὶ ἡ περὶ Πηγάσου ἐν γένει τῆς ἀρχαιότητος ἀντίληψις, ἣτις διὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περιήλθεν εἰς ἡμᾶς (Θεογονία στ. 345 καὶ Πινδάρου Ὀλυμπ. 13, στ. 86 - 94)· καθόσον φέρεται ὡς ὁ ἐπὶ γῆς ἀχώριστος σύντροφος καὶ συνεργάτης του Βελλεροφόντου. Τοῦ Πηγάσου ἐπιβαίνων ὁ ἥρωας οὗτος ἐξετέλεσε τοὺς διαφόρους αὐτοῦ ἀθλοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων προέχει ἡ ἐξ ὕψους κατατόξευσις τῆς Χιμαίρας. Ὅπως δὲ ὁ Ἄριων, ἀφοῦ ἔσωσε διὰ τῆς ταχύτητος αὐτοῦ τὸν Ἄδραστον (Παυσ. VIII, 25, 8) φεύγοντα ἐκ Θηβῶν, ἔφερον αὐτὸν εἰς τὸν Ἄδην, οὕτως ἀντιθέτως ὁ Πήγασος τὸν Βελλεροφόντην, διανοηθέντα νὰ φθάσῃ εἰς τὸν οὐρανόν, καταρτίσας ἀνήλθε μόνος εἰς τὸν Ὀλυμπον. Καίτοι δὲ ὁ Ὀμηρος ἐξιστορῶν ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ Βελλεροφόντην καὶ Χίμαιραν (Ἰλιάδ. Ζ στ. 179 ἐφ.) οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν τοῦ Πηγάσου, νομίζομεν ἐν τούτοις ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τοῦ μύθου τοῦ Πηγάσου ὡς τὸ μᾶλλον ἀρμόζον εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ παρ' Ὀμήρω σιωπὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πήγασον δὲν προϋποθέτει ἀναγκαίως ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Πηγάσου ὑπῆρξε δημιούργημα νεώτερον τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ σημαίνει μᾶλλον ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Πηγάσου ὡς ἀθανάτου ἵππου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς Ὀμηρικῆς μυθολογίας. Θὰ ἠδύνατο δὲ ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὸν ἐγχείρημα κατὰ τῆς γνώμης ἡμῶν, ἐὰν ἀντιθέτως ὁ Ὀμηρος ἀναφέρων τὸν Πήγασον ἡγγόει τὰ κατὰ τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Βελλεροφόντην.

Ἄλλὰ τὸ ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἀρχαίων δραματικῶν ὁ Πήγασος μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βελλεροφόντου ἀνήλθε μόνος εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἐνθα ἐξηκολούθει νὰ ζῇ ὡς ἵππος καὶ νὰ ἐκτελῇ ἔργα ἵππου διαμένων κατὰ τὸν Πίνδαρον εἰς τὰς «φάτνας τοῦ Διός»¹, εἰς τὸ ἄρμα τοῦ οὐρίου κατ' Εὐριπίδην ἐξεύχθη², ταῦτα εὐρίσκονται ἐν πληρεστάτῃ συμφωνίᾳ πρὸς ὅτι δικαιοῦμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ περὶ ἀθανάτων ἵππων μύθου καὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἱστορίας τῶν ἄλλων ἀθανάτων ἵππων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον θὰ ἔπρεπεν ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἐρμηνευθῶσιν οἱ εἰς τὸν Πήγασον ἀναφερόμενοι στίχοι τῆς Θεογονίας (284-286):

*Χώ' μεν ἀποπτάμενος προλιπὼν χθόνα μητέρα μῆλων,
ἔκετ' ἐν ἀθανάτοις. Ζηγὸς δὲ δώμασι ναίει
βροντήν τε στεροπήν τε φέρον Διὶ μητιόεντι.*

ἐὰν δὲν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς ὡς ὑποβολιμαίους³.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν Χρυσάορα, ὅστις κατὰ τὴν Θεογονίαν ἐξέθροε μετὰ τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπίσεως κεφαλῆς τῆς Μεδούσης — ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδούσης, ὅστις, καθὰ ἀνεπτύξαμεν ἤδη, εἶναι κυρίως μῦθος τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἵππου, παρὰ τὸν Πήγασον οὐδὲν ἄλλο πρόσωπον χωρεῖ⁴ —

¹ Ὀλυμπ. 13, 92.

² Παρ' Ἀριστοφάνη (Εἰρήνη στ. 722), ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος «Βελλεροφόντου» τοῦ Εὐριπίδου.

³ Ὁρα Θεογονίας ἐκδοσιν Gottleig-Flach (1878) σημ. εἰς στ. 282-286.

⁴ Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀστήρικτον γνώμην, ὅτι καὶ ὁ Χρυσάορα εἶναι ἵππος. Πρβλ. καὶ συσχετισμὸν τοῦ ζεύγους Πηγάσου Χρυσάορος πρὸς τοὺς Ἀργίους τῆς Ἰνδι-

κῆς μυθολογίας παρὰ O. Gruppe, Griech. Myth. σ. 725 (§ 257). Ὁ δὲ Hannig συμπεραίνει (F. Hannig «De Pegaso» ἐν Breslauer phil. Abhandlungen VIII, 4 (1902) σ. 26-28 καὶ ἐν Roscher Myth. Lex. III, 1749) ὅτι ὁ Χρυσάορα οὐδὲν τὸ κοινὸν εἶχεν ἀρχικῶς μετὰ τοῦ Πηγάσου, ἀλλ' ἦτο αὐτὸς ὁ Χρυσάορα τῆς Ἰκαρίας, υἱὸς τοῦ Σισυφίδου Γλαύκου κατὰ Στεφ. Βυζ. I. Μύλασσα... ἀπὸ Μυλάσου τοῦ Χρυσάορος, τοῦ Γλαύκου, τοῦ Σισύφου, τοῦ Αἰόλου — ὅπως ἦτο καὶ ὁ

δὲν δυσκολευόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου ἐντελῶς ξένου πρὸς τὴν Μέδουσαν μύθου, τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς τῆς Θεογονίας ἐκόλλησεν εἰς τὸν μῦθον τῆς Μεδούσης καὶ τοῦ Πηγάσου. Καὶ τὸ μὲν γεγονός, ὅτι ὁ Χρυσάωρ εἶναι κατὰ τὴν Θεογονίαν πατὴρ τοῦ Γηρυόνου καὶ τῆς Ἐχίδνης (στ. 287 ἐφ.), ἀρχηγὸς δὲ γενεᾶς ὀλοκλήρου τεράτων, ἐν οἷς ἡ Ὑδρα καὶ ἡ Χίμαιρα, θὰ ἠδύνατο, κάλλιστα νὰ δικαιολογήσῃ μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν, τοῦ ποιητοῦ ἐνδιαφερομένου νὰ συνδέσῃ τὸ γένος τοῦ Χρυσάωρος πρὸς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀποτρόπαιον τέρας τὴν Μέδουσαν, ἂν ὄχι δι' ἄλλον λόγον, ἀλλ' ἵνα μὴ διακοπῇ ἡ συνέχεια ἐν τῇ μυθολογικῇ γενεαλογία. Ὡστε καὶ τὰ τῶν ὑποτιθεμένων τέκνων τῆς Μεδούσης, ὅπως δὴ ποτε καὶ ἂν ἔχῃσι, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀντιστρατευόμενα εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως ὡς ἀπαισίου δαίμονος ὁμοίου πως πρὸς τὰς Ἀρπυίας, πάντως δὲ ὄχι ἀνωτέρας θεότητος, ἀντίληψιν.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς μυθικῆς περιωπῆς τῆς Μεδούσης, δὲν εἶναι ἴσως ἄμοιρον σημασίας ἐν τέλει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πausanias ἀντιθέτως πρὸς τὴν συνήθειαν αὐτοῦ νὰ ἀφηγῆται τοὺς ἐπιχωρίους μύθους, τοὺς σχετιζομένους μὲ τὰ διάφορα ξόανα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα λατρείας, τὰ ὅποια ἔβλεπεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἱερά, περὶ Γοργόνος Μεδούσης δὲν ἔχει κανένα μῦθον νὰ μεταδώσῃ εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μόνον τὸν κατ' Εὐήμερον θρῦλον¹ περὶ Γοργόνων ὡς φυλῆς ἀγρίων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔζων ἐν Λιβύῃ, τὸν γνωστὸν ἡμῖν ἐκ τοῦ Διοδώρου² καὶ ἄλλων συγγραφέων τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μολονότι μεταξὺ τῶν πολλῶν σχετικῶν ἔργων τέχνης, τῶν περιγραφομένων εἰς τὸ σύγγραμμά του, περιλαμβάνεται καὶ μνημειώδης λιθινὴ κεφαλὴ Μεδούσης ἀρχεγόνου ἐργασίας³, καθὼς καὶ ὁ ὑποτιθέμενος τάφος τῆς Μεδούσης εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Ἄργους⁴. Τοῦτο δὲ εἶναι ἀσφαλῶς ἐναντίον τῆς θεωρίας, ἣτις ταυτίζει τὴν Γοργόνα-Μέδουσαν πρὸς τὰς θεότητας τοῦ κύκλου τῆς Μεγάλης Μητρός, καὶ διότι ἡ προσπάθεια τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν ὑστερωτέρων κλασσικῶν χρόνων νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς μύθους ἀπὸ τὰ καθαρῶς μυθικὰ αὐτῶν στοιχεῖα καὶ νὰ διίδωσι μέσα εἰς τὰ μυθικὰ ὄντα ἱστορικὰ πρόσωπα περιωρίζετο μόνον εἰς τοὺς δαίμονας καὶ τὰς ἄλλας δευτερευούσας προσωπικότητας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας⁵ καὶ διότι, ἐὰν ἡ Μέδουσα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς καταστάσει ἦτο πράγματι μεγάλη θεότης καὶ ὄχι ὁ δαίμων καὶ τὸ τέρας τῆς ἀρχαϊκῆς συλλήψεως, ἀναμνήσεις τῆς παλαιᾶς αὐτῆς δόξης ὄφειλον νὰ εἶχον διατηρηθῆναι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Ἀργολίδι, τῇ χώρᾳ, ἣτις διεξεδίκει τὸν τάφον αὐτῆς, ὅταν ἰδίως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ θαυμάσια πράγματα, τὰ ὅποια, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, διηγοῦντο περὶ Δήμητρος καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausanias εἰς τὴν γειτονικὴν Ἀρκαδίαν.

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπαρξίς τάφου τῆς Μεδούσης ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Ἄργους, ἣν, ὡς εἶδομεν, ἀναφέρει ὁ Πausanias, εἶναι ἐναντίον τῆς ἐκ τῶν ἄνω προελεύσεως αὐτῆς. Τάφοι πράγματι ἀναφέρονται μόνον τῶν ἡρώων τῶν ὑστερωτέρων τύπων Βάπτου, Ἀδράστου, Πέλοπος⁶ κλπ., οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀρχικῶς θνητοὶ — κατὰ ἀνάλογον πρὸς τοὺς Ἁγίους τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας — καὶ συνεπῶς ὁ τάφος εἶναι χαρακτηριστικὸν κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων.

Βελλεροφόντης (δρ. E. Wilisch ἐν Roscher, Myth. Lex. I 1688, ἐφ., καὶ G. Weicker ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encycl. VII, 1408 ἐφ. Πρβλ. καὶ Gruppe ἐν Berliner phil. Wochenschrift, März 25, 1905, σ. 380 ἐφ.

1 Ὅρα Πausanias II, 21, 5-6.

2 Ὅρα Διοδώρου Σικ. βιβλ. III, 53, 2 καὶ 55, 3.

3 Πausanias II, 20, 7.

4 Πausanias, ἐνθ. ἀνωτ. Τὸ «ἀπόντος δὲ τοῦ μύθου» σημαίνει ἀναμφισβητήτως «μὴ ὑπάρχοντος μύθου», ὅπως οἱ νεώτεροι ἐρμηνεύται τοῦ Πausanias Hitzig καὶ Blümler (τόμ. I, σελ. 585) ὀρθῶς ἀνεγνώρισαν.

5 Ὅρα τὸν περὶ σατύρων κατ' Εὐήμερον θρῦλον ἐν Πausanias I, 23, 7.

6 Ὅρα Rohde, Psyche, I, σ. 159, 1.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν μνημείων τῆς τέχνης θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τοὺς σφριζομένους σχετικούς πρὸς τὰς Γοργόνας τύπους, ὅπως ἴδωμεν τί ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης προκύπτει, ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεωρίαν περὶ ἀρχικῶς ἀνωτέρας Γοργόνας Μεδούσης, δυναμένης νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ὑπερτάτην θεότητα Μεγάλην Μητέρα Γέαν, «ποτνιας θηρῶν», ἡ ὁποία βραδύτερον ἐξευλίχθη εἰς Δήμητρα καὶ Ἄρτεμιν καθόσον, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, κυρίως αἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων αὐτῶν τύπων τῆς τέχνης ὁμοιότητες ἐθεωρήθησαν ἀνεκαθεν ἐνισχύουσαι τὴν περὶ Γοργόνας-Μεδούσης ὡς ἀρχικῶς ἀνωτέρας θεότητος θεωρίαν.

Ἡ Μεγάλη Μητέρα ἀπὸ τῆς παλαιότητας μινωικῆς ἐποχῆς εἰκονίζεται ἐν τῇ τέχνῃ ὑπὸ διαφόρους μορφάς, αἱ ὁποῖαι ὅλαι ἔχουσι κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ὄφειλον νὰ θεωρηθῶσιν, ἂν ὄχι ὡς διάφοροι ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ τύπου, πάντως ὅμως ὡς παραλλαγὰι τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ σχήματος καὶ ἀποτελοῦσιν ὅλαι ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σύλληψιν τῆς Γοργόνας οὕτως, ὥστε εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον διὰ τινος ὁμοιότητος εἴτε ἐντελῶς ἐπιπολαίας ἢ ὀφειλομένης εἰς διάφορα αἷτια — περὶ ὧν ἐγένετο ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας λόγος — αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσι μεταξὺ τοῦ ὁμοιογενοῦς συστήματος τῶν ἐν τῇ τέχνῃ τύπων τῆς «ποτνιας θηρῶν» ἀφ' ἐνός καὶ τῶν μορφῶν τῶν κοινῶς, καίτοι ὄχι πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει ἰσχυρῶν λόγων, καλουμένων Γοργόνων ἀφ' ἐτέρου, νὰ θεωρήσωμεν τὴν Γοργόνα Μεδούσαν εἰς τὴν τυπικὴν αὐτῆς ἀποτρόπαιον μορφήν ὡς εἰκονίζουσαν μυθολογικὴν ἔννοιαν ἀρχικῶς ταυτιζομένην πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην γυναικεῖαν θεότητα.

Εἰκ. 5. Γοργοπρόσωπος δαίμων.
Ἐκ πινακίου ἐκ Ῥόδου ἐν Λονδίνῳ.

Οὕτως ἡ γοργοπρόσωπος μορφή τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου¹ (εἰκ. 5) ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ μορφάζοντος δαίμονος τοῦ γνωστοῦ ἐκ Περουγίας χαλκίνου ἀναγλύφου²

ἔκαμεν ἤδη τὸν Fr. Studniczka (Kyrene σ. 153 ἐφ. καὶ σ. 161) νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ τύπος τῆς «ποτνιας θηρῶν» ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπίσης πρὸς παράστασιν τῆς Μεδούσης· ἐνῶ ἡ σύγκρισις τῶν πηλίνων προσωπείων καὶ τῶν πολυαρίθμων γοργονείων, τῶν εὐρεθέντων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας Ἄρτεμιδος ἐν Σπάρτῃ (Annual of British School τόμ. XII πίν. X - XII.), ὑπέβαλεν εἰς τὸν R. M. Dawkins (ἐνθ. ἀν. τόμ. XIII σ. 105) τὴν ὑπαρξίν στενῆς σχέσεως μεταξὺ Γοργόνας καὶ Ἄρτεμιδος, ἣν γνώμην συμμερίζεται ὡσαύτως καὶ ὁ Frothingham (Amer. J. of Archaeology τόμ. XV (1911) σ. 373).

Καὶ ἡ μὲν παρουσία ἀποτροπαίων γοργονείων εἰς ἓν οἰονδήποτε ἀρχαῖον ἱερὸν δὲν χρήζει, νομίζομεν, ἰδιαίτερας ἐξηγήσεως, οἰαδήποτε δὲ καὶ ἂν θεωρηθῇ ἡ σχέσις τοῦ γοργονείου πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ αὐτὴ σχέσις ὑπάρχει καὶ μεταξὺ Γοργόνας καὶ Ἄρτεμιδος, ἀφοῦ τὸ μὲν γοργόνειον περιέχεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς Γοργόνας ἢ

¹ J. H. Harrison, Prolegomena etc. εἰκ. 8 καὶ Amer. J. of Archaeology (1911), ἐνθ. ἀν. εἰκ. 8.

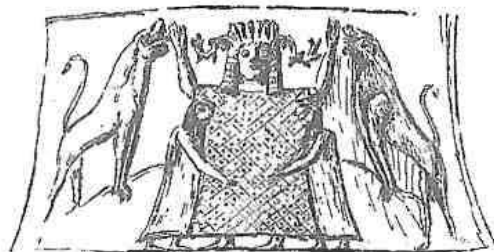
² Antike Denkmäler (D. arch. Inst.) II. πίν. 15.3· G. Mi-

cali Monumenti etc. πίν. 28. Fr. Studniczka, Kyrene σ. 152. εἰκ. 29.

Μεδούσης, ὄχι ὅμως καὶ ἡ Μέδουσα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γοργονείου. Ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ ὑπαρξίς μεμονωμένων περιπτώσεων — ὡς τῶν δύο προμνησθέντων μνημείων ἢ τοῦ ἐκ Vulci ἀγγείου¹ (εἰκ. 6) — αἱ ὁποῖαι συνδυάζουσι τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν τύπων, δύναται μὲν νὰ ἐπιφέρῃ ἐκ πρώτης ὀψείως ποῖαν τινα σύγχυσιν, ἀλλ' ἡ σύγχυσις αὕτη διαλύεται ἀμέσως, ὅταν καταστῇ δῆλον ὅτι τὰ σχετικὰ μνημεῖα ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῶν πλειονότητι κατατάσσονται εὐκόλως εἰς διακεκριμένους τύπους, οἵτινες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγχέωνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς θρησκευτικὰς ἔννοιαις ἢ μυθολογικὰς προσωπικότητας διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων ἐπίσης καὶ μὴ δυναμένας νὰ ταυτισθῶσιν.

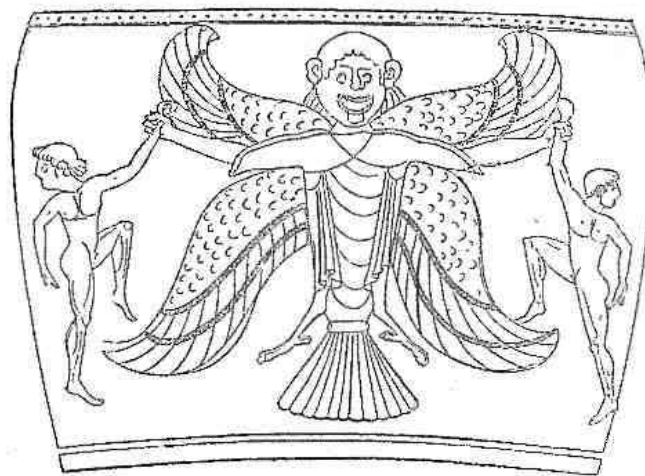
Οὕτως ἡ ἐξέτασις τῶν μνημείων, τῶν παριστῶντων τὰς διαφόρους μορφὰς ἢ ἀπόψεις τῆς Μεγάλης Μητρὸς — ποτνίας θηρῶν — Ἀρτέμιδος², δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχομεν νὰ διακρίνωμεν δύο κυρίως τύπους τῆς αὐτῆς μυθολογικῆς ἔννοιαις, ἥτοι ἀφ' ἑνὸς τὸν τύπον τοῦ «εἰδώλου λατρείας» μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν εἰς ἐραλδικὴν στάσιν συμπαραστανομένων ζώων καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἐν κατατομῇ τύπον τὸν παριστῶντα τὴν θεὰν ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου τύπου ὡς κλασσικὰ παραδείγματα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς λεγομένας «Εἰλειθυίας» τῶν ἀρχαϊκῶν ἐκ Βοιωτίας πίθων³ (εἰκ. 7), τὴν γλυπτὴν μορφήν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Σπάρτης⁴ ἢ τὸ σύμπλεγμα τοῦ λεγομένου ἀγγείου Graekwyl⁵, τοῦ δὲ δευτέρου τὴν παράστασιν ἐπὶ ὀστράκου ἀγγείου ἐκ Θήρας⁶ (εἰκ. 8), τὴν ἐπὶ ἀρβύλλου τοῦ μουσείου τῆς Ὁξφόρδης⁷ καὶ τὴν ἔκτυπον μορφήν ἐπὶ ὀστράκου ἐκ Σάρδεων⁸.

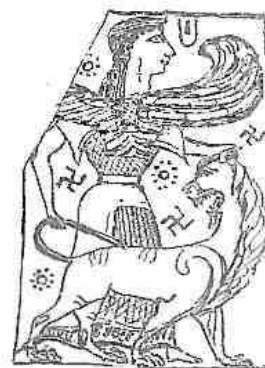
Εἰκ. 7. Εἰλειθυία. Ἐκ πίθων ἐκ Βοιωτίας.

Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν τύπων ὁ ὁ πρώτος, ὁ λατρευτικὸς τύπος, παριστάνων μορφήν ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ, συνήθως ἄνευ περὺγων, καὶ ἔχουσιν ἐκατέρωθεν ζῶα — ἐὰν πτηνὰ ἢ θηρία εἶναι ἀδιά-

φορον — φαίνεται ἀνταποκρινόμενος ἀρχικῶς εἰς μητέρα θεότητα. Ἐνῶ ὁ ἕτερος τύπος, ὅστις ὑποδηλοῖ δρᾶσιν καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον, παριστᾷ τὴν αὐτὴν θεότητα, ἀλλ' εἰς τὴν παρθενικὴν αὐτῆς καὶ οἰονεὶ παλαιούσαν ἀκόμη κατάστασιν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τύπος

Εἰκ. 6. Ἄρηνια. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Vulci ἐν Βερολίῳ.

Εἰκ. 8. Ἀρτέμις. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Θήρας.

1 J. H. Harrison, ἐνθ. ἄν. εἰκ. 19.

2 Ὅρα εἰκόνας ἐν G. Radet, Cubebe, καὶ Ann. Br. School τόμ. XII καὶ XV διὰ τὰ εὐρήματα τῆς Σπάρτης, καὶ τόμ. XII σ. 70-108 διὰ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα.

3 Ὅρα Amer. J. of Archaeol, τόμ. XIV (1921) σελ. 374 εἰκ. 13.

4 Ann. Br. School. τ. XIII. εἰκ. 18 σ. 80.

5 G. Radet., ἐνθ. ἄν. εἰκ. 46.

6 G. Radet, ἐνθ. ἄν. εἰκ. 14, σ. 12.

7 Amer. J. of Archaeol. ἐνθ. ἄν. σ. 369 εἰκ. 9.

8 G. Radet., ἐνθ. ἄν. εἰκ. 79.

δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς μητέρα θεότητα καὶ δὲν ἐκπροσωπεῖ κατ' ἀκολουθίαν τὴν γῆν κυρίως ὡς μητέρα, καταλληλότερον δὲ δι' αὐτὸν θὰ ἦτο τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος¹.

Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος ἀνταποκρίνεται, νομίζομεν, μᾶλλον πρὸς παλαιότερον καὶ ὄχι ἐντελῶς ἀνεπτυγμένον στάδιον τῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως τὸ δὲ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀρχαιότατων μνημείων τῆς τέχνης ἡ πάλη ὑπὸ τινα μορφήν ἀποτελεῖ κοινὸν θέμα, ἐνισχύει τὴν τοιαύτην γνώμην. Οὕτε θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὅτι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἀντιστρατεύεται τὸ γεγονός, ὅτι τὸν λατρευτικὸν ἢ ἐραλδικὸν τύπον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὰ παλαιότατα γυναικεῖα εἰδώλια, πηλῖνα καὶ λίθινα τοῦ χαλκοῦ καὶ νεολιθικοῦ ἀκόμη αἰῶνος, τὰ εὑρεθέντα καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ ἐν Θεσσαλίᾳ (Χρ. Τσουντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, πίν. 31, 32 ἐφ.). Ταῦτα ὡς συμβολίζοντα τὴν γονιμότητα καὶ μητρότητα τῆς γῆς θὰ ἠδύνατο παρὰ τὸν ἄτεχνον αὐτὸν νατουραλισμὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀπώτατα πρότυπα τῆς Εἰλειθυίας τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 8) καὶ δὴ μὲ διαμέσους σταθμούς, ἐκπροσωπούμενους ὑπὸ τοῦ Θεσσαλικοῦ εἰδωλίου (Τσουντας, ἔνθ. ἀν. σ. 289. πιν. 34,2), τοῦ παριστῶντος γυναῖκα ἔγκυον, καὶ τοῦ ἐκ Πάρου τοιοῦτου (Milani ἐν Studi e materiali III, εἰκ. 486, καὶ Perrot, Hist. de l'art VI, εἰκ. 332), ὅπερ παρουσιάζει τὴν γυναικεῖαν μορφήν φέρουσαν τὸ ὑπ' αὐτῆς προφανῶς γεννηθὲν βρέφος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Καθόσον τὰ εἰδώλια ταῦτα δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ εἰκονίζωσιν ὠρισμένην θεὰν — τὴν Ρέα, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Milani (ἔνθ. ἀν. σ. 107), ἀλλ' εἶναι προθεοκρατικά καὶ συμβολίζουσιν, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ πολὺ τὴν γονιμότητα τῆς γῆς.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ παρθενικὴ Ἀρτεμις δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτελοῦσα ἐξέλιξιν τῆς Μεγάλης Μητρὸς κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν (ὄρα Hoernes, ἔνθ. ἀν. σ. 67, καὶ Kern, ἔνθ. ἀν. σ. 39), ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι προϋπάρχουσα παραλλήλως καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῆς τὴν ὑποκατέστησεν ἐν μέρει, ὅταν ἡ λατρεία τῆς πρώτης ἔχασε τὴν προτέραν αὐτῆς δημοτικότητα τοῦθ' ὅπερ ἄλλως τε συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν ἡ Μεγάλη Μήτηρ εἰσήχθη εἰς Ἑλλάδα ἐκ Φρυγίας. Διὰ τούτου δὲ δὲν πρέπει κυρίως νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐξ Ἀσίας εἰσαγωγὴν τῆς μυθικῆς ἐννοίας καὶ προσωπικότητος τῆς Μεγάλης Μητρὸς, ἡ ὁποία ἦτο ἀσφαλῶς πολὺ παλαιὰ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες τεχνῖται τῆς πρωίμου ἐκείνης ἐποχῆς δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ δημιουργήσωσιν, ἴσως δὲ διὰ τῶν τύπων καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς συμπαρομομαρτοῦσης εἰδικῆς λατρείας. Εἶναι δὲ νομίζομεν ἡ ἐξέλιξις αὕτη πολὺ φυσικωτέρα παρὰ ἡ ὑστερωτέρα ἀνήβησις (Verjüngung) τῆς μητρικῆς μορφῆς εἰς παρθένον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Hoernes (ἔνθ. ἀν. σ. 67). Περισσότερον δέ, νομίζομεν, εἴμεθα δικαιολογημένοι, ἐὰν ὡς πρότυπον τοῦ ὑστερωτέρου γνωστοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος ἀναγνωρίσωμεν τὴν μινωικὴν λεγομένην «Μητέρα ὀρεινή»² (εἰκ. 9), τῆς ὁποίας ἡ παράστασις συνδυάζει τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμφοτέρων τῶν τύπων. Ἐνῶ τὸν τύπον τῆς μετὰ ζῶων κινουμένης παρθενικῆς θεᾶς, ὅπως εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἐκ Θήρας ὄστράκου (εἰκ. 8), βλέπομεν ἐπίσης ἐπὶ ὑστερομινωικῆς σφραγίδος³ (εἰκ. 10).

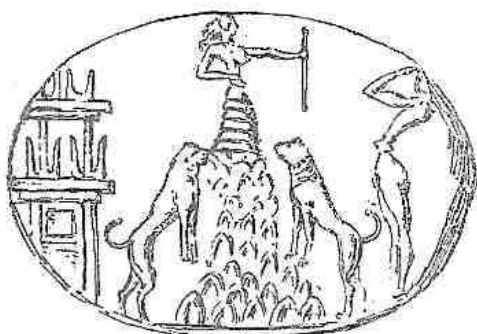
1 Ὅτι ὁ τύπος τῆς Μητρὸς θεότητος δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς παράστασιν τῆς Παρθένου, τοῦτο, ὅπως καὶ ὁ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν συνταυτισμὸς Ἀρτέμιδος καὶ Εἰλειθυίας — ἀνάλογος πρὸς τὸν ταυτισμὸν τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς τὴν Κυβέλην ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (πρὸβλ. Kern, ἔνθ. ἀν. σ. 39) — παρὰ τὴν χωριστὴν

αὐτῶν λατρείαν ὄχι μόνον εἰς ἰδιαίτερα ἱερά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἱερόν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πausanias (3, 14, 6), δὲν ἔχει, ἐννοεῖται, καμμίαν σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω.

2 Amer. J. of Archaeol. τ. XV (1911) σ. 361, εἰκ. 3.

3 Ἐνθ. ἀν. σ. 361 εἰκ. 4β.

Τὴν «Μητέρα ὄρειν» τῆς ἐκ τῆς τρίτης μεσομινωικῆς περιόδου ταύτης σφραγίδος παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson¹ ὡς πρότυπον τῆς «ποτνίας θηρῶν» τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐὰν δὲ ἀντιδιαστέλλων τὸν ἀπλῶς ἀντιθετικὸν τύπον τῆς «Μητρὸς ὄρειας» πρὸς τὸν καθαρῶς συμμετρικὸν καὶ ἐραλδικὸν τύπον τῆς Ἀσιατικῆς τέχνης, συμπεραίνει ἐκ τούτου μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἐξ Αἰγύπτου παρὰ ἐξ Ἀσίας ἐπὶ τῆς μινωικῆς θρησκείας, ἡμεῖς, τὸν ὁποῖον δὲν ἐνδιαφέρει τὸ ζήτημα τουτο κυρίως ἐνταῦθα, τὸν ἐν κατατομῇ τύπον τῆς κρηδαινούσης τὸ δόρυ καὶ οἶονεὶ ἐπιθετικῆς «Μητρὸς ὄρειας», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατὰ μέτωπον παράστασιν τοῦ λατρευτικοῦ τύπου τῆς Ἀσιατικῆς Μητρὸς, ὅπως τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson (ἐνθ. ἀν. σ. 336), δὲν θεωροῦμεν ὡς ὀφειλόμενον εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τῆς θεότητος, τὴν ὁποῖαν πρόκειται νὰ ἀπεικονίσῃ. Δηλαδή ὁ ἐπιθετικὸς καὶ οἶονεὶ πολεμικὸς αὐτὸς τύπος ὀφείλεται κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεότης, τὴν ὁποῖαν παρι-

Εἰκ. 9. Μητέρα ὄρειν. Σφραγιδοτύπος.
ἐκ Κνωσσοῦ.

στάνει, δὲν εἶναι ἡ Μήτηρ θεότης, ἀλλ' ἡ Παρθένος θεότης, ἢ κατόπιν Ἄρτεμις ἢ Ἀθηνᾶ. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ σημαντικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἡμετέρας γνώμης περὶ τῆς συγχρόνως μετὰ τῆς μητρὸς θεότητος, ἂν ὄχι καὶ πρὸ αὐτῆς, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει περὶ τῆς ἀνεξαρτήτως αὐτῆς ὑπάρξεως παρθένου θεᾶς εἰς τὴν προελληνικὴν ἐν Ἑλλάδι θρησκείαν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐκάμαμεν λόγον².

Εἰκ. 10. Πότνια θηρῶν.
Ἰστορομινωικὴ σφραγίς.

Καὶ ἡ γνώμη ἡμῶν αὕτη ἐνισχύεται ὡς πρὸς τὴν μινωϊκὴν θρησκείαν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μεταξὺ τῶν περιελθόντων εἰς ἡμᾶς μνημείων μινωϊκῆς τέχνης δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα ἀσφαλῶς παριστῶντα γυναικείας θεότητος μετ' ἀναμφισβητήτων σημείων μητρότητας³. Ἐὰν δὲ ἡ μήτηρ θεότης συμβολίζῃ τὴν γῆν καὶ τὴν γονιμότητα αὐτῆς⁴, ἡ παρθένος θεότης ὡς θεὰ τῆς ἄγρας (ἀγροτέρα), ὅπως τοιαύτη ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ λεγομένη «Μήτηρ ὄρειν» (πρβλ. καὶ Nilsson, ἐνθ. ἀν. σ. 336 «hunting goddess»), ὑπῆρξεν, ὅπως καὶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἀνεπτύξαμεν, προγενεστέρα ἐκείνης εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου, ὅσον τὸ στάδιον τοῦ πλάνητος κυνηγετικοῦ βίου ὑπῆρξε προγενέστερον τῆς γεωργικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐγκαταστάσεως.

Ἄλλ' ὁ εἰδικὸς οὗτος τύπος τῆς Ἀρτέμιδος δὲν πρέπει νὰ συγγέεται ἐν τούτοις πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν ὀρμητικὸν τύπον καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἀγριωτέραν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν, τὴν ἀπαι-

1 M. M. R. σ. 334 ἑφ.

2 Πρβλ. καὶ Evans, The palace of Minos I σ. 51 - 52, ἐνθα οὗτος παραδέχεται τὴν συνύπαρξιν τῶν ἰδεῶν τῆς μητρότητας καὶ τῆς παρθενίας εἰς πολλὰς ὑπὸ τῶν διαφορῶν προϊστορικῶν τύπων τῆς τέχνης παριστανόμενας μεγάλας θεότητας.

3 Οὔτε τὰ περιελθόντα εἰς ἡμᾶς μινωϊκὰ γυναικεία εἰδῶλια διαφόρων τύπων καὶ ἐποχῶν κατὰ κανόνα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσι μετὰ βεβαιότητος ὅτι παριστάνουσιν ἐν γένει θεότητας, ὅπως ἐμπεριστατωμένως ἀναπτύσσει ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 248 - 49). Ὅτι δὲ ἐξ ἄλλου θεωρεῖται ὡς

ἐνδείξις μητρότητας, ἡ θέσις δηλαδή τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους, δὲν εἶναι καθόλου ἀσφαλὲς σημεῖον ταύτης, ὅπως ὁ Nilsson ἐπίσης παρατηρεῖ (ἐνθ. ἀν. σ. 252 - 53) καθόσον εἶναι κοινὸν καὶ εἰς ἀναμφισβητήτως ἀνδρικότα εἰδῶλια· διὰ δὲ τῶν χειρῶν δὲν πιέζονται οἱ μαστοί, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰς εἰκόνας τῆς ἀσιατικῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος.

4 Δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ Nilsson, ὁ ὁποῖος ἀντιδιαστέλλει ἐνταῦθα (ἐνθ. ἀν. σ. 250) τὴν γονιμότητα τῆς ἀνθρωπίνης μητρότητας ἀπὸ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς. Τὸ πρῶτον συμβολίζει τὸ δεύτερον.

σίαν Γοργόνα. Καί εἰς τὴν Γοργόνα ἔχομεν πάλιν δύναμιν ἐν ἐνεργείᾳ, ὅχι ὅμως ἀνωτάτην θεότητα, ἀλλὰ πονηρὸν δαίμονα, ὅπως φαίνεται ἐξ ὅλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς περιβολῆς καὶ ὅπως ἰδίως ὑποδηλοῖ τὸ θηριώδες καὶ φοβερὸν προσωπεῖον, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὄχι μόνον δύναμιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἐπὶ τοῦ κακοῦ. Οὕτως ἡ ἥρεμος ἐνεργεία τῆς Ἀρτέμιδος, ἣτις συνήθως ἐκφράζεται δι' ἐλαφροῦς πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως τοῦ σώματος ἢ καὶ ταύτης μετὰ δυσκολίας, ἐνταῦθα γίνεται σφοδρὰ καὶ βιαία μεταφραζομένη διὰ τοῦ κατὰ συνθήκην σχήματος τοῦ κεκαμμένου γόνατος τοῦ ὑποδηλοῦντος ὀρμητικὴν κίνησιν καὶ τοῦ ὁποῖου χαρακτηριστικὸν παράδειγμα παριστᾶ ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν (εἰκ. 11) ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου ἐκ Σπάρτης (Ann. Br. School τ. XV πιν. IV). Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι μετὰ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν τοῦ ὀρμητικοῦ αὐτοῦ τύπου, ἐν αἷς καὶ ἡ Ἀρπυια —καίτοι ἡ μᾶλλον ἐξηγνισμένη— συγκαταλέγεται καὶ ἡ Νίκη, ὡς ἡ Νίκη τοῦ Ἀρχέμου, καθόσον νίκη σημαίνει καταστροφὴν τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ δὲν νομίζω συνεπῶς ὅτι θὰ ἠδύνατό τις νὰ αἰσθανθῆι δυσκολίαν, ὅπως διακρίνη τυπικὴν τινα Γοργόνα, τὴν Γοργόνα π. χ. τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου (εἰκ. 3), ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ μίαν τυπικὴν περωτὴν Ἀρτεμιν, π. χ. τὴν Ἀρτεμιν τοῦ ἐκ Θήρας ὀστράκου (εἰκ. 8), καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὸν τύπον τῆς μητρὸς θεότητος, ὅπως ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς μορφῆς τῆς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πλάκῃς ἐκ Σπάρτης (Ann. Br. School τ. XIII εἰκ. 18. σ. 30). Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξίν καὶ μεμονωμένων ἐκτρόπων παραστάσεων, αἵτινες ἐμφανίζουσι σύγχυσιν τῶν ἐν λόγῳ τύπων.

Εἰκ. 11. Γοργώ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Σπάρτης.

Ἄλλ' αἱ παραστάσεις αὗται, ὀφειλόμεναι, ὡς εἰπομέν ἀνωτέρω, εἰς διάφορα εὐνόητα αἷτια, οὐδέποτε πρέπει νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις θεωρίας περὶ Γοργόνος, ἡ ὁποία ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν περὶ αὐτῆς ἕκ τε τοῦ συνόλου τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν καὶ τοῦ συνόλου τῶν μνημείων καὶ πρὸ παντὸς τῆς πιθανῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως — ὡς ἐν ἀρχῇ ἀνεπτύξαμεν — ἐκπηγάζουσαν ἀντίληψιν. Πόσον δὲ τὸ τοιοῦτον εἶναι ἄτοπον ἀποδεικνύει ἡ περίπτωσις τῆς μορφῆς τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου (εἰκ. 5), ἣν ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν.

Οὕτως, ἐνῶ ὁ ἐν λόγῳ γοργοπροσώπος δαίμων τῆς εἰκ. 5 ὡς κρατῶν διὰ τῶν χειρῶν πτηνὰ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Studniczka, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὴν ἰδέαν τῆς συγγενείας τῆς Γοργόνος Μεδούσης πρὸς τὴν μεγάλην θεότητα «ποτινίαν θηρῶν», μονονουχὶ δὲ ταυτότητος πρὸς αὐτὴν εἰς τὴν J. E. Harrison («Prolegomena» σ. 194), τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἐξ ἄλλου ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ J. Déchelette (Rev. Archéologique (1909) τ. 14, σ. 109 - 100) ὡς ὑποδηλοῦν στενὴν σχέσιν τῆς Γοργόνος πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἡ ὁποία σημειωτέον, καὶ ἂν ἦτο ἀληθής, θὰ προσέθετε τὸ πολὺ νέον τι εἰς τὰς περὶ Ἀπόλλωνος δοξασίας τῶν ἀρχαίων, οὐδέποτε ὅμως θὰ ὑπενόει ἄτι ἀνώτερον διὰ τὴν Γοργόνα Μέδουσαν ὡς ἰσότιμον τρόπον τινὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ἡλίου. Τὴν γνώμην του δὲ ταύτην ὁ Déchelette στηρίζει ἀφ' ἑνὸς εἰς τοὺς κύκλους, τοὺς ὁποίους κρατεῖ ὁ δαίμων ἐκ τοῦ λαιμοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς σταυροὺς ἀπλοῦς καὶ ἀγκυλωτοὺς (swastika), οἱ ὁποῖοι διακοσμοῦσι τὸ πεδίον τῆς παραστάσεως καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι, ὅπως καὶ οἱ κύκνοι, εἰδικὰ σύμβολα τοῦ ἡλίου, ἄρα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐνῶ οἱ κύκνοι καὶ οἱ σταυροὶ στεροῦνται ἐνταῦθα οἰασδήποτε συμβολικῆς σημασίας, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Déche-

lette παραδέχεται ἀναγνωρίζων τὴν σὺν τῷ χρόνῳ μετατροπὴν τῶν τοιούτων συμβόλων ἐν τῇ τέχνῃ εἰς ἀπλά διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

Λίαν ἀξιοπεριεργὸν ἐν τούτοις εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐξ ἄλλου ὁ Frothingham συνδυάζων τὰς δύο γνώμας περὶ στενῆς συγγενείας μεταξὺ Γοργόνος καὶ Μεγάλης Μητρὸς, ἣν ὑποστηρίζει, ὡς εἶδομεν ὁ Studniska καὶ ἰδίως ἡ Harrison, ἀφ' ἑνὸς καὶ μεταξὺ Μεδούσης καὶ Ἀπόλλωνος ἢ ἡλίου ἀφ' ἑτέρου, ἣν παραδέχεται ὁ Déchelette, θεωρεῖ τὴν δαιμονικὴν μορφήν τοῦ ἐκ Ῥόδου πινακίου (Am. Journal of Archaeology, 1911 σ. 369-70) ὡς ὑποδεικνύουσαν τὴν ἐξέλιξιν τῆς Μεδούσης ἀπὸ θεᾶς τῆς γῆς — ἥτοι ἑτέρας πλευρᾶς τῆς Μεγάλης Μητρὸς — εἰς θεότητα τοῦ ἡλίου, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ κατέληξε κατ' αὐτὸν ὀριστικῶς ἡ Μέδουσα βραδυτέρου, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἀποκοπέισα, ἵνα συμβολίσῃ, λέγει, τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου. Καὶ τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν ἐκ τοῦ γοργονείου ὡς πρώτης ἀρχῆς ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τῆς Γοργόνος, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶδομεν, τονίζουσιν ὁ τε Furtwangler καὶ ὁ Wolters καὶ ἡμεῖς καὶ εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην καὶ εἰς τὴν παροῦσαν διὰ μακρῶν ἀναπτύσσομεν, ἵνα ἀποδειχθῇ οὕτως ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν, ὅτι πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χαρακτῆρος τῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων μόνον ἐπικουρικὴν χρῆσιν ἐπιτρέπεται νὰ κάμνωμεν τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης, οὐδέποτε δὲ νὰ παρασυρόμεθα ἐκ τῆς κατ' ἐπίφασιν μαρτυρίας αὐτῶν εἰς κατὰ τὰ ἄλλα ἀστηρίκτους θεωρίας.

Ἄλλὰ τὸ πιθανώτερον ἐξ ὧν αὐτῶν εἶναι ὅτι ἡ σημασία τοῦ γοργονοπροσώπου δαιμονοῦ τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου εἶναι μᾶλλον καθαρῶς ἀποτρόπαιος, ὅπως καθαρῶς ἀποτρόπαιος εἶναι καὶ ἡ σημασία τῆς χιμαίρας, τῶν γρυπῶν καὶ παντὸς ἄλλου τέρατος ἢ θηρίου, τοῦ ὁποίου γίνεται χρῆσις ἐπὶ ἀγγείων καὶ σκευῶν ἐν γένει, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην (ἐνθ. ἀν.) διεξοδικῶς ἀναπτύσσομεν (πρβλ. καὶ M. Hoernes, ἐνθ. ἀν. (ἐκδ. 1915 σ. 39/17). Καὶ γενικώτερον δὲ τοῦτο ἰσχύει καὶ δι' ὅλα τὰ σύμβολα καὶ δὴ καὶ τὰ τοῦ ἡλίου, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος καὶ τῶν ὁποίων πλήρη ἀπαρίθμηση, περιγραφὴν καὶ εἰκόνας παρέχει ἡ μελέτη τοῦ Déchelette, ἐφ' ὅσον βέβαια αἱ μορφαὶ καὶ τὰ σύμβολα αὐτὰ δὲν ἔχουσι καθαρῶς διακοσμητικὸν χαρακτῆρα, ὅπως, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, παρρδέχεται καὶ αὐτὸς ὁ Déchelette.

Ὁ δὲ ἀποτρόπαιος χαρακτῆρ τοῦ γοργονείου προσωπείου ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ ἐπὶ διαφόρων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι κοινὸν τὸν ἀποτρόπαιον χαρακτῆρα, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίξῃ αὐταὶ νὰ ἐκπροσωπῶσι διαφόρους μυθολογικὰς ἐννοίας, ὅπως λ. χ. αἱ Γοργόνες, ἡ Μέδουσα, ἡ Κῆρ, ὁ Φόβος, ὁ Δεῖμος κλπ. Δὲν εἶναι δὲ συνεπῶς καθόλου παράδοξον, ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ μορφαί, τυπικαὶ ἄλλως τῆς «ποτνίας θηρῶν», γοργονοπροσώποι, χωρὶς τοῦτο νὰ δικαιολογῇ τὸ παράπαν οἰαδήποτε συμπεράσματα περὶ στενῆς σχέσεως ἢ ταυτότητος μεταξὺ «ποτνίας θηρῶν» καὶ Γοργόνος ἢ Γοργόνος Μεδούσης καὶ Ἡλίου ἢ Ἀπόλλωνος, ἐὰν ἡ φέρουσα τὸ γοργονεῖον ὡς πρόσωπον μορφῆ ὑπεδήλου κατὰ ἕνα τρόπον σχέσιν πρὸς τὸν ἥλιον. Τότε δὲ μόνον θὰ ἠδυνάμεθα ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν διαφορῶν αὐτῶν στοιχείων εἰς τὴν αὐτὴν παράστασιν νὰ συμπεράνωμεν περὶ ἐνδεχομένης κοινῆς μυθολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς σημασίας τῶν ἀντιστοίχων προσώπων, ἐὰν ἡ παράστασις αὕτη εἴχε καθαρῶς λατρευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἦτο ἰδίως λατρευτικῆς χρήσεως, ἀλλὰ τοιοῦτόν τι ἀσφαλῶς δὲν συμβαίνει ἐν προκειμένῳ. Καθαρῶς λατρευτικὰ ἀπ' ἐναντίας θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσι τὰ πλαστικὰ εἰδώλια, ἀλλ' εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν παρατηροῦνται αἱ τοιαῦται ἀνωμαλῖαι.

Οὕτω μεταξύ τῶν πηλίνων ειδωλίων, τῶν εὐρεθέντων εἰς ἀμέσως προαρχαῖκὰ ἢ πρωτοαρχαῖκὰ στρώματα ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰκονιζόντων ἀσφαλῶς θεότητος, δὲν ὑπάρχει κανὲν εἶδος δεκνύον χαρακτηριστικὰ ἢ στοιχεῖα, τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατο δι' ἐξελίξεως νὰ καταλήξωσιν εἰς τὴν μορφήν τῆς Γοργόνης τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τοῦναντίον ὅλαι αἱ ἀρχαιότεραι ἐκείναι κατηγορίαι τῶν ειδωλίων, τῶν παριστανόντων γυναικείας μορφάς, προμηνύουσι κατὰ κανόνα — ἰδίως τὸ κωδωνοειδὲς σῶμά των καὶ ὁ πόλος — τὸν γενικὸν τύπον τῆς Μεγάλης Μητρὸς-Δήμητρος-Ἥρας ἐνῶ ἡ προσπάθεια παραστάσεως τοῦ προσώπου, ἡ ὁποία φαίνεται ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ῥάμφους ἢ ἔχει ὡς βάσιν τὴν ῥίνα¹ ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονεῖου, τὸ ὁποῖον ἀντιθέτως διὰ τῆς σιμῆς ῥινὸς καὶ τοῦ δισκοειδοῦς σχήματος τοῦ προσώπου ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τῆς πτηνομορφίας. Καίτοι δὲ αἱ ἀντιρρήσεις σοβαρῶν ἐρευνητῶν² ὡς πρὸς τὴν προμυκηναϊκὴν χρονολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγει ὁ Ch. Waldstein³ τὸν ἀργεῖον τύπον τῶν ἐν λόγῳ ειδωλίων, φαίνονται νὰ εἶναι ὀρθαί — καθόσον αἱ συνθήκαι τῆς ἀνακαλύψεως των εἰς διάφορα μέρη, ὡς π. χ. ἐν Σπάρτῃ⁴ (Μενελάϊον, Ἀρτεμίσιον) καὶ ἐν Βοιωτίᾳ (Ῥιτσῶνα)⁵, ὑποδεικνύουσι μᾶλλον τὸν 8^{ον} αἰῶνα⁶ ὡς τὸ ἀπώτατον χρονολογικὸν ὄριον τῆς ἐμφανίσεώς των — ἐν τούτοις τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ειδώλια ἀφ' ἑνὸς ἔχουσι στενὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν τύπον⁷, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰ γνωστὰ πηλίνα εἰκονίσματα τῆς Δήμητρος ἢ Ἥρας, ἅτινα ἐπικρατοῦσι καθ' ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον⁸, ἀποδεικνύει ἐν σχέσει πρὸς τὴν Μητέρα Θεότητα ἀμετάβλητον συνέχειαν τῆς λαϊκῆς ἐκείνης ἀντιλήψεως παρ' Ἑλλησι καὶ δὲν παρέχει καθόλου βάσιν πρὸς οἰανδήποτε ἀπόπειραν, ὅπως κατατάξωμεν τὴν Γοργόνα Μέδουσαν εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκὴν πηγήν μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς «ποτνίας θηρῶν».

Τώρα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Frothingham⁹, ὅστις ὡς πρότυπον τῆς Γοργόνης θεωρεῖ τὴν λεγομένην Θεάν τῶν ὄφρων, τῶν γνωστῶν μινωϊκῶν ειδωλίων¹⁰, καίτοι τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἄξιον προσοχῆς, ὁ ἀποκλεισμός ἐν τούτοις τῆς Μεδούσης ἐκ τοῦ κύκλου τῶν θεοτήτων Μεγάλης Μητρὸς, «ποτνίας θηρῶν» γίνεται ἀσφαλέστερος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνος πρωτότυπος ἰθαγενῆς τύπος τῶν κωδωνοειδῶν ειδωλίων μὲ τὸ ῥαμφοειδὲς πρόσωπον, ὅστις κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους ἀνεπτύχθη εἰς χαρακτηριστικὰ ειδώλια τῆς Δήμητρος, θὰ ἠδύνατο αὐτὸς κυρίως νὰ ἀναχθῇ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν μινωϊκὸν τύπον τῆς Θεᾶς τῶν ὄφρων, ἰσχυρὰς ἀναμνήσεις τοῦ ὁποίου σημειοῦμεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰ πλαστικὰ περιδέραια ἢ κυματοειδεῖς ταινίας τοῦ κατὰ τὸν Waldstein προκεχωρηκότος ἀργεῖου τύπου¹¹ καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν πόλον καὶ τὴν προεξέχουσαν σφηνοειδῆ ἔλικα τῶν βοιωτικῶν ειδωλίων¹². Ἡ γνώμη δὲ αὕτη ἐνισχύεται ἐπὶ πλέον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὅπως ὁ Nilsson ἀναφέρει¹³, ἐν Κρήτῃ εὐρέθησαν θραύσματα τυπικοῦ εἰδω-

1 Διὰ τὸν τύπον αὐτὸν ὄρα ἰδίως Ch. Waldstein, «The argive Heraeum», II πίν. 42. εἰκ. 3, 5

2 A. Frickenhaus, Tiryns I σ. 52-53 καὶ Beilage III σ. 115. Τσοῦντας, ἐνθ. ἀν. σ. 382.

3 Ἐνθ. ἀν. II. σ. 3 ἐφ. πίν. 42-43.

4 Ann. Br. School τόμ. XIV σ. 50 ἐφ. εἰκ. 1 g, h, i, k, p, q καὶ τ. XV, σ. 116.

5 Ann. Br. School τόμ. XIV σ. 219, ἀριθ. 362-366 πίν. XII ἀνήκοντα εἰς συγκρότημα τάφων Α ὄχι παλαιότερων τοῦ 550 π. Χρ.

6 A. Frickenhaus, ἐνθ. ἀν.

7 Perrot., Hist. τόμ. VI εἰκ. 341, 342, 347. Winter Die

Typen d. Figürl. Terracotten I, σ. 2-3.

8 Winter, ἐνθ. ἀν. I σ. 31 ἀρ. 4 καὶ Ann. Br. School τόμ. XIV (1907) πίν. VII, A, πίν. XII ἀρ. 1, 3, 4 πρώτη σειρά.

9 Am. J. of Archaeology ἐνθ. ἀν. σ. 349-377.

10 Ann. Br. School τόμ. IX (1902-03) εἰκ. 54-57. H. R. Hall, Aegean Archaeology pl. I.

11 The Argive Heraeum II πίν. XLII, XLIV, σελ. 25 εἰκ. 39· καὶ A. Frickenhaus Tiryns πίν. I.

12 Winter, Typen I σ. 4, 1 Perrot, ἐνθ. ἀν. τόμ. VI εἰκ. 342 (μυκηναϊκὸς τύπος)· εἰκ. 343 (ταναγραῖος τύπος).

13 Nilsson, H. G. R. σ. 24· Bulletin d'arte, 11 (1908) σ. 456 ἐφ.

λίου τῆς Θεᾶς τῶν ὄφρων, ἀνήκοντος κατ' αὐτὸν ὡς ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ ιδιοτροπίας καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ἀνακαλύψεώς του εἰς τὴν ὑστερωτέραν γεωμετρικὴν περίοδον.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Frothingham περὶ στενῆς συγγενείας μεταξὺ Γοργόνος καὶ Θεᾶς τῶν ὄφρων στηρίζεται κυρίως εἰς τοὺς ὄφεις, οἱ ὅποιοι εἶναι κοινὸν γνώρισμα τῶν ἀντιστοιχῶν τύπων τῆς τέχνης. Ἐναντίον ὁμοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἔρχονται ἐν πρώτοις ἡ ἐπίμονος γνώμη τοῦ Evans (The Palace of Minos I (1921) σ. 495 ἐφ.), καθὼς καὶ τοῦ Nilsson (H. C. R. σ. 13 καὶ M. M. R. σ. 275 ἐφ.), καθ' ἣν τὰ ἐν λόγῳ μινωικὰ εἰδώλια εἰκονίζουσιν ἐφεστίαν θεότητα, καθόσον, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ πράγματα, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν Γοργόνα Μέδουσαν ὡς ἐξέλιξιν ἐφεστίου θεότητος. Καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ιδέας τῆς Γοργόνος καὶ τῆς μινωικῆς θεότητος γίνεται ἀκόμη μεγαλυτέρα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸν Evans (ἐνθ. ἀν. σ. 509) ὡς πατρὶς τῆς μινωικῆς θεότητος θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἡ Αἴγυπτος καὶ ὡς πρότυπα αὐτῆς αἱ αἰγυπτιακαὶ θεότητες Ἄθωρ καὶ ἰδίως ἡ θεότης τοῦ Δέλτα Βαζότ· καθόσον αἱ αἰγυπτιακαὶ αὐταὶ θεαὶ εἶναι συλλήψεις ἐντελῶς ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Γοργόνα.

Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτου οὔτε ὑπάρχει, νομίζομεν, λόγος ἐν γένει ὑποχρεῶνων ἡμᾶς νὰ ταυτίσωμεν τὴν Μέδουσαν πρὸς τὴν Θεάν τῶν ὄφρων διὰ τοὺς ὄφεις ἢ καὶ νὰ παραδεχθῶμεν, ἔστω στενὴν, μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν. Καὶ ἐν γένει τίποτε δὲν εἶναι τόσον ἀστήρικτον, ὅσον ἡ πεποιθῆσις περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τυπικῶν διὰ τὴν μορφήν αὐτῆς ὄφρων. Ὁ ὄφις εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς Ἀθηνᾶς, προσέτι δὲ ἀπαντὰ ὡς σύμβολον ἢ ἐξάρτημα τόσον ἄλλων γυναικείων θεοτήτων¹, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀρρένων θεῶν — Ἀπόλλων, Ἑρμῆς² — καὶ ἐκπροσωπεῖ ἐπὶ πλέον ἡρωοθεϊκὰς συλλήψεις, ὡς τὸν Ἀσκληπιόν, τὸν Μειλίχιον³, ἢ τὰς ἡρωοποιημένας ψυχὰς τῶν νεκρῶν (ἀνάγλυφα νεκροδείπνων)⁴. Τοῦτο δὲ ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναζητήσωμεν γενικωτέραν ἐξήγησιν τοῦ ὄφρος, τοιαύτη δὲ θὰ ἦτο ἴσως ἡ φυσικὴ καὶ ἀπλῆ ἐξήγησις, ὅτι ὁ ὄφις ὡς διαιτώμενος ἐντὸς τῆς γῆς συμβολίζει τὸν χθόνιον χαρακτῆρα καὶ τὴν χθονίαν προέλευσιν πασῶν τῶν μυθολογικῶν προσωπικοτήτων, τὰς ὁποίας συνοδεύει. Ὡς χθόνιος δὲ ὄφις εἶναι φυσικὰ καὶ οἰκουρὸς ὄφις· τοῦθ' ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀρχικὴν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τῆς θρησκείας ἐν γένει ἐξέλιξιν, ὅπως ἀπεδείξαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης.

Καίτοι ὁμοῦ ὑπὸ τὸν χθόνιον χαρακτῆρα — πρᾶγμα πολὺ γενικὸν — δύνανται νὰ συνυπάρξωσιν αἱ κατ' οὐσίαν καὶ μυθολογικὴν καὶ θρησκευτικὴν περιωπὴν καὶ ὑπόστασιν ἀνομοιόταται συλλήψεις, Ζεὺς, Ἑρμῆς, Ἀθηνᾶ, ἀφ' ἑνός, χθόνιοι ἡρώες ἡρωοποιημένοι νεκροὶ ἢ ψυχαὶ ἀνθρώπων κλπ. ἀφ' ἑτέρου, ἀλλ' οὔτε ἡ τόση ἐκ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος ἐκπηγάζουσα συγγένεια εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχη μεταξὺ δύο μυθολογικῶν ἐννοιῶν ἢ προσώπων, τῶν ὁποίων τὰς ἐν τῇ τέχνῃ παραστάσεις διακρίνει ἡ κοινὴ εἰς ἀμφοτέρας ὑπαρξίς ὄφρων. Ὅπως δὲ θρησκεία καὶ τέχνη παραμένουσι πάντοτε δύο χωριστὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ ὄφις εἶναι τι διπλοῦν ἢ μᾶλλον ἔχει δύο ἐντελῶς διαφόρους ιδιότητας ἢ πλευράς, τὴν ἀγρίαν καὶ φοβερὰν ὄψιν καὶ τὸν χθόνιον χαρακτῆρα. Καὶ ὁ ὄφις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὸν ὄφιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι λέγοντες τέχνην ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν ἀποκλειστικῶς τὰς καλλιτεχνικὰς παραστάσεις μυθολογικῶν ἢ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων. Καὶ ἐνῶ ἡ ἀπό-

1 J. E. Harrison ἐν J. H. Studies 1899, σ. 220, 221.

2 Δ. Εὐαγγελίδης ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1918 σ. 171 ἐφ.

3 Harrison, «Prolegomena» etc. σ. 13 - 15.

4 K. A. Romaios ἐν Athen Mith. 1914 σ. 189 - 235.

λτος επικράτησις τοῦ χθονίου χαρακτήρος τοῦ ὄφeos εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν ὁ Küster (Die Schlange in d. griech. Kust und Religion, σ. 61) τονίζει, δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ διαφιλονικηθῆ, δὲν ἔπεται ὁμως ἐκ τούτου ὅτι ὁ χθόνιος χαρακτήρ ὄφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ επικρατῆ εἰς τὰς ἐμφανίσεις τοῦ ὄφeos ἐν τῇ τέχνῃ, καὶ ὅταν αἱ εἰκόνες αὐταὶ εἶναι ἐξαρτήματα θρησκευτικῶν παραστάσεων καὶ μορφῶν, ὅπως αὐτὸς ἔννοει. Διότι, τεθέντος μάλιστα, ὅπως καὶ ὁ Küster (ἐνθ. ἀν. σ. 60 - 61) παραδέχεται, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ ὄφeos πρώτη τοῦ ἀνθρώπου ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἢ τῆς φοβίας καὶ τοῦ φόβου καὶ ὅτι, καὶ ἐὰν ἡ παμπάλαια ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ὀφείλεται εἰς τὴν θρησκείαν, ἡ τέχνη οὐχ ἦτον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγεννήθη ἀρχικῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν θρησκείαν¹, ὅπως καὶ τοῦτο ὁ Küster ἐπίσης παραδέχεται (ἐνθ. ἀν. σ. 3), τότε ὁ ὄφis φυσικὸν εἶναι νὰ ἐχρησιμοποιῆθῃ ἀρχικῶς ὡς φοβερὸν καὶ ἀποτροπαικτικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν τέχνην καὶ ὡς καθαρῶς τοιοῦτον νὰ παρέμεινε διαρκῶς εἰς αὐτὴν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως τῆς ἄλλης αὐτοῦ χρησιμοποίησεως ὑπὸ τὴν χθονίαν αὐτοῦ ιδιότητα. Τοῦτο ὁμως ἀφίνει ἀκαθόριστον καὶ συγκεχυμένον ὁ Küster, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς παραδέχεται τὸν φοβερὸν χαρακτήρα τῶν ὄφeos τῶν Ἑρινῶν (ἐνθ. ἀν. σ. 72) καὶ τῶν Γοργόνων (σ. 94/95¹), δὲν διστάζει ἐν τούτοις νὰ ἰσχυρισθῆ κατωτέρω (σ. 141) ἀνιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν — προφανῶς, ὅπως συμμορφωθῆ πρὸς τὴν επικρατοῦσαν περὶ Μεδούσης ὡς ἀνωτέρας θεότητος πλάνην — ὅτι ἡ Μεδούσα καὶ ἡ Ἑρινὸς πρόσκεινται εἰς τὴν χθονίαν (ὑπὸ τὴν καλὴν τῆς λέξεως σημασίαν) θεότητα Δήμητρα, ὅπως τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ διακρίνουσα αὐτὰς παρουσία τοῦ ὄφeos, «συμβόλου τῆς εὐεργετικῆς εὐφορίας καρπῶν παρεχούσης δυνάμεως τῆς γῆς». "Ὅχι ὁ ὄφis τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Μειλιχίου, τοῦ χθονίου Ἑρμοῦ, τῶν νεκροδείκτων δὲν πρέπει νὰ συγγέται καὶ νὰ ταυτίζεται πρὸς τοὺς ὄφeis τοῦ γοργονεῖου καὶ τῆς Γοργόνος καὶ τοὺς ὄφeis τῶν Ἑρινῶν. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρουσία τοῦ ὄφeos εἰς τινὰ ἀρχαίαν τῆς τέχνης μορφήν δὲν ἀποφασίζει αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὸν χθόνιον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω σημασίαν τῆς λέξεως χαρακτήρα τῆς μορφῆς αὐτῆς, οὔτε δὲ καὶ ἡ συμπαρουσία ὄφeos εἰς δύο διαφόρους καλλιτεχνικοὺς τύπους εἶναι ἀσφαλὲς τεκμήριον στενῆς συγγενείας ἢ ὁμοιογενείας τῶν μυθολογικῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐκπροσωποῦσιν αἱ ἐν λόγῳ διάφοροι μορφαί. Καὶ συγκεκριμένως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ὄφis ἢ μᾶλλον οἱ ὄφeis εἶναι σχεδὸν ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀρχαϊκῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνος Μεδούσης καὶ τῆς ὅλης αὐτῆς μορφῆς, δὲν εἶναι καθόλου τεκμήριον στενῆς συγγενείας ἢ καὶ ἀπλῆς ὁμοιογενείας τῆς Μεδούσης πρὸς οἰανδήποτε ἄλλην θεότητα, ἢ ὁποῖα ἔχει ὡς σύμβολον τὸν ὄφιν, χωρὶς βέβαια τοῦτο νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ὄφιν τῆς Ἀθηνᾶς νὰ ὑπομνήσκῃ εἰς ἡμᾶς, ὅπως λέγει ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 26 - 26), τὴν μινωικὴν Θεάν τῶν ὄφeos. Ὁ δὲ ὄφis δὲν εἶναι φοβερὸς, διότι προσέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς, ἀλλ' εἶναι φοβερὸς, διότι ἡ ὄφis αὐτοῦ εἶναι εἰδεχθῆς, ἀπαισία, φρικαστικὴ καὶ τὸ δῆγμα αὐτοῦ ἐνδεχομένως θανατηφόρον (πρβλ. καὶ Küster σ. 57 καὶ 60), ὡς τοιοῦτος δὲ προσενεῖ φόβον. Καὶ ἐν γένει κάθε τι τὸ φοβερὸν δὲν εἶναι τοιοῦτον δυνάμει χθονίως αὐτοῦ ιδιότητος οὔτε τὸ χθόνιον εἶναι ταυτοσημον πρὸς τὸ φοβερὸν διότι ἡ ἔννοια τοῦ χθονίου εἶναι πάλιν διπλῆ, καὶ τὸ μὲν χθόνιον ὡς τι ἀπαισίον καὶ φρικῶδες καὶ φοβερὸν πρὸς τὴν φύσιν ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς γῆς, ἐνθα βασιλεύει τὸ σκότος², ἐκπροσωπεῖ δὲ αὐτὸ ἡ Περσεφόνη τοῦ Ὀμήρου. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ χθόνιον πρόσκειται ὁ ὄφis διὰ τῆς φοβεράς αὐτοῦ ἐμφανίσεως καὶ μορφῆς: ἐνῶ τὰ προϊόντα τῆς γῆς, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν εἶναι φοβερὰ καὶ ἀπαισία — κάθε ἄλλο — ἀλλὰ καὶ εἶναι εἰς ἄκρον εὐεργετικὰ διὰ

¹ Αὕτη εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Hoernes (ἐνθ. ἀν. (1915) σ. 8.

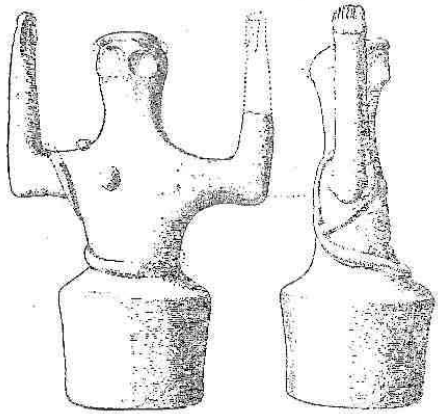
² Πρβλ. Nilsson M. M. R. σελ. 279.

τὸν ἄνθρωπον, ἔκαμαν νὰ παραχθῆ ἢ ἄλλη ἢ ἀγαθὴ ἔννοια τοῦ χθονίου ὡς καρποφόρου, ἢν ἐκπροσωποῦσιν αἱ θεότητες τῆς γῆς Μεγάλη Μήτηρ, Δημήτηρ κλπ., αἱ ὁποῖαι, ὡς τοιαυταὶ δὲν εἶναι καθόλου φοβεραὶ. Καὶ ἡ παρουσία συνεπῶς τοῦ ὄφους εἰς τὰς μορφὰς ἢ τὰς παραστάσεις τῶν τοιούτων θεοτήτων δὲν ἔχει κατ' ἀνάγκην φοβερὸν καὶ ἀπαίσιον χαρακτήρα.

Ὅφειλε δὲ νὰ θεωρηθῆ ὡς πολὺ φυσικόν, ἐὰν ἀργότερα ἐπῆλθε σύγχυσις τῶν δύο διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ χθονίου, ἐπακόλουθον τῆς ὁποίας ὑπῆρξε νὰ ταυτισθῆ ἡ Περσεφόνη τοῦ Ὁμήρου πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ Γοργώ, τῆς ὁποίας τὸν ἐν τῇ τέχνῃ τύπον ἀπετέλεσεν ἡ ὀλοκληρωτικὴ παράστασις τοῦ συμβόλου τῆς ὀμηρικῆς Περσεφόνης γοργοπέου φόβου, νὰ συγχυθῆ ὑπὸ τῶν νεωτέρων πρὸς αὐτὴν τὴν Δήμητρα καὶ τὰς συναφεῖς ἀνωτέρας θεότητος.

Ἐὰν ὅμως ἡ Θεὰ τῶν ὄφρων, τῶν γνωστῶν εἰδωλίων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίῃν Γοργόνα, περισσότερον ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ μορφῇ τοῦ ἐκ Γουρνιάς τῆς Κρήτης προφανῶς λατρευτικοῦ παλαιομινωικοῦ κωδωνοειδοῦς εἰδωλίου¹ (εἰκ. 12) καὶ διὰ τοὺς ὄφεις, οἱ ὁποῖοι κατερχόμενοι ἐκ τῶν ὤμων περιζωννύουσι τὴν ὄσφυν, ὅπως βλέπομεν ἐπὶ ποικιλιῶν τοῦ ἀρχαίου τύπου τῆς Γοργόνας, ὡς τῆς Μεδοῦσης τοῦ ἀγγείου τοῦ Ἀμάσιος (Walters, Hist. of anc. pottery εἰκ. 97) καὶ τῆς Μεδοῦσης τοῦ ἐκ Κερκύρας ἀναγλύφου (εἰκ. 23), ἀλλ' ἰδίως καὶ ἔνεκα τοῦ σχήματος τῶν ἀνατεταμένων χειρῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἡμεῖς μὴ θεωροῦντες αὐτὸ ἐνταῦθα κατὰ τὰς κρατούσας ἀντιλήψεις ὡς σημεῖον σεβασμοῦ ἢ εὐλογίας, ὅπως παραδέχεται ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 267), θὰ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀποδώσωμεν μᾶλλον ἀποτρόπαιον σημασίαν. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ δὲν ἔχουσι δεσπύζουσαν σπουδαιότητα, ἐφ' ὅσον τὸ πρόσωπον εἶναι ἐκείνο, εἰς τὸ ὁποῖον συγκεντροῦται ἡ ἀποτρόπαιος ἔκφρασις τῆς ἀρχαίῃς Γοργόνας, καὶ ἐφ' ὅσον προφανῶς ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ μακροῦ λαιμοῦ τοῦ ἐκ Γουρνιάς εἰδωλίου, λείπει δὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ μετὰ τὴν κεφαλὴν χαρακτηριστικὸν τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνας σχῆμα τοῦ δρόμου.

Εἰκ. 12. Πήλινον εἰδωλίον ἐκ Γουρνιάς.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὸ σχῆμα τοῦ κεκαμμένου γόνατος, τὸ λεγόμενον σχῆμα τοῦ δρόμου, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἕτερον σχῆμα τῶν χειρῶν καὶ πρὸς τὰς πτέρυγας εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν συγγενῶν παραστάσεων Γοργόνας - Ἀρπυίας ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, διακρίνει τὴν μορφήν τῆς Γοργόνας ἀπὸ τὰς μορφὰς τῶν ἀνωτέρων θεοτήτων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι — πολλοῦ γε καὶ δεῖ — ἐφευρέσεις τῆς ἀρχαίῃς τέχνης, ἀλλ' ἀπαντᾷ ἐν πρώτοις εἰς τὴν ὄχι πολὺ χρονολογικῶς ἀπέχουσαν τέχνην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οὕτως ἐν πρώτοις ἐπὶ μνημιώδους ἔργου τῆς τέχνης τῶν Χετταίων, τοῦ λιθίνου

¹ Nilsson, M. M. R. σελ. 75 εἰκ. 3 A.

βάθρου κολοσσιαίου αγάλματος, εὑρεθέντος ἐν Σεντζιρλί τῆς βορείου Συρίας (εἰκ. 13) καὶ χρονολογούμενου ὑπὸ τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸ F. v. Luschan¹ εἰς τὴν 9^{ην} ἢ 10^{ην} ἑκατονταετηρίδα π. Χ., εἰκονίζεται πωγωνοφόρος ἀνάγλυφος μορφή ἐν στάσει δρόμου φέρουσα τὸν βραχὺν χιτῶνα, ὅστις εἶναι τυπικὸς διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν Γοργόνα, καὶ κρατοῦσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν λέοντας εἰκονιζομένους κατ' ἐνώπιον καὶ φρικωδῶς μορφάζοντας. Τὰ σώματα τῶν θηρίων εἶναι λελαξευμένα ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ λίθου. Παρομοία δὲ μορφή, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄρρεν φῦλον, τὸ μακρὸν γένειον, τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου καὶ τὴν ὀριζόντιον θέσιν τῶν βραχιόνων, ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐγχαράκτου διακοσμήσεως ἀναγλύφου ἐκ Νιμρούδ², ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ τὸ ἕτερον ἐκεῖνο ὀρμητικὸν σχῆμα τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου³ (εἰκ. 5) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θέσιν τῶν χειρῶν, ἢ ὅποια, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω,

Εἰκ. 13. Βάθρον αγάλματος ἐκ Σεντζιρλί.

εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνας, ἐνῶ ἐπὶ ἀσσυριακοῦ κυλίνδρου⁴ βλέπομεν μορφήν γονυκλιῆ ἄρρενος ἐπίσης, φέρουσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα ἐκ πτερῶν ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐπιτιθεμένων κατ' αὐτῆς θεῶν.

Τώρα τὰ μνημεῖα αὐτὰ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παρέχοντα τὰ πιθανὰ πρότυπα τοῦ σχήματος τῆς Γοργόνας. Καὶ μέχρι ἐνὸς σημείου ὁ E. Meyer (ἐνθ. ἀν.) καὶ ὁ W. Ward⁵ ἔχουσι δίκαιον ἐπιστήσαντες ἤδη τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὴν τοιαύτην συγγένειαν. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ τύπος τῆς Γοργόνας σύγκειται ἐκ συνδυασμοῦ τοῦ χαρακτηριστικοῦ σχήματος τοῦ δρόμου μετὰ τοῦ γοργονεῖου φόβου — ὅστις κυρίως ἀποτελεῖ τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδέας τῆς

¹ Ausgrabungen in Sendschirli IV, σ. 363 ἐφ. καὶ 367, εἰκ. 265, πιν. 64. Πρὸβλ. καὶ E. Meyer, Reich u. Kultur d. Chetiter, σ. 110 - 113, εἰκ. 63 (1914).

² Perrot, Hist. II σ. 171 - 172, εἰκ. 443 - 44.

³ Πρὸβλ. A. L. Frothingham, ἐνθ. ἀν. σ. 367, εἰκ. 1, ἐνθα ἀναφέρονται αἱ ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Eflatoun Bunar γλυπταὶ παραστάσεις ὡς παρέχουσαι τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐν

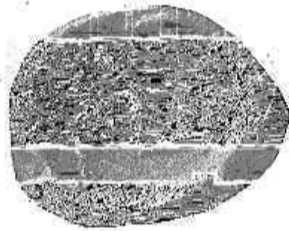
λόγῳ σχήματος.

⁴ W. H. Ward, The sealcylinders of Western Asia p. 315 πρὸβλ. σ. 218 - 222, εἰκ. 642.

⁵ Ἐνθ. ἀν. Τὸ σχέδιον τοῦ ἀσσυριακοῦ κυλίνδρου (εἰκ. 642) θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν σύνθεσιν Περσέως - Μεδούσης.

Γοργόνος ὡς καθαρῶς ἐννοίας τρόμου — οὐδεμία ἐκ τῶν ἐξ Ἀσίας μορφῶν, ἃς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρότυπον τῆς ἐλληνικῆς Γοργόνος, ἐφ' ὅσον αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν — ἐντελῶς κανονικαὶ εἰς διαστάσεις καὶ χαρακτηριστικὰ — καὶ τὰ σύμβολα αὐτῶν κατ' οὐδένα τρόπον προμηνύουσι τὸ ἀποτρόπαιον προσωπεῖον.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ τύπου τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου καὶ τῆς μετὰ γοργονείου προσωπείου μορφῆς ἐγένετο καὶ ὑπὸ τοῦ E. Meyer (ἐνθ. ἀν. σ. 111-113), ὅστις νομίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν Χετταίων, μετεσχημάτισαν δὲ αὐτὸ εἰς τὴν μορφήν τῆς Γοργόνος προσαρμόσαντες εἰς τὸ φοβερὸν προσωπεῖον· ἀλλ' ὁ Meyer εἶναι βέβαιος ὅτι καὶ τὸ προσωπεῖον τοῦ γοργονείου φόβου ἐπίσης δὲν ἦτο ἐλληνικὴ ἐφεύρεσις ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἡμεῖς εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην ὑπεστηρίζαμεν. Ἐνφ' δὲ καὶ αὐτὸς ἀποκρούει τὴν περὶ Βησσῶν θεωρίαν, ὅμως δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ γοργονείου φόβου εὐρίσκεται κάπου κεκρυμμένον μεταξὺ τῶν τύπων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης. Τὸ μνημεῖον τοῦ Σεντζιρλί ἐν τούτοις, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Meyer πολὺ δικαίως ἀποδίδει τόσον μεγάλην σπουδαιότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου — ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος — πιστοποιεῖ κατὰ τὸν περιφανέστε-

Εἰκ. 14. Σφραγιδοτύπος ἐκ Ζάκρου.

ρον τρόπον τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ γοργονείου ὡς ὑποδεικνύον τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες τεχνῖται ὑπέκρινον εἰς τεχνικοὺς λόγους κατὰ πάσαν πιθανότητα ἐδημιούργησαν τὸ ἀποτρόπαιον αὐτὸ προσωπεῖον. Ἡ ἀρχαῖκή μορφή τῆς Γοργόνος - Μεδούσης ἰσχυρῶς πρᾶγματι νὰ θεωρηθῇ ὡς μία, οὕτως εἰπεῖν, σύμπτυξις τοῦ ἀποτρόπαιου συμπλέγματος τοῦ ἐκ Σεντζιρλί μνημείου, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ φοβερὸν

Εἰκ. 15. Σφραγιδοτύπος ἐκ Ζάκρου.

στοιχεῖον, τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν μορφοῦσαν λεοντοκεφαλὴν, μετηνέχθη καὶ συνεσωρεύθη εἰς τὸ πρόσωπον τῆς δρομαίως κινουμένης μορφῆς.

Ἄλλὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ δρόμου ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῶν ὑστερομινωϊκῶν ἐκείνων σφραγιδοτύπων, τῶν εὐρεθέντων ἐν Ζάκρῳ τῆς Κρήτης¹ (εἰκ. 14, 15), οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ παλαιότεροι τῶν ἀνατολικῶν μνημείων, ἅτινα ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἰς τρόπον ὅστε δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ ἀποδώσῃ τις ἄνευ ἐπιφυλάξεως τὴν προέλευσιν τοῦ ἐν λόγῳ σχήματος εἰς ξένην πηγὴν. Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ θεωρήσῃ ὡς ὄχι ἐντελῶς ἀπίθανον τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ τραγοκέφαλα καὶ πτερωτὰ ἐκεῖνα τέρατα τῶν ἐκ Ζάκρου σφραγιδοτύπων (εἰκ. 15) ἐνδέχεται νὰ παριστάνωσι συλλήψεις ἀναλόγους πρὸς τὰς Ἀρπυίας καὶ τὰς Γοργόνας τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅτε καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀπώτατα πρότυπα τοῦ τύπου Ἀρπείας - Γοργόνος μεῖον ὁ γοργόνειος φόβος εἴτε ἀπ' εὐθείας διὰ τῆς ἐπιχωρίου παραδόσεως ἢ τῆ μεσολαβήσεως τῆς ἀνατολικῆς τέχνης². Καθόσον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ δρόμου, καίτοι ἀποτελοῦν πολὺ σπουδαίαν καὶ χρησίμον ἐπίνοιαν τῆς τέχνης, δὲν ἀπαντᾷ εἰς τοὺς σωζομένους δακτυλιολίθους καὶ τὰ ἄλλα μνη-

¹ Journal Hell. Studies, (1902) πίν. VIII, ἀριθ. 34 καὶ 36.

² Πρὸβλ. σχετικῶς καὶ τὸ *τανυδρομικὸν σχῆμα* («flying galop», Evans, The Palace of Minos I. σ. 711 εἰκ. 534,

535), ὅπερ φαίνεται προσιδιάζον μᾶλλον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν καὶ κυκλαδικὴν τέχνην.

μεία τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης — τοῦθ' ὅπερ ἔκαμε τὸν Furtwangler νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἦτο ἄγνωστον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τεχνοτροπίαν — συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι τὸ σχῆμα αὐτό, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ἔσχε τὴν ἀρχήν, πολὺ πιθανώτερον εἶναι διὰ τῆς ἀνατολικῆς τέχνης νὰ μετεδόθη εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα.

Ἄλλ' εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην δὲν ἀπαντᾷ ἐν γένει τι τὸ δυνάμενον νὰ συσχετισθῆ πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν Γοργόνα καὶ τὸ γοργόνειον, ὅπως ἄλλως τε ἐπιστοποιήθη ἤδη τοῦτο ὑπὸ εἰδικῶν ἐρευνητῶν¹. Σημαντικὴν δὲ ἀπόδειξιν ὅτι τὸ γοργόνειον ὑφ' οἵανδῆποτε μορφὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγεννήθη εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ σφρζόμεναι παραστάσεις μυκηναϊκῶν ἀσπίδων ἄνευ ἐξαιρέσεως στεροῦνται σημείων, ἅτινα ἀποτελοῦσι πολὺ κοινὸν καὶ δὴ τὸ ἐμφανέστερον γνώρισμα τῶν εἰκόνων τῶν πολεμιστῶν ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ². Καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰς ἕκ τῶν σπουδαιότερων λόγων — ἂν ὅχι ὁ μόνος — τῶν δυναμένων νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ γοργονείου φόβου ἔλειπε. Πράγματι δέ, ὅπως μανθάνομεν ἕκ τε τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἕκ τῶν σφρζομένων ἀγγειογραφικῶν μία ἕκ τῶν κυριωτέρων χρησιμοποιήσεων τοῦ γοργονείου ἦτο νὰ διακοσμῆ τὰς ἀσπίδας τῶν πολεμιστῶν ὡς προστατευτικὸν ἀποτρόπαιον³, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως τε ἦτο πολὺ φυσικόν⁴. Σπουδαιωτάτην δὲ μαρτυρίαν ἐν προκειμένῳ παρέχει ἡμῖν ὁ Ἡρόδοτος, διαβεβαιῶν ἡμᾶς (I, κεφ. 171) ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν χρῆσιν τῶν ἐπὶ τῶν ἀσπίδων «σημείων» ἀπὸ τοὺς Κᾶρας, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ ἐφευρεταὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ εἰς τὸ βᾶθος τῆς ἐν λόγῳ πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου ἐνυπάρχουσα ἀλήθεια εἶναι ὅτι — ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἐπίσημα τῶν ἀσπίδων δὲν ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Μυκηναίοις — ἡ συνήθεια αὕτη καὶ μετ' αὐτῆς τὸ ἀποτρόπαιον σύστημα τῆς διακοσμῆσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπινόησις τοῦ γοργονείου, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς μεταμυκηναϊκοὺς χρόνους. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο εἶναι εἰς ἐπὶ πλέον ἰσχυρὸς λόγος, ὅπως ἀρνηθῶμεν εἰς τὰ «σημεῖα» ταῦτα καὶ δὴ καὶ τὰ καθαρῶς ζωόμορφα τοτεμικὴν προέλευσιν, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐπίσημα τῶν ἀσπίδων, ὧν χρῆσις ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἢ πρὸς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἀγρίων.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν μινωϊκὸν τερατομορφισμόν, ὅπως αὐτὸς παρουσιάζεται ἰδίως εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἐκ Ζάκρου σφραγιδοτύπων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, οὔτε ἐκεῖ νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν τὰ σπέρματα τοῦ γοργονείου φόβου ἢ τῆς ἀρχαϊκῆς μορφῆς τῆς Γοργόνας· διότι πρόκειται περὶ τερατομορφισμοῦ, ἐπιδιώκοντος ἀπλῶς τὸ ἀλλόκοτον ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ οὐσία τοῦ γοργονείου φόβου ἦτο τὸ εἰδεχθῆς καὶ βδελύκτροπον καὶ φοβερόν, κᾶτι δηλαδὴ ἐντελῶς διαφορετικόν. Οὔτε δύναται δὲ νὰ διαφιλονικηθῆ ἢ ἰδιότης αὕτη τῆς μινωικῆς τέχνης ἐπὶ τῇ βάσει μεμονωμένων μνημείων τῆς μικροτεχνίας παρουσιαζόντων τυχὸν ἀντιθέτους στάσεις. Καὶ ὡς τοιοῦτον θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἡ δαιμονικὴ κεφαλὴ τοῦ ἐκ Μοχλοῦ σφραγιδολίθου (Explorations of the island of Mochlos,

1 Ὁρ. ἰδίως Tsountas - Manatt, The Mycenaean Age σ. 298-304 εἰκ. 153-55· πρβλ. καὶ Furtwangler ἐν Roscher, Myth. Lex. I σ. 1701-02 καὶ J. Six ἐν J. Hell. Studies (1885) σ. 277.

2 Ὁρ. π. χ. τὸν ἐκ Μήλου ἀμφορέα (Conze, Mel. Thongefasse, πιν. III) ἢ τὸν Ἡρακλέα φονεύοντα τὸν Γηρυόνην ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Ἐξεκίου (Perrot, Hist. X., εἰκ. 5. ἢ Baumeister, «Denkmaler» I, εἰκ. 729 καὶ III, 2086. Καὶ εἰδικώτερον τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἀριστονόου (Wiener Vor-

lege — Blatter πιν. I), ἐνθα αἱ κυκλικαὶ καὶ διὰ περιφανῶν ἐπισήμων διακεκοσμημέναι ἀσπίδες εἶναι σχεδὸν τὰ μόνα γνωρίσματα, τὰ διακρίνοντα τὴν παράστασιν αὐτὴν ἕκ παρόμοιων ὑστερομυκηναϊκῶν παραστάσεων, ὡς τῆς τοῦ λεγομένου «ἀγγείου τῶν πολεμιστῶν» (Furtwangler κλπ. Mykenische Vasen, πιν. 43) καὶ τῆς τῆς ἐγγρῶμου πηλίνης στήλης, Ἄρχ. Ἐφημ. 1896, πιν. I-II.

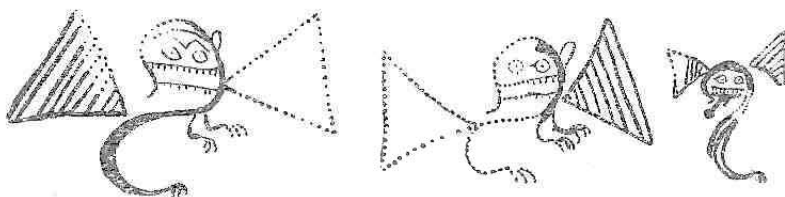
3 Ὁρα C. Gerojannis, ἐνθ. ἀν. σ. 11 καὶ 27-28.

4 Πρβλ. καὶ A. Milchhofer, Arch. Zeitung 1881, σ. 388.

εικ. 27· καὶ Α. Evans, Palace of Minos I σ. 703, εἰκ. 526), ἐὰν βέβαια τὸ ἐντελὸς ἄτεχρον καὶ ὑποτυπῶδες αὐτὸ σχέδιον (εικ. 16), τὸ ὁμοιάζον μὲ τὴν ἐπὶ προϊστορικῶν ἀντικειμένων ἐκ Τροίας ἀπαντῶσαν πρωτογενῆ παράστασιν τοῦ προσώπου (Schlieman, Troja, σ. 31 ἀρ. 1,2 καὶ Pios ἀρ. 237), ἐπιτρέπει ἐν γένει οἰονδήποτε σχετικὸν συμπέρασμα, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν κεράτων ὑπενθυμίζει πολὺ τὸν αἰγυπτιακὸν τύπον κεφαλῆς Ἴσιδος - Ἀθώρ (Perrot, Hist. III, σ. 647 εἰκ. 451). Ἐνφ' ἀντιθέτως αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐπὶ προϊστορικῶν ἀγγείων ἐκ Μήλου εἰκονιζομένων πτερωτῶν δαιμονίων (Excavations at Phylakopi. Melos. (1904), πίν. XIV 6^α, 6^β) καὶ Evans, ἐνθ. ἀν. σ. 703, εἰκ. 527 c. d.) (εικ. 17) φαίνονται περισσότερον συγγενεῦσαι πρὸς τὸν ἀποτρόπαιον φόβον καὶ διὰ τῶν προφανῶς ἐξωγκωμένων βολβῶν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐπιδειξέως τερατωδῶν ὀδοντοστοιχιῶν. Ἡ παρουσία ἐν τούτοις τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ἐπὶ ἀγγείων ἐκ Μήλου, ἀνηρόντων πάντως εἰς τὴν μινωϊκὴν ἐποχὴν (ὄρα Evans, ἐνθ. ἀν.), δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1500 π. Χ., ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐπισφράγισιν τῆς γνώμης ἡμῶν περὶ τῆς ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς γενέσεως τοῦ γοργονεῖου καὶ ἀποκλείει τὴν ὑπαρξίν τούτου κατὰ

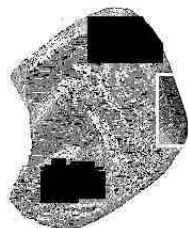

Εἰκ. 16. Σφραγιδολόθος ἐκ Μοχλοῦ. Κεφαλή δαιμονίου.

Εἰκ. 17. Πτερωτὰ δαιμόνια ἐξ ἀγγείων ἐκ Μήλου.

τὴν μινωϊκὴν, ἔστω καὶ τὴν ὑστερομινωϊκὴν, ἐποχὴν καθόσον, ἐὰν τὸ γοργόνειον δὲν ἦτο ὑστερωτέρα ἐπινοήσις τῆς τέχνης, ἐνδιαφερομένης νὰ παραστήσῃ κατ' ἐνώπιον τὴν ἀγρίως μορφαῖουσαν λεοντοκεφαλὴν — ὅπως ὑπεστηρίζομεν ἡμεῖς — τότε δὲν ὑπῆρχε λόγος τὸ γοργόνειον τοῦ ἐκ Μήλου ἀμφορέως πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς (εικ. 2) νὰ ὁμοιάζῃ τόσον πολὺ μὲ κεφαλὴν λέοντος, ὥστε ὁ Furtwängler νὰ διαμαρτύρῃται ἐντόνως (Roscher, Myth. Lex. I, σ. 1706 «Gorgonen») ὅτι αὐτὸ εἶναι κεφαλὴ λέοντος καὶ ὄχι γοργόνειον, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Six. Καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ μάλιστα ὁ Furtwängler τὴν χρῆσιν λεοντοκεφαλῆς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ ἐκ Μήλου ἀγγείου ὡς ἀποτρόπαιου προέβη εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἢ δὲν εἶχε δημιουργηθῆ ἄκόμα τὸ γοργόνειον ἢ δὲν ἦτο γνωστὸν ἀκόμη εἰς τὴν Μήλον.

Εἰκ. 18. Σφραγιδοτύπος ἐκ Ζάκρου.

Ὅτι δὲ τὸ φοβερὸν ἀποτρόπαιον στοιχεῖον δὲν ἦτο γνώρισμα τῆς μινωϊκῆς τέχνης καταφαίνεται περαιτέρω καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ Μινωταύρου καὶ ὅπως παρίσταται ἐπὶ σφραγιδοτύπου ἐκ Κνωσοῦ (Ann. Br. School (1901-2) VII, σ. 18, εἰκ. 7^α) καὶ εἰδικότερον, ὅπως εἰκονίζεται οὗτος (εικ. 18) ἐπὶ σφραγιδοτύπων ἐκ Ζάκρου (J. Hell. Studies, XXII (1902) πίν. VI, 17, 18· Ann. Br. School, VII, εἰκ. 45). Ἡ μορφή αὕτη μὲ τὴν ἄκακον κεφαλὴν ταύρου καὶ τὴν ἀδεξίως ὀκλάζουσας στάσιν εὐρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φοβερὰν ἰδέαν περὶ τοῦ τέρατος τούτου, ὅπως αὕτη μετεδόθη εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους

ὑπὸ τῆς παραδόσεως. Καὶ τὸ γεγονός δέ, ὅτι ὁ μινωικὸς αὐτὸς τύπος ἀπαντᾷ σχεδὸν ἀμετάβλητος εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην (Roscher, Myth. Lex. II, σ. 3007 - 3009, εἰκ. 2 - 6), ἀντὶ τὰ θεωρεῖται ὡς ἐνισχυὸν τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἶναι νέος βλαστὸς παλαιότερας ἐπιχωρίου παραδόσεως, δεικνύει ἀπ' ἐναντίας μᾶλλον ὅτι οἱ Ἕλληνες τεχνῖται τῆς πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον ζητοῦντες ὑποδείγματα ὅχι τόσον δι' ἔλλειψιν ἐπαφῆς μετὰ τῆς παραδόσεως ταύτης¹, ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἠσθάνοντο τὴν ἀνικανότητα τῆς τελευταίας ταύτης, ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς νέας συμβολικὰς καὶ αἰσθητικὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ἐκπηγαζούσας κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως διαφόρου θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως, ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ Αἴγυπτος καὶ πολὺ περισσότερον ἡ Μικρὰ Ἀσία τῶν Χετταίων ἐχρησίμευσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἦντλησε καὶ αὐτὴ ἡ μινωικὴ τέχνη (ᾶρα καὶ Nilsson, H. G. R. σ. 10).

Παρ' ὅλα ταῦτα ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δρομαίως κινουμένη μορφή παρὰ τὴν πιθανὴν αὐτῆς ἀνατολικὴν προέλευσιν παριστᾷ τύπον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης γνήσιον καὶ δὴ καὶ χαρακτηριστικὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τύπον τῆς «ποτνίας θηρῶν» - Κυβέλης μετὰ τῶν ἐραλδικῶς συμπαριστανομένων ζώων, ὁ ὁποῖος εἶναι καθαρῶς ἀσιατικός. Ὁ τύπος τῆς Κυβέλης παριστᾷ τῶντι τὴν συμμετρικὴν ἀντίθεσιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν κυριαρχοῦντα νόμον διακοσμήσεως καὶ συνθέσεως τῆς παλαιότητος τέχνης τῆς Ἀσίας². Ἐνῶ ἡ τρέχουσα μορφή ὡς λαμβάνουσα στάσιν ἀποσκοποῦσαν νὰ θραύσῃ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας καὶ τὰ ἐλάχιστα ἴχνη τῆς ἀντιθέσεως καὶ συμμετρίας, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ἀποτελεῖ καταφανὲς διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς τεχνοτροπίας, ἣτις, ἐνῶ διετήρησεν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τέχνης τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπερπληρώσεως τοῦ χώρου (Raumzwang), ἐν τῇ ἐπιδιώξει ἐν τούτοις ἀνωτέρου τινὸς ῥυθμοῦ ἐν τῇ συνθέσει ἐθυσίασεν ἀπὸ τὰ πρῶτα αὐτῆς πρωτοαρχαϊκὰ δοκίμια — πιθανῶς κατ' ἀπομίμησιν αἰγυπτιακῶν μᾶλλον προτύπων — τὰς εὐκόλους αἰσθητικὰς ἐπιτυχίας τῆς μηχανικῆς κατατάξεως εἰς ἀντιθετικὰ συμπλέγματα³.

Ἀντιθέτως τῶρα πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ G. Radet (Cubèbe, 1909) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς κοινὴν πηγὴν ὄλων τῶν περωτῶν τύπων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἄρα καὶ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνης, τὴν ἀσιατικὴν μορφήν τῆς Κυβέλης θεωρῶν ὅλους αὐτοὺς ὡς παραλλασσοῦσας ἐκφράσεις τῆς ἰδέας τῆς «ποτνίας θηρῶν», ὅχι δὲ μόνον τοὺς παριστανομένους μετὰ ζώων ἢ πτηνῶν ὡς ἐξαρτημάτων ἢ συμβόλων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους, οἵτινες, ὅπως αἱ Κῆρες καὶ αἱ περωταὶ Νίκαι τύπου Ἀρχέρομου, στεροῦνται ἐξ ὀλοκλήρου τοιούτων γνωρισμάτων. Ἐπιμελῆς ἐξέτασις ὅμως τῶν τελευταίων τούτων συλλήψεων τῆς τέχνης δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι πᾶσαι αὗται ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν τύπων κυρίως ἕνεκα τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου ἢ τῆς πτήσεως, τὸ ὁποῖον παριστάνουσι καὶ τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω, δὲν ἀρμόζει εἰς τοὺς τύπους τῆς «ποτνίας θηρῶν» καὶ τὸν ἱερατικὸν αὐτῶν χαρακτήρα. Ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ

1 Ὁρθῶς νομίζομεν παρατηρεῖ ὁ H. R. Hall (Aegean Archaeology σ. 210) ὅτι ἡ μινωικὴ τεχνοτροπία ἀναγνωρίζεται εἰς τοὺς τύπους τῶν παλαιότερων νομισμάτων τῶν κοπέντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Λίαν χαρακτηριστικὴ ὑπὸ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι ἡ σχηματικὴ παράστασις λεοντοκεφαλῶν ἐπὶ νομισμάτων (ᾶρα P. Gardner, Types, πίν. IV, 16, 17· καὶ E. Babelon, Traité d. monnaies Gr. et romaines τ. 3, πίν. IX 22· πίν. X 22-24· πίν. XI 9-12· πίν. XVII 9, 10), τὸ πρότυπον τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ἐπὶ σφραγιδοτύπων ἐν Ζάκρου (J. Hell. Studies,

22 (1902), σ. 56, πίν. VIII, 60, 63, 65, 69); ἀνηκόντων εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν περίοδον (πρβλ. καὶ Evans, ἐνθ. ἀν. I, σ. 673, εἰκ. 492 (M. M. III).

2 Ὅρα ἰδίως τοὺς λεγομένους «Lugalanda cylinders» ἐν C. A. de la Fuye, Documents Presargoniques (1908), πίν. V-VIII· πρβλ. καὶ L. Curtius, Studien z. Gesch. d. altorient. Kunst I (1912), εἰκ. 1-8 ἐν Sitz. Bericht d. k. bayer. Ak. d. Wissenschaften Philos.-philol. Klasse.

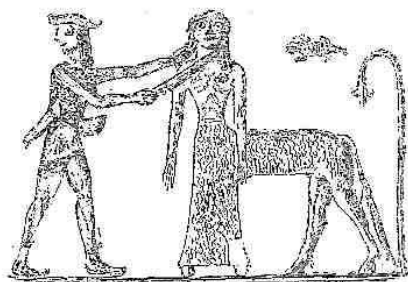
3 Περὶ τοῦ ἀντιθετικοῦ τύπου ἐν τῇ μινωικῇ τέχνῃ ᾶρα Nilsson, M. M. R. σ. 329 ἐφ.

συμπαρουσία θηρίων ἢ πτηνῶν ἢ ζώων ἐν γένει δὲν εἶναι πᾶν ὅτι ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀναγνω-
ρίσωμεν τύπον τινὰ ὡς εἰκονίζοντα τὴν Μεγάλην Μητέρα, ὅπως τοῦτο ἀποδεικνύουσι καὶ οἱ
πολυάριθμοι ἐκεῖνοι τύποι τῆς τῶν Ἀσσυρίων καὶ Χετταίων καὶ τῶν Περσῶν τέχνης, ἐν τῇ
ὁποῖα μορφαὶ ἀναμφισβητήτως ἀρρένων — ἡγεμόνων ἢ δαιμόνων — εἰκονίζονται κρατοῦσαι
θηρία εἰς τὴν τυπικὴν ἐραλδικὴν στάσιν¹.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐξέτασιν ὠρισμένων μνημείων τῆς τέχνης, τὰ
ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς ἐνισχύοντα τὴν θεωρίαν περὶ Γοργόνος Μεδούσης ὡς ἀνωτέρας θεό-
τητος καὶ ἅτινα ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ παραστάσεις τοῦ φόνου τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ
Περσέως, τῆς μόνης σχεδὸν συνθέσεως, ἣτις ἐκπροσωπεῖ τὸν μῦθον τῶν Γοργόνων ἐν τῇ
τέχνῃ, ὅπως ἀποδείξωμεν τὸ ἀστήρικτον τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων.

Καὶ πρῶτον ἀναφέρομεν τὰς κενταυρικὰς ἐκεῖνας μορφὰς τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ μεμο-
νωμένων καὶ ἀβεβαίων παραδειγμάτων μόνον, περὶ ὧν
λόγον ποιεῖται ὁ Frothingham (ἐνθ. ἀν., σ. 373 - 75) καὶ
ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ἡ ἵππομέδουσα τοῦ
ἐκ Βοιωτίας πίθου (εἰκ. 19), Bull. c. Hellenique 1898,
πίν. IV, V, σ. 518. Αὐταὶ δύνανται εὐκόλως νὰ ἐξηγηθῶσιν
ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν ἀρχῇ λεχθέντων περὶ τῶν μὴ τυπικῶν
γοργομορφῶν παραστάσεων, ἐὰν λάβωμεν ἰδιαιτέρως
ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σύγχυσις τῶν Γοργόνων μετὰ τῶν Ἀρπυιῶν,
καθὼς καὶ ἡ περίπτωσις τῆς Ἀρπυίας Ποδάργης, ἦν ὁ
Ὅμηρος (Ἰλιάς II, στ. 150 - 151) ὡς *βοσκομένην* λειμῶνι
εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐφαντάσθη ὡς κατὰ τὸ ἥμισυ γυ-
ναῖκα καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἵππον — συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Milchhöfer, Anfänge d.
Kunst σ. 57 ἐφ. — δικαιολογοῦσι πλήρως τὴν ἐν λόγῳ κενταυρικὴν μορφήν². Ἐνῶ εἰς τὴν
γέννησιν τοῦ ἵππου Πηγάσου ἐκ τοῦ τραχήλου τῆς ἀποκεφαλισθείσης Μεδούσης ὀφείλεται
ἴσως ἡ ἄλλη ἡ ἵπποκέφαλος σύλληψις³. Καὶ θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον νὰ θεωρήσωμεν
τοιαύτας ἵππομίκτους μορφὰς ὡς ὑποδηλούσας στενὴν συγγένειαν τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν
Ἄρτεμιν καὶ τὴν Μεγάλην Μητέρα, ὅπως πιστεύει ὁ Frothingham (ἐνθ. ἀν.), ἡ ὑπονοούσας
ὅτι ἡ Μέδουσα εἶναι ἰσότημος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ἵππειου τούτου
χαρακτήρος, ὅπως ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Malten, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὑποστηρίζουσι, ὅταν πρὸς
τοῦτο δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι σοβαρώτεροι λόγοι. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ἐπὶ πλέον ὑπ' ὄψιν ὅτι πλὴν
τοῦ Πηγάσου καὶ ὁ ἵππος Ἀρίων φέρεται ὡς γόνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀρπυίας ἢ
Ἐρινύος, καθὼς καὶ ὅτι ἱκανὰ τέκνα ἐγέννησεν ὁ Ζεὺς ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ἀδυνατοῦμεν
νὰ ἴδωμεν, διατί ἡ Μέδουσα ὄφειλε νὰ ἀνακηρυχθῇ ἀνωτέρα θεότης διὰ μόνον τὸν λόγον,
ὅτι ὁ Ποσειδῶν παρελέξατο αὐτῇ καὶ ὅταν μάλιστα ἡ κυριωτέρα περὶ τοῦ σχετικοῦ μύθου
αὐθεντία, ὁ Ἡσίοδος, διαβεβαιῶι ἡμᾶς ὅτι ἦτο θνητή.

Ἐπὶ πλέον ἡ κενταυρικὴ μορφή τοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου ἐμποιεῖ τὴν ἐντύπωσιν ἀποτρο-
παίου Γοργόνος καὶ ἐκ τῆς τερατωδῶς κτηνώδους αὐτῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐκ τῆς ἀγρίας καὶ

Εἰκ. 19. Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν.
Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας

¹ Ὅρα τοὺς σχετικὸς τόμους τῆς Hist. τοῦ Perrot.

ἵππος εἰκονίζεται ἐκ περιέρπου βοιωτικοῦ ἀγγείου.

² Πρβλ. Harrison, Prolegomena, σ. 129, εἰκ. 21. ἐνθα
τοιαύτῃ Ἀρπυια κατὰ τὸ ἥμισυ γυνή καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ

³ Ὁρ. J. Hell. Studies, V, (1884), πίν. XLIII.

ειδεχθούς έκφρασεως τοῦ προσώπου αὐτῆς, τὴν ὁποῖαν καθιστᾷ ἀδιαφιλονίκητον ἢ ἐπίδειξις τῶν φοβερῶν ὀδοντοστοιχιῶν καὶ οἱ ἐξέχοντες βολβοὶ τῶν ὀφθαλμῶν, οἱ ὅποιοι ὑπομιμνήσκουσιν ἡμῖν τὴν βλοσυρῶπιν καὶ δεινὸν δερκομένην Γοργὸν τῆς ὀμηρικῆς περιγραφῆς.

Πολὺ μικρότερας καὶ λίαν ἀμφιβόλου σπουδαιότητος εἶναι αἱ μαρτυρίαι τῶν μνημείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ Μέδουσα κατὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς σύλληψιν ὑπῆρξεν ἵππος, ὅστις ἰσχυρισμός, ἐὰν ἠλήθευε, δὲν θὰ ἦτο ἄμοιρος σημασίας καὶ θὰ ἐπέφερε περισσότερον χάος εἰς τὸ προκείμενον πρόβλημα. Οὕτως ἢ ἐν τῷ μέσῳ δύο κεφαλῶν ἵππων ἀνθρωπίνη κεφαλή, ἢ εἰκονιζομένη ἐπὶ ἐλεφαντίνου ἀναθήματος, προερχομένου ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἐν Σπάρτῃ (εἰκ. 20), ἢ ἀναφέρει σχετικῶς ὁ Frothingham (ἐνθ. ἀν. σ. 375, εἰκ. 16), δὲν εἶναι προφανῶς κεφαλή Μεδούσης, ἀλλὰ κεφαλή Ἀρτέμιδος, ὅπως συνάγομεν ἐξ ἄλλων πηλίνων ἀναθημάτων, ἐχόντων ὁμοίας παραστάσεις (J. Hell. Studies, τόμ. 29 (1909), σ. 290, εἰκ. 6), καὶ εἰδικώτερον ἐκ μολυβδίνων ψηφιδῶν, εὐρεθειῶν ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ καὶ παριστανουσῶν ὁλόκληρον τὴν μορφήν τῆς Ἀρτέμιδος, ὀδηγούσης ξυνορίδα ἵππων (ἐνθ. ἀν., σ. 291, εἰκ. 7), ἢ μᾶλλον ἢ ἐν λόγῳ κεφαλή τοῦ ἐλεφαντίνου ἀναθήματος εἶναι κεφαλή ἄρρενος καὶ συνεπῶς κεφαλή Ἀπόλλωνος.

Εἰκ. 20.
Ἐλεφάντινον ἐκ Σπάρτης.

Ἡ γνώμη δ' αὕτη ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ M. S. Thompson (J. Hell. Studies, τ. 29 (1909), σ. 290), καθ' ἣν αἱ μορφαὶ τῶν προμνημονευθέντων ἐκ μολύβδου ἀναθημάτων γενικῶς δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἰκονίζουσι γυναίκας. Καὶ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐν λόγῳ ἐκ Σπάρτης μικρὸν ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον ὀφείλει μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν σωζομένων δειγμάτων συμβολικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἢ ὁποῖα ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἐν χρήσει καθ' ὅλην τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἐξ ὑστερωτέρων κλασσικῶν μνημείων, οἷον τὸ ἐκ Κρήτης ἀργυροῦν μετάλλιον τῆς Συλλογῆς Νελίδωφ (L. Pollak, Sammlung Nelidof, σ. 187, ἀρ. 533, πίν. XX).

Εἰκ. 21. Πηλὴν πυξίς ἐκ Θηβῶν.

Εἰκ. 22
Μολύβδινον
ἐκ Σπάρτης.

Δὲν εἶναι πειστικώτερα ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Frothingham (ἐνθ. ἀν., σ. 375) περὶ τῆς ἵππομορφου συλλήψεως τῆς Μεδούσης ἢ μαρτυρία, ἣν παρέχει ἢ ἐκ τῶν Θηβῶν τῆς Βοιωτίας πυξίς¹ (εἰκ. 21), ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται πτερωτὴ Ἀρτεμις καὶ παρ' αὐτὴν ἐν χωριστῷ διαμερίσματι ἵππος προσδεδεμένος διὰ τοῦ χαλινοῦ εἰς τὸν τοῖχον καθόσον ὁ ἵππος ἐνταῦθα ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀνάθημα εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος, ἢ ἐξήγησις δ' αὕτη ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀναγλύφων ἐκείνων παραστάσεων ἵππων, τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν θεὰν ἐν Σπάρτῃ (Ann. Br. School. XII (1905-06), σ. 334, εἰκ. 1, 2), ἢ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ὁποίων καθίσταται ἀδιαφιλονικητῶς βέβαιος διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἐκ τῶν ἀναγλύφων αὐτῶν ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ ἐν Σπάρτῃ Ἀρτεμισίου μολύβδινον ἀνάθημα² (εἰκ. 22), τὸ ὁποῖον ὁ Frothingham θεωρεῖ ὡς μεσάζοντα κρῖνον μετὰ τῆς μορφῆς τῆς Μεδούσης ὡς θεᾶς τοῦ ἡλίου ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῆς Γοργόνος τοῦ ἐκ Καμείρου πινα-

¹ Ἐνθ. ἀν., 375, εἰκ. 17.

² Ann. Br. School XIV (1907-08), σ. 24, εἰκ. 9^a.

κίου¹ (εἰκ. 5) ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τοῦ κυκλικοῦ γοργονείου ὡς συμβολίζοντος δῆθεν τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου, τὸ ὁποῖον γοργόνειον εἶναι αὐτὴ ἢ ἐκ τῆς ὅλης καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου βεβαίως μορφῆς ἀποσπαθεῖσα κεφαλὴ — ἀσχέτως πρὸς τὸ ἐντελῶς ἀστήρικτον μίας τοιαύτης θεωρίας, ὅπως ἐκ τῆς προκειμένης ἐρεύνης προκύπτει — ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐὰν τὸ ἐν λόγῳ εἰδωλίον εἶχε πράγματι τὸ ὑπερμέγεθες γοργόνειον ὡς κεφαλὴν, θὰ ἀπεδείκνυε μαλλον ἀντιθέτως τὴν ὀρθότητα τῆς ἡμετέρας γνώμης περὶ ἐξελίξεως τοῦ σχετικοῦ τύπου καθόσον θὰ παρίστα τὸ δεύτερον στάδιον ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐξελίξει, ἤτοι τὴν πρῶτην ἀπόπειραν τοῦ ἀρχαῖκου τεχνίτου νὰ ἐντείνῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀποτροπαίου προσώπου, νὰ ὀλοκληρώσῃ τρόπον τινὰ τὴν παράστασιν τῆς ἐννοίας προσκολλῶν εἰς αὐτὸ ἐν ἀκρολιθικὸν σῶμα. Διότι, ἐὰν ἐπρόκειτο ἀντιστρόφως περὶ ἀποπείρας πρὸς ἀπόσπασιν τῆς κεφαλῆς ἐκ τῆς τελείας μορφῆς, τὰ διάφορα πιθανὰ στάδια θὰ ἦσαν πρῶτον κεφαλὴ μετὰ τοῦ κορμοῦ, κατόπιν κεφαλὴ μετὰ τοῦ τραχήλου καὶ τέλος κεφαλὴ ὡς ἀπλοῦν προσώπειον. Ἄλλ' ἢ ἐντύψεις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς εἰκόνας τοῦ ἐν λόγῳ εἰδωλίου εἶναι ὅτι τὸ γοργόνειον δὲν ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Frothingham καθόσον ἡ κεφαλὴ ὑπάρχει ὑπεράνω τοῦ γοργονείου, τὸ ὁποῖον εἴτε ὡς αἰγίς καλύπτει τὸ στῆθος τῆς μορφῆς ἢ εἶναι ἡ ἀσπίς, τὴν ὁποίαν φέρει ἢ πιθανῶς τὴν Ἀθηναῖαν εἰκονίζουσα ἐν λόγῳ μορφῆ², καθ' ὃν τρόπον βλέπομεν καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ εὑρεθέντων εἰδωλίων³, τῶν ὁποίων τὸ σῶμα καλύπτει ὑπερμέγεθες γοργόνειον⁴, καὶ ὅπως τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ περιφήμου ἀγγείου τοῦ Τιμωνίδου⁵.

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὑρεθέντος ἐν Κερκύρα⁶ μεγάλου λιθίνου ἀναγλύφου (εἰκ. 23), τοῦ παριστῶντος τὴν Μέδουσαν μετὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος ἐν τῷ μέσῳ προφανῶς δύο λεόντων, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν κεντρικὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος ναοῦ, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν σχετικῶς ὅτι

Εἰκ. 23. Μέδουσα. Ἐκ τοῦ ἀετώματος ναοῦ ἐν Κερκύρα.

¹ Συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Dechelette (Revue Arch. 1909 τ. 14, σ. 109-110).

² Πρβλ. πρὸς τὸ ἐνθ. ἀν. εἰκ. 9β. παριστῶν τὴν Ἀθηναῖαν μικρὸν μολύβδινον ἀνάθημα.

³ Πρβλ. καὶ πρὸς τὴν μικροτέραν μετὰ δίσκου μορφὴν τῆς

ἐκ Σητείας μινωικῆς μήτρας (Ἄρχ. Ἐφημ. 1900, σ. 25, πίν. 3).

⁴ Ann. Br. Sch. XII, σ. 323, εἰκ. 3 καὶ XV, πίν. VIII καὶ σ. 138, εἰκ. 10, 20.

⁵ Baumeister, Denkmaler III, εἰκ. 2100.

⁶ Πρακτικὰ Ἄρχ. Ἐταιρείας 1911, σελ. 163 ἐφ.

παρ' ὅλην τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως ἐντύπωσιν δὲν νομίζομεν ὅτι ἢ δι' αὐτοῦ προσδιδομένη εἰς τὴν Μέδουσαν ἐξέχουσα θέσις εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ εἶναι ἀσφαλὲς σημεῖον ἀναλόγου αὐτῆς περιοπῆς ἐν τῇ θεολογικῇ ἱεραρχίᾳ, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ λέοντες κατ' ἀνάγκην ὑπονοοῦσι τὴν Κυβέλην, ὅπως παραδέχεται ὁ Frothingham (ἐνθ. ἀν., σ. 373 ἐφ.). Οὕτω τὰ ἐκ λίθου ἀνάγλυφα συμπλέγματα, τὰ εὐρεθέντα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν¹, ἅτινα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς ἀετώματα ναῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὰ ὅποια οὔτε ἡ Ἀθηναῖα οὔτε ὁ Ζεὺς — ὅπως θὰ περιέμενέ τις — ἀποτελοῦσι τὰς κυριαρχούσας μορφάς, ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς φονεύων τὴν Ὑδραν ἢ καταβάλλων ἄλλα τέρατα, ἀποδεικνύουσιν ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι εἰς ἀρχαίους χρόνους τὰ κύρια πρόσωπα τῆς γλυπτικῆς διακοσμήσεως τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν δὲν ἦσαν κατ' ἀνάγκην αἱ ἀνώταται θεότητες τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἡμίθεοι ἢ ἥρωες ἐκεῖνοι τῆς Ὀλυμπικῆς ἢ ὑπολυμπικῆς παραδόσεως, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ἐναντίον τῶν τεράτων ὡς συγκινοῦντα περισσότερον τὴν λαϊκὴν ψυχὴν ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἱερέων ὡς τὰ καταλληλότερα θέματα πρὸς διακόσμησιν τοῦ μᾶλλον ἐξέχοντος καὶ περιφανοῦς σημείου τοῦ ναοῦ. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ συμπλέγματος τῆς Κερκύρας λείπη ὁ Περσεύς, ἡ παράλειψις αὕτη ἴσως ὀφείλεται εἰς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας θὰ παρεῖχον εἰς τὸν ἐπιχώριον τεχνίτην ἢ πλήρωσις τοῦ μέσου τοῦ τριγωνικοῦ χώρου ὑπὸ δύο ἰσορροποουσῶν μορφῶν, μὴ ὑπάρχοντος κεντρικοῦ ἀντικειμένου. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπῆς τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης, τοῦτο ὑποδηλοῦται κυρίως κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἐκ τοῦ τραχήλου αὐτῆς ἐξελιπόντων Πηγάσου καὶ Χρυσάορος, ὅπως τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν γνωστὴν μετόπην ἐκ Σελινοῦντιος², ἐνθα ἡ ἀποκεφαλιζομένη ὑπὸ τοῦ Περσέως Μέδουσα κρατεῖ ἤδη εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὸν Πήγασον. Καὶ τὸ γεγονός δὲ τῆς ὑποκοριστικῆς μορφῆς τοῦ Χρυσάορος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν στίχων τῆς Θεογονίας ἦτο ἀντιθέτως γνωστὸς ὡς μέγας, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ τεχνίτης προσέβη εἰς τὴν προσαρμογὴν τῆς συνθέσεώς του εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ χώρου ἀνεῦ ἀνασκοπῆς πρὸς τὴν μυθολογικὴν ἀκρίβειαν.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ἐπρόκειτο περὶ ἀποθέσεως τῆς Μεδούσης, καὶ τότε τὸ ἐκ Κερκύρας σύμπλεγμα δὲν εἶναι ἐναντίον τῆς γνώμης ἡμῶν περὶ τῆς ἐκ τῶν κάτω προελεύσεως τῆς Μεδούσης· καθόσον ἡ ἀποθέσις αὕτη τῆς Μεδούσης μετὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος θὰ ἀποτελεῖ τὸ τέρας καὶ ὄχι τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου αὐτῆς. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς συμπαριστανομένους λέοντας, οὗτοι ἔχοντες, ὡς γνωστόν, ἐκ πάναρχαίων χρόνων ἐξησφαλισμένην τὴν θέσιν αὐτῶν ὡς φρουρῶν ἐπὶ τῶν πυλώνων καὶ τῶν ναῶν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀρχαιότερον ἀκόμη ἐν Αἰγύπτῳ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξαρτήματα τῆς Μεδούσης ἐνταῦθα, ὅπως καὶ τυπικῶς δὲν εἶναι. Ἐνῶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος ἀποκλείει σχέσιν τῆς Μεδούσης πρὸς τοὺς ἐκατέρωθεν αὐτῆς λέοντας ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν μορφῶν τῶν ἀσιατικῶν μνημείων, τὴν ὁποίαν παραδέχεται ὁ Ch. Picard (La sculpture antique, I, σ. 276), πολὺ περισσότερον, ἀφοῦ ἔχομεν καὶ τῆς Ἀθηναῖς παράστασιν ἐν μέσῳ δύο λέοντων ἐπὶ ἀρχαϊστοῦ ἀναγλύφου ἐκ Περγάμου (Pergamon vol. V, εἰκὼν ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου), χωρὶς νὰ ὑπάρχη καμμία ἐνδειξις ἀμέσου μεταξὺ θεᾶς καὶ λέοντος σχέσεως. Ἡ δὲ συμπαρουσία τῶν τέκνων τῆς Μεδούσης ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἰδίου Picard (ἐνθ. ἀν.), ὅτι ἡ Μέδουσα ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος εἰκονιζομένην μάχην τῶν γιγάν-

¹ Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1894, πίν. 7. καὶ Lechat, Le musée de l'Acropole d'Athènes.

² Ὁρα Brunn - Bruckmann, Denkmäler, πίν. 286.

των, πρὸς βοήθειαν τῶν ὁποίων κατὰ τὴν φράσιν αὐτοῦ σπεύδει. Ἄπ' ἐναντίας ἢ συμπαρουσία μετὰ τῆς Μεδούσης τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος καθιστᾷ ἀδιαφιλονίκητον, νομιζομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ ἐκ Κερκύρας συμπλέγματος εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του μόνον τὸν ὑπὸ τοῦ Περσέως φόνον τῆς Μεδούσης.

Ὅ,τι ἐλέχθη ἀνωτέρω διὰ τοὺς λέοντας τοῦ ἐκ Κερκύρας μνημείου, τὸ αὐτὸ κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον λόγον ἀληθεύει καὶ διὰ τοὺς λέοντας τοῦ ἐκ Μιλήτου ἀναγλύφου τῆς Μεδούσης¹, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ὁ Frothingham (ἐνθ. ἀν., σ. 355), πολλῶ μᾶλλον ὅπου εἰς αὐτὸ ὁ λέων ἐξαιρετικῶς ὑπερμεγέθης ἐν σχέσει πρὸς τὴν Γοργόνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπετέλει ἐξάρτημα αὐτῆς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἶχε πλέον ἢ δεδικαιολογημένην τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ ὡς ἱερὸν ζῶον τῆς Μιλήτου.

Καὶ καταλήγομεν εἰς τὸν ἐκ Μεσοποταμίας κύλινδρον² ἀρχαϊκῆς τέχνης (εἰκ. 24), τὸν παριστάνοντα προφανῶς τὸν Περσέα φονεύοντα τὴν Μέδουσαν, ὅπερ μνημεῖον, ὅπως καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης μνημονευθὲν ἐξ ἠλέκτρον νόμισμα (εἰκ. 1), φαίνεται ἐνισχύον ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν περὶ ἀρχικῶς καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου Γοργόνος καὶ ἀνθρωπομόρφου γοργονεῖου γνώμην καὶ συνελπῶς τὴν περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος θεωρίαν.

Χωρὶς νὰ προσχωρήσωμεν εἰς τὴν γνώμην τοῦ W. A. Ward (The sealcylinders of Western Asia σ. 211 - 212 καὶ 385), ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ τὴν μορφήν τοῦ ἐν λόγῳ κυλίνδρου ὡς Μέδουσαν καὶ παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τοὺς γίγαντας τῶν Ἀσσυριακῶν κυλίνδρων (ἐνθ. ἀνωτ., εἰκ. 642, 643 καὶ 646), ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐν πρώτοις ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς τέχνης ὡς ἐκ τοῦ μὴ ἑλληνικοῦ τύπου τοῦ σφραγιδοκυλίνδρου καὶ τῆς μὴ ἑλληνικῆς αὐτοῦ προελεύσεως ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπικουρικῆν μόνον κατ' ἀνώτατον ὄρον θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ἀξίαν. Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς μαρτυρίας ἐναντίον τῆς ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριζομένης γνώμης δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι μεγάλη καθόσον ἀσφαλῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ γοργόνειος φόβος ἐν τῇ τυπικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει εἶχεν ἀπολέσει ἤδη τὴν ἐπικράτησιν τῶν θηριωδῶν αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν γενόμενος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθαρῶς ἀνθρωπομόρφος· ἀφοῦ κατὰ τὸν Furtwängler (ἐνθ. ἀν. I, σ. 24) δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενέστερον τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ἡ δὲ ἀρρη, ἣν κρατεῖ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ὁ Περσεὺς καὶ ἡ ὁποία εἶναι ὑστερωτέρα ἀντικατάστασις τοῦ ἀρχικοῦ ξίφους³, ὑποδεικνύει ἴσως ὑστερωτέραν ἀκρόμην χρονολογίαν (πρβλ. καὶ F. Kühnert ἐν Roscher, Myth. Lex. III, σελ. 2033).

Καὶ πλὴν τούτου ὅμως ἡ ἐξέτασις τῆς κεφαλῆς τῆς ἐν λόγῳ μορφῆς δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἔλλειψιν τῶν χαυλιοδόντων, τῆς κρεμαμένης γλώσσης καὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ μορφασμοῦ, πάντων τούτων τυπικῶν διὰ τὸ ἀρχαῖον γοργόνειον — ἥτις ἔλλειψις πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς τὰς μεγάλας δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐπαρουσίαζεν εἰς τὸν τεχνίτην ἢ ἐπὶ σκληροῦ λίθου γλυφῇ τόσον μικρᾶς κεφαλῆς — διακρίνουσιν αὐτὴν ὡς ἀποτρόπαιον καὶ

Εἰκ. 24. Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Κυλίνδρος ἐκ Μεσοποταμίας.

¹ Ὁρα F. Pontremoli et Haussoulier, Didymes Fouilles (1896), πίν. XX, σ. 196.

² Ὁρα A. Furtwängler, Antike Gemmen, πίν. 5, 48. Perrot, ἐνθ. ἀν. IX, εἰκ. 11.

³ Πρβλ. τὸν Περσέα τοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου (εἰκ. 19), τοῦ ἐλεφαντίνου ἀναγλύφου ἐκ Σπάρτης (εἰκ. 4), τῆς ἐκ Σελινοῦντος μετόπης.

θηριώδη ὄχι μόνον οἱ ἀναμφισβητήτως βλοσυροὶ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ἐξωγκωμένα μῆλα τῶν παρειῶν καὶ οἱ ἀκτινοειδῶς ἐξ αὐτῆς ἐκφυόμενοι ὄφρεις, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπερμέγεθες αὐτῆς ἐν καταφανεῖ δυσαναλογία πρὸς τὴν ὄλην μορφήν, τὸ ὁποῖον εἶναι μᾶλλον κατάδηλον, ἐὰν συγκρίνωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν συμπαριστανομένην μορφήν τοῦ ὑποτιθεμένου Περσέως.

Ἄλλ' ὅτι προσδίδει ἰδιάζουσας σημασίαν εἰς τὴν κεφαλὴν ταύτην εἶναι ἢ διακρίνουσα αὐτὴν ξένη πρὸς τὸν τύπον τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἐν γένει, καὶ ἰδιόρρυθμος διάταξις τῆς κόμης εἰς πλοκάμους πλαισιοῦντας τὴν κεφαλὴν καὶ καταλήγοντας εἰς ἔλικας ἀνεστραμμένας. Εἶναι δὲ αὕτη τυπικὴ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων καὶ δὴ τῆς θεᾶς Ἄθωρ (εἰκ. 25), ἀπαντῶσα ἐπὶ μνημείων τῆς 19ης δυναστείας (Perrot, ἐνθ. ἀν. I, σ. 416, 419, εἰκ. 244 καὶ 242-43)· ὁπόθεν μετεδόθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς Κύπρον καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν διὰ τῆς τέχνης τῶν Χετταίων (Perrot, IV, σ. 665, εἰκ. 327. καὶ III σ. 54, εἰκ. 16, 360, 361).

Εἰκ. 25.
Ἄθωρικὸν
κισσόκρανον.
Ἐκ τοῦ ἐν
Αἰγύπτῳ.

Ἐὰν ὁμως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἢ ἐν λόγῳ μορφῇ εἰκονίζεται ἐπὶ κυλίνδρου καὶ ὅτι ὁ κύλινδρος οὗτος εὑρέθη ἐν Χαλδαίᾳ ἢ Μεσοποταμίᾳ¹, δὲν εἶναι, νομίζομεν, ὀρθὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς κεφαλὴν Μεδούσης πᾶσαν ἀρχαϊκὴν κεφαλὴν, τὴν ὁποίαν διακρίνει μία τοιαύτη τῆς κόμης διάταξις, ὅταν ἢ κεφαλὴ αὕτη δὲν ἔχη τὰ στοιχεῖα ἢ ἔστω τὴν ἔκφρασιν τοῦ γοργονείου φόβου, ὅπως τοιαύτη εἶναι ἢ κεφαλὴ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου² (εἰκ. 26). Καὶ θὰ ἦτο κατ' ἀκολουθίαν ἀδικαιολόγητος ὁ ὑπὸ τοῦ Fr. Poulsen (Der Orient und die Frühgriechische Kunst (1912) σ. 46) χαρακτηρισμὸς ὡς κεφαλῶν Μεδούσης διαφόρων

Εἰκ. 27.
Ἀντικείμενον ἐξ
ἐλεφαντοστοῦ ἐκ
Καμείρου.

ἀρχαϊκῶν κεφαλῶν ἢ προσωπειῶν³ — ἐν οἷς καὶ ἢ προμνησθεῖσα κεφαλὴ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου — τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθαρῶς ἀνθρωπόμορφα δὲν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν τύπον τοῦ γοργονείου φόβου, ἀλλ' ἀποτελοῦσι μονονουχὶ ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸν διὰ μόνον προφανῶς τὸν λόγον, ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτὰς διακρίνουσιν οἱ εἰς ἔλικα καταλήγοντες πλόκαμοι, οἱ ἀπαντῶντες ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἐκ Μεσοποταμίας ἐν λόγῳ κυλίνδρου, ἢ ὁ ἕτερος ἐκεῖνος τύπος τῶν ἀθωρικῶν πλοκάμων, ὁ ἀπαντῶν προφανῶς εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Poulsen ἐπίσης ἀναφερομένας ἐκ Καμείρου κεφαλὰς (εἰκ. 27) (Excavations at Ephesus, πίν. 4, 6), τὰς ὁποίας ὁ Poulsen (ἐνθ. ἀν.) χαρακτηρίζει ὡσαύτως ὡς κεφαλὰς Μεδούσης.

Εἰς τρόπον ὅστε κατὰ τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσι — πρᾶγμα ἐντελῶς ἀστήρικτον καὶ αὐθαίρετον — ὡς κεφαλὰι Μεδούσης πάντα τὰ προσωπεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσιν ἐπὶ ἀρχαϊκῶν μνημείων, ὄχι μόνον ὅσα εὑρέθησαν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ

Εἰκ. 26. Ἀθωρικὴ κεφαλὴ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Φωκαίας.

¹ Ὅρα A. Furtwängler, ἐνθ. ἀν. I, σ. 24. Perrot, IX, σ. 11, εἰκ. 11. Πρὸβλ. καὶ Roscher, Myth. Lex. III, σ. 2033.
² Rayet et Collignon, Histoire d. l. ceramique, εἰκ. 26. Ausonia, IV, σ. 211, εἰκ. 45.

³ A. S. Murray, Excavations in Cyprus σ. 105, 152, 3. J. H. Studies, 1881, σ. 304. Am. J. of Archaeology I (1897), σ. 256, εἰκ. 4^a. Ausonia IV, σ. 210, εἰκ. 43, 44.

καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, εἰς τὴν ὁποῖαν τελευταίαν χώραν ἰδίως ἐγένετο ἀφειδῆς χρῆσις τοιούτων προσωπεῖων ἐπὶ παλαιότερων μνημείων πάσης περιγραφῆς ἐτρουσκικῆς τέχνης¹, ὅταν αἱ κεφαλαὶ αὐταὶ, καίτοι οὐσιωδῶς ἀνόμοιαι πρὸς τὸ τυπικὸν ἀρχαῖκόν γοργόνειον καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν θηριομορφίας καὶ ἔνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος ὠοειδοῦς ἢ τριγωνικοῦ σχήματος αὐτῶν, παρουσιάζουσιν ὅμως ἐπουσιώδη γνωρίσματα κοινὰ μετὰ μεμονωμένων καὶ μὴ τυπικῶν μορφῶν Μεδούσης. Ἐνῶ ἢ ἐπὶ τοῦ τυπικοῦ κατὰ τὰ ἄλλα γοργονείου φόβου τοῦ γνωστοῦ ἐκ Σπάρτης ἐλεφαντίνου μεταλλίου² (εἰκ. 28) ἐμφάνισις κομώσεως παρεμφεροῦς πρὸς τὴν ἰδιότυπον ἀθωρικὴν κόμωσιν ἀπο-

Εἰκ. 29. Διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

δεικνύει ὅτι, ὅπως κατ' ἐπανάληψιν ἐτονίσσαμεν, δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται πολλή σημασία εἰς τοιαύτας μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων τῆς τέχνης ὁμοιότητας, ἀφορώσας δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα εὐκόλως μεταπηδῶσιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τύπου εἰς τὸν ἄλλον, προκειμένου ἰδίως περὶ διακοσμητικῆς μικροτεχνίας. Οὔτε κατ'

ἀκολουθίαν πρέπει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοιούτων ὁμοιοτήτων νὰ προβαίνωμεν εἰς παρακεκινδυνευμένας περὶ στενῆς συγγενείας τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης καί, ὅπερ σπουδαιότερον, περὶ στενῆς συγγενείας ἢ ταυτότητος τῶν εἰς τοὺς τύπους ἀντιστοιχοῦσων μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσωπικότητων θεωρίας.

Ὅτι δὲ ἢ προφανῶς αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ἀθωρικὴ κεφαλή, ὅπως βλέπομεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου (εἰκ. 26), δὲν παριστᾷ κεφαλὴν Μεδούσης, ἢ ὁποῖα εἶναι τροπο-

Εἰκ. 30. Διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

ποίησις τοῦ γοργονείου φόβου εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τοῦτο ἀποδεικνύεται προσέτι καὶ ἐκ τῆς ἐναλλάξ μετὰ τοῦ τυπικοῦ ἀρχαῖκου γοργονείου χρησιμοποίησεως τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κεφαλῆς εἰς τὴν ἀνάγλυφον³ διακόσμησιν τῶν ἐν Κύπρῳ εὑρεθέντων ἀρχαῖκῶν ἀγαλμάτων (εἰκ. 29, 30). Τὸ γεγονός τοῦτο ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν ὑπὸ τῆς κυπριακῆς τέχνης ἢ κατ' ἐπίδρασιν αὐτῆς δημιουργίαν τοῦ νόθου ἐκείνου τύπου τοῦ ἐκ Μεσοποταμίας κυλίνδρου (εἰκ. 24), ὅστις εἶναι κρᾶμα τοῦ γοργονείου φόβου καὶ τῆς πλαδαρᾶς αἰγυπτιακῆς κεφαλῆς.

Ἐὰν δὲ ἢ καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος κεφαλή τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῆς ἀρχαῖκῆς τέχνης ὡς κεφαλή Μεδούσης εἴτε συγγρόνως μετὰ τοῦ τυπικοῦ γοργονείου φόβου ἢ μᾶλλον πρὸ αὐτοῦ, ὅτε τὸ

¹ Micali, Monumenti etc., πίν. XXI — XXVIII.

² Όρα Poulsen, ἐνθ. ἀν. σ. 45, εἰκ. 29 α.

³ Perrot, Hist, III, εἰκ. 359, 360.

κοινή ἐπὶ ἀναμφισβητήτων μορφῶν ἀρχαϊκῆς Μεδούσης καθαρῶς ἑλληνικῆς προελεύσεως — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει — ἀφοῦ μάλιστα ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν προμνησθέντων ἐκ Κύπρου μνημείων καὶ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παρουσίας τοιαύτης κεφαλῆς ἐπὶ μεταμυκηναϊκῆς χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου τῆς Κρήτης¹ (εἰκ. 31).

Εἰκ. 31.

Μορφή χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου.

Ὅθεν ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι φρονεῖ σχετικῶς ὁ Poulsen (ἐνθ. ἀν., σ. 1) ἔχει νομίζομεν, πολὺ δίκαιον ὁ Pettazoni, ὁ ὁποῖος πραγματευόμενος ἐν εἰδικῇ μελέτῃ (Ausonia IV, σ. 181-218) περὶ τῶν ἀθωρικῶν αὐτῶν κεφαλῶν, ὡς καθαρῶς διακοσμητικοῦ τύπου, καὶ περὶ τῆς ἐμφάνισσος αὐτῶν ἐν Ἰταλία ἰδίως, ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι, δὲν παρεσύρθη ἐκ τῶν ἀσημάντων ὁμοιοτήτων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, εἰς ταυτισμὸν τῶν ἀθωρικῶν κεφαλῶν πρὸς τὸν καθαρῶς ἑλληνικὸν τύπον τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, καθόσον, ὡς εἴπομεν ἤδη, αἱ μετὰ περισσῆς εὐκολίας ἀναγνωριζόμεναι συγγένειαι μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων τῆς τέχνης ἀνταντακλώμεναι κατ' ἀνάγκην εἰς τὰ ἀντίστοιχα μυθολογικὰ πρόσωπα δύνανται νὰ παρασύρωσιν, ὅπως ἐν προκειμένῳ ἀκριβῶς συνέβη, εἰς γενικωτέρας σημασίας ἀβέβαια συμπεράσματα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

(συνέχεια πρὸς ΑΕ 1925 / 6 9-45 (127-160)).

161 : ΑΕ 1925/6 39 (152) : ἱερῶς καὶ σπονδοφόρου στεφάνωσις.

Μεταξὺ τοῦ ταστεφάρια καὶ τοῦ [τ]οῦ ὑπάρχει χώρος ἐνὸς γράμματος ἐφθαρμένου ἐὰν τοῦτο μὴ ἦ Σ, ἴσως ἦν γράμμα τι, ὅπερ ὕστερον ὁ λιθουργὸς ἀπῆλειπεν ὡς ἐσφαλμένον, ἴσως δηλ. ἀναγνωστέον τὰ στεφάρια <·> [τ]οῦ. Ἐν στ. 7 εἰκάζω ὅτι ἔκειτο ἔτι δὲ καὶ τὸ [ᾠβ]ατ[ον].

Ἐν Ἀμφιαρείῳ, τῇ 29^ῃ ὁκτωβρίου 1929.

Β. ΛΕΟΝΑΡΑΟΣ

¹ Ausonia, τόμ. IV, σελ. 204, εἰκ. 36.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ
ΕΠΙ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τοῦ 1924 ἐδημοσίευσα τοὺς τρεῖς πολυτίμους ἀμφορεῖς, τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς ἐν Δεκλεία ἐπαύλεως εἶχον μεταφέρει εἰς τὸ ἐνταῦθα Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἀπέστειλα δὲ ἀντίτυπα τῆς διὰ πολλῶν εἰκόνων καὶ δύο φωτοτύπων πινάκων κεκοσμημένης διατριβῆς μου εἰς τὰς ἐνταῦθα ξένας Ἀρχαιολογικὰς Σχολὰς, εἰς μουσεῖα τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ εἰς καθηγητὰς τῆς ἀρχαιολογίας ἡμετέρους τε καὶ ξένους.

Ἐκ τῶν πρώτων μ' εὐχαρίστησεν ὁ κ. H. Bulle, ὅστις πλὴν τῶν εὐχαριστιῶν μοι ἔγραψε καὶ τὴν ἐξῆς πληροφορίαν. « Ἡ παράστασις τοῦ τρίτου ἀγγείου (Μελέαγρος, Ἀταλάντη, Διόσκουροι κλ.) ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν ἀκριβῶς ἐπὶ ἀγγείου τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης, δημοσιευθέντος εἰς τὰ Monumenti dell' Instituto, IV, tav. 43, τοῦ ὁποίου ἡ ἐμπροσθία ὄψις, παριστάνουσα σιγητὴν τραγωδίαν εἰσέτι ἀνερμηνεύτον, ἀπεικονίσθη εἰς τὰ Jahreshefte des österreich. archäol. Institutes in Wien, Band IV. 1899. Ἐφρόντισα νὰ φωτογραφηθῶσιν αἱ δύο ὄψεις τοῦ ἀγγείου, δύνασθε δὲ νὰ λάβητε εἰκόνας παρὰ τοῦ διευθυντοῦ κ. Bankò ἐν Βιέννῃ ».

Μετὰ τὴν λήψιν τῆς πληροφορίας ἔστειλα ἀμέσως πρὸς τὸν κ. Bankò τὸ δημοσίευσμά μου καὶ ἐπιστολήν, δι' ἧς παρεκάλεσα αὐτόν, νὰ μοι στείλῃ φωτογραφίαν τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης.

Ὁ κ. Bankò μοι ἔστειλε τρεῖς φωτογραφίας τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ ἀμφορέως καὶ ἐπιστολήν ἐν ἧ μ' εὐχαρίστησε διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς μελέτης μου καὶ με *συνεχάρη διὰ τὴν ἀνακάλυψιν*, τὴν ὁρθὴν δηλαδὴ ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως, προσέθηκε δὲ καὶ τὴν ἐξῆς πληροφορίαν. « Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγεῖον, ἀριθ. ἀπογραφῆς IV. 158 (ῦψος

Εἰκ. I. Ἀμφορεὺς τῆς Βιέννης.

35,5 ἑκατοστά, διάμετρος 21 ἑκατοστά) εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον πρὸ τοῦ 1807 ὡς δωρεὰ τῆς

»αυτοκρατορίας Μαρίας Θηρεσίας, δευτέρας συζύγου του αυτοκράτορος Φραγκίσκου Β', θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἀμφοτέρων τῶν Σικελιῶν».

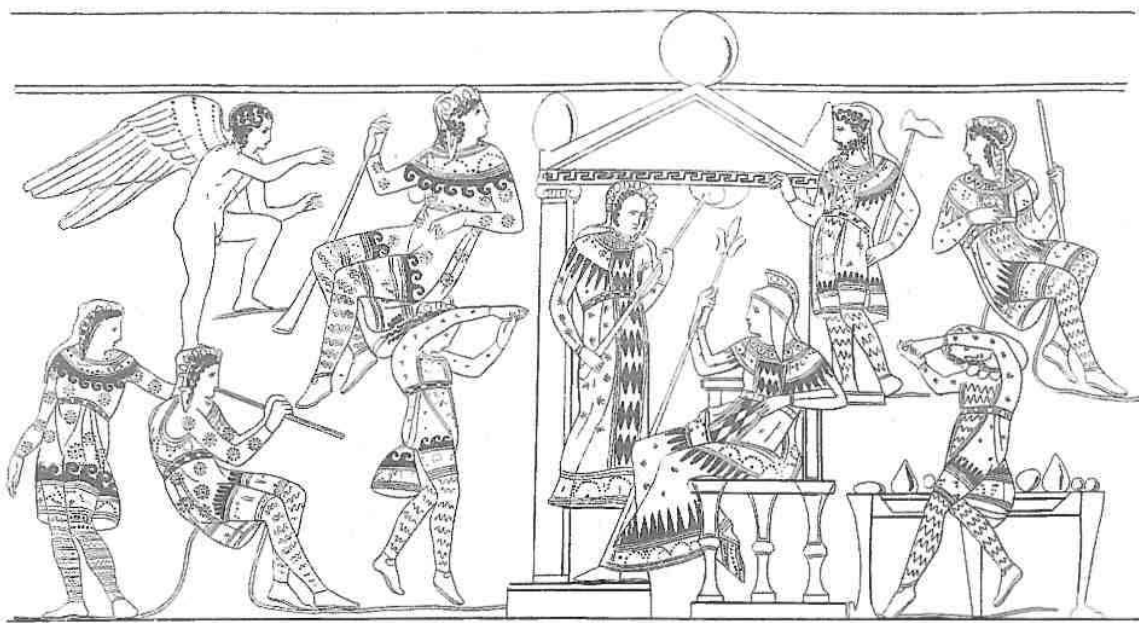
«Τὸ ἀγγεῖον ἐξεδόθη παρὰ τοῦ F. G. Welcker »εἰς τὰ Monumenti dell' Instituto, τόμ. IV, »πίν. 43, καὶ ἡρμηνεύθη παρ' αὐτοῦ εἰς τὰ Anali dell' Instituto, τόμ. XIX, σελ. 294 - 304 »καὶ εἰς τὰ Alte Denkmäler, τόμ. III, σελ. 353 - 364. Τὸ ἀγγεῖον περιέγραψαν καὶ οἱ κ. κ. Ed. »von Sacken καὶ Fried. Kenner εἰς τὸ σύγγραμμα »Die Sammlungen des K. K. Münz - und Antiken-Kabinetes, Wien 1866, σελ. 163, ἀριθ. 69».

τὰ ἀνάκτορα αὐτῆς ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ καὶ μετέφερεν ἐκεῖθεν τὴν Ἀντιόπην εἰς Ἀθήνας, ὅπου αὕτη ἐγένετο σύζυγος τοῦ ἥρωος.

Προσθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης.
— Ὁ Θησεὺς ξενιζόμενος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἀντιόπης (εἰκ. 2).

Ὁ Welcker καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Ed. v. Sacken καὶ Fr. Kenner ἐρμηνεύουσι τὴν σκηνὴν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ ἐμπροσθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως παριστάνει τὴν βασίλισσαν Ἀντιόπην μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς. Φέρουσα πλοῦσια καὶ ποικιλόχροα ἐνδύ-

Εἰκ. 2. Προσθία ὄψις ἀμφορέως τῆς Βιέννης: Ὁ Θησεὺς παρὰ τῆ Ἀντιόπῃ.

«Τὸ ἀγγεῖον φαίνεται Ἀττικῆς προελεύσεως, τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ.»

Ὁ ἀμφορέως τῆς Βιέννης (εἰκ. 1).

Ὁ Welcker εἰς τὰ παρὰ τῶν κ. κ. Bullé καὶ Bankó ἀναφερόμενα συγγράμματα ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ μῦθος περὶ Θησεῦς καὶ Ἀντιόπης παριστάνεται ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης. Κατὰ τὰ περὶ Θησεῦς μυθολογούμενα ὁ ἥρωος οὗτος, ἀκούσας ὅτι ἡ ὡραία καὶ θαυραλέα Ἀντιόπῃ ἐβασίλευεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων, εἰς τὰ νότια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ καὶ νὰ ἀρπάσῃ ταύτην ἐκ τοῦ μέσου τῶν φιλοπολέμων αὐτῆς ὁμοφύλων σιφῶν. Μεταβὰς λοιπὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ

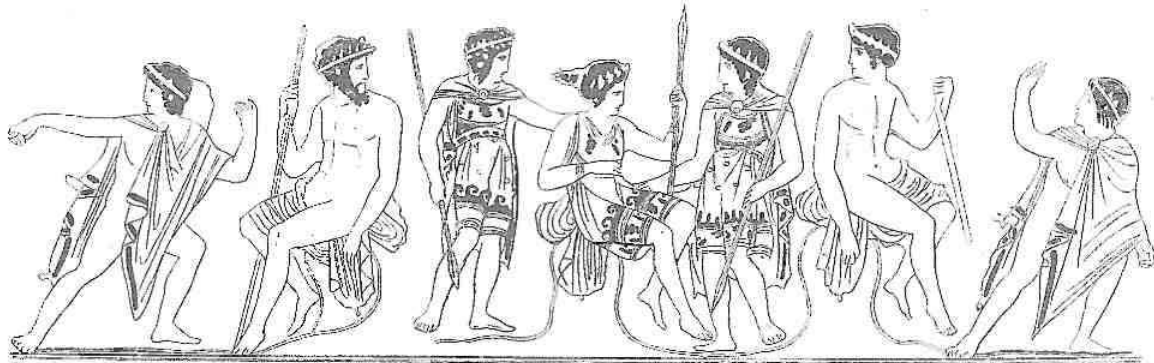
»ματα καὶ κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ σκῆπτρον »ἐν τῇ δεξιᾷ κρατοῦσα κάθηται ἡ Ἀντιόπῃ ἐπὶ »θρόνου ἐμπροσθεν τοῦ ἀνακτόρου τῆς, ὅπερ ὑπο»δηλοῦται διὰ πύλης λευκῶς κεχρωματισμένης. »Παρ' αὐτὴν φαίνεται τραπέζιον καὶ καρποὶ ἐπ' »αὐτοῦ. Ἐκ τῶν περὶ τὴν βασίλισσαν γυναικῶν »μία μόνον, ἡ κρατοῦσα μέγα ῥιπίδιον, εἶναι κάπως »πλουσίως ἐνδεδυμένη· ἐκ τῶν λοιπῶν ἐν ἐνδυ»μασίᾳ Ἀμαζόνων παρουσιαζομένων γυναικῶν »δύο χορεύουσι καὶ τρίτῃ συνοδεύει δι' αἰλοῦ τὰς »ζωηρὰς αὐτῶν κινήσεις. Ἐκ τῆς βασιλείσεως »φαίνεται γενειοφόρος ἀνὴρ κρατῶν πέλεκυν (εἰς »τῶν Θρακῶν βασιλέων, τῶν συμμάχων τῆς Ἀντιό»πης). Ἀπέναντι αὐτοῦ φαίνεται ὁ Ἔρως, οὐτινος ἡ »παρουσία προμηνύει τὴν παράστασιν τῆς ὀπισθίας

»ὄψεως τοῦ ἀμφορέως, τοὺς ἀρραβῶνας δηλαδή »τῆς βασιλείσης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος Θησέως».

Πολὺ ἀπλῆν παρουσιάζει ὁ Welcker τὴν ὑπόθεσιν τῆς σκηνῆς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ κ. von Sacken καὶ ὁ Renner. Μετὰ τούτους ὁ *Robert von Schneider*, ὅστις συνέγραψεν *Übersicht der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, Wien 1904*, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 683 γράφει ὅτι λεπτομερῶς ἐξετάσας τὸν ἀμφορέα ἀντελήφθη ὅτι, πρὶν οὗτος περιέλθῃ εἰς τὸ Μουσεῖον, εἶχε ποτε βλάβη τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἐμπροθίας ὄψεως καὶ αἱ βλάβαι εἶχον συμπληρωθῆ διὰ γύψου καὶ μελανωθῆ, ἐπὶ πλεόν δὲ ὁ ἐπιδιορθώσας τότε τὰς βλάβας εἶχε τὴν παράδοξον ἔμπνευσιν τὰ γένεια τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένου βασιλέως νὰ ἐπαλειφῆ διὰ λευκοῦ χρώματος καὶ νὰ τον μετα-

δύο χορευτριῶν. Ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ φαίνεται ὅτι δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει χοροὺς καὶ ἰδίως τοὺς μιμικούς χοροὺς (μπαλέτα) τῶν θεάτρων ἢ δὲν εἶδε προσοχὴν εἰς τὰ λεπτὰ καὶ κοντὰ φορέματα τῶν στροβιλιζομένων χορευτριῶν, εἰ δὲ μή, δὲν θὰ ἔγραφεν ὅτι «αἱ δύο Ἀμαζόνες χορεύτριαι ἔφερον »προσερραμμένας ἐπὶ τῶν φορεμάτων μεγάλας »δερματίνας σφαίρας, αἵτινες πιθανῶς ἐχρησίμειον, »ὅπως ὑποβοηθήσωσιν αὐτὰς κατὰ τὰ πηδήματα »καὶ δώσωσι μεγαλειτέραν ὁρμὴν. (Die grossen »Lederbälle, welche die Tänzerinnen ange- »heftet tragen, dienten vermutlich, um bei »diesen Sprüngen zu unterstützen u. Schwung »zu geben)». Μοὶ φαίνεται ὅτι μεγάλη δερματίνη σφαῖρα προσερραμμένη εἰς τὸ φόρεμα θὰ ἠμπόδιζε τὰ πηδήματα καὶ τοὺς στροβιλισμούς

Εἰκ. 3. Ὀπισθία ὄψις ἀμφορέως Βιέννης. "Ἡρώες θήρας Καλυδωνίου κάπρου.

μορφώσῃ εἰς γυναῖκα. Ἀφαιρέσαντος ὁμοῦ τοῦ von Schneider τὴν ἐπάλειψιν, ἀνεφάνησαν τὰ ὀξέα μαῦρα γένεια τοῦ βασιλέως.

Μὴ ὑποπτευθεὶς ὁ Welcker τὴν μεταμόρφωσιν παρεπλανήθη εἰς ἐσφαλμένην ἐξήγησιν τῆς σκηνῆς, ἧς ἡ ὀρθὴ ἐπεφυλάχθη εἰς ἐμέ.

Αἱ Ἀμαζόνες χορεύουσι λοιπὸν πρὸς τέρψιν οὐχὶ τῆς Ἀντιόπης, ἀλλὰ ξενιζομένου βασιλέως, τοῦ Θησέως, δι' ὃν παρετέθησαν καὶ οἱ δροιστικοὶ καρποί. Ποῦ ὁμοῦ εὐρίσκεται ἡ Ἀντιόπη; Δὲν ἠδύνατο βεβαίως τὸν ὑψηλὸν ξένον νὰ φήσῃ μόνον μετὰ τῶν χορευτριῶν. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰκόνος βλέπομεν τὴν Ἀντιόπην καὶ πρὸ αὐτῆς τὸν πτερωτὸν ἀνίκητον Ἔρωτα, κύπτοντα πρὸς αὐτὴν καὶ ἀνοίγοντα τὰς χεῖρας, ὅπως μεταφέρει αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Θησέως.

Παράδοξος εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐξηγεῖ ὁ Welcker τὸ σχῆμα τῶν ελαφρῶν ἐσθήτων τῶν

ἀντὶ νὰ ὑποβοηθήσῃ. Ἀλλὰ μήπως ἡ εἰκὼν δὲν δευκνύει πασιφανῶς ὅτι ἑκατέρας χορευτριάς τὸ φόρεμα ἐτυλίχθη περὶ τὸν ἕνα μηρὸν καὶ ὀπισθεν τῶν δύο ποδῶν ἐσχημάτισεν οἰονεὶ κώδωνα; Λέγω δὲ πασιφανῶς, διότι αἱ δῆθεν δερματίναι σφαῖραι ἔχουσι τὰς αὐτὰς κοσμητικὰς παρυφάς, ὡς ἔχουσι καὶ τὰ τοὺς πόδας περιτυλίσσοντα μέρη τῶν ἐσθήτων. Ἡ μήπως ἐνόμιζεν ὁ Βέλκερ ὅτι αἱ σφαῖραι ἦσαν ἐστερωμέναι ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τῶν φορεμάτων;

Ὀπισθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης
(εἰκ. 3).

Ὁ Βέλκερ ἠρμήνευσε τὴν εἰκόνα ταύτην ὡς ἀρραβῶνας τῆς βασιλείσης Ἀντιόπης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος Θησέως, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ οἱ κ. κ. von Sacken καὶ Kenner περιέγραψαν τὴν παράστασιν ὡς ἐξῆς. «Ἐν τῇ

»δπισθία ὄφει παριστάνονται οἱ ἄρραβῶνες τῆς
»βασίλισσης Ἀντιόπης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος
»Θησέως. Κατὰ τοὺς ἄρραβῶνας παριστάνεται αὕτη
»μεταξὺ δύο ὑπηρετριῶν ἐν ἑλληνικῇ περιβολῇ
»καθήμενη καὶ μόνον ἀκόντιον κρατοῦσα ἐν τῇ
»δεξιᾷ (διόρθωσον: ἐν τῇ ἀριστερᾷ). Παρ' αὐτὴν
»κάθηται ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ὁ Θησεὺς καὶ ἀπὸ τὸ
»ἔτερον ὁ γέρον βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς Αἰγέας.»

Ἀπαριθμῶ ἤδη τὰς μικρὰς καὶ ὀλίγας διαφορὰς
μεταξὺ τῆς παραστάσεως ταύτης ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως
τῆς Βιέννης (B) καὶ ἐκείνης ἐπὶ τοῦ ἐκ Δεκελείας
ἀμφορέως (Δ), ὃν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ
Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1924.

α') Ἡ παράστασις τοῦ B ἔχει 7 πρόσωπα, ἐκείνη
τοῦ Δ ἔχει 10. Ἐκ τῶν 7 προσώπων τοῦ ἀμφο-
ρέως B κατὰ τὸν Βέλκερ τρία εἶναι γυναῖκες καὶ
τέσσαρα εἶναι ἄνδρες, ἐνῶ τὰ 10 πρόσωπα τοῦ
ἀμφορέως Δ κατ' ἐμὲ ἀποτελοῦνται ἐκ 1 γυναικὸς
καὶ 9 ἀνδρῶν.

β') Τὸ κύριον εἰς τὸ κέντρον πρόσωπον κατὰ
τὸν Βέλκερ εἶναι ἡ Ἀντιόπη, κατ' ἐμὲ ἡ Ἀταλάντη.
Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀμφορέων τὸ πρόσωπον
τοῦτο εἶναι καθήμενον, ἔχει τὰς αὐτὰς κάμψεις τῶν
χειρῶν καὶ ποδῶν, κρατεῖ ἀκόντιον ἐν τῇ ἀριστερᾷ,
ἔχει τὴν αὐτὴν κόμμωσιν, τὰς αὐτὰς πτυχώσεις τῆς
ἐσθῆτος· ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀμφο-
ρέως B ἔχει τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ
δεξιὰ, ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Δ πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Ὁ
Βέλκερ ἐπλανήθη νομίσας ὅτι ἡ παράστασις τῆς
ὀπισθίας ὄψεως τοῦ B πρέπει νὰ εἶναι συνέχεια τῆς
ἐμπροσθίας, ἐκ δὲ τῆς πλάνης ταύτης προέκυψαν
καὶ ἄλλαι. Τὰ δύο ἐγγύτατα πρὸς τὴν νομιζομένην
Ἀντιόπην πρόσωπα ἐξέλαβεν ὁ Βέλκερ ὡς ὑπηρε-
τριάς παρὰ τὴν ἐξ ἴσου λαμπρὰν αὐτῶν περιβολὴν
καὶ παρὰ τὰ ἀκόντια, τὰ ὁποῖα κρατοῦν οἱ κατ' ἐμὲ
Διόσκουροι, καὶ παρὰ τὴν λῖαν οἰκείαν αὐτῶν
στάσιν, στηρίζοντος τοῦ ἑνὸς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα
ἐπὶ τῶν νώτων τῆς κυρίας, τοῦ δ' ἑτέρου τὴν δεξιὰν
ἐπὶ τοῦ μηροῦ αὐτῆς. Μετέβαλε συνεπῶς ὁ Βέλκερ
καὶ τὸ φύλον τῶν δύο νέων, ἂν καὶ φέρουσι
χλαμύδας, συγκρατουμένας περὶ τὸν λαιμὸν διὰ
πόρπης, ἀκριβῶς ὡς οἱ δύο εἰς τὰ ἄκρα νεανίας,
τοὺς ὁποίους ὁ Βέλκερ ἀφίνει ἀνωνύμους.

γ') Ὁ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ἀμφορέως B
νεανίας ἔχει τὴν αὐτὴν στάσιν, τὴν αὐτὴν κλίσιν
τῆς κεφαλῆς, τὰς αὐτὰς κάμψεις χειρῶν καὶ ποδῶν,
φέρει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χλαμύδα διὰ πόρπης
περὶ τὸν λαιμὸν συγκρατουμένην, ὡς ὁ ἐπὶ τοῦ
ἀμφορέως Δ δεξιᾷ προτελευταῖος νεανίας, ὁ Μελέ-
αγρος κατ' ἐμὲ, ὅστις παρουσιάζει τὴν μόνην δια-

φορὰν, ὅτι ἐν τῇ ἀριστερᾷ κρατεῖ ἑκατέρησον κλάδον.

δ') Τὸν ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως B δεύτερον δεξιᾷ μετὰ
τὴν Ἀντιόπην νεανίαν, τὸν κρατοῦντα χονδρὰν
ῥάβδον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἠρμήνευσεν ὁ Βέλκερ
ὡς τὸν μνηστήρα τῆς Ἀντιόπης, τὸν Θησεῖα, ἐγὼ
κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἀμφορέως Δ ἀπέσχον νὰ
δώσω ὄνομα εἰς τὸν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καθήμενον
καὶ καθ' ὅλα ὅμοιον νεανίαν, διότι οὐδὲν ἔχει τὸ
διακριτικὸν οὐδὲ τὴν εἰς μνηστήρα μὴ ἀρμόζου-
σαν ῥάβδον.

ε') Ὁ προτελευταῖος εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ
B ἀνὴρ, ὁ μόνος γενειοφόρος, ὃν ὁ Βέλκερ ὀνο-
μάζει Αἰγέα, πατέρα τοῦ Θησέως, εἶναι καθ' ὅλα
ὁμοιότατος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Δ ἐξ
ἀριστερῶν δεύτερον, ὅστις ὅμως δὲν ἔχει γένεια.
Ἐπιθέτω δὲ ὅτι καὶ εἰς γενειοφόρους δὲν ἦτο
ἀπηγορευμένον νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ἄγραν
τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. Τιμῆς ἕνεκα λοιπὸν τὸν
γενειοφόρον ὀνομάζω Θησεῖα, διότι καὶ αὐτὸς
ἔλαβε μέρος εἰς τὸ κυνήγιον τοῦ κάπρου, τὸν δὲ
Αἰγέα ἀφίνω νὰ ἀναπαυθῆ εἰς τὸ παλάτιόν του.

Συνελὼν τὰ ἀνωτέρω λέγω ὅτι ὁ Βέλκερ εἰς τὴν
ἐξήγησιν ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τοῦ ἀμφορέως
τῆς Βιέννης ἦτο ἀτυχεῖς. Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν
ἠπάτησεν αὐτὸν ἡ παρὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἐπισκευαστοῦ
τοῦ ἀμφορέως ἀνθαίρετος μεταμόρφωσις ἄρρενος
εἰς θῆλυον, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἠπάτησεν ἑαυ-
τὸν διὰ τῆς ἀνθαίρετου μεταμορφώσεως δύο νεα-
ρῶν ἀνδρῶν εἰς ὑπηρετριάς τοῦ σημερινῆ συρμού.

Τὸ πάθημα καὶ τὴν αὐταπάτην τοῦ Βέλκερ
ὕπῳπτευσαν ἤδη διάφοροι ἀρχαιολόγοι. Ὁρθῶς
δὲ ὁ Adolf Klugmann, die Amazonen in der
attischen Literatur und Kunst. Stuttgart 1875,
γράφει ἐν σελίδι 31.

«Ἐν τέλει παρατηρῶ ὅτι παρὰ διαφορῶν
»λογίων ἐξηγήθησαν ἀγγεῖά τινα μεταγενεστέρου
»ῥυθμοῦ ὡς παριστάνοντα τοὺς γάμους Θησέως
»καὶ Ἀντιόπης. Αἱ ἐρμηνεῖαι ὅμως αὐταὶ οὔτε ἐπὶ
»τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων στηρίζονται
»οὔτε ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων αὐτῶν. Ἡ
»τελετὴ τοῦ γάμου μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος καὶ
»τῆς Ἀμαζόνος προφανῶς ἐθεωρεῖτο ἀσήμαντος
»διὰ τὸν μῦθον. Τὰ ἐν λόγῳ ἀγγεῖα, ὧν ἡ ὀρθὴ
»ἐξήγησις ἐλλείπει ἀκόμη, εἶναι τὰ ἀκόλουθα·
»α') Ἐν ἀγγεῖον τῆς Βιέννης, Sacken σελ. 163,
»ἀριθ. 59. Monum. d. Inst. IV, 34. Welcker,
»alte Denkmäler III, σελ. 353 κλ. β') Μέγας
»ἀμφορέως πολὺ ἐπεσκευασμένος ἐκ Ruvo, ἐν τῷ
»Μουσείῳ Νεαπόλεως, Heydemann ἀριθ. 3256,
»Monum. d. Inst. II, 31, Braun Annali 1836,

»σελ. 99. γ') Ὑδρία ἐκ Ruvo ἐν Πετροπόλει, »Stephani, ἀριθ. 144, Comptes rendus, 1865, »σελ. 168, ἀριθ. 4.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀγγεῖον τῆς Βιέννης, ἡ ὀπισθία αὐτοῦ ὄψις ἠρμηνεύθη ἤδη ἐμμέσως διὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἐξηγήσεως τοῦ ἐκ Δεκελείας ἀμφορέως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν καὶ τὸν τόπον κατασκευῆς τῶν δύο ἀμφορέων καὶ τὴν τέχνην καὶ

διατήρησιν αὐτῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀμφότεροι προέρχονται ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὁ τῆς Δεκελείας εἶναι ἔργον ἀρίστης τέχνης τοῦ πέμπτου αἰῶν. π.Χ. καὶ ἀμέμπτου διατηρήσεως, ὡσεὶ καινουργίας· ὁ δὲ τῆς Βιέννης εἶναι ἔργον νεωτέρας, ἤττον ἐπιμελημένης τέχνης τοῦ λήγοντος τετάρτου ἢ ἀρχομένου τρίτου π.Χ. αἰῶν., διατηρεῖται δὲ ἤττον καλῶς.

ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΦΝΕΡ, Δ. Φ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΛΟΚΡΙΚΟΝ ΘΕΣΜΟΝ

ὑπὸ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

(Εἰκ. 1).

Ἐν ΑΕ 1924 σ. 119 κέ. ἐδημοσιεύθη¹ ὑπὸ Ν. Παππαδάκι θεσμός ἐκ τῆς γῆς τῶν Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν τῶν καὶ Ἐσπερίων καλουμένων.

Εἰς τὸν σπουδαῖον τοῦτον θεσμόν ἐδημοσίευσαν παρατηρήσεις ὁ Νέστωρ τῶν Γερμανῶν φιλόλογων U. von Wilamowitz-Moellendorff, Sitzungsberichte der preuss. Akademie, Philos.-hist. Klasse 1927 σ. 7 κέ., καὶ ὁ φίλος καθηγητῆς Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος, Πολέμων 1(1929) σ. 97 κέ.

Ἡμεῖς μελετήσαντες τὸν θεσμόν Α² παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς.

Στίχ. 2. ΠΛΑΚΟΣΥΛΙΑΣΚΑΙΛΙΣΚΑΡΙΑΣ: Ὅτι ὀφειλομένον νὰ ἀναγνώσωμεν *πλακός ὑλίας καὶ λισκαρίας* (=τῆς πλακὸς τῆς ἀνηκούσης τῆ Ὑλῆ καὶ τῆ *Λισκάρῳ) εἶδε μόνον ὁ Ἐ. Πεζόπουλος (ἔ. ἄ. σ. 97-98)²· ὅτι δὲ ἡ παρατήρησις αὐτοῦ εἶναι ὀρθή, θὰ βεβαιωθῆ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς.

πλακός: Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. *πλάξ* εἶπε τινα ἤδη ὁ Wilamowitz ἔ. ἄ. σ. 13.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ γλώσσῃ *πλάξ* = ἐπίπεδος γῆ, πεδιάς· κατὰ ταῦτα ἐν τῷ θεσμῷ γίνεται λόγος περὶ (κοινῆς ἴσως) πεδιάδος τῆς Ὑλῆς καὶ τῆς *Λισκάρου· ἡ σημασία αὕτη τῆς λ. *πλάξ* ἐσώθη μέχρι τῆς σήμερον· νῦν *πλάκα* (ῆ) = ὄμαλος, ἐπίπεδος τόπος (κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσῃς· πρβ. καὶ Ἄ. Ἡπίτην, Λεξικὸν ἐλληνογαλλικόν, λ. *πλάξ*)⁴.

¹ Καὶ ἐν ἀποσπάσματι, Ἀθῆναι 1926.

² Ὁ Wilamowitz ἔ. ἄ. σ. 11 εἰδείξεν ὅτι τρεῖς θεσμοὶ εἶναι ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τῆς χαλκῆς πλακός.

³ Τὴν ἀνάγνωσιν αὐτὴν εἶχεν ἀνακοινώσει ἄλλοις τε καὶ ἐμοὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς διατριβῆς τοῦ Wilamowitz.

⁴ Τὸ αὐτὸ δηλοῦσι καὶ αἱ τοπωνυμῖαι *Μαλία* Κρήτης (= δμάλια), Ὀμαλοὶ Κερκύρας, Ὀμάλα Κρήτης.

Ἐν διατριβῇ, ἀλλαχοῦ δημοσιευθησομένῃ, περὶ τῆς (ἀρχαίας) Πλακίας τῆς Θράκης θὰ δεῖξω ὅτι ἡ σημερινὴ λίαν συνήθης τοπωνυμία *Πλάκα* (ἐν Ἀθῆναις [συνοικία

ὕλίας: Ὁρθῶς εἶδεν ὁ Ἐ. Πεζόπουλος, ἔ. ἄ. σ. 97, ὅτι τὸ *ὕλίας* εἶναι ἐπίθετον¹ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Ὑλῆς, περὶ ἧς Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει τὰ ἑξῆς: «Ὑλῆ . . . πόλις Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν, ἧς τὸ ἐθνικὸν Ὑλαῖος».

Καὶ ὁ μὲν Στέφανος περὶ τῆς θέσεως τῆς Ὑλῆς² οὐδὲν λέγει, ὁ Θουκυδίδης ὁμοῦς καθ' ἡμᾶς δύναται νὰ διδάξῃ περὶ αὐτῆς· παρ' αὐτῷ δηλαδὴ ἐν βιβλίῳ Γ' 101 φέρονται τάδε³: «καὶ Ὑαῖοι (ἐν.

ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν], Αἰτωλία [πολλαχοῦ], Ἄνδρω, Ἀρχαδία [πολλαχοῦ], Ἀττικῇ [παρὰ τὴν Κερατέαν], Ζακύνθῳ, Ἡπειρῳ [πολλαχοῦ], Ἰκαρία, Κεφαλληνίᾳ, Κρήτῃ [πολλαχοῦ], ἐν ὑποδιοικήσει Λήμνου, Μήλω [τὸ παλαιότερον ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου], Νάξῳ, Νισύρω, Σίφῳ, Τσακωνίᾳ, Χίῳ κ. ἄ.) ὠρηθῆ ἀπὸ ὀνομασίας ὀμαλοῦ τόπου· π. χ. ἡ Πλάκα τῶν Ἀθηνῶν δηλοῖ τὸν ὀμαλὸν τόπον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παρακείμενον ἀπότομον βράχον τῆς Ἀκροπόλεως· πιθανῶς μάλιστα ἡ τοπωνυμία εἶναι ἀρχαία (*Πλάξ), ἀφ' οὗ ἀθηναϊκὴ ἀποικία ἐν Θράκῃ καλεῖται *Πλακία*· πρβ. Ἡσύχιον: «*Πλακία χώρα* (= πόλις· πρβ. Ἡσύχ. λ. πόλις ἐκδ. Alberti) *παρὰ τὴν Θράκην, εἰς ἣν ἀποικίαν ἐπεμψαν Ἀθηναῖοι*· πρβλ. Πάρος - Πάριον (ἀποικία!)· κακῶς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς Fligier, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien τόμ. 6 σελ. 261 (ἡ παραπομπὴ παρὰ L. Grasberger, Studien zu den griechischen Ortsnamen, Würzburg 1888, σελ. 254) συνῆψε τὴν ἀρχαίαν τοπωνυμίαν *Πλακία* πρὸς τὴν ἀλβανικὴν λ. pljake (= γρατᾶ! πρβ. G. Meyer, Etymolog. Wörterbuch der albanes. Sprache, Strassburg 1891, λ. pliak). Τὴν γνώμην τοῦ Fligier, ὅστις ἀσφαλῶς ἐν νῷ εἶχε τὴν ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν *Πλάκα*, ἀπεδέχθησάν τινες καὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν Πλάκα ἔχει ἀλβανικὴν τὴν προέλευσιν· ἀσφαλῶς ὁμοῦς οὗτοι ἠγνόουν τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῆς τοπωνυμίας καὶ δὴ ἐν χώραις, ἃς οὐδέποτε κατώκησαν Ἀλβανοί.

¹ Ἡδύνατο καὶ *πλακός ὑλικῆς* νὰ λεχθῆ· πρβλ. (λίμνη) Ὑλικῆ (ἀπὸ πόλεως Ὑλῆς τῆς Βοιωτίας), λίμνη [ἐν Κερκύρῃ] Ὑλικός (= Ὑλλος), ποταμὸς [ἐν Ἀργολίδι] Ὑλικός (πιθανῶς ἀπὸ τόπου, ὅστις* Ὑλλος ἐκαλεῖτο).

² Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Leake, Travels in northern Greece, London 1835, Π σ. 619 ἐπειράθη νὰ ὀρίσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς· ἀλλ' ἰδὲ Bolte, Pauly-Wissowa RE. λ. Hyle 2.

³ Περιγράφονται αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν Σπαρτιατῶν ὑπὸ τὸν Εὐρύλοχον κατὰ τὸ ἔτος 426 π.Χ.· περὶ αὐτῶν βλέπε προχείρως νῦν Oldfather, Pauly-Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1198, 66 κέ.

τῆς Ὀζολίδος) οὐκ ἔδωσαν ὁμήρους πρὶν αὐτῶν εἶλον (ἐνν. οἱ πολέμοιοι) κάμην, Πόλιν ὄνομα ἔχουσαν».

Ὡς θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω, κατὰ τὸν θεσμόν (στίχ. 10) τὸν ἀφορῶντα εἰς τὴν γῆν τῆς ὕλης καὶ λισκαρίας πλακὸς ἢ πρεῖρα (= ἡ βουλή) τοῦ τμήματος τούτου συνήχετο ἐν Πόλει νῦν τίς δὲν βλέπει ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ δὲν εἶχε γράψει Ἰαῖοι ἀλλὰ Ὑλαιοι;

Παλαιογραφικῶς ἡ διόρθωσις ἡμῶν οὐδεμίαν ἀπολύτως δυσκολίαν παρέχει (ΥΛΙΟΙ — ΥΑΙΟΙ). Τὴν ἐσφαλμένην γραφὴν Ἰαῖοι εἶχεν ἤδη ὑπ' ὄψιν¹ Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὅστις ἐκ τοῦ παρὰ Θουκυδίδην Ἰαῖοι ἐσκέφθη νὰ πλάσῃ² πόλιν διήθεν λοκρικὴν (ὀζολικὴν) Ἰαῖα ἐπὶ λέξει τὸ χωρίον τοῦ Στεφάνου ἔχει ὁδε: «Ἰαῖα πόλις Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν τὸ ἐθνικὸν Ἰαῖος Θουκυδίδης τρίτη».

¹ Ἄλλ' «Ἰαῖα» πόλις οὐδαμῶς μαρτυρεῖται³.

Ὅτι Στέφανος ὁ Βυζάντιος περιέλαβεν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ πολλὰς ἀνακριβείας καὶ ἐσφαλμένας ἀναγνώσεις, εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν· οὕτω παρ' Ἡροδότῳ (Α, 125, ἔστι δὲ τάδε, ἐξ ὧν ὄλλοι πάντες ἀρτῆται Πέρσαι Πασαργάδα, Παράφιοι, Μάσπιοι) ἐκ τοῦ ῥήματος ἀρτῆται ἔπλασε γένος περσιῶν Ἀρτῆται (!)· πρβλ. τὴν ἐκδοσὶν τοῦ Meineke (σελ. 128, ὑποσημείωσιν) καὶ Christ—Κώνσταν—Πολίτην, Ἱστορ. ἑλλην. λογοτεχν. Β' σ. 626⁴.

¹ Τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν ἐσκέφθη ὁ Bohte, Pauly—Wissowa RE. λ. Hyle 2.

² Τοῦτο ὀρθῶς εἶδον ἤδη οἱ παλαιοὶ ἐκδοταὶ τοῦ Στεφάνου Holsten (πρβλ. προχειρῶς τὴν τοῦ Meineke ἐκδ. τοῦ Στεφάνου, σελ. 614, ὑποσημείωσιν) καὶ ὁ de Pinedo, ὅστις παρατηρεῖ: (Stephanus) ab Ἰαῖοι finxit Ἰαῖα urbis nomen. Τὰ αὐτὰ ἐπανελάβον ὁ C. Bursian, Geographie von Griechenland, Leipzig 1862, I σ. 152, 4 (eine Fiction) καὶ ὁ Bölte, Pauly—Wissowa RE. λ. Hyaiοι (eine Erfindung). Περί παρομοίου πλάσματος Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου πρβλ. διατριβὴν μου Καστωλὸς—Ὠρωπὸς, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 197.

³ Τὴν διόρθωσιν τοῦ Leake, Trav. in north. Greece II σ. 615, 2, ὅστις παρὰ Θουκυδίδην προσέτινε νὰ γραφῆ Ἰαῖοι, δὲν ἐδέχθη ὁ Bölte, Pauly—Wissowa RE. λ. Hyle 2, διότι οὐδὲν σοβαρὸν σήριγμα εἶχε τούναντιόν τὴν ἡμετέραν ἀποκατάστασιν Ὑλαιοι στηρίζει ἄριστα οὐ μόνον ἢ παρὰ τῷ Στεφάνῳ Ὑλ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπ' ἐξέτασιν λοκρικὸς θεσμός.

⁴ «Κατὰ τὴν κατάταξιν καὶ τὴν ἐπιτομὴν δὲν εἴλεψαν τὰ ἐξ ὀλιγορίας καὶ ἀταξίας ἀμαρτήματα· ὅτε μὲν ὁ λεξικογράφος πλανώμενος ἐκ διαφόρων γραφῶν τοῦ κειμένου διαλαμβάνει δις περὶ τῆς αὐτῆς πόλεως, καὶ τὸ πάθημα τοῦτο εἶναι συχνόν· οἷον Ἀριάνην καὶ Ἀρίνην, Δέδμασσα καὶ Μέδμασσα, Ἰμέρα καὶ Χειμέρα, Σελασία καὶ Σελλασία· πρὸς δὲ τούτοις Γλητες καὶ Τλητες, Γάβιοι καὶ Τάβιοι, Χομφῶ καὶ Ταχεμφῶ.»

Περὶ τῆς ἀσφαλοῦς νῦν θέσεως τῆς Ὑλης δύναται νὰ διδάξῃ τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὀζολίδος, ὅπερ μνημονεῖται ὁ Ἀναγραφήν τῆς Ἑλλάδος γράψας Διονύσιος ὁ Καλλιφώντος¹ παρ' αὐτῷ στίχ. 64 κέ. (= Geographi Graeci minores I σ. 240 Müller) φέρονται τάδε:

64 εἶτα μετὰ ταύτην ἡ Λοκρὶς καλουμένη,
ἐν ἣ πόλις Νάυπακτος· εἶθ' ὑποκείμενος
λίμην μέγας πόλις τε Τολοφῶν μετὰ δὲ τὴν
67 Τολοφῶνα ποταμὸς ἐσθυλαίθιος λεγόμενος·
τούτων δὲ ὄειν λέγουσιν ἐξ Αἰτωλίας.

72 ἔπειτα Φωκεῖς εἰσι Λοκρῶν ἐχόμενοι.

Τὸ ἐν στίχ. 67 ἐσθυλαίθιος προφανῶς εἶναι δύο λέξεις: ἔσθ' ὑλαίθιος ἢ ὀρθότερον ἔσθ' Ὑλαίθιος· τοῦτο ἐν τῇ τοῦ Müller ἐκδόσει φέρεται διορθωμένον ἔσθ' Ὑλαίθιος²· ἡμεῖς ὅμως φρονοῦμεν ὅτι ἀναντιρρήτως ὁ Διονύσιος εἶχε γράψαι ἔσθ' Ὑλαίθιος. Παλαιογραφικῶς οὐδεμίαν δυσκολίαν παρέχει ἡ ἐμὴ διόρθωσις³.

Τὸν αὐτὸν ποταμὸν νομίζει ὁ Wilamowitz⁴ ὅτι μνημονεῖται καὶ ὁ Σενέκας ἐν τῇ τραγωδίᾳ αὐτοῦ Oedipus⁵ στίχ. 285: «gelidumque dirimit amnis ἴ ΕΛΕΙ vadum»· τὸ ΕΛΕΙ ὁ Wilamowitz διορθοῖ εἰς *Hylaethi*· ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι παλαιογραφικῶς ἐλάχιστα ἀπέχει ἡ ἀνάγνωσις *Hylaei* (HYLAEI—HYLEI—ELEI)· ὅτι αε καὶ ε ἐναλλάσσονται, εἶναι λίαν γνωστόν· οὕτως ἡ νησίς Ἐλαιούσσα (Elaeussa) ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πλιν. Nat. hist. V 107 φέρεται Eleus· πρβ. Büchner, Pauly—Wissowa RE. λ. Elaius 5, σ. 2227, 13 κέξῃς· παρὰ Νέπωτ. 1, 4, 4 (Aegates) ὁ κώδ. N παρέχει: *egadas* ὁ ποταμὸς Ἐλαιος (τῆς Βιθυνίας) ἐν Tab. Peut. IX 4 Müller εἶναι γεγραμμένος *Byleum*. Ὅμοίως συγγέονται *ferre-ferae* (Πλαῦτ. Capt. 123), *cedo-aedo*, *equus - aequus*, *letum - laetum* κ. ἄ. Σφάλματα ὅμοια ἐν χειρογράφοις Ἑλλήνων συγγραφέων ἀνα-

¹ Πρβ. Pauly—Wissowa RE. λ. Dionysios 115, σ. 971.

² Ἀλλὰ τί θὰ ἐσήμαιεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τὸ παρὰδοξον ὄνομα Ὑλαίθιος;

³ ὙΛΑΙΘΙΟΣ — ὙΛΑΙΘΙΟ' — ὙΛΑΙΘΙΟ' — υλαίθιος· ὁ εἰδικὸς περὶ τὴν ἑλληνικὴν παλαιογραφίαν ἐννοεῖ κάλλιστα, ὅτι τὸ πρῶγμα ἄριστα οὕτως ἐξηγεῖται· ὅτι δὲ Ο καὶ Θ συγγέονται, γνωστόν πρβλ. Bast, Commentatio palaeographica ἐν τῇ ἐκδόσει Γρηγ. Κορινθ. ὑπὸ Schafer σ. 989 καὶ 1010.

⁴ Ὁ Oldfather, Pauly—Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1149, 23, ἐγκρίνει ἀνεπιφυλάκτως τὴν γνώμην τοῦ Wilamowitz.

⁵ Ὑπ' ὄψιν ἔχω τὴν κριτικὴν ἐκδοσὴν τοῦ Peiper καὶ Richter (Ληψία 1902, Teubner).

γράφουσιν ὁ ἀείμνηστος Κ. Κόντος, Λόγιος Ἐρμῆς 5 (1876) σ. 127 κέ. ἰδίᾳ δὲ σ. 139 κέ. καὶ 151 κέ., καὶ ὁ Ἐ. Πεζόπουλος, Byz. - Neugriech. Jahrb. 6 (1927-8) σ. 233 καὶ Διορθωτικὰ καὶ γραμματικά, Ἀθῆναι 1921, σ. 9 (Gloss. Graeco-Lat.: *gelle* = *(un)gellae*).

Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν διορθώσεων ἡμῶν παρὰ Διονυσίῳ καὶ Σενέκᾳ ἔρχεται καὶ ἡ τοπογραφία τῆς Ὀζολίδος (πρβ. εἰκ. 1).

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐκ τῶν στίχων τοῦ Διονυ-

Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ πόλεις δίδουσι τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸν παραρρέοντα ποταμὸν ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τὸ ἐθνικὸν γίνεται ὄνομα τοῦ ποταμοῦ ἰ. πρβ. ἀρχαῖα παραδείγματα: *Τίταρον* (πόλις) — *Τιταρήσιος* (ποταμὸς Θεσσαλίας, ἤδη παρ' Ὀμήρῳ), *Αἰγινήτης* (ποταμὸς τῆς Παφλαγονίας) βεβαίως ἀπὸ *Αἰγίνης, *Βοῦρα* (πόλις) — *Βουραϊκός* (ποταμὸς), *Βούσιρις* (πόλις) — *Βουσιριτικός* (βραχίων τοῦ ποταμοῦ Νείλου), *Σάγγαρος* (τόπος Βιθυνίας) — *Σαγγάριος* (ποταμὸς), *Λήθη (τόπος² βε-

Εἰκ. 1. Χάρτης Ὀζολίδος (Kiepert, FOA XV).

σίῳ συνάγεται ὅτι μετὰ τὸν ποταμὸν Ἐλαῖ[θ]ον ἔρχεται ἡ Φωκίς, ὅτι δηλαδὴ ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ποταμὸς ἀποτελεῖ τὸ σύνορον τῆς Ὀζολίδος καὶ τῆς Φωκίδος· τοῦτο ἐδέχθησαν ἤδη ὁ Bursian, *Geographie v. Griechenland I*, σ. 143, ὁ A. Wilhelm, *Jahreshefte des österr. arch. Instit.* 14 (1911) σ. 164-165, ὁ Kiepert, *Form. orb. ant.* XV (πρβ. εἰκ. 1), ὁ Oldfather, *Pauly-Wissowa RE. l. Lokris* σ. 1149, 16 κ. ἄ.

Ὅτι δὲ ὁ ποταμὸς Ἐλαῖος ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς πόλεως Ἐλαῖς, ἣτις κατὰ τὸν Θουκυδίδην κεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι, εἶναι προφανές¹.

¹ Εἶχον γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε εἶδον ὅτι ὁ Leake, *Trav. north. Gr.* II 619, παράγει τὸ Ἐλαῖος ἀπὸ τοῦ

βαίως) — *Ληθαῖος* (ποταμὸς Θεσσαλίας, Κρήτης) καὶ ἄλλα· ἐτι πρβ. Ἐλαῖ (πόλις Βοιωτίας) — Ἐλαῖκη (λίμνη), *Βοίβη* (πόλις) — *Βοιβηῖς* (λίμνη), *Ἐννία* (πόλις) — *Ἐννιαῖς* (λίμνη), *Νέσσων* (πόλις) — *Νεσσωνῖς* (λίμνη), *Βόλβη* (πόλις) — *Βολβηῖς* (λίμνη).

² Ἐλαῖ, νομίζει ὅμως ὅτι εἶναι αἰολικὸς (!) τύπος τοῦ Ἐλαῖος.

¹ Πρβ. καὶ Ἐ. Πεζόπουλον, ε. ἄ. σ. 98: Ἐλαῖος = Ἐλαῖος ἀπὸ τοῦ προσηγορικοῦ ἔλα παρήχθη καὶ ἐπίθ. ἔλαῖος = ὁ ἀνήκων τῇ ἔλα, τῷ δάσει. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ Ἐλαῖος ἰ. Στέφ. Βυζ. λ. Ἐλαῖ πρβ. καὶ τὸ μυθικὸν ὄνομα Ἐλαῖος.

² Πρβ. *Λήθη* τόπος (ἐν Θεσσαλίᾳ) πρβ. Gruppe, *Griechische Mythologie*, I, σ. 403, 6 καὶ Pauly - Wissowa *RE. l. Lethe*, σ. 2139, 51 κέ.

Κῶπαι (πόλις) — Κωπαῖς (λίμνη), Στύμφαλος (πόλις) — Στυμφαλία (λίμνη) καὶ ἄλλα ὁμοίως πρβ. *Τορώνη* (πόλις) — *Τορωναῖος κόλπος*, *Θέρμη* (πόλις) — *Θερμαῖος κόλπος*, *Σάρων* (τόπος) — *Σαρωνικός κόλπος*, *Κόρινθος* (πόλις) — *Κορινθιακός κόλπος*, *Κρῖσα* (πόλις) — *Κρῖσαῖος κόλπος* ¹.

² Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται πρβ. *Σάλονα* (ἀρχ. Ἄμφισσα ἐν τῇ Ὀζολίδι παρὰ τὸν ποταμὸν Ὑλαῖον πρβ. εἰκ. 1) — *Σαλωνίτικος* (ποταμός), *Ἄρτα* (πόλις) — *Ἄρτινός*, *Τρικκαλα* (πόλις) — *Τρικκαλινός* (ἀρχ. *Ἀθηαῖος*), *Ὀξυλιθος* (χωρίον) — *Ξυλιθιώτικο ποτάμι*, *Μανίκια* (χωρίον Εὐβοίας) — *Μανικιάτης* (ποταμός) κ. ἄ. π.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῖνης ταύτης εἶναι ὅτι ἡ πόλις Ὑλη θὰ τεθῆ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ὑλαῖου (πρόφην Ὑλαίθου), ὅστις διαχωρίζει τὴν Ὀζολίδα ἀπὸ τῆς Φωκίδος καὶ ὅστις νῦν ² καλεῖται *Κατοικονίχτης* ³.

⁴ Ὄρισθεις τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῆς Ὑλης ὀρίζεται συγχρόνως καὶ ἡ τῆς Ἄλσαρου.

*

Κατὰ ταῦτα: Α') ἐκ τοῦ Ὑλη ἐπλάσθησαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τρία ἐπίθετα: α') Ὑλιος (Θουκυδίδης) — ὕλιος (ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιγραφῇ), β') Ὑλαῖος — *Hylaeus* (Στέφανος Βυζάντιος, Διονύσιος ὁ Καλλιπῶντος καὶ Σενέκας) ⁴ καὶ γ') ὕλικός (πρβλ. Ὑλική [λίμνη], ἀπὸ πόλεως Ὑλης τῆς Βοιωτίας).

Β') ἡ Ὑλη καὶ ἡ Ἄλσαρος ἀνήκουσι τῇ περιουσίᾳ τῆς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι κειμένης λοκρικῆς Πόλεως, ἣν ὁ Oldfather, Pauly—Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1144, 52, καλεῖ *Versammlungsort* (πρβ. καὶ σ. 1199, 3) ⁵· περὶ τῆς θέσεως ταύτης θὰ εἶπω τὰ δέοντα κατωτέρω κατὰ ταῦτα

¹ Ὁ λιμὴν Ὑλικός (ἐν Κερκύρα) καὶ ὁ ποταμὸς Ὑλικός (ἐν Ἀργολίδι) πιθανῶς ὀνομάσθησαν ἀπὸ τόπου.

² Πρβ. Bursian, Geogr. v. Griech. I σ. 143, Ἐλευθεροπούδανη, Ἑλλάς σ. 206 καὶ 225, Oldfather, Pauly—Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1149, 17 κ. ἄ.

³ Πρβ. χάρτην Ὀζολίδος (εἰκ. 1) ὁ ποταμὸς ῥεῖ ἀνατολικῶς τῆς Ἀμφίσσης (οἱ δύο σταυροὶ ++ δεικνύουσι τὴν θέσιν αὐτοῦ).

⁴ Πρβ. καὶ τὰ μυθικὰ ὀνόματα Ὑλαῖος καὶ Ὑλῆς καὶ τὸ ἐπίθετον Ὑλάτης (ὕλη) τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κύρῳ πρβ. Roscher ML. λ. Hylates καὶ ἰδίᾳ Pauly—Wissowa RE. λ. Hylates.

⁵ Ὁ ἀείμνηστος Γ. Μιστριώτης ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θουκυδίδου θεωρεῖ τὴν Πόλιν πρωτεύουσαν: οὗτο π. χ. *Χώρα* (πόλις) καλεῖται κοινῶς σήμερον ἢ πρωτεύουσα τῆς νήσου Ἀνδρου.

καὶ ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι ¹.

Στίχ. 9 - 11. *ἥσσι/τις δὲ δαιθμὸν ἐνφέρει εἰ γραφὸν διαφέρει ἐν πρεῖλαι EN ΠΟΛΙ, εἴ/ν ἀποκλεσάι*: Ὁ Ν. Παππαδάκις ἀναγινώσκει ἐν πόλι (= πόλει) ἡμεῖς μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα νομίζομεν ὅτι ὀφείλει νὰ μεταγραφῆ ἐν Πόλι.

Ὁ Ν. Παππαδάκις ἐν σελ. 122 νομίζει ὅτι ἡ θέσις τῆς λ. ἐν τῷ θεσμῷ κωλύει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν τὴν λοκρικὴν Πόλιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν ἀντιπαρατηροῦντες ὅτι ὁ θεσμός ἀπλούστατα διδάσκει ὅτι ἡ *πρεῖλα* (= ἡ βουλή) συνέρχεται ἐν Πόλει ². ὡς φαίνεται δέ, ἡ ἀποκλήσια (= ἐκκλησία τις: πρβ. Ν. Παππαδάκιν σ. 136) ἠδύνατο νὰ συνέρχεται καὶ ἀλλαχοῦ (πρβ. καὶ Παππαδάκιν σ. 137: «ἡ ἀποκλήσια <συνεδριάζει> καὶ ἐξω, π. χ. ἐν ἱερῷ τινι ἢ καὶ πολλαχοῦ»).

Ἐπεὶ τῆς γνώμης ἡμῶν εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἄρθρου· ταύτην εἶδε καὶ ὁ Ν. Παππαδάκις (σ. 128), ἀλλὰ πειράται ἀνεπιτυχῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ.

Ὁ Ν. Παππαδάκις θεωρήσας ἄνευ ἀποχωρῶντος λόγου τὴν Ναύπακτον (ἐν τῇ δυτικῇ Ὀζολίδι) πατρίδα τοῦ θεσμοῦ ³ ἐκωλύετο νὰ ἴδῃ ὅτι περὶ τῆς Πόλεως τῆς ἀνατολικῆς Ὀζολίδος λέγει ὁ θεσμός ἐν στίχ. 10.

Ἀλλὰ στήριγμα ἀκλόνητον τῆς ἐμῆς γνώμης εἶναι πλεόν τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου Γ' 101, ὅπερ ἀνωτέρω δλόκληρον κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν ἀντεγράψαμεν, καὶ ἡ ἐν τῷ θεσμῷ μνεία τῆς ὕλιος πλακός.

Κατὰ ταῦτα ὁ θεσμός ἀφορᾷ εἰς τὴν γῆν τῶν Ὑλίων καὶ Ἄλσαριον καὶ ἀνέκειτο βεβαίως ἐν ἱερῷ τινι τῆς Πόλεως τῆς ἀνατολικῆς Ὀζολίδος.

Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπὶ Θουκυδίδου κόμης ⁴ Πόλεως πρῶτος ἔγραψεν ὁ Leake, Trav. north. Gr. II σ. 620· κατ' αὐτὸν ἔκειτο, ὅπου νῦν τὸ χωρίον *Καροῦτες* ⁵, ἦτοι δυτικῶς τῆς Ἀμφίσσης· ὁ Bursian, Geogr. v. Griech. I σ. 152 ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ ταύτην· ὁ Oldfather, Pauly—

¹ Ὁ Ν. Παππαδάκις ἐπὶ ἀορίστου φήμης στηριχθεὶς καθόρισεν ὡς πατρίδα τοῦ θεσμοῦ τὴν Ναύπακτον, ἣτοι τὴν δυτικὴν Ὀζολίδα (ἰδὲ εἰκ. 1).

² Ὁ Oldfather ἤδη πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ θεσμοῦ καλεῖ τὴν Πόλιν *Versammlungsort* πρβ. καὶ Γ. Μιστριώτην ἀνωτ.

³ Τοῦτο ἐδέχθη καὶ ὁ Wilamowitz ε. ἄ. σ. 7.

⁴ Περὶ ὁμοίας ἐκπτώσεως πόλεως πρβ. Λουκιαν. Ἀλέξ. ἢ ψευδὸμ. 6 (214).

⁵ Τὸ χωρίον Καροῦτια τοῦ αὐτοῦ νομοῦ ἀσχετον.

⁶ Οὐδεμίαν ὁμως προσάγει ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν.

Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1148, 49, τοποθετεῖ ταύτην ἀπλῶς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς¹ τέλος οἱ Putzger - Baldamus - Schwabe, Historischer Atlas (30^η ἔκδ., 1906), πίν. 6, τοποθετοῦσι τὴν Πόλιν ΒΑ τῆς Ἀμφίσσης παρὰ τὸν ποταμὸν Ὑλαῖον (πρώην Ὑλαιθον) ὅτι οὗτοι ὀρθότερον καθώρισαν τὴν θέσιν τῆς Πόλεως, διδάσκουσι τὰ ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἀναπτυχθέντα καὶ ἐπαρκῶς, ὡς νομίζομεν, ὑφ' ἡμῶν ὑποστηρικθέντα.

Στίχ. 18 (= 19 Wilamowitz). τὸς δὲ κοῖλος μόρος διαδόντω: Κοίλους μόρους πιθανῶς καλεῖ ὁ θεσμός τοῦτο, ὅπερ ἐν στίχ. 2 πλάκα ἔχει ὀνομάσει. Πρὸς ὑποστήριξιν τούτου προσάγω τὰ ἐξῆς: κοίλη (γῆ) = κοιλᾶς² πρβ. κοίλη Λακεδαιμόνων = ἡ κοιλᾶς τῆς Λακεδαιμόνος, κοίλη Θεσσαλία (Ἡρόδ.), Κοίλη Συρία, Κοίλη (ἄττικὸς δῆμος) καὶ ἄλλα πρβ. Ἐ. Πεζόπουλον ἔ. ἄ. σ. 102 καὶ Τοπωνυμῖαι τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἄνδριακὸν ἡμε-

1 Τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι ἀνήκουσι καὶ οἱ Ἴπνεῖς, οἱ Μεσσαῖοι, οἱ Ὀλπαῖοι κλπ., οὓς ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης ἐν Γ' 101 πρβ. καὶ Bursian ἔ. ἄ. I. σ. 152 καὶ Oldfather ἔ. ἄ. σ. 1148, 49 κέ.

2 Πρβ. καὶ Grasberger, ἔ. ἄ. σ. 200.

ρολόγιον 1927 σ. 152 καὶ Σ. Μενάρδον, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ 18 (1905) σ. 338¹.

Ἔτι παράβαλε ὅτι τὸ κοῖλον τοῦ ποδός², τὸ πέλμα, νῦν ἐνιαχοῦ καλεῖται πλάκα (κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ).

Ἄλλὰ καὶ παρ' Ἡσυχίου δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν ἀνάλογον παρ' αὐτῷ ἐν λ. πλάκα ἡλιακὴν κεῖται: « . . . πλάκα καὶ τὴν ὄλην³ χώραν καὶ τὴν κοινὴν ἢ τὴν γῆν » ταῦτα ἴσως δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν οὕτω: καὶ τὴν κοίλην [ἢ τὴν γῆν]⁴ δηλαδὴ ἀναγνώστης τις ἐν τῇ ᾧ εἶχε προσθέσει ὡς ἐρμηνευμα τὴν γῆν τοῦτο ἀντιγραφεὺς τις εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον καὶ προσέθηκε τὸν διαζευκτικὸν σύνδεσμον (ἢ) μὴ νοήσας ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἄλλης σημασίας, ἀλλὰ περὶ ἐρμηνευματος.

17 - 11 - 29

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

1 Πρβ. καὶ τὴν λ. γάλα (τὸ) καὶ Ν. Παππαδάκιον σ. 127.

2 Πρβ. παροιμίαν κοῖλον του ποδός δεῖξαι («ἐπὶ τῶν εἰς φυγὴν ἑρεπομένων» Ἡσυχ.)

3 Ἄλλοτε ἦκαζον ὀμαλὴν (πρβλ. ἀνωτ. σ. 181) νῦν δὲν θεωρῶ ἀναγκασίαν τὴν διόρθωσιν.

4 Ὁ Σ. Δραγούμης, Ἀθῆνα 31(1919/1920) σ. 129, πειρᾶται νὰ σώσῃ τὴν παραδεδομένην γραφὴν.

ΟΜΗΡΟΣ, ΜΥΚΗΝΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗ¹

Ἄ ὁ κόσμος τῶν Ἐπῶν. — Ὅτι τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη περιγράφουσιν ἀνάμεικτον κόσμον, τοῦ ὁποίου τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἐκ διαφόρων πολιτισμῶν καὶ ἐκ διαφόρων ἐποχῶν, τοῦτο παραδέχονται σήμερον φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι σχεδὸν ἀνεξαίρετως. Πάντες οἱ λαμβάνοντες τὰ Ἔπη ὡς χρονικῶς κεκλεισμένην ἐνότητα, ἵνα οὕτω συναγάγωσι συμπεράσματα, περιπίπτουσιν ἀναγκαιῶς εἰς θεμελιῶδες σφάλμα, τοῦ ὁποίου πρόσφα-

1 Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον συνεκέντησα τὸ ὕλικόν διαφόρων μελετῶν μου ἐπὶ ὀμηρικῶν ζητημάτων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὰ ἔτη 1927 - 8 διαρκούσης τῆς ἐν Γερμανία παραμονῆς μου. Ἐνεκα τῆς προώρου ἐπανόδου μου εἰς Κρήτην, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, αἱ μελέται αὗται δὲν ἔλαβον ἐνιαίαν καὶ τελειωτικὴν μορφήν, ἀναμφιβόλως δ' ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις θὰ παρουσιάσωσιν ἀτελείας, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἐλπίξω νὰ προσφέρωσι τι νέον. Ἐκτεθεῖσαι εἰς μίαν διὰ λέξιν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ Ἀθηνῶν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1929 δημοσιεύονται ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἀπαιτήτων μεταβολῶν, διότι διὰ τῶν ἐν Κρήτῃ προσιτῶν ἐπιστημονικῶν μέσων δὲν ὑπάρχει πλέον ἐλπίς πρὸς περαιτέρω παρακολούθησιν τῶν ζητημάτων τούτων.

τον ἔχομεν τὸ τελευταῖον παράδειγμα τῆς Stella.¹

Χρονικαὶ διαφοραὶ.—Ποῦ πρέπει ὅμως χρονικῶς νὰ τεθῶσι τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη; Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ Σχολή, ἣς τύπος ὑπῆρξεν ὁ Reichel, τὰ πάντα ἐρμηνεύει ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἡ Σχολή τοῦ Helbig τὸνναντίον φρονεῖ ὅτι ἀνευρίσκει πανταχοῦ ἀπτόν τὸν φοινικικὸν πολιτισμὸν, ὁ δὲ Bethe τελευταίως φρονεῖ ὅτι δύναται νὰ κατέλθῃ μέχρι τοῦ 7^{ου} καὶ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, τότε δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν δυσκολίαν τοῦ προβλήματος ἐκ τῶν τοσοῦτον δισταγμῶν γινωμῶν καὶ μόνων. Ἐκαστος βλέπει, ἐπομένως δ' ἀνευρίσκει καὶ τεκμήρια, ἐκ μόνης τῆς πλευρᾶς ἣτις τὸν ἐνδιαφέρει. Διὰ τοῦτο πρέπει κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ἀναζητούμενα τεκμήρια νὰ εἶναι γενικῆς φύσεως, ἐφαρμοζόμενα ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν Ἐπῶν, οὐχὶ ἐπὶ μιᾶς μόνον εἰδικῆς περιπτώσεως. Ἐν τοιοῦτον φρονῶ ὅτι εἶναι τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς παρ' Ὀμήρῳ.

Καθορισμὸς ἐνὸς χρονικοῦ ὁρίου διὰ τῆς

1 L. A. Stella, Echi di civiltà preistoriche nei poemi d'Omero, Μιλάνον 1928.

γραφῆς.—Ἐλάχισται ἴσως ἐκφάνσεις του ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι τόσον διδακτικαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς διανοήσεως, ὅσον ἡ γένεσις τῆς γραφῆς. Ἡ γραφή ἐφηυρέθη εἰς διάφορα μέρη τῆς Γῆς ἀνεξαρτήτως, καὶ δὴ περίπου ταυτοχρόνως ἐν Αἰγύπτῳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Κίνᾳ, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἠκολούθησε πάντοτε στερεοτύπως τὸν αὐτὸν δρόμον ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐφευρέσει.¹

Διάφορα στάδια Γραφῆς.—Ὡς προβαθμίδες τῆς γραφῆς δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἰχνογραφήματα τῶν παλαιολιθικῶν σπηλαίων. Μία εἰκὼν εἶναι κυρίως διήγησις μιᾶς πράξεως, λ. χ. ἀνθρώπου ἐνεδρεύοντος εἴτε φονεύοντος θηρίου. Ἄλλαχοῦ προβαθμίδες τῆς γραφῆς ὑπῆρξαν κόμβοι ἐπὶ σχοινίων, οἵτινες εἰς διάφορα ὕψη καὶ εἰς διαφόρων χρωμάτων σχοινία γινόμενοι σημαίνουσι ὠρισμένα γεγονότα. Μέχρι σήμερον ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη τῆς γῆς οἱ ποιμένες διὰ τοῦ συστήματος τούτου κρατοῦσι λογαριασμὸν τῶν ποιμνίων των, εἰς μέγαν δὲ βαθμὸν τελειοποιήσεως ἀνήγαγον τὴν μέθοδον ταύτην οἱ ἀρχαῖοι Περουβιανοί, οἵτινες καὶ ἀναφορὰς ἀκόμη ἔστελλον οὕτως εἰς τοὺς προϊσταμένους των.²

Ἐτερον εἶδος γραφῆς εἶναι ἀτομικὰ σημεῖα ἢ χαράγματα, ἐν εἶδος πρωτογόνων σφραγίδων, ἃς μεταχειρίζονται ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ Ἄραβες ἐπὶ πυλῶν, λίθων, μανδρῶν καὶ ἐπὶ πηγῶν ἀκόμη. Ἡ σφραγὶς τῆς πηγῆς σημαίνει οὕτω, ὅτι μόνον τὰ ὁμόσημα ζῶα δύνανται νὰ ποτιζῶνται ἐξ αὐτῆς καὶ νὰ βόσκωσιν εἰς τὰ πέριξ.

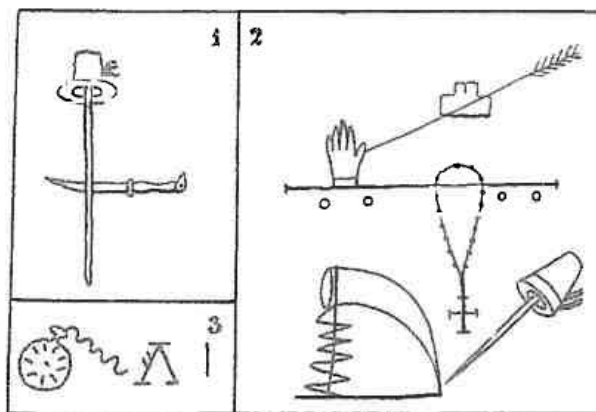
Τρίτον στάδιον γραφῆς, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον πλέον προκεχωρημένον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν τῆς πραγματικῆς γραφῆς προϋποθέτει, εἶναι ἡ χρῆσις σημείων προσυμπεφωνημένων, τὰ ὁποῖα δὲν νοοῦνται παρὰ τῶν ἀμυήτων, ἀλλὰ μόνον παρὰ τῶν γνωρίζοντων ἐκ τῶν προτέρων τὴν σημασίαν των. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἴτε ἔχουσιν ἐννοίαν μᾶλλον ἢ ἦττον συμβολικὴν, εἴτε κέκτηνται ἤδη φωνητικὴν ἀξίαν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει πρόκειται περὶ πραγματικῆς πλέον γραφῆς, ἣτις τοῦτο μόνον ἔχει τὸ ἰδιάζον, ὅτι δὲν ἀνεπτύχθη φυσιολογικῶς, ἀλλ' ἐφηυρέθη ἐνσυνειδήτως ὑπὸ ἑνὸς ἢ πλειόνων

1 Ὅμοιον δρόμον ἠκολούθησαν ἐτι αἱ γραφαὶ τοῦ Νέου κόσμου, τῶν Ἀζτέκων τοῦ Μεξικοῦ καὶ τῶν Μάγια τῆς χερσονήσου Ἰουκατάν. Πρβλ. περὶ πάντων τούτων τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ H. Jensen, *Gesch. der Schrift*, 1925. Ἑλληνιστὶ ὑπάρχει μόνον ἡ ἐμὴ σύντομος ἐκθεσις τοῦ ζητήματος ἐν ἄρθρῳ *Γραφή* τῆς Μεγάλῃς Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

2 Ἰδ. τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄρθρον *Γραφή*.

ἀτόμων, ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλης τινὸς γραφῆς. Τοιοῦτο παράδειγμα παρέχει πιθανῶς ὁ Δίσκος τῆς Φαιστοῦ¹, τῆς δὲ πρώτης περιπτώσεως ἰδέαν παρέχει ἡ καλουμένη γραφή τῶν ἀλητῶν (*Gaunerschrift*), ἣς ἐν δεῖγμα παρέχεται ἐνταῦθα (εἰκ. 1). Ὡς βλέπει τις δὲν πρόκειται περὶ καθαυτὸ γραφῆς οὔτε περὶ γραμμάτων, ἀλλὰ περὶ σημείων, ἅτινα δίδουσιν ἰδεογραφικῶς νὰ ἐννοήσῃ ὁ μεμνημένος περὶ τίνος περίπου ὁ λόγος.²

Ἡ γραφή ἀγνωστος παρ' Ὀμήρῳ.—Ἐὰν νῦν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη, οὐδαμοῦ θὰ συναντήσωμεν ἴχνος πραγματικῆς γραφῆς, ἀλλὰ μόνον τὰς προμνησθείσας προβαθμίδας ταύτης. Δὲν εἶναι δὲ τὸ γεγονός τοῦτο *argumentum ex silentio*, διότι ὑπάρχουσιν εἰς τὰ Ἔπη πολλὰ

Εἰκ. 1. Δείγματα τῆς καλουμένης ἀλητικῆς γραφῆς.

περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ μνημονευθῇ ἡ γραφή, ἂν ἀληθῶς ἦτο γνωστὴ.

Οὕτως ὅτε οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἀχαιῶν ἠγέθησαν ἵνα μονομαχήσωσι πρὸς τὸν Ἐκτορα, ὁ κληρὸς

1 Ἐν λαμπρᾷ ἔργασίᾳ του περὶ τοῦ δίσκου τούτου ὁ Gunther Ipsen, *Indogerm. Forschungen* 47, 1929, 1 ἐξ. ὑποστηρίζει μετὰ πειστικότητος τὴν θέσιν ταύτην. Κατ' αὐτὸν καὶ ἡ χεττιτικὴ γραφή, ἣς προβαθμίδες δὲν ὑπάρχουσιν, εἶναι ἐπ' ἴσης ἐφηυρημένη. Ἀλλὰ τοιοῦτου εἶδους γραφῆς λαμπρότατον καὶ οὕτως εἶπειν ζῶν παράδειγμα, ἔχομεν τὸ τοῦ βασιλέως φυλῆς τινος τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀφρικῆς. Οὗτος ἰδὼν Εὐρωπαϊκὴν γραφὴν ὑπέστη ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς καταγραφῆς τῶν ἰδεῶν, καὶ διέταξε τοὺς ἱερεῖς του νὰ πλάσωσι καὶ οὗτοι μίαν γραφὴν πρὸς χρῆσιν τῆς φυλῆς, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἰδ. περὶ τούτου Jensen ἑ. ἀ. καὶ K. Weule, *Vom Kerbstock zum Alphabet*, 1925. (Ἐν τῇ σειρᾷ *Kosmos* ἀρ. 3).

2 Ἰδ. λεπτομερῆ ἐρμηνείαν τῶν περικοπῶν τῆς εἰκόνος ἐν τῷ ἄρθρῳ μου *Γραφή* τῆς Μεγάλῃς Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἡ περικοπή 1 εἶναι προειδοποίησις φόνου ἢ βιαιοπραγίας καθόλου. Ἡ περικοπή 2 εἰδοποιεῖ τοὺς κλέπτας, ὅτι εἰς μίαν ὠρισμένην ἐκκλησίαν δὲν δύναται νὰ ἀσκηθῇ κλοπή, διότι ἐπιβλέπουσιν αἱ Ἀρχαί. Ἡ περικοπή 3 διηγείται, ὅτι συλληφθεὶς εἰς ἀλήτης ἐπὶ κλοπῇ ἐνὸς ὠρολογίου ἀνεκρίθη δῖς, ἀλλ' οὐδὲν ὠμολόγησε.

ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ εἰς τίνα θὰ ἐλάγγανεν ἡ τιμὴ καὶ ὁ κίνδυνος. Ἐπὶ τῶν κλήρων ὅμως δὲν γράφουσιν ἕκαστος τὸ ὄνομά του, πρᾶγμα αὐτονόητον, ἂν ἡ γραφὴ ἦτο γνωστὴ, ἀλλ' ἐν ἀτομικὸν χάραγμα ἢ σημεῖον. Ὅτε δ' ἐκ τῆς κунής τοῦ Νέστορος ἀνεπήδησε τοῦ Αἴαντος ὁ κλήρος, περιφέρεται κύκλῳ εἰς πάντας, μέχρις ὅτου ἀνεγνωρίσθῃ παρὰ τοῦ κατόχου του¹ διότι νὰ ἀναγνωσθῇ δὲν ἦτο δυνατόν. Ξενίζει πραγματικῶς ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονός, ὅτι οἱ περίφημοι ὀμηρικοὶ ἥρωες ἦσαν ἀναλφάβητοι. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχει. Ὅμοίως κατὰ τὸ ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον Βελλεροφῶντος - Ἀντείας ὁ Προῖτος δὲν γράφει πρὸς τὸν πενθερόν του ἐπιστολήν, ἀλλὰ μεταχειρίζεται σημεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἦσαν καταληπτὰ εἰς τὸν πενθερόν του. Ὁ Ποιητὴς ἀποκαλεῖ ταῦτα «σήματα λυγρὰ, θυμοφθόρα πολλά»² ἕκφρασις, ἣτις ἀσφαλῶς δὲν δύναται νὰ ὑπονοῖ συστηματικὴν γραφήν, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον τρόπον τινὰ συνεννοήσεως ὡς ὁ τῆς εἰκ. 1 ἢ ἐφηρημένα καὶ συμπεφωνημένα σημεῖα, ὡς περιπτου τὰ τοῦ Δίσκου τῆς Φαιστοῦ (πάντως ἰδεογραφικά, οὐχὶ φωνητικά). Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ἐπ' ἴσης οὐδαμοῦ ὑπάρχει χωρίον, τὸ ὁποῖον δυνατόν νὰ ὑπονοῖ τὴν ὑπαρξίν γραφῆς. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀτομικὸν χάραγμα ἢ σφραγὶς φαίνεται νὰ ἀγνοῖται, ἀφ' οὗ ὁ Ὀδυσσεὺς θέλων νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κιβώτιον μετὰ τῶν δώρων, ὅπερ παρέδωκαν εἰς αὐτὸν οἱ πρόκριτοι τῶν Φαιάκων, μεταχειρίζεται ἀπλῶς ἓνα πολὺπλοκον κόμβον, τὸν ὁποῖον εἶχε μάθει παρὰ τῆς Κίρκης³. Ὅποια ὀπισθοδρομήσεις ἀπὸ τῆς ἀμῆς τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὅποτε καὶ ὁ ἔμπορος ἀκόμη ἐσφράγιζε τὰ δέματά του διὰ τῆς ἰδιαίτερας του σφραγίδος!

Οὕτω λοιπὸν διὰ τοῦ γεγονότος τούτου τῆς ἀγνοίας τῆς γραφῆς παρ' Ὀμήρω, περιορίζεται ἐντὸς ὄρισμένων χρονικῶν ὁρίων ἡ γένεσις τῶν Ἐπῶν. Ταῦτα πρέπει νὰ ἐποιήθησαν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ μὲν κρητομυκηναϊκὴ γραφὴ εἶχεν ἤδη λησμονηθῆ, ἡ δὲ φοινικικὴ δὲν εἶχεν ἔτι εἰσαχθῆ. Τοιαύτη ἐποχὴ εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 13 ἢ μᾶλλον τοῦ 12^{ου} μέχρι τοῦ 9^{ου} αἰῶνος π. Χ. Περισσότερον δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν, διότι ναὶ μὲν αἱ παλαιόταται ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνέρχονται ὑπὲρ τὸν 7^{ον} αἰῶνα, ἀλλ' ἤδη ἓνα πού αἰῶνα πρότερον ἤρχισαν νὰ ἀναγράφονται αἱ Ὀλυμπιάδες μετὰ τῶν ὀλυμπιονικῶν (776 π. Χ), εἶναι δὲ

1 Ἰλ. Η, 175 ἔξ.

2 Ἰλ. Ζ, 168 ἔξ.

3 Ὀδ. θ, 447-8.

γνωστὸν, ὅτι εἰσαγομένη ἢ καὶ ἐφευρισκομένη εἰς τίνα τόπον ἢ γραφὴ, εἶναι πάντοτε τι τὸ ἀριστοκρατικόν, πρέπει δὲ νὰ ὑποτεθῇ παρερχόμενος ἀρκετὸς χρόνος, μέχρις οὗ αὕτη ἐκλαϊκευομένη καταντήσῃ νὰ χρησιμοποιῆται ἐπὶ ἀγγελίων, ἐπιτυμβίων σημάτων καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὁποῖα ἐν Ἑλλάδι ἀποτελοῦσι τὰ παλαιότατα μαρτύρια γραφῆς.

Μυκηναϊκὰ καὶ δὴ πρωτομυκηναϊκὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἐπῶν. — Ἐντὸς τῆς οὕτω καθορισθείσης χρονικῆς περιόδου, τὰ ὀμηρικὰ Ἐπη, διαπεπλασμένα ἤδη εἰς μορφήν ἀρκετῶς ὁμοίαν τῆς σημερινῆς, πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν ὑψηλότερον, διότι ὑπάρχουσι λόγοι σοβαροὶ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τούτου. Αἱ ἀναμνήσεις τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι πολλαὶ καὶ ζωηρόταται, ἐν δὲ σπουδαῖον ἐπιχείρημα γενικῆς φύσεως, εἶναι ὅτι ὁ Ὀμηρὸς περιγράφει *χαλκοῦν πολιτισμόν*, οὐχὶ σιδηροῦν. Καταβιβάζοντες εἰς τὸν 9^{ον}, τὸν 8^{ον} ἢ τὸν 6^{ον} αἰῶνα τὰ ἔπη, δημιουργοῦμεν ἀσυναίσθητως ἀρχαιολογοῦντα λόγιον Ποιητὴν, πρᾶγμα ἀντικρὺς ἀντίθετον πρὸς τὸν δροσερόν, αὐθόρμητον χαρακτήρα τῆς ἀπλοῦκῆς ὀμηρικῆς ποιήσεως. Ἄς φαντασθῇ τις ἂν θὰ ἦτο δυνατόν εἰς σημερινὸς λαϊκὸς ποιητὴς νὰ περιγράψῃ ἄνευ μελέτης, ἄνευ μουσείων, βιβλίων καὶ βιβλιοθηκῶν τὸν πολιτισμόν τοῦ 15^{ου} ἢ 16^{ου} αἰῶνος! Ὁ συγκρίνων τὰς οὐτιδανὰς γνώσεις τοῦ Ἡροδότου ἢ τοῦ Θουκυδίδου περὶ τοῦ χαλκοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἡ ὀμηρικὴ ποίησις εἶχε τόσον καλῶς κατατοπισθῆ εἰς τὸν πολιτισμόν ἐποχῆς, ἣτις εἶχε σβύσει πρὸ πολλοῦ. Ἡ ἂν ὁ «Ὀμηρὸς» ἐγίνωσκε τόσον καλῶς τὸν χαλκοῦν πολιτισμόν, τότε πολλῶ μᾶλλον ὁ Θουκυδίδης ὄφειλε νὰ ἐπίσταται τὸν Γεωμετρικὸν ἢ τοῦλάχιστον τὸν ἀρχαϊκόν. Τοιαῦτα ὅμως φαινόμενα γενικῶς εἶναι ἀγνωστα ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχαιομαθείας. Ὁ μινωϊκὸς καὶ ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς οὐσιαστικῶς ἐξηφανίσθησαν, πλὴν ἀραιοτάτων καὶ ἀορίστων ἀναμνήσεων ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων οὐ μόνον δ' οὗτοι, ἀλλὰ καὶ ὁ σχετικῶς βραδύτερον ἐπιζήσας χεττιτικὸς πολιτισμὸς, ἀκόμη καὶ ὁ ἄσσυριακὸς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος του, δὲν ἀφῆκαν ἀναμνήσεις. Ποῦ λοιπὸν ἀλλαχοῦ παρουσιάζεται τοιαύτη ἐπιβίωσις, ὥστε ὁ Γεωμετρικὸς ἢ ἀκόμη ἀρχαϊκὸς «Ὀμηρὸς» νὰ ἀναπαραστήσῃ τόσον ζωηρῶς πολιτισμόν ἤδη πρὸ αἰῶνων νεκρόν;

Ἄγνοια σπουδαίων μυκηναϊκῶν στοιχείων παρ' Ὀμήρω. — Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους δὲν ὑπάρχει

ἀμφιβολία, ὅτι πολλές λαμπρὰς ἐκδηλώσεις τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ὁ «Ὀμηρος» δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ. Ἡ ὀμηρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἀπλουστερα τῆς κρητομυκηναϊκῆς, ἢ τοιχογραφία εἶναι ἄγνωστος, ἀνωτέρω δ' ἐτονίσθη μία χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια, ὅτι δηλ. ὁ Ὀδυσσεὺς βασιλεὺς ὢν στερεῖται σφραγίδος, ἦν ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ κατεῖχον καὶ τῶν ἐμπόρων οἱ μέτριοι. Πάντα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι οὐχὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ τὴν πρόσφατον τούτου ἀνάμνησιν περιγράφει ὁ Ὀμηρος. Διὰ τοῦτο ὡς ὑψηλότερον ὄριον ἐλήφθη ὁ 12^{ος} αἰών. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγουσι καὶ αἱ ἀναμνήσεις πρωίμων μυκηναϊκῶν ἔργων, τὰς ὁποίας συναντῶμεν παρ' Ὀμήρω.

Ἔχει δὴλα δὴ ἤδη παρατηρηθῆ, ὅτι τὰ Ἑπη παρουσιάζουσι πολλάκις οὐχὶ ἀπλῶς μυκηναϊκά, ἀλλὰ *πρωτομυκηναϊκά* καὶ ἄλλα παλαιὰ χαρακτηριστικά. Τοιοῦτον εἶναι λ. χ. τὸ δέπας ἀμφικύπελλον, τὸ ὁποῖον μόνον ἐξ ἔργων τρωικῶν, τῆς ἀρχῆς τῆς Β'. χιλιετηρίδος ἐρμηνεύεται¹. Ἐπ' ἴσης ἐντὸς ὀλίγου ἐλπίζω νὰ δεῖξω, ὅτι τὸ ὀμηρικὸν *χέρυμβον* ἐρμηνεύεται ἐξόχως μόνον ἐξ ἔργων κρητομυκηναϊκῆς τέχνης τῆς 15^{ης} - 16^{ης} ἑκατονταετηρίδος τὸ δὲ ναυτικὸν παρ' Ὀμήρω εἶναι οὐχὶ Γεωμετρικόν, ἀλλὰ κρητομυκηναϊκόν. Τέλος ἡ ἀσάμινθος, ἢ περίφημος τοῦ Αἴαντος ἀσπίς καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα πρέπει συστηματικῶς νὰ συλλεχθῶσιν, εἶναι ἐπ' ἴσης Κρητομυκηναϊκά².

Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως. — Τὸ κάλλιστον ὅμως παράδειγμα πρωίμων μυκηναϊκῶν ἔργων παρέχει ἡ περίφημος περιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἡ ἀσπίς αὕτη τεχνικῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ἄλλως, ἢ ὡς ἐμπαιστικὴ ἐργασία, τῆς ὁποίας τὰ κάλλιστα, ἀλλὰ καὶ μοναδικὰ πρότυπα, εἶναι τὰ ἐγχειρίδια τῶν Μυκηναίων, τοῦ Βαφειοῦ

¹ Πρβλ. περὶ τῶν πρωίμων τούτων γενικῶς χαρακτηριστικῶν τῆς ὀμηρ. ποιήσεως Κ. Schübhardt ἐν Α. Μ. 47, 1922, 117 - 8 καὶ 123.

² Χέρυμβον: Ἰλ. Ω 304. Τὰς σχετικὰς ἐργασίας θὰ δημοσιεύσω ἐντὸς ὀλίγου. Ὁ Lippold ἐν τῇ ἐργασίᾳ του Griechische Schilde φρονεῖ ὅτι ἡ πελωρία τοῦ Αἴαντος ἀσπίς («*ἦντε πύργος*») δύναται νὰ εἶναι ἀσπίς τοῦ ρυθμοῦ Διπύλου. Ἀσφαλῶς δὲν δύναται, ὅταν φυσικῶς καὶ ἀπροκαταλήπτως ἀναλογισθῶμεν τὰς σχετικὰς περιγραφάς. Ὅπισθεν τῆς ἀσπίδος ταύτης πλὴν τοῦ «*πελωρίου*» Αἴαντος εὗρισκε καταφύγιον καὶ ὁ Τεῦκρος (Ἰλ. Θ, 267 ἐξ.). Μόνον ὑπερμεγέθεις ἀσπίδες, ὡς αἱ ἐπὶ Μυκηναϊκῶν μνημείων εἰκονιζόμεναι λ. χ. Schliemann, Mykenae 259, εἰκ. 335 θὰ μᾶς δώσωσι νὰ ἐννοήσωμεν τὰς περιγραφὰς τοῦ Ποιητοῦ καὶ τὰς ἐπανελημένας παραβολὰς τῆς ἀσπίδος ταύτης πρὸς πύργον.

καὶ τοῦ Ἡραίου¹, ἦτοι ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουσιν εἰς τὴν πρώιμον μυκηναϊκὴν περίοδον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιζῶσιν ὡς κειμήλια ἢ νὰ ἐπιζῆ τοῦλάχιστον ἢ ζωηρὰ τῶν ἀνάμνησις κατὰ τὸ τέλος τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐντὸς τοῦ Γεωμετρικοῦ ἢ βραδύτερον. Ἐπομένως ὁ ποιητής, ὅστις εἶδε καὶ περιέγραψε ταῦτα, πρέπει νὰ ἔζησε κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν τελευταίων ἀναλαμπῶν καὶ ἀναμνήσεων τῆς λαμπρᾶς μυκηναϊκῆς περιόδου. Δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ κατασκευάζονται τοιαῦτα ἔργα, δι' ὅ εἶτε ἐθεωροῦντο ὡς ἔργα θεῖα, ἐξεληθόντα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Ἡφαίστου (ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως), εἶτε προήρχοντο ἐκ κληρονομίας τῶν προγόνων (Ἰλ. Ζ 220 - 21).

Περὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως ἐγράφησαν τόσα πολλά, ὥστε ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐνταῦθα θὰ ἀπῆται χρόνον καὶ χῶρον. Ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἐμφανίζονται μοτίβα ἀνατολικά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῆ τις, ἀλλ' ὅτι φέρει καὶ θεμελιωδέστατα γνωρίσματα ἀπαργνωρίστως μυκηναϊκά, εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἔργου ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ κύκλου (Reichel, Riegl, Heinemann), ὅσον καὶ νὰ παραβάλλωμεν μόνον πρὸς ἔργα τῆς φοινικικῆς μεταλλουργίας (Helbig, Lippold, καὶ ἰδίως Poulsen)². Ἐπειτα οὐδέποτε

¹ Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Βαφειοῦ μετὰ παραστάσεως κολυμβητῶν καὶ δακτυλοπτέρων ἰχθύων ἀνασυνεκροτήθη ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ πανηγυρικῷ τεύχει πρὸς τιμὴν τοῦ Sir A. Evans, Essays in aegaeae Archaeology 63 ἐξ. Ἡ σημασία του ἐν προκειμένῳ, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ τῶν ὑπὸ Blegen εὐρεθέντων δύο τοιοῦτων ἐντὸς τῶν λαξευτῶν τάφων τοῦ Ἡραίου, εἶναι ὅτι ταῦτα, ἀρκοῦντως μεταγενέστερα ὄντα τῶν ἐν Μυκῆναις εὐρεθέντων, ἴστανται χροنيκῶς πλησιέστερον πρὸς τὸν ὀμηρικὸν κόσμον.

² F. Poulsen, Orient u. fruhgr. Stil 172 ἐξ. Ἐνταῦθα δέον ἐπ' ἴσης νὰ τονισθῆ, ὅτι ἡ παλαιὰ μέθοδος τοῦ νὰ ἐρμηνεύωνται τὰ πάντα διὰ τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ τῆς φοινικικῆς βιομηχανίας εἶναι, ἵνα μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις τοῦ Lehmann - Haupt (Klio 22, 1928, 392) «zum alten Eisen zu werfen». Καὶ πράγματι, κατέχομεν σήμερον τοσοῦτον ὑλικὸν πρὸς σύγκρισιν ἐξ ἄλλων πολιτισμῶν, ὥστε λ. χ. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, ἰδίως ὅμως οἱ ἀστερισμοὶ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Σ 484 ἐξ.), δέον νὰ ἐρμηνευθῶσιν οὐχὶ ἐξ ἔργων τοῦ φοινικικοῦ, ἀλλὰ τοῦ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ. (Πρβλ. λ. χ. εἰκόνα ἀστερισμοῦ ἐν τῷ ἀρθρῳ μου Βαβυλωνία εἰς τὴν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείαν). Δέον ὅμως ἐξ ἄλλου καὶ νὰ τονισθῆ, ὅτι σήμερον δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν μνημείων μόνον μαρτύριον ἀπεικονίσεως ἡλίου καὶ σελήνης τὸν μέγαν δακτύλιον Μυκηναίων, ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Poulsen, (Orient 174,) ἀλλὰ πλείονα. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου

οφείλομεν νὰ λησιμονῶμεν, ὅτι ἔνεκα τοῦ ἐλαχίστου ὑλικοῦ τὸ ὅποσον περιέρεται εἰς χεῖρας μας ἐν σχέσει πρὸς τὸ πραγματικῶς ἄλλοτε ὑπάρξαν, ἢ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῶν ἀποθεμάτων τῆς τέχνης εἰς μοτίβα εἶναι ἑλλιπεστάτη καὶ πλήρης χασμάτων. Πῶς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὰ πράγματα μεταβάλλονται, ἄς καταστήσωσι φανερὸν τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

Στοιχεῖα θεωρηθέντα ἀνατολικά εἶναι καὶ μυκηναϊκά.—Ὁ Poulsen¹ παράγει τοὺς ἐπὶ τῶν Γεωμετρικῶν ἀγγείων ὄφεις ἐξ ἀνατολικῶν προτύπων, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του δὲν ἐγνωρίζεν ἄλλους ὄφεις ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου, ἢ τοὺς τῆς Θεᾶς τῶν ὄφειων Κνωσοῦ καὶ τὰ σχετικὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα. Νῦν ὅμως γνωρίζομεν ἀναγλύφους ἐπὶ ἀγγείων ὄφεις οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν Πριναῖ καὶ Γουρνιῶν² ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τελευταίως δημοσιευθέντων ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐκ Ρόδου³. Γραπτοὶ ὄφεις ἐπίσης δὲν εἶναι σπάνιοι ἐπὶ ὑστερωτέρων μυκηναϊκῶν ἀγγείων⁴. Τὸ γεγονός λοιπὸν τοῦτο πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅταν πρόκειται νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν προέλευσιν ἔργων, οἷος ὁ θῶραξ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐκ Κύπρου ἢ ἡ ἄσπις του⁵, ἅτινα διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν παρουσίαν ὄφειων παρεβλήθησαν πρὸς φοινικικὰ ἔργα⁶.

Ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς Ρόδου⁷ ἀποδεικνύεται ἐπ' ἴσης, ὅτι καὶ αἱ ἐπιτύμβιοι στήλαι ἐν σχήματι ἀπλῶν ἀκοσμητῶν λίθων δὲν εἶναι ἄγνωστοι ἐν τῷ ὑστάτῳ μυκηναϊκῷ πολιτισμῷ. Ἔχομεν ἄλλως καὶ ἐκ Μυκηνῶν μίαν γραπτὴν στήλην τῆς αὐτῆς περιόδου.⁸ Προφανῶς πρόκειται περὶ συνεχίας τῆς παραδόσεως, ἀφ' οὗ ὡς πρῶτα παραδείγματα ἔχομεν ἐπὶ τῶν λακκοειδῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως

λου δακτυλίου τῆς Τίρυνθος μάλιστα, ἴσως ἔχομεν καὶ τοὺς ἀστέρας (οὕτως ὁ Kago, Arch. Anz. 1916, 146). Ἄλλως ἄς ἔχομεν πάντοτε ἐν νῷ μετὰ τοῦ Lippold, ὅτι ἡ ἄσπις εἶναι ἔργον καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ, ἐπομένως πάντα τὰ περιγραφόμενα θέματα δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προϋποθεθῶσιν ὡς ἀντληθέντα ἐκ τῆς πραγματικότητος.

1 Orient κλπ. 109 - 10.

2 Τελευταίως παρὰ Μ. Nilsson, Minoan - mycen. Religion 271.

3 Maiuri ἐν Annuario VI - VII, 136.

4 Λίαν ἐναργῶς ἐν Στάη, Coll. mycénienne 108 ἢ Annuario ἐ. ἀ. 125, εἰκ. 44.

5 Α. 19 ἐξ., 32 ἐξ.

6 Poulsen ἐ. ἀ. 170 καὶ 172.

7 Maiuri, Annuario ἐ. ἀ. 150.

8 Ἐφημ. 1896 πιν. 1.

τῶν Μυκηνῶν στήλας, ὧν αἱ ἀπλούστεραι εἶναι ἐντελῶς ἀκόσμητοι. (Schliemann, Mykenae 102-104).¹ Πάντα λοιπὸν τὰ συμπεράσματα τοῦ Poulsen² ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν ἀπλῶν, ἀνεπιγράφων 'σημάτων' ὡς πρὸς τὸν χρόνον γενέσεως τῶν ὀμηρικῶν Ἐπῶν χρήζουσιν ἀναθεωρήσεως.

Ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου οὐδεμίαν ἀγροτικὴν σκηνὴν ἔχομεν, ὅπως συγκρίνωμεν ταύτην πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἄσπιδος τοῦ Ἀχιλλέως περιγραφομένην³, εἶναι ἐπ' ἴσης ὑπερβολικὴ. Ἐν τῷ λαϊκῷ μου βιβλιαρίῳ *Ὁ Ἀρχαῖος Κρητ. Πολιτισμὸς* (Ἀθήναι, 1927, 51-2), παρέβαλον τὴν μουσικὴν καὶ τὴν συμμετοχὴν τοῦ βασιλέως εἰς ἀγροτικὴν σκηνὴν ἐπὶ τῆς ἄσπιδος τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ περιφήμου ἀγγείου τῶν λικμητῶρων ἐξ Ἀγίας Τριάδος, παράστασιν, ἣτις ἀναμφιβόλως εἶναι γεωργικῆς φύσεως. Ὅταν δ' ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ φοινικικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ὁ Poulsen προσάγει εἰς παραλληλισμὸν πρὸς τὴν σκηνὴν τῆς Ἀσπίδος, τότε δικαιούμεθα ἐπ' ἴσης νὰ προσαγάγωμεν καὶ ἐκ τοῦ μινωικοῦ κόσμου τὴν σκηνὴν ἐνὸς σφραγίσματος μετὰ καθημένου ἀνθρώπου, προβάτου καὶ φάτνης,⁴ ἣτις ὡς ὀρθῶς ὁ F. Matz παρατηρεῖ,⁵ δὲν εἶναι θρησκευτικὴ, ἀλλ' ἀπλῶς «ländliche Szene».

Καθ' ὅμοιον τρόπον δύνανται καὶ ἄλλαι σκηναὶ νὰ ἐρμηνευθῶσι καλύτερον ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου ἢ ἐκ παντὸς ἄλλου. Οὕτως ἢ ἐπὶ τῆς ἄσπιδος τοῦ Ἀχιλλέως περιγραφῆ δύο λέοντων, οἵτινες προσβάλλουσι ταῦρον⁶, ἐνθυμίζει ἀληθῶς τὰς τυπικὰς παραστάσεις τῶν αἴγυπτο - φοινικικῶν ἔργων, ἄς προσάγει ὁ Poulsen καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀνατολικῆς θεωρίας. Ἐν τούτοις τὸ μοτίβον οὐδαμῶς εἶναι ξένον καὶ πρὸς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κόσμον (ἴδ. κατωτέρω), ὅταν δ' ὁ Ποιητὴς ὀλίγον κατωτέρω⁷ περιγράφη, ὅτι οἱ λέοντες σχίσαντες τὸ δέρμα τοῦ βοδὸς καταβροχθίζουσι λαϊμάργως τὰ ἐντόσθια, (πρᾶγμα τὸ ὅποσον προδίδει ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ γνῶσιν τῶν

1 Τὰ ἀνωτέρω ἐγράφησαν τῷ 1928. Ἰδ. νῦν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν στηλῶν καὶ A. Evans, the Shaft Graves of Mycenae, 1929, 61 ἐξ. Φαίνεται ὅτι καὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ἦσαν ἄγνωστοι αἱ στήλαι, διότι μία εὐρέθη ἐν τῷ νεκροταφείῳ Μαύρου Σπήλιου (οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν).

2 ἐ. ἀ. 181.

3 Poulsen ἐ. ἀ. 172.

4 Evans, Palace I, 515, εἰκ. 373.

5 F. Matz, Die frühkretischen Siegel, 116.

6 Σ, 579.

7 Σ. 582 ἐξ.

συνηθειῶν τοῦ λέοντος) ¹, τότε ὁ ζυγὸς κλίνει ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τῶν μυκηναϊκῶν προτύπων, διότι ἡ περιγραφή τοῦ Ποιητοῦ δὲν ἐρμηνεύεται διὰ τῶν βιομηχανικῶς καὶ δουλικῶς ἐπαναλαμβανομένων ἀνατολικῶν προτύπων, ἀλλὰ διὰ τῶν πλήρων δυνάμεως καὶ ζωῆς κρητομυκηναϊκῶν ἔργων. Ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα, ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆται, πόσον ὀλίγα σχετικῶς ἔργα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, ἐν τούτοις ἐσχηματοποιημένοι ἀπομιμήσεις ἀναλόγων παραστάσεων μᾶς περιεσώθησαν ἐπὶ γλυπτῶν μυκηναϊκῶν λίθων, ² ὅπου ὁ λέων φαίνεται σχίζων τὴν γαστέρα, ἢ «λαφύσων» τὰ ἐντόσθια ἐνὸς ζῴου ³. Ἐπ' ἴσης ὅταν ὁ ποιητὴς διηγητῆται περὶ δύο λεόντων μαχομένων ὑπὲρ τὸ πτώμα ἐλάφου ⁴ τὸ πρότυπον τῆς σκηνῆς θὰ ἀνεύρωμεν μόνον ἐπὶ ἄλλου γλυπτοῦ λίθου ἐκ Μυκηναίων, ὅπου πράγματι δύο λυσσῶντες λέοντες σπαράττονται ὑπὲρ τὸ κατακείμενον ζῴον ⁵.

Ἡ παράστασις τοῦ γεγονότος τούτου φαίνεται νὰ μὴ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν, δι' ὃ ὁ H. Fraenkel παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ⁶: «Μοῦ φαίνεται... ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται μία ἐντελῶς καταληπτὴ, ἀλλὰ ἐπ' οὐδεμιᾶς παρατηρήσεως ἐρριδομένη περαιτέρω διάπλασις τοῦ μοτίβου». Βεβαίως, ἀλλ' εὐθύς ὡς παραδεχθῶμεν, ὅτι μέρος τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων ἠντλήθη οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐξ ἔργων τέχνης, τὰ πράγματα ἐξηγοῦνται, διότι διὰ τὴν φυσικὴν

1 Οἱ ζωολόγοι ἔχουσι σημειώσει τὴν συνήθειαν ταύτην τοῦ θηρίου, μία δὲ περικοπὴ τοῦ Brehm, ἣν παραλαμβάνω ἐκ τοῦ H. Fraenkel, die homer. Gleichnisse 64, ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ο Selous... βεβαίως ὅτι ὁ λέων σχίζει πάντοτε τὴν λεῖαν του κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ σώματος καὶ κατὰ πρῶτον καταβροχθίζει τὰ ἐντόσθια καὶ εὐγενέστερα ὄργανα». Τοῦτο εἶναι προφανῶς κοινὴ συνήθεια καὶ ἄλλων σαρκοβόρων ζῴων καὶ πτηνῶν. Ὁ κόνδωρ καὶ οἱ γῦπες γενικῶς ἄρχονται ἐπ' ἴσης ἀπὸ τῶν ἐντοσθίων, ἐγὼ δ' αὐτὸς ἔτυχε νὰ ἴδω ἀγρίους ποιμενικούς κύνες, οἵτινες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατήρξαντο συλληφθέντος λαγωῦ.

2 Ἐφημ. 1889 πιν. 10,21, ἢ 1888, πιν. 10,33 λεοντοειδὲς τέρας.

3 Ἐν ἀκόμῃ παραδειγμα προστίθεται εἰς τάνωτέρω διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμῶν: D. Levi ἐν Annuario τομ. 8-9, 163 εἰκ. 177 (σφράγισμα ἐκ Ζάκρου).

4 Π. 756 ἐξ.

5 Furtwängler, Gemmen III, 51, εἰκ. 33. Ὁ Furtwängler ἐρμηνεύει τὸ κείμενον ζῴον ὡς βοῦν, ἀλλ' ἡ βραχεῖα οὐρά καὶ ἡ λοιπὴ κατασκευὴ τοῦ σώματος δεικνύουσι, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῆς εἰκόνας, ὅτι πρόκειται περὶ ἐλάφου ἢ δορκάδος. Τὸ ἐνδιαφέρον ἄλλως εἶναι ἐνταῦθα τὸ μοτίβον, οὐχὶ τὸ εἶδος τοῦ ζῴου.

6 Die Homerischen Gleichnisse, 1921, 62.

ἀλήθειαν ὑπόλογος εἶναι οὐχὶ πλέον ὁ ποιητὴς, ἀλλ' ὁ τεχνίτης. Ἐν τῇ τέχνῃ ὅμως ἡ τοιαύτη ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς φύσεως εἶναι πολὺ περισσότερον καταληπτὴ καὶ συγκεχωρημένη, διότι ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἄλλοι παράγοντες, οἵτινες συντείνουσιν εἰς τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ μοτίβου. Οὕτω λ. χ. ἐνταῦθα ὡς βᾶσις πρόκειται τὸ ἀντιθετικὸν σύμπλεγμα, τὸ ὅποιον δὲν βασιζέται βεβαίως πάντοτε ἐπὶ παρατηρήσεως τῆς φύσεως, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἡ τέχνη συγχωνεύη τὰς δύο κεφαλὰς τῶν ζῴων εἰς μίαν ἢ ἄλλους τοιούτους παρὰ φύσιν συνδυασμοὺς δημιουργῆ.

Πάντα λοιπὸν ταῦτα τὰ γεγονότα, ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς λίαν σαφῆ συμπεράσματα: Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ ἀνατολικά στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ὅταν ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο τεχνικῶς μὲν μόνον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ κύκλου ἐρμηνεύεται, καλλιτεχνικῶς δέ, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς εὐρίσκει τὰς ἀναλογίας τῶν παραστάσεων του, φυσικὸν εἶναι νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς κόσμος ἂν μὴ ζῶν ἀκόμη, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει τοῦλάχιστον ἐντελῶς πρόσφατος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Ποιητοῦ.

Αἱ ὀμηρικαὶ παρομοιώσεις.— Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἄγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων. Πρῶτος ὁ F. Winter ἐπειράθη νὰ διακρίνη ταύτας εἰς μυκηναϊκὰς καὶ μεταγενεστέρας ¹ ἀλλ' ἠγέρθησαν ἀντιρροήσεις κατὰ τῆς πρᾶσπαθείας του, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Roulsen, ὑποστηρίζοντος τὴν εἰς τὸν 8-9 αἰῶνα γένεσιν τῶν ὀμηρικῶν Ἐπῶν. Ἐν τούτοις ἡ τελευταία λέξις δὲν ἐλέχθη ἀκόμη περὶ τοῦ ζητήματος. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουσι πόσον καλῶς ἡ μυκηναϊκὴ τέχνη χρησιμεύει ὡς εἰκονογράφησις τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων, παραπέμπω καὶ εἰς ὅσα ἀκροθιγῶς περὶ τοῦ ζητήματος ἄλλοτε ἔγραφα ². Ἐκεῖ διεπιστώθη ὅτι, ὅπως παρ' Ὀμήρῳ ἡ συνηθεσιότης καὶ προσφιλεσιότης τῶν παρομοιώσεων εἶναι ἢ ὡς ὑποκείμενον ἔχουσα τὸν λέοντα προσβάλλοντα βοῦν, οὕτω καὶ ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ τὸ θέμα τοῦτο εἶναι συχνότατον καὶ προσφιλέστερον παντὸς ἄλλου ³.

1 Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς ὑπὸ Gercke καὶ Norden δημοσιευθείσης Einleitung in die kl. Altertumswissenschaft, τόμ. II 161 ἐξ. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον περιεκόπη κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοσιν, προφανῶς ἐνεκα τῶν ἐκφρασεῶν ἀντιγνώμων.

2 Ἐν Arch. Anz 1928, 111-12.

3 Ἰδ. τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τέχνης ὡς καὶ τὴν

Τινὲς παρομοιώσεις, (P 62, E 161) περιγράφουσι τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ λέων αἰφνιδίως πηδῶν ἀρπάζει τὸν τραχήλον τοῦ βοός:

*Ὡς δὲ λέων ἐν βοσῶν θορῶν ἐξ ἀνχένα ἄξει
πόρτιος ἢε βοός...*

Ἡ περιγραφή αὕτη ἔχει ἀκριβέστατα ἀντίστοιχα ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ¹, ἐξ ὧν εἰς ὠραῖος γλυπτὸς λίθος ἐκ Βαφειοῦ² ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα ὡς τὸ κάλλιστον δυνατὸν σχόλιον εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὀμηρικούς στίχους. Ἔχει δ' ὁ λίθος οὗτος καὶ ἄλλην σπουδαιότητα, ὅτι ἀποδεικνύεται ὡν

Εἰκ. 2. Σφραγὶς ἐκ Βαφειοῦ. Λέων προσβάλλων βοῦν.

ἀντίγραφον μνημειώδους συνθέσεως φυσικοῦ μεγέθους, ἥτις εὗρίσκετο ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κνωσοῦ³.

Ἐνταῦθα βλέπομεν πάλιν παράδοξον εἰδικότητα τοῦ Ποιητοῦ εἰς τὰς ἐξεις τοῦ λέοντος. Ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ζωολογίαις περιεγράφεται πράγματι,⁴ ὅτι ὁ λέων ἐπιτιθέμενος ἐναντίον μεγαλύτερων ζώων φροντίζει πάντοτε νὰ συλλαβῇ ταῦτα ἐκ τοῦ τραχήλου, θρυμματίζων διὰ τῶν ἰσχυρῶν ὀδόντων του τοὺς αὐχενικούς σπονδύλους καὶ καθιστῶν οὕτω τὴν λείαν ἀκίνδυνον πρὸς ἄμυναν ἢ

πλήρη ἀπαρίθμηση τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων, ἅτινα παρέθηκα ἐ. ἀ., 111, καὶ 112.

¹ Ἰδ. τὸν κατάλογον Arch. Anz. ἐ. ἀ. 111, ὑπ' ἀριθ. 1.

² Ἐφημ. 1889 πιν. 10,18.

³ Ἰδ. Arch. Anz. ἐ. ἀ., ὅπου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λίθου τούτου ἐγένετο καὶ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀναγλύφου τῆς Κνωσοῦ. Παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ λίθου, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρίστην ἐπιτυχίαν τοῦ ταύρου, ὁ λέων εἶναι λίαν μέτριος, οἱ δ' ὀπίσθιοι πόδες του ἔχουσι θέσιν τελείως παρά φύσιν. Προφανῶς ἡ δύναμις τῆς παραστάσεως δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν σφραγιδογλύφον, ὅστις ἤντησεν ἄλλοθεν τοῦ μὲν καλῶς ποῦ δὲ κακῶς.

⁴ Δὲν χρειάζομαι νὰ παραπέμψω εἰς μίαν παλαιάν ἐκδοσιν τοῦ Brehm, ἣν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν. Τὸ πρᾶγμα γνωρίζουσι καὶ ἀναφέρουσι πάντες οἱ περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι.

φυγῆν. Ἰδίως κατὰ τῶν βουβάλων μόνον οὕτως ἐπιτίθεται ὁ λέων. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ζήτημα, ποῦ ἐσπούδασεν ὁ ποιητὴς τὰς συνηθείας ταύτας τοῦ λέοντος. Παραλειπομένου καὶ τοῦ ἄλλως προβληματικοῦ ζητήματος, ἂν ὁ λέων ὑπῆρχεν ἐτι τότε ἐν Ἑλλάδι, ἀναφύεται ἡ δυσκολία, ὅτι διοργάνωσις καὶ παρακολούθησις θήρας λεόντων δὲν ἦτο τοῦ τυχόντος ἔργον. Μόνον οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων ἠσμένιζον, ἀλλὰ καὶ ἠδύναντο νὰ διεξάγωσι τοιαῦτα κυνηγέσια, ἀλλ' οὐδαμοῦ οἱ λέοντες ἦσαν οὕτως ἐπὶ θύρας, ὥστε νὰ σπουδάζωσιν ἐν ἀκριβείᾳ τούτους οἱ ποιηταί.¹ Ἡ αὕτη σκέψις ἐκφράζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Fraenkel, ὅστις ἐπ' ἴσης παρατηρεῖ, ὅτι ἕκαστος αἰοδὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς θήραν λεόντων ἢ ἄλλως νὰ σπουδάζῃ τὰς συνηθείας τοῦ θηρίου εἰς τοὺς δρυμοὺς καὶ τὰ δασώδη ὄρη.

Πάντα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι οὐχὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἀλλ' ἐξ ἔργων τέχνης ἀντλοῦσι τὸ ὕλικόν των αἱ παρομοιώσεις, ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ἔργα ἀφθονώτατα παρέχει μόνος ὁ κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς,² εἶναι περιττὸν μετὰ τοῦ Poulsen καὶ τοῦ Platt νὰ ζητῶμεν τὰ πρότυπα τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Νομίζω ὅτι ὁ Fraenkel πολὺ ἐπιτυχέστερον καθώρισεν τὸ ζήτημα, ὅστις ὡς συμπέρασμα τῆς ἐργασίας του ἐπάγεται τάδε:³ «Αὐτούσιος πρὸς τὸν αἰγαιακὸν κόσμον τῶν ἀπεικονίσεων δὲν εἶναι βεβαίως ὁ τῶν ὀμηρικῶν παρομοιώσεων . . . Ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν ἀρχαιότερων ρυθμῶν εἶναι κατὰ τὴν ὕλην, τὴν ἀντίληψιν καὶ ἀπεικόνισιν τόσον ἐγγὺς πρὸς τὰς παρομοιώσεις, ὅσον ὁ αἰγαιακός». Τὸ συμπέρασμα τοῦτο συνηγάγεν Fraenkel χωρὶς οὐδὲ ἐν τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων ἔργων νὰ γνωρίζῃ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινῶς γνωστῶν, μνημειωδεδεστέ-

¹ Πλὴν ἴσως μόνον ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπου καὶ βραδύτερον ἐλυμήναντο, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, τὰς ἐφοδιοπομπὰς τοῦ Ξέρξου, καὶ ὅπου ἐτι κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ὁ ἀθλητὴς Πουλυδάμας ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταβάλλῃ ἄσπλος λέοντα, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πausanίαν καὶ τὸ ἀνευρεθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ βᾶθρον τοῦ ἥρωος μετὰ τῶν ἀναγλύφως εἰκονιζομένων ἀθλων του.

² Δὲν πρέπει ἴσως νὰ μείνῃ ἀπαράτητον καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ τὰ ἔργα ἐκεῖνα παρέχουσι μεγάλην διαφορὰν εἰς τὴν παραστατικὴν δύναμιν τῶν ζώων, τοῦ λέοντος ὄντος κατὰ κανόνα ἀψύχου καὶ ἄνευ φυσικῆς ἀληθείας· τοῦτο ἐρμηνεύεται ἐπ' ἴσης ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ οἱ κρητομυκηναῖοι τεχνῆται δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν λέοντα ὡς λ. χ. τὸν βοῦν. Οἱ Ἀσσύριοι ἀντιθέτως, οἵτινες πολὺ συχνὰ ἔβλεπον λέοντας, κατέλιπον ἀριστουργηματικὰς παραστάσεις τοῦ ζώου τούτου.

³ Homer. Gleichnisse 104.

ρων έργων τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης. Ἐν ἑνώριζε καὶ τὰ ἀνωτέρω μικροτεχνήματα, — τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πρότυπα ἀνάγονται εἰς τὴν μνημειώδη τέχνην — θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ὀλιγώτερον ἐπιφυλακτικός. Καὶ οὕτω καταλήγομεν πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα: Ἐν ὅχι αὐτὸς οὗτος ὁ μνημειώδης κόσμος, ἀλλὰ τοῦλάχιστον αἱ ζωηρόταται ἀναμνήσεις του, τὸ πνεῦμα του, ἡ καλλιτεχνικὴ του πνοὴ ἐπιζῆ ἔτι ἐντὸς τῶν ὀμηρικῶν στίχων. Οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῆ, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ, ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν διαύγειαν τῶν ἐμπαιστικῶν ἔργων τοῦ μνημειώδους πολιτισμοῦ, οὐχὶ τὰ ἀμβλέα περιγράμματα τῶν ἐκκεντρωμένων προϊόντων τῆς φοινικικῆς βιομηχανίας. Τὰ ἀνατολικά στοιχεία, ὧν τὰ πλεῖστα συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδητῶς παρεισήχθησαν βραδύτερον ὑπὸ τῶν διαφόρων ῥαψωδῶν εἰς τὰ Ἔπη, δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀλλοιώσωσι τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν. Ἐν ἐπρόκειτο νὰ καταρτίσωμεν εἰκονογραφικὸν ἄτλαντα διὰ τὰς παρομοιώσεις ἢ τὴν ἀσπίδα, οὐδαμοῦ ἠθέλομεν εὑρεῖ τόσον ἀφθονα καὶ πιστὰ πρότυπα ἐκτὸς τοῦ μνημειώδους πολιτισμοῦ. Ἀπομακρυνόμενοι τῆς ὁδοῦ ταύτης, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ἐντὸς τῆς τρομακτικῆς ξηρότητος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς τὴν γένεσιν τῶν Ἐπῶν, τῶν ὁποίων ἡ δροσερότης καὶ ἡ αὐθόρμητος τῆς φύσεως δύναμις ἀναπηδῶσιν εἰς ἐκάστην γραμμὴν. Οἱ ποιηταί, οἱ λογοτέχνη, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσθητικοὶ λόγιοι οὐδέποτε θὰ πεισθῶσιν εὐκόλως περὶ τούτου.

Ἡ Ὀδύσεια καὶ ἡ Ἀνατολή. — Τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον, ὡς ἤδη ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῆ εἰς τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη, καὶ δὴ παρουσιάζεται τοσοῦτον ἐντονώτερον, ὅσον τὰ σχετικὰ μέρη εἶναι νεώτερα. Ἐκ τῶν δύο Ἐπῶν ἡ Ὀδύσεια, ὡς εἶναι σήμερον γενικῶς παραδεκτόν, εἶναι ἀρκούντως ὑστερωτέρα τῆς Ἰλιάδος. Ἐνταῦθα ἐπομένως πρέπει νὰ προσδοκῶμεν καὶ ἐντονώτερον τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον. Πράγματι δέ, πλεῖστα ὅσα τῆς Ὀδυσσεΐας χωρὶς ἐρμηνεύονται ἐξόχως οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ μνημειώδους, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Περὶ τούτων θὰ ἀσχοληθῶμεν ἀπὸ τοῦδε.

Ὁ μῦθος τῆς Ὀδυσσεΐας. — Αὐτὸς οὗτος ὁ μῦθος τῆς Ὀδυσσεΐας ἐσχετίσθη πολὺ καὶ ὑπὸ πολλῶν πρὸς ἀνατολικά πρότυπα. Ἡ μεγάλη πρόοδος ἢ τελευταίως σημειωθεῖσα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀνατολικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως δ' ἡ διαρκῶς βελτιουμένη συλλογὴ καὶ ἐρμηνεία τῶν γραπτῶν

μνημειῶν τοῦ ἀσσυροβαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ παρατηρῶνται σήμερον δι' ἄλλου ὄμματος αἱ πνευματικαὶ ἐκφάνσεις ἄλλων λαῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ.¹

Παραβολὴ πρὸς τὸ ἔπος Γιλγαμές. — Προκειμένου λοιπὸν καὶ περὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, ἐνεφανίσθησαν τελευταίως πολλαὶ ἐργασίαι, σκοπὸν ἔχουσαι νὰ ἀποδείξωσι τὴν συνάφειαν «τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ Ἔπους», ἵνα μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις τοῦ Ungnad, πρὸς τὸ πρῶτον πνευματικὸν προῖον τοῦ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἔπος Γιλγαμές. Τὸ ἔπος τοῦτο, τὸ ὁποῖον διηγεῖται τὰς περιπετείας τοῦ μακροβίου ἥρωος Γιλγαμές, βασιλέως τῆς πόλεως Οὐρούκ, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βοτάνην τῆς ἀθανασίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπεχείρησε κινδυνῶδες μακρότατον ταξίδιον¹ ἔχει γραπτὴν παράδοσιν διδασκτικωτάτην. Ἐξ αὐτῆς λαμβάνομεν ἀσφαλῆ ἰδέαν περὶ τῆς γραπτῆς παραδόσεως ὁμοίων ἔργων, ἅτινα πρὸ πολλοῦ ἔχουσιν ἀναγνωρισθῆ ὡς ἀνήκοντα εἰς μέγαν λογοτεχνικὸν κύκλον ἕκαστον, οὐτινος κύκλου. ἡμεῖς κατέχομεν τὴν τελευταίαν ἐπεξεργασμένην μορφήν. Τοιοῦτον ἔργον εἶναι κυριώτατα τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη, ὡς ἐπ' Ἰσης ἢ Πεντάτευχος ἢ τὸ ἔπος Nibelungen.

Γραπτὴ παράδοσις τοῦ ἔπους Γιλγαμές. — Τὸ ἔπος Γιλγαμές εἶναι κυριώτατα γνωστὸν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀσσυροβανιπάλ, (τοῦ Σαρδαναπάλου τῶν Ἑλλήνων, περὶ τὸ 650 π. Χ.), ὅπου εὐρέθη γεγραμμένον ἐπὶ 12 μεγάλων πινακίδων διὰ σφηνοειδοῦς γραφῆς. Ἄλλ' ἢ μορφή αὕτη τοῦ ἔπους, ἣτις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίστοιχος τῆς τελευταίας μορφῆς τῶν ὀμηρικῶν Ἐπῶν, ἦν κατέχομεν σήμερον, δὲν εἶναι οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ μόνη. Τὸ γραφικὸν ὑλικὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, φθαρτὸν ὄν, ἀφαιρεῖ ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν ἐλπίδα, ὅπως ἀνεύ-

¹ Ὡς παράδειγμα τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῶν ἀντιλήψεων ἂς χρησιμεύσωσι τὰ ἀκόλουθα: Τινὲς πιστεύουσι σήμερον, ὅτι αἱ ἀστρονομικαὶ ἐργασίαι τῶν Ἑλλήνων, καὶ δὴ καὶ Ἰππάρχου τοῦ Νικαέως, τοῦ μεγίστου ἀστρονόμου τῆς ἀρχαιότητος, ἠντλήθησαν ἐκ νεοβαβυλωνιακῶν πηγῶν (ἕτεροι ὅμως θεωροῦσι τὸ πρᾶγμα ἀστήρικτον). Ἐπ' Ἰσης τελευταίως ὁ ἐν Γοττίγγῃ μαθηματικὸς Ο. Neugebauer, ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν, ὑπεστήριξεν ὅτι δυνατὸν τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα νὰ ἦτο βαβυλωνιακῆ γνώσις, ἣν παρέλαβον οἱ Πυθαγόρειοι ἀφ' ἐνός καὶ οἱ Ἰνδοὶ μαθηματικοὶ ἀφ' ἑτέρου. (Nachrichten der Gesellschaft d. wiss. zu Göttingen, math. - phys. Klasse, 1928. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνων συλλογισμῶν συμπεραίνει τοῦτο ὁ Neugebauer, βλέπει ὁ βουλόμενος ἐν τῷ ἀρθρῷ μου *Babylonien* τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας).

² Ἰδ. περίληψιν τοῦ ἔπους καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν ἐν τῷ ἀρθρῷ μου *Γιλγαμές* τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας.

ρωμεν μίαν προγενεστέραν μορφήν τῶν ὁμηρικῶν Ἐπῶν. Ἄλλ' οἱ Ἀσσυροβαβυλωνιοὶ ἔγραφον ἐπὶ τοῦ πηλοῦ, ὅστις δὲν φθείρεται, χάρις δ' εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο τὸ ἔπος Γίλγαμές παρεδόθη κατὰ τρόπον ὄντως θαυμαστὸν καὶ διδακτικώτατον. Δι' εὐρημάτων ἐν τῷ μεταξὺ γενομένων προκύπτει, ὅτι ἤδη ἐπὶ τῆς σουμερικῆς ἐποχῆς τὸ ἔπος τοῦτο ὑπῆρχε. Τὰ παλαιότατα τεμάχια χρονολογῶνται ἐκ τῆς Α. δυναστείας τῆς Ἰσίν (περὶ τὸ 2.200 π. Χ.). Ἀκολουθοῦσιν αἱ ἀκκαδικαὶ ἐκδόσεις, ὧν δύο ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Χαμμουραμί (2.000 π. Χ. περίπου). Εἰς τὸ χετιτικὸν ἀρχεῖον τοῦ Μπογάζ-κιοὶ εὐρέθη τρίτη ἀκκαδικὴ ἐκδοσις (13 - 14^{ος} αἰῶν), εὐρέθησαν δὲ καὶ τεμάχια συντεταγμένα εἰς τὴν Ἰνδογερμανικὴν γλῶσσαν τῶν Χετιτῶν, ἔτι δ' εἰς τὴν Χουρριτικὴν. Παράδοσις ζηλευτή, ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ εὐρεθῆ ποτε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις μία ὑστερομυκηναϊκὴ μορφή τῆς Ἰλιάδος!

Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα τεμάχια τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔπους Γίλγαμές παρουσιάζουσι διαφορὰς μεταξὺ των, ὡς θὰ παρουσιάζον, ἂν ἐσώζοντο, καὶ αἱ διάφοροι ἐκδόσεις τῆς Ἰλιάδος. Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς βιβλιοθήκης Ἀσσυροβαβυλωνιάλ, ἀντιστοιχῶ πρὸς τὴν Πεισιστράτειον ἐκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν Ἐπῶν, εἰς τὴν 11^{ην} πινακίδα παρεμβάλλεται ἡ περίφημος περὶ Κατακλυσοῦ διήγησις, ἣτις χαλαρωτάτην μόνον σύνδεσιν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον ἔπος παρουσιάζει, ἀποτελοῦσα ἀρχικῶς αὐτοτελὲς ποίημα. Τοιαῦτα παρεμβολὰς ἔχομεν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ Ἐπη, λ.χ. τὴν Νέκυιαν τῆς Ὀδυσσεΐας ἢ τὴν μονομαχίαν Μενελάου - Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Ἰλιάδι.

Ἐπερβασιαι εἰς τὰς συγκρίσεις.— Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔπους Γίλγαμές συνεκρίθη μετὰ πολλῶν ὑπερβασιῶν πρὸς τὸν μῦθον τῆς Ὀδυσσεΐας. Ἔργον τοσοῦτον ἐξηπλωμένον τοπικῶς καὶ ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅλας παραδιδόμενον ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν, ἢ νὰ ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας λογοτεχνίας. Ἐν τούτοις καὶ αὐτοὶ οἱ θερμοτάτοι ὑπέρμαχοι τῆς θεωρίας ταύτης, ὁμολογοῦσιν ὅτι περὶ πραγματικῆς ἐξαρτήσεως τῆς Ὀδυσσεΐας ἐκ τοῦ ἔπους Γίλγαμές οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γίνῃ. Ἄπ' ἐναντίας, τὰ δύο ἔπη παρουσιάζονται πρὸ ἡμῶν ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τῶν δύο διαφόρων κόσμων, οὓς ἀντιπροσωπεύουσιν. Ἡ Ὀδυσσεΐα ἀποτυπῶν τὴν αἰσθητικῶς καὶ κριτικῶς διακειμένην Ἰνδογερμανικὴν ψυχὴν, ἐν ᾧ τὸ ἔπος Γίλγαμές παριστᾷ ὀλόκληρον τὴν θρησκευτικὴν ἐξάρτησιν τῆς σουμερικῆς καὶ εἴτα σημιτικῆς ἰδιοσυγκρασίας. Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι

ὁ ἦρωας, ὅστις βλέπει τὸν κόσμον ὅπως φαίνεται καὶ τὸν ἀπολαμβάνει ὅπως ἔχει. Ὁ Γίλγαμές εἶναι τοῦναντίον ἀνήσυχος καὶ ἀγωνιῶν ἐρευνητής, εἰς τύπος Φάουσι, τὸν ὅποιον διαρκῶς ἀπασχολεῖ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως, ἢ ἀγωνία νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μεγάλα μυστικά, ὁ φόβος πρὸ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς. Ἐσωτερικὴ λοιπὸν ἐξάρτησις τῶν δύο ἐπῶν δὲν ὑπάρχει, ὅτι ὅμως ἐξωτερικαὶ ὁμοιότητες ὑπάρχουσι καὶ ὅτι τινὰ μυθικὰ ἢ φραστικὰ μοτίβα εἶναι τὰ αὐτὰ τοῦτο εἶναι προφανές.

Οὕτως ἐπανειλημμένως ἐτονίσθη, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν δύο ἐπῶν εἶναι καὶ μέχρι τῶν λέξεων ἔτι ἡ αὐτή. (Τὸ ἔπος Γίλγαμές ἐν τῇ κολοβῇ ἀρχῇ του προοιμιάζεται: «Ὅστις πάντα εἶδε... χώρας... ὅστις πολλὰ ἐγνώριζε...» κλπ.).

Εἰς τὸ ἔπος Γίλγαμές ἡ ἑναρξίς τῆς νέας ἡμέρας δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως μίμμα-σερί-ίνα-ναμαρι (= ὅτε ἀνεφαίνετο ἡδὴ ἡ ξουθρότης τῆς αὐγῆς), ἀναλόγον πρὸς τὸν ὁμηρικὸν στίχον ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ροδοδάκτυλος Ἥως.

Ἡ ἐπανάληψις αὐτολεξεῖ φράσεων καὶ περικοπῶν ὀλοκλήρων εἶναι ἐπ' ἴσης κοινὴ εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἔπη.

Ὁ Ἀλκίνοος, βασιλεὺς ἐνὸς παραδόξου λαοῦ μακαρίων ναυτικῶν, παρεβλήθη πρὸς τὸν Οὐτ-Ναπίσι, τὸν μόνον ἐκ τοῦ Κατακλυσοῦ διασωθέντα πρόγονον τοῦ Γίλγαμές.

Ἡ θεὰ Σιδουρρί, ἦν ἐν τῷ ταξιδίῳ του συναντᾷ ὁ Γίλγαμές, καὶ ἣτις «δι' ἐνὸς πέπλου εἶναι κεκαλυμμένη», παρεβλήθη πρὸς τὴν Καλυψά.

Οἱ κῆποι τοῦ Ἀλκινόου ἐνθυμίζουσι τὸν παράδεισον, ὃν συνήτησεν ἐν τῇ ὁδοιπορίᾳ του ὁ Γίλγαμές.

Ἡ τομὴ δένδρων εἶναι κοινὴ εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἔπη, διότι καὶ ὁ Γίλγαμές ὅπως ἐπιτύχη διαπόρθμευσιν κόπτει εἰς τὸν ναύκληρον Οὐρ-Σαναβὶ ὀρισμένους κορμούς δένδρων.

Ἡ Νέκυια τῆς Ὀδυσσεΐας παρεβλήθη πρὸς τὴν ἀνάλογον σκηνὴν ἀνακλήσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος Ἐνγιδού ἐκ μέρους τοῦ φίλου του Γίλγαμές.

Ἐκ τῶν συγκρίσεων τούτων πολλὰ δὲν στηρίζονται ἐπὶ πραγματικῶν ὁμοιοτήτων, ἀλλ' ἐν τούτοις ὑπάρχουσι λόγοι, ὡς ὁ Jensen, οἵτινες ὠθοῦσι τὸ πρᾶγμα εἰς τὰ ἔσχατα καὶ θέλοντες νὰ ἀποδείξωσι στενωτέραν ἐξάρτησιν τῶν δύο ἐπῶν, παραβάλλουσι τ' ἀπαράβλητα. Οὕτως ὁ ῥηθεὶς λόγιος παραλληλίζει τὸν ἔρωτα τῆς θεᾶς Ἰστάρ (Ἀστάρτης) πρὸς τὸν Γίλγαμές μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τῶν Σειρήνων (ἐν ᾧ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἔρωτος!). Τὸν θάνατον τοῦ Ἐνγιδού παραβάλλει

πρὸς τὸν θάνατον τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύς. Τὴν ἀνοδὸν τῆς Ἰστάρ πρὸς τὸν Ἄνου, ἵνα διαμαρτυρηθῇ, πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Λαμπετίας κλπ. ¹.

Ἐπεισόδιον Ὀδυσσεύς - Ἀρήτης παραβαλλόμενον πρὸς ὅμοιον τοῦ ἔπους Γιλγαμές. — Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ τόσον ἐπίμονος ἀνίχνευσις ἐξεζητημένων ὁμοιοτήτων οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἔχη, ἢ τὴν ἐξασθένεισιν καὶ τῶν πραγματικῶν τοιούτων εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου. Παράδοξον διὰ τοῦτο μοῦ φαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι τὴν προσοχὴν τῶν μετὰ τοσοῦτου ζήλου θηρευόντων ὁμοιότητος, διέλαθε τὸ σπουδαιότατον ἐπεισόδιον Ἀρήτης - Ὀδυσσεύς. Εἶναι δηλαδὴ γνωστόν, ὅτι ἡ Ναυσικᾶ κατὰ πρῶτον καὶ ἡ Ἀθηναῦς ὕστερον στερεοτύπως συμβουλεύουσι τὸν πολυπαθῆ ἥρωα, μόλις φθάσῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς πόδας οὐχὶ τοῦ βασιλέως Ἀλκινόου, ὅπερ θὰ ἦτο τὸ μόνον φυσικόν, ἀλλ' εἰς τοὺς πόδας τῆς Ἀρήτης. Ἡ Ἀθηναῦς μάλιστα ἐπίγεται:

*Εἴ κέν τοι ἔπειτα φίλα φρονέῃσ' ἐν θυμῷ,
ἐλπωρῆ τοι ἔπειτα φίλους τ' ἰδέειν καὶ ἰκέσθαι
οἶκον ἐς ὑπόροφον καὶ σὴν ἐς πατρίδα γαίαν*
(η, 75 ἐξ.).

Ἡ δὲ Ναυσικᾶ συμβουλεύει τὰ ἥκιστα τιμητικὰ διὰ τὸν Ἀλκίνοον:

*Τὸν παραμειψάμενος μητρὸς περὶ γούνασι χεῖρας
βάλλειν ἡμετέρης, ἵνα νόστιμον ἡμᾶρ ἴδῃαι*
(ς 310 ἐξ.).

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀλκίνοος δὲν ἦτο κυρίως βασιλεύς, ἀλλ' εἶδος βασιλικοῦ συζύγου. Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τοῦ καλουμένου μητρικοῦ δικαίου ἢ γυναικοκρατίας, ἥτις φαίνεται νὰ ἐπεκράτῃ ἐν Μεσογείῳ καὶ Εὐρώπῃ γενικῶς πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἰνδογερμανῶν. Ὁ Kornemann εἰς τὸ τελευταῖον περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ προελληνικῇ Μεσογείῳ ἔργον του, διακρίνει γενικῶς καὶ βασικῶς τοὺς δύο κόσμους, τὸν κόσμον τοῦ ἵππου ἀφ' ἑνός, μετὰ τοῦ ὁποίου κατῆλθεν ὁ κύριος τῆς οἰκογενείας, ὁ pater familias ἢ πατριάρχης, λατρεύων τὸν ὑψιστον θεὸν

¹ Εἰς γενικὸν προσανατολισμὸν ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς Ὀδυσσεύς πρὸς τὸ ἔπος Γιλγαμές δύναται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ βιβλία A Unger Gilg. Epos und Odyssee, 1923 (ἐν τῇ σειρᾷ Kulturfragen, Heft 415) καὶ P. Jensen, Gilg. Epos, jüdische Nationalsagen und Odyssee, 1924 (ἐν τῇ σειρᾷ Ex Oriente Lux τόμ 3,1). Τὸ ὁγκῶδες ἔργον τοῦ αὐτοῦ Jensen, ἔργον ὀλοκλήρου ζωῆς, Das Gilg. Epos in der Weltliteratur, ἐξεδόθη εἰς δύο μεγάλους τόμους, 1906 ὁ πρῶτος καὶ 1928 ὁ δεύτερος (εἰς δύο μέρη).

Δία, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν προϊστορικὸν κόσμον τοῦ ταύρου, ὅπου ἡ γυνὴ παρίσταται πανταχοῦ ἰσοτιμὸς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ μεγίστη θεότης εἶναι γυναικεία ¹. Ἐν τούτοις οὐδὲν ἄλλο τεκμήριον γυναικοκρατίας συναντῶμεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, διὰ τοῦτο ἄξιον ἀπορίας εἶναι, πῶς δὲν παρετηρήθη ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω συγκριτικῶν ἐρευνητῶν, ὅτι καὶ εἰς τὸ ἔπος Γιλγαμές ὁ ἥρωας οὗτος, φθάσας ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸ τέρμα τῶν δεινῶν του, δὲν κατώρθωσε τὸ ποθούμενον ἢ μόνον κατόπιν ἐπεμβάσεως τῆς συζύγου τοῦ Οὐτ - Ναπίστι παρὰ τῷ συζύγῳ της. Καὶ πρότερον δ' ἔτι, ὅτε εὐρέθη πρὸ τοῦ τρομεροῦ ζεύγους τῶν ἀνθρωποσκορπίων, ὧν καὶ μόνον τὸ βλέμμα προσεκάλει τὸν θάνατον, ἐσώθη πάλιν χάρις εἰς τὸ θῆλυ.

Πράγματα καὶ δοξασίαι ἀνατολικαὶ ἐν τῇ Ὀδύσεια. — Τὸ ἔδαφος τῶν ἀνωτέρω συγκρίσεων, αἵτινες ὡς βάσιν ἔχουσι κυρίως μοτίβα τοῦ παραμυθίου, δὲν εἶναι τόσον στερεόν, ὅσον αἱ ἐρευνᾶσαι ἐπὶ τῶν μνημείων στηριζόμεναι, ἢ ἐπὶ ἀντιλήψεων προελεύσεως ἀποδεδειγμένως ἀνατολικῆς. Τοιαῦτα δὲ συγκρίσεις δύναται νὰ γίνωσι πολλαί:

Τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκινόου ἀνατολικῆς προελεύσεως. — Ὑπ' οὐδενὸς ἀνελήφθη μέχρι σήμερον λεπτομερεστέρα ἐρευνα περὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου, ἅτινα ὡς περιγράφονται δὲν φέρουσιν ἀπολύτως κρητομυκηναϊκὸν χαρακτῆρα ². Ἐὰν ὁμως ἀποβλέψωμεν εἰς νεοβαβυλωνικά, καὶ πρὸ παντὸς ἄσσυριακὰ ἀνάκτορα, θὰ εὐρωμεν τὰς καλυτέρας τῶν ἀναλογιῶν.

Τὰ τείχη τῶν Φαιάκων ἀνατολικῆς κατασκευῆς. — Πρώτιστα πάντων τὰ τείχη, τὰ ὁποῖα ὁ Ὀδυσσεὺς πορευόμενος πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φαιάκων θαυμάζει, δὲν φέρουσι μυκηναϊκὸν χαρακτῆρα ³. Περιγράφονται ὡς «μακρὰ, ὑψηλά, σκο-

¹ E. Kornemann, die Stellung der Frau in der vorgriechischen Mittelmeerkultur, 1927 (Orient und Antike, 4) ἰδίως εἰς τὰς πρώτας σελίδας. Τὸ ὅτι ἐπ' Ἰσης ἢ Ἀρήτης κατάγεται «ἐκ τοκῆων τῶν αὐτῶν ὅπερ τεκον Ἀλκίνοον βασιλῆα» (η 54 - 5), ἵσως δὲν στερεῖται σημασίας, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰ παρὰ Kornemann ἐ. ἀ. σ. 13 ἐξ. περὶ συστηματικῶν οἰκογενειακῶν συνοικεσιῶν ἐν Ἀνατολῇ.

² Γενικῆς φύσεως παρατηρήσεις ἐγένοντο βεβαίως καὶ ἔχει λεχθῆ ὅτι τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκινόου εἶναι ἀνατολικῶς κεχρωματισμένα. Πρβλ. λ.χ. τὸ βιβλίον τοῦ H. Wirth, Homer u. Babylon, 1921, 120 ἐξ., τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἐντελῶς ἀκριτος καὶ ἀμέθοδος συναγωγὴ ὕλικου. Ἄλλοι ἀπέδωκαν τὸ πρᾶγμα εἰς μινωικοὺς Κρητὰς κατοικοῦντας ἐν Κερκύρα, Πρβλ. ἐπι W. Dorpfeld, Homers Odyssee, 1925 271 ἐξ., ἰδίως 273.

³ η, 44 ἐξ.

λόπεσιν ἀρηρότα, θαῦμα ιδέσθαι». Ὁ τύπος τῶν μυκηναϊκῶν τειχῶν εἶναι τὰ καλούμενα κυκλώπεια, κτίσματα στερεά, λίθινα, ὧν οἱ ὀγκόλιθοι ἐπιτίθενται ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἀπλῶς εἴτε ἰσοδομικῶς, ἄνευ οἰουδήποτε ἄλλου συνοδευτικοῦ ἢ συνδετικῆς ὕλης. Τοῦτο εἶναι τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν ἐδαφικῶν συνθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου πανταχοῦ συναντᾶ τις λίθους καὶ μόνον λίθους. Ἡ μέθοδος τῆς διὰ ξύλων στερεώσεως (σκολόπεσιν ἀρηρότα), ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε, διὰ τὰ τεῖχη τοῦλάχιστον, ἀγνωστος εἰς πᾶσαν ἐποχὴν. Λίθινα τεῖχη δὲν ἔχουσι τοιαύτην ἀνάγκην, ἀλλὰ μόνον *πλίνθινα*. Τοιαῦτα δὲ τεῖχη ἔχομεν ἐν Ἀνατολῇ, πρωτίστως ἐν Τροίᾳ ¹.

Οἱ κῆποι τοῦ Ἀλκινόου παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς κρεμαστούς κήπους τῆς Βαβυλῶνος. — Ἐκτενὴς καὶ ζωηρὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ περιγραφή τῶν κήπων πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλκινόου, κήπων οἵτινες ἐβριθον παντοίων ὀπωροφόρων δένδρων, πάντοτε σύσκιοι διατηρούμενοι καὶ ἀρδευόμενοι ὑπὸ κρήνης (η, 112 ἐξ.). Οὐδὲν ἀνάλογον γνωρίζομεν ἐκ τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Οὐδαμοῦ ἀνεκαλύφθησαν ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἀνακτόρων ἐκτάσεις, αἵτινες ἠδύναντο νὰ εἶναι κῆποι. Τοῦναντίον ἐν Ἀνατολῇ ἔχομεν κλασσικὸν παράδειγμα τοὺς περιφήμους κρεμαστούς κήπους τῆς Βαβυλῶνος, τοὺς λεγομένους τῆς Σεμιράμιδος, οὓς ὅμως πράγματι ἔκτισεν ὁ Ναβουχοδονόσωρ εἰς τὸ ἐν Βαβυλῶνι ἀνάκτορόν του πρὸς χάριν τῆς συζύγου του. Τοὺς κήπους τούτους φρονεῖ ὅτι ἀνεκάλυψεν ὁ Koldewey, ² στηριζομένους ἐπὶ καμαρωτῶν ἀναλημμάτων, μετὰ θαυμαστῶν ἐγκαταστάσεων ἀρδύσεως ἐκ τοῦ ποταμοῦ, ὁπόθεν ἠντλετο ἀόρατον τὸ ὕδωρ. Καὶ οἱ κῆποι οὗτοι ἦσαν ἐπ' ἴσης πεφυτευμένοι «δένδροισι παντοδαποῖς» (Βηρωσσὸς παρ' Ἰωσήφω). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἡ ιδέα τοῦ θαυμασίου κήπου εἶναι ἀνατολική. Ἀπὸ τῶν Γραφῶν μέχρι τοῦ Ξενοφῶντος τις δὲν γνωρίζει τὸν παράδεισον!

¹ Πρβλ. ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ τὰς παρατηρήσεις μου διὰ τὸ τεῖχος ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν, Δελτίον 1926, 87 ἐξ. Παρ' Ὀμήρω συναντῶμεν ἀπαξ ἐτι τὴν διὰ πασσάλων μέθοδον πρὸς κατασκευὴν τειχῶν, ἐν τῇ Τειχοποιῇ τῆς Ἰλιάδος. Τοῦτο πάλιν εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ προχείρου χαρακτήρος τῶν τειχῶν ἐκεῖνων. Ἐν Ἑλλάδι οὐδαμοῦ γνωρίζομεν νὰ κατασκευάζοντο τοιαῦτα τεῖχη, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ἦτο οἰκεία εἰς τὰς χώρας τοῦ Βορρᾶ.

² Ἰδ. R. Koldewey, das Wieder Erstehende Babylon ⁴ 1925. Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου παρατίθενται καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἑλληνιστί, ἴδ. τὸ ἐμὸν ἄρθρον *Βαβυλῶν* ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἑγκυκλοπαιδείᾳ.

Χάλκεοι τοῖχοι καὶ οὐδοὶ καὶ λοιπὸς μεταλλικὸς κόσμος ἀνατολικά γνωρίσματα. — Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου περιγράφεται ὡς ἔχον χαλκοῦς τοίχους (ἴτοι διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων ἐπενδεδυμένους), χαλκοῦς οὐδοὺς καὶ λοιπὸν μεταλλικὸν κόσμον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι ξένα πρὸς τὸν κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Τὸ ἔθιμον εἰσηγήθη βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι ἐξ Ἀνατολῆς, ¹ ὅπου πράγματι εὐρίσκομεν τοῦτο ἐπὶ ἱερῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τὸ «χαλκόπυλον τοῦ Διὸς Βήλου ἱερόν», ἀλλὰ καὶ οὐδοὺς χαλκίνοὺς ἔχομεν ἐν Βαβυλωνίᾳ ². Ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσωρ καυχᾶται διὰ τοὺς χαλκίνοὺς οὐδοὺς καὶ στρόφιγγας, δι' ὧν ἐφωδίασε τὸ ἀνάκτορόν του (ἴδ. κατωτέρω). Τέλος αἱ κατὰ ποιητικὴν βεβαίως ὑπερβολὴν περιγραφόμεναι χρυσαῖ θύραι, ἀργυροὶ σταθμοὶ καὶ ἀργυρᾶ ὑπέρθιρα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἀλκινόου (η 88 ἐξ.), ἐρμηνεύονται ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἡροδότου (I, 179) περὶ τῶν ἑκατὸν πυλῶν τῆς Βαβυλῶνος, αἵτινες ἦσαν «χάλκεαι πᾶσαι, καὶ σταθμοὶ τε καὶ ὑπέρθιρα ὡσαύτως».

Οἱ μεταλλικοὶ κύνες-φυλάκες τῶν ἀνακτόρων εἶναι κατὰ πρότυπα ἀσσυροβαβυλωνιακά. — Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου εἶχε παρὰ τὴν πύλην ἐκατέρωθεν χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς κύνες, ἵνα προφυλάττωσι τὰ δώματα. (η 91 ἐξ.) Καὶ ταύτης τῆς ιδέας οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἐν τῷ κρητομυκηναϊκῷ πολιτισμῷ ἀπόδειξιν ὑπάρξεως, ³ ἀλλ' εἶναι οἰκειοτάτη πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου τὰ ἀσσυριακὰ καὶ Βαβυλωνιακὰ ἀνάκτορα καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα φυλάσσοσι διάφορα φυσικὰ εἴτε φανταστικά ὄντα ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Διὰ τοῦτο ἔχομεν ἐκατέρωθεν τῶν πυλῶν ἀγάλματα ταυρανθρώπων, Σφιγγῶν ἢ λεόντων, οἵτινες καὶ καλύτερον τῶν ἄλλων παρέχουσι ἀναλογίαν πρὸς τοὺς κύνες-φυλάκας τοῦ Ἀλκινόου ⁴. Ἡ ἐνταῦθα παρατιθε-

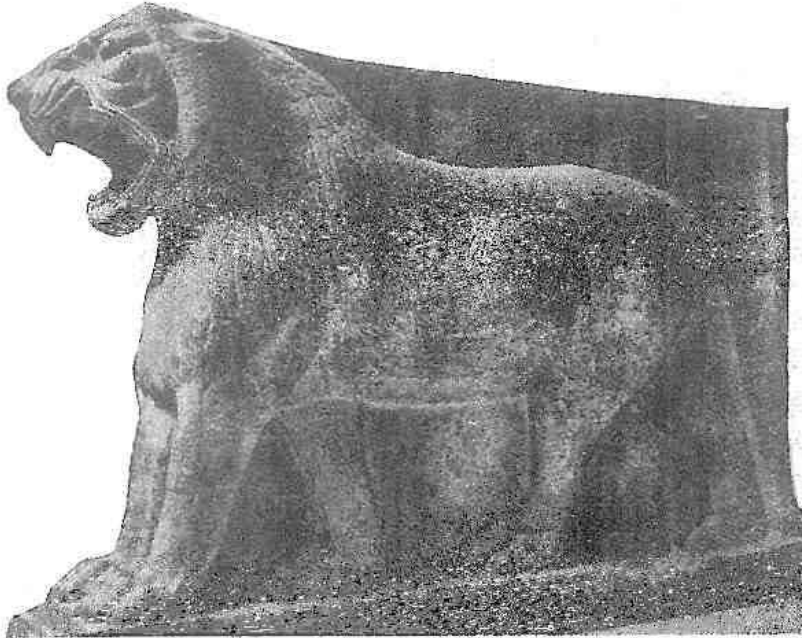
¹ Πρβλ. λ. χ. τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς ἐν Σπάρτῃ. Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰδείξαν ὅτι πράγματι ἐν Σπάρτῃ τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον ἐμφανίζεται πρωιμώτατα καὶ λίαν ἰσχυρόν.

² B. Meissner, Babylonien und Assyrien I, 282.

³ Ὁ Dörpfeld φρονεῖ ὅτι τοὺς κύνες φύλακας τοῦ Ἀλκινόου δύναται νὰ παραλληλίσῃ πρὸς τὰ πτερωτὰ ὄντα («metallene Flügelwesen»), ἅτινα κατέλιπον τὰς ὁπὰς προσηλώσεως ἐπὶ ἐνὸς θολωτοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν, Homers Odyssee 273.

⁴ Ἰδ. M. Ebert, Reall. der Vorgeschichte, ἀρθρον Apotropaeon καὶ Beschwörung. Ἐκ Sendschriftli καὶ Saktische-gozli ὑπάρχουσιν ἐπ' ἴσης «Torlöven». Schaefer-Andrae, Orient 561.

μενη εἰκὼν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀσσυρνασιπάλ (ἀρχὴ 9^{ου} αἰῶνος) ¹.

Εἰκ. 3. Λέων ἀλεξιμανός ἐκ τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀσσυρνασιπάλ.

Οἱ χρυσοὶ δαδοῦχοι. — Κατὰ τὸν Ποιητὴν πρὸς φωτισμὸν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλκινόου ἴσταντο ἐπὶ βωμῶν «χρῦσειοι κοῦροι... δαΐδας μετὰ χερσὶν ἔχοντες». (η 100-101) Ἐλλείπει καλυτέρας ἀναλογίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσαγάγῃ ὡς παρεμφερεῖς τὰς Ἐκατόντα αἰτίνες ἐκόσμου τὸ ἀνάκτορον τοῦ Σαργῶν ἐν Χορσαβὰδ (722-705 π. Χ.) ² (εἰκ. 4).

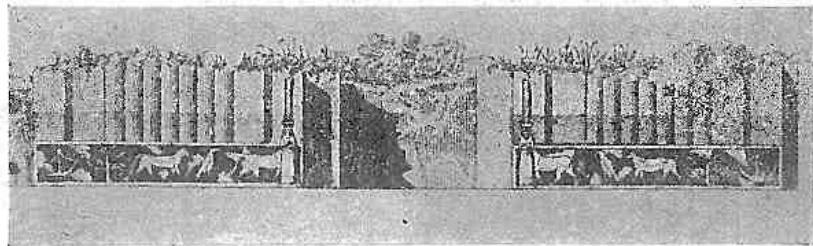
Κύανος - Uknū. — Ἀλλὰ τὸ διδακτικώτερον, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ περιμαχητότερον σημεῖον ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου παρέχει ὁ περίφημος «θριγκὸς κυάνοιο» (η 87). Οἱ ἐρμηνευταὶ δὲν ἠδύναντο καὶ δὲν ἠδυνήθησαν καὶ μέχρι σήμερον νὰ ἐννοήσωσι τί σημαίνει ἡ λέξις κύανος, δὲν δύναται δέ, ἢ νὰ θεωρηθῇ μία ἐξ ἐκείνων τῶν ἐρμηνειῶν, αἰτίνες ἐφευρίσκονται in extremis, ἢ γνώμη ὅτι κύανος ἦτο πιθανῶς εἶδος χάλυβος, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τοῦ κυανίζοντος χρώματός του ἀπεκλήθη οὕτω. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀμερικανικοῦ οὐρανοξύστου, ὅπου ὁ χάλυψ εὐρίσκει οἰκοδομικὴν ἐφαρμογὴν, εἶναι δ' ἄλλως καὶ

¹ Ἐκ B. Meissner, Grundzüge der altbabylonischen Plastik 104, εἰκ. 178.

² Ἰδ. Reall. der Vorgeschichte II, ἀρθρον Dür Sargon, πιν. 223.

ὁ σίδηρος ἐτι παρ' Ὀμήρῳ ἐλάχιστα γνωστός. Μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐνομίσθη ὅτι ὁ κύανος ἀναγνωρίζεται ἐν τῇ ὑαλομάζῃ, ἥτις ἔχουσα χρῶμα κυανοῦν ἐχρησιμοποιεῖτο εἴτε πρὸς κατασκευὴν μικρῶν αὐτοτελῶν κοσμημάτων, εἴτε πρὸς διακόσμησιν ἄλλων τοιούτων ἐν εἴδει σμάλτου. Ὅτε δ' ἐν Τίρυνθι ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια τῆς ἀλαβαστρίνης διακοσμήσεως τοῦ ἀνακτόρου, φέροντα ἐγκεχυμένην καὶ ὀλίγην ὑαλόμαζαν, ἐνομίσθη ὅτι τέλος ἀνευρέθη ὁ θριγκὸς κυάνοιο. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς σήμερον ¹. Ἐν τούτοις τὰ πράγματα δὲν ἔχουσιν οὕτω. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον οὐχὶ ὁ κρητομυκηναϊκός, ἀλλ' ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς θὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς, ἢ δὲ κατωτέρω παρεχομένη ἐρμηνεία ἀσφαλῶς εἶναι ἡ μόνη ὀρθή.

Πρῶτιστα πάντων αὕτη αὕτη ἡ λέξις δὲν εἶναι ἐλληνική, ἀλλ' εἶναι ἐλληνοποίησις τῆς ἀκκαδικῆς λέξεως *uk-nu*, διὰ τῆς ὁποίας εἰς τὰ σφηνοειδῆ κείμενα δηλοῦται ὁ κυανὸς πολυτιμὸς λίθος, ὁ σάπφειρος ἢ lapis-lazuli ².

Εἰκ. 4. «Καρνάτιδες» ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Σαργῶν τοῦ Β'.

τὴν καλυτέραν περὶ τούτου ἀπόδειξιν παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πρωτότυπος λέξις, ὡς τὰ ἄλλα χρώματα

¹ Τὴν ἀνωτέρω ζωφόρον ἴδ. παρὰ Schliemann, Tiryns (ἐγχρώμως) καὶ Perrot - Chipiez VI, 549 εἰκ. 230. Ὁ Dörpfeld, Homers Odyssee, 1925 σ. 271, λέγει ὅτι τὸν θριγκὸν κυάνοιο κατέδειξεν ἐν τῇ ζωφόρῳ ταύτῃ.

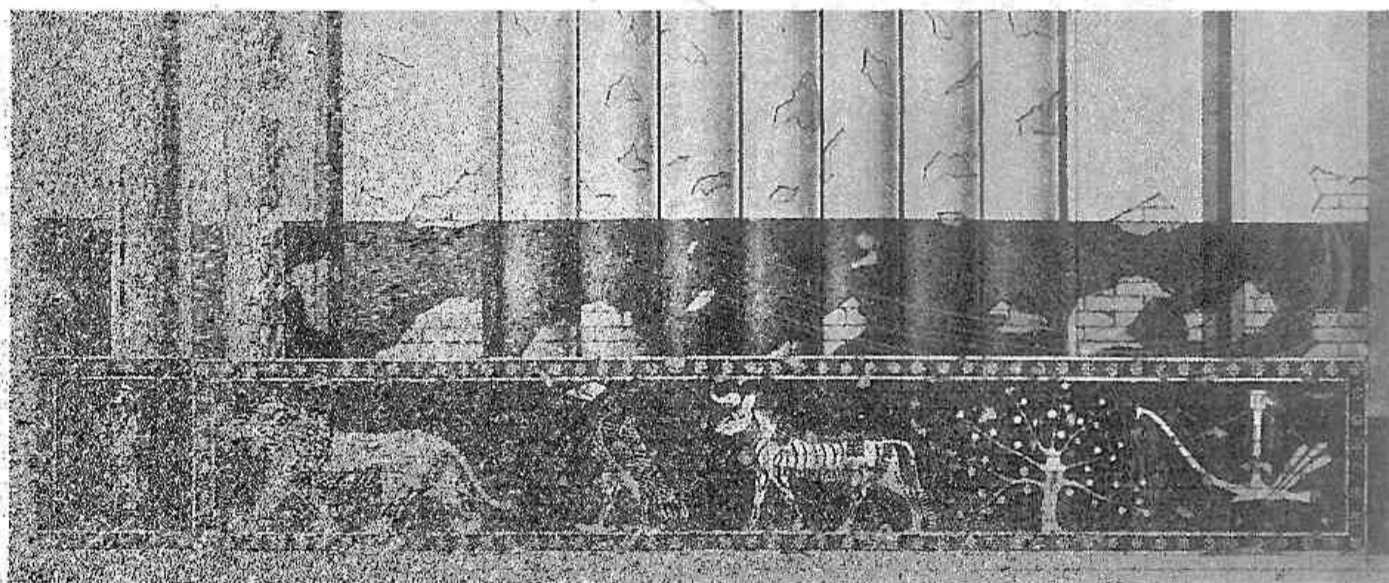
² Ἡ ταυτότης τῶν δύο λέξεων κύανος - uk nu ἐπέλθεν εἰς ἐμέ, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων εἶχον συμπεράνει τὴν ταυτότητα τοῦ ὀμηρικοῦ κυάνου πρὸς τὸ τεχνητὸν κυανοῦν μίγμα τῶν Ἀσσυροβυβλωνίων. Ἡ ταυτότης τῶν λέξεων ἐχρησίμευσεν ὡς κατακλείς τῶν συμπερασμάτων μου, ἐνόμιζον δ' ὅτι ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου εἶχε μέχρι τοῦδε παρατηρηθῆ, διότι οὔτε παρὰ H. Zimmern, Akkadische Fremdwörter, οὔτε οὐδαμοῦ ἄλλαχοῦ

(λευκός - μέλας - έρυθρός), αλλά παράγωγος: Κυανοῦς ἐκ τοῦ κύανος, ὡς πορφυροῦς ἐκ τοῦ πορφύρα.

Ὁ λίθος uk nū ὁ σάπφειρος εἶτε lapis-lazuli, εἶναι διὰ τὸν Βαβυλώνιον ὁ πολυτιμότετος καὶ ἀριστοκρατικότετος τῶν λίθων. Ὁ ναὸς τοῦ μεγίστου τῶν θεῶν Μαρδούκ ἐν τῷ δευτέρῳ οὐρανῷ σύγκειται ἐκ κυάνου¹. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἑτεμενάκι, ὁ Πύργος τῆς Βαβέλ, ἦτο εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος ἐφωδιασμένος δι' «ἀκτινοβολοῦντος» ἱεροῦ ἐκ κυανῶν ἐσμαλωμένων πλίνθων². Ἐπ' ἴσης τὰ ζῶα τῆς πομπικῆς ὁδοῦ ἦσαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς κυανᾶ, ὡς καὶ τὸ ἔδαφος τῶν παραστάσεων³. Ὁ λίθος uknū εἶχε καταστήσει τρόπον τινὰ τὸ ἔμβλημα καὶ ἡ εἰδικότης τῶν Βαβυλωνίων, δι' ὃ οἱ Αἰγύπτιοι ἀπεκάλουν τοῦτον «κυανοῦν λίθον τῆς

γῶς ἀκριβός, ἐπεδόθησαν οἱ τότε χημικοὶ καὶ εἰς τὴν τεχνητὴν παρασκευὴν του¹. Ἐν χημικῷ τινι συγγράμματι τῆς Βιβλιοθήκης Ἀσσυροβανιπάλ εὐρέθη καὶ ἡ συνταγὴ τῆς παρασκευῆς, ἀκατάληπτος ὅμως τὰ πολλά, διότι αἱ ἀναφερόμεναι πρῶται ὕλαι ὀρίζονται δι' ἀκαταλήπτων ὀνομάτων. Τὸ ἔργον ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπέτυχε λαμπρῶς, δι' ὃ καὶ ἀφθονος χρῆσις τοῦ προϊόντος νὰ γίνεται καὶ πρὸς ἄλλους, καὶ δὴ καὶ πρὸς οἰκοδομικοὺς σκοποὺς. Τοῦτο λοιπὸν τὸ τεχνητὸν μείγμα μᾶς περιγράφει ὁ Ὅμηρος ὡς κύανον, οὐχὶ τὴν ὀλιγοστὴν ὑαλόπασταν τῶν μυκηναίων χρυσοχόων.

Ὁ θριγκὸς κυάνιο παραβαλλόμενος πρὸς ζωφόρους τῶν ἀσσυροβαβυλωνιακῶν ἀνακτόρων ἐκ κυάνου. — Ὁ ποιητὴς ὀμιλεῖ περὶ ὀλο-

Εἰκ. 5. Ζωφόρος ἐκ κυάνου ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Σαργῶν τοῦ Β' ἐν Χορσαβάδ.

Βαβέλ». Διὰ τὴν μεγάλην του ζήτησιν δὲν ἐπῆρκει ἡ φυσικὴ ἀπόδοσις, ἐπειδὴ δὲ θὰ ἦτο καὶ ἀναλό-

ἡδυνήθη νὰ εὑρῶ τι περὶ κυάνου. Ὁ διευθύνων ὁμοῦς τὸ μικρασιατικὸν μουσεῖον τοῦ Βερολίνου κ. Opitz, ὅστις κατὰ παράκλησίν μου ἠρέυνα περὶ τοῦ πράγματος, ἀνεῦρε τέλος παρὰ F. Hommel, Ethnologie u. Geographie des alten Orients, 1926 εἰς τὰ Nachtrage, σ. 984 τὰ ἀκόλουθα: «darfle uknū dem griech. κύανος zugrunde liegen». Ὁ Hommel λοιπὸν εἶναι προφανῶς ὁ μόνος ἀνατολιστής, ὅστις παρετήρησε τὴν ταυτότητα τῶν λέξεων.

1 Κατὰ τὰς Βαβυλωνιακὰς ἀντιλήψεις ὁ γῶρος τοῦ οὐρανοῦ περιλαμβάνει τρία στρώματα. Τὸ πρῶτον ἐκ λίθου luludanītu, τὸ δεύτερον ἐκ saggilmūt, ἐνθα κατοικεῖ ὁ Μαρδούκ, τὸ δὲ τρίτον καὶ κατώτατον ἐκ κυανοῦ ἰάσπιδος. Ἰδ. B. Meissner, Babylonien und Assyrien II, 108.

2 Ἰδ. Vorderasiatische Bibliothek IV, 98. Ἑλληνιστὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλών ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

3 Ἰδ. τὸ ἄρθρον μου Βαβυλών. Περὶ τῆς ἀγάπης τῶν

κλήρου θριγκοῦ εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου. Τοιοῦτος εἶναι μόνον καταληπτὸς, ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς ἀσσυριακὰ καὶ νεοβαβυλωνιακὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὑπάρχουσι πραγματικοὶ θριγκοί, ἦτοι ζωφόροι ἐκ κυάνου. Δυστυχῶς οὔτε συστηματικαὶ ἀνασκαφαί, οὔτε μεγάλα δημοσιεύσεις τούτων ὑπάρχουσι μέχρι τοῦδε. Μία ὁμοῦς εἰκὼν ἐκ Dūr-Sargon, ἦτοι ἐκ τοῦ σημερινοῦ Χορσαβάδ, ὅπου ἔκτισε τὸ ἀνάκτορον τοῦ Σαργῶν ὁ Β' τῆς Ἀσσυρίας (περὶ τὸ 713 π. Χ.), θὰ δώσῃ ἰδέαν τῆς ζωφόρου ἐκ κυάνου². (Εἰκ. 5).

Βαβυλωνίων καθόλου πρὸς τὸ κυανοῦν χρῶμα B. Meissner ἐ. ἀ. I, 236, 350.

1 Ἰδ. Meissner ἐ. ἀ. II, 384.

2 Τὸ ἀνάκτορον ἀνεσκάφη τῷ 1842-55 ὑπὸ Botta καὶ Place. Τὰ 5 σύμβολα, λέων, ταῦρος, ἀετός, σκυῖ, ἄροτρον,

Ὁμοίως ἀνεῦρε καὶ ὁ Koldewey ἐν Βαβυλωνί, ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς κυρίας ἀκροπόλεως ἰεράκια μεγάλων ἀναγλύφων, τὰ ὅποια κατὰ τὰς περιγραφὰς του «συνίσταντο ἐξ ὠραίου κυανοῦ μείγματος, παρομοίου πρὸς τὸν Lapis - Lazuli». Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι κύανος, ἐκ δὲ σχετικῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὰ ἀκόλουθα περὶ τοῦ ἀνακτόρου (παρίσταται ὁμιλῶν αὐτὸς ὁ Ναβουχοδονόσορ περὶ τοῦ ἔργου του): Χαλκίνοὺς οὐδοὺς καὶ στρόφιγγας ἴδρουσα εἰς τὰς θύρας του καὶ περιέβαλον τὴν κορυφὴν διὰ κυανῆς στεφάνης. Ὁ Koldewey συμπεραίνει, ἴσως ὀρθῶς, ὅτι ὑπὸ τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις πρέπει νὰ νοήσωμεν τὰ ρηθέντα ἀνάγλυφα ἄλλ' ὅπως δῆποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, κυανῆ στεφάνη τῆς κορυφῆς εἶναι, νομίζω, ἀκριβῆς ἀντίστοιχον τῆς ὁμηρικῆς φράσεως 'θρικὸς κυάνοιο' ².

Κυανοχαίτα. — Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ρηθέντων καὶ ἐκ περαιτέρω συγκρίσεων θὰ ἐξηγηθῶσιν ὡσαύτως παραδοξότατα ἐπίθετα ὁμηρικῶν θεῶν. Ὁ Ποσειδῶν ὀνομάζεται κυανοχαίτης, ἦτοι ἔχων κόμην κυανῆν, τὸ δὲ γεγονός τοῦτο ἐνέπνευσε πάλιν εἰς τοὺς παλαιότερους μίαν ἀπεγνωσμένην ἐρμηνείαν, ὅτι δηλ. οἱ τότε Ἕλληνες θὰ ἔπασχον ἐκ τῆς λεγομένης ἀχρωματοψίας (Daltonismus), ἦτοι τῆς νόσου ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διακρίνη τὰ συγγενῆ χρώματα, ἐπομένως καὶ τὸ κυανοῦν τοῦ μέλανος. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα ἔχει πολὺ ἀπλούστερον καὶ φυσικώτερον. Ἦδη ὁ Bérard ³ παρετήρησεν, ὅτι «οἱ εὐγενεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔχουσι κομμάσεις κυανᾶς, ἐκ γησίου lapis-lazuli, Khesbet, κυάνου ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ὀμηρος.» Ἐπ' ἴσης καὶ μυθολογικαὶ μορφαὶ περιγράφονται μετὰ κόμης ἐκ κυάνου, ὥστε κατὰ τὸν ἀνωτέρω λόγιον νὰ ἐξηγῆται καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος. Προφανῶς ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἡ ὀρθότερα, οἱ δ' ἀνατολικοὶ πολιτισμοὶ εἶχον καὶ θεοὺς ὧν ὑποχρεωτικῶς ἔπρεπεν ἢ παράστασις τῶν τριχωτῶν μερῶν τῆς κεφαλῆς νὰ εἶναι ἐκ σαπφείρου. Οὕτω μία ὠραία ἀρχαῖκή κεφαλὴ ἐξ Ἀσσοῦρ ἔφερεν, ὡς ὁ Andrae συμπεραίνει ⁴ κόμην ἐκ Lapis-

ἔχουσιν ἀσφαλῶς ὀρισμένην σημασίαν. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ Reall. d. Vorgeschichte 2, πιν. 228 (ἄρθρον Dur Sargon).

¹ Ἰδ. τὸ ἄρθρον μου Βαβυλών καὶ R. Koldewey, das Wieder Erstehende Babylon ⁴.

² Πρβ. καὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλών ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 430 στήλη 3.

³ V. Bérard, les Phéniciens et l'Odyssee, II 55.

⁴ W. Andrae, die archaischen Ishtar Tempel in Assur 69 καὶ ἔχρωμος πιν. 28α.

lazuli, «mit dem man zu allen Zeiten gern die Haare darstellte». Ὁσαύτως τοῦ σεληνιακοῦ θεοῦ Σιν ἡ γενειὰς ὀφείλει νὰ ἀποτελῆται «ἐκ γησίου Lasurstein» ὡς πλέον ἢ ἀπαξ ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα ¹. Ὁμοίως τοῦ θεοῦ Σαμᾶς ἡ μακρὰ γενειὰς πρέπει νὰ συνίσταται ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, γενικῶς δὲ πάντες οἱ ἄρρενες θεοὶ ὡς σημεῖον τοῦ ἀξιωματῶς των φέρουσι πάγωνα ἐκ Lasurstein ².

Νῦν ἀνακύπτει καὶ ἕτερον ζήτημα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ κρίσις δὲν δύναται νὰ γίνῃ προχειρῶς: Κατὰ τινὰς λογίους αἱ γενειάδες τῶν ἀνωτέρω θεῶν περιγραφόμεναι οὕτω πρέπει νὰ νοηθῶσιν ἀπλῶς κυαναῖ. Ὁ Meissner ὅμως βεβαιοῖ ³, ὅτι κατὰ τὴν παλαιὰν ἀνατολικὴν ἀντίληψιν ἡ γενειὰς τῶν ἀνωτέρω θεῶν συνίστατο καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκ τοῦ πολυτίμου κυανοῦ λίθου. Τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ἐπιστεύοντο ὡς ἀπόλυτα ἀντίτυπα αὐτῶν, τὰ δὲ μέλη των ἦσαν ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, ἐξ ἧς καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαμάτων, λ. χ. ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου κλπ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Bérard κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐσημείωσε τὴν ἐπὶ παπύρου τινὸς περιγραφὴν τῆς μυθολογικῆς μορφῆς τοῦ Φρᾶ, καθ' ἣν «τὰ ὄστα εἶναι ἀργυρᾶ, αἱ σάρκες χρυσαῖ, ἡ κόμη, ἐκ khesbet (= κυάνου)» κλπ, διὰ τοῦτο ὁ λόγιος ἐκεῖνος συμπεραίνει ⁴ ὅτι ὁμηρικὰ τινὰ ἐπίθετα παρέχουσι ἀκριβεῖς μεταφράσεις τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων: Χρυσῆ Ἀφροδίτη, Θέτις ἀργυρόπεξα, Ποσειδάων κυανοχαίτα. Τοῦτο λοιπὸν τὸ συμπέρασμα δὲν μοῦ φαίνεται τοσοῦτον ἀπλοῦν. Εἶναι ἀκριβῶς χαρακτηριστικὸν τῶν (κλασσικῶν τουλάχιστον) Ἑλλήνων, ὅτι ἀντελαμβάνοντο τοὺς θεοὺς των ἐντελῶς ἀνθρωπίνους τὴν τε μορφήν καὶ τὴν ψυχὴν. Καὶ ὁ Ὀμηρος δὲ ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς, κατὰ τρόπον γησίου ἑλληνικόν, πάθη καὶ ἔλαττώματα τοσοῦτον ἀνθρώπινα, ὥστε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι τὴν Θέτιδα, ἠγνῶει ἔχουσαν πόδας ἀργυροῦς ἢ τὴν Ἀφροδίτην, καθ' αὐτὸ προσωποποίησιν τῆς σαρκός, ὡς συγκειμένην ἐκ χρυσοῦ. Τὰ ἐπίθετα λοιπὸν ταῦτα, καθαρῶς κοσμητικὰ, θὰ ἐπεθύμουν νὰ πιστεύσω ὅτι μόνον τὴν καταγωγὴν ἔχουσι ἀνατολικήν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν σημασίαν. Εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλῶς αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις προσέπιπτον ἀκαλαίσθητοι, ὅπως ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι ὁ χρυσοῦς μηρὸς τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν κα-

¹ B. Meissner, Bab. u. Assyrien II 19.

² ἐ. ἀ. 21 καὶ 120.

³ Bab. u. Ass. II, 131.

⁴ Les Phén. et l'Odyssee 57.

τόπιν ἄγυρτων, ὅσοι ἤθελον νὰ μιμηθῶσι τούτων¹ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ πλήρως ὡς δείγμα θειότητος, ἢ ἐν τῷ περιβάλλοντι τῶν ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων. (Γνωστὸν ἄλλως, ὅτι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πυθαγόρου λέγεται πολλὰ παραλαβὸν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Πρβλ. τὰ ἀνωτέρα λεχθέντα περὶ Πυθαγορείου θεωρήματος). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κυανῇ τὸ χρῶμα γενεάς, διὰ τὴν μακροχρόνιον παράδοσιν φαίνεται ὅτι εἶχε καθιερωθῆ. Οἱ «κυανοπώγωνες» τῆς Ἀκροπόλεως Τριτοπατρεῖς ἀποτελοῦσιν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ πράγματος, καὶ εἶναι νῦν μᾶλλον νοητοί.

Κυάνεαι ὄφρυνες. — Διὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ τῶν σκέψεων περὶ ἀτοτολικῶν στοιχείων παρ' Ὀμήρω, θὰ ἐρμηνευθῇ νῦν καὶ ἄλλο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶχε μείνει ἀπαράτητον, ἦτοι αἱ κυάνεαι ὄφρυνες τοῦ Διὸς ἐν τοῖς περιφήμοις στίχοις, οἵτινες λέγεται ὅτι εἶχον ἐμπνεύσει τὸν Φειδίαν². Δὲν ὑπῆρχε δι' ἐμὲ ἀμφιβολία, ὅτι ὡς αἱ κυαναὶ χαῖται, οὕτω καὶ αἱ κυαναὶ ὄφρυνες ἔπρεπε νὰ ἔχωσι πρότυπα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πράγματι μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν ἔργων τέχνης ὑπάρχουσι πλείστοι κεφαλαὶ ἢ ἀγάλματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ θέσις τῶν ὄφρυνων καλύπτεται διὰ βαθείας καὶ πλατείας ἐγκοπῆς. Ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε, τουλάχιστον εἰς τινὰς περιπτώσεις, κύανος εἴτε φυσικὸς (Lapis-lazuli) εἴτε τεχνητός, ἀλλ' οἱ εἰδήμονες ἀνατολισταὶ μὲ ἐπληροφόρουν ὅτι ἐνετίθετο ἄργυρος εἰς τὴν θέσιν τῶν ὄφρυνων, διότι ἐσώθησαν σχετικὰ ἴχνη. Ἐν τούτοις διὰ τῆς ἐξετάσεως ὅλων τῶν προσιτῶν μοι ἔργων ἔσχον τὴν τύχην νὰ ἀνακαλύψω μίαν ἀδημοσίευτον μικρὰν σουμερικὴν κεφαλὴν ἐν τῇ Vorderasiatische Abteilung τοῦ Βερολίνου, ἣτις ἐδικαίωσε τὰς προσδοκίας μου (εἰκ. 6)³. Ἡ κεφαλὴ αὕτη φέρει τὰς συνήθεις ἀυλακώσεις εἰς τὴν θέσιν τῶν ὄφρυνων, ἀλλὰ κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν ἡ ἀριστερὰ ὄφρυς διασώζει ἔτι κατὰ χώραν ὑπεράνω τῆς ῥινὸς τεμάχιον φυσικοῦ κυάνου. Νῦν οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἐπίθετον τῶν κυανῶν ὄφρυνων ἀφωρηθήτη ἔξ ἔργων τέχνης. Ὅτι δὲ τὸ ἔθιμον διετηρήθη μέχρι ἐσχά-

των, ἀποδεικνύουσι γλυπτὰ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν¹.

Δοξασίαι καὶ γνώσεις τῆς Ἀνατολῆς παρ' Ὀμήρω. — Μέχρι τοῦδε ἐξητάσθησαν πράγματα τοῦ ἑλικίου πολιτισμοῦ ἀλλὰ καὶ πνευματικῆς φύσεως ἐκδηλώσεις ὑπάρχουσι παρ' Ὀμήρω φέρουσαι χαρακτηριστὰ προδήλως ἀνατολικόν. Ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ δείξῃ ἴσως πολλὰς τοιαύτας.

Εἰκ. 6. Σουμερικὴ κεφαλὴ μετὰ ἐνθέτων ὄφρυνων ἐκ κυάνου.

Ἐνταῦθα θὰ ἐκτεθῶσιν ὀλίγα μόνον χαρακτηριστικὰ περιπτώσεις.

οἰεῖσιν τῆς κεφαλῆς, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Opitz, ἐτοιμάζει ὁ καθ. Passarge ἐν Ἀμβούργῳ.

¹ Κατὰ τὴν ἐν Βερολίῳ παραμονὴν μου εἶχον σημείωσει κεφαλὴν μαρμαρίνην, ἐκ Παλμύρας ἂν δὲν ὀπατῶμαι, ἣτις διέσωζε τὴν μίαν ὄφρυν ἐνθετον ἐκ κυανῆς μάξης, ἦτοι κυάνου. Δυστυχῶς ἀπώλεσα τὴν σχετικὴν σημείωσιν, διότι κατέστη ἀδύνατος ἡ ἀνεύρεσις τῆς μεταξὺ τῶν χειρογράφων μου. Ἐπ' ἴσης ἐν Παρισίοις ὑπάρχει κεφαλὴ

¹ Λουκιαν. Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντις 40 (Ἐκδ. Bekker).

² Ἰλ. Α 528 ἐξ, ἢ καὶ κυανέσιν ἐπ' ὄφρυνος νεῦσε Κρονίων, | ἀμβρόσια δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἀνακτος | κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον. Πρβλ. καὶ Ο 102, Ρ, 209.

³ Τὴν εἰκόνα μετὰ τῆς ἀδείας δημοσιεύσεως πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ προθυμίαν τοῦ διευθύνοντος τὸ ρηθὲν μουσεῖον κ. Opitz. Πλήρη δημο-

Ἄρτος ὠκεανοῦ.— Εἶναι γνωστὴ ἡ παρ' Ὀμήρω δοξασία περὶ ῥόου ὠκεανοῦ, ἐνὸς δηλ. κυκλικοῦ ρεύματος τῆς θαλάσσης, τὸ ὁποῖον πανταχόθεν περιέβαλλε τὴν Γῆν. Ἡ δοξασία αὕτη, λίαν παράδοξος καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι νοητὸν πῶς ἠδύνατο νὰ γεννηθῆ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, οἵτινες νησιῶται ὄντες τὰ πλείεστα ἢ καὶ πανταχόθεν περιβαλλόμενοι ὑπὸ θαλάσσης ἐπεδόθησαν πρωιμώτατα εἰς τὰς θαλασσοπορίας. Ὡς τοιοῦτοι ἐγνώριζον βεβαίως, ὅτι πέραν τῆς πατρίδος των ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ξηραὶ, εἴτα πάλιν θάλασσα καὶ ἐκ νέου γῆ κ.ο.κ. Ἡ ἰδέα λοιπὸν περὶ τῆς Γῆς ὡς συμπαγοῦς ὅλου, περιβαλλομένου κύκλῳ ὑπὸ τοῦ ὠκεανοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῆ ἐντὸς κεφαλῆς ἐλληνικῆς. Τοῦναντίον ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἄριστα εἰς τὸν Βαβυλώνιον, ὅστις ἐφρόνει ὅτι κατοικεῖ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Γῆς, (ἢ Βαβυλὼν ἐθεωρεῖτο «ὀμφαλὸς» τῆς Γῆς) ἐκτὸς δὲ τῶν ὁρίων τῆς χώρας του οὐδέποτε ἐξήρχετο. Πρὸς Ἀνατολὰς οὐδέποτε προεχώρει, διότι ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς χώρας τῶν Κοσσαίων, κατοικούντων τὰ ὄρη τοῦ Ζάγγου, οὐδεμίαν εἶχε πρόσοδον¹. Ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων σημείων τοῦ ὀρίζοντος οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζον ἢ ἤκουον ὅτι ἐκτείνεται εὐρεία θάλασσα: Πρὸς Βορρᾶν ὁ Εὔξεινος Πόντος καὶ ἡ Προποντίς, πρὸς Α. τὸ Αἰγαῖον, πρὸς Ν. δὲ τέλος ὁ Περσικὸς κόλπος. Εἶναι λοιπὸν λίαν φυσικὸν ἐνταῦθα νὰ ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ δοξασία περὶ τοῦ κυκλικοῦ ῥόου ὠκεανοῦ, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον κατὰ τὸν Βόσπορον, τὴν Προποντίδα, τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν, σχηματίζεται θαλάσσιον ρεῦμα ταχύτητος πολλὰκις ἀρκετῶν μιλίων.

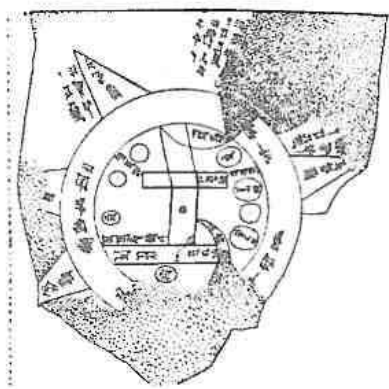
Τὸ θεωρητικὸν τοῦτο συμπέρασμα ἐπιβεβαιοῦται παραδόξως καὶ εἰς «παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρτης» ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, κεχαραγμένος ἐπὶ πινακίδος (εἰκ. 7). Ὁ χάρτης οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν νεοβαβυλωνιακὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ τὸ πρῶτον του κατὰ τινας εἶναι παλαιότερον². Ἀπὸ

ἐκ Βααλβέκ (Ἡλιουπόλεως) (ἄνευ ἀριθμοῦ, αἰθουσα γλυπτῶν X) ἦτις ἔφερον ἐνθέτους ὄφρῳς, διατηροῦσα νῦν μόνον τὰς κοιλότητας ὡς τὸ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενον σουμερικὸν ἔργον. Προφανῶς τῆς αὐτῆς παραδόσεως συνέχεια εἶναι αἱ ἐγγράμματα ὀφρῳές ἐπὶ τῆς περιφῆμου σαρκοφάγου San Lorenzo τῆς Ρώμης.

¹ Ἀπ' ἐναντίας ἡ Βαβυλωνία εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ὑφίστατο τὰ πάνδενα ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν ἐκείνων, οἵτινες ἔτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἦσαν ἄγριοι καὶ πολεμικώτατοι. (Γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν ἐνδοξὸν δυναστείαν τοῦ Χαμμουραμπί κατέλυσαν καὶ τὸν βασιλικὸν οἶκον τῆς Βαβυλώνας, ἐγκατασταθέντες ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ὡς κοσσαϊκὴ ἢ κασιιτικὴ δυναστεία).

² Ἰδ. Meissner ἐ. ἀ. II, 378.

Βορρᾶ, πηγάζων ἐκ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, εἰκονίζεται ῥέων ὁ Εὐφράτης καὶ χυνόμενος εἰς τὰ «ἐλη» τοῦ Περσικοῦ κόλπου. Αἱ διάφοροι πόλεις ἢ χώραι ἀναγράφονται διὰ τῶν ὀνομάτων των, πάντα δὲ ταῦτα περιβάλλει τὸ κυκλικὸν ρεῦμα τοῦ ὠκεανοῦ, «nāgu margatu», δηλ. «πικρὸς ποταμός», ὡς συνήθως ἐξηγεῖται, ἴσως ὅμως καλύτερον «κυκλικὸς ποταμός»¹. Πόσον ὅμως διαφόρως οἱ

Εἰκ. 7. Βαβυλωνιακὸς παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρτης μετὰ τοῦ «ῥόου ὠκεανοῦ».

γνήσιοι Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο τοῦ πράγματος, δηλοῦσιν ἤδη αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ Ἡροδότου οἱ σαρκαστικοὶ λόγοι, ὅστις ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ ἐρχεται νὰ γελᾶσθαι, ὅταν βλέπῃ μερικοὺς νὰ κατασκευάζωσι χάρτας προφανῶς ὡς τὸν παρόντα: «οἱ ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλωτέρα ὡς ἀπὸ τόρνου...»². Καλύτερον δὲν ἠδύνατο νὰ δηλωθῆ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ βαβυλωνιακοῦ καὶ ἐλληνικοῦ πνεύματος!

Ἡ ὀμηρικὴ γνῶσις περὶ μακροτάτων ἡμερῶν. — Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν περιφέρειαν τοῦ «κυκλικοῦ ποταμοῦ» σημειοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω χάρτου ὀκτὼ «νῆσοι». Διὰ τὴν βορειοτάτην ἐκ τούτων ἐπισυνάπτεται ἡ παρατήρησις, ὅτι ἐκεῖ «δὲν εἶναι ὄρατος ὁ ἥλιος». Τοῦτο προϋποθέτει ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην γνῶσιν τῶν μακρῶν πολικῶν νυκτῶν, συμπίπτει δὲ κατὰ τοῦτο παραδόξως πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Ὀδυσσεῶς περὶ τῆς χώρας τῶν Λαιστρυγόνων. Ἐνταῦθα ἢ εἰς τὰ βόρεια πλάτη παρατηρουμένη ἐπιμήκυνσις τῆς ἡμέρας (καὶ ἐπομένως καὶ τῆς νυκτὸς εἰς ἀντιστοίχους ἐποχάς), δηλοῦται διὰ τῆς ἐκφράσεως, ὅτι ἀνὴρ ἀντέχων εἰς τὴν αὐπνίαν θὰ ἠδύνατο νὰ κερδίσῃ δύο ἡμερομίσθια³. Ἐτι μᾶλλον καθίσταται ἀξία προσοχῆς ἡ σύμπτω-

¹ Ἰδ. περὶ τούτου B. Meissner ἐ. ἀ. II, 111 σημ. 14.

² Ἡροδ. 4, 36.

³ x 84 - 86.

σις τῶν δύο τούτων γνώσεων, καθ' ὅσον, κατὰ πληροφορίαν ἦν ὀφειλω εἰς τὸν καθηγητὴν Unger, ὁ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενος χάρτης δὲν ἐσχεδιάσθη αὐτοτελῶς, ἀλλ' ὡς συνοδευτικὸν εἰς τινὰ περιπετειώδη διήγησιν. Ἐν τιαύτῃ περιπτώσει καὶ ἡ διήγησις τοῦ Ὀδυσσεῶς ἀποτελεῖ ἐν παράλληλον ¹.

Τὸ μῶλυ.— Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Βαβυλωνία ἦτο ἡ κλασσικὴ πατρίς πάσης μαγικῆς γνώσεως. Ἡ μαγεία εἶχεν ἀναχθῆ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εἰς ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα τὴν κυριωτάτην ἐπιστήμην, ἧς ἀπλῶς ὑπηρετικαὶ ἐθεωροῦντο ἡ ἰατρικὴ, ἡ χημεία καὶ εἰ τις ἄλλη ². Ἐξορκισμοί, μαγικαὶ βοτάναι καὶ μαγικαὶ τελεταὶ ἀπασχολοῦσι μέγιστον, ἴσως τὸ μέγιστον μέρος τῆς διασωθείσης σφηνοειδοῦς λογοτεχνίας. Ἐκεῖ ἐζήτησα νὰ εὑρω, ματαίως ὅμως, τὸ ὄνομα φυτοῦ τίνος, ὅπερ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ ξενόγλωσσον μῶλυ, δι' οὗ ὁ Ἑρμῆς ζητεῖ νὰ προφυλάξῃ τὸν Ὀδυσσεῶν ἀπὸ τῶν μαγγανειῶν τῆς Κίρκης ³. Ἐν τούτοις εἶναι ἀναμφίβολος σχεδὸν ἡ ἀνατολικὴ προέλευσις του, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἐξορύξας τοῦτο τὸ ἐδάκειν ὀλόκληρον εἰς τὸν ἥρωα (οὐχὶ μόνην τὴν ῥίζαν), περιγραφόμενον ὡς μέλαν μὲν τὴν ῥίζαν, γάλακτι δὲ εἴκελον κατὰ τὸ ἄνθος ⁴. Ἡ λῆψις φυτοῦ ἐν τῇ χειρὶ

¹ Εἰς μίαν ἄλλην ἐκ τῶν νήσων τοῦ χάρτου δίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι αὐτὴ κατοικεῖται ὑπὸ ταύρου, ὅστις «περιπλανᾶται καὶ προσβάλλει». Ὁ χαρακτηρισμὸς θὰ ἤρμοζε παραδόξως πρὸς τὴν κατ' ἐξοχὴν νῆσον τοῦ ταύρου, τὴν μινωικὴν Κρήτην, ἀν ἀπεδεικνύετο ντως ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ χάρτου ἐκείνου ἀνάγεται μέχρι τῆς 2ας χιλιετηρίδος. Ὁ Meissner καὶ ἄλλοι δὲν ἀναβιβάζουσι τὸ πρωτότυπον πέραν τοῦ 9ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις ὁ καθηγ. κ. E. Forrer παρεπιδημῶν ἀκριβῶς διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμῶν μου ἐν Κρήτῃ, φρονεῖ ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ ἀνωτέρω χάρτου εἶναι παμπάλαιον, δυνάμενον μέχρι τῆς σουμερικῆς ἐποχῆς νὰ ἀναχθῆ, ὅποτε ἤρ. ξαντο ἤδη σχεδιάζοντες τὴν γῆν ὑπὸ μορφῆν «πεντάλφα». Εἰς τὸν αὐτὸν κ. Forrer ὀφείλω καὶ τὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ σχηματιζομένου θαλασσίου ρεύματος πέριξ τῶν παραλίων τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου.

² Ἰδ. περὶ τούτου τὸ σχετικὸν μέγα κεφάλαιον παρὰ Meissner ἐ. ἀ. II, 198 ἐξ. καὶ ἐλληνιστὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλωνία.

³ κ 302 ἐξ. Λιεσώθησαν πλεῖστα ὀνόματα φυτῶν, κατὰ κανόνα σχεδὸν ἀκατάληπτα, συνειλεγμένα ἐν Cuneiform Texts τομ. 14 καὶ ἐν τῷ λιθογράφῳ βιβλίῳ τοῦ R. Thompson, The Assyrian Herbal, 1924, ἀλλ' οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι τῆς αὐτῆς ῥίζης πρὸς τὸ μῶλυ. Τὸ παρὰ τῷ τελευταίῳ (σ. 139) ὡς καὶ παρὰ H. Zimmern, Akkadische Fremdwörter 58 murru συνάπτεται πρὸς τὸ μύρρο.

⁴ Δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν βοτανικός, ὅστις νὰ μὴ ἠσυχολήθῃ ἐπὶ τῇ βύσει τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς περὶ τὸν ταυτισμὸν τοῦ μώλυος, ὡς δὲν ὑπῆρξεν ἀλχημιστῆς μὴ ζητή-

κατὰ τῶν μαγγανειῶν περιγράφεται ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ βαβυλωνιακῇ Δημιουργίᾳ (Weltschöpfungslied), ὅπου ὁ Μαρδούκ ὀπλιζόμενος κατὰ τῆς Τιαμάτων λαμβάνει μεταξὺ τῶν ἄλλων τοῦ ὄπλων καὶ φυτὰ κατὰ τῆς μαγείας, «τὰ ὅποια κρατεῖ ἐν τῇ χειρὶ ¹». Τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερος χαρακτηριστικόν, διότι ἄλλως ἢ λῆψις ῥιζῶν, κονδύλων κλπ., εἶναι οὐχὶ ἀσνήθης εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ². Οὕτω λοιπὸν ὀχυροῦται καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς κατὰ τῆς Κίρκης, ὡς ἐπιτραπῆ δ' ἐνταῦθα καὶ μία μικρὰ παρέκβασις, ἵνα συσχετισθῆ πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἐν περιέργον μνημεῖον (εἰκ. 8). Τοῦτο εἶναι κορινθιακὸν πλακίδιον ἐν

Εἰκ. 8.

Μορφὴ ἐπὶ κορινθιακῶν πλακιδίων κρατοῦσα φυτὸν ὡς ἀλεξίκακον.

Βερολίῳ ³, εἰκονίζον πωγωνοφόρον ἄνδρα κρατοῦντα δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ ἄνθος διὰ τῆς ἀριστερᾶς. Ὁ Furtwängler διερωτᾷται: «Ob Poseiden oder sonst ein Gott?» Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἢ μορφῆ αὐτῆ εἶναι νῦν νοητῆ. Εἴτε περὶ θεοῦ πρόκειται εἴτε, (ὅπερ τὸ πιθανώτερον) περὶ θνητοῦ, κρατεῖ οὗτος πλὴν τοῦ πραγματικοῦ ὄπλου του καὶ ἐν φυτὸν

σας τὴν ἐφεύρεσιν παρασκευῆς χρυσοῦ. Τὴν ἀπιστεύτως ἀναπτυχθεῖσαν οὕτω περὶ μώλυος φιλολογίαν καὶ ὅλας τὰς σχετικὰς γνώμας εὐρίσκει τις τελευταίως ἐν τῷ περιοδικῷ Der Naturforscher, 1925 - 6 Heft 10, 523 ἐξ. (Marzell).

¹ Meissner II, 178.

² Πρβλ. τὰ νῦν φυλακτὰ ἐκ σκοροδῶν ἢ χρομμῶν, ἴδ. δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον περὶ μώλυος, ὅπου καὶ λαογραφικῶς ἐρευνᾶται τὸ ζήτημα.

³ Furtwängler, Beschreibung d. Vasens. im Antiquarium I, 622. Antike Denkmäler II, πιν. 24, 28 καὶ 29, 19.

κατά της μαγανείας. Ίσως υπό την άφρον του του σχηματοποιήσιν πρέπει να αναγνωρίσωμεν αυτό του τοῦτο τὸ μῶλον.

Συμπέρασμα. *Υπόθεσις τῆς Ἰλιάδος.*— Κατὰ πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα ἐπὶ μέρους ζητήματα ἢ ἐπίδρασις τῆς Ἄνατολῆς ἐπὶ τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα οὔτε μικρὰ εἶναι, οὔτε λεπτομερειακῆ. Ὑπάρχει βαθύτερα σύνδεσις μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἄνατολῆς, ἥτις ὑπὸ ποικίλους τρόπους ἐκδηλοῦται. Μήπως καὶ αὕτη ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἰλιάδος δὲν συνδέει ἡμᾶς πρὸς τὴν Ἄνατολήν, ἔστω ὑπὸ τὴν μορφήν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων; Σήμερον δὲ γνωρίζει ἡ ἐπιστήμη, ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος, ὅστις εἶναι γεγονός ἱστορικόν, ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον κρίκον ἀλύσεως ὁμοίων γεγονότων. Ἄν ὁ κρίκος οὗτος συνδέει ἡμᾶς πρὸς τὰ βόρεια μῦλλον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παλαιότερον φαίνεται ὅτι αἱ σχέσεις, φιλικαὶ ἢ ἐχθρικά, συνάπτονται μᾶλλον πρὸς τὸν Νότον. Αὐτῆς ταύτης τῆς μετακινήσεως τῶν λαῶν, ἥτις ἐπὶ Ραμεσσή τοῦ Γ'. ἔφερον εἰς κίνδυνον τὴν Αἴγυπτον, δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν ἀπληλαγμένα καὶ Ἑλληνικὰ φύλα. Οἱ Φιλοισταῖοι εἶτα, οἵτινες σήμερον πιστεύονται γενικῶς ὡς ἐκπατρισθέντες Κρήτες, ἀποτυγχόντες εἰς τὸν ἐκβιασμὸν τῆς Αἰγύπτου ἐγκαθίστανται ὀριστικῶς βορειότερον, εἰς τὴν χώραν ἥτις ἀπ' αὐτῶν ἀπεκλήθη Παλαιστίνη. Ἐπὶ βορειότερον, ἐν Λυκίᾳ καὶ Παιμφυλίᾳ, ἔχομεν ἐπ' ἴσης ἀπαρνηρωσίτους δεσμούς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Τῆς τελευταίας χώρας τὸ ὄνομα δηλοῖ ἀκριβῶς φυλετικὴν πανσπερμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες δὲν κατεῖχον τὴν τελευταίαν θέσιν. Ἡ δὲ Λυκία πρωιμώτατα, ἴσως ἤδη ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος π. Χ. ἔχει σχέσεις στενὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ τάφος τοῦ Βαφειοῦ περιέχει σειρὰν ἀνατολικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα πιθανότατα προέρχονται ἐκ Λυκίας¹, βραδύτερον δ' ἔχομεν καὶ συγγενικοὺς δεσμούς παρ' Ὀμήρῳ (συναϊκέσιον Προΐτου), οἵτινες δὲν θὰ ἦσαν νοητοὶ ἄνευ προὑπαρχούσης παραδόσεως.

Τέλος συνεπικουροὶ εἰς τὰνωτέρω ἔρχονται καὶ αἱ εἰς χεττιτικὰς πινακίδας τοῦ Μπογάζ-κιὸ ἀναγνώσεως ἀρχαίων ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ Forrer, ὅπου τοσοῦτο τοῦλάχιστον φαίνεται βέβαιον, ὅτι Ἄχαιοι εἶχον ὁσολοψίαις πρὸς τὸν βασιλέαν τῶν Χεττιτῶν. Κατὰ μεγίστην πιθανότητα πρόκειται περὶ ἀποικίας Ἀχαιῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, καὶ δὴ ἐν Λυκίᾳ¹. Ἐπειδὴ

¹ Περὶ τοῦτου ὁμίλησεν ἐν τῇ Archäologische Gesellschaft τοῦ Βερολίνου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1929, περίληψις δὲ τῆς διαλέξεως ἐκείνης ἐκτυπώθη κατ' αὐτὰς ἐν τῷ ἐκδομένῳ τόμῳ τοῦ Jahrbuch des Institutes.

δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐκτυλίσσονται κατὰ τὸ 1300 περίπου, εὐρυσκόμοθα χρονικῶς ἀρκούντως πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, οὗ τὸ θέατρον ἔχει ἐν τῷ μεταξύ μεταεσθῆ πρὸς Βορρὰν.

Ἐκ πάντων τούτων ἐν συμπέρασμα ἐξάγεται, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς αἱ σχέσεις μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἄνατολῆς εἶναι πυκνότεραι καὶ στενότεραι, ὡς ἀκριβῶς ἀνικατοπρίζεται τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη. Ὅταν ἐνθυμώμεθα τοῦτο, εὐκόλως θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξηγηθῶμεν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ πλείστα καὶ σπουδαιότατα τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν διητυθῆσαν βραδύτερον πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἦσαν παλαιαὶ καὶ γνώριμοι ὁδοί. Διὰ τοῦτο ἐπ' ἴσης ἡ τέχνη καὶ ἡ διανοησις εἰσῆλασαν ἐξ Ἄνατολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον τοῦ καλουμένου Γεωμετρικοῦ ἔνθου. Πολλὰ στοιχεῖα διέγαψαν ἀπλῶς κύνκλον: Ἐρφυγον ἐξ Ἑλλάδος κατὰ τὴν λαίλαπα τῶν Δωριέων, περιεσώθησαν εἰς γνῶριμα ἢδη καταρῦα, βραδύτερον δ' ἐπέστρεψαν ὅπισον, ἐν μέρει ἀγνώριστα ὑπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ἔνδυμα τῆς Ἄνατολῆς².

Ἡράκλειον, Ὀκτώβριος 1929.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Σημείωσις. Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμῶν ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν Atlantis (Heft 11 Νοεμ. 1929, Verlag E. Wasmuth, Berlin) ὑπὸ τοῦ καθ. E. Unger σύντομος ἔκθεσις μετὰ φωτογραφίας τοῦ πρωτοτύπου (νῦν ἐν Λονδίνῳ) καὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 8 τοῦ ἀνωτέρω βαβυλ. χάρτου. Τὸ σχέδιον ἐξεπονήθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτοτύπου ἐν συνδυασμῷ μετὰ τινος «αστρολάβου» τοῦ 17^{ου} αἰῶνος. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Unger παρέχει πολλὰ νέα στοιχεῖα. Αἱ «ἠήσοι» εἶναι ἐπτα, οὐχὶ διατῶ (ὡς ἐγὼ ἀνωτέρω κατὰ τὸν Meissner). Ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα εἶναι καταστραμμένα. Ἡ τρίτη εἶναι ἐκεῖ «ποῦ το πτερόεν πτη-

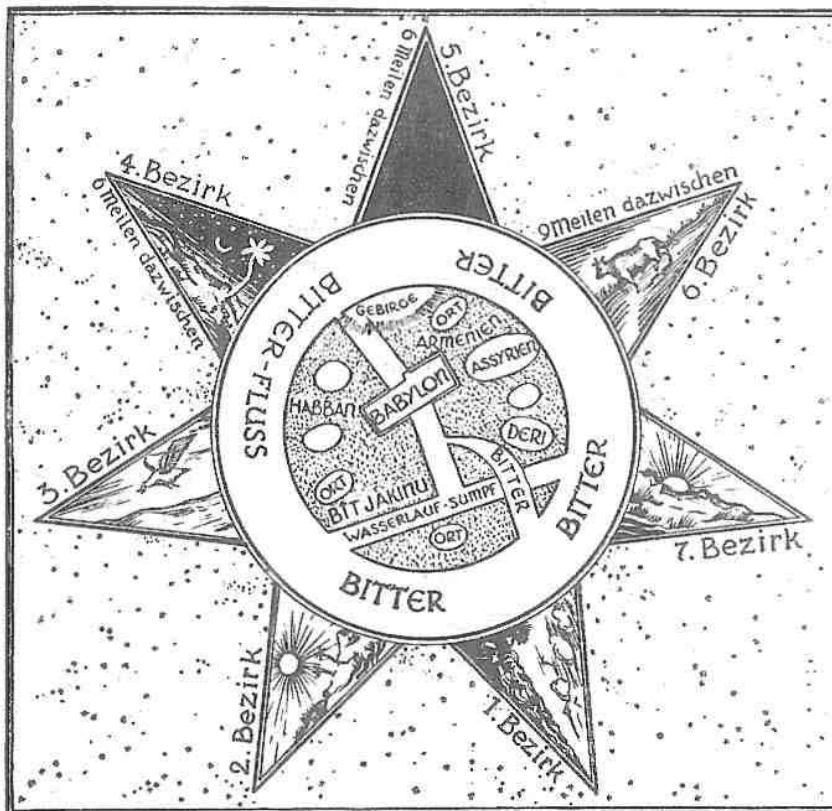
¹ Ἰδ.ε. τελευταῖος περὶ τούτων Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II, 1, 1928, 546 ἐξ. καὶ τὰς νεοεκδοθείσας Forschungen von E. Forrer (1929) ἐν τῷ κεφαλαίῳ Historische Ergebnisse (τομ. 1, 210 ἐξ.).

² Οὗτως ἐπεξήγησα νὰ ἐξηγηθῶσιν τὸ φαινόμενον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Γοργονεῖου ἀπὸ τοῦ 7^{ου} αἰ. καὶ κατόπιν ἐν τῇ Ἑλλ. τέχνῃ, ὅπερ ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ. (Ἀρχ. Ἐφημ. 1927 - 28, 7 ἐξ.). Ἐπ' ἴσης ἡ «Πόντια θηρῶν» ἢ Περσικὴ Ἄρτεμις καλουμένη, εἶναι κρητομυκηναϊκῆ θεότης, ἐπαυελθούσα ὑστερον ἐξ Ἄνατολῆς μετὰ τῶν πτερόων, αἵτινες εἶναι ἀνατολικῆ προσθήκη. (Ἰδ. τὸ σχετικὸν κεφάλαιον παρὰ M. Nilsson. Minoan - mycenaean Religion).

νὸν δὲν τελειώνει τὸν δρόμον του». Ἡ τετάρτη, «ὅπου ἡ λάμψις τοῦ φωτὸς εἶναι μεγαλυτέρα ὡς λυκόφως καὶ ἀνταύγια τῶν ἄστρον», εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν πέμπτην, «ὅπου οὐδὲν βλέπει τις, ὅπου ὁ ἥλιος δὲν εἶναι ὄρατός». Ὁρθῶς ὁ Unger σημειώνει ὅτι ἡ «νήσος» αὕτη, ἡ τοποθετουμένη πρὸς Βορρᾶν, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζόν τι περὶ τῆς μακρᾶς πολιτικῆς νυκτός, διέφυγεν ὁμοῦ αὐτὸν ὅτι καὶ καὶ ἡ προηγουμένη «νήσος» ἢ «περιφέρεια» ἀποδεικνύει γνῶσιν τοῦ μακροτάτου λυκόφωτος τῶν βορείων χωρῶν. Τὸ λυκόφως τοῦτο ἤδη εἰς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Βερολίνου διαρκεῖ εἰς ὠρισμένας ἐποχὰς καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἡ ὀμηρικὴ περιγραφή τῆς χώρας τῶν Λαιστρυγόνων (ἀνωτ. σ. 200) ἀντιστοιχεῖ προφανῶς μᾶλλον πρὸς ταύτην τὴν «περιφέρειαν». Ἡ ἕκτη τοιαύτη, «ὅπου εἰς κερασφόρος ταῦρος περιπλανᾶται καὶ προσβάλλει τὸν ἐπισκέπτην», παριστάνεται παραδόξως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀστρολάβου καθ' ὅμοιον τρόπον δεικνύουσα τὴν ἐπιβίωσιν τῆς περιέργου ἰδέας. Ὡς βλέπει τις, γεω-

γραφικῶς δὲν συμφωνεῖ ἡ θέσις τῆς πρὸς τὴν τῆς Κρήτης. Ἡ ἑβδόμη τέλος περιφέρεια εἶναι

Εἰκ. 9. Ὁ ἀνωτέρω εἰκ. ἡ παλαιότατος χάρτης τοῦ κόσμου κατὰ σχέδιον τοῦ H. Unger.

ἐκείνη, «ὅπου ἡ Ἥως ἀνατέλλει».

Κατὰ τὸν Unger ὁ χάρτης προέρχεται ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Περσῶν βασιλέων.

Σ. Μ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ
ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ
(ΑΕ 1927 - 28, 119 - 127).

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς τὴν ἐκ Φιλίας τῆς Καρδίτσης ἐπιγραφὴν περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτείας καὶ Λαμίας, δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν ἐν ΑΕ 1927-28 σελ. 119-127, δημοσιεύομεν τὰς ἐξῆς νεωτέρας παρατηρήσεις τῶν κ. κ. Hiller von Gärtringen, ἐκ Βερολίνου, καὶ Friedrich Stählin, ἐκ Νυρεμβέργης, φιλοφρόνως ὑπ' αὐτῶν ἀνακοινωθείσας ἡμῖν. 1ον) Ὁ κ. Hiller λέγει ὅτι ὁ ἐν στίχ. Α στίχ. 8

τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενος δικαστὴς Διαγόρας Ἰσαγόρου, Μάγνης ἀπὸ Μαιάνδρου, εἶναι γνωστός καὶ ἀπαντᾷ ὡς εἰπὼν τὸ Μαγνητικὸν ψήφισμα ὑπ' ἀριθ. 100 τοῦ Ὁθωνοῦ Kern (πρβλ. Helleux, Revue des études anciennes, III, 1901, 129. Sylloge^s 695), τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ κ. Hiller ὡς συντάκτου. Ὁ πατὴρ Ἰσαγόρας πρέσβυς ἦν πρὸ τοῦ 159 π. Χ., τὸ δὲ ψήφισμα Kern 100 τὸ περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Λευκοφρυγικῆς Ἀρτέμιδος φαίνεται τοῦ ἔτους 129 π. Χ. νεώτερον.

Περὶ δὲ τῶν Θεσσαλικῶν ψηφισμάτων τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν ἀπὸ τοῦ 196 π. Χ. καὶ ἐξῆς γράφει ὁ Busolt (Griechische Staatskunde σ. 1496).

Ἐπίσης ὁ κ. Hiller παρατηρεῖ ὅτι ἐν Β 1 τῆς ἐπιγραφῆς «*μνιάδα καλεῖ με — — —*» διορθωτέον εἰς «*μνειαῖδα καλειμέ[ναν]*», κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον.

Ἐν Β 4 τῆς ἐπιγραφῆς: «*ἐπει τὰ*» διορθωτέον εἰς «*ἐπειτα*». Β 6: «*ταῦτα*» διορθωτέον εἰς «*ταῦτα[ς]*».

Ἐν Β 20: Τὸ *ΑΝΑΛΥΘ* — — δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμπληρωθῇ «*ἀναλήψεως*».

2ον) Ὁ κ. Fr. Stählin ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ εὐμενῶς μοὶ ἀνακοινώσατο ὅτι τὸ ἐν Α 1 τῆς ἐπιγραφῆς ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν [Ἄλεξιπ]που τοῦ Ἄλεξιππου, Λαρισαίου, ὀρθῶς συμπληρωθὲν ὑφ' ἡμῶν, εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον διότι ὁ στρατηγὸς [Ἄλεξιπ]πος Ἄλεξιππου εἶναι Ἄλεξιππος ὁ ΙΙΙ, υἱὸς Ἄλεξιππου τοῦ ΙΙ, στρατηγοῦ ἀναφερομένου ἐν ἐπιγραφαῖς (IG, IX² 11, 9. 218. καὶ 323) οὕτω:

IG, IX² 11, *Στρατηγουντος | Ἄλεξιππου τοῦ Ἰπ[π]ολόχου Λαρισαίου.*

IG, IX² 218₁ *Θαυμακῶν: [Στραταγέοντος] Ἄλεξιππου κλπ.*

IG, IX² 323₁ *[Στρατηγοῦντος Ἄλεξιππου μη[γ]νὸς Ἀφρί[ου] κλπ.*

Ὁ Ἄλεξιππος λοιπὸν ΙΙ, πατὴρ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκ Φιλίας Ἄλεξιππου ΙΙΙ, ἐστρατήγησεν ἔχι μετὰ τὸ 172, ὡς γράφομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ μετὰ τὸ 167 π.Χ. (πρβλ. *Stählin*, Das hellenische Thessalien, σελ. 122, 9). Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἄλεξιππος ὁ ΙΙΙ, ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος ὡς στρατηγὸς (Α 1), ἐστρατήγησε περὶ τὸ 130-115 π.Χ. Ἐπομένως οἱ ἐν στίχῳ Α 4 καὶ ἐξῆς ἀναφερόμενοι δικασταὶ ἤλθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ.

Ἐν δὲ στίχῳ Α 9 οἱ δικασταὶ παραθέτουσι τὸ παλαιότερον ψήφισμα τὸ ἀποφασισθὲν, στρατηγοῦντος Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου, καὶ διότι οἱ δικασταὶ αὐτὸ παραθέτουσι πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης των καὶ διότι εἶναι γεγραμμένον διαλεκτικῶς. Ἡ χρονολογία λοιπὸν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Hiller ἀναφερομένου ψηφίσματος Kern 100, ὡς ἀνωτέρω, ὄντος νεωτέρου τοῦ 129 π.Χ., ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὁ Μάγνης ἀπὸ Μαιάνδρου δικαστῆς Διαγόρας Ἰσαγόρου, συμπίπτει μὲ τὴν χρονολογίαν τῆς στρατηγίας Ἄλεξιππου ΙΙΙ 130-115 π.Χ., ὡς ὀρίζει αὐτὴν ὁ κ. Stählin, ἢ δὲ ἐν στίχῳ Α 9, στρατηγὸς Κρατεραῖος Διοδώρου ἐστρατήγησε, κατὰ τὸν κ. Stählin περὶ τὸ 172-150 π.Χ. Ἐκεῖνο λοιπὸν, τὸ ὁποῖον λέγομεν ἐν ΑΕ 1927-28, σελ. 124, ὅτι

ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας Ἄλεξιππου συμπίπτει μετὰ 178-172 π.Χ., δέον νὰ θεωρήσωμεν ὡς χρόνον τῆς στρατηγίας τοῦ ἐν Α 9 Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου, τασσομένου μετὰ τῶν ἐτῶν 172-150 π.Χ.

Κατὰ ταῦτα ὅ τε Ἄλεξιππος ΙΙΙ, Ἄλεξιππου τοῦ ΙΙ, καὶ ὁ Κρατεραῖος Διοδώρου λείπουσιν ἐντελῶς παρὰ Kroog (De foederis Thessalorum praetoribus, Halis Saxonum 1908, σ. 59-62). Ἐκ τῆς ἡμετέρας λοιπὸν ἐπιγραφῆς διορθοῦται παρὰ Kroog (ἐνθ' ἀνωτ.) *Κρατερόφρων*? εἰς *Κρατεραῖος Διοδώρου* καὶ ὀρίζεται ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας αὐτοῦ 172-150 π.Χ. καὶ συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ κ. Stählin τὸ στεμμα τοῦ Kroog ὡς πρὸς τὴν οἰκογένειαν Ἰππολόχων καὶ Ἄλεξιππων, στρατηγῶν ἐκ Λαρίσης, οὕτω:

Ἰππόλοχος Ι

Ἰππόλοχος ΙΙ ἐν ἔτει 214 π.Χ. στρατηγὸς τοῦ Φιλοπάτορος (Πολύβ. V, 70, 10).	Ἄλεξιππος Ι ἐν ἔτει 214 ταγὸς Λαρίσης (IG, IX ² , 505, 1. 517, 24,40).
--	--

(Ἀρχ. Ἐφ. 1905, σ. 188, ἀφ. 3).

Ἰππόλοχος ΙΙΙ

τῷ 181 - 180 στρατηγὸς (IG, IX², 102, 133)
τῷ 178 στρατηγὸς (IG, IX 1, 689).
τῷ 178 ἱερομνήμων. ταγὸς Λαρίσης (IG, IX², 506).

Ἄλεξιππος ΙΙ μετὰ τὸ 167 π.Χ. στρατηγὸς (IG, IX ² , 11, 19. 218, 323). πρόξενος Θαυμακῶν (IG, IX ² , 218).	Ἰππόλοχος ΙV πρόξενος Θαυμακῶν (IG, IX ² , 218).
--	--

Ἰππόλοχος ΙV ? ἐπιτάφιον (IG, IX ² , 700).	Ἄλεξιππος ΙΙΙ περὶ τὸ 130 π.Χ. στρατηγός. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1927-28 σελ. 121).
--	--

Ἄλεξιππος ΙV
περὶ Χριστοῦ γέννησιν (IG, IX², 550, 11).

Κατὰ ταῦτα ἢ ἐκ Φιλίας σπουδαιότητι ἐπι-

γραφῆ συμπληροῦται καλῶς ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν στρατηγῶν καὶ τοῦ ἐκ Μαγνησίας ἐπὶ Μαιάνδρω δικαστοῦ Διαγόρου τοῦ Ἰσαγόρου καὶ ὡς πρὸς τινὰς γραφάς.

Ἐπολείπεται ἤδη νὰ διευκρινηθῇ κυρίως ἡ ἀρχὴ τοῦ Α 2 στίχου ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν ΓΥΡΙΤΕΩΝ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν στίχων 13 - 16 καὶ Β 20 - 24.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ
ΕΠΙΓΡΑΦΗΝ

von CÜNTHER KLAFFENBACH

Τὴν ῥηθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἀναφερομένην προφανῶς εἰς ἔρον περὶ ὁρίων μεταξὺ τῶν πόλεων Μελιτείας καὶ Λαμίας, ἐδημοσίευσεν ἀρτίως ἐν τῇ ΑΕ 1927/8 σ. 119-127 ὁ Ν. Γιαννόπουλος, οὗτινος γνωσταὶ εἶναι αἱ εἰς τὴν θεσσαλικὴν ἐπιγραφικὴν ὑπηρεσίαι. Ἐνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς καὶ ἡ ἐρμηνεία προσκόπτουσιν εἰς μεγάλας δυσκολίας ἐντεῦθεν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ἡμῶν πρὸς τὸν ἐκδότην διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς δημοσιεύσεως εἶναι μεγαλύτερα. Ἰδιαιτέραν κέκτηνται σπουδαιότητα, ἰδίως διὰ τὴν χρονολόγησιν, οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς Α, ὧν φιλοφρόνως ὁ Γιαννόπουλος ἔπεμψεν εἰς ἐμὲ καὶ ἔκτυπον καὶ φωτογραφίαν τοῦ ἐν στ. 2 ἀμφιβαλλομένου χωρίου παρακαλέσας με ῥητῶς νὰ δημοσιεύσω νέαν αὐτῶν ἀνάγνωσιν. Ταύτην παρέχω ἐν τοῖς ἑξῆς ὡς μικρὰν συμβολὴν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τοπογραφικῶς σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου, ὅπερ εὐχόμεθα καὶ περαιτέρω νὰ πασχολήσῃ τοὺς ἀρμοδίους.

Οἱ ῥηθέντες στίχοι ἔχουσι κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Γιαννοπούλου οὕτω:

*Στρα αγέοντος τῶν Θεσσαλῶν... που τοῦ
Ἀλεξίπου Λαρισαίου... θανος.. κ... αὶ
Γ;υριτέων Κλεοδίκου τοῦ Ἀμεινία, Μέ-
νητος κλπ.*

Εἰς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου στίχου προτείνει ὁ ἐκδότης μετ' ὄκνου τινὸς τὴν λέξιν [Ἀλεξί]που, οὗτινος τὴν στρατηγίαν θέτει «μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178-172 π.Χ.». Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ποθεῖ δικαιοτάτα τὴν λέξιν ταγεόντων, προσθέτει δ' ὅμως: «φαίνεται δὲ πιθανὸν νὰ εἶναι ὄνομα ἐθνικὸν πόλεως τινος, καὶ μετ' αὐτὸ ἔπεται ἕτερον ἐθνικόν, ἐὰν τὰ πρὸ τοῦ δευτέρου ἐθνικοῦ ὀνόματος γράμματα IIIAI συμπληρώσωμεν [Κ]ΑΙ· τὸ δεύτερον ὅμως ἐθνικόν, εἰ καὶ σφῆζεται ὀλόκληρον, εἶναι αἰνιγματώδες· διότι μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ λίθου ἔπε-

ται: ΑΙΕΥΟΙΤΕΩΝ, τὸ ὅποιον δύναται ν' ἀναγνωσθῇ [Κ]ΑΙ εὐριτέων καὶ εὐοιτέων. Ὄνομα ὅμως τοιοῦτον ἀρχαίας πόλεως Εὐριτος καὶ Εὐοίτος δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστόν. Πιθανώτερα ὅμως μοὶ φαίνεται ἡ ἀνάγνωσις ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἐξ ὀνόματος πόλεως ἀγνώστου ἡμῖν Γυρίτου».

Ἐπιμελής ὅμως ἐξέτασις τοῦ ἐκτύπου διδάσκει ὅτι χωρὶς ἀμφιβολίας πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν ὡς ἀκολουθῶς: Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν [Ι]π[ο]λόχου τοῦ Ἀλεξίπου Λαρισαίου, [ἐ]ν δὲ Ναρθακίῳ[ι] ταγειόντων Κλειοδίκου κλπ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐξ ἀλλοδαπῶν δικαστηρίου ἐξεδόθη ἐν Ναρθακίῳ, κειμένῳ ἄλλως ἐγγύτατα τῶν δύο πόλεων. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς, ἡ προχειρότερα εἰκασία, ὅτι ὁ ἐν στ. 1 ἀναφερόμενος εἶναι ὁ στρατηγὸς τοῦ 181/0 π.Χ. Ἰππόλοχος τοῦ Ἀλεξίπου Λαρισαῖος (πρβλ. Kroog, De foederis Thessalorum praetoribus, σ. 16), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰληθεύῃ. Ὁ Hiller von Gaertringen ὀρθότατα παρατήρησεν ὅτι ὁ ἐν στ. 8 ἀναφερόμενος δικαστὴς ἐκ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρω Διαγόρας Ἰσαγόρου εἶναι προδήλως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν εἰπόντα τὸ ἐν J. Magn. 100 (Syll. 3 195) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους 129 ψήφισμα. Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν χάριν τοῦ στρατηγοῦ τοῦ 181/0 ὅτι ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι οὐχὶ περὶ τούτου τοῦ Διαγόρου Ἰσαγόρου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ πάππου. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Inchr. Magnes. 25 (προγενεστέρως τοῦ 159) διδασκόμεθα ὅτι ὁ πάππος ὀνομάζετο Διαγόρας Διαγόρου (πρβλ. Syll. 3 695 σμ. 5). Ὄρθως ἄρα ἐταύτισεν ὁ Hiller καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ δὲν χρονολογεῖται κατὰ τὸν στρατηγὸν τοῦ 181/0, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἕγγονον αὐτοῦ, οὗ πατὴρ ἦτο ὁ στρατηγὸς Ἀλεξίππος, ὁ μετὰ τὸ ἔτος 178 στρατηγήσας (πρβλ. Kroog, σ. 17 ἑ.). Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἐπιβεβαιουῦται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι, ἂν χρονολογηθῇ ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ κατὰ τὸ ἔτος 181/0, δὲν ὑπολείπεται θέσις διὰ τὸν ἐν στ. 9 στρατηγὸν Κρατεράϊον τοῦ Διοδώρου, ὅστις πρὸ τοῦ Ἰππολόχου ἐστρατήγησε πιθανῶς ὡς ἄμεσος αὐτοῦ προκατό-

χος¹. Διότι τῶν μέχρι τοῦ 196/5 στρατηγῶν εχο-
μεν πλήρη τὸν κατάλογον (Κροογ, σ. 59), ἐνῶ τὸν

¹ Ἡ περὶ τῆς ἀνδρῶσεως τῆς ἐπιγραφῆς κρίσις τοῦ
Γιαννοπούλου οδηγεῖ εἰς πλάνην, διότι αναγκάζεται νὰ
δεχθῆ μεσολαβήσαντα «70 ἴσως καὶ πλέον ἐτη» μεταξὺ
τῆς ἀποφάσεως τῶν δικαστῶν καὶ τῆς ἀναγραφῆς ἐπὶ
λίθου. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀδύνατον.

ΠΗΛΕΥΣ, ΘΗΣΕΥΣ ΚΑΙ ΟΙΝΕΥΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Θ. ΚΑΚΡΙΑΗ

Ἡ ἀρχαιότερα παράστασις τοῦ Μελεάγρου, καθ' ἣν
ἦν στιγμὴν ἀποθνήσκει, εὐθὺς μετὰ τὴν κατὶν
τοῦ δαυλοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεδέετο κατὰ μαγι-
κὸν τρόπον ἡ ζωὴ τοῦ ἥρωος, ἀπάντα, ὡς γνωστόν,
εἰς ἀμφορέως τοῦ δ' αἰῶνος ἐξ Armento φυλασσο-
μομένου εἰς τὴν Νεάπολιν¹. Ὁ τεχνίτης εὐρίσκειται
ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ «Μελεάγρου» τοῦ Εὔριπιδου.
Ἐντὸς κείματος περιβαλλομένου ὑπὸ κίονων παρί-
σταται ὁ ἥρωος, καθ' ἣν ὥραν ἀρχίζουσι νὰ τὸν ἐγκα-
ταλείπουσι αἱ δυνάμεις—*μίνυθεν δέ μοι πρυχὰ
γλυκεῖα, γνῶν δ' ὀλιγοσθενέων*, καθὼς διηγείται
ὁ ἴδιος εἰς τὸ 5ον ποίημα τοῦ Βακχυλίδου²—, ἐνῶ
οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Τυδεΐδου καὶ Δηϊάνειρα προσπαθοῦσι νὰ
τὸν ὑποστηρίξουσι κλονιζόμενον. Ἐξ ἀριστερῶν προ-
τρέχει ἡ Ἀλθαία μὲ κινήσεις, προδιδούσας ζῶηράν
συγκίνησιν: *Ἐχει ἤδει καίσει τὸν δαυλὸν καὶ τώρα
φαίνεται ἀρχίζει νὰ μετανοῆ, διότι προεκάλεσε τὴν
καταστροφὴν τοῦ νιού τῆς*. Ἐξω τοῦ οικοδομήματος
παρίσταται δεξιὰ ἡ Ἀφροδίτῃ καθημένη καὶ παρ'
αυτὴν Ἔρως, χαρακτηριζόμενος ὡς «Φθόνος». Κάτω
δεξιὰ ἐπὶ χαμηλοτέρου ἐπιπέδου βλέπομεν τὸν πα-
τέρα τοῦ Μελεάγρου Οἰνέα νὰ στρέφεται μὲ ἀπλη-
πισμένην κίνησιν τῆς χειρὸς πρὸς τὸ σύμπλεγμα, εἰς
τὸ ὁποῖον ἀνῆκει ὁ Μελεάγρος. Τέλος κάτωθεν τῆς
κυρίας παραστάσεως καὶ ἀριστερὰ τοῦ Οἰνέως κά-
θηνται οἱ ἥρωες Θησεὺς καὶ Πηλεὺς μὲ ἐκφρασίαν
βαθιτάτης θλίψεως· ὁ πρῶτος μάλιστα εχει καλύψει

1 H. Heydemann, Die Vasensammlungen des Museo
Naz. zu Neapel, Santangelo Nr. 11. Ἀπεικόνισις τῆς παρα-
στάσεως τοῦ Μελεάγρου ἐν Bull. Napolit. N. S. VIII
(1860) πίν. 6, Arch. Zeitung 1867 πίν. 220, Strenna festosa
offerta al G. Henzen (1867), Journ. of hell. Studies XVIII
(1898) σ. 270, Bu. Eichthal et Th. Reinach, Poemes choisis
de Bacchylide (1898) σ. 5, R. Engelmann Archæol.
Studien zu den Tragikern (1900) σ. 81. L. Sechan, Etudes
sur la tragedie grecque (1926) σ. 431. Ἴδὲ καὶ ἐπομ. σελ.
2 στ. 151 ἐξ. Ὁ ἥρωος ἀποθνήσκει ἐνταυθα εἰς τὸ πεδῖον
τῆς μάχης εὐρισκόμενος.

Κρατεραῖον πρέπει νὰ ταυτίσωμεν, καθ' ἃ καὶ ὁ
Γιαννόπουλος προτείνει, πρὸς τὸν στρατηγὸν Κρα-
τε --- τῆς ἐπιγραφῆς IG IX 2, 531· ὄντως δὲ
ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἀνήκει εἰς τὸ β' ἡμῖσι τῆς 2
π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (πρβλ. Κροογ, σ. 46).

GUNTHER KLAFFENBACH

τὴν κεφαλὴν διὰ τοῦ ἱματίου του. Ὁ σκύλλος, ὁ
ὁποῖος ἀπεικονίζεται παρὰ τὸ πλεῦρον ἐκάστου καὶ
τὸ μεταξὺ αὐτῶν κυνηγετικῶν δίκτυον δεικνύουσι
σαφῶς, ὅτι ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τοὺς
δύο ἥρωας πενθοῦντας τὸν Μελεάγρον ὡς συντρό-
φους αὐτοῦ κατὰ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου
κάπρου. Γενναῖα ὅμως τὸ ἐρώτημα, διαίτι ὁ ἀγ-
γειογράφος ἐξέλεξε αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν
συμμετασχόντων ἡρώων¹ καὶ οὐκ ἄλλους ἐπίσης
μεγάλους, π. χ. τοὺς Διοσκούρους, οἱ ὁποῖοι εἶναι,
ὡς γνωστόν, καὶ ἐξάδελφοι τοῦ Μελεάγρου καὶ σχε-
δὸν οὐδέποτε λείπουσι ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς θή-
ρας, ἢ τὸν Ἰάσονα, τὸν Ἄδμητον, τὸν Ἄκαστον,
ἀπεικονισμένους ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Francois,
ὅπου ἐν τούτοις ὁ Θησεὺς λείπει².

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι μία τοιοῦτου εἶδους
ἀπορία δὲν δύναται πάντοτε νὰ δικαιολογηθῆ·
συχνὰ μάλιστα ἡ ἐπιζήτησις ἐνὸς «βαθύτερου» νοή-
ματος εἰς πᾶν στοιχεῖον λογοτεχνικοῦ ἐργοῦ ἢ εἰκο-
νικῆς παραστάσεως ὀδήγησεν εἰς συμπεράσματα
τελείως ἐσφαλμένα, καθ' ὅσον διεβλέποντο σκοποὶ
βαθύτεροι ἐκείνων, τοὺς ὁποῖους ὁ τεχνίτης εἶχε
πράγματι εἰς τὸν νοῦν του κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς
δημιουργίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν καὶ εἰς
τὴν προκειμένην περίπτωσιν ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς
τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Θησεὺς
καὶ τοῦ Πηλέως πρόκειται περὶ ἀνταίρετον
ἐκλογῆς τοῦ τεχνίτου.³ Πρέπει ὅμως συγχρόνως

1 Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι εἰς τὸ δράμα τοῦ Εὔριπιδου,
τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ τεχνίτης, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Πηλεὺς
ἐπαίζον πρόσωπον σημαντικώτερον τοῦ τῶν ἄλλων ἡρώων.

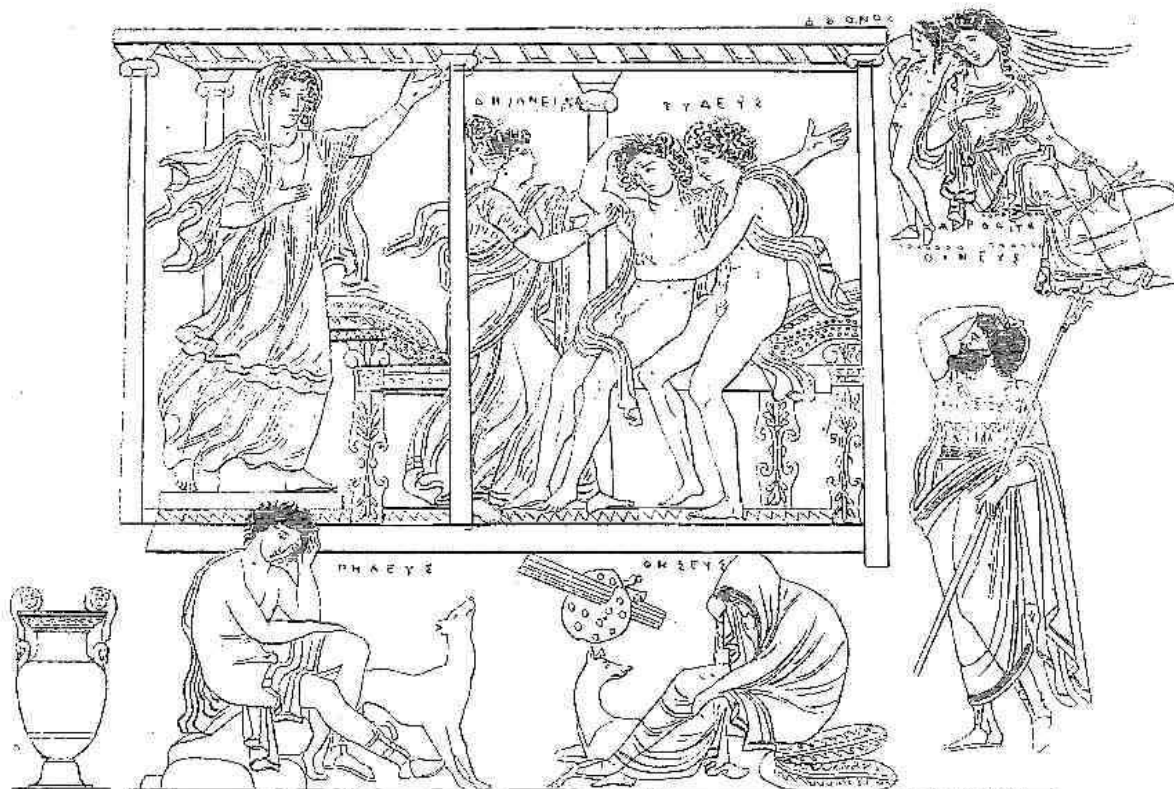
2 Ὁ Θησεὺς προσετέθη ἀργὰ εἰς τὴν παράδοσιν αὐτὴν.
Πρβλ. C. Robert, Griech. Heldensage I σ. 97.

3 Πράγματι οὐδεὶς τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι
ἐζήτησαν νὰ ἐρμηνεύσουσι τὴν παράστασιν αὐτὴν, ἐπέ-
φευγαν νὰ εὕρῃ βαθύτερον λόγον διὰ τὴν παρουσίαν τῶν
δύο τούτων ἡρώων. Ἴδὲ Forchhammer ἐν Arch. Zeit-
ung 1867 σ. 98 (ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις νομίζει, ὅτι ὁ Πηλεὺς
εἶναι λυπημένος καὶ διότι ἐφόνευσε τὸν Εὔρυτινα κατὰ
τὴν θήραν ἐκ παραδρομῆς), R. Kekule ἐν Strenna festosa
off. al G. Henzen σ. 8, J. Vogel, Scenen euripid. Tra-

νά ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔχομεν χρέος νά προτιμῶμεν τήν ἐξήγησιν, τήν εὐρίσκουσαν ἕνα ἐσωτερικόν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον παρελήφθη ἐν στοιχείῳ τοῦ ἐξεταζομένου ἔργου τῆς τέχνης, ἀπὸ ἄλλης, ἢ ὁποῖα καταφεύγει εἰς τὴν ἐκδοχὴν μιᾶς ἀδικαιολογήτου αὐθαιρεσίας τοῦ τεχνίτου, ἀρκεῖ ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος προσάγεται, νά ὑφίσταται πραγματικῶς.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εὐρίσκονται οἱ

τος καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἡρώων καὶ ἔχουν τὴν κοινὴν τύχην, ὅτι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτῶν βιαίως ἡ ζωὴ κατὰ τὴν ὠραιότεραν ἀνθησιν τῆς νεότητός των. Τὸν θάνατον τοῦ πρώτου προκαλεῖ ἡ Ἀλθαία καίουσα τὸν δαυλὸν ἢ, κατὰ τὴν ἐπικὴν παράδοσιν, καταρωμένη τὸν υἱὸν της. Τὸν Ἰππόλυτον καταστρέφει μία κατάρα ἐπίσης, ἢ πατρικὴ.³ Ἐξ ἄλλου ἡ ὁμοιότης μεταξὺ Μελεάγρου καὶ Ἀχιλλέως σχετικῶς πρὸς τὰ τελευ-

Εἰκ. 1. Ἐξ ἀμφορέως τοῦ Ἐθν. Μουσείου Νεαπόλεως.

νέοι Θησεύς καὶ Πηλεΰς, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς στενήν σχέσιν πρὸς τὸν Μελεάγρον, εἶναι οἱ σύντροφοί του. Ἡ μοῖρα ὁμοῦ συνδέει αὐτοὺς πρὸς τὸν πατέρα τοῦ φίλου των **Οἰνεύς, Θησεύς, Πηλεΰς**.¹ Εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡρώων τραγικώτεροι πατέρες;² Ὁ Μελεάγρος, ὁ Ἰππόλυ-

godien (1886) σ. 82, Kühnert ἐν Roscher, Myth. Lex. II 2620 ἐ.λ. Meleagros, A. H. Smith ἐν Journ. of hellen. Stud. ἐνθ. ἀνωτ., R. Engelmann, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 81, C. Robert, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 99 ὑποσ. 6, L. Sechan, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 432.

¹ Διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν καταλήξεων ἰδὲ P. Kretschmer ἐν Glotta 4 (1913) σ. 305 ἐξ.

² Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἀνέφερε τὸν Ἄρη ὡς πατέρα τοῦ Μελεάγρου (Πλουτ. Συναγ. Ἰστ. παραλλ. 26.), ὅπως ὁ Ἡσίοδος ἤδη (ἀπ. 135, 4 Rz.³, ἰδὲ καὶ Οκ. Παρ. XVII ἀρ. 2075), δὲν ἔχει σημασίαν. Ὁ ἥρωας ἐξακολουθεῖ νά ἔχη θνητὸν πατέρα τὸν Οἰνέα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ Θησεύς τὸν Αἰγέα ἢ ὁ Φαέθων τὸν Μέροπα.

ταῖα γεγονότα τοῦ βίου των εἶναι τόσον μεγάλη καὶ ἔχουν τόσον πολλὰ περὶ αὐτῆς γραφῆ, ὥστε

³ Ἄλλαι μικρότεροι ὁμοιότητες μεταξὺ Ἰππόλυτου καὶ Μελεάγρου, τὰς ὁποίας δυνατὸν καὶ νά μὴ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ ἄγγειογράφου: Καὶ οἱ δύο εἶναι περίφημοι κνηγοὶ (Περβλ. Δίων. Χρυσ. 70.2: *εἰ δὲ κνηγέτης εἶναι λέγοι τις καὶ τὸν Ἰππόλυτον αὐτὸν ἢ Μελεάγρον ὑπερβάλλειν τῇ τε ἀνδρείᾳ καὶ τῇ φιλοστονίᾳ*...). Εἰς τὸν Εὐριπίδην ἐφέρετο ὁ Μελεάγρος ἐπὶ σκηνῆς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἰππόλυτος. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι καὶ ὅτι αἱ αὐταὶ θεαί, ἢ Ἄρτεμις καὶ ἢ Ἀφροδίτη, ἐπεμβαίνουν εἰς τὰς τύχας τῶν ἡρώων τούτων (εἰς τοῦ Μελεάγρου ἢ Ἀφροδίτη κυρίως ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἀπεικονίζεται καὶ εἰς τὴν ἐξεταζομένην παράστασιν) μόνον ὅτι εἰς τὸν Ἰππόλυτον εἶναι ἢ Ἀφροδίτη ἢ ὀργιζομένη καὶ προκαλοῦσα τὴν καταστροφὴν, εἰς τὸν Μελεάγρον ἢ Ἄρτεμις. Κατὰ ταῦτα εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι εἰς τὸν «Μελεάγρον» τοῦ Εὐριπίδου ἐπρολόγιζεν ἢ Ἄρτεμις, ὅπως εἰς τὸν «Ἰππόλυτον» ἢ Ἀφροδίτη (Περβλ.

μου ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸν μνηνίοντα Μελεάγρον ἠθέλησαν νὰ εὔρουν τὸ πρότυπον τοῦ μνηνίοντος Ἀχιλλέως.¹ Ὑπάρχουν λοιπὸν κοινὰ σημεῖα εἰς τὸ πρόωρον τέλος τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Μελεάγρου ἀφ' ἑτέρου. Καὶ οἱ πατέρες τῶν τριῶν ἡρώων συνδέονται μεταξὺ των εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο· ἀποτελοῦν τὴν τριάδα τῶν τραγικῶν πατέρων. Αἱ συμφοραὶ τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Οἰνέως κατὰ τὸ γῆρας των, ἀκριβῶς διότι ἔχουν ἀποθάνει οἱ υἱοὶ των καὶ μένουν ἄνευ ὑπερασπίσεως, εἶναι παροιμιώδεις: «Peleus pauper et exul».² Τὴν θλιβεράν τύχην τοῦ ἐγκαταλειμμένου γέροντος Πηλέως, τὴν ὁποίαν ἴσως ὑπαινίσσεται ἤδη ὁ Ὀμηρος³, παρέστησεν ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὸ ὁμώνυμον δράμα του,⁴ ἴσως δὲ καὶ ὁ Εὐριπίδης.⁵ Καὶ ὅπως ὁ Πηλεὺς στερεῖται τοῦ βασιλικοῦ του ἀξιώματος καὶ ἐξορίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀκάστου ἢ τῶν υἱῶν του,⁶ οὕτω καὶ ὁ Οἰνεὺς, orbis liberis factus, — ἀφοῦ ἀπέθανε καὶ ὁ Τυδεὺς ἢ διότι οὗτος εὐρίσκεται εἰς ἄλλην χώραν — ἐκθρονίζεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγρίου ἢ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ ὑποφέρει τὰ πάνδεινα περιφερόμενος ὡς ἐπαίτης — ἢ ἐκδιώκεται καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ βασιλείου του —, παράδοσις, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐριπίδης πάλιν ἐπραγματεύθη εἰς τὸν «Οἰνέα».⁷

L. Sechan, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 426 ἐξ. Ἐπιφυλακτικὸς ὁ Wilamowitz, Griech. Heldensage II σ. 217).

¹ Τελευταία βιβλιογραφία: G. Finsler, Homer II, (1924²) σ. 41 ἐξ. Wilamowitz, Ilias und Homer (1920²) σ. 335, Gr. Heldensage II σ. 215, E. Howald ἐν Rhein. Mus. 73 (1920-4), σ. 402 ἐξ. Κατὰ τοῦ τελευταίου ἐπιτυχῶς ὁ E. Bethe αὐτόθ. 74 (1925), σ. 1 ἐξ.

² Ὅρατ. Ποιητ. Τέχν. στ. 96.

³ Ω 488 ἐξ. λ 494 ἐξ.

⁴ Ἴδε τὰ ὅρα v. Blumenthal ἐν RE 1072 ἐ. λ. Sophokles. Δὲν παρετηρήθη ἕως τώρα, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς παριστῶν τὸν Πηλέα νὰ τυγχάνῃ τῆς φροντίδος μιᾶς γυναικός:

*Πηλέα τὸν Αἰάνειον οἰκουρὸς μόνῃ
γερονταγωγῶ ἀναπαυιδεύω πάλιν·*

πάλιν γὰρ αὐθις παῖς ὁ γηράσκων ἀνήρ (ἀπ. 447 N.)

ἔχει ὡς πρότυπον τὸν Λαέρτην. Εἰς τὴν Ὀδύσειαν ἀναφέρεται μία *Σικελὴ γρηῦς, ἣ οἶα γέροντα* - Λαέρτην - ἐνδυκῶως κομέεσκον, ἐπεὶ κατὰ γῆρας ἔμαρμεν (ω 389, πρβλ. καὶ 211).

⁵ Τὰ σφζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ «Πηλέως» τοῦ Εὐριπίδου δὲν μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν πρόκειται περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης πράγματι ἢ τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου μεταξὺ Πηλέως καὶ Ἰππολύτης.

⁶ Εὐρ. Τρ. 1126 ἐξ. Σχολ. αὐτόθ. εἰς στ. 1128, Ἀπολλῶδ. Ἐπιτ. 6,13, Δίκτυς 6,7 ἐξ. Πρβλ. Καλλιμ. Αἴτ. ἀπ. 8 Pfeif. καὶ 372 Schn.

⁷ Πρβλ. τὰ ἀποσπ. 565:

(Διομ.) σὺ δ' ὀδ' ἔρημος ἐυμαχῶν ἀπόλλυσαι;

(Οἶν.) οὐ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες καιοί

Καὶ τοῦ Οἰνέως ἡ συμφορὰ ἦτο παροιμιώδης: «*γέρον τις ἀτυχεῖ, κατέμαθεν τὸν Οἰνέα*».¹

Ὁ Εὐριπίδης παρέστησεν καὶ τοῦ Ἰππολύτου τὸν θάνατον καὶ τοῦ Θησεὺς τὴν συμφορὰν. Ὁ Θησεὺς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν παράδοσιν, ὅτι ὑπέστη δυστυχίας ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Οἰνέως, διότι ἐκτὸς ἄλλων ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέροισι ἥρωας, προστατῆς τῶν ἀδυνάτων, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν φαντασθῶν, μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνυπεράσπιστον καὶ ἐλεεινὸν γέροντα.² Καὶ αὐτοῦ ὅμως ὁ οἶκος κατεστράφη διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππολύτου.³ Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ Θησεὺς αὐτὸς εἶναι ὁ προκαλέσας τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ υἱοῦ του καὶ δι' αὐτὸ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Οἰνέως εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα.⁴

καὶ 566:

*ὡς οὐδὲν ἀνδρὶ πιστὸν ἄλλο πλὴν τέκνων·
κέρους δ' ἐκαὶ καὶ τὸ συγγενὲς νοσεῖ.*

πρβλ. καὶ ἀπ. 562. Τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας μας παρέχει ὁ σχολ. τοῦ Ἀριστοφ., Ἀχ. 418, πρβλ. Ἀπολλῶδ. 1, 77, Πανσ. 2, 25, 2, Ὑγίν. 175, Ἀντ. Λιβ. 37, 1, ἐπίσης τὸν Ἐφορον F. Gr. Hist. 70 F 123 [28 M.], Ὀβιδ. Ἡρ. 9, 154 ἐξ.:

Oeneas desertum nuda senecta premit
Exulat ignotis Tydeus germanus in oris,
alter fatali vivus in igne fuit.

Ἄν ὁ «Οἰνεὺς» τοῦ Εὐριπίδου διεδραματίζετο κατὰ τοὺς πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ τοῦ Μελεάγρου ἀγῶνας — ὅποτε αἱ δυστυχίαι τοῦ γέροντος θὰ ἠκολούθουν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του αὐτοῦ —, ὅπως δέχεται ὁ v. Arniim, Supplem. Euripid. σ. 39 ἐπὶ τῆ βίβου ἐνὸς δραματικοῦ ἀποσπάσματος ἐπὶ παπύρου τοῦ Hibeh (τόμ. I, σ. 21 ἐξ. ἀρ. 4), εἶναι ἀμφίβολον. Ἴδὲ A. Korte ἐν Arch. f. Papyrusrforsch. V (1913) σ. 570.

¹ Ἀθῆν. VI 223 d = Τιμοκλ. Κοκκ II 453, 16. Πρβλ. Ἀριστ. Ἀχ. 418: *Οἰνεὺς δὲ δύσποτος γεραίος*... Καὶ τὸν Οἰνέα καὶ τὸν Πηλέα ἐκδικουνται τιμωροῦντες τοὺς ἐχθρούς των οἱ ἐγγονοὶ των Διομήδης καὶ Νεοπτόλεμος. Αἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ὁμοίωτες εἰς τὰς τύχας τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων, τοῦ Οἰνέως καὶ τοῦ Πηλέως, ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ μία παράδοσις πρέπει νὰ ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τῆς ἄλλης. Τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ἐξέτασις δὲν ἀνήκει βεβαίως ἐδῶ. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκεῖ νὰ τονίσω, πόσῃ σημασίαν δύναται νὰ προσλάβῃ ἡ ἀνακάλυψις αὐτῆ. Τὸ πρόβλημα, ἂν ἡ μῆσις τοῦ Ἀχιλλέως ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τῆς τοῦ Μελεάγρου ἢ ἀντιστρόφως (ἴδὲ ἀνωτ. σ. 207), δὲν εἶναι τώρα πλέον μεμονωμένον, ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀντιστοιχῶς καὶ διὰ τοὺς γονεῖς τῶν ἡρώων. Μία παράλληλος ἐξέτασις τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἴσως προαγάγῃ κατὰ τι τὴν ἐρευναν.

² Καὶ ὅμως ἐκδιώκεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν πατρίδα του, κατὰ μίαν παραλλαγὴν μάλιστα, ἀκριβῶς διότι κατηράσθη τὸν υἱόν του (Φιλοστρ. Ἡρ. 19,3, σ. 320, 12 ἐξ. Kays. ed. maj.).

³ Πρβλ. Ἀθῆν. XIII 560 c.

⁴ Καὶ ὁ Οἰνεὺς εἶναι ἐμμέσως ἔνοχος τοῦ θανάτου τοῦ Μελεάγρου, καθ' ὅσον αὐτὸς προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῆς

Είναι δυνατόν ο τεχνίτης τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου, νὰ μὴ ἐγνώριζε τίποτε ἐξ ὧν ὁμοιοτήτων τούτων, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὸν Εὐρυπίδην; Εἶναι δυνατόν ἡ ἐκλογή τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Θησεύς νὰ εἶναι αὐθαίρετος; Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ἀπλὴ τύχη νὰ προκαλέσῃ τὴν σύμπτωσιν αὐτὴν. Ὁ ἀγγειογράφος ἀπεικόνισε τοὺς δύο ἥρωας νέους, εἰς ἄμεσον σχέσιν εὐρισκομένους πρὸς τὸν ἀποθνήσκοντα ἥρωα καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα. Συγχρόνως ὁμοίως ἠσθάνθη, πόσον στενῶς συνέδεε τοὺς νέους τούτους ἡ τραγικότης τῆς μοίρας τὸν πρὸς τὸν γέροντα Οἰνέα. Δι' αὐτὸ ἐξέλεξε αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἡρώων τῆς Καλυδωνίου θήρας.¹ Ὁ Πηλεύς, ὁ Θησεύς καὶ ὁ Οἰνεύς δὲν ἀποτελοῦν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἓν ἐνιαῖον σύνολον, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι οἱ τρεῖς κριταὶ τοῦ Ἄδου ἐπὶ τοῦ περιφύμου ἀγγείου τοῦ Μονάχου² ἢ οἱ τρεῖς τιμωρούμενοι ἁμαρτωλοὶ τοῦ Κάτω Κόσμου ἐπὶ τῆς Βατικανῆς σαρκοφάγου τοῦ Μελεάγρου,³ διότι δὲν ἔπρεπε ν' ἀποτελοῦν τοιοῦτον. Δὲν παύουν ὁμοίως νὰ παραμένουν τὸ σύμβολον τοῦ τραγικοῦ πατρὸς, ὅπως ἡ Νιόβη τῆς τραγικῆς μητρός.

Ἐὰν κατόπιν τῶν παρατηρήσεων τούτων προσέξωμεν ἐκ νέου εἰς τὸν Πηλέα καὶ τὸν Θησεά ἐπὶ τῆς παραστάσεώς μας, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι

¹ Ἀρτέμιδος (ἰδὲ Wilamowitz, Griech. Heldensage II σ. 214 ἔξ.).

² Τὸ πολὺ θὰ ἠδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ τὸν Τελαμώνα, τοῦ ὁποίου ὁμοίως ἡ δυστυχία διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄταντος δὲν ἐξαιρεῖται εἰς τὴν παράδοσιν.

³ Ἀρ. καταλ. 849.

⁴ Ἀπεικόνισιν τῆς παραστάσεως ἰδὲ ἐν Roscher, Myth. Lexik. V. σ. 83 ἔ. λ. Tantalos.

δὲν πενθοῦν μόνον τὸν κοινὸν φίλον σκοτεινὴ τις προαισθήσις μιᾶς μελλοντικῆς ἀνάλογου συμφορᾶς ἐντὸς τῆς ἰδικῆς τὸν οἰκογενεῖας φαίνεται νὰ καταλαμβάνῃ ἤδη αὐτούς. Ἴσως διὰ τοῦτο ἀπεικονίζεται ἡ θλίψις τοῦ Θησεύς διὰ τῆς καλύψεως τῆς κεφαλῆς βαθυτέρα, διότι πρόκειται ἡ ἴδια του κατάρα νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Ἰππόλυτον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἐκλογή τῶν δύο ἡρώων δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλ' ἀποκτὰ νόημα βαθύ. Ὁ Πηλεύς καὶ ὁ Θησεύς δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποκτήσει υἱούς, εἶναι νέοι, ὁ τεχνίτης ὁμοίως ἐπέεφθη αὐτοὺς ὡς πατέρας. Ἡ χρονολογικὴ αὐτὴ ἀνακολουθία ἐξηγεῖται εὐκόλως: τὸ σύνολον τῶν πράξεων καὶ παθημάτων πάσης προσωπικότητος, εἴτε ἱστορικῆς εἴτε μυθολογικῆς, μιᾶς παρελθούσης ἐποχῆς, ἀποτελεῖ πάντοτε μίαν δυσδιάσπαστον ἐνότητα εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν καταβάλλει προσπάθειαν νὰ σκεφθῇ ἱστορικῶς. Τὸ κάτω - κάτω εἶναι δυνατόν καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ φαντασθῶμεν τὴν Μήδειαν ἐπὶ παραδείγματι, ἐνῶ ἀκόμη εὐρίσκειται εἰς τὴν Κολχίδα, χωρὶς ν' ἀφῆσωμεν νὰ πέσῃ ἐπάνω τῆς κάποια σκιά ἀπὸ τὴν μετέπειτα δρᾶσιν τῆς;¹

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΚΑΚΡΙΑΣ

¹ Τοῦ Σενέκα ἡ Μήδεια εἰς τὸ ὁμόνυμον δράμα φέρει ἐκ τῶν προτέρων τὸ στίγμα τῆς παιδοκτονίας, προτοῦ ἀκόμη ἐκτελέσῃ τὴν κακοῦργον πράξιν τῆς. Ὅταν ἡ τροφός, διὰ τὰ τὴν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῶν σχεδίων τῆς, κραυγάζει πρὸς αὐτὴν ἐν ἀπελπισίᾳ: Medea! ἀνάστα ἐκεῖνη: fiat! (στ. 171), θὰ γίνω δηλ. ὅτι συμβολίζει τὸ δνομά μου, θὰ φανῶ ἀναξία τῆς φήμης μου. Καὶ ὁμοίως δὲν ἔχει ἀκόμη τίποτε ἐπιχειρήσει κατὰ τῆς κόρης τοῦ Κρέοντος καὶ τῶν τέκνων τῆς. «Ἡ Μήδεια αὕτη ἔχει διαβάσει τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐρυπίδου!» Wilamowitz, Gr. Tragödien III 162.

Η ΛΟΚΡΙΚΗ ΠΟΛΙΣ ΥΛΗ

(εἰς ΑΕ 1927 σελ. 181 ἔξ.)

ὑΠΟ Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Τὸ ἀρχαιολογικὸν συμπλήρωμα τῶν παρατηρήσεων τοῦ κ. Χατζῆ εἰς τὸν λοκρικὸν θεσμὸν ὡς πρὸς τὴν πόλιν Ὑλην θὰ ἦτο νὰ ταυτίσῃ αὐτὴν πρὸς ὀρισμένα ἐρεῖπια, ἀφ' οὗ δέχεται αὐτὴν παρὰ τὸν ποταμὸν Ὑλαῖον (ἐκ διορθώσεως τοῦ Ὑλαίθου), τοῦτον δὲ ταυτίζει πρὸς τὸν τοῦ Ἀμφισσαϊκοῦ καὶ Κρισσαϊκοῦ ἐλαιῶνος χεῖμαρρον Γατοσπινίχτη (ἴσως ἐκ τοῦ Κατοσπινίχτη). Εὑρήνηται δὲ τοιαῦτα ἐρεῖπια ἀνώνυμα μέχρι τοῦδε παρὰ τὸν ἄνω ῥοῦν

τοῦ χεῖμαρρου τούτου μεταξύ τῆς Σιγδίτισης καὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς Γραβιάς ζυγοῦ τοῦ Παρνασοῦ, ἔνθα ἡ Ἀμφικλην τῆς μάχης τοῦ Ἀθανασίου Διάκου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Τὰ ἐρεῖπια ταῦτα ἐντὸς περιλείεσται λεκάνης κείμενα ἐγνώρισα καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Παππαδάκις. Καὶ ἐγὼ μὲν τὸν πύργον μόνον τὸν πλησίον αὐτῶν παρὰ τὴν χαράδραν, δι' ἧς διήρχετο ἡ ἀρχαία ἐξ Ἀμφισσοῦ πρὸς τὸν Παρνασσὸν ὁδὸς *Κακῆ σκάλα*, δι' ἧς ἐξέρχεται ὁ χεῖμαρρος, ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσω ἐν *Τοπογρ. τ. Δελφῶν* 1912 σ. 530, ὁ δὲ Παππαδάκις καὶ τὴν παρακειμένην πόλιν ἐν *Ἀρχ. Δελτ.* 1923 148 ἔξ. καὶ ἐπιγραφὴν, ἣν ὁμοίως ἐγὼ εἶχον ἀναγνώσει

Στρατῶν Χαριζένου» εἶχον δ' ἀναγνώσει καὶ ἔτερον ἀντίπουν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ λίθου ὄνομα, ἀλλὰ δὲν ἔχω ἐν τούτῳ ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν μνήμην μου, μέχρις ὅτου εὗρω τὴν οἰκείαν περιγραφὴν τῆς ἐκείσε πρὸ μακροῦ ἐκδρομῆς μου.

Ὡς πρὸς τὸ διορθούμενον χωρίον τοῦ Ἑσυχίου σελ. 185 β'. ὑπομνήσκω τὸν Στράβωνα 336: «ἐκαλεῖτο δὲ Κοίλη Ἥλις ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος»

τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ πλείστη καὶ ἀρίστη», ἡ σημερινὴ Μανολάδα. Ἄν δεσθῶμεν ὅτι τὸ ἡλιακὴν συνεχῆς τις πρὸς τὸ Ἥλιακὴν, τότε «πλάξ Ἥλιακὴ» δηλοῖ «καὶ τὴν κοΙΛΗΝ ΗΛΙΝ. Ἄλλὰ καὶ οὕτω δὲν θεραπεύεται ὅλη ἡ νόσος τοῦ χωρίου, οὔτε εἶνε, νομίζω, εὐκόλον νὰ εὗρωμεν τὸν αἴτιον τῆς συγγύσεως.

A. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ¹
... ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

PAUL. WOLTERS
ἐπι τῇ ἐβδόμημονταετηρίδι.

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῇ 21 Φεβρουαρίου 1929 ὁ κ. Σωτηριάδης ἀνέγνωσε καὶ ἐσχολίασεν ἀνακοίνωσιν τοῦ ὑποδιευθυντοῦ τῆς ἐνταῦθα Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κ. W. A. Heurtley «περὶ τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας». Μετὰ ταῦτα δὲ ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ἀνέπτυξα σκέψεις μου τινάς, καθ' ἃς νομίζω, ὅτι ἀποδεικνύεται ἡ ἐν Μακεδονίᾳ παρουσία τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Δωριέων, πρὶν οὗτοι κατέλθωσιν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Τὰς σκέψεις μου ταύτας, αἵτινες ἐρορήθησαν ἐξ ἀφορμῆς μὲν τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Heurtley χωρὶς ὁμῶς νὰ θῶμαι τὸ κύριον περιεχόμενον αὐτῆς, διατυπώσας γραπτῶς ἐδημοσίευσά ἤδη εἰς τὰ «Ἑλληνικά» Β, σ. 105 ἐξ. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐδημοσιεύθη ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Heurtley ἐν τοῖς *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929 (4) σ. 59 ἐξ καὶ *Antiquity* September 1929 σ. 318 ἐξ. καὶ ἡδυνήθη νὰ γνωρίσω αὐτὴν κατὰ βάθος, ὁ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἀπλὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀνάγνωσιν καὶ τὴν δι' ἄλλων πολλῶν σχολίων περικάλυψιν. Εἰ καὶ μέχρι τοῦδε δὲν ἐγένοντο ἐπαρκεῖς ἀνασκαφαὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' ὁμῶς θὰ ἐκτεθῶ εἰς τὸν κίνδυνον καὶ ἐγὼ νὰ δώσω ὀνόματα εἰς τινάς λαούς, ὧν τὴν παρουσίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς περιπετείας ἠκριβώσεν ἡ ἀρχαιολογία, ἵνα συντελέσω εἰς τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ πρὸς ἱστορικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων. Θὰ εἶμαι δ' εὐχαριστημένος, εἰ καὶ διὰ τῆς πλάνης μου παράσχω ἀφορμὴν νὰ εὐρεθῇ ἡ ἀλήθεια.

¹ Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν τῇ 6 Ἰουνίου 1929.

Αἱ σκέψεις μου θὰ προσκολληθῶσιν εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Heurtley, ἧς θὰ ἐπιχειρήσω ἀνάλυσιν καὶ ἐξέτασιν.

Ὁ κ. Heurtley ἐρεῖδει τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου καὶ μετ' αὐτὴν ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἐγένοντο πᾶσι ὑπὸ ξένων ἡτοιμῆ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.

Τὰς πλείστας τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, μάλιστα τὰς τελευταίας χαρακτηρίζει μεγίστη προσοχή, παρατηρητικότης καὶ ἀκριβολογία, ἀξίως τῶν μεγίστων προβλημάτων περὶ τῆς φυλετικῆς διαμορφώσεως τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῶν μεγάλων ἐν γένει διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἑλλάδα ζητημάτων, ὧν αὐταὶ στοχάζονται.

Κατὰ τοὺς προχείρους λόγους, οὓς εἶπον ἅμα τῇ ἀνακοίνωσει τοῦ κ. Heurtley, διέλαβον ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἐπὶ τῆς φυλετικῆς διαστρώσεως τῶν προελληνικῶν λαῶν, οἵτινες ἐκάλυψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ οὓς δέχεται κατελθόντας ἐκ τοῦ Δουνάβεος ὁ Frankfort ἐν τῷ βιβλίῳ («*Asia, Europe and the Aegean and their earliest interrelation*»), ἐπιήλθον ἵστερον τὰ ἑλληνικὰ φύλα, ἐν οἷς οἱ Ἴωνες, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἅτινα συγχωνευθέντα ἢ παραταχθέντα ἀπετέλεσαν τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, τὸ ἔλλ. Ἔθνος τῶν προϊστορικῶν ἢ πρωτοϊστορικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐπειδὴ τὰ τρία ἐκείνα κύρια ἑλληνικὰ φύλα εἶναι ὁμόγλωσσα καὶ ἐπομένως εἶνε μοῖρα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους κατοικήσαντός του κοινὴν κατοικίαν, τὴν αὐτὴν δηλ. χώραν, πρὶν ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰσχυρίσθη, ὅτι, ἂν ἡδυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πόθεν ἦλθεν ἐν τῶν τριῶν ἐκείνων φύλων, θὰ ἐγνωρίζομεν οὕτω πόθεν ἦλθον καὶ τὰ λοιπὰ δύο. Μὴ δυνάμενος δὲ ἐν τῷ παρόντι νὰ εἶπω τι περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν προελεύσεως, παρέταξα ὅσα παρέταξα καὶ ἐδημοσίευσά ἤδη ἐπιχειρήματα, ἵνα ἀποδείξω, ὅτι τὰ δύο τῶν τριῶν φύλων, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, πρὶν κατέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατώκησαν, κατερχό-

μενα πιθανώς, ἐν Μακεδονία. Κατὰ τὸν ἀνωτέρω τεθέντα γνώμονά μου ἀκολούθημα τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων εἶνε, ὅτι ἐκ Μακεδονίας κατήλθον καὶ οἱ Ἴωνες ὁμόγλωσσοι τῶν ἄλλων δύο ὄντες.

Ἄλλ' ἡ προσδιητική μελέτη τῆς ἀνακρινώσεως τοῦ Heurtley καὶ ἡ παραβολὴ αὐτῆς πρὸς τὸν Ἡρόδοτον παρέχει ἀφορμὴν νὰ ἀναλύσωμεν λόγους τινὰς τοῦ Ἡροδότου, ἀρνούμενου τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἴωνων.

Ἀληθῶς ὁ Ἡρόδοτος I, 56 κηρύττει τὸ ἔθνος τῶν Ἴωνων «ἐὼν τὸ ἀρχαῖον Πελασγικόν» (δηλ. μὴ Ἑλληνικόν) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Δωρικόν «ἐὼν τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικόν ἔθνος». Ὁ Ἡρόδ. I, 57 συνεχιζὼν λέγει: «ἦντινα δὲ γλώσσαν ἔσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἶπαι· εἰ δὲ χρεῶν ἔστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι εἶσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρρηγῶν Κρησιτῶνα πόλιν οἰκούντων, οἱ δμουροὶ κοτε ἦσαν τοῖσι νῦν Δωρικεῖσι καλεομένοισι, οἰκειον δὲ τηρικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιεῖν καλεομένην, καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκησάντων ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἱ σύνοικα ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγοὶ ἐόντα πολιέματα τὸ οὖνομα μετέβαλε, εἰ τοῦτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλώσσαν ἰέντες. εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὼν Πελασγικόν (ὄρα καὶ 2, 51· 6, 137 ἔξ. 7, 94· 8, 44) ἄμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἑλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν κατέμαθε. Καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κρησιτῶνιται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφέας περιοικούντων εἰσι ὁμόγλωσσοι οὔτε οἱ Πλακιοὶ, σφίσι δὲ ὁμόγλωσσοι, δηλοῦσι τε, ὅτι τὸν ἠνεύκιστον γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσι ἐν φυλακῇ. 58. Τὸ δὲ ἑλληνικὸν γλῶσση μὲν, ἐπειτε ἐγένετο, αἰείκοτε τῇ αὐτῇ διαχράται, ὡς ἐμοὶ καταφαίνεται εἶναι ἀποσχισθὲν μέντοι ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, ἐὼν ἀσθενές, ἀπὸ μικροῦ τέτο τὴν ἀρχὴν ὀρεομένομον αὔξεται ἐς πλῆθος τῶν ἐθνέων, Πελασγῶν μάλιστα προσπεχωρηκότων αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐθνέων βαρβάρων συχῶν»¹.

1 Ὁ Kretschmer *Glotta* I, 19, XI 276 ἔξ. ὁ Beloch *Griech. Gesch.* 3 II, σ. 51 ἔξ. κ. ἀ. (ἀντιλέγοντος ὁμοῦ τοῦ Buck ἐν *Class. Philol.* 1926 σ. 7) δέχονται, ὅτι οἱ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ μνημονεύμενοι Τυρρηνοὶ εἶνε οἱ τῆς Ἰταλίας, ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ πόλις Κρησιτῶν καὶ οἱ Κρησιτῶνιται. Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἐνδιαφέρεται νὰ γνωρίξῃ τίνα γλῶσσαν ὁμίλου οἱ μεταξὺ Ἑλλήνων ἢ πλησίον Ἑλλήνων οἰκούντες καὶ πιστευόμενοι ὡς Πελασγοί. Πόθεν ἐγένετο ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἡ Cortona (Κρότων) μεσόγειος πόλις τῆς

Τυρρησίας ἐν Ἰταλία ἦτο ἀλλόγλωσσος πρὸς τοὺς περίε Τυρρηνοὺς καὶ ὁμόγλωσσος πρὸς τοὺς τὴν Σκυλάκην παρὰ τὸν Ἑλλησπόντον οἰκούντας, ὅταν μάλιστα ὁ Beloch πιστεύῃ ὅτι ἐπὶ Ἡροδότου ὁ Κρότων ὁμίλει ἐπρουσιάζει. Καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν ὁμίλου οἱ Κρησιτῶνιται, πόλιν θὰ διεκρίνοντο ἐν Τυρρησίᾳ ἀπὸ τῶν περιοικούντων Τυρρηγῶν. Ζήτημα δ' ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ὡς καὶ οἱ περὶ τὴν Πλακίαν καὶ τὴν Σκυλάκην, δὲν ὁμίλου ἑλληνικά· τούτο δὲ ἀπεδεικνύετο διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τοὺς περιοίκους Μακεδόνας, οἵτινες οὕτως ἀποδεικνύονται ἑλληνογλωσσοι. Ὁ Beloch λέγει, ὅτι σὲν γνωρίζομεν ἐν Βισσαλονίᾳ πόλιν Κρησιτῶνα ἀλλὰ μόνον χώραν εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅμοι, ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος ὁμίλει περὶ «πολισμάτων» πελασγικῶν καὶ ὁ Θουκ. 4, 109, 4 λέγει: «κατὰ μικρὰ δὲ πολιέματα οἰκοῦσι» οἱ Πελασγοὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄν οἱ Τυρρηνοὶ εἶνε λαὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἔξει σχέσιν πρὸς τοὺς Πελασγοὺς ἄλλως, εἶνε ἄλλο ζήτημα. Περὶ Ἡροδότου ἐν τῷ ἄνω χωρίῳ φράσσονται κατὰ τὴν γνώμην μου διακρινόμενοι οἱ δύο λαοί. Ἡ ἔκφρασις «ὑπὲρ Τυρρηγῶν» εἶνε, νομίζω, ἀποκωτερε πρὸς δῆλωση τῆς καθῆρας τῆς Τυρρησίας, ἐν ᾗ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ κάλλιον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν νοήσωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰ παραλία δέχεται ὁ Ἡρόδοτος Τυρρηνοὺς, ἐνδοτέρω δὲ Πελασγοὺς Κρησιτῶνας. Ἀληθῶς ὁ Θουκ. 4, 109 διακρίνει τοὺς παραλίους ἀλλόγλωσσους τῶν μεσογείων ἐπίσης ἀλλόγλωσσων, μὴ ἑλλήνων δηλ., περὶ ἀμφοτέρων δὲ ὑπόκειται ἡ ἔννοια ὅτι εἶνε ἀλλόγλωσσοι μεταξὺ Ἑλλήνων, ἐπειδὴ λέγει αὐτοὺς «διγλώσσους βαρβάρους». Πλὴν τῆς βαρβαρικῆς γλώσσης τίς ἄλλη γλῶσσα δύναται νὰ ὑπονοηθῇ ὡς ὁμιλουμένη ὑπ' αὐτῶν ἢ ἡ γλῶσσα τοῦ τότε πολιτισμοῦ ἢ τῶν ἐλλήνων ἀποίκων καὶ τῶν ἄλλων Μακεδόνων, ὅφ' ὧν χωρίζονται ἐπιθρομύμενοι καὶ ὀνομαζόμενοι: Ἄν οἱ Μακεδόνας τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲν ὁμίλου ἑλληνιστί, ὁ Θουκυδίδης θὰ ἐγράφεν ἄλλως περὶ αὐτῶν καὶ δὲν θὰ διεκρίνειν ὅσους διακρίνει «βαρβάρους διγλώσσους ἐπιθρομύμετων ἐθνῶν» ἐν τῷ «Ἄθῳ» καὶ τὴν καὶ γαλακτικῶν ἐν βραχί, τὸ δὲ πλείστον Πελασγικόν, τῶν καὶ Ἀθηναίων ποτε καὶ Ἀθῆνας Τυρρηγῶν οἰκησάντων, καὶ Βισσαλικῶν καὶ Κρησιτῶνικῶν καὶ Ἠδώνων κατὰ δὲ μικρὰ πολιέματα οἰκοῦσι. Ὁ Θουκυδίδης δὲ μόνον γνωρίζει τὴν πρὸς τοὺς λαοὺς τούτους σχετικὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ καὶ διορθοῖ αὐτὴν πολυπραγμονῶν ἐδουλομικῶς. Οὕτω ταυτίζει Τυρρηνοὺς καὶ Πελασγοὺς δεχόμενος τοὺς δευτέρους μοῖραν τῶν πρώτων, ὁρίζει ὡς Τυρρηνοὺς Πελασγοὺς τοὺς ἐν τῷ Ἄθῳ ἀλλὰ ἀναμεμιγμένους μετὰ τινῶν Καλιδικῶν (τῆς Καλιδικῆς) καὶ Βισσαλικῶν καὶ Κρησιτῶν καὶ Ἠδώνων τῆς ἄλλης μεσογείας. Ἄν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὸν Ἡρόδοτον, δὲν θὰ ἐπολυπραγμονοῖεν περὶ τῆς ἐθνολογικῆς ἡφῆς τῶν λαῶν τούτων, ἐπειδὴ οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀνάγκην εἶχεν ἐκθέτον ὅσα ἐκθέτει ἱστορικὰ πολεμικὰ γεγονότα δευτερευούσης σημασίας. Ταῦτα δὲν ἀντιόθεν ἀναγκαῖα ἐνὰ διασφῆσιν ἐκ τῆς προσηγηθείσης ἐθνολογίας. Ὁ Θουκυδίδης ἀπλῶς θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Σερμυονικῆς χώρας βάρβαροι δὲν εἶνε Πελασγοί, ὡς νομίζει ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλ' ἄλλοι βάρβαροι μὴ ἑλληνογλωσσοι, Βισσαλικοὶ κλ., οἱ δὲ τῶν παραλίων οὗς νομίζει Τυρρηνοὺς διαφόρους ἐὼν Πελασγῶν ὁ Ἡρόδοτος, εἶνε Πελασγοὶ Τυρρηνοὶ ἐξ ἐκείνων δὲ, οἵτινες κατήκταν ποτε καὶ τὴν Ἀθήνην καὶ τὴν Ἀθήνας. Ἐπομένως κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ Θουκυδίδου

Τὴν ἀρχαιολογίαν ταύτην τοῦ Ἡροδότου θὰ ἐλέγξωμεν κατὰ τὰς ἐκτεθειμένας ὑπὸ τοῦ Heurtley ἑ. ἄ. σ. 59 ἀνασκαφικὰς παρατηρήσεις :

« Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (3000 περίπου π.Χ.) — λέγει ὁ Heurtley — κατῴκησε τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Χαλκιδικὴν πληθυσμὸς προελθὼν, ὡς φαίνεται, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὡς παράλληλον ρεῦμα τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπλημμυροῦσεν εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ». Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦλθον χάριν πιθανῶς τῶν πολυτίμων μετάλλων τῆς Μακεδονίας. Ἐλλείπει ὀψιανός, ὥστε δὲν ὑπῆρχον σχέσεις μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος τοῦ Αἰγαίου. Σ. 60: « Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (δηλαδὴ ἀπὸ 2000 μέχρι 1600 π. Χρ.) ἡ ἱστορία τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ ἡ ἱστορία τῆς Χαλκιδικῆς ἀποκλίνουν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην. Εἰς τὰ δύο μέρη διεκόπη ὁ μικρασιατικὸς πολιτισμὸς ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ κεντρικὴ Μακεδονία ὑπέστη τὴν εἰσβολὴν τῶν γειτόνων της, εἰς τὴν Χαλκιδικὴν (ἐκεῖ δηλ. ἐνθα ἐντοπίζει ὁ Ἡρόδοτος τοὺς ἀλλογλώσσους Πελασγοὺς - Ἴωνας περὶ τὴν πόλιν Κρηστῶνα πρβλ. καὶ Θουκ. 4, 109) εἰσέρρευσαν οἱ Μινύαι, ὅπως εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Αἰγαίου (πλὴν τῆς Κρήτης, ἣν μόλις ἐπάτησαν, φαίνεται). Οἱ Μινύαι ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ πληθυσμὸς τῆς Τροίας Β¹. οἱ ὁποῖοι ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς πόλεως τῶν ὑπὸ ἀγνώστων βαρβάρων, κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἠδύναντο νὰ ἐπικρατήσουν τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων καὶ ἐγκατασταθῶσιν ἐν τοῖς τόποις τῶν. » « Ὡς προερχόμενοι ἐκ Τροίας Β εἶναι πιστευτόν, ὅτι οἱ Μινύαι ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἱ πρῶτοι φορεῖς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ».

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ ἀνασκαφαὶ μὲν,

διδόμενῃ εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἐρμηνείαν, ἡ Τυρρηνία τῆς Ἰταλίας δὲν ἀναμειγνύεται ἐν τῷ λόγῳ, πρόκειται δὲ περὶ τοῦ φυλετικοῦ καθορισμοῦ, περὶ τῆς φυλοκρινήσεως τοῦ ἔθνους τῶν Πελασγῶν ὡς συνοίκου τῶν Ἑλλήνων ἐν ἑλληνικαῖς χώραις, οὐχὶ δὲ περὶ τοῦ Κρότωνος καὶ τῶν Κροτωνιατῶν τῆς Ἐτρουρίας, ὡς διορθοῖ ὁ Ἑλλάνικος (Διον. Ἀλ. I. 18. 26 ἔξ. Πρβλ. Della Seta ἐν *Rendic. della r. Accadem. d. Lincei* 1919, 174 ἔξ. Τί δ' εἶπεν ὁ Costanzi εἰς τὸ *Congresso internaz. Etrusco* τοῦ 1928 ἐν Φλωρεντίᾳ δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθω).

¹ Προήρχοντο δηλ. ἐκ τῆς ἐφ' Ἑλλησπόντιω Μυσίας, ἐνθα ἦτο ἡ Πλακία καὶ ἡ Σκυλάκη, ὅθεν κατάγει τοὺς Πελασγοὺς ὁ Ἡρόδοτος, ὀρθῶς εὐρύτερον ὀρίζοντα μετοικεσίας φανταζόμενος: πρβλ. καὶ Ἡρόδ. 7, 42.

δεικνύουσαι διαφορὰν πολιτισμοῦ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, συμφωνοῦσι πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ Heurtley διότι οὗτος δέχεται Μινύας ἀντὶ Ἰώνων καὶ διότι θέλει αὐτοὺς ἐλληνογλώσσους. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Μινυῶν λαμβάνει ἀναμφιβόλως ὡς συνθηματικὸν ἕνεκα τῆς παρουσίας ἐν Χαλκιδικῇ « μινυείων » ἀγγείων, ἅτινα φηνομάσθησαν οὕτω, διότι ἐγένοντο τὸ πρῶτον ὑπὸ Schliemann γνωστὰ ἐξ Ὀρχομενοῦ τοῦ Βοιωτικοῦ, ἐνθα εἶχεν ἀκμάσει κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ φυλὴ τῶν Μινυῶν¹.

Σήμερον παραμένει μὲν τὸ ὄνομα τῶν ἀγγείων πρὸς συνεννόησιν τῶν ἀρχαιολόγων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ θεωρία περὶ τῆς πρώτης ἐν Ὀρχομενῷ ἐμφανίσεως αὐτῶν, διασπάρτων ἐν πλήθει εὐρεθέντων πολλαχού τῆς Ἑλλάδος². Τὰ μινύεια λοιπὸν ἀγγεῖα δύνανται κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡροδότου νὰ εἶνε ἰωνικὰ πελασγικά. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ Heurtley περὶ τῆς Ἑλληνογλωσσίας τῶν ἀποίκων τούτων ἢ κατακτητῶν, δευτέρων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐρχομένων εἰς τὴν Χαλκιδικὴν, ἀφίνει ἀνερμήνευτον τὴν ἐκεῖ ἐπὶ 1500 περίπου ἔτη διάσωσιν καὶ παρουσίαν τῶν « διγλώσσων βαρβάρων » τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, ὅπερ δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου³.

¹ Πρβλ. Μυλωνᾶ, *Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι* σ. 51, 150 ἔξ. Harland, *Prehist. Aigina* σ. 15 ἔξ. 39 ἔξ. 47, 53, 66, 111 ἔξ.

² Τελευταῖον εὐρέθησαν πολυπληθέστατα ἐν τῇ Βοιωτικῇ Εὐτρήσει: πρβλ. H. Goldmann, *Excavations at Eutresis* ἐν *Harvard University Notes* 1927, σελ. 39 ἔξ.

³ Περὶ τῶν μινυείων ἀγγείων, ὅτι προέρχονται ἐκ Τροίας ἔγραψεν ὁ Forsdyke ἐν *Jour. of. Hell. St.* 1914. Ὁ Harland ἐν *Harvard Studies in Classical Philology* XXXIV (1923) σ. 1 ἔξ. καὶ ἐν *Prehistoric Aigina* 1925 δέχεται, ὅτι τὰ μινύεια δεικνύουσι ἐθνολογικὴν μεταβολὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ὅτι οἱ εἰσηγηταὶ αὐτῶν εἶνε οἱ πρῶτοι Ἑλληνες οἱ λαλοῦντες « ἀρκαδικά », ἀλλ' ὁ Buck *Classical Philology* XXI (1926) σ. 25 παρατηρεῖ, ὅτι δύναται μὲν τὰ μινύεια ἀγγεῖα νὰ δηλώσιν εἰσβολὴν νέου λαοῦ, εἶνε ὅμως λάθος τοῦ Harland νὰ δέχεται τούτον Ἰνδοευρωπαϊκὸν καὶ μάλιστα ἑλληνικόν διότι τοιοῦτος λαὸς ἔδει νὰ ἔλθῃ ἐκ βορρᾶ. ἐν ᾧ ἐν Θεσσαλίᾳ εἶνε σποραδικὰ τὰ μινύεια, ἢ δ' ὅλη ἐξάπλωσις τῶν μινυείων ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι γίνεται ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν (πβλ. Wace-Thompson *Prehist. Thessaly* 186, 247) καὶ φθάνει μέχρι Ὀθρου. Καὶ γενικῶς δὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς πρωΐμου καὶ μέσης Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς δέχεται ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν μέχρι Ὀθρου βαίνοντα. Ὁ Γ. Μυλωνᾶς (*Ἡ Νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι* σ. 150 ἔξ.), χωρὶς νὰ φαίνεται προσέχων τὴν παρατήρησιν τοῦ Buck, ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώμην, ὅτι οἱ εἰσηγηταὶ τῶν μινυείων ἀγγείων « ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον » κατελθόντες

ἼΑλλ' ἐν ᾧ οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα ἐν Χαλκιδικῇ, ἐξακολουθεῖ ὁ Heurtley, «ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ — κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον — πρόκειται μᾶλλον περὶ εἰσδύσεως βορειοτέρων φυλῶν, ἐπειδὴ συγχρόνως μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Μινυεῖας κεραμεικῆς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἐμφανίζονται ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ ἐγγάρακτα ἀγγεῖα μὲ διακόσμησιν σπειροειδῶν καὶ μαιανδροειδῶν ταινιῶν, γνωστὴν ἐν τῇ Σερβίᾳ καὶ ταῖς περὶ τὸν Δούναβιν χώραις. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως, ὅτι ὁ ῥυθμὸς οὗτος ἐξειληχθῆ αυτοφυῶς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἐκ τῆς ἐντοπίου ἐγγαράκτου κεραμεικῆς τῆς παρελθούσης περιόδου». ἼΑλλ' ἐπειδὴ εἶδη τινὰ τῆς κεραμεικῆς χαρακτηριστικὰ τῆς προηγουμένης περιόδου διετηρήθησαν ἐν τῇ χαλκιδικῇ καὶ τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ εὐρίσκει πιθανὴν τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι μέρος τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ καὶ συνεμείχθη τοῖς κατακτηταῖς, ἐν ᾧ ἕτερον μέρος διεσκορπίσθη καταφυγὸν εἰς Θεσσαλίαν (Γ' Θεσσαλ. περίοδος) καὶ δυτικὴν Μακεδονίαν (εἰς τὸ Μπομποῦστι ἢ νῦν Πλατανιά παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα πλησίον τῆς Χρουπίστης=νῦν Ὀρεστικῆ Ἀργους) καὶ νοτιώτερον τῆς Θεσσαλίας (Βοιωτία, Αἰτωλία, Λευκάς). Τὸ γεγονός μάλιστα τοῦτο νομίζει ὁ Heurtley ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῶν Δωριέων τὰς φερομένας παρ' Ἡροδότῃ 1,56, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν βεβαίως, ὅτι ἡ κίνησις αὕτη πρὸς τὴν Θεσσαλίαν δὲν καλύπτει πάσας τὰς περιπλανήσεις ἐκεῖνας, ἀλλὰ μίαν ἐκ τῶν παλαιωτάτων· αἱ νεώταται δὲ γίνονται βραδύτερον καὶ καταλείπουσι τεκμήρια καὶ τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα τῆς Ἑλλάδος τὰ μὴ μεταβληθέντα ὑπὸ νεωτέρας τινὸς κινήσεως τῶν λαῶν πρὸς νότον.

«Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (1600-1100 περίπου π. Χρ.), συνεχίζει ὁ Η., ἐπανελήφθησαν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας. Ἐμφανίζονται εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη ὅμοια ἀγγεῖα». . . Φαίνεται, ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας εἶχεν ἀναγεννηθῆ τὸ ἀρχαιότερον στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ μᾶλλον ὅτι ἡ συγγώνευσις τῶν ἀρχαιότερων καὶ νεωτέρων κατοίκων εἶχε γίνεῖ τελειότερα. Ὀλίγον βραδύτερον (δηλ. 1350 περίπου π. Χρ.) ἔφθασαν οἱ Μυκηναῖοι καὶ ἐπώκισαν τὰ παράλια, ἵνα πιθανῶς ἐκμεταλλεύωνται τὸν σίδηρον, ὅστις ἐν Μακεδονίᾳ ἦτο γνωστός, κατὰ τὰ εὐρήματα καὶ τοὺς ἀνασκαφικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Η., ἥδη ἀπὸ τοῦ 1600 π. Χρ.

«ἀπὸ βορρᾶ εἰς Πελοπόννησον» χωρὶς νὰ «δύναται εἰσεῖτι νὰ ἀποδειχθῆ πόθεν ὠρμήθησαν ἀρχικῶς πάντως ὅμως δὲν ὠρμήθησαν ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», ἀνήκουσι δὲ εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν δημοφυλίαν.

ἼΑν εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐφαρμόσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡροδότου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὄντως, ὅτι οἱ ἐπήλυδες τῆς Χαλκιδικῆς ἀναμειχθέντες ἀφομοιώθησαν πρὸς τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς κεντρικῆς κυρίως Μακεδονίας, ἐπικρατήσαντας καὶ ἐνταῦθα· διότι δὲν ἐπιδρᾷ οὔτε μεταδίδεται ἡ μινυεῖα κεραμεικὴ εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν (εἰς τὸ Μπομποῦστι μόνον ἐν μινυεῖον τεμάχιον εὐρέθη) ἀλλ' ἡ τῆς κεντρικῆς εἰς τὴν Χαλκιδικήν. ἼΑλλὰ τοιαύτη ἐπικρατήσις τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας ἐπὶ τὴν Χαλκιδικὴν σημαίνει ὑπόταξιν καὶ τινὰ ἐθνολογικὴν ἀφομοίωσιν τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς τὴν ἄλλην ἐκείνην Μακεδονίαν.

ἼΑν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κατὰ τὸ 2000 π. Χρ. καταλαβόντες τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν ἦσαν οἱ ἐκ βορρᾶ ἐλθόντες Ἑλληνες τότε ἡ ἐπικρατήσις αὐτῶν ἐν Χαλκιδικῇ ἀπὸ τοῦ 1600 καὶ ἔξῃς σημαίνει ἑλληνικὴν ἐπέκτασιν, ἐναρξιν ἐξελληνίσεως τῶν Ἡροδοτείων - Πελασγῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Ὡστε φορεῖς τῆς ἑλλ. γλώσσης ἦσαν οἱ ἀπὸ βορρᾶ ἐλθόντες καὶ οὐχὶ οἱ Μινυαῖ. Τότε δὲ θὰ εἶχον δώσει οὐνοὶ τὰ ἐν Παιωνίᾳ παλαιὰ τοπικὰ ὀνόματα Εἰδομένην, Εὐρωπός, Ἀταλάντη κλπ.¹

ἼΑν δὲ οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον, ἅμα τῇ καταλήψει τῆς κάτω Μακεδονίας (2000 π. Χρ. καὶ ἔξῃς), προχωρήσει πρὸς νότον συγκομίζοντες τὴν κεραμεικὴν τῆς Μακεδονίας καὶ ἔλθει ἐνωρὶς εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν κρητικὸν πολιτισμὸν, εἶχον ἱκανὴν εὐκαιρίαν ἐν τῷ μεταξὺ πνίγοντες τὴν μινυεῖαν τέχνην νὰ ἀναπτύξωσιν οὕτω τὴν μυκηναϊκὴν τῇ συνεργασίᾳ τῶν παραμεινάντων παλαιῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν μετ' αὐτῆς ὡς ἔμποροι καὶ ἄποικοι πρὸς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μακεδονίας (1350 περίπου π. Χρ.) ὡς βεβαίωσιν αἱ ἀνασκαφαί.²

ἼΑλλ' ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Η. (σελ. 61) ὅτι «περὶ τὰ τέλη τῆς (Γ') περιόδου (1150 περίπου π. Χρ.) ἐπέδραμον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιῶ βάρβαροι προε-

1 Καθ' ὃν χρόνον ἐτέθησαν ἐν Παιωνίᾳ τὰ παλαιὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐτέθησαν ὅμοια ὀνόματα καὶ ἐν τῇ δυτικῇ ὄρεινῃ Μακεδονίᾳ, ἐνθα ἦτο ἡ ἐτέρα ὁδὸς τῆς καταβάσεως τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν ἤτοι τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶνε Ἀρμισσα, Ἐδεσσα, Τύρμισσα Kretschmer, *Einleit. in die Gesch. d. Griech. Sprache* σ. 286, 405) Ὀργησσός, Ἐγγελάνας, Βοιοί καὶ εἴ τι ἄλλο (πρβλ. Κεραμόπουλλον Ἀρχ. Ἐφ. 1927-8 σ. 103ο, 109, 73 *Μακεδονία καὶ Μακεδόνες* 1930 σ. 12, 21+13 ἐξ.).

2 Πρβλ. καὶ *Ann. of the Br. School at Athens* XXVII, 1925-6 σ. 59, 63 ἐξ. εἰς τὸ Μπομποῦστι ἐν μόνον μυκηναϊκὸν ὄστρακον εὔρεν ὁ Heurtley αὐτ. 1926-7, 182.

χόμενοι ἐκ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν, πιθανῶς τῆς Οὐγγαρίας. Ἐν τοῖς τύμβοις τῆς Βαρδαρόφ- τας καὶ τοῦ Βάρδινο ἐν τεφρωμένοις στρώμασι, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς ὑστερομυκη- ναϊκῆς ἐποχῆς, εὐρέθησαν τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖά των· ἡ διάρκεια τῆς διαμονῆς των ἐν τῇ Μακεδο- νίᾳ δὲν ἦτο μακρά, ἀλλ' ἡ ἐπιδρομὴ των ἠνάγκασε πολλοὺς τῶν ἐντοπίων νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Θεσ- σαλίαν ἀκολουθοῦντες τὰ ἴχνη τῶν προγόνων των. Ἡ συγκέντρωσις ὄλων τούτων τῶν ἐκτοπισθέντων Μακεδόνων, τοὺς ὁποίους συνώδυσαν, ὡς φαίνε- ται, αἱ συγγενεῖς φυλαὶ ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλι- ἀκιμονος, ἀποτελεῖ ἴσως τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων πρὸς τῆς τελικῆς μετα- ναστευσέως των εἰς τὴν Πελοπόννησον».

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν νέαν, τὴν τελευταίαν κίνη- σιν λαῶν ἐκ Μακεδονίας πρὸς νότον. Ἡ κίνησις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν πίεσιν παροδικῆς ἐπιδρομῆς βορείων εἰσβολέων, οὗς συλλαμβάνει ὁ κ. Η. ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιῶ ἄλλ' πιθανολογεῖ καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀλιἀκιμονος, ἔνθα ἐγένοντο ὀλίγαι μὲν ἀνασκαφαὶ (Μπομποῦστι), ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τού- του. Ἀλλ' ἀφ' οὗ ἡ προηγουμένη περίοδος ἐνεφά- νισε κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1350-1150 μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, τότε οἱ προκατελθόντες μὲν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα δὲν ἦσαν οἱ Δωριεῖς ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς δημιουργοὶ τοῦ μυκη- ναϊκοῦ πολιτισμοῦ, διότι οὕτω θέλουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ἡ χρονολογικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀκολουθία, οἱ δὲ Δωριεῖς ἠκολούθησαν μὲν αὐτοὺς μέχρι τῆς Θεσσαλίας ὡς τελευταῖοι τῶν ἐκ τῆς Ἄνω καὶ τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀμφαξίτιδος κατελ- θόντων, ἀλλ' ἐκινήθησαν νοτιώτερον ὕστερον ἕνεκα τῆς ἀπὸ βορρᾶ παροδικῆς πίεσεως.

Πρὸς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ παραβάλωμεν τὸν Ἡρόδ. 1,56 λέγοντα περὶ τοῦ Δωρικοῦ ἔθνους, ὅτι - ἐπὶ μὲν Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιώτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἑλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὀσσαν τε καὶ τὸν Οὐλύμπου χώραν, καλεομένην δὲ Ἰστιαίτην. Ἐκ δὲ τῆς Ἰστιαίτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Κадμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδόνων καλεό- μενον. Ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὶς εἰς τὴν Δρυοπίδα μετέβη καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἔς Πελοπόννησον ἔλθὼν Δωρικὸν ἔκλήθη» (πρβλ. Ἡρόδ. 8,43 1,146 καὶ Ἑλληνικά ε. ἄ.).

Τὸ χωρίον τοῦτο δὲν κατενόηθη ὀρθῶς μέχρι τοῦδε ἔντινι σημείῳ. Ἡ ἐκ τῆς Φθιώτιδος πορεία πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τὴν Ὀσσαν καὶ τὸν Ὀλύμπου εἶνε ἱστορικῶς ἀκατανόητος καὶ ὄχι ἀληθής: Ἐξδο- μεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος τοὺς μὲν Ἴωνας θέλει ὡς

μὴ Ἑλληνας, τοὺς Δωριεῖς δὲ ὡς δέχεται Ἑλληνας. Ἀλλὰ τοιοῦτοι ὄντες οἱ Δωριεῖς, ἔδει κατὰ τὴν εὐσεβῆ ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου νὰ καταγών- ται ἐκ τοῦ Ἑλληνος τοῦ υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δευκαλίων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱεράν ἱστορίαν ἔζησεν ἐν Φθιώτιδι, ἔνθα ἐγέννησε καὶ τὸν Ἑλληνα, οἱ Δωριεῖς, ὡς καταγόμενοι ἐκ τού- του, ἔδει καὶ βιαζομένης τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας νὰ εἶχον πρώτην κατοικίαν τὴν Φθιώτιν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἀντίθετον πρὸς πᾶσαν πραγματικὴν ἱστο- ρικὴν ἢ ἀρχαιολογικὴν θεωρίαν, ἐπομένως εἶνε καταφύγιον ἀνάγκης μόνον ἢ διὰ τοῦ ἀνυπάρκτου ἐκείνου περιπάτου πρὸς βορρᾶν ἐρημνεία τῆς παρουσίας ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τὸν Ὀλύμπου μάλι- στα καὶ ὑπὲρ τὰ Καμβούνια, ἀγγεῖαν ὁμοίαν πρὸς τὰ τῆς νοτίου Θεσσαλίας, ἐν ᾗ ταῦτα δεικνύουσιν ἀπλῶς γενικὴν ἐξάπλωσιν ἀντιθέτου φορᾶς ἢ τὸ πολὺ καὶ ἐμπορικὴν τινα σχέσιν. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἡροδότου ἀληθῆς ἱστορία εἶναι μόνον ὅσα λέγον- ται μετὰ τὴν εὐσεβῆ τῶν Δωριέων ἐν Φθιώτιδι τοποθέτησιν (πρβλ. Wace καὶ Thompson *Prehist. Thessaly* 254₂. Heurtley, *Ann. Brit. School, Athens* 1926-7 σ. 160, 192 ἔξ. Κεραμοπούλλου *Ἀρχ. Ἐφ.* 1927-8, 79, 82 ἔξ. καὶ *Μακεδονία καὶ Μακεδόνες* σ. 21).

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡροδότου γίνεται πιθανόν, ὅτι ἀφ' οὗ ἡ πρωτοπορία τῆς τελευταίας ταύτης κινήσεως ἦσαν οἱ ἤδη πρότερον εἰς Θεσσαλίαν ἐκ Μακεδονίας ἐξωσθέντες Μακεδνοὶ Δωριεῖς, οἱ ὅπι- σθεν αὐτῶν βαδίζοντες θὰ ἦσαν οἱ ἄλλοι ἄποικοι τῆς Ἑλλάδος Κадμεῖοι εἴτε Βοιωτοὶ, Αἰτωλοὶ - Ἡλείοι, Ἀκαρνανεῖς, Λοκροὶ, Φωκεῖς, Μηλιεῖς κλ. μέχρι τῶν οὐραγῶν Θεσσαλῶν, οἵτινες, ἐκ Θεσπρωτίας πιθανῶς ἔλθόντες, ἔκλεισαν τὴν σειρὰν τῶν προηγηθέντων Μακεδῶν ἔθνων.

Ἀλλὰ ταῦτα σημαίνουσιν, ὅτι, ἂν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα κατῆλθον οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀχαιοὶ πολὺ πρὸ τῶν Δωριέων, εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲ ὡς εἶχον κατέλθει συγχρόνως ἢ ἐν συνεχείᾳ χρονικῇ.

Τῶν Θεσσαλῶν ἢ ἔξ Ἡπείρου κάθοδος, τεκμηριου- μένη διὰ τοῦ πλεονασμοῦ τῶν μὴ αἰολικῶν διαλεκτι- κῶν στοιχείων ἐν τῇ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ γενομένη ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν τελευταίαν κίνησιν πρὸς νότον τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν φύλων, δεικνύει, ὅτι οἱ Θεσ- σαλοὶ, οἱ Δόλοπες καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ νὰ ὑπάρχωσι μετὰ τῶν ἄλλων Ἡπειρωτῶν ἐν Ἡπείρῳ, πρέπει νὰ εἶχον κατέλθει διὰ τῶν ὄρειων διόδων τῆς Ἰλλυ- ρίας πρότερον, τοῦτο δὲ ἦτο δυνατόν μόνον κατὰ τὸ 2000 π. Χρ., ὅτε κατελήφθη καὶ ἡ Μακεδονία ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐπειδὴ, βυσθεισίης τῆς τε

Μακεδονίας και τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐστάθησαν καὶ ἔφραξαν τὴν χώραν ὀπισθεν πάντων τούτων οἱ Ἰλλυριοί. Ἐν δ' ἡ τελευταία ἐπιδρομὴ «βορείων λαῶν» ἔσχεν ἀντίκτυπον ἐν τε Μακεδονία καὶ ἐν Ἡπείρῳ, ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῶν Ἰλλυριῶν (πρβλ. Κεραμοπούλλου *Μακεδονία καὶ Μακεδόνες* σ. 25).

Ἡ Μακεδονία ὁμως ὑπῆρξεν ὁ κύριος σταθμὸς τῶν πλείστων καὶ μεγίστων ἑλληνικῶν φύλων, ὡς εἶπε καὶ ὁ Beloch.

Ἐν Μακεδονία, χώρα εὐρεία, ἐγένετο ἡ ζύμωσις ἀλλὰ κατὰ τὰ καίρια καὶ ἡ πρώτη διάκρισις τῶν ἑλληνικῶν φύλων καὶ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Ἐν Μακεδονία πιθανῶς εἶχον διακριθῆ ἅπ' ἀλλήλων οἱ Δωριεῖς, οἱ Φωκεῖς, οἱ Αἰτωλοί, οἱ Βοιωτοὶ κ.λ.¹ καὶ ἐνετύθεν κομίσαντες μετέδωκαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὰς χώρας τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἃς κατέλαβον. Τὰ ὀνόματα ταῦτα παρέμειναν καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀμετάβλητα, διότι οὐδεμία νεωτέρα μετακίνησις λαῶν ἀξιόλογος ἐγένετο, ἵνα μεταβάλῃ αὐτά. Ἀπλῶς δὲ μετὰ τὴν τελευταίαν ἀπὸ βορρᾶ παροδικὴν πίεσιν ἀποκατεστάθη ἡ τάξις ἐν Μακεδονία, ἢ ὡς λέγει ὁ Η. (σ. 61 ἐξ.) «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος (δηλαδὴ 1100 π. Χρ.), ὁ πρῶν πληθυσμὸς (ἐκεῖνοι τοὐλάχιστον, οἱ ὅποιοι δὲν κατέφυγαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν), ἐπέστρεψαν εἰς τὰ κατεστραμμένα χωρία τῶν καὶ ἀνοικοδομήσαντες αὐτὰ ἐξηκολούθησαν τὴν ἀγροτικὴν ζωὴν τῶν ἢ ἐκλιπόντων τῶν βαρβάρων ἢ συγχωνευθέντων μὲ τοὺς Μακεδόνας. Αἱ σχέσεις τῆς Μακεδονίας μὲ τὸ Αἰγαῖον δὲν ἐπανεληφθῆσαν ὁμως πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὴν Χαλκιδικήν· τὰ προσιμώτερα ἑλλ. ἀγγεῖα, ἅτινα μαρτυροῦσι τοῦτο, εὐρίσκονται εἰς τὰς ἐγγὺς τῆς θαλάσσης χώρας τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας (Βαρδαρόφτσα, Βάρδινο) καὶ εἶνε τὰ κορινθιακὰ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος, τὰ δὲ τελευταῖα τὰ

¹ Τὸ ὄνομα τῶν Βοιωτῶν εἶνε ἀρχαιοπινές, ἐσχηματισμένον διὰ τῆς σπανίας ἐθνικῆς καταλήξεως - τὸς (πρβλ. Ἀποδωτοί, ἴσως δὲ καὶ Θεσπρωτοί). Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς Βοίου μακρᾶς ὀροσειρᾶς κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Dittenberger, (πρβλ. καὶ Beloch Griech. Gesch.² I 2 σ. 38). Ἄλλ' ἡ παράδοσις, ὅτι ὁ Κάδμος ἐκ Βοιωτίας ἦλθεν εἰς τοὺς Ἑγγελάνας τῆς Λυχνιδου καὶ ἔκτισε τὴν πόλιν Λυχνιδὸν παρὰ τὴν Λυχνίτιν λίμνην, παρ' ἣν ὑπῆρχε καὶ πόλις Βοιοί, πιθανολογεῖ τὴν ἐκεῖθεν καθόδον τῶν Βοιωτῶν, ἀληθευούσης οὕτω τῆς ἀντιστροφῆς τῆς παραδόσεως, καθ' ἣ ἐδήλωσα ἐν *Αρχ. Ξφ.* 1927-1928 σ. 109 ἐξ. Φαίνεται λοιπὸν πάλιν, ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἐπίεσαν σύνολα τὰ κράσπεδα τῆς ἐν Μακεδονία καὶ Ἡπείρῳ ἑλληνικῆς ἐγκαταστάσεως.

ἑλληνιστικά. Τὰ πρόμα δὲ λείπουν ἐκ τῆς ἀνω Μακεδονίας (Μπομποῦστι), ἐνθα εἴρηνται μόνον Ἑλληνιστικά καὶ ταῦτα ἴσως ἐντόπια κατὰ τὴν προφορικὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Η. Εὐρον δὲ καὶ ἐγὼ ἑλληνιστικά εἰς τὰς ῥάχεις πρὸς βορρᾶν τοῦ παρὰ τὸν Ἀλιάκιμονα χωρίου Κάλιανη ἐν τοῖς ἀγροῖς, ἐνθα καὶ τάφοι μαρτυροῦνται μετὰ μεγάλων πορπῶν χαλκῶν «γεωμετρικῶν» καὶ ὄπλων σιδηρῶν¹.

Οἱ τελευταῖοι λόγοι δηλοῦσιν, ὅτι μετὰ τὴν τελευταίαν μετανάστευσιν ἐκ Μακεδονίας πρὸς νότον, οἱ παραμείναντες ἐν τῇ μεσογαίᾳ κυρίως Μακεδονία ὁμόφυλοι τῶν μεταναστευσάντων ἔζησαν ὀπισθεν τῶν ὀρέων ἴδιον πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν περιόδον μέχρι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐκαλλιέργησαν βραδέως τὸν πολιτισμὸν τῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γοργὴν ἀνάπτυξιν τῶν πρὸς νότον ἀπελθόντων. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρὸς νότον κατελθόντες ἀνέπτυξαν καὶ προσέλαβον ὡς γενικὸν ἐθνικὸν ὄνομα τὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ βορρᾶ παραμείναντες ἐκαλοῦντο ἀπλῶς σύμπαντες *Μακεδόνες*. Εἶχον ὁμως καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἄλλα εἰδικὰ κατὰ τόπους ὀνόματα (Ὀρέσται, Πελαγόνες κλ. Θεσσαλοὶ Βοιωτοί, Αἰτωλοὶ κλ.). Ἄλλ' ἡ γλῶσσα καὶ τὸ αἷμα ἦτο τὸ αὐτό, εἰς καὶ ὁ αὐτὸς λαὸς ἐκάλυπτε τὴν τε Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐντὸς δὲ τοῦ πλαισίου τούτων τῶν ἐπὶ τῆς ἀνασκαφικῆς πραγματικότητος ἐρειδομένων σκέψεων πρέπει νὰ κρατῶνται πᾶσαι αἱ ἱστορικαὶ κρίσεις αἱ ἀφορμώμεναι ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἐξῆς:

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ Μακεδονία κατείχετο ὑπὸ Δανουβίων πιθανῶς πληθυσμῶν, τῷ 3000 π. Χρ. καὶ τῷ 2000 π. Χρ. οἱ ἐπιδραμόντες λαοί, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ χρονολογία κατασχόντες σύμπασαν τὴν Μακεδονίαν ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μόνην τὴν Χαλκιδικήν, ἦλθον ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὁ μὲν πρῶτος βεβαίως, ὁ δὲ δεύτερος πιθανῶς. Ἐν ὃ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς ἦτο ἐλληνογλωσσος, ὡς δέχεται ὁ Heurtley, θὰ ἦτο πιθανόν, ὅτι καὶ ὁ πρῶτος ἦτο ὠσαύτως ἐλληνογλωσσος. Ἀλλὰ τότε τὰ ἔπειτα (2000 π. Χ.) ἐπελθόντα ἀπὸ βορρᾶ καὶ κατισχύσαντα ἀλλόφυλα καὶ προφανῶς ἀλλόγλωσσα στρώματα ἢ θὰ τα δεχθῶμεν ἀνατρέποντα οὐσιωδῶς τὴν κατάστασιν, ὅτε θὰ

¹ Μίαν λόγχην σιδηρᾶν κατέθηκα εἰς τὸ Γυμνάσιον Κοζάνης, λαβὼν αὐτὴν παρὰ χωρικοῦ τῆς Κάλιανης.

ἔδει νὰ ἔχωμεν γλῶσσαν μὴ ἑλληνικὴν ἐν Ἑλλάδι, ὃ δὲν συμβαίνει, ἢ θὰ τὰ δεχθῶμεν ὑποκύπτοντα εἰς τοὺς προηγηθέντας ἐπιδρομείς, τοὺς ἐργάτας τῶν Μινυείων ἀγγείων, καὶ ἐξελληνιζόμενα, ὅτε θὰ ἔδει πρῶτον μὲν νὰ μὴ ὑπῆρχον ἀλλόγλωσσοι ἐν Χαλκιδικῇ, ἔπειτα δὲ ἡ βιομηχανία ἐκείνη τῶν μινυείων νὰ ἐπεκταθῇ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν αὐτῇ τε καὶ τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι, ὅπερ ἐπίσης δὲν συμβαίνει. Ὡστε οἱ ἐξ Ἀσίας ἐλθόντες δὲν ἦσαν Ἕλληνες, τὰ δὲ ἀπὸ βορρᾶ ἐλθόντα φυλετικὰ κύματα πρέπει νὰ ἦσαν πάντως ἑλληνικά· ἐπειδὴ δ' ἀκριβῶς βορεία ἦτο ἡ καταγωγή των, δικαιολογεῖται καὶ τὸ ξανθὸν χρῶμα, ὅπερ πιστοῦται ὅτι εἶχον¹ καὶ ὅπερ ἀπαντᾷ τις καὶ σήμερον συχνὰ εἰς τὸν αὐτόχθονα ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ὀλοκλήρου τοῦ ὄροπεδίου τῆς Ἄνω ἤτοι δυτικῆς Μακεδονίας κυρίως, ἔνθα θὰ ἦτο μία τῶν κυρίων ἀρτηριῶν τῆς καταβάσεως τῶν βορείων ἐκείνων ἀνθρωπέων κυμάτων, εἰ καὶ αἱ ἀποδεικτικαὶ ἔρευναι μέχρι τοῦδε περιορισθεῖσαι ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ καὶ δὴ καὶ τῇ κοιλάδι τοῦ κάτω Ἀξιού, τῇ Ἀμφαξιτίδι, ταύτην κυρίως λέγουσιν ὁδὸν καθόδου τῶν βορειόθεν λαῶν².

Ὡστε δὲν ἀληθεύει ἡ *εἰκασία* τοῦ Ἡροδότου, καθ' ἣν οἱ Ἴωνες δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλόγλωσσοι καὶ μάλιστα Πελασγοί. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἴωνες οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶνε, ἢ μοιρὰ τις τῶν βορείων λαῶν, ὡς οἱ Ἀχαιοί, Βοιωτοί, Δωριεῖς κλ., οἵτινες εἶχον καταλάβει τὴν Μακεδονίαν, ὃ δὲ χρόνος τῆς καθόδου αὐτῶν ἢ θὰ πίπτῃ πρὸ τοῦ χρόνου ἢ μᾶλλον θὰ συμπύπτῃ περιπυρὸς τὸν χρόνον τῆς καθόδου τῶν Ἀχαιῶν, ὧν θὰ ἦσαν πρωτοπόροι ἐν τῇ χρονίᾳ πως καταβάσει πρὸς νότον. Ἐν τεκμήριον τῆς ἐκ Θεσσαλίας διαβάσεως τῶν Ἴωνων εὐρίσκει ὁ Kretschmer (*Glotta* I, 14) τὸ ὄνομα Ἰωλκός = Ἰαόνιος ὀλκός³.

Ἄν λοιπὸν δεχθῶμεν αὐτοὺς ἐν τῇ εἰς Ἑλλάδα καθόδῳ πρωτοπόρους τῶν Ἀχαιῶν, καὶ εἶτα ὠθου-

μένους ἢ ἄλλως ἀπλουμένους πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, θὰ εἶνε ἀνάγκη, ἀφ' οὗ οἱ Ἴωνες δὲν εἶνε ἐργάται τῶν Μινυείων ἀγγείων, νὰ εὐρεθῶσιν ἐν Μιλήτῳ ἢ Σάμῳ π.χ. τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως αὐτῶν καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ μυκηναϊκῆς τέχνης ἀγγεῖα τὰ εὐρεθέντα ἐν τοῖς νεκροταφείοις τῆς Μιλήτου. Ἐπειδὴ δὲ μὴ ὄντων τῶν Ἴωνων εἰσηγητῶν τῶν μινυείων ἀγγείων δὲν ἔχομεν ἄλλα ἀγγεῖα εἰδικῶς Ἴωνικά, καθὼς ἔχομεν τὰ μυκηναϊκὰ ὡς ἀχαικὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ ὡς Δωρικά, νὰ ἐρωτηθῇ, τίς ἦτο ἡ τέχνη τῶν Ἴωνων καὶ νὰ ἐξετασθῇ σπουδαίως, μήπως οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀχαιοί, συζήσαντες ἀληθῶς καὶ συνεργασθέντες μετ' ἀλλήλων ἐν Ἑλλάδι περισσότερον ἢ μετὰ τῶν Δωριέων, ἐκαλλιέργησαν κοινὴν τέχνην, τὴν λεγομένην μυκηναϊκὴν (πρβλ. ὅμως Bilabel *Die Ionische Kolonis.* 150), ὅτε τὰ ἐν Ἰωνίᾳ (Μιλήτῳ) μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα¹ δὲν δηλοῦσιν ἀπλῆν παρουσίαν ἐκεῖ Ἀχαιῶν ἢ καὶ Ἀχαιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον Ἴωνων, ἀφ' οὗ οἱ οἱ ἐμφανίζονται ἐκεῖ κυριαρχοῦντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ δὲ σύμμιξις αὐτῶν μετ' ἀχαικῶν στοιχείων ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος (Βορεῖς, Οἴνοπες, Νηλεὺς ἐξ Ἰωλκοῦ, Λέβεδος - Λεβιάδεια, Μάγνητες, Μαγνησία, Μυκάλη - Μυκαλησσός, Θήβη, Ἐρυθραί, Ἐλικώνιος, Ταύρειος καὶ Ἐνιπεὺς Ποσειδῶν, Πλαταιεῖς καὶ Ἀσωπίς ἐν Μιλήτῳ (Collitz 5501. Bilabel ἔ. ἄ. 149 ἐξ.) δεκνύει ἀκριβῶς καὶ βεβαίως, ὅτι οἱ Ἴωνες, ὄν τὴν φυλετικὴν διαμόρφωσιν καὶ τὰ γεγονότα τῆς καθόδου οὐδεμίᾳ πραγματικῆ παραδόσει διασαφεῖ, ἀληθῶς δὲν ἔζησαν ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὅλως χωριστὸν καὶ ἀνεξάρτητον βίον, ἀλλὰ τοῦναντίον συναφῆ πως πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, ὁμότροπον, σύντροφον.

Δὲν διαφέρουσι δὲ τὰ «μυκηναϊκὰ» ἀγγεῖα τῆς Ἀττικῆς² καὶ τῆς Ἐπιδαύρου,³ ἔνθα ἦσαν πάλαι Ἴωνες⁴, καὶ τῆς Μιλήτου ἀπὸ τῶν λοιπῶν συγχρόνων τότε μυκηναϊκῶν ἀγγείων· διὰ τοῦτο δὲ ὁ λόγος ἄγει νὰ φαίνεται πιθανωτέρα ἢ ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων (πρβλ. τελευταῖον Buck ἔ. ἄ. σ. 16 ἐξ. 20, 23 ἐξ.) πολεμηθεῖσα γνώμη⁵, ὅτι αἱ μεγά-

1 Πρβλ. Beloch *Gr. Gesch.* I σελ. 93. *Lebzelter, Mitteil. der anthropol. Gesells. in Wien*, LIX (1929) σ. 95 ἐξ.

2 Ὅτι καὶ διὰ τῶν κοιλάδων τῆς Ἡπείρου καὶ Ἰλλυρίας ἠδύνατο νὰ συγκοινωνῇ ἡ Ἑλλάς μετὰ τῶν βορειότερων χωρῶν, ὄρα Pfuhl *Arch. Anz.* 1922 σ. 165. Bohlan *Prähist. Zeitsch.* XIX (1928) 83.

3 Ἐξωτερικὸν φαινόμενον εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ προσαχθῇ ὡς τεκμήριον τῆς Μικρασιατικῆς καταγωγῆς τῶν Ἴωνων, ὅτι οἱ οἱ εἶνε οἱ μᾶλλον τῶν δύο ἄλλων φύλων (Αἰολέων-Ἀχαιῶν καὶ Δωριέων) ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς βάρος καὶ ζημίαν αὐτῶν εὐδοκίμησαντες ἐν τῷ ἔπειτα ἀποικισμῷ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

1 Πρβλ. Wiegand *Abhandl. d. Berl. Akad.* 1908 σ. 499 ἐξ. καὶ Schachermeyr *Athen. Mitt.* 1916 (ἐτυπώθη τῷ 1927) σ. 395. Εὐρέθησαν ἤδη καὶ ἐν Σάμῳ.

2 *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ.* Ἐτ. 1919, 34.

3 *Αρχ.* Δελτ. 1888, 155 ἐξ. *Athen. Mitt.* 1910, 29 ἐξ.

4 Ἀριστοτ. παρὰ Στρεβ. 8, 374. Πανσ. 2, 26, 2. 7, 4, 2.

5 Πρβλ. E. Meyer *Forschungen z. alten Geschichte* I, 133, 150 πρβλ. *Gesch. d. Alt* II, 217 καὶ Wiegand, *Abhdl. d. Berl. Ak.* 1908, 499 ἐξ. καὶ Wilamowitz *Ber. d. Berl. Akad.* 1906 σ. 75.

λαι ιδιορρυθμίας της Ίωνικής διαλέκτου ξμορφώθησαν κυρίως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤτοι μετὰ τὸν ἐκεῖσε ἐξ Ἑλλάδος παλαιὸν ἀποικισμόν, ἐκεῖ δὲ θὰ ἀνεπτύχθη καὶ τὸ ὄνομα Ἰωνες ὡς κοινῶς δηλωτικὸν πασῶν τῶν Ἰωνικῶν φυλῶν (Kretschmer ἔ. ἄ. 15. Beloch *Griech. Gesch.* 2 I 2 σ. 82). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ Μινυεῖα ἀγγεῖα ἀποδεικνύονται τῶν προελλήνων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελασγοὶ κατῴκησαν τὸ Πελασγικὸν Ἄργος τῆς Θεσσαλίας, ἐνθα λείπουν τὰ μινυεῖα ἀγγεῖα, ταῦτα δὲ εἶνε πελασγικά. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἰωνες διήλθον διὰ τῆς Θεσσαλίας (πρβλ. Ἰωλκός), δὲν εἶνε οὔτε τῶν Ἰωνῶν ἔργα, οὔτε οἱ Ἰωνες εἶνε Πελασγοὶ¹.

Ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς τοῦ 3000 π.Χ. δὲν ἦσαν Ἑλληνες, δεικνύει καὶ τὸ τεκμήριον τῶν προελληνικῶν τοπωνυμίων, ἅτινα τελευταῖον ἐμελέτησαν ὁ Haley καὶ ὁ Blegen *Amer. Journ. of Archaeology* 1928 σ. 141 ἐξ. ἐξ ἀφορμῆς καὶ πρὸς συμπλήρωσιν ἐξαίρετου ἐργασίας τοῦ Buck (*Class. Philol.* 1926 σ. 1 ἐξ.) Κατὰ τὴν α' περίοδον τοῦ χαλκοῦ σύμπασα ἡ Ἑλλάς νησιωτικὴ καὶ ἡπειρωτικὴ ἐμφανίζει ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν κατὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, ὥστε τότε μόνον ἦτο δυνατόν νὰ διαδοθῶσι καὶ ἐπικρατήσωσι τὰ παν-

1 Ἄν οἱ Ἰωνες ἦσαν εἰσηγηταὶ τῶν Μινυεῶν ἀγγείων καὶ ἠλήθευεν ὁ Ἡρόδοτος 7,94, τότε τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν πλῆθει εὐρεθέντα, θὰ ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῶσι καὶ ἐν τῇ Αἰγιαλείᾳ τῆς Ἀχαΐας, ὅπερ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε, ὅσον γινώσκω οὔτε ἐν Αἰγείρᾳ, οὔτε ἐν Ἡλίδι εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ O. Walter, εἰ καὶ θὰ ἦτο προσδοκώμενον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐπιστάθησαν ἀφθονα ἐν Ἀργολίδι. Θὰ ἐδήλουν ὁμοῦ Πελασγοὺς ἢ Ἰωνας - Πελασγοὺς τόσον μόνον, ὅσον καὶ τὰ ἀλλαχοῦ μινυεῖα. Ἴδου τί λέγει ἔ. ἄ. ὁ Ἡρόδοτος: «Ἰωνες δὲ ὅσον μὲν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ οἴκουν τὴν νῦν καλεομένην Ἀχαΐην, καὶ πρὶν ἢ Δαναὸν τε καὶ Ζεῦθον ἀπικέσθαι ἐς Πελοπόννησον, ὡς Ἑλληνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Πελασγοὶ Αἰγιαλέες, ἐπὶ δὲ Ἰωνος τοῦ Ξούθου Ἰωνες». Κατὰ τὸν Τσουνταν *Αἰ προϊστ. ἀκροπόλεις Διμηρίου καὶ Σέσκλον* σ. 395 οἱ Πελασγοὶ ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα. Ἄλλας ἐιδικὰς ἐργασίας περὶ Πελασγῶν ὄρα παρὰ Γ. Μυλωνᾶ *Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι* σ. 76. Ἄλλὰ κατὰ τὸν Kretschmer ἔ. ἄ. 17 Πελασγοὶ κατῴκησαν μόνον ἐν τῇ Πελασγιῳτίδι τῆς Θεσσαλίας (ἄρ. Ὁμήρ. Ἰλ. Β 840. Ρ 288, 301 καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Leaf ἐν ταῦτά τε καὶ ἐν Β 681 καὶ Beloch ἔ. ἄ. I II σ. 45 ἐξ.), μόνον δὲ ἡ ἔννοια τῆς παλαιότητος καὶ ἐπομένως τῆς αὐτοχθονίας, ἣτις συνήφθη πρὸς τοὺς ἑλληνικὸν ὄνομα ἔχοντας Πελασγοὺς, οὓς εὗρον οἱ Ἑλληνες ἐλθόντες εἰς Θεσσαλίαν, χωρὶς τοῦτο νὰ δηλοῖ ὅτι οἱ Πελασγοὶ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἦσαν Ἕλληνες, ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐπεκταθῇ τὸ ὄνομα αὐτῶν ὕστερον ἐπὶ πάντα παλαιὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος.

ταχοῦ τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως ἀπαντῶντα προελληνικὰ τοπωνύμια, ὧν πολλά, διακριτὰ διὰ καταλήξεων μετὰ τῶν γραμμάτων - νθ -, νδ, σ(σ), τ(τ), ρ, μν, ἢ καὶ ἄλλα συνέλεξεν ἐκ τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος ὁ Haley¹. Ὁ Blegen ἔ. ἄ. σ. 153, περιλαβὼν καὶ τὴν Μακεδονίαν ἐν τῇ ἐρευνῇ, προσέθηκεν ἐξ αὐτῆς τὸ Καλίνδοια ἢ Ἀλίνδοια ἐν Μυγδονίᾳ (Πτολ. III, 12,33) ἢτοι τὸ σημερινὸν Ἰσως Κιλιντίρ ἢ τὸ Καλινόβον (Casson, *Macedonia, Thrace and Myria* σ. 47, 83), τὴν Σίνδον παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐχεδώρου καὶ τὴν Ὀλυνθον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ. Ἄλλὰ τὸ τελευταῖον ὄνομα, προερχόμενον ἐξ ὀνόματος φυτοῦ πολιτογραφηθέντος ἐν τῇ ἑλλ. γλώσσῃ, ἐτέθη ὡς τοιοῦτον ὕστερον πιθανῶς, ἢτοι ὅτε τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς ἐδέχθησαν ἀποικίας ἐκ νότου, ὡς καὶ τὸ Ἀκανθός, Μένδη - Μίνδη - μίνθη (πρβλ. Οἰκονόμον *Ἀρχ. Ἐφ.* 1924, σ. 27 ἐξ. καὶ *Glotta* 1922, 105, 283), Οἰσύμη, ἔτι δὲ Μηκύβερνα (!) καὶ εἰ τι ἄλλο².

Ἐπάρχουσιν ὁμοῦ ἄλλα ὀνόματα προελληνικῆς βεβαίως ἢ πιθανῶς καταγωγῆς, ἔχοντα χαρακτῆρας, οὓς ὄρισεν ὁ Haley. Παρερχόμενος τὴν Ὀσσαν καὶ τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Πίνδον καὶ τὰ Τέμπη, ἐξαιρῶν δὲ καὶ τὰ μακεδονικὰ Ἀρνισσα, Τύρισσα καὶ Ἐδεσσα, ὡς θέλει ὁ Kretschmer³ ἐπειδὴ ταῦτα δύνανται νὰ κατάγονται ἐξ ἰνδοευρωπαϊκῶν στοιχείων, ὡς συμβαίνει πράγματι εἰς τὸ Ἐδεσσα (Ἐδου=ἕδωρ Φρυγ.), προβάλλω τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν Πιεριῶν, τὸ ὄρος Βόραν, τὸν Λουδίαν (Λυδίαν) ποταμόν, τὰ Στάγισα, τὴν Θύσσον, τὴν Θάσσον, τὴν πόλιν Ὀσσαν τῆς Βισαλτίας, τὴν Σίριν, τὸν σημερινὸν Βαῦδον Ἰσως (πρβλ. Διόδ. 13,104, Kretschmer ἔ. ἄ. 306 Βλαῦδος κλ. Hermes 1897, 530), τὴν Σάραν, τὴν Ξάνθη, τὴν Σάνην, τὴν Γύαρον, τὸν Κρηστωνικὸν Θεὸν Κανδάονα καὶ τὰ Κανδαούια ὄρη (*Κlio* 1923, 26), τὴν Σιντικὴν (ντ πρβλ. κολοκύνθη - νθη, Κάντανος - Κάνδανος), Ἰσως τὴν Μεθώνην, τὴν Αἰάνην, τὴν Βάλλαν καὶ τὴν Πύνδαν (Πύτταν πρβλ. Τεράπυτταν),⁴ τὰς Αἰγᾶς⁵,

1 Πρβλ. Fick, *Vorgriech. Ortsnamen*. Kretschmer *Einl. in d. Gesch. der griech. Sprache*.

2 Ὅμοιαν γνώμην πρὸς τὸν Blegen φαίνεται ἔχων περὶ τῆς Ὀλύνθου ὁ Robinson ἐν *Amer. Journ. of Arch.* XXXIII (1929) σ. 55 καὶ διὰ τοῦτο ἐκπλήττεται μὴ εὐρίσκων ἐν Ὀλύνθῳ πρωτοελλαδικὰ λείψανα.

3 *Einleit. in d. Gesch. d. Griech. Sprache* 405.

4 Wilhelm, *Berichte d. Wien. Akad.* 1911, 48.

5 Προελληνικὸν θέλει τὸ θέμα Αἰγ- ὁ Harland ἔ. ἄ. σ. 46, 110.

τὴν Ἐλίμειαν, τὴν Σιθωνίαν, τὸν Ἄθων, τὸν Ἀξιόν¹, τοὺς Περναίους, τὸν Ὀρβήλον² καὶ ὅ,τι ἄλλο θὰ πιστώσωσιν οἱ εἰδικοί γλωσσολόγοι. Τὴν δὸν δέ, δι' ἧς ἦλθον τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐξ ἀνατολῶν, δεικνύουσιν ἡ Σάλη, τὰ Ἀβδηρα, ἡ Ζήρυνθος, ἡ Ρήσκυνθος, ἡ Πέρινθος, ἡ Βισάνθη — ἴσως τὸ Βυζάντιον αὐτό, (Πρβλ. Ostir, *Deuxième congrès intern. Byzant. Belgrade*, 1927 σελ. 23) ἡ Λήμνος, ἡ Ἴμβρος, ἡ Τένεδος καὶ πᾶσα ἡ πέραν τοῦ Ἑλλησπόντου ἀρχαιολογικὴ χώρα (πρβλ. Bilabel ἔ. ἄ. σ. 61 ἔξ.).

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐστηρίχθην εἰς τὰ πορίσματα τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Heurtley, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καθορισθῇ ὁ κύκλος καὶ ἡ ἀκτὴς πέραν τῆς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσιν οἱ συλλογισμοὶ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ καὶ πᾶς ἄλλος, πιστεύω, ἐρευνητὴς, αἰσθανόμεθα ζωηρὰν ἐπιθυμίαν καὶ ἀνάγκην νὰ κυρωθῶσι τὰ μέχρι τοῦδε πορίσματα διὰ πλείονων ἀνασκαφῶν εἰς καίρια μέρη τῆς ὅλης Μακεδονικῆς χώρας. Αὐτὸς ὁ κ. Heurtley καταλήγει λέγων: «Μόνον ἀνασκαφαὶ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως θὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς τελικῶς ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων ἐδῶ, δηλ. τῆς προελεύσεως τῶν Μινυῶν, τῶν Δωριέων καὶ ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὀλων ὁμων

τούτων τῶν προβλημάτων κατὰ τὴν πεποιθησίν μου ἡ Μακεδονία ἔχει τὸ κλειδί».

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Αἱ δίδυμοι περόναι τῆς Ἀρχίδος (προσθήκη)

Ἀνωτέρω ἐν σελίδι 64 ἐγένετο λόγος περὶ τῶν διδύμων περονῶν καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι σπάνιως αὐτῶν. Ἐν δὲ σελ. 108 ἔξ. εὐρόντες τὸ παράδειγμα τῆς ὀζολικῆς Μυωνίας¹ ἐξεφράσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι θὰ ἦτο εὐρυτέρα ἡ διάδοσις τούτου τοῦ σκεύους ἢ κοσμήματος, καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ πιστωθῇ ἡ γνώμη αὕτη. Ἡ ἐλπίς ἐπραγματοποιήθη ἤδη. Ἐν *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta* ὁ Wace καταλέγει πολλὰ μολύβδινα ὁμοιώματα τοιοῦτων περονῶν, ποιηθέντα ἐν τῷ χρόνῳ 700-500 π. Χ. τοῦλάχιστον (πίν. 180, 186, 194 καὶ σελ. 257, 265, 271) καὶ δεικνύοντα συγχρόνως χρῆσιν ἐν τῷ βίῳ πραγματικῶν περονῶν ἐξ ἄλλων μετάλλων, ὡς χρυσοῦ ἢ χαλκοῦ (αὐτ. πίν. 202 καὶ σελ. 383. Πρβλ. *Olympia* IV, πίν. 25, ἀρ. 497. Thiersch παρὰ Furtwängler *Aigina* σ. 404, πίν. 115 Waldstein *The Argive Heraeum* II πίν. 128 ἀρ. 2392;).

Α. Δ. Κ.

1 Ταύτην ὁ Oldfather ἐν Pauly-Wissowa R. — E. λ. *Lokris* τοποθετεῖ ἀντὶ τῆς Ἀγ. Εὐθυμίας εἰς τὰ μεταξὺ Σιγδίτης καὶ Τοπόλιας καὶ Ἀμπλιανῆς ἐρείπια, ἔνθα ἐτοποθετήσαμεν τὴν πόλιν Ὑλην ἀνω σ. 209 ἔξ.

1 Kazanow *Klio* 1923, 23.

2 Πρβλ. Ὀρβηλτος ἐν Πισιδίᾳ Kretschmer ἔ. ἄ. 380.

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΝ ΕΠΙΚΡΑΝΟΝ ΒΑΣΕΩΣ ΑΝΔΡΙΑΝΤΟΣ ΕΚ ΜΑΥΡΑΧΑΔΩΝ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ ὑπο ΝΙΚ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. 1927-1928 σελ. 127 ἔδημοσιεύσαμεν τὸ ἀριστερὸν τμήμα ἐπικράνου βάσεως ἀνδριάντος ἐντετειχισμένου ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ ἀχυρῶνος τοῦ Ζιῶγα Τσιαμάλου ἐν τῷ χωρίῳ *Μαυραχαδες* τῆς Καρδίτσης.

Τὸ ἀντίγραφον τοῦ δημοσιευθέντος τεμαχίου, ὡς καὶ ἐκεῖ ἀναφέρομεν, ὠφείλετο εἰς τὸν κ. Χρηστον Γκαλγκανόπουλον, διότι ἡμεῖς δὲν εἴχομεν ἰδεῖ τὸν λίθον.

Τὸ ἄλλο δὲ τεμάχιον, τὸ καὶ μεγαλύτερον, τοῦ θραυσθέντος ἐπικράνου, ἦτο ἐντετειχισμένον εἰς

τὴν δεξιὰν γωνίαν τοῦ αὐτοῦ ἀχυρῶνος ἔχον τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὰ ἔσω.

Ἐφέτος κατ' Ἰούνιον μετὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας μετέβημεν εἰς Μαυραχαδες τῆς Καρδίτσης καὶ ἀποτειγίσαντες ἐκ τοῦ ἀχυρῶνος ἀμφότερα τὰ τεμάχια μετεφέραμεν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Οὕτω λοιπὸν συναρμόσαντες τὰ δύο τεμάχια συνεπληρώσαμεν τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐπικράνου, πλὴν ἀτυχῶς ἄνω κατὰ τὸ μέσον λείπει μέγα τμήμα ἀποκοπὴν λοξῶς, ἐξ οὗ λείπει ἡ λέξις [ΤΩΝ ΘΕΣΣΑ]ΛΩΝ καὶ ἐν τῷ 2^ῳ στίχῳ κύριον ὄνομα τοῦ τιμωμένου.

Ἐχει δὲ ὁ λίθος ὀλκιδὸν μῆκος 0,70· πλάτ. 0,70· ὕψος 0,28 μετὰ τοῦ γείσου καὶ ὕψος ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας 0,20· ὕψ. δὲ γραμ. 0,03 :

Τὸ Κοινὸν [τῶν Θεσσα]λῶν καὶ ο[ἱ]
Σύνεδροι | - - - - - ο | | | Ο Ν Δ ο μί [τ-]
ον Δεύρου υί[όν] Δεύρον, Σκαρφή.

1. Ἐπιγραφή Μανραζάδων Καρδίτσας.

Τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα εἶναι κανονικά πλην τοῦ Ε, τὸ ὁποῖον εἶναι Ζ, δηλαδή ἐν σίγμα ἀνεστραμμένον μετὰ προεκβεβλημένων ἐκατέρωθεν τῶν δύο πλαγίων κεραίων καὶ μετὰ μιᾶς μικρᾶς κεραίας εἰς τὸ κέντρον τῆς γωνίας.

Τὸ Κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν καὶ οἱ Σύνοδοι ἐτίμησαν --- ΟΠΠΙΟΝ Δομίτιον Δεύρου υἱ[ὸν] Δεύρου Σκαρφή. Ὁ τιμώμενος φαίνεται ὅτι εἶναι Ῥωμαῖος Σκαρφεύς. Δυστυχῶς ὅμως τὸ κύριον ὄνομα αὐτοῦ λείπει ἔνεκα ἀποκρούσεως τοῦ λίθου. Ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ δὲ ἐπωνύμου αὐτοῦ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν πλείω, ἐὰν εἴχομεν ἐν Βόλῳ τὰ ἀπαιτούμενα βοθητικὰ βιβλία.

Ἡ δὲ πατρὶς αὐτοῦ Σκάρφεια εἶναι πόλις παράλιος τῆς Λοκρίδος κειμένη μεταξὺ Θρονίου καὶ Μώλου κατὰ τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον ἔναντι τῶν Λιχάδων νήσων καὶ τοῦ Κηναίου ἀκρωτηρίου τῆς Εὐβοίας. Περὶ αὐτῆς ἀναφέρει παρὰ Στράβωνι (Α', 60) Δημήτριος ὁ Καλλατιανὸς ὅτι τῷ 427 π. Χ. κατεστράφη ὑπὸ μεγάλου σεισμοῦ μέχρι θεμελίων, ὡς καὶ τὰ Φάλαρα, ἡ Λαμία καὶ ἡ Κρεμαστή Λάρισα: «καὶ Σκάρφειαν δὲ ἐκ θεμελίων ἀναρριφῆναι καὶ καταδύναι σώματα χιλίων καὶ ἑπτακοσίων οὐκ ἐλάττω.» Καὶ ἀλλαγῶν δὲ ὁ Στράβων ὀνομάζει αὐτὴν Σκάρφην (Α' 79.10): «κῆμά τε ἐξαρθὲν τριχῆ τὸ μὲν πρὸς Σκάρφην ἐνεχθῆναι καὶ Θρόνιον, τὸ δὲ πρὸς Θερμοπύλας, ἄλλο δὲ εἰς τὸ πεδῖον ἕως τοῦ Φωκικοῦ Δαφνοῦντος».

Ἐπίσης καὶ ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς (τόμ. Β', 4 σελ. 594) ἀναφέρει ὅτι τῷ 551 μ. Χ. 7 Ἰουλίου κατεστράφη ἡ πόλις ὑπὸ σεισμοῦ:

«... γέγονε τις ἐκ τοῦ αἰφνιδίου τῆς θαλάσσης ἐπιρροή ἀμφὶ τε πόλιν τὴν Ἐχίναιον

καλουμένην καὶ τὴν ἐν Βοιωτοῖς Σκάρφειαν πόρρω δὲ τῆς ἠπειροῦ ἀναβασα καὶ κατακλύσασα τὰ ἐκείνη χωρία εἰς ἔδαφος καθεῖλεν εὐθύς».

Τῷ δὲ 146 π. Χ. ὑποχωρῶν ὁ Κριτόλαος ἀτάκτως ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μετέλλου ἐκ Μακεδονίας, ἐνῶ ἐπολιόρκει τὴν Ἡράκλειαν, κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Μετέλλου περὶ τὴν Σκάρφειαν κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 146 π. Χ. καὶ ἐν ἀγρία καὶ ἀτάκτῳ συμπλοκῇ ὀλοσχερῶς ἠττήθη ἄγων 40,000 ἀνδρῶν. Χιλιάδες ἐφονεύθησαν, περὶ τοὺς χιλίους ἠχμαλωτίσθησαν περὶ δὲ τοῦ στρατηγοῦ Κριτόλαου οὐδέποτε μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἐγνώσθη τι (Πausan. Ζ', 15, 2 καὶ 3. — Ζωναρᾶς Θ', 31. — Πολύβ. 38, 14, 3).

Διὰ ποίαν αἰτίαν ἐτιμήθη δι' ἀνδριάντος ὁ Σκαρφεύς οὗτος — — — ΟΠΠΙΟΣ Δομίτιος Δεύρου υἱὸς Δεύρος ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Συνόδων δὲν γνωρίζομεν, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲν ἀναφέρεται ἡ αἰτία τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀνδριάντος.

Τὸ Συνέδριον τοῦ κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν πιθανῶς εἶχε συσταθῆ πρὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Γνωρίζομεν ἔξ ἐπιγραφῆς ἐκ Κιερίου ὅτι πρεσβευτὴς ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτο ὁ Γάιος Ποππαῖος Σαβίνος τῷ 15 μ. Χ. καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Θεσσαλίᾳ Συνέδριον τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν ἐκ 324 μελῶν συνερομένων ἐν Λαρίσῃ κατὰ τὸν μῆνα Ὀθῶν. (Leake, Transactions of the royal society of Literature I, 1827 - 29, 154, 155. — Leake, Northern Greece, IV, 1835, 498, pl, XLII ἀρ. 217. — IG, IX² 261).

Ἐξ ἐπιγραφῶν Λαρίσης τοῦ Α' αἰῶνος π. Χ. ἀναφέρεται γραμματεὺς τῶν Συνόδων (IG, IX²

507₅) καὶ: «[κ]ατὰ τὸν τῶ[ν] | [Σ]υνέδρων [ὑπο-] | [μ]νηματισ[μὸν] (IG, IX² 607₅).

Συνέδριον πλὴν τοῦ τῶν Θεσσαλῶν ὑπῆρξε καὶ παρὰ τοῖς Μάγνησιν ἐδρεῦον ἐν Δημητριάδι, (Ἐν γένει περὶ τῶν Θεσσαλικῶν Συνεδρίων πρβλ. *Κίρ*, Thessalische Studien, Halle a. S. 1910, 129-132 κ. ἐ.).

Ὅπως ἐγράψαμεν ἐν ΑΕ 1927 - 1928 σελ. 126-127 περὶ τῶν σφριζομένων ἐν τοῖς χωρίοις Φίλια καὶ Μαυραχᾶδες τῆς Καρδίτσης μνημείων καὶ τυχαίων εὐρημάτων, ἐκ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ ΑΕ σ. 119-127 δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς ἐκ Φίλιας καὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευομένης ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Μαυραχᾶδων ἐξάγεται ὅτι ἐκεῖ που δέον νὰ ζητηθῇ ἀρχαῖος ναός, εἰς ὃν ἦσαν ἐκτεθειμέναι

ἢ τε ἐπιγραφὴ τῆς Φίλιας καὶ ὁ ἀνδριὰς εἰς τὸν Σκαρφέα — — ΟΙΠΙΟΝ Δομίτιον Λεῦρον. Τὰ πολλὰ δὲ ἀνευρισκόμενα ἐκεῖ ἀρχαῖα νομίσματα καὶ πόρπαι χαλκαῖ, ὧν μία ἀργυρᾶ ἀγορασθεῖσα κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ δεκνύουσιν ὅτι ταῦτα, ὡς καὶ ὁ χαλκοῦς Περσεύς, ὃν ἐδημοσιεύσαμεν ἐν ΑΕ 1925 - 1926 σ. 187-189 εἰκ. 1^α καὶ 1^β, ἦσαν, πιθανῶς, ἀναθήματα εἰς τὸ ἱερόν. Ἐν τῷ χωρίῳ Μαυραχᾶδες δύο κτίσται, διαμένοντες ἐκεῖ ἀπὸ εἰκοσαετίας, εἶπον ἡμῖν ὅτι πολλοὺς λίθους ἐνεπιγράφους ἐνετείχισαν εἰς διαφόρους οἰκίας κατὰ διαφόρους καιροὺς.

Ἐν Βόλῳ τῇ 30 Ἰουνίου 1930.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

- Σελ. 128 στίχ. 17 ἀντι ἐπίδρασιν» γρ. ἐπίδρασιν
 « » » 18 εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου γρ. 9α.»
 « 133 » 3 ἀντι aninismus γρ. animismus
 « 139 » 32 ἀντι ἀντίθεσις, ἰδίως γρ. ἀντίθεσις ἰδίως,
 « 155 ὑποσημ. 2 ἀντι Cubebe γρ. Cybebe
 « 166 στίχ. 35 καὶ 167 εἰκ. 16 ἀντι Μοχλοῦ γρ. Μόχλου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ

1857 - 1930

Τῇ 27^ῃ Ἰουνίου 1930 ἀπεβίωσε μετὰ βραχεῖαν νόσον ἐν Ἀθήναις ὁ ἐπίτιμος Διευθυντὴς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου Βασίλειος Ἰωάννου Λεονάρδος, διατελέσας ἐπὶ μακρὸν σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ αὐτῆς, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

Βαρυαλοῦσα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκίῳ ἀπώλειᾳ τοῦ διακεκοιμένου συνεργάτου, αἰσθάνεται παρὰ τὴν θλίψιν αὐτῆς παρήγορον ὑπερηφάνειαν, διότι τὸ σημαντικὸν ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Λεονάρδου ἐξεπήγασεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Ἰδιαιτέραν δὲ ὅλως αἰσθάνεται συγκίνησιν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, διότι ἐπὶ μακρότατον ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς εἰργάσθη ὁ πολῦτιμος ἐπιστῆμων καὶ ἐπιμελέστατα διηύθυνε τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα, εἰς τῆς ὁποίας τὴν δόξαν καὶ αὐτὸς προσήνεγκεν ἀδρότάτην εἰσφορὰν.

Τὸν στέφανον τῆς ἀρχαιολογικῆς του φήμης ἐπλέξεν ὁ Βασίλειος Λεονάρδος εἰς τὴν Λυκόσουραν καὶ τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τὸ Ἀμφιάρειον, ἐκεῖθεν δὲ κατέκτησε τὸ δύσκολον πεδίου τῆς ἐπιγραφικῆς καὶ ἀπέβη ὄντως ἀριστοτέχνης ἐρευνητῆς, ἀναγαγὼν τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιγραφικὴν ἐρευναν εἰς διεθνῆ περιωπὴν καὶ ἀρτιότητα.

Καὶ ταῦτα πάντα κατώρθωσεν ὁ ἀείμνηστος Λεονάρδος ἀφορηθεὶς τὸ πρῶτον οὐχὶ ἀπὸ τῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἔργον αὐτοῦ διπλῆς τιμῆς ἄξιον, διότι ἐφθασεν εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ὑστερογενῶς, ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας του καὶ τῆς ἀδαμάστου φιλομαθείας του, διὰ τῆς ὁποίας προσεπορίσθη τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ πλειόνων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

Ἄλλὰ δὲν ἔμεινεν ἴσως ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐρεῦνης αὐτοῦ ἡ πρότερον ἐκείνη ἐπιστήμη. Καὶ εἰς ἐκείνην δὲ παρὰ τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ Λεονάρδου ὀφείλομεν ἴσως τὴν ἀκριβολόγον θετικότητα, ἡ ὁποία κοσμεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἡ μεγίστη τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς εὐρείας αὐτοῦ φήμης. Ἀψευδὲς τούτου μαρτύριον καὶ ἡ ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ κρατοῦσα λαμπρὰ τάξις.

Ἄλλὰ παρὰ ταύτην καὶ ἐκτὸς ἄλλων διανοητικῶν αὐτοῦ χαρισμάτων τὸν Λεονάρδον ἐκόσμη καὶ μία γνησιωτάτη ἐπιστημονικὴ ἀρετὴ, ἡ μετριοφροσύνη του, ἡ ὁποία συνοδευομένη καὶ ὑπὸ εὐαισθητοῦ λεπτότητος τρόπου, ἀπήρτιζε τὴν ὄλην αὐτοῦ ὑπόστασιν εἰς γνησίως ἐπιστημονικὴν φρυσιογνωμίαν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας ἀποβλέπουσαν.

Μακρὰν πάσης φωνασκοῦ κενολογίας καὶ παντὸς κομπορρήμονος ἐπιστημονικοῦ νεοπλουτισμοῦ ἔζησεν ὡς ἀληθῆς ἄνθρωπος τῆς διανοίας καὶ κατέκτησε τὴν θέσιν αὐτοῦ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, οὐχὶ δὲ ἄνευ ἐμποδίων. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν μακροτάτην διοικητικὴν καθήλωσιν εἰς Ὀλυμπίαν κατέστησε διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ τῆς μελέτης τοῦ τόπου ὀλιγώτερον ἐπώδυνον, διὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν αὐτόχρομα εὐλογίαν, διότι ἐκ τῆς ἀσχολίας αὐτοῦ ἐκείνης ἐπορίσθημεν θαυμαστὸν βιβλίον, τὴν «Ὀλυμπίαν» του. Ἀνάλογον ἀνεμένομεν ἀδημονοῦντες καὶ τὸ γενικώτερον συνθετικὸν αὐτοῦ ἔργον περὶ τοῦ Ἀμφιαρείου, εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ὁποίου ἀφίερωσεν ἀπὸ τοῦ 1884 τὰ πλείιστα ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ Λεονάρδος. Ἀλλὰ δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ θάνατος, ὁ ὁποῖος κατέλαβεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστημονικῆς του τιμῆς. Ἀπέθανεν οὕτω ὁ πολυσέβαστος συνάδελφος καταξίως τῆς ζωῆς του, ἢ ὁποῖα ἐτίμησεν ὄντως τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ ἄνδρες τῆς διανοίας, οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες εἶναι τίτλοι τῆς εὐγενείας τῶν ἔθνων. Τὰ δὲ ἔθνη ἐν τῇ ἀναγνωρίσει καὶ ἐν τῇ τιμῇ, τὴν ὁποῖαν ἀποτίνουσι πρὸς τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν ἀριστεῖς, παρέχουσι τὸν γνώμονα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἠθικῆς ὑποστάσεως. Μόνον ἔθνη καταπεπτωκότα ἢ ἀγροῦκα εἶναι ἀδιάφορα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας, θεωροῦσι δὲ τοὺς ἐκπροσώπους αὐτῶν ὡς πολυτέλειαν ἢ παρασιτικὰ νεοπλάσματα. Τὰ ἠθικῶς προηγμένα ἔθνη περιέπουσι καὶ γεραίρουσι τὰς διανοητικὰς αὐτῶν κορυφὰς ὡς ἀπαραιτήτους φάρους τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτῶν πορείας. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀνήκε καὶ ὁ Βασίλειος Λεονάρδος.

Ἡ μνήμη του δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδενὸς βαλσάμου διὰ νὰ ζήσῃ. Ἐδίδαξε ζῶν, θὰ διδάσκη δὲ καὶ μετὰ θάνατον ἐπὶ μακροτάτον χρόνον!

Γ. Π. ΟΙΚ.

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1930)

Δραχμ.

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1837-1930* (ΑΕ 1-69: πρβ. πινάκιον παρὰ (Β. Λεονάρδου), Ἀρχαιολογικῆς εφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4^{ον}.
  - (Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).
    - 1837-1843: τεύχη α'-ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τευχος F' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ις'-κθ'. 1852-1860: τεύχη λ'-νε'. πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ', ιθ' κβ'-κθ', ν', να', νγ'-νε'. ἕκαστος τευχος . . . . . 10.—
    - (Περίοδος Β'): τόμος 17-21 (1862-1874).
      - 1862: τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863): ἕκαστον τευχος . . . . . 10.—
      - 1869: τεύχος ιγ'. 1870: τευχος ιδ'. 1872: τεύχη ιε' καὶ ιε' (τὸ ιε' ἐξεδόθη τῷ 1873). 1874: τευχος ις'. ἕκαστον τευχος . . . . . 30.—
    - Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).
      - 1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος . . . . . 250.—
    - Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).
      - 1924, 1925-1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἕνα τόμον), 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), 1930 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν): εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος . . . . . 250.—
  - 2. *Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπροπουλου*: τόμος 1^{ος}: 1883-1887. Σχῆμα 4^{ον}. σελίδες η' + στήλαι 550. 1902 . . . . . 50.—
  - 3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1837-1929* (ΠΑΕ 1-84: πρβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).
    - (Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).
      - 1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. (*Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16^{ον}, σελίδες 93.1840. (Δὲν πωλεῖται). —
      - 4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (*Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16^{ον}, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —
      - 5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (*Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16^{ον}, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —
      - 6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (*Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16^{ον}, σελίδες 31. 1842 . . . . . 10.—
      - 7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.
      - 1-11 (1847-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφει: 1847). Δὲν πωλεῖται. —
      - 12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 31. 1848 . . . . . 10.—
      - 13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 37. 1849 . . . . . 10.—
    - (Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):
      - 14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκδοσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες α'+43. 1859 . . . . . 10.—
      - 15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας: τεύχη ἔνδεκα: 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6. 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8^{ον}: ἕκαστον τευχος . . . . . 10.—
    - (Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).
      - 26-74 (1870 71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902. 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἕνα τόμον). Σχῆμα 8^{ον}: ἕκαστος τόμος . . . . . 50.—
      - 75-84 (1920-1929): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4 (εἰς ἕνα τόμον), 1925/6 (εἰς ἕνα τόμον), 1927, 1928, 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Σχῆμα 8^{ον}: ἕκαστος τόμος . . . . . 50.—
  - 3Α. *Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας*. (Τευχος 1^{ον}), σχῆμα 16^{ον}, σελίδες 16. 1848. (Τευχος 2^{ον}), σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 24. 1894. (Τευχος 3^{ον}), σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 48, 1896. (Τευχος 4^{ον}), σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 24. 1899. (Τευχος 5^{ον}), σχῆμα 8^{ον}, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
  - 4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου: φυλλάδια τρία*: 1^{ον}: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15: δὲν πωλεῖται), 2^{ον}: 1852 (σελίδες ια'+22+5, πίνακες 8), 3^{ον}: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4^{ον}: τὸ φυλλάδιον ἑκτερον . . . . . 10.—
  - 5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου*. Σχῆμα 4^{ον}, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. . . . . 15.—
  - 6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι, φυλλάδιον α'* (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4^{ον}, σελίδες β'+34, πίνακες 9. 1860. . . . . 10.—
  - 7. *Εὐθύμιος Καστόρχης: Ἱστορικὴ ἔκδοσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευταῖος*. Σχῆμα 8^{ον}, σελίδες F'+130. 1879 . . . . . 30.—

7A.	Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. δραχμ.	
8.	H. G. Lolling Κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικῶν μουσείων τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖα ἀναθηματικὰ ἐπιγραφαί. Σῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	120. —
9.	Π. Καββαδίας Το ἱερόν του Ἀσκληπιου ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεοαπειρία τῶν ἀσθενῶν. Σῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὄν εἰς τοπογραφικός. 1900.	150. —
10.	Π. Καββαδίας Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	30. —
10A.	⟨Βαλέριος Στάης⟩. Τα εὑρήματα του ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	50. —
11.	Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1 ^{re} session: Athenes 1905. Σῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	60. —
12.	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος: τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουγιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Walters). Σῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	250. —
13.	P. Cavvadias + G. Kawerau Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890 — Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906, 7	500 —
14.	Χρῆστος Τσουντας Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηρίου καὶ Σίσκλου. Σῆμα 4ον στήλαι Γ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	500 —
15.	Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παροσημίματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	100 —
16.	Κωνσταντῖνος Κουρουγιώτης Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας. Σῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	40 —
16A.	⟨Βασίλειος Λεονάρδος⟩ Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκομα. Σῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας: τεύχος 1ον. Σῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	40 —
18.	Γεώργιος Κ. Γερδίκας Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	10. —
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος Τοπογραφία τῶν Δελφῶν: τεύχος 1ον. Σῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917	30. —
20.	Βαλέριος Στάης Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνῶν. Σῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	30. —
21.	Georgius P. Oeconomus De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	40 —
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος Ὁ ἀποτυμμανισμὸς, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὄν 7 παρένθετοι. 1923	50. —
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος Γραπτὰ στήλαι Δημητοῦδος — Παγασῶν. Σῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1923	1200 —
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνας Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	150. —
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομαὶς 1440 - 1837. Σῆμα 8ον, σελ. α - κF + 257, πίνακες 5. 1930	150. —

Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1.	Βασιλείου Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία, Σῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	50. —
2.	Ἀντωνίου Κεραμοπουλλου: Θηβαϊκά (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σῆμα 4ον, σελίδες 503, λιθ. ἀμφ. εἰκόνες 212, πίνακες 1	6. —

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20). Περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἐταιρείας ἀποστολῆς τῶν αγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (66ος - 67ος) τόμος τῇ 20^ῃ Ἰουλίου 1930.

NEA BIBLIA

1. **Buschor, Ernst:** Die Tondächer der Akropolis. 1: Simen. Text [καί] Tafeln. Berlin. Leipzig: De Gruyter, 1929. 2° Text: σ. 54, Taf.: 1-12.
2. **Antike Denkmäler** hrsg. v. D. Archäol. Institut. Bd 4, H. 2. 3/4. Berlin: De Gruyter, 1929. 2° μέγα. 2: Taf. 11-18, 3/4: Taf. 19-46.(11-12: Altattische stehende Göttin in Berlin. 19-20: Archaische Grabstele in New York. 21-23: Bronzekopf v. Chatsworth. 24-29: Bronzener Ephebe aus Pompeji. 30-37: Bronzestatue v. Marathon. 38-40: Artemis u. Iphigenie. 41: Schlachtsarkophag Ludovisi. 42: Hellenistischer Goldschmuck. 43: Goldkranz v. Armento. 44-46: Silbervase v. Nikopol).
3. **Mylonas, G. E.:** Excavations at Olynthus. P. 1: The Neolithic Settlement. Baltimore, Johns Hopkins press, 1929. 4° σ. XVII +108. Pl. 1, Fig. 94 [ἐκτός τοῦ κειμένου].
4. **Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηεὶς** (Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης). "Ἐτ. Α'." Ἐν Θεσσαλονίῃ 1927. 8° σ. 285.
5. **Watzinger, C.:** Tell El-Mutesellim. Bd 2. Leipzig. Hinrichs'sche Buchhandlung 1929. 4° σ. VII+94.
6. **Κεραμοπούλλου, Ἄντ. Δ.:** Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἐν Ἀθ. 1930. 8° σ. 48 (Ἐκδ. Μακεδονικῆ Ἐκπαιδευτικῆ Ἑταιρείας).
7. Expedition Ernst von Sieglin. Bd2, T. 1^B: Malerei und Plastik v. C. Watzinger. Text [καί] Tafeln. Leipzig: Giesecke, 1927. 4° (Taf. 2°).
8. **Vellay, Ch.:** Les nouveaux aspects de la question de Troie. Paris: Soc. «Le belles lettres» ; 1930. 8°.
9. **Corinth.** Results of excavations conducted by the American School of classical studies at Athens. V. 4, P. 1: Decorated architectural terracottas by Ida Thallon-Hill and Lida Shaw King: Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1929. 4° σ. XII+120, π. 5.
10. **Praschniker, C.:** Zur Geschichte des Akroters. Brünn [κ. ἄ.] 1929. 4° σ. 57, π. 4 (Schriften der Philos. Fakultät d. Deutsch. Universität in Prag, 5).
11. **Carpenter, R.:** The sculpture of the Nike temple parapet. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1929. 8° σ. 84, P^e. 1.

ΕΝ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

- *Αριθ. 23. **Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου:** Γραφταὶ στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν.
Ἐν Ἀθήναις 1928 . . . . . Δρχ. 1200
- » 24. **Γ. Μυλωνά:** Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθ. 1928 . . . Δρχ. 150
- » 25. **Ἰω. Γενναδίου:** Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1820. Ἐν Ἀθ. 1930 . . . . . Δρχ. 150